

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

Mircea Barbu, Doru Bogdan, Andrei Cariona, Vieter Căpsvei,
Elena Colta, I.H. Crișan, Dan Demșez, Deana Flores, Eugenia
Glück, Ota Greffner, Rodica Heriu, Ștefan Ivanof, Nicolae
Kuo, Gheza Kovacs, Gheorghe Lăunșchi, George Marsu,
Horia Medeleanu, Tristan Mihuța, Rozu Pălungan, Maria
Petrovics, Nicolae Rășuț, Alexandru Roș, Aurel Sasu, Ionel
Sîrbuț, I.D. Suciu, Irina Szabo, D. Vănturășu, Mircea Zăroba.

VIII

— 1 9 7 7 —

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

Mireea Barbu, Doru Bogdan, Andrei Caciora, Victor Cațavei,
Elena Colia, I.H. Crișan, Dan Demșea, Ileana Flores, Eugen
Glück, Otto Greiner, Rodica Herlo, Eduard Ivanof, Nicolae
Kiss, Geza Kovach, Gheorghe Lanevski, George Marea,
Horia Medeleanu, Tristan Mibuța, Radu Păiușan, Maria
Petrovici, Nicolae Roșu, Alexandru Roz, Aurel Sasu, Iosif
Sirbu, I.D. Suci, Irma Szabo, D. Vatanariuc, Mireea Zdroba.

VIII

— 1977 —

ZIRIDAVA

VIII

12. 173

COLECTIVUL DE REDACȚIE

NICOLAE ROȘUȚ — redactor responsabil, EDUARD IVANOF, TRISTAN MIHUȚA, GEORGE MANEA, ALEXANDRU BRAICA — membri

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Muzeului județean Arad, Piața George Enescu nr. 1, telefon 1-64-99.

Autorii sînt rugați să trimită manuscrisele dactilografiate la două rînduri, în două exemplare, însoțite de rezumate în una din limbile de circulație internațională; aparatul critic va respecta uzanțele științifice și va fi plasat la sfîrșitul lucrării, trimiterile numerotîndu-se în continuare.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine autorilor.

S U M A R

SOMMAIRE — SUMMARY

		Pag.
ANDREI CERVENCOVICI	Cuvint înainte Avant-propos Foreword	9
ARHEOLOGIE		
MIRCEA BARBU MIRCEA ZDROBA	— Noi contribuții privind cetatea de pământ de la Vladimirescu Nouvelles contributions concernant la cité de terre de Vladimirescu New contributions concerning the clay fortress of Vladimirescu	17
I.H. CRIȘAN	— Noi coordonate ale procesului de romanizare și de formare a poporului român Nouvelles coordonnées du processus de romanisation et de formation du peuple roumain New coordinates of the process of Romanization and of creation of Romanian people	29
MARIA PETROVICI	— Războaiele marcomanice și provinciile dunărene Les guerres marcomannes et les provinces danubiennes The Marcomanics wars and Danubian provinces	41
ISTORIE		
I.D. SUCIU	— Contribuții la cunoașterea unității poporului român în evul mediu Contributions à la connaissance de l'unité du peuple roumain au Moyen Âge Contributions to the knowledge of the unity of Romanian people in the Middle Ages	59
ALEXANDRU ROZ	— Dezvoltarea demografică a comunei Șiria pînă la 1848 La développement démographique de la commune Șiria jusqu'en 1848 The demografic development of the village Șiria until 1848	89
GEZA KOVACH	— Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale (1771—1786) La paysannerie d'Arad dans la période de réglementation urbariale (1771—1786) The peasantry of the District of Arad in the period of urbarial reglementation (1771—1786)	125

TRISTAN MIHUȚA	— Contribuția teatrului arădean la formarea conștiinței naționale La contribution du théâtre d'Arad à la formation de la conscience nationale The contribution of the theater of Arad to the formation of national conscience	165
RADU PĂIUȘAN	— Personalități lipovene în lupta pentru independență Personnalités de Lipova dans la lutte pour l'Indépendance Personalities from Lipova in the fight for independence	183
ALEXANDRU ROZ	— Războiul de independență oglindit într-o gazetă din Arad La guerre pour l'Indépendance reflétée dans un journal d'Arad. The War of Independence mirrored in a newspaper from Arad	209
D. VATAMANIUC	— Ioan Slavici și războiul de independență Ioan Slavici et la guerre pour l'Indépendance Ioan Slavici and the War of Independence	219
OTTO GREFFNER	— Războiul de independență, 1877—1878, văzut de corespondenții revistei germane <i>Über land und meer</i> — <i>Allgemeine Illustrirte Zeitung</i> din Stuttgart La guerre pour l'Indépendance, 1877—1878, vue par les correspondants de la revue allemande <i>Über land und meer</i> — <i>Allgemeine Illustrirte Zeitung</i> de Stuttgart The War of Independence, 1877—1878, as seen by the correspondents of the German newspaper <i>Über land und meer</i> — <i>Allgemeine Illustrirte Zeitung</i> from Stuttgart	227
ILEANA FLOREA	— Aspecte ale activității culturale din podgoria Aradului Aspects de l'activité culturelle de la vignoble d'Arad Aspect of cultural activities from the vineyard of Arad	235
DAN DEMȘA	— Manuscrisul autobiografic, din 1923, al lui Teodor Victor Păcățian (1852—1941) Le manuscrit auto-biographique, de 1923, de Teodor Victor Păcățian (1852—1941) The Autobiographical manuscript from 1923 of Teodor Victor Păcățian (1852—1941)	245
ANDREI CACIORA	— Din lupta românilor arădeni pentru eliberare națională în perioada 1895—1905 De la lutte des Roumains d'Arad pour la libération nationale entre 1895—1905 The fight of the Romanians from Arad for national liberation in the period 1895—1905	257
NICOLAE ROȘUȚ	— Contribuția lui Ioan Russu Șirianu la reluarea activismului politic La contribution de Ioan Russu Șirianu à la reprise de l'activisme politique	273

	The contribution of Ioan Russu Șirianu to the resumption of the political activism.	
DORU BOGDAN	— Cultură și civilizație în concepția lui Vasile Goldiș La culture et la civilisation dans la conception de Vasile Goldiș Culture and civilisation in the conception of Vasile Goldiș	283
EUGEN GLÜCK	— Ecoul răscoalei din 1907 în părțile Aradului L'écho de la révolte de 1907 aux environs d'Arad The echo of the uprising from 1907 in the Arad territories	293
GEORGE MANEA	— Activitatea Consiliilor naționale române și a Cărzilor naționale române din județul Arad L'activité des Conseils Nationaux Roumains et des Gardes Nationale Roumaines dans le département d'Arad The activity of Roumanian National Councils and Romanian National Gardes from Arad district	315
VICTOR CAȚAVEI	— Descompunerea marinei austro-ungare. Garda națională română a marinarilor de la Pola La désagrégation de la marine autrichienne-hongroise. La Garde Nationale Roumaine des marins de Pola The decomposition of Austrian-Hungarian sed service. The Romanian National Guard of the sailors from Pola	347
EDUARD IVANOF	— Aspecte ale luptei maselor populare arădene împotriva fascismului și revizionismului (1934—1940) Aspects de la lutte des masses populaires d'Arad contre le fascisme et le révisionnisme (1934—1940) Aspects of the fight of the people's masses from Arad against the fascim and revisionism (1934—1940)	389
EDUARD IVANOF	— 30 Decembrie 1947 la Arad Le 30 Decembre 1947 à Arad The 30 th December 1947 at Arad	429
ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR		
RODICA HERLO	— Elemente ale portului popular din comuna Șiria Éléments du costume national de la commune de Șiria Elements of people's national costume from village Șiria	437
HORIA MEDELEANU GEORGE MANEA	— Meșteșuguri artistice țărănești din Valea Mureșului de jos Les métiers artistiques paysans de la Vallée du Mureș inférieur Peasants artistical handicraft in the down Mureș Valley	459

- RODICA HERLO
AUREL SASU — Tricolorul în colecția de artă populară a Muzeului județean Arad 475
Le tricolore dans la collection d'art populaire du Musée départemental d'Arad
The Romanian tricolour in the collection of popular art of the Museum of Arad district
- GEORGE MANEA — Circulația și tematica icoanelor de Nicula în județul Arad 483
La circulation et le thème des icônes de Nicula dans le département d'Arad
The circulation and the main subject of icons from Nicula in Arad district
- AUREL SASU — Folclorul în paginile ziarului **Tribuna poporului** din Arad 495
Le folklore dans les pages du journal **La Tribune du peuple** d'Arad
The people's literature in the pages of the newspaper **Tribuna poporului** from Arad
- ARTĂ**
- IRMA SZABO — Lupta pentru independență oglindită în colecția de artă a Muzeului județean Arad 525
La lutte pour l'Indépendance reflétée dans la collection d'art du Musée départemental d'Arad
The fight for independence mirrored in the collection of art of the Museum of Arad district.
- IOSIF SÎRBUȚ — Primul film românesc la Arad — **Războiul independenței 1877—1878.** 531
Le premier film roumain à Arad — **La guerre pour l'Indépendance 1877—1878**
The first Romanian film in Arad — **The Independence War 1877—1878**
- REPERTORII**
- NICOLAE KISS — Răspindirea monedelor geto-dace pe teritoriul județului Arad 539
La diffusion des monnaies géto-daces sur le territoire du département d'Arad
The spreading of Geto-Dacic coins on the territory of Arad district
- GH. LANEVSCHI — Repertoriul cetăților medievale din județul Arad (I) 557
Le répertoire des cités médiévales du département d'Arad (I).
— The repertoire of the medieval fortresses from Arad district (I).
- ELENA COLTA — Cărți vechi românești din secolul al XVII-lea în Țara Zărandului 567
Des vieux livres roumains du XVII-ème siècle dans la région de Zărand
Ancient Romanian books from XVII-th century in Țara Zărandului

RECENZII

- NICOLAE ROȘUȚ — Constantin C. Giurescu — **Amintiri** (vol. I) 585
Constantin C. Giurescu — **Souvenirs**
(tom I-er)
Constantin C. Giurescu — **Remembers**
(tom I-st)
- NICOLAE ROȘUȚ — Vasile Popeangă — **Școala românească din**
părțile Aradului în perioada 1867—1918 586
Vasile Popeangă — **L'école roumaine d'Arad**
entre 1867—1918
Vasile Popeangă — **Romanian School from**
Arad Territories in the Period 1867—1918
- EDUARD IVANOF — **Analele de istorie**, nr. 5—6/1976 587
Annales d'histoire, nr. 5—6/1976
Annals of History, nr. 5—6/1976
- GH. LANEVSCHI — Vasile Drăguț — **Dicționar enciclopedic de**
artă medievală 590
Vasile Drăguț — **Dictionnaire encyclopédique**
d'art médiéval
Vasile Drăguț — **Encyclopaedic Dictionary of**
Medieval Art

CUVÎNT ÎNAINTE

ANDREI CERVENCOVICI

prim secretar al Comitetului județean Arad
al Partidului Comunist Român

Împrejurările istorice vitrege au făcut ca poporul român, format pe teritoriul țării noastre, urmaș al geto-dacilor și romanilor, să lupte permanent pentru apărarea independenței și integrității teritoriale a patriei. Procesul de etnogeneză a poporului nostru începe de fapt în urma luptelor de apărare duse de geto-daci, pe care Herodot i-a considerat, pe bună dreptate, cei „mai dreپți și mai viteji dintre traci“. Într-adevăr, în războaiele pe care le-au purtat cu romanii, geto-dacii au dat dovadă, în primul rînd, de vitejie și curaj, expresie a dragostei față de pămîntul străbun, dovadă că ei doreau să fie liberi, stăpîni pe soarta lor.

Procesul de formare a poporului român continuă și după eliberarea Daciei de sub stăpînirea romană. În această perioadă, poporul nostru făcînd dovada unor înalte virtuți morale, moștenite de la strămoși, a înfruntat cu înțelepciune și curaj popoarele migratoare. Nimeni și nimic nu l-a putut clinti din loc, nu i-a putut răpi pămîntul sacru al țării.

Voievodatele și cnezatele românești, formate de-o parte și de alta a Carpaților, au intrat în istorie prin luptele pe care le-au purtat cu forțele străine cötropitoare.

În Transilvania, poporul român condus de Glad, Gelu și Menumurut și-a impus cu dîrzenie voința de a fi liber și stăpîn pe destinul său. Țara românească, ca stat feudal de sine stătător, intră în istoria Europei prin victoria repurtată la Posada, în anul 1330, de vitejii soldați ai lui Basarab I. În ce privește întemeierea Moldovei, ea nu poate fi înțeleasă fără a ține seamă de luptele purtate cu dîrzenie de masele populare conduse de Dragoș și apoi de Bogdan I.

De-a lungul orînduirii feudale, marile momente ale istoriei românești sînt marcate de eroicele lupte pentru libertate și neatîrnare, în care masele populare, conduse de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul — realizatorul unirii de la 1600 — au dovedit aceleași calități morale — dragostea de țară, dorința de a trăi în demnitate și onoare. Baza socială a acestor lupte, ce au asigurat păstrarea ființei naționale a poporului nostru și progresul neînterupt al societății românești, a constituit-o țărănimea. „În toată această perioadă istorică — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul educației politice și al

culturii socialiste — principala forță socială a poporului nostru a fost țărănimea, ea jucând rolul esențial atât în luptele pentru dreptate națională și socială, pentru independență, în producerea bunurilor materiale ale societății, cât și în conservarea limbii și îmbogățirea continuă a culturii românești“.

Această luptă energică și plină de sacrificii a fost purtată în colaborare cu populația de naționalitate maghiară, germană, sîrbă și slovacă așezată pe teritoriul patriei noastre, de-a lungul vremii, și ea s-a conjugat cu eforturile popoarelor din Balcani, angajate, de asemenea, în apărarea ființei lor naționale.

Odată cu formarea națiunii române, lupta împotriva pericolului extern avea în vedere și formarea statului național român — stat care trebuia să cuprindă întregul nostru popor într-o formație politică unitară și independentă. Revoluția de la 1848 a ridicat această problemă — alături de cea privind înlăturarea relațiilor feudale —, ea devenind o sarcină istorică ce se va realiza treptat, prin lupte și eforturi permanente, în 1859, 1877 și 1918.

Un moment însemnat al acestei lupte pentru libertate și neatîrnare îl reprezintă proclamarea independenței naționale, al cărei centenar, din inițiativa conducerii de partid și de stat, s-a sărbătorit, așa cum se cuvine, anul acesta. Independența proclamată la 9 mai 1977 trebuia apărată pe cimpul de luptă cu acte de eroism și spirit de sacrificiu, pe care poporul le-a împlinit cu demnitate și dăruire, pentru a asigura, și pe această cale, progresul societății românești. „Cucerirea independenței în 1877 — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — plătită cu sînge de ostașii și dorobanții români în redutele de la Smîrdan, Plevna și Grivița, a deschis calea unor împliniri ale idealurilor de libertate și progres ale poporului român“. Într-adevăr, după acest măreț act istoric, odată cu dezvoltarea economică a României, se dezvoltă și proletariatul — clasă nouă și viguroasă, care va duce mai departe lupta pentru apărarea independenței, mai ales în condițiile în care socialismul științific, creat de Marx și Engels, va înarma teoretic și practic pe muncitorii din fabrici și uzine.

Un loc însemnat în lupta poporului pentru libertate și dreptate socială îl reprezintă și răscoala țăranilor din anul 1907, a cărei aniversare, de 70 de ani, am sărbătorit-o în acest an. În timpul acestei răscoale s-a stabilit o solidaritate între muncitori și țărani, care de-a lungul vremii va duce la alianța ce va sta la baza marilor bătălii pentru o viață mai bună și va asigura, în cele din urmă, victoria socialismului în patria noastră.

România, în primul război mondial, luptînd alături de Antantă, a urmărit desăvîrșirea statului național unitar român. Acest eveniment a marcat un moment însemnat al luptei pentru independență și unitate națională. Victoriile de la Mărăști, Mărășești și Oituz, împotriva ocupanților militariști germani, rezultat al eroismului, abnegației și patriotismului poporului, vor grăbi prăbușirea Imperiului habsburgic și eliberarea Transilvaniei. Într-adevăr, după prăbușirea marilor imperii cotropitoare,

la sfârșitul primului război mondial, popoarele își puteau exprima dreptul la autodeterminare în lupta lor pentru independență.

La 1 Decembrie 1918, în urma adunării de la Alba Iulia, Transilvania — prin lupta neconținută a maselor populare — s-a unit cu România. „Istoria demonstrează — după cum precizează Programul Partidului Comunist Român — că formarea statului național unitar român nu a fost rezultatul unui eveniment întâmplător, de conjunctură, al înțelegerilor intervenite la masa tratativilor; tratativele de pace n-au făcut decât să consfințească o situație de fapt creată de lupta maselor populare. Unirea Transilvaniei cu România a constituit înfăptuirea firească a năzuințelor seculare de unitate a poporului nostru, a visului pentru care au luptat și s-au jertfit nenumărate generații de înaintași, împlinirea unei necesități obiective a însăși dezvoltării istorice“.

Partidul Comunist Român, creat la 8 mai 1921, va conduce mai departe lupta pentru dreptate socială și apărarea independenței și integrității teritoriale a patriei, la victoria deplină. El va sta în fruntea acțiunilor de condamnare a Dictatului de la Viena, va conduce acțiunile de luptă împotriva războiului antisovietic și va organiza și conduce mărețul act de la 23 August 1944 — insurecția națională armată antifascistă și anti-imperialistă. Prin actul de la 23 August 1944, țara noastră intră într-o etapă hotărâtoare a dezvoltării sale prin transformările revoluției socialiste. Lupta împotriva Germaniei hitleriste a dus la eliberarea deplină a patriei noastre și la victoria spiritului de dreptate istorică. „În aceste împrejurări — se arată în Programul Partidului Comunist Român — s-a demonstrat că politica Partidului Comunist Român corespunde pe deplin năzuințelor și intereselor vitale ale întregului nostru popor. Partidul și-a dovedit tăria și capacitatea de organizare și unire a tuturor forțelor democratice și patriotice în lupta pentru răsturnarea dictaturii militarofasciste și asigurarea dezvoltării libere, independente și democratice a țării“.

În această luptă milenară a poporului nostru, Aradul a fost o prezență efectivă. Urmele dacice și romane, ca și cele din perioada de etnogeneză a poporului român, din județul Arad, sînt dovezi incontestabile ale vechimii, continuității și unității vieții omenești și a poporului român pe aceste meleaguri. Autonomia unor părți însemnate din județul nostru, menținută de-a lungul evului mediu sub forma cnezatelor și voievodatelor românești, este o dovadă că aici s-a opus o rezistență dîrză pentru apărarea pămîntului strămoșesc, a ființei naționale a poporului nostru.

Cetatea de pămînt de la est de Arad, descoperită recent prin săpături arheologice, dovedește nu numai faptul că aici, încă din secolul al IX-lea, se poate vorbi de o populație autohtonă românească ce a atins un nivel ridicat de civilizație, ci și de faptul că această populație a luptat, încă de pe atunci, pentru apărarea pămîntului străbun. În prima jumătate a secolului al XI-lea cetatea își încetează activitatea, desigur, în urma unor lupte dîrze purtate de strămoșii noștri.

Nenumărate alte cetăți medievale din județul nostru, ca acelea de la Șiria și Șoimoș, au fost stăpînite de Iancu de Hunedoara, care s-a remarcat în lupta antiotomană și care a avut o puternică bază socială în părțile noastre.

Cea mai mare parte a județului Arad a intrat apoi în componența statului lui Mihai Viteazul. În unele cetăți a așezat căpitani de-ai săi, după cum, unii voievozi din părțile Aradului s-au înrolat în armata sa participînd atît la lupta pentru independență, cît și pentru unirea țarilor române într-un singur stat.

Răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, ca și revoluția de la 1848, a angajat o mare parte a țărănimii și intelectualității din aceste părți — români, maghiari, germani și alte naționalități. În satele din județul Arad au avut loc acțiuni țărănești îndreptate împotriva nemeșilor sau autorităților habsburgice, dintre care amintim pe cele de la Semlac, Conop, Vârșand, Macea, Covăsinț, Șiria ș.a. De asemenea, glotașii lui Avram Iancu au pătruns în județul Arad și, alături de populația locală, au lichidat stăpînirea nobililor. După revoluție, la Cuvin, în județul Arad, s-au întilnit, la 30 mai 1850, revoluționarii arădeni cu generalul Gheorghe Magheru, din Țara Românească, cu scopul de a continua lupta cu eforturi unite.

Unirea Principatelor și războiul de independență au avut un mare ecou în părțile Aradului și s-au bucurat de sprijinul populației, ca expresie a antrenării maselor populare, de aici, pe coordonatele unității și independenței naționale. Solidaritatea cu războiul de independență este ilustrată și într-un apel din comuna Șepreuş, adresat femeilor române din aceste părți. Arătîndu-se legătura de sînge dintre noi și românii de peste Carpați, se spunea : „Aceste legături ne duc inimile la frații noștri în lupta de dincolo de Carpați...” și „...impun fiecărei române adevărate a face sacrificii și oferte după putință, pentru ajutorarea bravilor ostași din România“. Numărul apelurilor de acest fel este impresionant. Ele erau făcute de persoane particulare, de reprezentanții presei. S-au trimis ajutoare, în bani și materiale, din toate comunele județului nostru. Cercetări mai recente au dus la concluzia că la luptele din 1877/78, din Balcani, au participat și arădeni, înrolați ca voluntari în armata română.

Cu prilejul aniversării centenarului independenței, tovarășul Nicolae Ceaușescu remarcă participarea Aradului la acest eveniment istoric, menționînd ecoul pe care l-a avut el în presa arădeană : „Una din publicațiile maghiare — preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu — ce s-a pronunțat cu hotărîre pentru independența României, ziarul **Alföld** din Arad, scria, așa cum arată experiența istorică **«maghiarii și românii trebuie să fie în orice împrejurare prieteni sinceri că noi trebuie să dăm mîna; atunci vom putea întîmpina fără teamă multe pericole» și că maghiarii și românii numai împreună pot avea un viitor**“.

Un alt moment însemnat al luptei pentru independență îl reprezintă actul de la 1 Decembrie 1918 — unirea Transilvaniei cu România în urma adunării de la Alba Iulia. Acest important eveniment din istoria patriei, prin care Transilvania s-a eliberat de sub jugul habsburgic, a fost

pregătit la Arad, unde au apărut ziare ce-au asigurat propaganda unirii în sinul maselor populare, cum au fost **Tribuna poporului și Românul**; aici a fost sediul Consiliului Național Român Central, al cărui președinte a fost Ștefan Cicio Pop; aici a fost comanda supremă a gărzilor naționale. Tot din Arad s-au lansat cele mai importante documente, care au premers Adunarea de la Alba Iulia, prin intermediul ziarului **Românul**, devenit organul Consiliului Național Român Central, din care amintim **Către națiunea română, Către popoarele lumii și Chemarea la Adunarea de la Alba Iulia**.

În cadrul Adunării de la Alba Iulia arădenii au avut un rol pe măsura contribuției lor la pregătirea acestui act istoric. Dr. Ioan Suci — avocat din Arad — unul dintre principalii organizatori ai Marii Adunări de la Alba Iulia, — a organizat alegerea delegaților și deputaților, deplasarea celor peste 100.000 de oameni în cetatea lui Mihai Viteazul ș.a. Dr. Ștefan Cicio Pop a rostit cuvântul de deschidere a adunării, iar Vasile Goldiș, originar tot din Arad, a rostit o frumoasă cuvântare care a premers Rezoluției de unire a Transilvaniei cu România, pe care tot el a prezentat-o.

În lupta împotriva fascismului, în perioada interbelică, împotriva forțelor externe reacționare care vizau integritatea teritorială și independența țării, comuniștii arădeni au fost în fruntea acțiunilor de apărare a intereselor naționale. La Arad, dictatul de la Viena, prin care se rupea pe nedrept o parte din trupul Transilvaniei, a fost condamnat de întreaga populație.

În timpul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, la Arad s-au purtat lupte grele cu trupele hitleriste. De asemenea, în războiul antihitlerist, Aradul și-a adus tributul său de sînge, de efort uman și material. La Păuliș, alături de tinerii elevi-militari, populația civilă din zonă a sprijinit armata română în acțiunile de luptă, pentru apărarea defileului Mureșului.

În condițiile făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, respectarea independenței, cîștigate cu atîtea sacrificii, reprezintă un principiu de bază al politicii partidului și statului nostru. Dezvoltarea economică a țării, la care Aradul și-a adus și își aduce contribuția sa importantă, ridicarea nivelului de trai al tuturor oamenilor muncii, sînt o dovadă că lupta înaintașilor n-a fost zadarnică, că socialismul reprezintă cea mai dreaptă societate din lume. Muncind mai bine, avînd rezultate tot mai bune în producție, pe linia indicațiilor de partid, privind înfăptuirea sarcinilor din cadrul cincinalului revoluției tehnico-științifice, ne vom dovedi urmași demni ai celor ce-au luptat cu dîrzenie pentru libertate și independență națională, vom asigura ridicarea nivelului de trai al întregului popor și vom crea condiții de muncă și viață, tot mai înfloritoare, generațiilor viitoare.

ARHEOLOGIE

NOI CERCETĂRI PRIVIND CETATEA DE PĂMÎNT DE LA VLADIMIRESCU

MIRCEA BARBU, MIRCEA ZDROBA

Cercetările istorice și arheologice din ultimii ani, ce au avut loc pe teritoriul județului Arad, și-au propus ca scop reliefarea și prezentarea societății românești la sfârșitul primului și începutul celui de al doilea mileniu în acest colț de țară.

În cadrul acestor cercetări se înscriu și săpăturile efectuate de muzeul arădean în hotarul localităților Felnac, Bulci, Zăbrani și Vladimirescu¹.

Descoperirile recente vin să dovedească prezența Aradului în procesul de etnogeneză a poporului român, în toate etapele acestui proces, și mai ales în secolele VIII—X, când poporul român este o realitate indiscutabilă, perioadă care pînă în ultimul timp a fost mai puțin cercetată pe teritoriul arădean.

De asemenea, aceste descoperiri vin să dovedească, o dată în plus, faptul că Aradul se integrează unitar celorlalte teritorii românești în această etapă atît de importantă în evoluția societății omenești pe teritoriul patriei noastre.

Semnificative pentru această perioadă istorică sînt cercetările arheologice efectuate în hotarul comunei Vladimirescu, zonă în care cercetările de suprafață și săpăturile efectuate au dus la descoperirea unor importante vestigii arheologice aparținînd unor diverse epoci istorice².

La sud-vest de localitate, cercetările de suprafață au dus la localizarea în punctul numit de localnici „Die schanzen“ și „la cetate“, a unei fortificații de pămînt și lemn de la sfârșitul primului mileniu.

În toamna anului 1975, muzeul arădean a trecut la efectuarea unei săpături de sondaj în zona susmenționată. La încheierea săpăturilor din campania anului 1975 se concluziona existența unei fortificații de pămînt și lemn, în zonă, datînd de la sfârșitul primului mileniu, fortificație ce

---

¹ Vasile Boroneanț, *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani-Sătuș*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 58-67; Mircea Zdroba—Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 45-57. La Bulci, în toamna anului 1976, au fost efectuate săpături de către Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, Muzeul de istorie al Transilvaniei și Muzeul județean Arad; colectivul de cercetare a fost format din Ștefan Ferenczi și Mircea Barbu.

² Mircea Zdroba—Mircea Barbu, *Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în „Ziridava“, VI, 1976, p. 45—57.

este distrusă și abandonată la începutul mileniului următor. După abandonare ea a fost folosită ca și cimitir³.

Săpăturile din primăvara și vara anului 1976 au avut în vedere studierea valului de apărare de pe latura de nord și de pe cea de vest, a șanțului de apărare destul de vizibil în zona nord-vestică a cetății, a eventualelor construcții din interiorul fortificației cât și a cimitirului, urmărindu-se încadrarea cronologică cât mai exactă a întregului ansamblu arheologic, obiective stabilite la încheierea sondajului din toamna anului 1975.

Cercetările au început prin trasarea pe teren a secțiunii S.2.

Această secțiune urma să străbată, și a secționat, atât latura nordică, cât și cea sudică a fortificației în zona unde terenul era mai puțin aplatazizat de lucrările agricole efectuate în decursul timpului. Ea a avut o lățime de doi metri și o lungime, în final, de 186 m.

Secțiunea a fost trasată din afara șanțului de apărare de pe latura nordică, cu orientarea nord-sud, fiind perpendiculară pe laturile fortificației.

Spre finalul lucrărilor, datorită materialului arheologic apărut în secțiune, între m. 13 și m. 20, a fost trasată pe latura de est a secțiunii, la o distanță de 1 m, caseta B. Caseta respectivă a avut dimensiunile de 7x3 m.

Deși sînt la început, datorită observațiilor stratigrafice înregistrate și a materialului arheologic recuperat, săpăturile prezintă un interes deosebit și de aceea considerăm necesară prezentarea rezultatelor obținute.

Pe baza observațiilor înregistrate, în urma trasării secțiunii S.1, pe latura estică a fortificației s-a constatat existența unui val de apărare cu o lățime de 8—10 m și o înălțime actuală de 1,20 m—1,30 m. Valul de apărare este format din lut galben, lut care a fost scos din șanțul de apărare, bătut și tasat într-o masă compactă. Secțiunea S.1 nu a putut fi prelungită în spre est, spre a se surprinde șanțul de apărare, din cauza lucrărilor de terasare și betonare a unui drum industrial de acces. În partea superioară a valului de pămînt au fost surprinse urme de arsură ce provin de la o distrugere a fortificației prin incendiu.

În urma efectuării secțiunii S.2, pe baza observațiilor stratigrafice înregistrate s-au constatat, în evoluția fortificației, două faze distincte de construcție⁴. De-a lungul întregii secțiuni, cu excepția zonei șanțului de apărare de pe ambele laturi, a fost atins, la adîncimi variabile, stratul de lut galben neumblat. Peste acesta se suprapune un strat de humus antic cu o grosime de 30—40 cm.

Valul de pămînt, în prima fază, a fost realizat din lutul galben scos din șanțul de apărare. El este cuprins între m. 33 și m. 40 și se păstrează pe o înălțime de 1,20—1,30 m. De remarcat faptul că în această zonă și grindul natural pe care s-a ridicat valul de apărare este mai înalt decît în partea de răsărit a fortificației.

---

³ *Ibidem*

⁴ Mulțumim pe această cale prof. univ. dr. Kurt Horedt și dr. Mircea Rusu, care ne-au ajutat în determinarea celor două faze de construcție.

În această fază a valului s-a construit, într-o tehnică aparte, o palisadă complexă, care va fi distrusă printr-un incendiu deosebit de puternic. Ea se ridică între m. 33,50—m. 36, fiind construită astfel: peste stratul de humus antic s-a ridicat scheletul ei din birne așezate longitudinal, având grosimea de 15—20 cm, birne legate cu altele pe transversal sau oblice și având o grosime asemănătoare. Uneori, birnele oblice sau transversale erau alăturate câte două. Cu toate fortificațiile de acest gen, spațiile compartimentale dintre birne au fost umplute cu pământ bine bătut, scos din șanțul de apărare⁵.

În momentul incendiului, grătarul de birne a ars, rezultând niște birne puternic carbonizate, într-un proces de ardere inoxidantă. Grătarul de birne carbonizate se află la circa 0,90—1 m față de actualul nivel de călcare.

În zona m. 32—34 a apărut, la adâncimea de 0,40—0,50 m, o birnă puternic arsă la roșu, cu o lățime de 0,20—0,25 m, birnă care a căzut în urma arderii peretelui exterior de lemn al palisadei. Birnele din partea de sus a scheletului palisadei au ars împreună cu pământul așezat între și peste ele, conform principiului cuptoarelor de ars cărămizi, pînă la vitrifiere. Ca urmare a prăbușirii scheletului de lemn s-a format un strat compact de pământ ars, strat ce se întilnește și în alte fortificații medievale timpurii din Transilvania⁶. Între m. 34—39, pământul din val prezintă două puternice lentile de arsură vitrifiată, cu o grosime de 0,30—0,40 m. De asemenea, tot în val, între porțiunea cuprinsă între m. 37—39, apare o lentilă de pământ negru cu amestec de cărbune și cenușă.

Pe latura de sud a fortificației, în zona cuprinsă între m. 133—135, la adâncimea de 0,90 m s-au păstrat câteva fragmente de birne carbonizate din scheletul de lemn al palisadei. Au fost descoperite atît birne longitudinale din pereții palisadei, avînd o grosime de circa 15—20 cm, cît și birne transversale. De asemenea, în secțiune și în profil, pe o distanță de aproape 2 m a apărut un strat compact de pământ ars pînă la vitrifiere, cu o grosime de 30 cm, rezultat în urma arderii scheletului de lemn al palisadei, a pământului din jur și de pe această latură a fortificației.

În această zonă, valul de pământ are o grosime maximă de 0,90—1 m.

Înălțimea sa redusă pe această latură se explică prin aplatizarea sa în urma lucrărilor agricole intense din zonă.

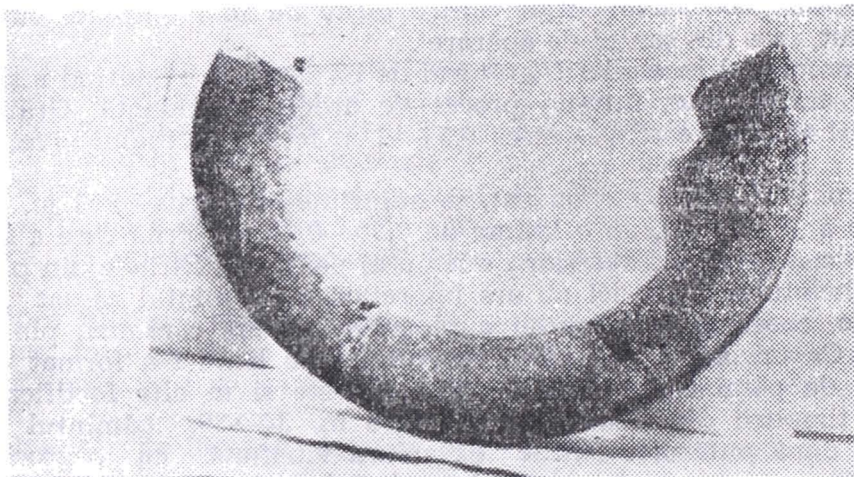
În foarte scurt timp după ce faza inițială de construcție a fost distrusă s-a început construirea celei de a doua faze a valului, deoarece stratul de pământ scurs din val spre interior este foarte subțire, de 3—5

⁵ Mircea Rusu—Ștefan Dănilă, *Cetatea feudală timpurie de la Șirioara*, în „File de istorie”, Bistrița, 1972, p. 47—62; Ștefan Pascu, Mircea Rusu și colaboratorii, *Cetatea Dăbîca*, în „Acta Musei Napocensis”, 1968, p. 153—183.

⁶ Kurt Horedt, *Șantierul Morești*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, III, 1952, p. 328; idem, *Die befestigte ansiedlung von Morești und ihre frugeschichtliche bedeutung*, în „Dacia”, I, 1957, p. 297—308; idem, *Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, 1958, p. 132—145; Ștefan Pascu, Mircea Rusu și colab., *op. cit.*, p. 153 și următoarele; Mircea Rusu, Ștefan Dănilă, *op. cit.*, p. 53.

cm. Acest strat de pământ scurs spre interior a fost surprins între m. 40—41, fiind alcătuit din pământ amestecat cu cărbune și cenușă.

În legătură cu datarea primului val de pământ, a primei faze de fortificare, menționăm că sub grătarul de birne dintre m. 33,50—36 au fost descoperite 16 fragmente ceramice care prin factura, forma și ornamentația lor se datează, pe bază de analogii, în sec. IX—X⁷. Majoritatea fragmentelor provin dintr-un vas care are corpul decorat cu striuri și

Buză de vas găsită la baza valului de apărare (sec. IX—X)

valuri. Au fost descoperite trei fragmente din buza vasului, fragmente care presupun existența unui vas cu buza pronunțată, având gîtul scurt și umerii destul de proeminenți. Fragmentele recuperate arată că vasul a fost decorat prin incizii realizate pe întregul corp. Aceste incizii au fost realizate cu pieptenele, care a lăsat în suprafața vasului benzi de șanțulețe. Pe două din fragmentele ceramice recuperate se observă și un alt element decorativ: o bandă de linii incizate în val. Această bandă de linii în val este realizată tot prin incizare pe umărul vasului, deasupra decorului cu striuri orizontale care acoperă corpul vasului.

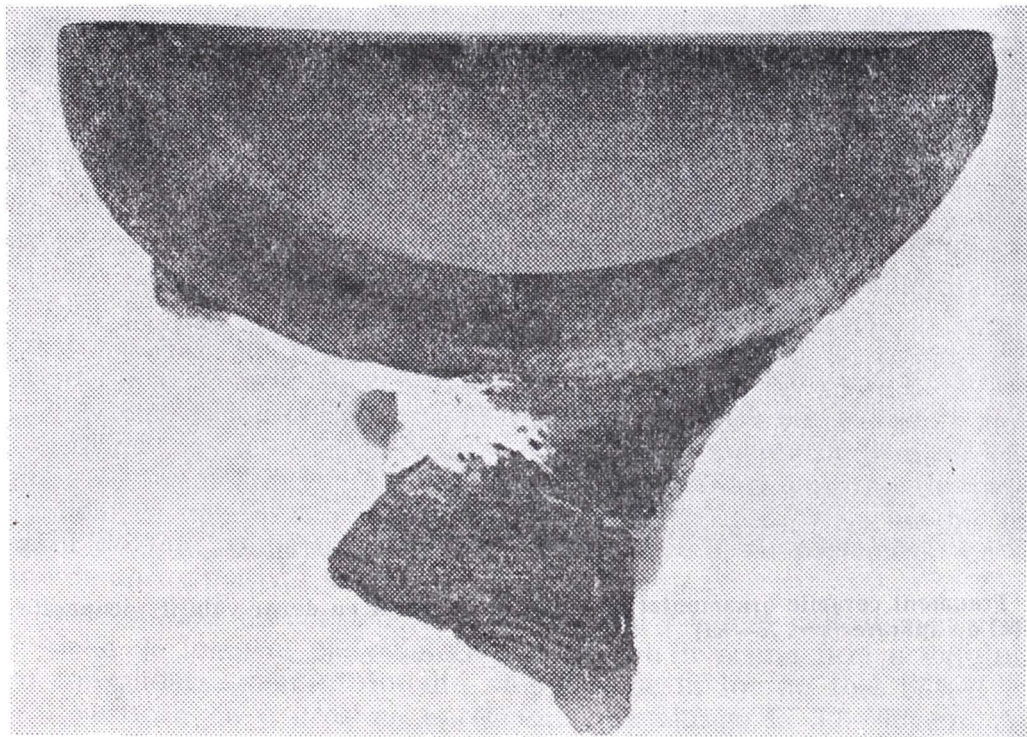
Fragmentele ceramice descoperite sub grătarul de birne de la Vladimirescu sînt similare cu cele descoperite la Dridu, Felnac și în alte zone ale teritoriului extra și intracarpatic, fiind caracteristice secolelor IX—X⁸.

Pe baza materialului ceramic recuperat și a analogiilor de construc-

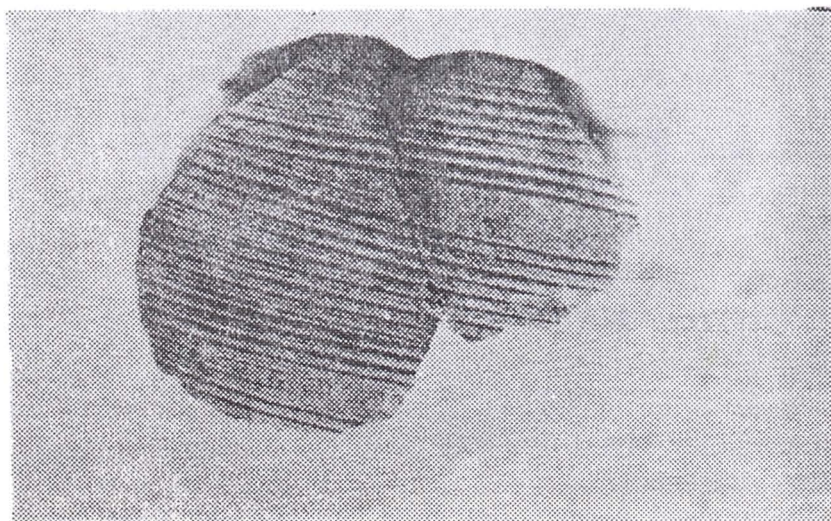
⁷ Maria Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în „S.C.I.V”, VIII, 1957, p. 267—280; prof. Gheorghe Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia*, București, 1967, p. 134—226; Ștefan Pascu, Mircea Rusu și colab., *op. cit.*, p. 171—173, planșa III—V.

⁸ Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967; Maria Chișvasi-Comșa, *op. cit.*, p. 267—289; „Dinogetia”, Buc., 1967, p. 134—226.

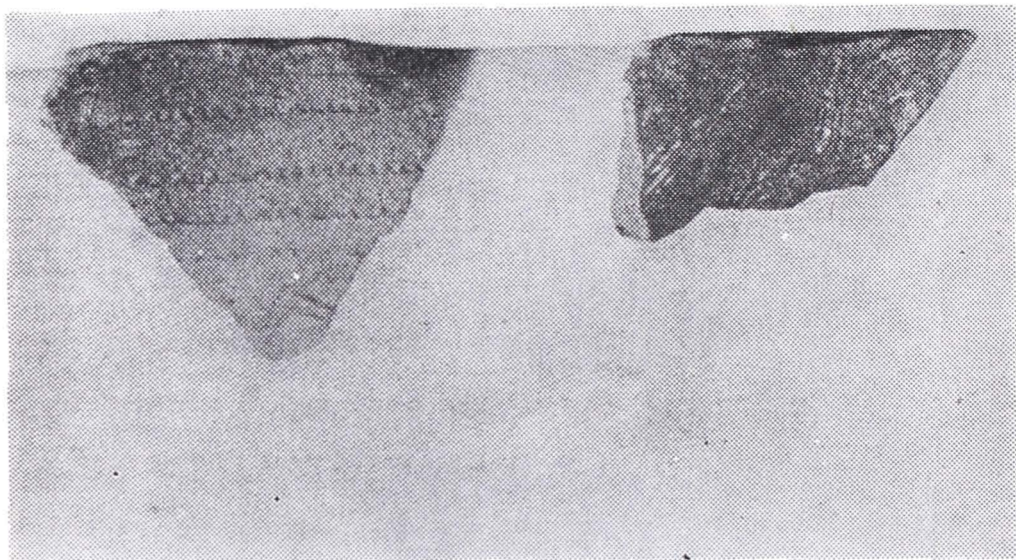

Buză de vas împreună cu fragment ceramic vălurit (sec. IX—X)

Fragment de vas cu decor striat (sec. IX—X)

Fragment ceramic ornamentat cu rolița și fragment cu decor vălurit recuperate din șanțul de apărare (sec. X—XI)

Fragment de castron ornamentat cu rolița de formă tronconică (sec. X—XI)

ție a fortificațiilor de pământ și lemn întâlnite în Transilvania și în regiuni mai mult sau mai puțin îndepărtate, prima fază a fortificației de la Vladimirețu datează din sec. IX—X⁹.

Faza a doua a urmat la scurt timp după incendierea palisadei, după cum o dovedește pământul scurs din val în spre interiorul cetății.

În această fază valul de pământ a fost mult mai lat și mai înalt decât în prima fază a fortificației. Și în această fază valul de pământ a fost realizat prin scoaterea pământului din șanț și apoi depunerea sa într-o masă compactă, bine tasată, și care este greu de săpat în momentul de față.

Valul din faza a doua a înglobat în el și primul val de pământ cu palisada de lemn. Pământul ce a fost scos din șanțul de apărare a fost depus în spatele primului val de apărare, dând naștere unui val mult mai înalt și mai lat ca la început. Valul se întinde între m. 33 și m. 45.75. În funcție de lățimea sa și în comparație cu adâncimea șanțului de apărare, credem că el a avut o înălțime apreciabilă de circa 3—4 m, dar în momentul de față, în urma aplatizării terenului, el se păstrează pe o înălțime de aproximativ 1,40 m.

În această fază de construcție a valului nu s-a mai ridicat acel grătar de birne de lemn al palisadei ce s-a întâlnit în prima fază a valului. Pentru consolidarea pământului din val, din loc în loc au fost bătute în val pari verticali cu o grosime apreciabilă, ce ajunge la 30—40 cm. Aceste birne verticale de susținere au fost surprinse atât în profil, cât și în secțiune, fiind dispuse la distanțe neegale. Birnele străbat pământul din val, aiungând pînă în stratul de humus antic. Astfel, la m. 40 a fost găsită o birnă de susținere putrezită, a cărei extremitate inferioară ajunge în humusul antic, pînă la adâncimea de 1,95 m față de actualul nivel de călcare. Birne asemănătoare de consolidare a valului au fost găsite și în zona lui m. 41 și m. 43. Prin grosimea și adâncimea la care au fost înfipte în pământ, aceste birne au fost elemente de bază în consolidarea pământului din valul de apărare.

În zona lui m. 45,75 valul este tăiat vertical. De aici și pînă la m. 48 a fost surprins drumul de rond interior, care va fi acoperit cu un strat de umplutură din pământ și pietriș în momentul distrugerii și abandonării fortificației.

Și în evoluția șanțului de apărare, săpăturile efectuate au constatat două faze distincte de evoluție.

În prima fază șanțul este în formă de albie, avînd fundul neted. El începe de la m. 18 și merge pînă la m. 29. Adâncimea șanțului, față de nivelul antic este de 1,40—1,60 m. Înspre exterior, din lățime s-a păstrat la bază doar circa 1,50 m, deoarece el este străpuns de un alt șanț de apărare mai adînc. În această fază a șanțului legătura cu valul de apărare se făcea direct, neexistînd o bermă, printr-o pantă abruptă ce a fost

⁹ Pe baza analogiilor cu cetățile de la Molești, Moigrad, Moldovenești și Dăbica, prima fază este din sec. IX—X. Vezi mai jos notele 4—6

creată artificial, prin taluzarea grindului pe care se ridică fortificația. Acest sistem se găsește și la alte fortificații din Transilvania¹⁰.

De remarcat este faptul că, în această fază de existență a șanțului, în secțiune, la m 26,50 a fost surprins un par înfipt oblic, la un unghi de 50—60 grade. El este un par dintr-un întreg șir de pari înfipti în pământ înspre buza șanțului de apărare, șir de pari care îngreuna accesul dușmanului spre valul de apărare. Acest șir de pari se mai întâlnește și la baza șanțului, în cadrul multor fortificații. Sistemul acesta se întâlnește și în alte fortificații din Transilvania și chiar în regiuni mai apropiate sau mai îndepărtate¹¹.

La m. 29,25, la adâncimea de 1,60 m, a apărut un fund de vas având ca marcă de olar o cruce. Tipologic, acest fragment aparține, pe bază de analogii, sec. IX—X¹². Fundul de vas a fost găsit la baza șanțului de apărare și probabil s-a scurs în șanț în momentul ridicării grătarului de birne din prima fază a valului de apărare, zonă în care au fost găsite și alte fragmente ceramice de aceeași epocă.

Fazei a doua a valului de pământ îi corespunde și o nouă fază de evoluție a șanțului de apărare. În această fază, șanțul de apărare se îngustează și, în același timp, se adâncește.

Această fază a șanțului de apărare este cuprinsă între m. 21,50 și m. 25. Adâncimea la care s-a ajuns în acest șanț este de 2,50 m față de nivelul superior al stratului de pământ neumblat. Nu s-a ajuns la fundul șanțului din cauza infiltrării apei freactice în zonă.

Șanțul a fost surprins și pe latura de sud, între zona cuprinsă între m. 139—146. Fundul șanțului se găsește la circa 1,40—1,50 m față de nivelul humusului antic. Pe această parte a fortificației a fost sesizată doar o singură fază în evoluția șanțului de apărare. Este explicabil acest lucru prin faptul că, în vechime, în apropierea acestei laturi curgea un braț al Mureșului.

Pe baza sistemului de construcție a materialului arheologic recuperat, mai ales ceramic, apărut la baza valului, sub grătarul de birne și fundul șanțului de apărare, constând din fragmente ceramice cu striuri și valuri, funduri de vas cu marcă de olar, prima fază a fortificației de la Vladimirescu datează din secolele IX—X, constituind, se pare, o fortificație de refugiu a unei uniuni de obști din apropiere.

În prima jumătate a secolului XI, fortificația de la Vladimirescu este abandonată și, începând cu a doua jumătate a secolului, va fi folosită ca și cimitir.

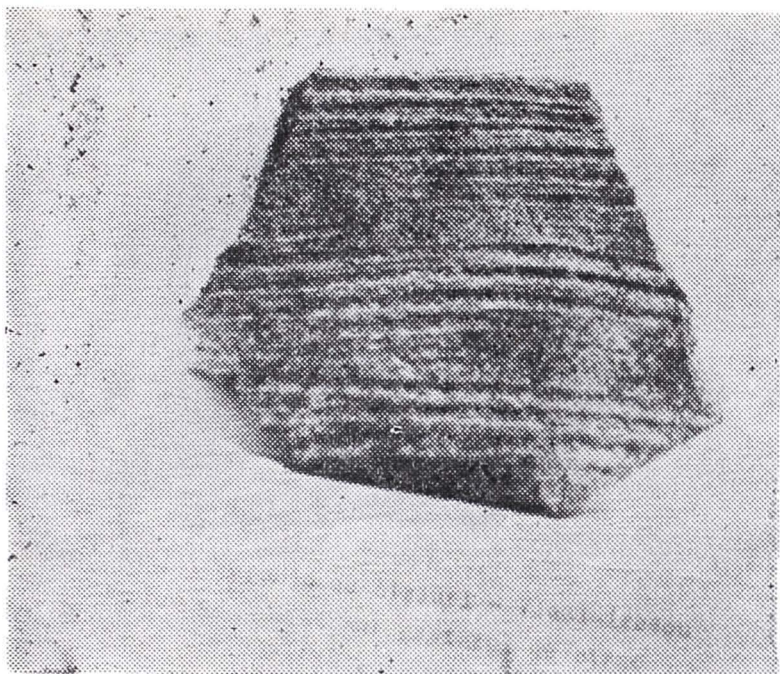
Faptul că cetatea își încetează funcționalitatea la începutul mileniului al doilea este confirmat de materialul arheologic ce a fost recuperat din umplutura șanțului de apărare. Mai ales pe latura de sud a fortificației, unde șanțul a fost mai puțin proeminent și s-a umplut mai repede, a fost descoperit un bogat material ceramic ce se încadrează cronologic la începutul mileniului.

¹⁰ Ștefan Pascu, Mircea Răscu și colab., *op. cit.*, p. 158—160.

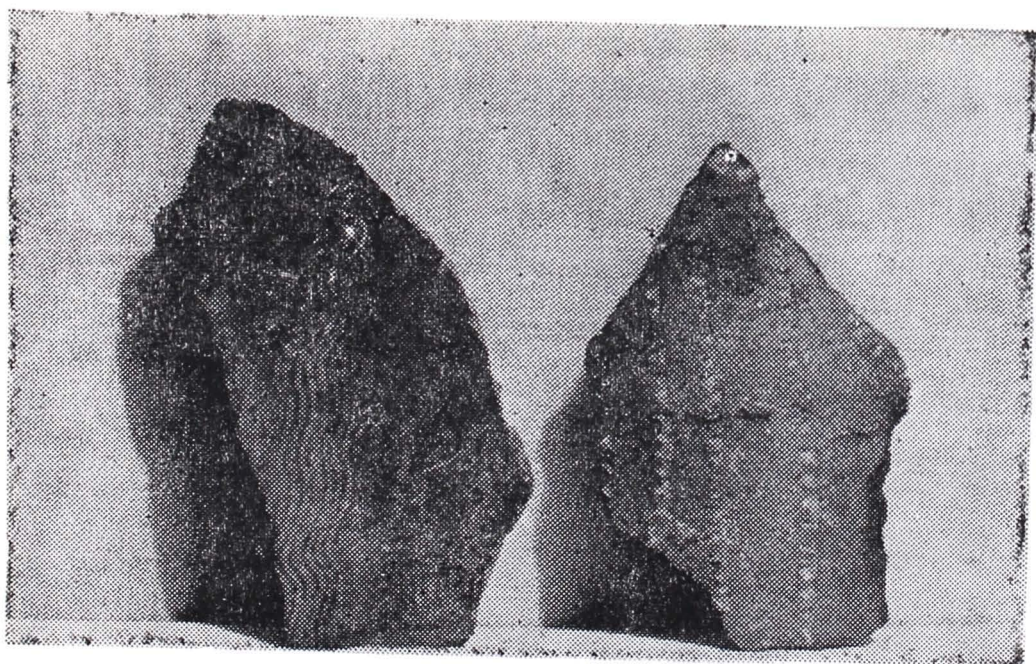
¹¹ V. Fruby, *Staré mesto*, Praga, 1965, p. 226, fig. 73.

¹² Vezi planșa, fig. 15.

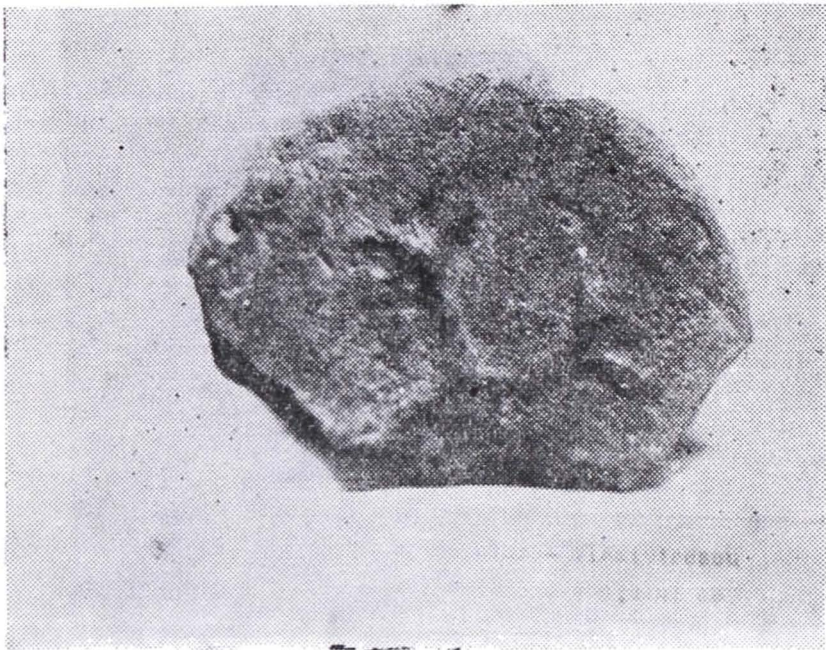

Fragment ceramic cu striuri găsit sub grătarul de birne (sec. IX—X)

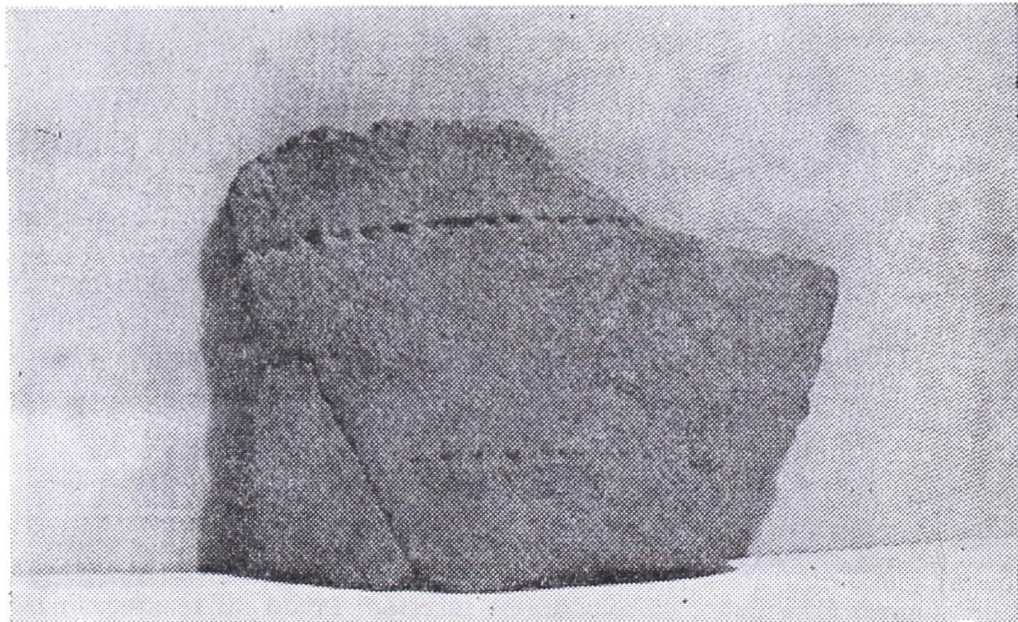

Fragment de castron ornamentat cu roțița (sec. X—XI) și fragment ceramic cu decor vălurit (sec. X—XI)

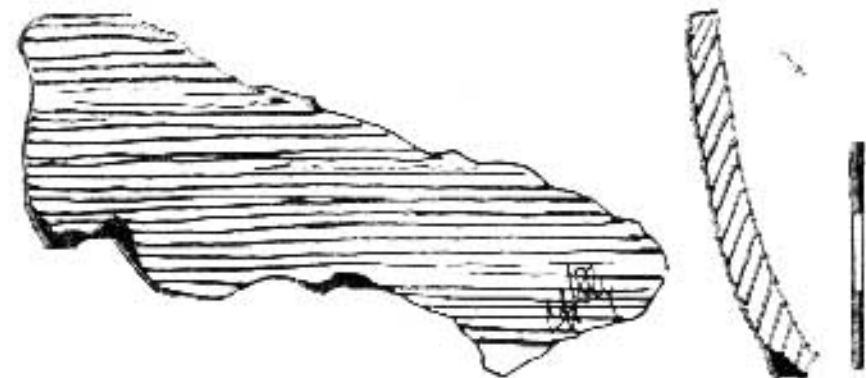
Fund de vas cu marcă de olar cruciformă găsit la baza șanțului din prima fază a fortificației (sec. IX—X)

Fragment ceramic ornamentat cu roțița, recuperat din șanțul fazei a doua de construcție a fortificației (sec. X—XI)

Fig. 1

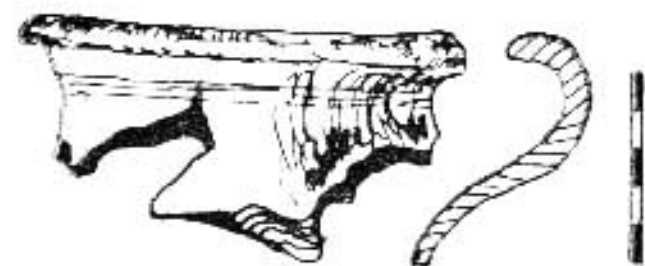
Fig. 3

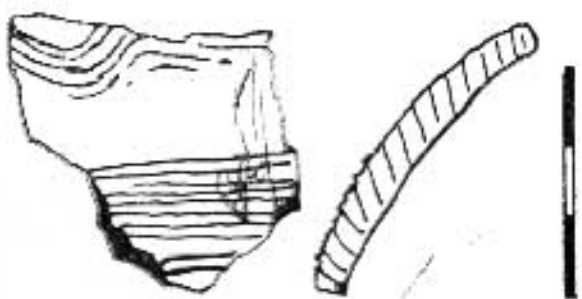
Fig. 2

Fig. 5

Fig. 6

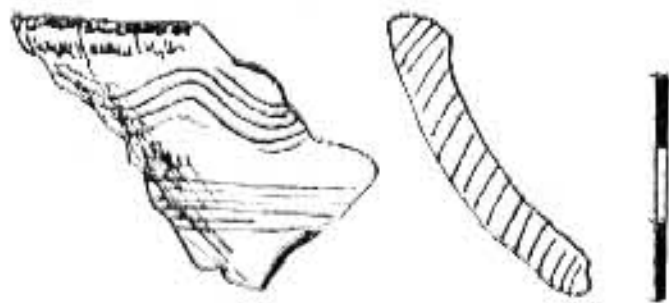

Fig. 4

Fig. 7

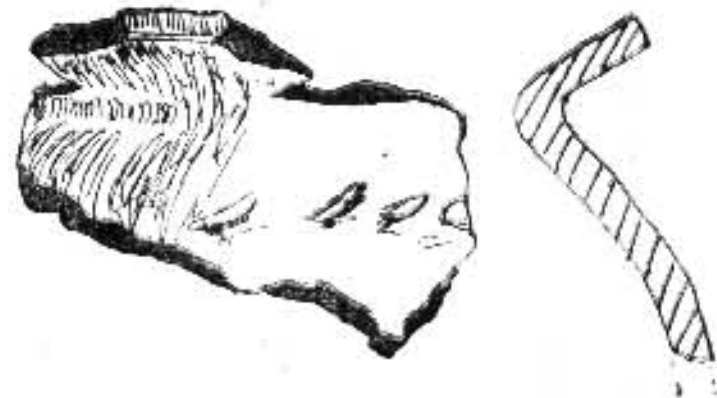

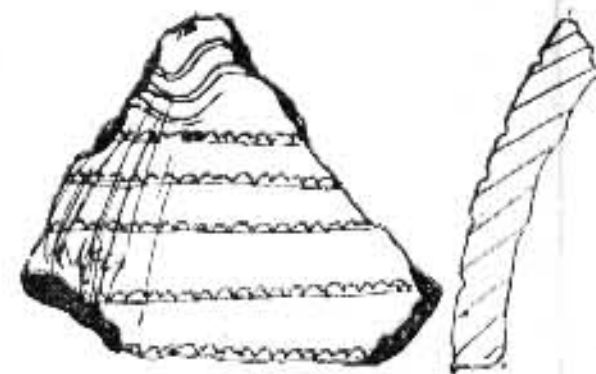
Fig. 8

Fig. 9

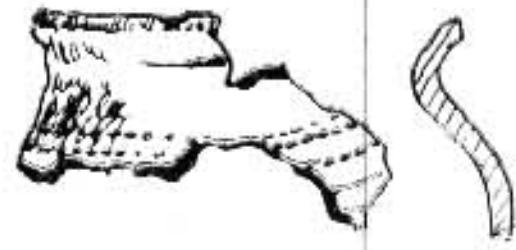
Fig. 10

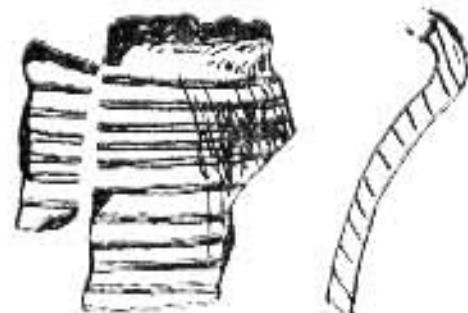
Fig. 11

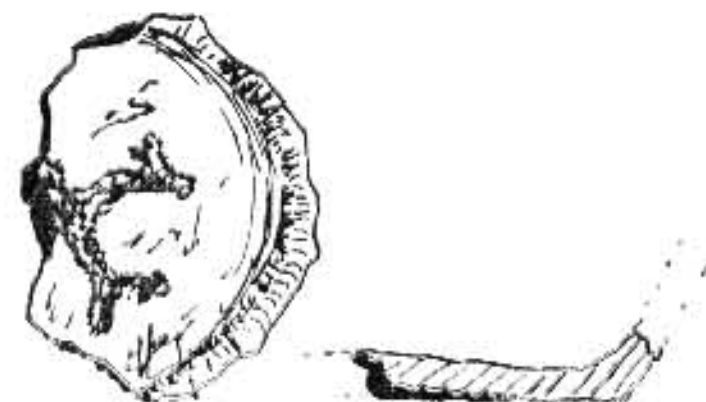
Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

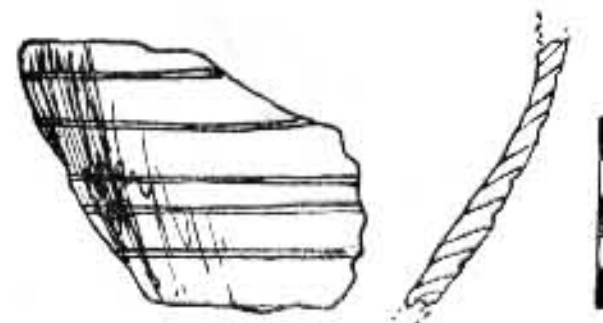
Fig. 15

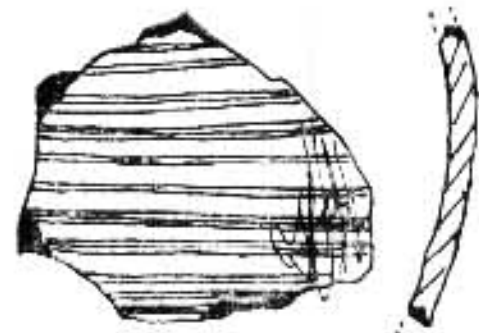
Fig. 16

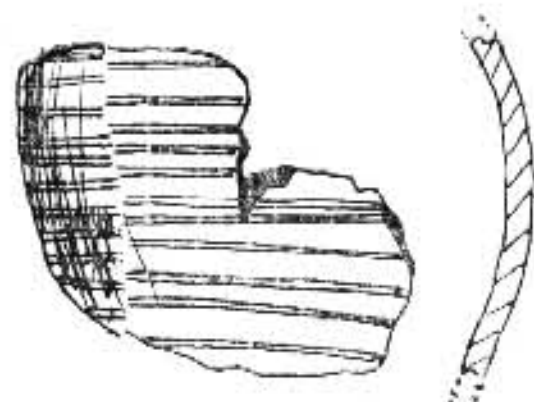
Fig. 17

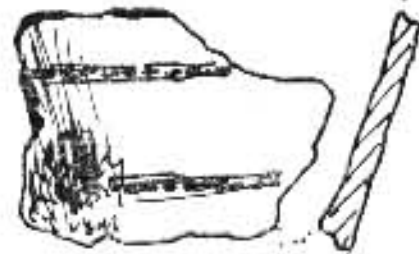
Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Au fost descoperite fragmente de castroane de formă tronconică, cu buza ușor arcuită spre interior și fundul puțin ieșit în afară.

Aceste fragmente sînt decorate cu roțița. În unele complexe arheologice acest material a fost datat prin monede în prima jumătate a secolului XI¹³.

Tot în umplutura șanțului au apărut fragmente ceramice cu linii orizontale și în val, care în aceleași complexe arheologice sînt atribuite celei de a doua jumătăți a secolului XI¹⁴.

După abandonare, începînd cu a doua jumătate a secolului XI, perimetrul fortificației începe să fie folosit ca cimitir. Între încetarea funcționalității fortificației și folosirea ca cimitir a trecut o perioadă de timp, lucru dovedit prin descoperirea unui strat de sedimentare, care umplutura a rezultat prin scurgerea pămîntului din valul de apărare. Acest strat de umplură este foarte bine sesizat pe latura de nord a fortificației, unde el acoperă drumul de rond, ce a fost sesizat între m. 45.75—48.

Al doilea obiectiv ce a fost studiat la Vladimirescu a fost cimitirul, ce se întinde în perimetrul fortificației după abandonare.

În secțiunile trasate, pînă în prezent au apărut un număr de 155 de morminte, avînd orientarea est-vest; capul spre vest cu privirea și picioarele spre est.

Datorită solului mormintele sînt slab conservate, unele părți ale scheletelor fiind distruse. Toate mormintele au orientarea amintită, cu foarte mici variații de orientare pe axa est-vest. În cadrul ritului de înmormîntare o mare parte din morminte au brațele întinse în lungul corpului, dar se observă și unele diferențieri. O parte din morminte au unul din brațe așezat pe abdomen și celălalt în lungul corpului.

Ca inventar, mormintele sînt destul de sărace, doar cîteva dintre ele posedă obiecte de podoabă. La unele morminte s-au găsit inele de timplă, cu terminația în formă de „S“ simplu sau dublu, din argint și bronz. Au mai fost găsite cîteva inele de argint și din bronz realizate prin tehnica răsucirii și, de asemenea, un inel de argint executat prin zimțuire. La unele morminte au apărut mărgelile de lut și din sticlă.

Pe baza obiectelor de inventar, mai ales a inelelor de timplă, credem că cimitirul datează din sec. XI—XII¹⁵. Din descrierea mormintelor se observă sărăcia de inventar și totala lipsă a armelor, lucru care deosebește acest cimitir de altele din aceeași epocă.

Observațiile antropologice efectuate, mai ales analiza craniologică, au permis stabilirea unui tip antropologic europoid¹⁶.

Un alt obiectiv care a fost studiat în timpul săpăturilor de la Vladimirescu a fost așezarea ce apare în jurul fortificației.

¹³ „Dinogetia”, I, București, 1967, p. 200—202.

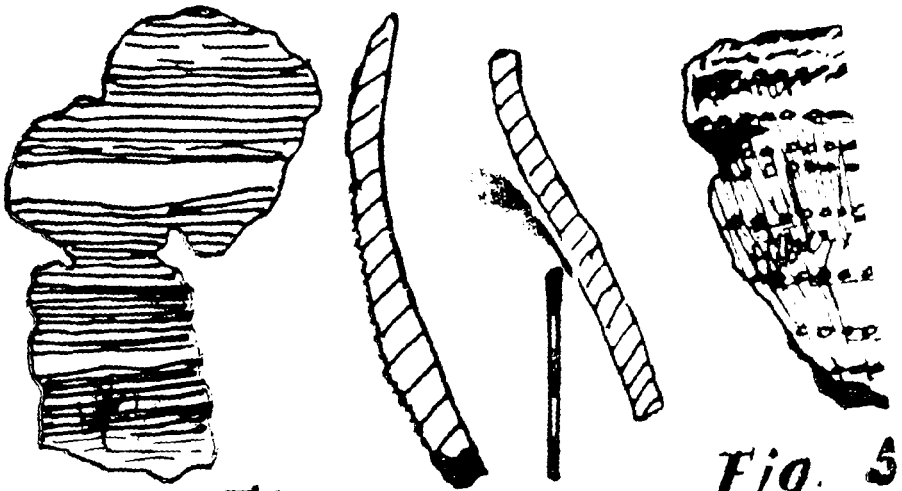
¹⁴ Vezi nota 13.

¹⁵ Asupra evoluției inelelor de timplă s-a folosit lucrarea lui Alan Kralovanski, *Adatok az un. S-vegü hajkarika kialakulásának és időrendjének kéréséhez*, în „Archeológai Értesítő”, 1957, tom 2, p. 175—196.

¹⁶ Mulțumim și pe această cale, pentru participarea și sprijinul acordat, antropologului dr. Cantemir Rîșcuția.

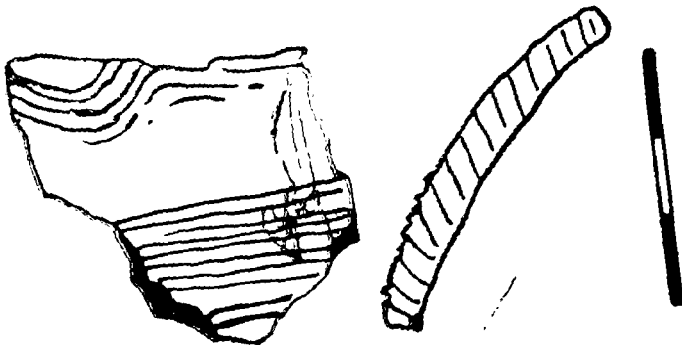

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 5

Fig. 4

În exteriorul șanțului de apărare, pe latura nordică, în secțiunea S.2 au fost surprinse urmele unei așezări de la finele secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea. Ca urmare a efectuării secțiunii și a execuției casetei B, au fost surprinse două cuptoare pentru ars oale și un bordei.

Atît în zonă, cît și în interiorul cuptoarelor și al bordeiului s-a recuperat o mare cantitate de material ceramic și cărămizi. Se remarcă fragmentele de căldări de lut, de vase avînd pe un umăr un decor unghiular și buza foarte bine profilată, realizate într-o pastă cu degresant și foarte bine arse¹⁷.

În urma săpăturilor efectuate pînă în prezent, a rezultatelor obținute și a observațiilor stratigrafice, fortificația de la Vladimirescu se încadrează cronologic în perioada secolelor IX—X. Fortificații asemănătoare au fost descoperite la Dăbica, Moldovenești, Biharia, Șirioara și Moigrad¹⁸.

Aflăte încă la început, cercetările de la Vladimirescu vor continua în vederea surprinderii și studierii așezării sau așezărilor contemporane fortificației în ansamblul ei.

Coroborarea săpăturilor arheologice cu izvoarele scrise, cu cronicile și documentele mai vechi și recent descoperite, va permite aprofundarea cunoașterii principalelor evenimente petrecute pe teritoriul arădean la începuturile feudalismului timpuriu.

NOUVELLES CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA CITÉ DE TERRE DE T. VLADIMIRESCU

(Résumé)

L'ouvrage présente les recherches archéologiques récentes de T. Vladimirescu qui viennent prouver la présence d'Arad dans le processus d'éthnogenèse du peuple roumain.

Les recherches réalisées à la démarcation de la commune Vladimirescu ont mené à la découverte d'importants vestiges archéologiques, plus exactement une cité de terre et Bois, datant de la fin du premier millénaire de notre ère. Les fouilles réalisées jusqu'à présent, les résultats obtenus, les observations stratigraphiques permettent aux auteurs de conclure que la fortification de terre et bois de Vladimirescu, pareille à celles de Dabica, Moldovenești, Biharia, Șirioara, Moigrad, se place chronologiquement aux IX—X -èmes siècles.

La corroboration des fouilles archéologiques qui attestent cette cité de refuge avec les sources écrites, les chroniques et les documents de l'époque permettent l'approfondissement de la connaissance des principaux événements qui avaient eu lieu sur le territoire d'Arad au début du féodalisme.

¹⁷ K. Horedt, *op. cit.*, „Dacia”, I, N.S., p. 297—308; P. Diaconu, Gr. Florescu, R. Florescu, *Capidava*, vol. I, 1958, p. 211—213, fig. 112—113.

¹⁸ Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 15.

NOI COORDONATE ALE PROCESULUI ROMANIZĂRII ȘI ALE FORMĂRII POPORULUI ROMÂN

ION HORAȚIU CRIȘAN

Înainte de orice se impun făcute câteva precizări în legătură cu noțiunile de bază folosite în discutarea temei pe care ne-am propus-o. De accețiunea care se dă acestora depinde, în bună măsură, și rezolvarea problemei atât de importantă, cea a romanizării, ce implică cu necesitate pe cea a continuității și a spațiului de formare a poporului român.

Problema romanizării nu este specifică doar pentru Dacia. Ea se ridică, deopotrivă, pentru toate teritoriile intrate în compunerea vastului imperiu stăpinit de Roma, atât pentru acele teritorii unde locuiesc astăzi popoare latinofone cît, și mai cu seamă, și pentru acelea în care limba latină a dispărut. Este vorba de provincii romane cum ar fi Gallia sau Hispania, aparținînd primei categorii, sau de Germania, Pannonia, Africa, incluse în cea de a doua grupă. Bazîndu-se tocmai pe acele teritorii unde, deși stăpînirea romană a durat multă vreme, limba latină nu se mai vorbește astăzi, unii învățați sînt de părere că n-a existat o romanizare a maselor, ci este vorba doar de un proces ce viza numai o mică minoritate etnică. Cei mai mulți însă, și trebuie spus că în rîndul acestora se înscriu savanți de mare prestigiu, consideră romanizarea ca pe un proces firesc, natural, iar dispariția latinofonilor de pe anumite teritorii își găsește explicația în anumite împrejurări istorice specifice fiecărui spațiu în parte. Deci romanizarea nu trebuie demonstrată. Alți învățați consideră romanizarea ca pe un proces complex, care s-a realizat și poate fi demonstrat.

În ce privește Dacia, discuția este foarte veche, începută fiind încă în secolul al XVIII-lea și s-a purtat în legătură cu autohtonismul românilor în țara lor de baștină, cu descinderea lor din daco-romani. Și în cazul nostru, al Daciei, discuțiile s-au purtat și se mai poartă încă grupat : unii învățați cum ar fi Th. Mommsen, I. Jung, Fr. Altheim, pentru a cita doar câteva dintre cele mai ilustre nume de savanți străini, consideră romanizarea ca pe un proces natural și firesc. Alții însă, începînd cu R. Roesler și pînă la A. Alföldi, pun sub semnul întrebării sau neagă categoric posibilitatea ca în cei 165 de ani cît a durat stăpînirea romană în Dacia, începînd cu constituirea ei la 106 de către împăratul Traian și abandonarea sub Aurelian la 271 sau 275, să fi avut loc romanizarea acestor teritorii și, în consecință, românii care locuiesc astăzi în spațiul Daciei de odinioară și vorbesc o limbă latină s-au format undeva în Balcani, de unde ar fi venit (după placul fiecăruia) într-un moment plasat

între secolele IX și XII. Aceasta este în funcție de importanța pe care o dau documentelor ce atestă prezența românilor în spațiul carpato-dunărean și pe care nu le mai pot contesta. Bineînțeles că roeslerienii vechi sau mai noi n-au putut arăta în spațiul balcanic un teritoriu unde s-ar fi format poporul român și de unde s-ar fi reîntors pe locul de unde pleaseră, pe vremea lui Aurelian, strămoșii lor. N-au putut arăta un asemenea teritoriu pentru simplul motiv că el nu există. Caracterul „științific“ al unor asemenea teorii a fost demonstrat încă de către corifeii Școlii Ardelene, la care s-au adăugat apoi nenumărați savanți români și străini, toți aceia care cunosc istoria sud-estului european și își pun munca în serviciul științei, al adevărului și nu slujesc alte interese.

În cazul de față vom insista numai asupra procesului romanizării și va trebui să clarificăm, încă de la început, ce se înțelege prin romanizare. Noțiunea ca atare a fost discutată de foarte mulți învățați și conținutul ei a fost precizat în mod diferit. Pentru unii, romanizarea începe prin adoptarea unor procedee tehnice specifice limbii romane de către populația neromană, prin adoptarea culturii materiale și sfirșește printr-o profundă transformare în însușirea limbii și a spiritualității, prin transformarea unei populații neromane într-una latinofonă. Alții însă consideră că romanizarea reprezintă, în primul rînd, un fenomen lingvistic și, în al doilea rînd, un fenomen spiritual și nicidecum un fenomen de cultură materială. Pentru alții, dispariția limbii și a idiomurilor specific indigene ce sint înlocuite cu limba latină populară constituie aspectul esențial al procesului de romanizare.

F. Haverfield, ocupîndu-se cu romanizarea Britaniei, consideră că „romanizarea“ este un proces complex, cu rezultate complexe. Ea nu înseamnă că toții supușii Romei devin în totalitate și în chip uniform romani. Pot fi deosebite două tendințe: romanizarea stinge diferențierile dintre romani și provinciali în tot Imperiul în cultura materială, în limbă, viață politică și religie. Cînd provincialii se numesc ei înșiși romani, sau noi îi numim romani, epitetul este corect. În al doilea rînd, procesul de romanizare acționează cu rezultate deosebite, în țări diferite. Ea nu înseamnă distrugerea tuturor urmelor sau a „sentimentelor“ naționale. Acestea rămîn, nu în opoziție, dar într-o persistență latentă, capabilă să reacționeze¹.

Părerea lui Haverfield ni se pare a fi cea mai apropiată de adevăr. Romanizarea reprezintă un proces complex, ce implică atît fenomene de cultură materială și spirituală, cit și de limbă. Ni se pare greșit a se absolutiza numai unul sau mai multe dintre acestea și a nega altele. Fără a-și însuși cultura materială, modalitatea de producere și de întrebuințare a bunurilor, nu se poate vorbi de romanizare. Tot așa cum nu se poate face abstracție de spiritualitate și de limbă. Cultura materială romană pătrunde pînă departe în lumea barbară, în afara granițelor, uneori nu este vorba numai de întrebuințarea unor piese de import, ci chiar de producerea acestora, fără să poată fi însă vorba despre romanizare în

¹ F. Haverfield, *The Romanisation of Britain*, Oxford, 1923, ed. a III-a. p. 22.

adevăratul sens al cuvîntului. Se poate spune doar că în asemenea zone a pătruns cultura materială romană ori, în cel mai bun caz, că aceasta, în parte, a fost însușită. Pe de altă parte, este cu totul de neimaginat o spiritualitate și o limbă latină fără suportul ei material, fără cultura materială romană. Așadar, romanizarea implică atît domeniul culturii materiale și spirituale, cît și pe cel al limbii. Este un proces complex, dialectic, cu condiționări reciproce, care s-a desfășurat în timp, în modalități și condițiuni nu întotdeauna aceleași în diferitele zone ale lumii antice cuprinse la un moment dat, pentru o vreme mai scurtă ori mai îndelungată, între fruntariile Imperiului roman. De fiecare dată va trebui să se țină seama, în judecarea procesului de romanizare a unei regiuni sau zone din perimetrul lumii antice, de toți factorii despre care vorbeam și de împrejurările concrete în care a avut loc acest proces, împrejurări care, la rîndul lor, cuprind elemente înscrise în sfera noțiunilor de cultură materială sau spirituală, ori a limbii, și care vor constitui temeiurile unei specificități proprii, unei unități geografice, în cadrul unității mari care a fost Imperiul roman. Specificitatea despre care vorbeam constituie, ea însăși, o dovadă a romanizării, vizînd un anumit spațiu sau etnic.

Cu privire la procesul romanizării, s-a spus în repetate rînduri și pe bună dreptate că el se eșalonează pe o perioadă de timp mai îndelungată decît stăpînirea romană efectivă, știut fiind faptul că teritoriile locuite de români de la nordul și sudul Dunării au făcut parte, pentru o vreme, din provinciile Dacia, Moesia și Scythia Minor. S-au propus chiar cronologizări pe etape : o primă etapă ar cuprinde contactele dintre lumea romană și cea daco-getică, fără cucerirea efectivă a unor teritorii, apoi o a doua etapă care corespunde stăpînirii romane și, în sfîrșit, a treia, ce cuprinde răstimpul de după părăsirea Daciei, întîmplată în timpul împăratului Aurelian.

Înainte însă de a intra în miezul problemei se mai impune încă o precizare și anume aceea că procesul romanizării implică un aspect teritorial, geografic și unul etnic, demografic. Se vorbește de romanizarea Daciei ori a Moesiei și de romanizarea daco-geților care duc la formarea daco-romanilor, strămoșii nemijlociți ai românilor de azi. Cel de al doilea termen își găsește paralelele exacte, de exemplu, în termenul de gallo-romani, strămoșii francezilor de azi. Termenul de daco-romani ni se pare cel mai potrivit și analogia cu teritoriile Franței, foarte nimerită pentru că, în bună măsură, procesul de romanizare s-a desfășurat în același fel și rezultatul de fiecare dată este un popor modern latinofon. Spunem în bună măsură, pentru că există și numeroase deosebiri datorate unor condiții și împrejurări istorice diferite care au dus la formarea poporului francez și a celui român. Bineînțeles că romanizarea unui spațiu geografic (cel al Daciei și al Moesiei în cazul nostru) este importantă și am putea spune că se înscrie printre condițiile fundamentale. Dar, esențială rămîne, după părerea noastră, romanizarea daco-geților și formarea acelor daco-romani din care vor lua naștere românii.

Este astfel un lucru bine știut și acceptat de toți învățații preocu-

pați de istoria poporului român, că spațiul de formare a acestuia cuprinde teritoriul atât din nordul, cât și din sudul Dunării locuite și astăzi de români. Aceasta este, după părerea noastră, împrejurarea esențială de care va trebui să se țină seama atunci când se vorbește de romanizare. Ea are la bază unitatea etnică a geto-dacilor, care va cunoaște, în decursul istoriei sale, diferite forme de organizare politică. Ne gândim la prima unificare a tuturor daco-geților pe vremea marelui rege Burebista, care va întemeia primul stat din istoria noastră, apoi la unificarea realizată în timpul regelui erou Decebal. Din acest spațiu daco-getic o parte mai mică sau mai mare va fi înglobată în Imperiul roman de apus, de răsărit și în cel bizantin pentru un răstimp mai lung sau mai scurt. Este firesc ca în diferite perioade, dată fiind prezența aparatului administrativ și a armatei romane, anumite zone să dețină întâietate în procesul romanizării daco-geților, să constituie focare active ale acestui proces. Dar, întotdeauna va trebui să fie avut în vedere tot spațiul daco-getic, știut fiind faptul, ce poate fi demonstrat la fiecare pas, că între teritoriile daco-getice ocupate de romani și cele rămase libere, legăturile n-au fost nicicând întrerupte. Dunărea ori Carpații n-au constituit bariere nici în istoria daco-geților și nici în cea a urmașilor lor, a românilor de mai târziu. Răscoalele dacilor din provincia Dacia se conjugau cu cele ale fraților lor rămași liberi. Produsele romane vor circula nestăvilit în toată lumea daco-getică și nu se vor limita la o zonă restrânsă din jurul frontierelor romane. După abandonarea Daciei, în vremea lui Aurelian, se pot demonstra arheologic mutări ale unor daco-geți în teritoriile fostei provincii. Unii veneau din est, de pe teritoriul de azi al Moldovei, iar alții din vest, din Crișana. Mai trebuie avută în vedere și colonizarea de daco-geți făcută chiar de către romani. Astfel, după cum ne informează Strabon (*Geographia*, VII, 303) Aelius Catus la începutul erei noastre, în anul 5 sau 9, a strămutat pe malul drept al Dunării 50.000 de geți din Cîmpia Munteniei. Mai târziu, pe la 62—66 e.n., guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Aelianus, va muta în sudul Dunării un număr de 100.000 de transdanubieni. Asemenea strămutări voite ori forțate au avut loc și în Dacia traiană. Legăturile permanente dintre daco-geți pot fi demonstrate și mai târziu când stăpînirea romană, la nord de Dunăre, se va reduce simțitor, după părăsirea unor teritorii de către împăratul Aurelian. O dovadă elocventă în acest sens ne-o oferă, printre altele, răspîndirea creștinismului, care din spațiile romane se va propaga în toată lumea daco-getică din interiorul sau dinafara arcului carpatic. Creștinismul, în Moesia Inferioară și în Dacia, pare a se răspîndi încă din secolul al III-lea și chiar mai devreme, fiind însă vorba de creștini izolați. Începînd cu secolul al IV-lea ei vor fi organizați în episcopii, cum este de exemplu, cea de la Tomis (Constanța). În acest sens ne stau mărturie cele peste 70 de inscripții creștine ce se datează în secolele IV—VII, ieșite la iveală pe calea săpăturilor sistematice ori întâmplător. În același sens pledează și cele 28 de **basilici** creștine descoperite în sudul și chiar în nordul Dunării. Pe teritoriul Daciei s-au descoperit piese creștine, cele mai vechi se datează încă în secolul al III-lea. Din Transilvania se cunosc astăzi

peste 15 obiecte creștine, printre care și celebra tăbliță votivă de bronz (**donarium**) de la Biertan, din secolul al IV-lea. În Oltenia au fost descoperite, de asemenea, piese creștine și chiar o **basilică** la Sucidava. Piese de caracter creștin au mai fost descoperite apoi în Muntenia și în Moldova. Se cuvine adăugat că circulația monetară și a mărfurilor romane se va efectua pe întreaga arie de răspândire a daco-geților.

Chiar organizarea provinciei Dacia de către împăratul Traian demonstrează faptul că Munții Carpați nu constituiau o graniță, Sudul Moldovei, Muntenia, estul Olteniei și colțul de sud-est al Transilvaniei au fost anexate provinciei Moesia Inferioară. Provincia Moesia luase ființă la anul 46, în timpul lui Claudius, iar pe vremea lui Domitian a fost împărțită în Moesia Inferioară și Superioară. Același lucru se evidențiază și cu ocazia diferitelor organizări ulterioare ale provinciei Dacia. Împăratul Hadrian, ca urmare a tulburărilor iscate după moartea predecesorului său, va efectua o nouă împărțire administrativă a provinciei. În anul 118—119 vor lua ființă Dacia Inferioară și Dacia Superioară. Acum vor fi abandonate o parte a teritoriilor din sudul Moldovei și din Muntenia. În sudul Moldovei se va menține însă o regiune cu capete de poduri pe malul stîng al Dunării, cum este, de exemplu, cel de la Barboși (jud. Galați). Aici a fost descoperită o fortificație romană ce asigură legătura dintre Moesia și Dacia, prin valea Siretului către trecătorile Carpaților. Așezarea militară și civilă de la Barboși va cunoaște o deosebită prosperitate, fiind un important centru de producție romană. Ultimul nivel de locuire, atît în așezarea militară, cît și în cea civilă aferentă acesteia, datează din prima jumătate a secolului al III-lea și va ține pînă la anul 350.

Și cu ocazia noii împărțiri a Daciei făcută de împăratul Hadrian, colțul de sud-est al Transilvaniei și Oltenia vor constitui provincia Dacia Inferioară. Pe locul acesteia, în 167—169 se va constitui Dacia Malvensis.

Așadar, atunci cînd abordăm problema romanizării va trebui să avem în vedere întregul spațiu daco-getic din nordul și din sudul Dunării, din interiorul și dinafara lanțului Carpatic, fără să ne limităm doar la spațiul provinciei Dacia.

Spuneam că s-a propus o cronologizare a procesului romanizării, a cărei primă etapă ar corespunde contactelor dintre lumea romană și cea daco-getică, fără o cucerire efectivă. O asemenea etapă ar fi foarte veche și s-ar cuveni să înceapă odată cu prezența romanilor în Peninsula Balcanică, întîmplată la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., cînd își fac apariția primele trupe romane pe coasta Adriaticii, numai că, după părerea noastră, în această etapă nu poate fi vorba de romanizare. Este de fapt ceea ce Vasile Pârvan numea pregătirea Daciei pentru ca ea să devină romană. O asemenea fază pregătitoare va face posibilă o rapidă romanizare și va începe încă din secolul al IV-lea î.e.n., cînd Dacia va intra în sfera civilizației de tip Latène, prin așezarea aici a celților. Aceștia vor aduce cu ei o civilizație — după cum spunea marele nostru învățat V. Pârvan — înrudită cu cea romană prin îndoitul ei izvor de inspirație, elenic și italic. Răspîndirea celților nu se va extinde asupra întregii Dacii, așa cum se va întîmpla și mai tîrziu cu cucerirea romană care, la rîndul ei,

se va extinde numai pe o parte a spațiului geto-dacic, mai întâi la sudul și mai apoi la nordul Dunării. Civilizația de tip Latène însă, vehiculată de celți, va fi însușită de toți geto-dacii, va pătrunde „pînă în stratele cele mai adînci ale populației“ — folosind chiar cuvintele lui Vasile Pârvan — spre deosebire de civilizația grecească prezentă pe litoralul getic al Mării Negre încă de la sfîrșitul secolului al VII-lea î.e.n. Influențele acesteia, deși prezente, n-au putut pătrunde în mase.

Faza de pregătire pentru romanizare, „civilizarea“ (după expresia lui Pirvan) începută în secolul al IV-lea, va fi intensificată în ultimele două veacuri ale erei vechi, prin legăturile comerciale dintre geto-daci și vestul roman, din ce în ce mai intense și mai active. Prezența romanilor în coloniile grecești din Pontul Stîng nu va însemna trecerea la o nouă etapă, cea a romanizării propriu-zise. Aceasta se va întîmpla abia în timpul domniei împăratului Claudius, în prima jumătate a secolului I al erei noastre, cînd stăpînirea romană se întinde pînă la Dunăre, cuprinzînd astfel o parte din teritoriul Daciei în cadrul provinciei Moesia, întemeiată la anul 46 e.n. Traian este cel care va reorganiza limesul roman la Dunărea de Jos și în urma a două crîncene războaie va învinge pe regele Decebal și va muta hotarele Romei în nordul Dunării. Sudul Moldovei, Muntenia, estul Olteniei și colțul de sud-est al Transilvaniei le va anexa provinciei Moesia Inferioară, iar din restul teritoriilor cucerite la nordul marelui fluviu va alcătui o nouă provincie ce va perpetua numele de Dacia. Era o provincie imperială de rang consular, ce constituia un **propugnaculum** în lumea barbară, apărată de o puternică armată ce număra peste 40.000 de soldați aparținînd legiunilor sau trupelor auxiliare (două sau trei legiuni și peste 80 de unități auxiliare).

În urma răscoalelor și ale atacurilor intervenite la moartea lui Traian, urmașul său, Hadrian, în anul 118—119 va face o reorganizare a graniței Imperiului. Dacia va fi împărțită, pentru o mai bună apărare, în două provincii, iar o parte din sudul Moldovei și Cîmpia Română vor fi doar ținute sub observație.

La nordul Dunării de Jos se vor menține, în stînga fluviului, castru cum sînt cele de la Barboși, Orlovka și Tyras, fără să poată fi precizată extinderea stăpînirii romane în afara acestora sau cît din teritoriu era efectiv controlat de trupele romane. În ceea ce privește Muntenia, ultimele cercetări au permis formularea ipotezei că evenimentele întîmplute la sfîrșitul domniei lui Traian și în prima parte a domniei succesorului său, Hadrian, au avut ca urmare distrugerea și abandonarea castrului de la Rucăr, Tîrgușor, Drajna de Sus, Mălăiești și poate Jidova și că tot atunci s-a trecut la construirea **limesului transalutan** ce atîna la Dacia Inferioară, nou constituită, o zonă lată, de la 10 la 50 km, la est de Olt. **Limesul transalutan** era format dintr-un val de pămînt și din castru. El pornea spre nord de la Rucăr, unde făcea legătura cu castrul de la Rîșnov din Transilvania și traversa Muntenia în diagonală, ajungînd pînă la Flămînda, pe Dunăre. Aceasta ar infirma părerea în conformitate cu care **limesul transalutan** a fost construit la începutul secolului al III-lea, pe

vremea lui Septimius Severus și părăsit pe vremea lui Filip Arabul, în anii 245—247, ca urmare a atacurilor carpișe.

În Dacia, încă de la început, pe lângă numeroase trupe, a căror prezență era impusă de situarea geografică, ce făcea din noua provincie un adevărat bastion roman înaintat în lumea barbară, s-au adus numeroși coloniști, s-a organizat o masivă colonizare cu elemente aduse din toată lumea romană, după cum ne informează Eutropius (VIII, 6,2). S-a dezvoltat o puternică viață urbană (9 orașe au avut rangul de **colonia** și 3 pe cel de **municipum**; 5 fiind investite cu **ius italicum**, pe lângă numeroasele așezări rurale (pînă acum se cunosc peste 400 de asemenea așezări). În toate acestea a pulsat o clocotitoare viață romană, manifestată pe toate coordonatele vieții materiale și spirituale. Mărturie despre profunda romanizare a Daciei ne stau, printre altele, și cele peste 3.000 de inscripții descoperite pînă acum, mai multe decît în cele două Moesii. Zonaras (**Annales**, XI, 21) ne spune limpede că „de atunci, de la cucerirea Daciei, poporul dacilor și provincia lor a devenit romană“.

Intensa viață romană în Dacia va dura 165 de ani, pînă pe vremea împăratului Aurelian, cînd la anul 271 sau 275 administrația și armata va fi retrasă în sudul Dunării, unde va lua ființă o nouă provincie ce va purta numele de Dacia. Ea avea drept granițe Munții Balcani, râul Vit și râul Porecka (în Iugoslavia). Granița de nord a noii provincii nu se oprea însă la Dunăre. Ea se întindea și în stînga fluviului, incluzînd numeroase fortificații, cum sînt cele de la Svinița, Pojejena, Dierna (Orșova), Drobeta-Turnu Severin, Desa, Sucidava, ce aparținuseră Daciei întemeiată de Traian. Părăsirea Daciei traiane n-a reprezentat un act impus de necesități strategice cauzate de atacurile barbarilor, mai cu seamă goți, și nici nu e rezultatul unui tratat intervenit între Imperiu și barbari, ci reprezintă o etapă integrată într-un plan strategic de anvergură, determinat de situația generală a Imperiului în cea de a doua jumătate a secolului al III-lea.

Împrejurarea de care vorbeam a făcut posibilă menținerea unor puternice fortificații în nordul Dunării și a unei zone care este greu de precizat. Este foarte posibil ca teritoriile romane de la nordul Dunării să se fi extins sub împărații ce i-au urmat lui Aurelian. Unii, cum a fost Constantius Chlorus (293—306) se mîndresc că ar fi restabilit Dacia (**Dacia restituta**).

Constantin cel Mare, pe la anul 324, inaugurează o politică activă la Dunărea de Jos. Rezultatul acesteia îl constituie recucerirea și reînglobarea în imperiu a unor largi teritorii din nordul Dunării. Acum se construiește un nou pod de piatră ce unește Sucidava (Celei) cu Oescus (Ghigen, în Bulgaria). Se reface drumul dintre Sucidava și Romula. Se construiesc fortificații și se refac cele vechi de la Dierna, Drobeta etc. Cîmpia Olteniei și a Munteniei sînt reînglobate în Imperiu, construindu-se valul cunoscut sub numele de Brazda lui Novac de nord. Teritoriile de la nord de această linie, pînă la Carpați, vor intra sub supravegherea armatelor romane. Dovada în acest sens ne este oferită de construirea, în secolul al IV-lea, a fortificației de la Puținei, localitate situată la nord de Drobeta-

Turnu Severin și de Brazda lui Novac. Despre reintegrarea Olteniei și a Munteniei în Imperiul roman în secolul al IV-lea ne stau mărturie numeroasele monede romane din acest răstimp descoperite în teritoriile dintre Dunăre și Carpați. Recentele descoperiri făcute la Pietroasele (castrul, necropola, termele) vin să se adauge și ele la mărturiile despre care am vorbit.

Constantin cel Mare va purta lupte cu triburile germanice în Banat, pe care le va zdrobi. Descoperirea a peste 50 de tezaure monetare din secolul al IV-lea în Banat, printre care unele constituie adevărate depozite, ajungând pînă la 5000 de piese, la care se adaugă o mare cantitate de monede din aceeași vreme, descoperite în peste 52 de localități romane, dovedesc reintegrarea la Imperiu pe vremea lui Constantin cel Mare și a acestui spațiu. Printre localitățile în care s-au descoperit tezaure monetare din secolul al IV-lea se înscriu unele ca Dierna ori Tibiscum, bine cunoscute în perioada lui Traian. La Tibiscum (Jupa) recente săpături au dovedit o intensă locuire în secolul al IV-lea. Acum vor fi construite fortificații ca cele de la Pojejena, Cuvin, Gornea, Șvinița, cercetate și ele în ultima vreme, la care se adaugă cele de la Dierna. Tot acum par să fie refăcute vechile fortificații de la Mehadia, Teregova și Tibiscum. Constantin cel Mare își va lua cu deplin temeii titlul de **Dacicus** și mai multe izvoare literare ne spun că el a readus la Imperiu întreaga Dacie a lui Traian. Chiar dacă nu întregă, putem însă spune că o parte a acesteia și a altor teritorii pe care Traian le-a inclus în Moesia, Constantin cel Mare le va reintegra în Imperiu. Legăturile dintre teritoriile reanexate Imperiului roman pe vremea lui Constantin cel Mare și cele ale Daciei traiane sînt dovedite și prin tezaure monetare de tipul celor descoperite în Banat sau în Oltenia, cum sînt, de exemplu, cele de la Laslea (jud. Sibiu), Pasul Vulcan, sau cel recent ieșit la iveală la Gherla. Toate acestea s-au descoperit în cadrul unor așezări romane.

După domnia lui Constantin cel Mare, pe vremea urmașilor săi se înregistrează numeroase atacuri ale barbarilor și momente de criză cauzate mai cu seamă de huni. Apărarea la Dunărea de Jos va fi refăcută după trecerea atacurilor hunilor de la sfîrșitul secolului al IV-lea de către împăratul Theodosiu I, refacere ce poate fi surprinsă arheologic la Sucidava. Este greu să precizăm cît anume din teritoriul nord-dunărean va fi inclus de data aceasta în Imperiul bizantin. Procopius (**De bello Got.**, III) ne spune că Iustinian a întins stăpînirea bizantină adînc în teritoriile dacice. La Drobeta-Turnu Severin și la Sucidava (Celei) se vor înălța noi fortificații și construcții, care vor sta în picioare pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea, cînd vor cădea, ca și întregul limes dunărean, sub presiunea atacurilor avaro-slave.

Iată, așadar, că procesul de romanizare a daco-geților nu se limitează la cei 165 de ani cît a durat Dacia traiană și că nu este vorba numai de spațiul acesteia. Cei 165 de ani erau considerați de către Roesler și adepții săi un răstimp mult prea scurt, și-și fundamentau în acest fel unul dintre argumentele principale în a contesta autohtonía românilor în țara lor de baștină. Un alt argument era cel al „extirpării“ daco-geților care s-a

dovedit și se dovedește, pe zi ce trece mai mult, a fi cu totul neîntemeiat, O dovedesc descoperirile făcute în ultima vreme în peste 100 de localități, numai în Dacia traiană. Este vorba despre așezări, necropole, precum și alte vestigii arheologice ce atestă prezența autohtonilor în vremea stăpînirii romane, trăind alături și împreună cu noii veniți. Toate acestea vin să se adauge altor argumente, de altă natură, cum ar fi, de exemplu, recrutarea de trupe romane din rîndul dacilor chiar de pe vremea lui Traian.

Cele arătate pînă acum se refereau, în bună măsură, la romanizarea în sens geografic și am insistat asupra faptului că procesul de romanizare nu poate fi limitat la 165 de ani cît a durat Dacia traiană, ci cuprinde un spațiu de timp cu mult mai îndelungat, ce însumează șase secole. Am arătat, de asemenea, că izvoare de natură literară, epigrafică și, mai ales, arheologică, dovedesc prezența autohtonilor geto-daci, alături de coloniștii romani cu care conviețuiesc. Existau deci, cele două elemente fundamentale ale romanizării : pe de o parte autohtonii daco-geți și pe de altă parte o colonizare masivă cu latinofoni. Spuneam la început că și după părerea noastră o romanizare nu poate fi înfăptuită fără însușirea limbii latine. În literatura noastră s-au formulat și păreri fanteziste. În faza romantică a istoriografiei, fără nici cel mai infim spirit critic, s-a spus că limba daco-geților ar fi fost o limbă latină și în consecință nici n-ar mai fi fost nevoie de o romanizare.

Folosirea alfabetului latin de către daco-geți, lăsînd la o parte faptul că nu ne este prin nimic dovedită, este departe de a putea constitui o dovadă pentru latinitatea limbii dacice. Aceasta, după cum au demonstrat-o de multă vreme numeroși savanți români sau străini, nici măcar nu aparține grupei de limbi din care face parte limba latină. Limba daco-geților se încadrează în grupa **satem**, din care fac parte sanscrita, iraniana, slava, baltica, armeană și iliro-mesapica. Unele vagi asemănări între toate acestea și limba latină există și se datorează unui străvechi fond indo-european².

Departe de a fi avut o limbă latină, daco-geții, pe parcursul celor șase secole de stăpînire romană, și-au abandonat limba proprie și și-au însușit-o pe cea latină. Așa cum se întîmplă de fiecare dată în asemenea cazuri, nu se va naște o limbă mixtă. Fie că se va păstra vechea limbă a autohtonilor, cu modificări noi, neesențiale în ceea ce privește structura ori lexicul, fie că va fi adoptată limba cea nouă, iar din cea veche se vor păstra cuvinte și unele trăsături proprii acesteia, dar și de data aceasta neesențiale.

Așa cum s-a întîmplat și în alte provincii romane, autohtonii au adoptat limba latină și au devenit astfel daco-romani. Pentru analogie ne vom referi doar la francezi. În Gallia, latina s-a suprapus peste un idiom celtic, din care în limba franceză au mai rămas amănunte superficiale în fonetică și sintaxă, precum și aproximativ 80 de vocabule. În cazul nostru, în limba romană, numărul de cuvinte daco-getice păstrate se apre-

---

² A se vedea I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967.

ciază a fi între 80 și 160. Și într-un caz și în altul romanii n-au căutat să impună, n-au făcut aparent nimic pentru a înlocui limba daco-gețică sau pe cea celtică. Au fost însă numeroase acele condițiuni de ordin practic care i-au silit atît pe strămoșii românilor, cît și pe cei ai francezilor să asimileze, să-și însușească limba latină.

Noii veniți și statorniciți vremelnici ori definitiv pe pămîntul Daciei, fie ei ostași, coloniști, meșteșugari sau de alte îndeletniciri, în covoșitoarea lor majoritate nu erau italici. Această foarte mare mulțime de oameni (**infinitas copias hominum**) a fost adusă în Dacia din toate colțurile lumii romane (**ex toto orbe Romano**), pentru a popula orașele și a cultiva ogoarele (**transtulerat ad agros et urbes colendas**), folosind chiar cuvintele lui Eutropius (**Breviarium ab Urbe condita**, VIII, 6, 1). Cele spuse de Eutropius sînt adevărate de numeroasele inscripții descoperite în pămîntul Daciei din nordul sau din sudul Dunării, care ne arată patria de origine a noilor veniți, înscrisă pe diferite meridiane ale lumii romane. Toți aceștia, pentru a se putea înțelege între ei, vorbeau latinește. La rîndul lor, pentru a se putea face înțeleși, daco-geții vor fi siliți să învețe limba comună folosită de către coloniști. Ea era limba oficialității, a autorităților, a administrației și cea folosită în armată și în scris. Limba latină avea o largă arie de circulație, cuprinzînd întreaga lume cunoscută atunci. Iată cum nevoile zilnice i-au obligat pe autohtoni să învețe și să-și însușească limba latină. Acest proces a fost, după părerea noastră, îndelungat și se eșalonează pe mai multe generații, în care bilingvismul ni se pare obligatoriu. Se mai cuvine adăugat un fapt și el cu o pondere importantă în asimilarea și, mai cu seamă, în generalizarea limbii latine în toată lumea daco-gețică. Este vorba despre creștinism, care se propovăduia în limba latină.

Din vechea limbă daco-gețică s-au mai păstrat doar cîteva cuvinte pe care le găsim astăzi în limba română. Acestea se înscriu printre acele dovezi irefutabile ale romanizării daco-geților, a transformării lor în daco-romani, populație ce va da apoi naștere românilor din zilele noastre.

În procesul romanizării, cronologic vorbind, asimilarea limbii latine se înscrie la sfîrșit. Ea este precedată de însușirea modului de viață roman în dualitatea aspectului său de cultură materială și spirituală. Cercetările din ultima vreme (care se cer amplificate) au dovedit o specificitate a provinciilor locuite de către daco-romani, manifestată în domeniul producției materiale ori al artei. Nu va fi copiată civilizația romană provincială existentă în zonele mai apropiate ori mai îndepărtate, ci se va crea una proprie, specifică, ale cărei particularități vor fi determinate, printre altele, și de elementele civilizației autohtone care se vor perpetua. Specificitatea despre care vorbeam constituie, la rîndul său, o dovadă a romanizării.

După asimilarea limbii latine, procesul de constituire a daco-romanilor poate fi considerat ca încheiat. Ei își vor desfășura viața în cadrul unor provincii romane sau în afara acestora. După retragerea autorităților și a administrației romane de pe cea mai mare parte a teritoriilor

nord-dunărene, eveniment petrecut pe vremea împăratului Aurelian, daco-geții își vor duce pe mai departe viața chiar și în cadrul orașelor sau al așezărilor aferente unor castrare romane (**canabae**) în condițiile vitrege cauzate de migrația popoarelor. Descoperirile arheologice mai vechi și, mai cu seamă, cele scoase la lumină în ultima vreme, dovedesc persistența populației daco-romane în vechile lor așezări chiar dacă, în cazul așezărilor rurale, ele nu vor fi reclădite (în urma distrugerilor pricinuite de nenumărate atacuri ale migratorilor) întotdeauna pe același loc, nu se vor suprapune peste ruine, ci în vecinătate.

Descoperirile arheologice făcute în ultimele două decenii dovedesc cu prisosință că populația daco-romană, chiar și în teritoriile de unde au plecat autoritățile romane, nu se va retrage în zone ferite și ascunse din munți. Ea va continua să locuiască cele mai fertile văi și șesuri, chiar și pe cele ale unor mari riuri, cum sînt Mureșul, Oltul sau Someșul. Retragerea daco-romanilor din fața puhoaielor de năvălitori trebuie să fi fost de scurtă durată și efectuate în perimetrul binecunoscut al așezărilor. Pădurile trebuie să fi oferit un minunat adăpost. Pînă acum se cunosc peste 140 de localități cu descoperiri postareliene din spațiul Daciei.

Așa cum se arată în Programul Partidului Comunist Român, „declinul Imperiului roman, retragerea sa din Dacia au lăsat pe acest teritoriu un stat neorganizat, ceea ce s-a resimțit în capacitatea de luptă și rezistență în fața năvălirii popoarelor migratoare. Timp de secole, noul popor creat prin contopirea dacilor cu romanii — poporul român — a trebuit să ducă o luptă îndârjită și necurmată pentru a-și păstra ființa, pentru a-și asigura continuitatea pe teritoriul în care s-a născut și dezvoltat, în ciuda vicisitudinilor istorice”³.

În încheiere, ținem să subliniem necesitatea intensificării cercetării acelor zone care au fost reanexate la Imperiul roman pe vremea lui Constantin cel Mare și ne gîndim la Banat, Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei. De asemenea, de importanță majoră și de primă urgență ni se pare a fi cercetarea limesului de vest din Banat, precum și a acelor localități unde s-au găsit vestigii ulterioare domniei lui Aurelian. Este apoi o datorie a arheologilor de a elabora ample monografii în care să fie cuprinse diverse categorii de vestigii romane. Un bun început îl constituie apariția primului volum⁴ dintr-un Corpus menit să cuprindă toate inscripțiile descoperite în Dacia. Cele preconizate vor aduce, cu siguranță, un plus de cunoaștere în clarificarea și mai exactă a procesului de romanizare a daco-geților, de constituire a daco-romanilor și despre persistența acestora pe locurile unde s-au zămislit și unde trăiesc astăzi urmașii lor.

---

³ *Programul Partidului Comunist Român de tăurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. politică, București, 1975, p. 28.

⁴ I.I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975.

NOUVELLES COORDONÉES DU PROCESSUS DE ROMANISATION ET DE LA FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN

(Résumé)

L'ouvrage se rapporte au problème de la romanisation y compris celui de la continuité et du territoire de la formation du peuple roumain.

Le problème de la romanisation n'est pas un problème qui regarde seulement la Dacia, il se pose pour tous les territoires qui formaient le vaste empire romain. Ce fait permet à l'ouvrage de présenter comparativement le processus de romanisation réalisé en Dacia avec celui d'Hispania et de la Gaule.

En combattant les théories roeslériennes qui soutiennent qu'il été impossible de réaliser la romanisation pendant les 165 années d'occupation romaine en Dacia, l'ouvrage apporte des arguments qui démontrent justement la réalisation de ce processus.

Ce qui est significatif c'est que l'étude présente les étapes du processus de romanisation commencé avant la conquête de la Dacia, continué pendant l'occupation romaine et après la retraite des Romains de Dacia en 271 ou 275.

L'étude présente l'espace de romanisation du nord de Danube qui se trouvait en contact avec le monde romain avant la conquête de la Dacia, espace habité par la population géto-dace, dans l'unité de l'État crée par Burebista et ensuit par Decebal.

Le processus de romanisation s'accélère après la conquête de la Dacia, en 106, par l'emplacement massif de colons de toutes les régions de l'empire qui parlaient le latin malgré le fait qu'ils n'étaient pas Romains.

Un rôle important dans le processus de romanisation a eu l'emplacement des unités militaires et de l'administration romaine provinciale qui obligé la population géto-dace de connaître la langue latine.

En abordant le problème de la romanisation, l'étude tient compte tant de l'espace géto-dace du Nord du Danube sans se limiter seulement à la province Dacia.

Les preuves archéologiques que l'étude apporte comme support aux arguments de la romanisation, prouvent que dans l'espace géto-dace s'est manifestée une vie romaine sur toutes les coordonnés de la vie matérielle et spirituelle.

Après la retraite de l'administration et de l'armée romaine, imposée par la réorganisation de la défense de l'empire, l'étude apporte des preuves sur le retour de l'occupation roumaine et ensuite byzantine au Nord du Danube.

En infirmant la théorie roeslérienne, l'étude demontre que le processus de romanisation a été de beaucoup plus ample et plus complexe, il ne s'est pas limité à ceux 165 années d'occupation romaine en Dacia.

L'étude appuie la romanisation sur l'existence de la population géto-dace qui continue son existence sous l'occupation romaine et du mélange de cette population avec celle romaine colonisée résulte la population dace-romaine qui va adopter comme langue le latin parlé en Dacia tout comme en Hispania et la Gaule.

Ayant à la base les recherches du dernier temps, l'étude démontre que dans les provinces habitées par les daces-romains, la production matérielle ou artistique n'a pas imité celle romaine provinciale existante dans les régions proches ou lointaines, mais en a créé une production propre, spécifique dont les particularités seront déterminées par des éléments autochtones.

En conclusion l'étude présente les preuves archéologiques qui attestent la continuité de la population qui a habité l'espace du Nord du Danube, les daces-romains, (dans les conditions de la migration des peuples migrants) précisant quelque éventuelles retraites dans des endroits cachés au flux des envahisseurs, créant une base solide à la formation du peuple roumain et de la langue roumaine.

RĂZBOAIELE MARCOMANICE ȘI PROVINCIIILE DUNĂRENE

PETROVICS IULIA MARIA

În privința provinciilor dunărene, domnia lui Marcus Aurelius se poate împărți în două perioade : prima, e o perioadă de pace și stabilitate, când asistăm la înflorirea economică a provinciilor, iar a doua este o perioadă zbuciumată, cea a războaielor marcomanice. Războaiele marcomanice constituie un șir de lupte între romani și diferitele seminții barbare din apropierea limesului, timp de aproape cincisprezece ani. „Încă continua războiul partic, când s-a declanșat cel marcomanic, pe care priciperea competenților l-a amînat mult timp“¹, scrie biograful lui Marcus Aurelius.

În anul 162 e.n., la Dunăre nu poate fi vorba de război și romanii nici nu se așteptau să înceapă ostilitățile, dovedind-o și trimiterea leg. II. Adiutrix din Aquincum în Orient, în războiul cu parții. În Pannonia legiunea fiind înlocuită doar cu o vexillație a leg. IV Flavia. Dacă romanii se așteptau să înceapă vreun război la Dunăre nu duceau legiunea în Orient, ba chiar mai mult, în războiul cu parții aproape toate vexillațiile legiunilor dunărene au participat. Deci, putem trage concluzia că la Dunăre încă era pace.

Probabil, cu ajutorul mijloacelor diplomatice, războiul a putut fi amînat la Dunăre, cel puțin pînă cînd în Orient situația s-a stabilizat, iar trupele puteau fi readuse la Dunăre. Între timp au continuat și tratativele cu barbarii, iar guvernatorii provinciilor puteau da impresia că doleanțele acestora sînt ascultate și discutate de cei mai competenți și la cele mai înalte foruri. Doleanțele barbarilor nu le cunoaștem cu precizie, deoarece izvoarele nu ne înștiințează în acest sens, dar acestea trebuiau să fi fost neobișnuite, deoarece împăratul, încă în perioada tratativelor, începe o pregătire serioasă pentru război.

Doi generali, Iulius Verus și M. Claudius Fronto, au fost trimiși din Orient în Italia cu indicații speciale : înființarea a două noi legiuni pentru războiul care se pregătea la Dunăre. Chiar și înființarea a două noi legiuni, pentru un război cu barbarii, era un lucru neobișnuit pînă acum. Pînă la sfîrșitul războaielor cele două noi legiuni vor primi tabere la Castra Regina și Lauriacum.

Despre cerințele barbarilor, în timpul primelor tratative, putem să ne dăm seama din doleanțele viitoare ale acestora. Însuși Dio Cassius,

---

¹ Historia Augusta, *Marcus Aurelius*, 12, 1, p. 84.

relatînd despre evenimentele din următorii ani, spune că barbarii vroiau „să se supună împăratului“, să-i dea ajutor militar dacă acesta le va da p m nt  i le va permite să se stabilească într-una din provinciile². P n  la această dată avem prea puține exemple de acest gen. Care popor barbar  i-a dorit supunerea de bună voie? Atitudinea barbarilor e lesne de înțelese, dacă ne g ndim la evenimentele care s-au petrecut în prima jumătate a secolului al II-lea.  n acest timp începe o mare mișcare în lumea barbară, declanșată de invazia goților și aceștia, la rîndul lor, au pus în mișcare o serie de alte popoare barbare. Astfel, barbarii care au trăit în preajma limesului au ajuns între două focuri — pe de o parte  i amenințau romanii, iar pe de altă parte goții. Barbarii de pe limes, în această situație, au încercat să-și caute o apărare c t mai sigură. Cea mai sigură apărare o vedeau în Imperiul roman, care dispunea de o armată puternică  i un limes bine consolidat. Dar, în politica tradițională romană, limesul era „peretele imperiului“³, care avea un dublu țel : apărarea împotriva dușmanului  i excluderea barbarilor din imperiu. La această politică de securitate se adăuga  i sistemul de alianțe pe care romanii le-au stabilit cu barbarii din preajma limesului. Această politică de „excludere a barbarilor“⁴ din imperiu a fost concepută încă de Augustus  i continuată  i de succesorii săi. Dar această politică devine tot mai dificilă, ajung nd la punctul culminant odată cu începutul migr rii goților. Romanii nu intenționau nici pe viitor să se amestece în luptele  i h rțuielile dintre diferitele seminții barbare sau să se alieze cu careva dintre ele, mai ales atunci când forțele Romei erau legate în Orient.

Pe baza contractelor încheiate cu barbarii, aceștia trebuiau să asigure pacea  i liniștea la granițele imperiului. Roma, pentru această pace, la granițe, asigura barbarilor o viață liniștită, iar conducătorii acestora vor beneficia de bunăstarea  i luxul imperiului. Acest lucru ar putea fi dovedit  i de construcțiile romane găsite pe teritoriul barbar (de exemplu, în Slovacia).

Deviza politicii romane a fost „mai degrabă cu bani decât cu arme“⁵. Barbarii puteau să aleagă între două variante : supunerea față de Roma sau față de goți. Supunerea față de Roma avea mai multe avantaje, deoarece limesul  i armata romană puteau asigura mai bine securitatea, pacea  i bunăstarea barbarilor.

Din cursul primelor tratative putem deduce că barbarii au încercat să atragă forțele romane de partea lor în lupta cu noii veniți, dar armata romană era în Orient  i de aceea guvernatorilor provinciilor le revine sarcina de a înlătura conflictul la Dunăre. Probabil, tratativele au avut succes, deoarece limesul nu a fost atacat. Roma  i-a dat seama de marele pericol  i de aceea aduce în Europa legiunile din Orient : leg. I Minerva la Bononia, leg. II Adiutrix la Aquincum, numai leg. V. Macedonica  și

² Dio Cassius, *Istoria Romei*, Buc. 1878, LXXI, 3, p. 134.

³ Florus, Lucius Annaeus, *Epitome rerum Romanorum*, Paris, 1889, III, 12, p. 63.

⁴ Tertullianus, *Apologeticum*, R mnicu Vilcea, 1930, II, 7, p. 54.

⁵ Tacitus, Publius Cornelius, *Germania*, Paris, 1923, 42, p. 201.

mută tabăra, nu e dusă înapoi în Moesia Inferior la Troesmis, ci e adusă în Dacia, la Potaissa.

În primul atac al barbarilor, probabil, nici nu au luat parte marcomanii, quazii și iazigii, ci longobarzii, obii și vandalii. Primul atac s-a declanșat la sfârșitul anului 166 e.n. sau începutul lui 167, împotriva Panoniei Superior, în zona limesului din Brigetio⁶. La atac au luat parte 6000 barbari, longobarzi și obii. Două trupe auxiliare, una de cavalerie, ala I. Cantariorum, condusă de un ofițer tânăr, Macrinus Avitus Cantonius Vindex și o cohortă necunoscută, condusă de Candidus, au respins atacul⁷. Vindex, pentru această faptă eroică, primește mai multe decorații de la Marcus Aurelius, printre care, „hastae purae II et vexillum II“, „corona muralis et vallaris“ etc⁸. Vindex face o carieră strălucită, după război, fiind senator, iar apoi consul, deși moare foarte tânăr, la vârsta de 42 de ani.

Cassius Dio leagă acest atac de o mare misiune de pace barbară, alcătuită din reprezentanții a 11 seminții barbare. Delegația a fost condusă de regele marcomanilor, Ballomarius, la guvernatorul Panoniei Superior, Iallius Bassus⁹. Dacă această misiune de pace barbară e legată de atacul din 166—167, trebuie să vedem în ea ultima încercare a barbarilor de a atrage Roma de partea lor. Delegația a fost condusă, deci, de regele marcomanilor, deși aceștia nu au participat la ostilități. 11 seminții barbare și-au trimis reprezentanții la guvernator deși nu toți au luat parte la lupte. Putem deduce din aceasta faptul că toți au avut același scop. Probabil, în prima perioadă a războiului, barbarii încearcă să-și asigure ajutorul armatei romane sau primirea lor în imperiu. Nu știm precis de ce Marcus Aurelius nu a vrut să le dea acest ajutor. Ne-am putea gândi la politica tradițională, potrivit căreia Roma nu se amesteca în luptele dintre barbari, dacă aceste lupte nu îi tulburau interesele, sau poate chiar respingerea atacului longobarzilor a dat impresia că situația nici nu e așa de gravă cum o prezentau barbarii.

Delegația condusă de Ballomarius a trebuit să încheie pace, sau a ajuns la vreo înțelegere cu Iallius Bassus, pentru că armatele romane se întorc din teritoriul barbar¹⁰. Situația mai calmă e dovedită și prin lăsairea la vatră a unor veterani¹¹. Cei doi împărați, Marcus și Lucius, sînt proclamați „V.IMP“, element care apare în titulatura lor doar în anul 168¹².

Dar tot acum apare ciuma, un al doilea dușman pentru romani, care a cauzat mai multe pierderi de vieți omenești, decît marele război —, boală care se declanșează în Mesopotamia, iar armata o transportă în

⁶ CIL III 10615, 10632, 10638.

⁷ CIL VI 1449.

⁸ Dio Cassius, *op. cit.*, LXX, 3, p. 131.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ ILS 1107.

¹¹ CIL XVI 123. Oliva P., *Pannonia and the Onset of Crisis in the Roman Empire*, Prag, 1962, p. 259.

¹² *Ibidem*.

Europa. Epidemia s-a răspândit în toate provinciile imperiului, atât în rindurile armatei cât și printre civili¹³.

Romanii atât au amînat definitivarea relațiilor cu barbarii, pînă cînd s-au găsit în fața unei mari coaliții a acestora.

Marcomanii și quarzii atacă limesul. În primăvara anului 168 împărații pleacă din Roma în război. Marcomanii și aliații lor, quarzii și, probabil, victualii, atacă limesul pannonic, dar sînt respinși. Luptele trebuie să fi fost grele, deoarece a participat și garda praetoriană, iar praefectul praetorian *Furius Victorinus* moare în lupte. *Victorinus* e înlocuit cu *Bassaeus Rufus*¹⁴. *Marcus* și *Verus*, în anul 168, își stabilesc cartierul general la *Aquilea* și tot în acest an, pentru asigurarea Italiei și a trecătorilor Alpilor, înființează un comandament extraordinar, praetentura *Italiae et Alpium*¹⁵. Comandantul praetenturei era senatorul african *Quintus Arntistius Adventus*, care s-a evidențiat și în luptele din Orient¹⁶. Iarna anului 168—169 împărații o petrec la *Aquilea*. Spre mijlocul iernii împărații resping atacurile barbarilor și încep contraofensiva. Restabilirea situației o dovedește și intenția împăraților de a se întoarce la Roma. În drum spre Roma, *Lucius Verus* moare, sau e omorît, la *Altinum*, în februarie 169¹⁷.

Marcus Aurelius se reîntoarce la Roma unde trebuie să rezolve o serie de probleme economice — printre care cea mai arzătoare era criza financiară acută. Criza financiară s-a declanșat și datorită ciumei, care a avut ca urmare și scăderea impozitului. Imperiul însă avea nevoie de bani pentru recrutarea a noi trupe și umplerea golurilor din legiuni, care au fost zeciuite de pestă. Ca urmare, recrutările trebuiau dublate față de anii anteriori. Pentru a putea face față acestei situații se fac recrutări din rîndul sclavilor, gladiatorilor și dintre piratii și diogniții din *Dalmatia* și *Dardania*¹⁸.

În anul 169 are loc o acțiune care a fost menită să amelioreze criza financiară, vinderea de către împărat, în *Forul lui Traian*, a tezaurului său¹⁹. Desigur, această acțiune a avut mai mult un caracter simbolic, *Marcus Aurelius* vrînd să demonstreze că și el aduce aceleași sacrificii, pe care le cere și de la populație, prin mărirea impozitelor.

Împăratul nu stă mult la Roma, trebuind să se întoarcă pe front, pentru că în 169 începuse un atac general pe tot limesul dunărean. Urmarea războiului a fost a treia, și ultima, reorganizare a *Daciei*. *Marcus* și *Verus* au condus personal luptele în *Dacia* și *Pannonia*. *Lucius Verus* își desfășoară activitatea în *Dacia* și *Moesia*. Pentru asigurarea apărării mai bune a *Daciei*, în anul 168, leg. V *Macedonica* a fost adusă la Po-

¹³ *Historia Augusta, op. cit., 17, 3, p. 86.*

¹⁴ *Idem, op. cit., 14, 5, p. 84.*

¹⁵ ILS 8977.

¹⁶ PIR², A. 754.

¹⁷ *Historia Augusta, op. cit., 14, p. 84—85. Idem, L. Verus, 9, p. 104—105. Dio Cassius, op. cit., LXXI, 2, p. 133.*

¹⁸ *Historia Augusta, Marcus Aurelius, 21, 1—4, p. 90.*

¹⁹ *Idem, op. cit., 17, 4—5, p. 87.*

taissa, în Dacia Porolissensis. Probabil, tot în această perioadă, între 166—168, a fost adusă în Dacia leg. I Italica și o vexillație a leg. X Fretentis, după cum dovedește și inscripția găsită la Porolissum²⁰. Reorganizarea Daciei se leagă de numele lui Marcus Claudius Fronto, care a fost numit legatul de rang consular al celor trei Dacii, după cum o dovedesc cele două inscripții, una găsită la Roma²¹, iar cealaltă la Sarmizegetusa²².

Între anii 161—166 Fronto participă la războiul partic, după care va fi „comes divii Veri“, sub conducerea lui Lucius Verus în războiul marcomanic. Va fi numit guvernatorul Moesiei Superior și în 167 sau 168 va primi și conducerea Daciei Apulensis, fiind legatus Augustorum (duorum) pro praetore Moesiae Superioris et Daciae Apulensis simul. Aceasta ar însemna prima fază a reorganizării Daciei. În inscripția de la Roma, după această funcție, Fronto va apare ca legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum și imediat după aceasta ca legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum et Moesiae Superioris. Deci, mai întâi, pe o scurtă perioadă, Fronto va governa doar cele trei Dacii și numai după aceasta va primi guvernarea comună a celor trei Dacii și a Moesiei Superioare. Toate cele trei Dacii vor fi conduse de Fronto, deoarece în inscripția de la Sarmizegetusa apare cu titulatura de legatus Augusti pro praetore trium Daciarum et Moesiae Superioris. Dar această nouă funcție o va primi după moartea lui Verus, pentru că în ambele inscripții apare numai un împărat în numele căruia își îndeplinește funcția. Deci, reorganizarea Daciei s-a făcut în două faze: în prima, când a fost înființată Dacia Apulensis, care a fost pusă sub aceeași guvernare cu Moesia Superior, iar în a doua perioadă, după 169, când Fronto va fi guvernatorul celor trei Dacii și al Moesiei Superioare. Din această măsură putem deduce că romanii se așteptau la un atac general al barbarilor pe tot limesul dunărean. Moesia Superior nu a fost așa de mult afectată ca celelalte provincii dunărene, nu era în pericol iminent, pentru că, cel târziu după moartea lui Fronto, din provincie a fost scoasă o legiune, iar provincia a fost condusă de un guvernator de rang praetorian și nu de rang consular.

Teatrul principal al luptelor au fost provinciile Dacia și Pannonia. Insuși Marcus Aurelius își avea cartierul general, în iarna anului 169—170, la Sirmium.

Anul 170 aduce atacul general al barbarilor pe tot limesul. Marco-manii și aliații lor, quazii, străpung limesul, apoi trec peste trecătorile Alpilor și devastează Italia de nord, atacă orașul Aquilea pe care însă nu-l pot ocupa, dar orașul Opitergium e devastat. Acest atac a avut un efect foarte mare asupra Romei. Pe pământul Italiei dușmanul nu și-a pus piciorul de sute de ani, din timpul războaielor punice. Lukianos²³, și cu

²⁰ CIL III 7625.

²¹ ILS 1098.

²² ILS 1097.

²³ Lukianos, *Oeuvres complètes*, Paris, 1857, XLVIII, p. 172—194.

două secole mai târziu Ammianus Marcellinus²⁴, relatează despre același efect dezastruos pe care l-a produs atacul barbarilor asupra populației. Barbarii înfrinți se retrag spre Alpii Carnici, dar Marcus Aurelius le taie drumul. Acest atac împotriva Italiei s-a datorat faptului că în nordul Italiei au fost lăsate foarte puține trupe. O parte a trupelor de aici, sub conducerea lui Antistius Adventus, au fost trimise la Dunăre și astfel barbarii au putut lesne să atace Italia.

Trupele de la Dunăre au fost readuse în grabă și însuși împăratul, Marcus Aurelius, părăsește teatrul de lupte din jurul Savei și vine în Italia.

Situația devine critică și în Dacia. M. Claudius Fronto luptă cu mult succes împotriva atacurilor, dar, cel târziu în anul 170, cade pe câmpul de luptă, luptând „post aliquot proelia adversum Germanos et Iazyges ad postremum pro r(e)p(ublica) fortiter pugnans ceciderit”²⁵. Acest mare atac împotriva Daciei e dovedit și de noua inscripție, găsită în urma săpăturilor arheologice, din vara anului 1974, efectuate la Sarmizegetusa. Inscripția ne înștiințează despre unii „hostes”, ajunși pînă sub zidurile Sarmizegetusei. Cu ajutorul altei inscripții²⁶, putem dovedi că această primejdie o constituiau marcomanii și aliații lor, quazii sau iazigii.

Marele atac al barbarilor împotriva Daciei a fost datat pe baza tăblițelor cerate de la Alburnus Maior, ultima tăbliță purtînd data de 29.V.167. Atacul general se pare că ar fi avut loc în anul 167. Această părere a fost susținută de mai mulți cercetători, printre care W. Zwicker, J. Schwendenmann, P. Oliva și A. Alföldi²⁷. Ca urmare a acestui atac, ar fi fost adusă în Dacia leg. V Macedonica, în 168, și M. Claudius Fronto ar fi fost numit guvernator al Moesiei Superioare și al celor trei Dacii. Seria tăblițelor cerate însă nu e completă, prima datează din 6.II.131, iar ultima din 29.V.167. S-ar putea ca, și în 167, Dacia să fi fost amenințată, dar despre pustiirea unei părți a provinciei nu avem dovezi. Aducerea noii legiuni și numirea lui Fronto e probabil că nu s-ar fi datorat acestei distrugerii, ci mai degrabă a previziunii romanilor, care așteptau un atac general al barbarilor, printre care cei mai primejdioși erau iazigii, învecinați cu Dacia, care se aliașeră coaliției marcomanice. Previziunea romanilor s-a dovedit reală, deoarece marele atac al marcomanilor a avut loc pe toate fronturile în anul 170. Marile lupte din anul 170 în Dacia le confirmă și moartea lui Fronto pe câmpul de luptă. În amintirea marelui general împăratul îi ridică pe Forul lui Traian o statuie (statuam armatam)²⁸. Pe monedele romane din această perioadă găsim legenda de ADLOCATIO și ni-l înfățișează pe împărat ținînd discurs trupelor, care

²⁴ Marcellinus, Ammianus, *Rerum Gestarum*, Lipsiae, 1697, 28, 6, 1.

²⁵ ILS 1098. Balla L., *Factio in Pertinacem? A propos de premier séjour de P. Helvius Pertinax in Daciae*, Acta Class, Debr. 7, 1971, p. 73—76.

²⁶ CIL III 7964.

²⁷ Zwicker W., *Studien für Markussäule*, Amsterdam, 1941, p. 75. Schwendenmann J., *Der historische Wort der vita Marci bei dem Scriptorum Historiae Augustae*, Heidelberg, 1923, p. 167—168. Alföldi A., *Budapest története*, I, Budapest, 1942, p. 192.

²⁸ CIL III 1465. *Historia Augusta, op. cit.*, 22, p. 90—91.

era semnul obișnuit al începerii unui război. Alte monede ne înfățișează luptele romanilor și victoriile pe care le-a obținut Fronto²⁹. Săpăturile arheologice atestă urme de distrugeri, după mijlocul secolului al II-lea, a clădirilor publice și particulare, dar în afara incintei Sarmizegetusei³⁰. Nu avem nici o dovadă despre ocuparea Sarmizegetusei. Clădirile distruse au fost reconstruite imediat după reglementarea situației, restabilire pe care o confirmă și inscripția lui L. Apuleius Marcus³¹. Barbarii au atacat Ulpia Traiana Daciaca Sarmizegetusa, dar nici nu au ocupat-o și nici nu au intrat în incinta zidurilor. Această situație e dovedită și de inscripția ridicată de locuitorii Sarmizegetusei în cinstea împăratului. Inscripția ne spune că împăratul a scăpat colonia de două pericole (ancipiti periculo virtutibus restituta)³². Cercetătorii au interpretat această expresie în două feluri. După unii, ar însemna un atac comun al barbarilor din două direcții: din vest, iazigii, iar din nord-est, dacii liberi și, eventual, vandalii³³. După alții această expresie ar însemna atacul din exterior al barbarilor și, din interior, răscoala populației locale³⁴. Cert este faptul că barbarii au atacat provincia și au ajuns pînă sub zidurile Sarmizegetusei, unde au pustiit așezările civile, dar colonia nu a fost ocupată. În general, în urma atacurilor barbare, localitățile civile au suferit mai mari distrugeri decît cele militare.

Urmașul lui Fronto, în Dacia, a fost Sextus Cornelius Clemens, care e amintit în noua funcție de o inscripție din Troesmis, din anul 170, ridicată de un veteran al leg. V Macedonica, pe care Clemens îl lasă la vatră în timpul guvernării sale din Dacia³⁵. Într-o altă inscripție din Caesarea Mauritania, care a fost ridicată de un centurion al leg. XIII Gemina, îl regăsim pe Sextus Cornelius Clemens ca fiind „consularis et dux trium Daciarum”³⁶. Deci, comandamentul militar unitar al Moesiei Superioare și al celor trei Dacii a fost desființat după moartea lui Fronto. În Dacia a fost numit ca guvernator Clemens, iar în Moesia Superior, Carellius³⁷. Moesia Superior nu a fost în pericol iminent, dovedind-o și faptul că, cel tîrziu după moartea lui Fronto, o legiune a fost scoasă din provincie, iar guvernatorii nu au mai fost de rang consular ci doar de rang praetorian. Legiunea, probabil, a fost trimisă în Pannonia Inferior, moment din care provincia va fi condusă de un guvernator de rang consular. Nu știm, însă, care legiune a fost retrasă din Moesia Superior. Din acest fapt putem deduce că cel mai mare dușman al romanilor pe această

²⁹ Birley A.B., *Mark Aurel Kaiser und Philosoph*, München, 1968, p. 300.

³⁰ Daicoviciu H., *Sarmizegethusa*, PWRE, Suppl. Bd., XIV, 1974, col. 651.

³¹ Daicoviciu H., Piso I., *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, AMN, XII, 1975, p. 173.

³² ILS 371.

³³ Macrea M., *Istoria României*, I, Buc., 1960, p. 472. Balla L., *Bemerkungen zur Kriegsgeschichte Daziens im II. Jahrhundert (167—171)*, Acta Class. Debr., 2, 1966, p. 81—87.

³⁴ Tudor D., *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană*, Buc., 1957, p. 34.

³⁵ ILS 2311.

³⁶ ILS 1099.

³⁷ Birley A. R., *op. cit.*, p. 302.

parte a limesului o constituiau iazigii, Roma așteptându-se la un atac general al acestora.

În același timp cu atacul împotriva Italiei s-a declanșat și atacul barbarilor împotriva provinciilor balcanice, Tracia, Macedonia și Achaia. Macedonia și Achaia a fost atacată de costoboci. Costobocii locuiau la nord și nord-est de Dacia și erau înrudiți cu dacii. În atacul lor contra acestor provincii, practic, nu întâmpină nici un fel de greutate. În orașe au fost trupe de mauri, dar în număr foarte mic. Imperiul, în anul 170, a fost cuprins în întregime de invazia barbarilor, atît Italia cît și provinciile dunărene fiind atacate și invadate.

Costobocii străpung limesul,, invadează Grecia, ajungînd pînă-n Atica, dar aici puterea lor de acțiune scade, și astfel romanii îi pot înfrînge ușor.

Împăratul, în iarna anului 170—171, vizitează provinciile, călătorind dintr-o localitate în alta; în toate locurile însă îl așteaptă aceeași priveștițe : proaspetele urme ale distrugerilor. Marcus Aurelius inspectează, în același timp, și situația militară a provinciilor, romanii făcînd pregătiri serioase pentru ca evenimentele anului 170 să nu se mai poată repeta.

În anul 171 împăratul se află din nou la Dunăre, la Carnuntum. Stabilirea lui Marcus Aurelius la Dunăre confirmă aprecierea că împăratul vedea principalul dușman în marcomani, iar provinciile cele mai afectate rămîneau și pe mai departe Pannonia și Dacia. În acest an, Marcus Aurelius e aclamat al „VII.IMP.“, această nouă titulatură primind-o după un „război cu germanii“³⁸. Titulatura aceasta apare și pe monede, la sfîrșitul anului 171.

Situația Romei nu era stabilă nici în celelalte provincii, armatele maure ocupă Peninsula Iberică. Aufidius Victorinus e trimis în provincia Baetica, cu leg. XIII Gemina, pentru a curăți teritoriul provinciei de mauri³⁹, iar procuratorul M. Gratus Iulianus e trimis în Grecia⁴⁰ ca „procurator Augusti et praepositus vexillationis per Achaiam et Macedoniam... adversus Costobocus“, pentru a înfrînge și ultimele rămășițe ale acestora⁴¹. Nu știm sigur dacă costobocii, înfrinți în cursul anilor 171—172, s-au întors sau nu pe teritoriile de baștină, în nord-vestul Daciei. Știm însă că atîngii, probabil din inițiativa lui Cornelius Clemens, atacă teritoriile costobocilor. Acest atac și înfrîngerea costobocilor, de fapt, a însemnat și sfîrșitul dominației lor politice și militare, pentru că izvoarele nu ne mai relatează despre ei. Doar o singură inscripție din Roma⁴² ne înștiințează despre un rege costoboc, „Pieporus rex Coisstobocensis“, a cărui soție, Zias, fiica lui Tiatus, moare la Roma, iar cele două nepoate ale defunctei, Natoporu și Srilgisa îi ridică o piatră fune-

³⁸ Historia Augusta, *op. cit.*, 31, p. 90.

³⁹ ILS 1329.

⁴⁰ ILS 1327.

⁴¹ Pflaum H.G., *Les carrières procuratoriennes*, Paris, 1950, nr. 180.

⁴² CIL VI 31.856.

rară. Aceștia ajung în Roma, probabil ca și captivi sau ca prizonieri ai astingilor⁴³.

În respingerea barbarilor din Italia au jucat un rol important doi generali ai lui Marcus Aurelius, Pompeianus și viitorul împărat Pertinax. Despre activitatea acestora, însă, izvoarele vorbesc foarte puțin. O relație a lui Dio Cassius pare foarte interesantă, atestând că printre cadavrele barbare au fost găsite și femei⁴⁴. Apreciem că barbarii și-au adus cu ei și familiile, semn că ei și-au părăsit definitiv vechiul teritoriu și țelul lor era cucerirea unei noi țări.

În anul 171 principalul atac a fost efectuat împotriva Pannoniei. În aceste lupte și-a găsit moartea, într-o bătălie cu marcomanii, și Marcus Macrinus Vindex, praefectus praetorio. În amintirea vitejiei sale, împăratul îi ridică trei statui pe For. Noul praefect praetorian devine Pertinax.

Începând cu sfârșitul anului 171 asistăm la o vie activitate diplomatică. Împăratul primește mai multe delegații barbare, probabil la Carnuntum, scopul împăratului fiind pacificarea și neutralizarea barbarilor. Mai multe grupuri barbare au fost primite în provinciile Moesia, Dacia, Pannonia și chiar Italia, dar cei din Ravenna se răscoală, și, de aceea, după această răscoală, barbarii nu au mai fost așezați niciodată în Italia. Pentru așezarea barbarilor în imperiu, Marcus Aurelius a fost mult condamnat, dușmanii lui spunând că vrea să barbarizeze imperiul. Intenția împăratului nu putea fi barbarizarea imperiului, ci mai degrabă romanizarea acestora, primindu-i în grupuri de două-trei mii în provincii, iar pe de altă parte, în acest fel, putând scăpa de o parte a dușmanilor, incluzându-i în incinta provinciilor și având posibilitatea astfel de a-i supraveghea mai ușor.

În timpul guvernării lui Clemens (170—172), Dacia a fost atacată de mai multe ori de semințiile germane. Dio Cassius, de exemplu, ne spune că în timp ce Marcus Aurelius ducea tratative în Pannonia cu căpeteniile barbare, un conducător barbar, Tarbos, intră în Dacia, anunțând că, dacă nu va primi banii ceruți, va ataca provincia⁴⁵. Despre viitorul lui Tarbos și despre activitatea lui ulterioară nu mai avem nici o informație. Mai mult ca sigur, că nu s-a ținut de promisiuni și chiar dacă a atacat provincia, a fost respins foarte repede. În Dacia activitatea diplomatică a fost condusă de guvernatorul provinciei, Cornelius Clemens. Despre activitatea sa ne vorbește Dio Cassius⁴⁶, care spune că în timpul guvernării sale, astingii, sub conducerea lui Rhaos și Rhaptos, împreună cu familiile lor vin în Dacia și cer bani și pământ pentru a se așeza aici, oferind, în schimb, alianța cu Roma. Clemens, însă, le refuză oferta. Astingii își lasă familiile sub îngrijirea lui Clemens, pentru a putea ataca și ocupa teritoriile costobocilor, fapt care nu-i oprește ca după ocuparea pământului costobocilor să nu jefuiască și pământul Daciei. Lacringii, temându-se ca guvernatorul să nu-i așeze pe astingi pe teritoriile lor, îi

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 3, 5, p. 124.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Idem, op. cit.*, 12, p. 139.

atacă pe aceștia prin surprindere, și-i înfrîng. Înfrîngerea a fost atît de puternică încît aceștia nu vor mai ataca Dacia, ba chiar mai mult, îl vor implora pe împărat ca să le dea bani și pămînt. Astingii și lacringii aparțineau aceluiași neam barbar, vandalilor.

După relatarea acestor evenimente, Dio Cassius⁴⁷ ne vorbește despre convorbirile romanilor cu costobocii. Mai mult însă nu știm despre aceste concilieri. Atît știm precis că și costobocii au participat la coaliția condusă de marcomani, dar despre doleanțele lor izvoarele nu ne relatează.

Din anul 172 începe marea ofensivă a romanilor. Monedele acestui an ne înfățișează o scenă de adlocatio cu legenda VIRTUS AVG, care ne înfățișează trecerea armatelor romane pe un pod. Această scenă, A.R. Birley o identifică cu un relief de pe Columna lui Marcus Aurelius din Piazza Colonna⁴⁸.

Luptele au fost conduse de Claudius Pompeianus, de cei doi Quintilii Maximus și Candianus și de Pertinax, iar Marcus Aurelius se găsește mereu la fața locului, avînd o armată puternică, formată din vexillațiile mai multor legiuni. Împăratul va sta la Carnuntum doi ani de zile și un scurt timp la Sirmium. În timpul cit a stat în Pannonia și-a scris o parte din însemnările sale filozofice, ce poartă titlul de „Carnuntum“ și „Pe malurile Granului, pe pămîntul Quazilor“.

Luptele din anul 172 se înfățișează ca un șir de atacuri bine pregătite de romani. Strategia romană a constat din concentrarea armatei pe anumite teritorii, care erau mai mult afectate de atacurile barbarilor. Primul atac a fost declanșat împotriva quazilor și cotinilor. Reliefurile de pe Columna lui Marcus Aurelius încep, se pare, cu aceste evenimente. Situația romanilor nu a fost ușoară, dovedind-o și legendele atît de mult amintite în literatura creștină, dar și de Dio Cassius, despre minunile de ploaie și fulger⁴⁹. Aceste minuni, mai mult ca sigur, nu au avut loc în tabăra lui Marcus Aurelius în luptele cu quazii, ci în cea a lui Pertinax în timpul luptelor cu cotinii.

După victoriile din anul 172, împăratul își ia titulatura de „Germanicus“, dovada înfrîngerii quazilor și marcomanilor, iar pe monede apare legenda de „GERMANIA SVBACTA“⁵⁰. După ce au fost înfrinți, quazii cer pace. Pe baza tratatului încheiat, quazii au fost obligați să predea prizonierii — probabil 30.000 —, vitele luate din provincii și să redea și fugarii romani. Împăratul le-a impus un rege vasal, pe Furtius, pentru ca romanii să-și asigure și pe această cale supunerea quazior, și, de asemenea, le-a interzis vizitarea tîrgurilor de pe limes⁵¹, ca să nu întrețină legături cu marcomanii și iazigii care n-au depus încă armele. Cel mai important eveniment al acestui an a fost primirea anumitor gru-

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Birley A.R., *op. cit.*, p. 311.

⁴⁹ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 8—10, p. 136—138.

⁵⁰ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 3, p. 134.

⁵¹ *Idem, op. cit.*, LXXI, 11, p. 187.

puri de quazi în provinciile dunărene. Aceeași tendință o regăsim și față de vandali, o parte dintre ei fiind primiți în Dacia.

Din primirea anumitor grupuri barbare în provinciile afectate, Moesia, Dacia și Pannonia, de unde puteau foarte ușor să întrețină legături cu atacatorii, putem deduce faptul că țelul acestora a fost primirea lor pe teritoriile imperiului, fapt care le-a și satisfăcut doleanțele. Despre quazii așezați în imperiu, în viitor, nu mai avem știri, dar problema quazilor nu a putut fi rezolvată prin impunerea unui rege clientelar, lucru pe care îl știa și Marcus Aurelius. Când în anul 173 romanii încep o nouă expediție împotriva marcomanilor, se răscoală și quazii; îl alungă pe regele impus de Roma, Furtius, și-l alege pe Ariogaesus. Noul rege, Ariogaesus, vrea să concilieze cu Marcus Aurelius, dar acesta îi respinge oferta, probabil datorită succesului roman obținut în luptele cu marcomanii.

Războiul împotriva quazilor trebuie să fi avut loc în anul 173⁵². Dătarea o înlesnește și noua titulatură a împăratului, fiind proclamat al „VII.IMP.“.

Pacea cu marcomanii conține o singură noutate : marcomanii trebuiau să se retragă de lângă Dunăre, romanii înființând, astfel, un teritoriu neutru de-a lungul limesului.

Campania romanilor împotriva popoarelor învecinate cu marcomanii a fost, de asemenea, încununată de succes.

Nariștii, care trăiau între marcomani și quazi, au atacat Pannonia Superioară, dar au fost înfrinți. Praefectul alei I. Contariorum, Marcus Valerius Maximianus, care era „f(ilio) pont(ifici) col(oniae) Poetoviensium“, îl omoară „quod manu sua“ pe regele nariștilor Valao, după cum atestă inscripția din Diana Veteranorum⁵³.

Pentru această faptă eroică Maximianus „AB IMP(ERATORE) ANTONINO AVG(VSTO) CORAM LAVDATO ET EQVO ET PHALERIS ET ARMIS DONATO...“.

Pentru pacificarea barbarilor s-au luat diferite măsuri : impunerea unor regi clientelari, combinată cu așezarea unor barbari în provincii, ceea ce ultima dată s-a folosit în timpul dinastiei Iulia Claudia. Formarea unei zone neutre în fața limesului și interzicerea vizitării târgurilor de către barbari, servesc aceluiași țel. Tot acum, în timpul expedițiilor împotriva marcomanilor auzim despre unii ofițeri trimiși de romani printre barbari, pentru a-i controla. La cotini a fost trimis renumitul Tarrutenus Paternus⁵⁴, dar cotinii îl insultă. Tarrutenus Paternus a fost trimis cu un corp de militari, probabil în anul 172.

Cotinii, după ce au fost înfrinți, au fost colonizați în Pannonia, în zona Mursa-Cibalae și tot în acest timp au fost aduși în Pannonia și nariștii⁵⁵.

În timpul celui de al doilea război marcomanic probabil, printre

---

⁵² Zwi:ker W., *op. cit.*, p. 135.

⁵³ Pflaum H.G., *Deux carrières équestres de Lambèse et de Zana, Lybica*, t. III, 1955, p. 135—154.

⁵⁴ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 12, p. 139.

⁵⁵ Idem, *op. cit.*, LXXI, 21, p. 141.

toate semințiile barbare au fost trimise corpuri militare în frunte cu un ofițer.

Pînă la sfîrșitul anului 173, iazigii au fost singurii barbari care nu au fost înfrinți. Probabil, problemele lor nu erau așa de arzătoare. În iarna anului 173—174 iazigii trec peste Dunărea înghețată și atacă Panonia⁵⁶. Marcus Aurelius își mută cartierul general de la Carnuntum la Sirmium și, de aici, va începe cea de a treia expediție împotriva barbarilor. Iazigilor li se atașează și quazii, conduși de Ariogaesus. Nu știm cînd și în ce împrejurări reușește împăratul să-i împace pe quazi. Probabil, aceasta s-a datorat și prinderii de către romani a regelui Ariogaesus, care va fi exilat la Alexandria⁵⁷. În timpul luptelor din anul 174 iazigii cer pace, pentru prima dată. Regele lor, Banadaspus, după primele lupte cere pace, dar Marcus Aurelius nu-i primește oferta. Oferta a fost respinsă, probabil și datorită faptului că Banadaspus nu a fost susținut de întregul popor, ceea ce s-a și dovedit ulterior, pentru că a fost prins de compatrioții săi și a fost înlocuit cu Zanticus.

În anul 174 și marcomanii și-au oferit serviciile romanilor pentru că împăratul le ușurează punctele păcii : le micșorează zona neutră de la 75 la 38 stadii și le dă voie să frecventeze târgurile romane în anumite zile⁵⁸.

Pacea cu iazigii, după toate probabilitățile, a fost încheiată doar în anul 175. Prevederile păcii au fost foarte severe, iazigii trebuiau să lase liberă o zonă tampon de 76 stadii, zonă ce era de două ori mai mare decît cea pretinsă de la marcomani, li s-a impus predarea a 8.000 de călăreți și predarea prizonierilor romani, dacă dăm crezare celor spuse de Dio Cassius, în număr de 100.000 oameni⁵⁹.

Pe baza reliefurilor de pe Columna lui Marcus Aurelius deducem că, după înfrîngerea iazigilor, din 173—174, în anul 174 împăratul vine în Dacia, purtînd lupte grele la nordul graniței provinciei cu bastarnii și dacii liberi⁶⁰. Cercetătorii acestui atac barbar i-au atribuit și capturarea unei mîini de bronz. Această mîină de bronz a fost găsită în Galiția, la Myszkow, fiind dedicată lui IOM, de un ofițer al cohorței I. Hispanorum milliaria, Gaius⁶¹. Știm că această cohortă a fost în Dacia Porolissensis, fiind atestată de mai multe diplome militare⁶². Mîina de bronz a fost dusă în Galiția probabil de dacii liberi, cultura de acolo fiind de origine dacică⁶³. Mîina de bronz ajunge la daci în urma luptelor purtate la nord-estul provinciei în anul 174, la aceste lupte luînd parte și cohorta mai sus amintită. Mîina de bronz găsită în Galiția ne indică, în același timp, și direcția atacurilor împotriva Daciei.

⁵⁶ Idem, *op. cit.*, LXXI, 7, p. 137.

⁵⁷ Idem, *op. cit.*, LXXI, 13—14, p. 139—140.

⁵⁸ Historia Augusta, *op. cit.*, 24, p. 92.

⁵⁹ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 6, p. 135.

⁶⁰ Domaszewski A., *Geschichte der römische Kaiser*, II, Leipzig, 1909, p. 227.

⁶¹ ILS 9171.

⁶² CIL XVI 110, 185. Daicovicu C., *Castrul roman de la Orheiul Bistriței*, SCIV, 18, 1967, p. 119.

⁶³ Macrea M., *Dacii liberi în epoca romană*, Apulum, VII, 1968, p. 28.

În această perioadă guvernatorul celor trei Dacii a fost L. Aemilius Carus, care dedică două altare lui Apollo Augustus, unul la Apulum⁶⁴, iar pe celălalt la Sarmizegetusa⁶⁵. Cele două altare și, mai ales, cel de la Grădiște, trebuie să aibă o importanță foarte mare, deoarece simbolizează victoria romanilor asupra dacilor. După aceste lupte și în Dacia se restabilește liniștea.

În anul 175 Marcus Aurelius e aclamat al „VIII.IMP.“ și primește titulatura de „Sarmaticus“. Această nouă titulatură atestă un atac al sarmaților, pe care însă romanii îl resping, ieșind triumfători din luptă, dar amănunte despre acest atac nu cunoaștem.

Historia Augusta ne vorbește despre intenția împăratului de a organiza două noi provincii, Sarmatia și Marcomania, dar a fost împiedicat de răscoala izbucnită în Syria, condusă de Avidius Cassius⁶⁶. Marcus Aurelius, pentru a putea face față noii situații create în Orient, trebuia să încheie pace cu iazigii, deși a avut intenția să continue lupta⁶⁷. Astfel, în anul 175 se încheie marea perioadă de ofensivă romană.

Marcus Aurelius și fiul său Commodus, după ce au restabilit pacea la Dunăre, se îndreaptă spre Orient. Izvoarele ne relatează despre oferta barbarilor, care promit ajutor militar împăratului pentru înfringerea lui Cassius. Această ofertă trebuia să vină de la astingi și lacringi, care au fost pacificați de multă vreme, fiind aliații Romei, și nu de la marcomani și iazigi. Știm că de la iazigi romanii, pe baza păcii, primesc 8.000 de călăreți, dar acest fapt nu-l putem considera ca ofertă, ci mai degrabă ca o luare de ostateci. De asemenea, știm și faptul că M. Valerius Maximianus devine :

PRAEP(OSITO) EQVITIB(VS) GENT(IVM) MARCOMANNOR(VM) NARISTAR(VM) QVADAR(VM) AD VIDICATAM ORIENTALIS MOTVS PER GENTIVM HONOR(E) CETENARIAE DIGNITATIS⁶⁸.

Această unitate militară, condusă de M. Valerius Maximianus, era formată mai degrabă din acei luptători barbari pe care Roma îi obținuse prin tratative decât din ofertele binevoitoare ale acestora.

În anul 176 Marcus și Commodus se întorc victorioși din Orient și la 23 decembrie își serbează triumful odată cu victoria obținută și asupra barbarilor dunăreni⁶⁹. Pe monede apare din nou legenda „DE GERMANICVS“ și „DE SARMATIS“⁷⁰.

Dar, în anul 177 situația se precipită din nou la granițele dunărene. Pacea, care le-a fost impusă barbarilor între anii 173—175 nu putea fi menținută multă vreme. Acest lucru trebuia să-l fi știut și împăratul, dar nu știm cum vroia să rezolve situația.

În anul 177 barbarii — nu știm dacă numai germanii sau și iazigii

⁶⁴ CIL 1153, 7771.

⁶⁵ CIL 1413.

⁶⁶ Historia Augusta, *op. cit.*, 24—25, p. 92—93.

⁶⁷ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 17, p. 140.

⁶⁸ Pflaum H.G., *op. cit.*, p. 135—136.

⁶⁹ Historia Augusta, *op. cit.*, 17, p. 86—87.

⁷⁰ Birley A.R., *op. cit.*, p. 356.

— atacă limesul panonic. Trupele romane dobîndesc victoria, Marcus Aurelius fiind aclamat al „IX.IMP.“, iar Commodus al „II.IMP.“. În acest an cade pe cîmpul de luptă praefectul praetorian Bassaeus Rufus⁷¹, iar ceilalți generali romani nu au obținut victorii hotărîtoare. În acest timp împăratul era la Roma, ocupîndu-se de probleme administrative. Interesant, că din titulatura împăraților din acest an lipsește titlul de Sarmaticus și Germanicus, fiindcă, după cum ne relatează Dio Cassius, Quintilius „nu a reușit să ducă la bun sfîrșit războiul“⁷². Astfel, în primăvara anului 178 cei doi împărați sînt nevoiți să revină la Dunăre.

Gubernatorul Daciei, între 177—179, după toate probabilitățile, a fost P. Helvius Pertinax, care este amintit de un altar ridicat de Regînus și dedicat lui Hercules Augustus, pentru că Pertinax în timpul guvernării sale din Dacia l-a primit pe acesta în colegiul sacerdotilor (Sacerdos institutus ab Helvio Pertinace consulare)⁷³. Pertinax a mai fost în Dacia în anul 170, dar nu știm precis ce funcție a îndeplinit. Știm însă, că Marcus îl înlătură din această funcție, Pertinax fiindu-i suspect. Mai tîrziu îl reîntîlnim în slujba lui Claudius Pompeianus în funcție de „quasi adiutor eius“, fiind conducătorul cîtorva vexillații⁷⁴.

Aceste vexillații se evidențiază în luptele cu iazigii din anii 173—174, iar pentru aceste succese Pertinax e primit în rîndul senatorilor și în anul 175 va îndeplini funcția de consul⁷⁵. Participă la înfrîngerea răscoalei condusă de Avidius Cassius, iar în 175 îl regăsim guvernînd cele două provincii moesice, după care-l așteaptă guvernarea celor trei provincii dacice. Autobiograful său ne spune că, datorită succeselor obținute în Dacia, va primi guvernarea provinciei Syria⁷⁶.

La 3 august 178 cei doi împărați părăsesc Roma, pentru a pleca într-o „expeditio Germanica secunda“. Noul praefect praetorian, urmașul lui Bassaeus Rufus, va fi Tarrutenus Paternus⁷⁷.

Cei doi împărați, în iarna anului 178—179, probabil s-au stabilit în Pannonia, la Carnuntum. Armatele romane au fost conduse de Tarrutenus, care, în campania din anul 179, reușește să-i înfrîngă pe quasi și Marcomani, Paternus va lua parte personal la lupte. În cursul anului 179 au fost înfrînti și iazigii și burii, care locuiau la nord-estul Carpaților. Eventual, de înfrîngerea burilor se leagă și activitatea fructuoasă a lui Pertinax în Dacia. Romanii încheie pace cu iazigii. Dio Cassius spune că iazigii ar fi trimis o delegație la împărat, cerînd ușurarea clauzelor păcii din anul 175.

Urmare a luptelor, pacea încheiată cu iazigii prevedea ca aceștia să nu aibă voie să viziteze insulele dunărene și să țină vase pe Dunăre, în același timp împăratul satisfăcîndu-le anumite doleanțe și anume : le per-

⁷¹ CIL XVI 1599.

⁷² Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 33, p. 145.

⁷³ CIL III, 7751.

⁷⁴ Pflaum H.G., *Les carrières procuratoriennes*, Paris, 1950, nr. 172.

⁷⁵ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 22, p. 141. *Historia Augusta, Pertinax*, 2—3, p. 135—137.

⁷⁶ Idem, *op. cit.*, 2, p. 135—136.

⁷⁷ Pflaum H.G., *op. cit.* nr. 172.

mite trecerea prin Dacia pentru a ajunge la rudele lor, la roxolani, care trăiau la Dunărea de Jos, dar numai cu supravegherea guvernatorului provinciei și le permite vizitarea târgurilor dunărene în anumite zile⁷⁸.

După mijlocul anului 179 începe pacificarea quazilor și marcomanilor, romanii ocupînd o anumită parte din teritoriile lor. Dacă dăm crezare celor spuse de Dio Cassius, atunci pe teritoriul quazilor și marcomanilor se aflau 40.000 soldați romani⁷⁹. Urme de tabere militare din această perioadă găsim în Bavaria și Slovacia. O inscripție din Slovacia, de la Trencin, a fost găsită la 120 km de limes. Inscripția ne relatează de prezența lui Valerius Maximianus, care în acest timp era comandantul leg. II Adiutrix⁸⁰. Ca urmare, armatele romane erau adînc înfipte în Barbaricum. În iarna anului 179—180 întreaga armată expediționară romană era în Barbaricum, dacă ne ghidăm după cele relatate de Dio Cassius.

Dacă ocuparea servea la provincializarea teritoriului quadic și marcomanic sau nu, nu putem ști sigur deoarece izvoarele sînt foarte lacunare și nici evenimentele petrecute în primăvara anului 180 nu ne dau indicații precise.

Quazii fiind nemulțumiți cu atitudinea armatei romane, vor să migreze spre nord, dar împăratul îi oprește. Ca urmare, quazii vroiau provincializarea, iar Marcus Aurelius chiar atunci vroia să-i împace. Dio Cassius vrea să demonstreze, cu acest episod, că intenția împăratului era pedepsirea barbarilor și nu intenționa înființarea de noi provincii. În același timp C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes, guvernatorul Daciei, oprește migrarea dacilor liberi și-i așează în provincie⁸¹. Tot de numele lui Sabinianus se leagă și pacea cu burii. Burilor le-a fost interzis ca să-și pască vitele într-o zonă de 40 de stadii de granițele provinciei sau să se stabilească în această zonă⁸². Astfel, și la hotarele Daciei, romanii au înființat o zonă neutră de 7,5 km.

Intențiile împăratului cu ocuparea teritoriilor barbare — oricare ar fi ele — nu le poate duce pînă la capăt, deoarece la 17.III.180 moare la Carnuntum⁸³. După moartea lui Marcus Aurelius, fiul său, Commodus, a luptat mai multă vreme cu barbarii decît ni s-a părut pînă acum. Sub conducerea sa a început o „*expeditio tertia Germanica*“, campanie care a dus la înfrîngerea definitivă a barbarilor.

În august 180 obține o victorie care putea constitui încheierea expediției a III-a germanice.

În toamna anului 180 Commodus se întoarce la Roma. Pacea cu barbarii conține o noutate : controlarea triburilor interne ale quazilor și marcomanilor cu ajutorul unor centurioni, probabil aceștia avînd calitate de

⁷⁸ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 22, p. 141.

⁷⁹ Idem, *op. cit.*, LXXI, 20, p. 141.

⁸⁰ CIL III 13.439 : *exercitus qui Laugaricione sedit.*

⁸¹ Dio Cassius, *op. cit.*, LXXI, 3, p. 134.

⁸² Idem, *op. cit.*, LXXI, 33, p. 134.

⁸³ *Historia Augusta, Marcus Aurelius*, 28, p. 13.

praepositus gentis. Controlul însemna permanenta prezență a trupelor romane în teritoriul barbarilor.

Situația nou creată o putem deduce și din atitudinea împăratului față de diferitele seminții barbare, observându-se o diferențiere în comportamentul față de sarmați și germani.

În prima jumătate a războiului, romanii au atitudinea cea mai severă față de iazigi și Marcus Aurelius a vrut să mai ia și alte măsuri față de aceștia, dar răscoala lui Avidius Cassius l-a împiedicat. În a doua perioadă a războiului, acești barbari au putut fi pacificați cel mai ușor, iar Marcus Aurelius le și satisface unele doleanțe, în schimb quazii și marcomanii nu au putut fi liniștiți atât de ușor, deși după severa pace din 172—173 condițiile păcii din anul 175 au fost mai ușoare. În comparație cu pacea din 179—180, încheiată cu iazigii, atitudinea împăratului față de quazi și marcomani a fost foarte severă. Dacă ne gândim la faptul că, după războaiele marcomanice, principalii dușmani la Dunăre vor deveni vandalii, putem deduce că măsurile severe luate împotriva suedilor derivă din recunoașterea că în Germania situația era foarte agitată, datorită apariției unor noi seminții barbare. Odată cu apariția vandalilor, longobarzilor și a altor seminții germanice, marcomanii, quazii și aliații lor au ajuns într-o situație dificilă : sau se aliază cu romanii și primesc dominația acestora sau o primesc pe cea a noilor veniți. Alianța cu Roma și „ajutorul reciproc“ le cunoșteau prea bine din propria lor experiență, din care cauză nu le suridea această alternativă. Dar și romanii și-au dat seama ce ar fi însemnat o alianță barbară. Deci, atât romanii cât și barbarii puteau alege între aceleași alternative : alianță sau război. Aducerea unor barbari de pe malul stîng al Dunării în provincii — nariști, cotini — nu a putut rezolva situația, doar o ameliorează. Nici crearea unor noi provincii — Marcomania și Sarmatia — nu ar fi putut rezolva problema, ci, dimpotrivă, ar fi adus noi probleme interne și noi vecini. Probabil, problema iazigilor a fost mai ușor de rezolvat prin acordarea dreptului trecerii lor prin Dacia la roxolani și dîndu-le voie să frecventeze târgurile romane.

După evenimentele anilor 178—180, înființarea a noi provincii nu era posibilă. Probabil că după 180 Commodus să se fi gîndit la această problemă, dar politica externă romană continua să meargă pe linia clientelară, în această orientare politică fiind antrenați și barbarii nou veniți. Dovada acestei situații o constituie pacea cu marcomanii și quazii, prin care li se interzice purtarea ostilităților cu vecinii, printre care și vandalii. Deci, Commodus a reușit să constituie o politică clientelară, în care să-i includă și pe noii sosiți.

Dacă războaiele marcomanice nu au adus schimbări răsunătoare în politica externă romană, ele au avut un efect dezastruos asupra situației interne. Provinciile au suferit foarte mult : distrugeri de castre, orașe, dezorganizarea vieții economice, depopularea unor teritorii etc. Războiul a avut încă un efect al cărui urme se vor observa nu peste multă vreme : aproximativ 2/3 din armata imperială va staționa în provinciile dunărene și această armată se afla și cel mai aproape de Italia, ceea ce

va influența foarte mult politica internă romană, devenind un factor important în lupta pentru putere la Roma.

Distrugerile au fost mari și variate, afectând localitățile și populația civilă, care au suferit distrugerii mai multe și mai mari decât cele militare. Foarte importantă a fost o măsură luată în jurul anului 180, când din Siria și Africa se aduc unități de călăreți la Dunăre deoarece aceștia erau obișnuiți cu lupta de cavalerie ușoară practică de barbari. Încă în prima perioadă a războiului a fost adusă, din provincia Africa, o vexilație a leg. III Augusta, care va rămâne în Pannonia și după anul 180, fiind inclusă în leg. III Adiutrix. În timpul domniei lui Marcus Aurelius și Commodus au fost aduse mai multe cohorte Maurorum, mai ales pe frontul iazig — coh. I milliaria Hemesenorum equitata romanorum, la Intercissa — cu același scop, pentru a preîntâmpina atacurile de cavalerie ale barbarilor.

După războaiele marcomanice, în toate provinciile dunărene va începe o vie activitate de reconstruire și înflorire economică, înflorire ce va culmina în timpul domniei lui Septimius Severus.

LES GUERRES MARCOMANIQUES ET LES PROVINCES DANUBIENNES

(Résumé)

L'ouvrage constitue une contribution à l'éclaircissement du problème concernant la politique de l'empire roman vis-à-vis des peuples qui se trouvaient au-delà des frontières de l'empire sous le règne de l'empereur Marcus Aurelius.

On précise le danger représenté par les „barbares“ pour les provinces de la zone de la ligne danubienne, c'est-à-dire pour l'occupation romaine en Dacia.

En présentant les rapports et les conflits avec les quazes, marcomanes et iarigi, l'ouvrage vise directement l'évolution de l'occupation romaine en Dacia.

La pacification par des actions militaires, présentée dans l'ouvrage, vient confirmer le fait que la ligne danubienne était de plus en plus difficile à être défendue devant les attaques successives des peuples migrants qui se trouvaient à la frontière de Dacia.

Les aspects présentés dans l'ouvrage, visent aussi le processus de romanisation qui se déroule en Dacia de même que le processus de romanisation des populations „barbares“ si s'étaient établies dans l'empire.

ISTORIE

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA POPORULUI ROMÂN ÎN EVUL MEDIU

I. D. SUCIU

Un aspect al unității poporului român, încă de la apariția primelor documente, îl avem în legăturile permanente ce au existat între populația română de pe ambele versante ale Carpaților, în tot decursul istoriei.

Deși în evul mediu timpuriu nu putem vorbi de o conștiință națională, deoarece aceasta apare doar după formarea burgheziei intelectuale și industriale, încă de atunci a existat o foarte accentuată conștiință etnică. Factorii care au contribuit la formarea conștiinței de unitate au fost mai mulți. În primul rînd, unitatea de limbă și obiceiuri care se constată pe tot teritoriul locuit de poporul român. Un alt factor important pentru evul mediu, a fost și unitatea de credință, adică mai propriu, de confesiune religioasă. Ortodoxia a căpătat un caracter național, devenind confesiunea întregului popor român pînă în veacul al XVIII-lea, cînd prozelitismul catolic reușește să spargă unitatea confesională de pînă atunci. Prin introducerea limbii române în biserică, caracterul național se accentuează și cărțile religioase care circulau dintr-o parte în alta, întii sub formă de manuscrise, apoi ca tipărituri, au contribuit, în primul rînd, la dezvoltarea conștiinței etnice, care după apariția burgheziei s-a transformat în conștiință națională. Conștiința unității etnice apare foarte pregnant încă din primele documente. În toate răscoalele românilor din Maramureș, Transilvania și Banat din veacurile XIV—XV se constată prezența și ajutorul efectiv ale voievozilor și populației române din Principate. Dar, pe lîngă acest fapt semnificativ, în acele veacuri Principatele devin locul de refugiu al cnezilor și voievozilor români care se răsculau împotriva puterii regale.

Atît în răscoala românilor din jurul Sibiului de la 1382, cît și în cea a cnezilor bănațeni din 1385—1386 și a românilor maramureșeni din 1401, documentele vremii înregistrează fie intervenția voievozilor din Principate, fie a populației din Țara Românească și Moldova¹. Actul lui Bogdan din 1359 care, după o rezistență de mai mulți ani împotriva regelui ungar, trece împreună cu fiii și oamenii lui în Moldova, este urmat de cnezii Costea, Stanciu și popa Vilcu din Țara Hațegului care, răsco-

---

¹ I.D. Suci, *Aspecte ale unității poporului român în veacurile XIV—XV*, „Studii” — Revistă de istorie —, 1969, tom. 22, nr. 6, p. 1065—1076.

lindu-se împotriva regelui, se refugiază în Moldova în 1435, precum și de unii cnezi bănățeni, după cum vom arăta mai jos.

Aceasta dovedește că, încă de la apariția primelor documente, conștiința unității de limbă și de neam a poporului român era foarte accentuată.

După consolidarea dinastiei de Anjou în Ungaria, atît Carol Robert, cît și fiul său, Ludovic I și apoi Sigismund de Luxemburg încearcă în repetate rînduri să-și impună suveranitatea asupra teritoriilor transcarpatine. Trebuie să avem în vedere că regele Carol Robert își concentrează armata la Timișoara și din acest oraș pornește, în luna septembrie 1330, împotriva voievodului Basarab. Străbătînd Banatul, armata regală se îndreaptă spre Țara Românească și, conform obiceiului medieval, cnezii și voievozii români din Banat, atestați în mod documentar în această vreme și chiar înainte², au fost obligați să însoțească pe rege în expediția lui. Prezența cnezilor români e atestată și în expediția lui Ludovic I împotriva lui Vaicu Vodă. În jalba cnezilor din 1369 adresată Banului de Severin, aceștia relatau : „În sfîrșit și ultima dată cînd stăpînul nostru, regele, a ridicat armata împotriva necredincioșilor săi din Țara Românească, din momentul începerii conflictului, am păstrat mereu cel puțin două sute de oameni pe lîngă armata regală, ziua și noaptea, pînă în iarnă, în munții Carpați. Pe deasupra, adunînd vreo 500 de oameni din cei mai buni, pînă la întoarcerea stăpînului nostru, Regele, am rămas la Mehadia și am dat contribuții pentru armată după ordinul Magnificenții Voastre³.”

Biruințele domnilor români din Principate împotriva regilor ungari influențează capacitatea de rezistență împotriva cötropirii străine, a cnezilor din Banat. Ei își dau seama tot mai mult că la frații lor din Principate pot găsi oricînd adăpost în caz de pericol. Mai mult chiar, unii dintre ei au încercat să ajute pe Domnii din Principate, cînd aceștia erau atacați de unguri, trecînd de partea lor.

Numai astfel ne explicăm gestul lui Vladislav, fiul lui Laheci, căruia regele Ludovic al Ungariei îi confiscă, la 19 iunie 1376, satul Bălașnica din districtul Mehadiiei pentru că „a fugit în ținuturile de peste munți și s-a aliat dușmanului nostru⁴”. Domn al Țării Românești, în acest timp, era Vladislav I sau Vlaicu Vodă. Se știe că, după 1374, relațiile politice dintre Vlaicu Vodă și regele Ludovic al Ungariei se înrăutățesc. Ludovic pornește expediția din 1375 împotriva lui Vlaicu Vodă reușind să ocupe cetatea Severinului. Dar Vlaicu revine în anul următor, 1376, și ia cetatea de la regele Ludovic⁵. Or, cum actul de confiscare a

² Hurmuzaki, I, p. 579, 637, 687; I₂, p. 28, 51; cf. și Pesty Fr., *Krasso vármegye története*, III, p. 5, 14, 32, 70, 71; Șt. Olteanu, *Un document inedit privind istoria Banatului în secolele XIII—XIV*, „Studii”, 1964, t. 17, nr. 5, p. 1143—1146.

³ Thallóczy Lajos, *Nagy István és a Bolgár Bánság*, „Századok”, 1900, caietul VII, p. 609; P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, III, p. 116, nota 2.

⁴ N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenene și maramureșene*, p. 275; Teodor Popa, *Iancu Corvin de Hunedoara*, Hunedoara, 1928, p. 178—179.

⁵ *Istoria României*, II, p. 352.

bunurilor lui Vladislav, fiul lui Laheci, este din luna iunie 1376, reiese că Vladislav Laheci, împreună cu oamenii de sub comanda lui, în timpul luptelor dintre armata regală și domnul Țării Românești, s-au alăturat lui Vlaicu Vodă și, când acesta s-a retras, Vladislav Laheci, împreună cu oamenii ce-i conducea s-au refugiat în Țara Românească spre a scăpa de răzbunarea regelui. Documentul privitor la fuga lui Vladislav Laheci în Țara Românească prezintă o mare importanță pentru că gestul lui va fi urmat și de alți cnezi bănățeni, ceea ce dovedește că, încă de la apariția primelor documente, legăturile dintre populația română a celor două provincii erau foarte strânse⁶.

Acest fapt rezultă și din răscoala cnezilor bănățeni survenită după moartea regelui Ludovic I al Ungariei. Profitând de tulburările interne pricinuite de alegerea noului rege în urma morții lui Ludovic I, cnezii români aderă la partida lui Horváthy, ce lupta împotriva lui Sigismund de Luxemburg, ginerele și urmașul la tron al lui Ludovic I. Cnezii erau nemulțumiți de comportarea armatei regale din timpul expediției din 1369, când soldații regelui i-au jefuit și pustiit, confiscând pentru aprovizionare tot ce aveau. De aceea, în 1385 ei se răscoală sub conducerea lui Vladislav și Mihai, fiii lui Dan, nerecunoscând pe noul rege, Sigismund de Luxemburg. Răscoala cnezilor a luat amploare, extinzându-se și după încoronarea lui Sigismund. Spre a-i aduce la supunere, regele trimite împotriva lor pe banul de Maciova, Garay Miclós, mai târziu palatin al Ungariei. Proporțiile răscoalei se întrevăd din documentul emis de regele Sigismund de Luxemburg la 1408 : „Apoi, nu la mult timp după aceea, după ce am fost încoronați cu sacra coroană regală, numitul Nicolae, în prezent palatin, pe atunci banul nostru de Maciova, la porunca noastră și-a ridicat cu putere banderia sa pentru zdrobirea numiților infideli din părțile timișane, unde numărul lor se mărea, pornind cu alți credincioși de-ai noștri, ajutați de puterile Celui de sus, au învins pe Vladislav și pe Mihai, fiii lui Dan, și pe celălalt, Vladislav Zanc, care-și adunaseră cetele spre jignirea noastră⁷”. După cum rezultă din însăși afirmația regelui, era vorba de o mare răscoală a cnezilor care se întindea, antrenând pe numeroșii cnezi bănățeni din acel timp și pentru înăbușirea ei banderia de sub conducerea lui Garay n-a fost suficientă, fiind nevoie și de alte ajutoare.

Ceea ce ne interesează aici este prezența domnului Țării Românești în timpul răscoalei cnezilor bănățeni. În acea vreme, în Țara Românească domnea Dan I (1384—1386), fratele lui Mircea cel Bătrîn. Dan intervine cu o armată puternică, atacând cetatea Mehadia din sud-estul Banatului și două localități de lângă orașul Hațeg. În ceea ce privește intervenția lui Dan I, părerile sînt împărțite : unii susțin că Dan, profitînd de anar-

---

⁶ Nu putem lua în considerare afirmațiile unor istorici că Vlaicu Vodă ar fi înzestrat mănăstirea Săraca, intrucît se bazează pe „însemnările” lui Damaschin Udrea, care sînt un fals din zilele noastre. (Dr. Victor Vlăduceanu, *Vechi urme de pictură bisericească în Banat*, „Mitropolia Banatului”, 1958, nr. 4—6, aprilie—mai, p. 49—77).

⁷ Hurmuzaki, I₂, p. 458—459.

hia din Ungaria, ar fi încercat să ocupe Severinul, Amlașul și Făgărașul⁸. Alții afirmă că „românii răsculați au găsit sprijin în domnul de atunci al Țării Românești, Dan, care a năvălit cu oaste puternică...⁹. Împărtășim și noi părerea că Dan a venit în ajutorul răsculaților bănățeni și în acest sens aducem un argument în plus : dacă Dan ar fi urmărit să re-ocupe doar Severinul, ce rost ar avea să atace și prin Hațeg? Și, mai mult, ce rost avea să mai atace și cetatea Mehadia, care era la nord de Severin? Toate aceste mișcări militare n-au decît o explicație : Dan I a intervenit în ajutorul cnezilor răsculați, încercînd să pătrundă în Banat prin două flancuri : pe la sud, unde a întilnit rezistența cea mai puternică la cetatea Mehadia și pe la est, unde a fost oprit în jurul Hațegului. Indiferent de scopul urmărit, ceea ce rămîne fapt istoric bine precizat este că intervenția lui Dan se produce în vremea răscoalei cnezilor și deci nu poate fi străină de această răscoală.

Fiul lui Dan I. Dan al II-lea cel Viteaz, continuă politica de apropiere și colaborare cu bănățenii. El vine la tron cu ajutorul lui Sigismund de Luxemburg și încă din primele lui expediții împotriva turcilor este aiutat de acel viteaz condotier florentin, Filippo dei Scolari, comitele Timișoarei, supranumit și Pippo Spano. Acesta era de o mare elocvență și un biograf de-al lui ne relatează că, între alte limbi, cunoștea și limba română așa de bine încît cine-l auzea credea că e propria lui limbă¹⁰. Însoțit de cetele cnezilor bănățeni, Pippo Spano ajută pe Dan cel Viteaz să atace Silistra la 1422. Mai tîrziu, în 1426, logofătul lui Dan vine la regele Sigismund de Luxemburg, ce se afla la Lipova, spre a-i cere bani pentru plata gîrzii necesară pazei domnului român¹¹. La Golubac, Dan luptă alături de Sigismund și de cnezii bănățeni care dovedesc un mare eroism, fiind recompensați mai tîrziu prin numeroase diplome de donații ale lui Sigismund¹²; dar, în urma înfrîngerii de la asediul acestei cetăți, Sigismund va încheia pace separată cu turcii, ceea ce va duce la răcirea raporturilor cu Dan¹³.

Desigur că, la asediul cetății Golubac, viteazul Dan al II-lea a cunoscut și s-a împrietenit cu cnezii bănățeni, dintre care unul, Vlad de

⁸ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a II-a, București, 1935, p. 419.

⁹ Ștefan Pascu, *Răscoale țărănești în Transilvania medievală*, Cluj, 1947, p. 60; cf. și *Istoria României*, II, p. 352, unde se amintește de atacul Mehadiei doar, fără a se menționa și pe cel din părțile Hațegului.

¹⁰ „Fu di grande eloquenza e d'ingegno in modo facile che, oltre alla fiorentina et unghera lingua, la tedesca, la pollaca, e la boema (la quale fu chiamata sclavina) e la valacca lingua (nomi barbari a dire) così ben sapea, che, qualunque profesia, quella la sua propria pareva”. (*Vita di Messer Filippo Scolari cittadino fiorentino per soprannome chiamato Spano, composta e fatta da Jacopo di Messer Poggio e di latina in fiorentina tradotta da Bastiano Fortini in „Archivio storico italiano”, IV, I, (1834), p. 176—178*). (Informație comunicată de prof. George Lăzărescu, pentru care-i mulțumesc).

¹¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, București, 1937, p. 18; I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 174.

¹² Hurmuzaki, I₂, p. 556, 557, 561.

¹³ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 25; cf. *Istoria României*, II, p. 388; I. Minea, *op. cit.*, p. 190—191.

Bizerea, își va găsi adăpost mai tîrziu la curtea lui. Vlad de Bizerea era unul dintre numeroșii cnezi bănățeni care, distingîndu-se în luptele lui Sigismund cu turcii, a reușit să-și consolideze poziția socială, politică și militară, obținînd numeroase sate în districtul Caransebeșului. El era fiul lui Vladislav de Bizerea, care s-a remarcat și mai înainte în luptele antiotomane. Localitatea Bizerea, situată în districtul Caransebeș, a dispărut încă din timpul ocupării Banatului de către turci¹⁴.

Așadar, Vlad de Bizerea, răscolindu-se împotriva lui Sigismund, se refugiază, împreună cu fiii săi și cu „oamenii de sub porunca lui“, adică cu luptătorii care îi erau devotați, în Țara Românească, la curtea lui Dan al II-lea. Drept represalii, Sigismund dă actul din 10 septembrie 1433, prin care îi confiscă satele și moșiile : „Datorită infidelității sus-pomeniților Vlad și a fiilor săi, cît și datorită faptului că ei, părăsind moșiile sus-înșirate și drepturile lor de posesiune, s-au refugiat în ținuturile de peste munți... la răposatul voievod Dan al acelorași ținuturi de dincolo de munți, care pe atunci ținea partea sus-numiților turci, arătîndu-și disprețul față de maiestatea noastră împreună cu susnumiții săi fii, neluînd cu nesupunere cît a putut împotriva maiestății noastre și a supușilor noștri pînă la sfîrșitul vieții sale, s-a făcut vinovat de încălcări față de maiestatea noastră“¹⁵.

Ceea ce e important pentru problema relațiilor este faptul că Vlad de Bizerea, în urma răscoalei împotriva regelui ungar, și-a găsit adăpost la curtea lui Dan al II-lea din Tirgoviște. La anul 1433, cînd cancelaria lui Sigismund emitea documentul, Vlad de Bizerea era mort.

Se pune întrebarea : care a fost cauza revoltei lui Vlad de Bizerea și cînd s-a produs? Unii istorici¹⁶ presupun că motivul revoltei sale a fost obligația impusă cnezilor bănățeni de a presta servicii pentru întărirea și apărarea cetății Deva. Credem că au fost alte motive, mult mai importante care, lovind în privilegiile cnezilor și în dreptul lor de autonomie, au determinat revolta lui Vlad de Bizerea și a oamenilor lui. De altfel, în schimbul privilegiilor ce le aveau, cnezii bănățeni erau obligați să întrețină cetățile de apărare și să înfrunte atacurile din sud. Deci faptul că trebuiau să apere și să întărească cetatea Deva nu ar fi constituit un motiv de a-și părăsi feudele și a se refugia la curtea lui Dan al II-lea. Vlad de Bizerea participase și se distinsese în lupta de la Golubac din iunie 1428. Pentru actele lui de vitejie din timpul asediului cetății, regele Sigismund îl răsplătise cu o curte în orașul Caransebeș, pe care urma să o stăpînească cu ceilalți membri ai neamului lui, Nicolae și Iacob de Bizerea¹⁷. Din cuprinsul actului rezultă că la 30 noiembrie 1429, cînd a fost emis de cancelaria lui Sigismund, Vlad de Bizerea era încă în raporturi bune cu regele. Deci, actul de infidelitate s-a produs după această dată. Acuzația adusă de rege că Dan al II-lea și Vlad de Bizerea au trecut de partea turcilor nu corespunde realității istorice. Am

¹⁴ Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, II, Caransebeș, 1900, p. 165.

¹⁵ Hurmuzaki, I₂, p. 583.

¹⁶ Șteian Pascu, *op. cit.*, p. 80.

¹⁷ I. Hurmuzaki, I₂, p. 561.

văzut că după înfrîngerea de la Golubac, Sigismund a renunțat la politica lui orientală și a încheiat pace cu turcii pe termen de trei ani. Spre a-și menține stăpînirea, Domnii români au fost nevoiți să încheie și ei pace cu turcii¹⁸. Dan al II-lea a încheiat o pace separată, prin care își lua libertatea de acțiune în cadrul alianței dunărene antiotomane, ceea ce a dus la încordarea relațiilor cu Sigismund. Deci, Sigismund a fost acela care a renunțat la ofensiva împotriva turcilor, iar nu Dan al II-lea. Cea mai bună dovadă în acest sens o avem în vara anului 1431 cînd Dan al II-lea, fără ajutorul lui Sigismund, reia luptele cu turcii și o cronică sirbească înregistrează moartea domnului român „luptînd vitejește cu ismaeliții”¹⁹. Deci, motivul infidelității lui Vlad de Bizerea trebuie căutat în altă parte decît aceea a sarcinilor impuse de rege. Îl găsim dacă urmărîm politica lui Sigismund de consolidare a hotarului din sud în fața atacurilor turcești.

Spre a întări apărarea hotarului dinspre Dunăre, Sigismund repetă greșeala regilor anteriori ai Ungariei, recurgînd la colonizarea Banatului cu militari din Ordinul cavalerilor teutoni. Într-adevăr, încă din 1428, în timp ce se afla în Caransebeș, Sigismund informează pe Superiorul Ordinului cavalerilor teutoni că e dispus să le cedeze „anumite cetăți în apropierea Dunării, între Ungaria, Serbia și Țara Românească”, cu obligația de a apăra hotarul de atacurile turcești. Condițiile sînt acceptate și, la sfîrșitul anului 1429 și în primele luni din 1430, cavalerii teutoni se instalează în sudul Banatului, unde primesc peste 20 de cetăți și fortificații, precum și numeroase privilegii, dintre care merită să menționăm dreptul de jurisdicție asupra cnezilor și nobililor români din districtele Mehadia, Almăj și Ilidia. Numărul cnezilor în aceste districte totaliza cifra de 643, după cum rezultă dintr-o scrisoare din 1430. (Districtul Almăj, 293; Mehadia, 293; Ilidia, 126)²⁰. Stabilirea cavalerilor teutoni în sudul Banatului produce mari nemulțumiri printre cnezii bănățeni, care pînă atunci erau sub jurisdicția directă a regelui Sigismund. Ei refuză să recunoască autoritatea lui Nicolae de Radwitz, marele maestru al ordinului. Cînd acesta convoacă la o judecată pe cnezii din Almăj, aceștia refuză să participe, motivînd că procesele lor le judecă numai regele Ungariei²¹. În urma împotrîvirii cnezilor bănățeni, magistrul ordinului teutonilor se adresează regelui. Scrisoarea lui Radwitz poartă data de 21 august 1430. Deci, la această dată conflictul dintre cnezii bănățeni și cavalerii teutoni era deschis. Vlad de Bizerea, care stăpînea numeroase domenii și terenuri moștenite și dobîndite în urma actelor de vitejie, se afla printre cnezii nemulțumiți și, din cauza conflictului cu cavalerii teutoni, se refugiază la începutul acestui an, 1430, la curtea lui Dan al II-lea. Marele

¹⁸ I. Minea, *Prințatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 192—193.

¹⁹ N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 39. Evenimentul e înregistrat la 1 iunie 1431; cf. și *Istoria României*, II, p. 426.

²⁰ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 216.

²¹ Furmezaki, I, p. 565; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 20.

maestru al ordinului teuton, Nicolae de Radwitz, ocupă moșiile lui Vlad de Bizerea și le deține pînă în 1433, cînd Nicolae de Bizerea, ruda lui Vlad, cere regelui să i se restituie moșiile nepotului său. Se pare că Radwitz refuză să predea domeniile, deoarece Sigismund, spre a întări actul de donație făcut lui Nicolae de Bizerea, scrie și marelui maestru al ordinului, cerîndu-i ca neîntîrziat să-l introducă în stăpînirea moșiilor²². Documentul indică nominal satele ce le avea în proprietate: el singur deținea 13 sate, la care trebuie adăugate proprietățile ce le stăpînea în comun cu rudele lui. Deoarece în 1433, cînd regele Sigismund confiscă moșiile lui Vlad Bizerea, acesta este menționat ca decedat, credem că Vlad de Bizerea a murit în luptele lui Dan al II-lea cu turcii, din vara anului 1431.

După moartea împăratului Sigismund și după plecarea cavalerilor teutoși din sudul Banatului, fiul lui Vlad de Bizerea, Vladislav, se întoarce din Țara Românească și se prezintă noului rege, Albert, revendicîndu-și moșiile părintești. În același document se face precizarea foarte importantă că Vlad de Bizerea s-a refugiat în Țara Românească cu „oamenii de sub porunca lui“, adică cu luptătorii care îi erau credincioși și care s-au întors la vetrele lor împreună cu Vladislav de Bizerea. Prin același document, regele ordonă comiților de Timișoara să introducă pe Vladislav de Bizerea în posesiunea moșiilor confiscate de Sigismund²³.

Urmașul lui Dan al II-lea, Alexandru Aldea, va continua politica de apropiere și prietenie față de bănățeni. Fiind nevoit să însoțească trupele turcești, care în 1432 au atacat pe Sigismund de Luxemburg, pătrunzînd atît prin sudul Transilvaniei cît și prin Banat, Alexandru Aldea scria, înainte de expediție, comitelui timișan Ștefan Rozgonyi: „Domnia ta știi cum m-am dus la Murad împăratul și cum m-am jurat cu el și cum am vorbit cu el; toate le-am dat de știre, cu frică, domniilor voastre...“²⁴. Deci, Alexandru Aldea aderase în secret la frontul antiotoman și ținea la curent pe comitele timișan și, prin intermediul acestuia, pe Sigismund de Luxemburg, despre raporturile lui cu turcii. În aceeași scrisoare, Aldea înștiința pe Rozgonyi că era pregătit să părăsească armata turcă împreună cu contingentele conduse de el și să treacă alături de creștini dacă oștile craiului Sigismund vor opune rezistență invaziei turcești. Dar Sigismund era departe și oștile turcești au pătruns în Ungaria prin Țara Bîrsei, pe la Turnu Roșu și prin Banat. Alexandru Aldea a însoțit trupele turcești care au invadat Țara Bîrsei, iar nu pe cele ce au invadat Banatul²⁵. Afirmarea unor istorici că, la 1432, Vlad Dracul, împreună cu turcii, au devastat districtul Sebeșului, nu corespunde reali-

²² Hurmuzaki, I, p. 582.

²³ Hurmuzaki, I, p. 638.

²⁴ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, vol. I, p. 214—216. Cf. și Ilie Mînea, *Vlad Dracul și vremea sa*, p. 53.

²⁵ Ilie Mînea, *op. cit.*, p. 56.

tății istorice²⁶. La această dată, în Țara Românească nu domnea Vlad Dracul ci Alexandru Aldea! Deci, Vlad Dracul este acuzat pe nedrept de pustiirea Banatului la 1432! Turcii au invadat Banatul fără Alexandru Aldea și au înfrînt slaba rezistență a cavalerilor teutoni care nu mai aveau sprijinul cnezilor bănățeni²⁷. Vlad Dracul va însoți trupele turcești prin Banat în expediția din 1438, cînd armata otomană se îndrepta spre orașele săsești. Dar documentele menționează că prima rezistență s-a produs la hotarul dintre Transilvania și Banat, la Porțile de Fier și nu se amintește de nici o rezistență pe cuprinsul districtului Caransebeș²⁸. În lunga lui pribegie prin Ardeal, înainte de a ocupa tronul Țării Românești, Vlad Dracul va fi cunoscut desigur și Banatul și va fi avut legături cu puternicii cnezi bănățeni.

După aceea, la conducerea provinciei se va ridica Iancu de Hunedoara. Mama lui, Elisabeta, era din Marginea și cariera lui de arme cu succese strălucite va începe din Banat, în timpul cît deținea postul de ban al Severinului.

Prin puternica lui personalitate, care avea o influență hotărîtoare atît în Țara Românească, cît și în Moldova, se realizează, după unii istorici, prima unificare a țărilor române sub forma medievală a vasalității²⁹. Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Țările române au fost studiate pe larg, în lucrări mai vechi și mai noi, așa încît nu vom insista asupra lor.

Puternica organizație militară a cnezilor români din Banat se va menține și în timpul guvernării lui Pavel Chinezu, ca și după aceea cînd, în fața ofensivei otomane, puterea militară a Ungariei începe să decadă. Dar acum forța lor militară nu se va mai îndrepta împotriva otomanilor ci, ceea ce a fost mai puțin relevant de istoriografia noastră, orientarea lor se îndreaptă spre Țările române. Vitejia lor va fi foarte prețuită de competitorii la tronul Țării Românești și numeroși voievozi vor apela la sprijinul lor militar spre a cuceri puterea politică.

După înfrîngerea de la Mohacs din 1526 și, îndeosebi, după crearea pašalicului de Buda, din cauza rivalităților dintre Ioan Zapolya și împă-

---

²⁶ Andrei Ghidiu—Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, p. 4-5; Dr. Ch. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului...*, p. 5. Istoricii menționați au luat fără control afirmația lui Pesty Fr. care spunea: „La 1432, cînd voievodul Vlad Dracul cu ajutorul turcilor a cucerit cetatea Severinului și a pustiit Țara Birsei...”. (*A Szörényi Bácság és Szörényi vármegye története*, vol. II, p. 121). Pesty s-a luat după opera biografică a lui Windecke, care făcea confuzia între Alexandru Aldea și Vlad Dracul!

²⁷ Irie Minea, *op. cit.*, p. 56—57.

²⁸ *Ibidem*, p. 99—100. Nici Pesty Fr. nu amintește de devastări în districtul Caransebeș, în această expediție, (*op. cit.*, p. 121). Andrei Ghidiu și Iosif Bălan fac confuzia între Sebeșul săsesc și Caransebeș cînd afirmă „La anul 1432 ori la 1439, Vlad Dracul, voievodul Munteniei în tovărășie cu turcii devastează orașul Sebeș...”. (*Monografia orașului Caransebeș*, p. 5).

²⁹ P.P. Panătescu, *Problema unificării politice a Țărilor române în epoca feudală*, în „Studii privind unirea Principatelor”, București, 1960, p. 58—62.

ratul Ferdinand în vederea împărțirii moștenirii, pentru otomani se creează condițiile favorabile de a continua ofensiva în Banat. Așa începe asediul Timișoarei din vara anului 1552 care se soldează cu căderea cetății la 30 iulie și transformarea Banatului de vest în pašalic.

Cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg, vorbind despre acest eveniment, ne dă o informație dintre cele mai importante : „Într-acelea vremi greăle, mulți oameni din Banat în Țara Românească au scăpat”³⁰. Deci, după afirmația cronicarului, e vorba de o mișcare demografică de proporții mai mari care s-a făcut dinspre Banat în Țara Românească. Cronicarul nu dă izvorul informației ce o deține, așa încît deocamdată ne mulțumim a înregistra faptul, urmînd ca noi cercetări să completeze această informație. Francesco Griselini, care este principalul izvor al cronicarului, afirmă și el că, după căderea Banatului, „mulți dintre valahii ce au rămas în coloniile romane, precum și dintre rascianii și sîrbii ce s-au așezat în țară, au fugit acum”³¹. Dar atît Griselini, cît și alt istoric, de mai tîrziu, Patriciu Drăgălina, nu precizează că s-au refugiat în Țara Românească. Acesta afirmă că populația română care s-a refugiat s-a stabilit în Banatul de Caransebeș-Lugoj, fără a aminti de Țara Românească³². Avînd în vedere însă legăturile politice intense dintre Banat și Țara Românească, informația cronicarului Nicolae Stoica de Hațeg merită luată în seamă și aprofundată.

Informația lui Nicolae Stoica trebuie luată în seamă și din cauza rolului important, de intermediar diplomatic, ce l-a avut Mircea Ciobanul înaintea căderii Timișoarei. Petrus Haller, judele Sibiului, adresîndu-se lui Castaldo, comunică relatarea soliei lui Mircea Ciobanul, prin care domnul Țării Românești îi transmitea că ar fi bine, atît pentru liniștea regatului cît și a cetății Timișoara „care acum este asediată de turci”, dacă ar accepta să plătească tributul obișnuit și pe mai departe, deoarece în acest fel nici moldovenii, nici turcii nu vor invada regatul transilvănean. Și, în aceeași scrisoare, Haller face comunicarea importantă că, înainte de a începe asediul Timișoarei din vara anului 1552, tot solul lui Mircea Ciobanul a fost trimis și la comandantul Losonczy spre a-i cere în aceeași termeni să plătească tributul sultanului³³. Cine era solul lui Mircea Ciobanul, care a intermediat tratativele dintre banul Losonczy și turci, aflăm dintr-o relatare din 17 septembrie 1552 a judeului Petrus Haller : „...Ieri seară am ajuns cu Gabriel Tolmach la Tâlmaciu. Îndată a venit acolo și Kynan beg, împreună cu boierul voievodului valah, Ioan Pitariu, spunîndu-mi solul Ioan Pitariu că a fost însărcinat de stăpînul său să vină la mine înainte de a mă întîlni cu turcul”. Mircea

30 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediția Damaschin Mioc, București, 1969, p. 133.

31 Fr. Griselini, *Istoria Banatului Timișan*, tradusă de N. Bolocan, București, 1926, p. 60.

32 P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 31.

33 Hurmuzaki, II, p. 284 : „Domino eorem instructionem haberent, inquirerem, respondebat prior nunciorum, se quidem nihil informatos esse de ea re, verum, se fuisse legatum a Losonczy similibus verbis de tributo imperatori offerendo...”.

Ciobanul sfătuia pe ardeleni ca în tratativele cu trimișii sultanului să nu mai insiste asupra cedării cetății Timișoara, ci să pretindă doar restituirea cetății Lipova : „Am vorbit — spune Petrus Haller în continuare — cu Ioan Pitariu care mi-a spus că stăpînul său (Mircea Ciobanul — n.n.) ne sfătuiește să nu fie cerută Timișoara, căci turcii n-o vor ceda niciodată ci să se propună să fie administrată de un jude ca și orașul Brăila. Poate că ar fi de acord să cedeze în acest sens și regatului (Transilvaniei — n.n.) i-ar fi mai bine să se facă în felul acesta decît să fie administrată de un sangeac sau beglerberg. Cît privește Lipova, dacă s-ar cere cu umilite rugăminți, ar putea fi obținută...“³⁴. În încheiere, Haller repetă din nou lui Castaldo rezultatul convorbirii cu solul lui Mircea Ciobanul : „Lipova și părțile dintre Mureș și Tisa, prin rugăminți umile s-ar putea obține să fie restituite. Dar turcii nu vor da niciodată din mîini Timișoara, toate aceste numai cu condiția să renunțăm la germani și să avem ca stăpîn un voievod ales dintre unguri“³⁴.

În același timp, Mircea Ciobanul ducea tratative și cu Dieta Transilvaniei, asigurînd-o că sultanul e dispus s-o ajute împotriva împăratului Ferdinand. Intrunindu-se la 21 septembrie 1552 la Sebeș, Dieta promite achitarea tributului și alungarea trupelor habsburgice din țară, dar cerea să se restituie toate părțile Transilvaniei și Banatului ocupate de turci : „Rugăm pe maiestatea voastră prea puternică, stăpînul nostru prea îndurător, să se îndure a ne primi întru mila sa ca mai înainte și toate cele pe care le stăpînește regina și fiul său și fratele Gheorghe (Martinezzi — n.n.) și Petrus Petrovici să ni le restituie pentru ca de acum înainte să ne putem afla în pace în mila maiestății voastre prea puternice“³⁵. Dar sultanul nu va ține seama de cererea Dietei și Timișoara va rămîne pînă la 1716 sub stăpînirea otomană.

Relațiile politice și culturale dintre Banat și celelalte țări române se modifică structural după ocuparea de turci a părții de șes și a cetății Timișoara. Partea muntoasă a provinciei se organizează în așa-numitul Banat de Lugoj și Caransebeș și va fi anexată Transilvaniei. Dar, spre deosebire de restul Transilvaniei, unde funcționa organizarea feudală comitatensă, Banatul de Lugoj-Caransebeș va fi condus de un ban, deci instituția specifică provinciei se va menține. Pe lângă importanța militară, banii de Lugoj-Caransebeș vor avea și un rol deosebit în viața politică a principatului transilvănean. Cunoaștem lista banilor de Lugoj-Caransebeș între 1536—1658 și din examinarea ei constatăm că majoritatea erau români³⁶. Dintre aceștia, amintim pe Ioan Glejan, menționat la 1552, Ladislau Becheș la 1558, Nicolae Cherepovici la 1559, George Palatici de Ilidia la 1588 și 1592—1594, apoi banii din familia Barcian : Gaspar Barcian, menționat la 1557, Andrei Barcian, între 1597—1600 și Acațiu Barcian care se intitula protoban. Din rîndul demnitarilor români

³⁴ *Ibidem*, II., p. 32—34.

³⁵ *Ibidem*, p. 35.

³⁶ Lista cronologică a banilor de Lugoj-Caransebeș la Pesty Fr., *A Szörény és Szörény vármegye története*, vol. I, Budapeșt, 1877, p. 293—314. După Pesty, lista e dată în rezumat și de Patriciu Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 157—162.

de la Caransebeș se ridică cancelarul lui Sigismund Báthory, Ștefan Jojica, decapitat în 1598 fiindcă se opunea anexării Transilvaniei de către Habsburgi³⁷. Acațiu Bărcian ajunge să ocupe tronul Transilvaniei între 1558—1560.

Principiile Transilvaniei au urmărit mereu sprijinul militar al Banatului de Lugoj-Caransebeș. Din acest motiv, Isabela, văduva lui Ioan Zápolya, dă lugojenilor diploma de privilegii din 1551. Mai târziu, cu aceleași scopuri, Gabriel Báthory confirmă, la 3 aprilie 1609, diploma regelui Ladislau V, dată districtelor bănățene la 1457, precum și diploma Isabellei, dată orașului Lugoj la 1551³⁸.

O nouă formă, mult mai accentuată, se conturează și în relațiile cu Țara Românească. Urmașii vitejilor din vechile districte valahe, care aveau încă în sine tradiția luptelor eroice purtate de-a lungul atîtor secole, și-au menținut forța militară puternică pe care, de data aceasta, nemaifolosind-o împotriva atacurilor otomane, și-o vor îndrepta înspre dirijarea treburilor politice din cele două principate, unde exista o viață de stat și o administrație românească : „Se credea că ei ar putea să puie domni la București, cum le cereau și pribegii, dispunînd de 10.000—16.000 de ostași nobili și țărani“ — spune N. Iorga, bazîndu-se pe scrisoarea lui George Martinuzzi adresată împăratului Ferdinand la 1551, în care îi comunica că orașele Caransebeș și Lugoj, împreună cu satele din aceste districte pot da la nevoie 16.000 de soldați dintre cei mai buni („optimorum militum“) ³⁹. Pentru acele vremuri, cel ce dispunea de o asemenea armată reprezenta o forță considerabilă. De altfel, acest lucru e remarcat și de împăratul Ferdinand, care scrie lui Castaldo că „după ce va cîștiga Lugojul și Caransebeșul, va aduna cavalerie foarte multă din aceste districte, ai căror locuitori sînt distinși prin hărnicie și virtuți militare“ ⁴⁰.

În scrisoarea din 21 octombrie 1551, același împărat spune : „Statuturile ardelene și caransebeșenii, credincioși nouă, dispun de atîta putere, încît sînt capabili de rezistență“ (la atacurile turcilor — n.n.) ⁴¹. Iată de ce, sprijinul vitejilor bănățeni era foarte căutat de претенdenții la tronul Țării Românești și mai mult chiar, se va ajunge și la înrudiri, tot în vederea acestui sprijin, între banii de Lugoj-Caransebeș și unii domni români. Ei deveniseră un fel de „condotieri ai răsăritului“, așa cum au fost numiți de P. Drăgălina, a căror influență era destul de simțită în veacurile XVI—XVII, pînă la ocuparea totală a provinciei de către turci.

Istoria n-a înregistrat toate cazurile претенdenților care apelau la ajutorul vitejilor bănățeni pentru ocuparea tronului de la București, dar

³⁷ Theodor Trăncea, *Un bănățean, cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii pentru autonomia Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, 1969 (XII), p. 223—229. Genealogia familiei Jojica apud Pesty Fr., *op. cit.*, I, p. 469.

³⁸ Pesty Fr., *op. cit.*, II, p. 235—237; P. Drăgălina, *op. cit.*, p. 119—128, II.

³⁹ Hurmuzaki, II, p. 534. Cf. și N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 163. Aptitudinile militare ale lugojenilor și caransebeșenilor erau recunoscute și de Bonfiniu, care spune despre ei că „sînt aproape toți oșteni călare dedați slujbei ostășești“. (*Călători străini despre țările române*, I, p. 496—497).

⁴⁰ P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 13.

⁴¹ *Ibidem*, p. 19.

din ceea ce a rămas ne putem da seama de forța lor. Prima mențiune documentară despre intervenția cavalerilor bănățeni la instalarea domnilor o avem din 1544.

Dar și înainte de această dată, documentele amintesc despre pretendenți la tronul Țării Românești care au zăbovit în Timișoara.

La 1495 regele Vladislav al Ungariei scria pretendentului Vlad, fiul lui Țepeș, să plece fără vreo amânare, împreună cu oamenii lui, la comitele timișan, Iosa de Șom, spre a se stabili la Timișoara : „Îmi amintesc că ți-am mai scris de câteva ori să ieși din Transilvania, acum însă am înțeles. nu fără supărare, că te afli încă în acele părți, provocând mari pagube și vătămări mai ales sașilor noștri, pe lângă aceasta ai invadat chiar părțile transalpine (Țara Românească — n.n.) încălcând tratatele de pace”⁴².

La 1498 „prin aprilie“, Radu cel Mare cerea informații brașovenilor despre Mihnea cel Rău, care încercase în 1497 să ocupe tronul Țării Românești : „Să ne dați domnia voastră știre despre acel vrăjmaș al nostru : unde este el acum, este la Timișoara, ori s-a dus la Buda?” Radu cel Mare cerea brașovenilor să intervină la rege spre a alunga pe Mihnea din Ungaria⁴³. Nu știm dacă Mihnea a încercat să ocupe tronul Țării Românești, în 1497, și cu ajutorul bănățenilor.

După moartea lui Radu cel Mare, la 1508, comitele timișan, care fusese la Radu ca sol al regelui Vladislav în preajma morții acestuia, se pregătea să intervină cu armata spre a instala pe tronul Țării Românești pe fiul fostului voievod Țepeluș („Chypelles“) pe care îl doreau boierii și „toată provincia transalpină”⁴⁴. În 1544 însă, cronicarul sas Ostermayer ne relatează că „un voievod valah cu numele de Basarab Vodă“ vine din Caransebeș cu o armată de husari și trabanți și reușește să alunge pe Radu Paisie⁴⁵. E vorba de Basarab Laiotă, care ocupă tronul doar pentru un scurt timp deoarece Radu Paisie, întorcându-se cu ajutorul turcesc, îl înfrânge și-l ucide. Dar ceea ce ținem să evidențiem, spre a ne completa imaginea despre cavalerii bănățeni, este faptul că ei reușesc din primul atac să înfrângă armata lui Radu Paisie, care era destul de puternică. Dacă Radu Paisie nu primea ajutorul turcesc și tătarec, numai cu armata lui, nu ar fi fost în stare să-și recâștige tronul.

Victoria lui Radu Paisie a fost de scurtă durată căci încă din prima lună a anului 1545 a fost trimis în surghiun și în locul lui își va face intrarea în București, de data aceasta pentru un timp mai îndelungat, Mircea Ciobanul. Din cauza cruzimilor față de boieri, aceștia se refugiază în Ardeal, apoi în Banat și în 1551 este semnalat la Caransebeș un pretendent la tron însoțit de un boier, care ducea tratative cu luptătorii de

²⁴ Hurmuzaki, II₂, p. 365 : „.... ad fidelem nostrum magnificum Iosa de Som, comitem Temesensiem venire modis omnibus debeas”.

⁴³ Ion Bogdan, *op. cit.*, p. 214—216.

⁴⁴ Hurmuzaki, II₂, p. 573. Densușianu crede că e „fiul lui Țepeș”. În realitate e vorba de Danciu, fiul lui Basarab cel Tânăr, zis Țepeluș.

⁴⁵ Hurmuzaki, II, p. 859; cf. N. Iorga, *Istoria bisericii române*, I, p. 172; Idem, *Istoria românilor*, IV, p. 428.

acolo spre a obține concursul pentru înlăturarea lui Mircea Ciobanul⁴⁶.

Ofensiva otomană din vara anului 1552 nu a mai dat posibilitate de realizare a planului, mai ales că, după căderea Timișoarei, Mircea Ciobanul va avea un rol decisiv în ceea ce privește menținerea în continuare a Banatului de Lugoj-Caransebeș. După căderea Timișoarei, o armată turcească de 40.000 de oameni, în frunte cu Kasim pașa, se pregătea să atace Lugojul și Caransebeșul. Cu toată vitejia locuitorilor, era imposibil de a rezista unei armate atât de mari, la care se adaugă și efectul moral produs prin căderea Timișoarei. Deși armata otomană putea ușor cuceri cele două cetăți, turcii opresc înaintarea, mulțumindu-se cu un tribut, acceptat de conducătorii celor două cetăți între 6 și 11 august 1552⁴⁷. Argumentul adus de dr. George Popoviciu, că aceste cetăți n-au căzut deoarece au fost „apărate cu vitejie de către români”⁴⁸ nu e valabil și nici întemeiat din punct de vedere istoric. Nu se amintește de vreun atac turcesc în acest an și nici de vreo luptă mai mare. În acest caz, care-i explicația stagnării ofensivei turcești ce a uimit pe istorici? Explicația o aflăm într-o scrisoare a lui Mircea Ciobanul, din 5 noiembrie 1552, adresată judei Brașovului, în care îi comunică că el a fost intermediarul între fruntașii cetăților Lugoj-Caransebeș și turci și el i-a convins pe turci să nu le ocupe și să se mulțumească doar cu un tribut⁴⁹. Mircea Ciobanul era în acel timp purtătorul de cuvânt al Porții în problema relațiilor cu Transilvania și Banatul. Am arătat mai sus cum prin solul lui s-au dus tratativele cu banul Lassonczy înainte de asediul Timișoarei. Din altă parte⁵⁰, cunoaștem intervențiile lui repetate către Dieta Transilvaniei și judele Sibiului de a plăti tribut turcilor. Nu știm ale cui interese le-a servit domnul român, când a făcut acest gest, ale ardelenilor, ale turcilor sau ale lui Ferdinand, cu care ducea tratative în secret, dar putem afirma că în acel moment a servit în cea mai mare măsură interesele neamului său. Prin intervenția lui fericită s-a putut menține Banatul de Lugoj-Caransebeș pînă la 1658 și acesta va fi leagănul înfloritoarei culturi umaniste din veacul al XVII-lea, care va da pe primul filozof român, pe primul lexicograf și pe marele umanist Mihai Halici. Desigur că Mircea Ciobanul nu și-a dat seama în acel moment hotărîtor ce consecințe importante va avea gestul lui din 1552 în dezvoltarea cul-

⁴⁶ Hurmuzaki, II, p. 623. Martinuzzi era împotriva acordării ajutorului de către caransebeșeni. Cf. și P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 19; N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, p. 168.

⁴⁷ P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 28—29 scrie: „Ne cuprinde mirarea că nici acum, cînd garnizoanele de Lugoj și Caransebeș erau reduse la numărul minimal și cetățile erau lipsite de apărători, nu se gîndiră turcii la cuprinderea acestor cetăți, ci se mărginiră numai la cererea unui tribut... Această faptă a lacomilor turci, care de astă dată se mulțumiră cu atîta, trebuie s-o considerăm ca incident norocos”.

⁴⁸ Dr. George Popoviciu, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 215.

⁴⁹ Hurmuzaki, XII, p. 295: „Intantum quod Karansebes ac Lugos in uno censu vel tributo debent esse, et intantum laboravimus quod etiam Lyppam promiserunt”.

⁵⁰ *Ibidem*, II, p. 276, 277, 284; II, p. 32—35.

turii române. E posibil ca scopul urmărit de el prin această intervenție să fie acela de a atrage bunăvoința și prietenia luptătorilor bănățeni, despre a căror forță s-a putut convinge din pățania lui Radu Paisie de la 1544.

Dar n-a reușit nici măcar acest lucru, căci după trecerea primejdiei turcești, în toamna anului 1552, boierii pribegi reușesc să convingă pe luptătorii bănățeni care, ajutați și de armamentul dat de Castaldo, pornesc din Caransebeș spre a-l alunga pe Mircea Ciobanul și a-l înlocui cu noul pretendent, din sinul pribegilor, ce își luase numele de Radu Vodă Ilie. Ni s-a păstrat o descriere a luptei. Numărul bănățenilor era destul de mic, cam 1.600, dintre care 1.000 haiduci și 600 călăreți, dar erau bine înarmați, avînd archebuzieri buni⁵¹. Armata bănățeană, condusă de Radu Vodă Ilie, e întîmpinată de Mircea Ciobanul la Mănești, în Prahova. El reușise să adune 8.000 de ostași, la care se mai adăugau și 600 de turci. Dar, cu toată superioritatea numerică, Mircea Ciobanul este înfrînt, pierde 26 de tunuri și însuși fratele lui, Stan, cade în luptă⁵². Mircea se retrage la Giurgiu și, pentru a doua oară, bănățenii reușesc să instaleze în scaunul de la București un domn susținut de ei. Dar nici Radu Vodă Ilie nu se va menține la domnie, deoarece în primăvara anului 1553 Mircea Ciobanul, revenind cu ajutor turcesc, reocupă tronul, iar Radu Vodă Ilie, în speranța unui nou ajutor, se reîntoarce în Transilvania, unde își pierde urma. Cronicarul sas Ostermayer relatează că s-a retras cu întreaga familie („mit Weib und Kindern“)⁵³.

Mult mai precaută decît soțul ei, Doamna Chiajna va căuta să-și apropie forțele militare bănățene printr-o alianță dinastică. Pentru realizarea acestui proiect, ea trimite încă din 1561 o solie care, trecînd prin Sibiu, în drum spre Caransebeș, primește însoțitori din Sibiu. Solia munteană, împreună cu însoțitorii sibieni, pornesc spre Caransebeș pentru a cere în căsătorie pentru Petru cel Tânăr, domn al Țării Românești și fiu al Chiajnei, pe Elena Cherepovici, frumoasa fiică a lui Nicolae Cherepovici, banul Caransebeșului⁵⁴. Relațiile dintre Doamna Chiajna și Nicolae Cherepovici erau mai vechi, întrucît la 23 iunie 1546 Petru Cherepovici, fratele lui Nicolae, era însărcinat să reprezinte pe sibieni la nunta lui Mircea Ciobanul cu Doamna Chiajna⁵⁵. Nicolae Cherepovici, aflat în serviciul Izabelei Zápolya, este amintit la 1550 în calitate de căpitan al cetății Lipova; în același an, în rîndul trupelor Izabelei participă la asediul Cenadului. Dar, în 1552 ajută pe Radu Vodă Ilie la înlăturarea lui Mircea Ciobanul⁵⁶. La 28 februarie 1553, Radu Vodă Ilie cere voie lui Castaldo să recruteze oaste în Transilvania. Castaldo recomandă ju-

⁵¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 428.

⁵² *Ibidem*, p. 428—429.

⁵³ Hurmuzaki, XI, p. 863, nota 2.

⁵⁴ N. Iorga, *Elena Cherepovici, doamna lui Petru Vodă Mircea al Țării Românești*, „Revista istorică”, 1930 (XVI), p. 157; cf. și *Idem*, Hurmuzaki, XI, p. XII.

⁵⁵ A. Kurz, *Elena Cherepovici, soția lui Petru Șchiopol (sic!)*, „Magazin istoric pentru Dacia”, 1847 (V), p. 371—383.

⁵⁶ A. Kurz, *art. cit.*, p. 374.

delui Sibiului ca în vederea angajării soldaților să se consulte cu Nicolae Cherepovici⁵⁷. În 1559 îndeplinea funcția de ban al Caransebeșului și se pare că a deținut această demnitate pînă la sfîrșitul vieții. Nu știm dacă Nicolae Cherepovici era „sîrb românizat“, sau „sîrb de origine“ cum e considerat de unii istorici, dar știm în mod precis că soția lui, Ursula, era din vechiul neam al nobililor români din Gîrliște, care au avut un rol important în timpul luptelor cu turcii, sub Sigismund de Luxemburg și Ioan de Hunedoara, iar mai tîrziu au deținut funcții înalte în administrația Banatului. Deși peșitul Elenei a avut loc la 1561, tratativele vor continua timp de doi ani și, între timp, murind Nicolae Cherepovici, tratativele vor fi purtate între Ursula de Gîrliște⁵⁸, mama Elenei, și Doamna Chiajna. Abia în august 1563, regele Sigismund Zápolya, care era naș, invită nobilii și orașele din Transilvania să participe la nuntă care, conform obiceiului medieval, se făcea prin delegații Domnului Petru de la București⁵⁹. Căsătoria fiicei Banului de Caransebeș cu Petru cel Tânăr a fost, într-adevăr, o căsătorie diplomatică, deoarece Elena era mai vîrstnică decît soțul ei. Deși n-a fost de durată, deoarece în 1566 Elena s-a întors în Transilvania, s-a soldat cu o fetiță, Tudorița, care — probabil — este înmormîntată lingă mama ei, la biserica din Bîrsău⁶⁰. Deci, proiectul Chiajnei de a face această căsătorie diplomatică nu i-a adus rezultatele scontate, ca, de altfel, și cealaltă căsătorie a fiicei ei cu Șeitan Oglu, care i-a adus numai încurcături și neplăceri.

Glorioasa trecere a lui Mihai Viteazul a lăsat urme adînci și în istoria Banatului. Încă din primele luni ale domniei, Mihai Viteazul dă o deosebită importanță legăturilor cu românii bănățeni. La 17 aprilie 1594, Mihai trimite pe Toma postelnicul la banul George Palatici al Lugojului. Misiunea postelnicului era deosebit de secretă deoarece în scrisoarea adresată banului lugojan, Mihai spunea : „să-i creadă vorbele pe care le va spune cu cuvintele noastre“⁶¹. Aceasta era o măsură de precauție în eventualitatea că Toma postelnicul ar cădea în mîinile dușmanilor. Credem că scopul misiunii la Palatici era de a-l atrage în răscoala antiotomană a românilor și sîrbilor din pașalicul de Timișoara, pe care Mihai o pregătea în taină cu fruntașii români și sîrbi. După ce răscoala izbucnește, Palatici îi ajută cu muniții și îi îmbărbătează. Peste două luni, însuși Mihai se deplasează în lagărul răsculaților sîrbi de la Vîr-

⁵⁷ Hurmuzaki, II, p. 43.

⁵⁸ Soția lui Nicolae Cherepovici era Ursula de Gîrliște, iar nu Margareta, cum afirmă unii istorici (C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, ed. IV, București, 1943, p. 320). Epitaful Ursulei, copiat de istoricul Ios. Benkő și transmis de A. Kurz este : Hic jacet nobilissima ac magnifica Domina Ursula Gerlistei consors magnifici viri Nicolai Cherepovici, MDLXV (1565), (A. Kurz, *art. cit.*, p. 379).

⁵⁹ Hurmuzaki, XI, p. XIII.

⁶⁰ N. Iorga, *art. cit.*, p. 155—157. La 1566 Sigismund Zapolyay îi donează cetatea Deva, ca locuință provizorie, numind-o „surorem nostram adoptivam“ (Hurmuzaki, II, p. 591).

⁶¹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești*, IV, p. 75; cf. și Ion Calafeteanu și Octavian Nicolau, *Mihai Viteazul și popoarele sud-dunărene*, în „Revista română de studii internaționale“, 1970, nr. 3—4, p. 166.

șeț: „Vrem să vestim pe domnia ta că a venit între noi Mihai Voievodul și ne-a găsit în tabără adunați vre-o mie. De aceea am trimis în toate părțile pe acest pământ și în două sau trei zile se pot aduna cinci sau șase mii. Iară chinezii (cnezii — n.n.) și creștinii se adunară cu toții aici și jurară înaintea lui Veli Mironit Sava și a Vlădicăi (Todor — n.n.) și a Voievodului Mihai că slujesc cu credință și adevărat maiestății sale craiului“ (Sigismund Báthory — n.n.)⁶². Prezența lui Mihai în tabăra de la Vîrșeț, cît și misiunea postelnicului Toma la banul Palatici constituie dovezi sigure că răscoala românilor și sîrbilor din pașalicul de Timișoara a avut strînse legături cu Mihai Viteazul. La aceasta, trebuie să mai adăugăm încă o dovadă, trecută cu vederea pînă acum: după înfrîngerea răscoalei, prin lupta de la Becicherecul Mare, unii conducători ai răscoalei, ca Deli Marcu, George Raț și Sava Temișvaraț, se înrolează în armata lui Mihai⁶³. Răscoala românilor și sîrbilor a început încă în luna februarie a anului 1594. Răsculații ocupă cetățile Vîrșeț, Șiria, Inăul, Lipova, Titel, Făgetul, Bocșa și Becicherecul Mare. În fața concentrărilor masive de trupe turcești, răsculații cer ajutorul lui Sigismund Báthory și al trupelor imperiale. Sigismund Báthory trimite o trupă sub comanda lui Moise Székely, dar acesta se oprește la frontiera dintre Transilvania și Banat fără a interveni. Fiind lipsită de ajutor, în lupta de la Becicherecul Mare, din luna iulie 1594, armata țărănească este înfrîntă și împrăștiată de forțele superioare ale pașei Hassan al Timișoarei⁶⁴.

În vara anului 1595, George Palatici făcea legătura între Mihai și cancelarul Ștefan Josica și, în scrisorile ce ni s-au păstrat, Mihai invocă mărturia lui George Palatici despre nevoia de a i se trimite ajutor contra turcilor sau despre devotamentul ce l-a pus în executarea lucrărilor cerute de cancelarul Josica și Sigismund Báthory⁶⁵.

De altfel, în decursul luptelor purtate de Mihai Viteazul și Aron Tiranul, banii de Lugoj-Caransebeș, Ștefan Békes și George Bórbély, vor fi prezenți cu trupele lor, ajungînd pînă în Moldova. Veneto Tomassi, contemporan cu evenimentele, ne informează că la asediul Timișoarei din vara anului 1596 a participat și Mihai Viteazul cu 4.000 de luptători și un mare număr de boieri⁶⁶. Faptul e menționat și de Stavriņos în poema

⁶² A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 78; cf. și I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, p. 156; cf. și studiul mai nou al distinsului cercetător din R.S.F. Iugoslavia, Gligor Popi, *Mihai Viteazul în tabăra răsculaților de la Vîrșeț*, „Lumină”, Panciova, 1973, nr. 3 (martie), p. 19—22.

⁶³ Ion Calafeteanu și Octavian Nicolau, *art. cit.*, p. 166.

⁶⁴ Pentru descrierea răscoalei vezi: I. Sîrbu, *op. cit.*, vol. I, p. 156—157, p. 169—171; P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 45; Dr. George Popoviciu, *op. cit.*, p. 239—240; Ion Calafeteanu și Octavian Nicolau, *art. cit.*, p. 165—166. Dintre istoricii străîni, cea mai completă descriere o dă Johann Schwicker, *Geschichte des Temeser Banats*, Pest, 1872, p. 189—190. Pentru bibliografie, a se vedea dr. Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului*, p. 54—67.

⁶⁵ A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 242, 243.

⁶⁶ Veneto Tomassi, *Delle Guerre et Rivolgimenti del regno di Ungaria e della Transilvania*, Veneția, 1621, p. 37: „Michele voievoda della Vallachia chiamata dal principe vene in campo con quatro mille combattente et in particolare con bono manio de boiari...”. Cf. și Eugen Glück, *Meleagurile ardelenene în timpul lui Mihai Viteazul*, Arad, 1975, (șapilografiat), p. 34.

de gloriificare a faptelor lui Mihai⁶⁷.

Mulți români se vor distinge în rîndul luptătorilor lui Mihai și, după ce acesta va ajunge domnul Transilvaniei și, indirect, al Banatului de Lugoj-Caransebeș, el va face donații credincioșilor săi în acest Banat, pe care îl cunoștea și-l considera ca pe proprietatea lui. Nicolae Balotă și Török Ferencz primesc satele Gliciova, Susani, Jupani și Păulești din apropierea Lugoșului, ultimele fiind date prin diploma din 16 decembrie 1599⁶⁸. Peste puțin timp, prin diploma din 1 ianuarie 1600, un nobil din Caransebeș, George Borțun, zis Pitariu, primește satul Sărăzani, tot de lângă Lugoj. Diploma motivează meritele înnobilitului caransebeșan: „Întrucît am avut dovada cuvenită asupra credinței și serviciilor vrednicului George Borțun zis Pitar din Caransebeș, provizor de Alba, pe care le-a arătat nouă de mai mulți ani și ni le-a dat în toate ocaziile și treburile, atît cu devotament cît și cu pricepere, cu cea mai mare promptitudine și îndemînare...⁶⁹”.

După ce Mihai Viteazul trece în Transilvania, vin la el unii prieteni din cetățile Lugoj și Lipova, care îi aduc vești despre mișcările turcilor și tătarilor⁷⁰. Printre primele măsuri ce le ia Mihai Viteazul au fost înlocuirea vechilor comandanți ai cetăților Lipova, Ineu, Șiria, Lugoj și Caransebeș cu comandanți și soldați români credincioși lui⁷¹. Prețuind vitejia garnizoanelor din aceste cetăți, în convorbirile cu comisarii imperiali, Zeggel și Ungrad, își exprimă îngrijorarea pentru faptul că nu le poate plăti solda și, mai mult, față de consecințele grave ce se vor produce în eventualitatea că aceste garnizoane îl vor părăsi și cetățile, în această situație, vor cădea în mîinile turcilor⁷². La Lipova, Mihai Viteazul avea un căpitan de mare încredere și după ce a ocupat Moldova a trimis în acest oraș pe infanteriștii polonezi luați prizonieri, împreună cu soțiile și copiii⁷³.

Îndată după eliberarea Moldovei, Mihai plănuia și eliberarea Banatului ocupat de turci. Avem în acest sens două rapoarte contemporane care atestă intenția lui Mihai de a începe asediul Timișoarei. Primul, din 29 mai 1600, ne relatează că de îndată ce s-a întors din Moldova, Mihai a făcut cunoscut că s-a hotărît cît de curînd să înceapă asediul cetăților Timișoara și Gyula, spre a le elibera. La Iași, chiar circula zvonul

⁶⁷ Nicolae Bălcescu, *Români supt Mihai Voievod Viteazul*, ediție de Andrei Rusu, ed. II, București, 1973, p. 156.

⁶⁸ Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, II₁, p. 275.

⁶⁹ P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 70—71; Pesty Fr., *op. cit.*, II₁, p. 181. Cf. și Andrei Verness, *op. cit.*, VI, p. 1—2; p. 157—158: Mihai Viteazul ordonă și introducerea lui Pitariu în posesia casei sale din piața orașului Caransebeș, învecinată de o parte cu casa lui Mihai Giurma, de alta cu strada pieții.

⁷⁰ Hurmuzaki, XII, p. 521.

⁷¹ *Ibidem*, p. 536: „Alle Grenizheuser, als Lippa, Genne, Wilagoschwar, Logosch, Karansebesch und andere hat er mit wallachischen Obristen und Kriegsvolkh besetzt, und die vorigen Obristen angesetzt”.

⁷² *Ibidem*, IV₁, p. 38.

⁷³ *Ibidem*, p. 73: „Polonici pedites maledicunt sibimet ipsis quod in Zuchawa tam facile deditionem fecerint; Extorsie ab illis juramentis cum conivibus et liberis Lippam expeditivit”.

publică că îndată ce Mihai Viteazul se va întoarce din Moldova, a hotărât să împresoare cetatea Timișoarei în vederea asediului⁷⁴. Un „aviz“ din 23 februarie 1600 anunța că oamenii lui Mihai Vodă „înainte cu 12 zile“ au atacat Timișoara, au ars mahalale (die Vorstadt), au căzut mulți turci și au luat multe prăzi⁷⁵. Unii istorici au interpretat această grabă a lui Mihai de a elibera Timișoara ca o ambiție a marelui voievod de a înfăptui un act de vitejie pe care Sigismund Báthory nu l-a reușit, întrucât este cunoscut faptul că acesta a asediat cu toată forța armată cetatea Timișoarei, fără a reuși să învingă.

Credem însă că altul, decît această ambiție, a fost mobilul urmărit de Mihai prin asedierea Timișoarei. După părerea noastră, el urmărea prin eliberarea Timișoarei să înfăptuiască unitatea completă a poporului român, pentru ca în acest fel să dispună și de o forță militară mai puternică, iar din punct de vedere tactic să desființeze poziția strategică importantă pe care Timișoara o avea, fiind un continuu focar de atacuri împotriva Transilvaniei și a cetăților vecine. Ne bazăm în această interpretare și pe protocolul încheiat între Mihai Viteazul și comisarii împăratului Rudolf al II-lea în care, după cele 12 puncte, Mihai mai pretindea încă cîteva cereri formulate pe puncte, printre care la punctul 6 specifica că dacă va smulge de la turci cetățile Timișoara, Felnac, Cenanad, Becicherec, Panciova, Berini, pînă la Dunăre să-i aparțină lui și urmașilor lui⁷⁶. La data cînd marele domn ducea tratative cu Rudolf, Sigismund nu mai era în Transilvania, încît nu se mai putea ridica problema unei ambiții și singura explicație valabilă rămîne dorința lui de a realiza unitatea poporului român prin întregirea și alipirea Banatului. De altfel, românii bănățeni i-au rămas devotați pînă la urmă și însuși Mihai relatează împăratului Rudolf că, după revolta nobililor maghiari, i-au rămas credincioase Banatul de Lugoj-Caransebeș și comitatul Hunedoara⁷⁷. Afirmatia lui Mihai își are explicația dacă ținem seama și de faptul că în aceste comitate exista o nobilime română foarte puternică, care deținea funcțiile de conducere. În fruntea Banatului de Lugoj-Caransebeș era acum acel nobil de origine română, Andrei Bârcian, care, în fruntea trupelor din Lugoj, Caransebeș și Lipova, pornește în ajutorul lui Mihai Viteazul în ajunul bătăliei de la Mirăslău (18 septembrie 1600), dar ajunge după ce Mihai este învins⁷⁸. Acest devotament se va

⁷⁴ *Ibidem*, p. 65: „Quam primum vero Altissimus ex Moldavia cum reduxerit, statim exercitum suum sub arcus Temeschwar et Gyula collocabit, easque in rationem Suae Caesaris occupare deliberavit“; p. 73: „Communis runor spargitur, quam primum Michael Vaivoda ex Moldavis reversus fuerit, Temeschvariam obsidione cingere statuit“.

⁷⁵ A. Veress, *op. cit.*, VI, p. 40—41.

⁷⁶ Hurmuzaki, IV₁, p. 217: „Venn er Grenzschlöszer den Türken entreizte wie Temesvar, Felnac, Csanad, Becskerek, Pancsova, und Bereny sollen sie bis an die Donau dem Voivoden et desc. in perp. angehören“.

⁷⁷ Pesty Fr., *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, vol. II, Budapest, 1878, p. 146. Un raport mai amintește de doi „Walachisch Habteuth“ din Banat, credincioși lui Mihai, care au fost prinși în Alba Iulia după omorîrea lui (Hurmuzaki, IV₁, p. 137).

⁷⁸ Pesty Fr., *Krassó vármegye...*, II₁, p. 334.

menține și în momentele dureroase când, în 1601, Mihai, în drum spre Praga, se oprește la Lugoj și lugojenii se încadrează în suita lui⁷⁹ ce mergea la un împărat neînțelegător cu ultimele speranțe în a obține ajutoare. După moartea Viteazului, bănățenii vor fi crunt pedepsiți pentru atitudinea lor. Moise Székely, care se adăpostise la pașa de Timișoara, cu ajutorul trupelor turcești și tătărești atacă Lugojul și Caransebeșul și, după lupte înverșunate, reușește să le ocupe, apoi trece în Transilvania spre a se proclama principe.

Urmașul lui Mihai, Radu Vodă Șerban, participă la luptele dintre imperiali și Moise Székely și manifestă un deosebit interes pentru cetățile bănățene. La întâlnirea de la Sibiu cu Basta, în 1602, cei doi plănuiesc să atace cetățile Ineu și Lipova, unde presupuneau că s-a refugiat Moise Székely după înfrângerea armatei lui⁸⁰.

În luptele din 1603, Radu Vodă Șerban este în Banat și o știre din 12 iulie 1603 anunță că domnul Țării Românești a ocupat și incendiat orașul Lugoj și mahalalele Caransebeșului, care erau deținute de Székely⁸¹. O altă știre, din 26 iulie 1603, anunță că „prin trădare“ cetatea Lugojului a căzut în mâna transilvănenilor. Soldații din gardă s-au răculat și au omorât pe căpitanul cetății, Eösi Petru⁸². După înfrângerea lui Székely, Radu Vodă sfătuiește pe Basta ca, împreună, să pornească campania pentru asedierea Timișoarei. Hotărîrea s-a luat în consfătuirea de la Brașov dintre Radu Vodă și Basta, când Radu își exprimă speranța într-o însănătoșire deplină „pentru a acționa împreună“⁸³. În jurul datei de 1 noiembrie 1603, Basta, ajutat de oastea lui Radu Vodă, pornește împotriva Timișoarei: „Se află din Transilvania că Basta nu s-a oprit mai mult de două zile între fluviul Sebeș și Mureș, trecînd apoi la Lipova și de acolo, cu 12.000 de oșteni, sub zidurile cetății Timișoara, unde s-a deplasat cu intenția de a o asedia. Restul armatei sale îl urmărea cu mare grijă, împreună cu oamenii conduși de Radu Vodă, care, laolaltă, cavalerie și infanterie, atingea un număr de 20.000...“, spune un raport din Venetia⁸⁴. După același raport, momentul strategic era prielnic, întrucît cetatea Timișoarei era lipsită de comandant, ca și „de alte lucruri necesare“ și, deci, era ușor de cucerit. Dar, în continuare, raportul menționa că la hotarele Ungariei superioare a ajuns o armată de 30.000 de turci și tătari, care e posibil să pornească la despresurarea asediului Timișoarei. Peste cîteva zile, un alt raport din Venetia anunța că, deși Basta se îndreptase spre a începe asediul Timișoarei, aflînd pe neașteptate că armata turco-tătără este în apropierea cetății, a făcut o diversiune spre

⁷⁹ A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, V, p. 297.

⁸⁰ Andrei Veress, *op. cit.*, VII, p. 57.

⁸¹ *Ibidem*, VII, p. 142.

⁸² *Ibidem*, VII, p. 143.

⁸³ *Ibidem*, VII, p. 174.

⁸⁴ *Ibidem*, VII, p. 177.

Lipova cu o armată de 20.000 ostași spre a urmări mișcarea dușmanului și la ocazia potrivită a-l ataca. Radu Vodă a revenit la Brașov, de unde a trimis o parte din armata lui pe frontul de la Timișoara, unde au și sosit deja. Frontul turco-tătar — după informațiile imperialilor — era de 36.000 de oșteni, infanterie și cavalerie, și intenția lui Basta era conformă cu înțelegerea, în privința asediului Timișoarei, dar armata imperială ducea lipsă de muniții și alimente⁸⁵. La 13 decembrie 1603, un alt raport din Veneția anunța că Basta se retrăgea din nou lângă Lipova cu oamenii lui împărțiți în diferite castre. Turcii și tătarii, înfrinți în cele din urmă, s-au repliat lângă Timișoara, atingînd cifra de 12.000. Ciuma însă făcea mari ravagii, atît în cetatea Timișoara, cît și în armata turcească și, din acest motiv, se presupunea ca turcii să părăsească Timișoara și să se împrăștie⁸⁶.

Imperialii ocupînd Banatul de Lugoj-Caransebeș la 1603, Basta numește pe Simion Lodi căpitan al orașului Caransebeș. Acesta, instituie, atît în oraș cît și în satele din jur, un regim de jaf și teroare, care determină pe caransebeșeni să trimită o delegație la domnul Țării Românești, Radu Șerban, spre a-i cere ajutor. Radu Șerban intervine la Basta, cerînd înlăturarea lui Lodi și instituirea unui regim de siguranță în oraș și satele din jur. Concomitent, caransebeșenii trimit o delegație la Cluj, condusă de George Giuriță, care în fața comisarilor imperiali, printr-un discurs lung și patetic, arată cruzimile și nelegiuirile comise de Lodi în oraș⁸⁷. Faptul că locuitorii din Caransebeș intervin la Radu Șerban pentru a fi ajutați să scape de teroarea lui Lodi, indică strînsele legături dintre domnul Țării Românești și caransebeșeni.

La pașa de Timișoara, în 1604, era pribeagul Ștefan, fiul lui Petru Cercel. Acesta apelează la condotierii români din Banatul de Lugoj-Caransebeș, căutînd „prin viu grai“, iar prin scrisori „de trei ori“ să-i convingă a-l ajuta la ocuparea tronului Țării Românești. Într-o scrisoare din 13 iunie 1604, Ștefan se adresează din Timișoara către Ioan Pribeac (Pribeagul — n.n.) din Lugoj, pe care îl intitulează „prietenu nostru prea vrednic de cinste“. „Dintru început — scrie Ștefan — am avut nădejde în bunăvoința voastră, la îndeplinirea lucrurilor pe care le dorim și socotind că întru aceasta nu ne veți înșela am hotărît, în prezența celor de față și prin mijlocirea diacului, să vă cerem ca la dorința noastră, adunînd de pretutindeni cît de mulți ostași vor putea să vină în ajutorul nostru pentru redobîndirea țării străbune și a tronului strămoșesc în domnie. Domnia voastră va ști, împreună cu ai săi, că noi vom fi de față, dar că (fapta voastră) o vom răsplăti cu dărnicie prin ținuturi și

⁸⁵ *Ibidem*, VII, p. 178.

⁸⁶ *Ibidem*, VII, p. 187.

⁸⁷ Discursul lui Giurița e redat de Wolfgang de Bethlen, *Historia de rebus Transylvanicis*, ed. II, t. VI, Sibiu, 1973, p. 43—52, 68—75: „Oratio Gyuriczae Káransebiensium legati ad commissarios“, cf. și P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 102; Pesty Fr., *op. cit.*, II, p. 147—166; I. Bartolomeu, *O privire fugitivă asupra trecutului orașului Caransebeș*, „Foaia Diecezană“, 1887 (II), nr. 5 (I) 13 februarie; Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului...*, p. 31—32.

sate și privilegiile, șatre de țigani și altele asemănătoare...". Ștefan cere să se acorde promisiunilor lui „toată crezarea”⁸⁸.

În raportul care însoțește această scrisoare se specifică că s-au trimis misive cu același cuprins și unor luptători ca Luca Raț, Ilie Aga, Ioan Pircălab și Crorița din Lugoj. În scrisorile adresate celor trei din urmă, Ștefan adaugă : „Deși adeseori am cerut ajutorul domniilor voastre prin viu grai, iar în scris de trei ori, nu am avut nici un răspuns sigur; rog să-mi arătați de îndată care este intenția voastră spre a ști la ce trebuie să mă aștept și a putea împărți după cuviință fiecăruia lefurile potrivit numărului, însărcinărilor și rangului; iar dacă lucrul odată început va ajunge la bun sfârșit, să fie siguri că principalii conducători vor dobândi demnități”. Căpitanului Luca Raț îi scrie însă că dacă va dobândi domnia „atunci orice însărcinare în conducerea domniei sau căpitania de agă sau conducerea de general sau orice altă dregătorie potrivită ar pofti să aibe, o va obține pentru dînsul”. De încheiere, Ștefan fixează și indemnizațiile luptătorilor : ostașii pedestri, patru taleri lunar; călăreții, cinci; căpitanii, cinsprezece, iar căpitanii de haiduci doar treisprezece. Pentru comandantul unei cete de o mie de haiduci fixează patruzeci și cinci de taleri⁸⁹.

Nu știm în ce măsură acest Ștefan „palatin și domn” este într-adevăr fiul lui Petru Vodă Cercel⁹⁰. Ceea ce interesează însă este momentul istoric în care se pregătea expediția împotriva lui Radu Șerban. Din scrisoarea lui Ștefan rezultă că în iunie 1604 pregătirea expediției era în toi. În lupta dintre Moise Székely și Radu Șerban de lângă Brașov (17 iulie 1603) participase și garnizoana turcească din Timișoara, care după înfrângere s-a retras în cetate. Prin Ștefan, desigur, pașa de Timișoara pregătea revanșa împotriva lui Radu Șerban dar, după cum rezultă din scrisori, luptătorii bănățeni au refuzat a se înrola sub steagul pretendentului Ștefan și, în acest fel, Radu Șerban a avut răgazul de a duce la bun sfârșit tratativele lui cu Poarta, care s-au încheiat la puțin timp după anul 1600.

În luptele dintre fiii lui Ieremia și Simion Movilă, partida lui Simion Movilă recurge la ajutorul pașei de Timișoara. Un raport venețian din 29 decembrie 1607 relatează că au plecat din Timișoara 3.000 de turci și 4.000 de tătari spre Moldova, cu scopul de a instala „în posesia acelei provincii” pe Mihai Movilă, fiul lui Simion⁹¹. Armata pașei de Timișoara a fost înfrântă la Ștefănești de trupele moldo-polone și Mihai Mo-

⁸⁸ Hurmuzaki, IV₁, p. 374—375; cf. și N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 233.

⁸⁹ Hurmuzaki, IV₁, p. 375.

⁹⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 214, dă doi fii „batarzi” ai lui Petru Cercel : pe Marcu și Dimitrie. Dar postelnicul Stoica anunța la 7 mai 1600 pe Moise Székely că Mihai intenționa să lase locțiitor la Iași pe acest Ștefan „filius illustrissimi quondam Petri Voivodae” care atunci încă era în străinătate, zăbovind la „Ispurgh” (Hurmuzaki, IV₁, p. 48).

⁹¹ Andrei Veress, *op. cit.*, VII, p. 39.

vilă este silit să se retragă în Țara Românească, unde va muri în același an⁹².

Lupta pentru tronul Moldovei va fi continuată de Gavril Movilă, fratele mai mic al lui Mihai. Un alt raport venețian, din 2 ianuarie 1608, arată că noul pretendent la tronul Moldovei se afla la Timișoara spre a cere pașei noi ajutoare pentru a reîncerca să intre în stăpînirea Moldovei⁹³. Rapoartele ulterioare nu ne mai spun dacă pașa de Timișoara a făcut o nouă intervenție în favorul fiilor lui Simion Movilă. Dar peste cîțiva ani, în 1611, tot pașa de Timișoara ajută la instalarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan Tomșa⁹⁴. Prezența pretendenților la tronul Țărilor române la Timișoara, în 1604 și în 1611, indică importanța militară a pașalicului de Timișoara, precum și strînsele legături militare dintre toate provinciile române.

Vitejii bănățeni vor ajuta pe Matei Basarab să obțină tronul Țării Românești, instaurînd o domnie de lungă durată, care a avut consecințe importante în redresarea economică și politică a Țării Românești, secătuită de Poarta otomană. Gheorghe Rákóczy I a susținut pe plan diplomatic pe Matei Basarab, dar nu și militar. Încă înainte de a începe Rákóczy demersurile pentru Matei Basarab, acesta pornește din Caransebeș cu o armată de mercenari români, comandată de Vaida Bun, cum îl numește cronica Țării Românești : „Iar Matei Aga și-a luat ziua bună de la craiul Racoți și de la toți domnii și nemeșii și au purces să vie aici în țară. Iar craiul, pentru multă slujbă dreaptă ce i-au făcut cînd au venit nemții asupra lui la Tocaia, n-au vrut să-l lase să vie făr de oameni, ci au ales pre Vaida Bun căpitanul cu o seamă de oști, și au petrecut pre Matei Aga cu mare cinste, purcegînd de la Caravan-Sebeș (sic !), avgust 2 dni⁴⁹⁵. Aceasta este versiunea Cronicarului Anonim. Dar, problema ajutorului primit de Matei Basarab de la bănățeni a mai fost studiată și în teza de doctorat a istoricului Ion Sîrbu⁹⁶. Bazîndu-se pe studiul arhivelor, Ion Sîrbu demonstrează că trupele bănățene ce au instalat pe Matei Basarab în tron „nu erau trupe auxiliare, puse la dispoziție de Rákóczy, ci mercenari angajați de emigranți cu banii lor proprii“ în părțile Caransebeșului și Mehadieii⁹⁷. Mai mult chiar, cînd Leon Vodă primește firmanul de mazilire și acest lucru e adus la cunoștința emigranților de un emisar venit din Țara Românească, trupele bănățene erau deja pe picior de război (marschfertig), gata să pornească spre Țara Românească⁹⁸. Mercenarii n-au fost angajați nici măcar parțial cu banii lui Rákóczy, așa cum afirmă istoricul Szilágyi, deoarece, conform hotărîrii Dietei Transilvaniei de la 5—10 mai 1632, populația districtelor

⁹² N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 385—386. Andrei Veress, *op. cit.*, p. 41.

⁹³ Andrei Veress, *op. cit.*, VIII, p. 39—41.

⁹⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 385—386.

⁹⁵ *Istoria Țării Românești, 1290—1690*, Letopisețul cantacuzinesc, ediția C. Grecescu și E. Simonescu, București, 1960, p. 100.

⁹⁶ Ion Sîrbu, *Mateiu Vodă Băsărabăș auswärtige Beziehungen, 1632—1654*, Leipzig, 1899, p. 21—23.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 21.

Orșova, Mehadia, Caransebeș era scutită de serviciul militar⁹⁹. Pe de altă parte, din cauza conflictului cu imperialii (august 1632), Rákóczy însuși avea mare nevoie de trupe, încît nu mai avea disponibilități de a ajuta și pe Matei Basarab¹⁰⁰.

Deci, pentru restabilirea adevărului istoric e necesar să precizăm că Matei Basarab s-a instalat cu ajutorul trupelor române din Banatul de Lugoj-Caransebeș, conduse de Vaida Bona, iar nu cu ajutorul militar al principelui Gheorghe Rákóczy I.

De altfel, legăturile lui Matei Basarab cu populația din Caransebeș erau mai vechi. Încă de la prima încercare de a lua domnia, cînd a fost înfrînt de Leon Vodă la marginea Bucureștiului (23 august 1631), Cronica anonimă ne spune că „după ce s-au închis la mănăstirea den Tismana și au șezut acolo zece zile“ reușind să respingă corpul expediționar trimis de Leon Vodă cu scopul de a-l prinde, Matei Basarab „au ieșit din mănăstire“ și povățuit de Stari Stoica s-a retras spre munte „și au trecut în Țara Ungurească la Caravan Sebiș“¹⁰¹. Asta însemna că Matei Basarab avea legături solide și mai vechi cu militarii din Caransebeș, legături pe care conta. Chiar după instalarea lui la domnie, la mulți ani, în 1637, Kémény János spune în memoriile lui că, la acea dată, Matei încă mai avea în serviciul lui 500 de mercenari din ținutul Mehadiiei, pe care îi considera ca cei mai credincioși slujitori ai lui (welche seine treusten Diener waren)¹⁰².

Insoțit, deci, de această armată condusă de Vaida Bona, pornește Matei Basarab din Caransebeș, la 2 august 1632, spre Țara Românească. Primul popas îl face în comuna Cornea; apoi la Orșova este întâmpinat de begul local, care-i face daruri bogate. De acolo se oprește la Prisăcani, în Oltenia¹⁰³. Oltenii se alătură și, la 30 septembrie 1632, Matei Basarab se instalează în București, ca domn al Țării Românești.

Vom încerca să lămurim în cele ce urmează cine este Vaida Bona, comandantul trupelor de mercenari care, după cum am arătat, a ajutat pe Matei Basarab. Ion Sîrbu afirmă că a fost vameș în Caransebeș, și că la 1627 a fost eliberat din această funcție la cererea lui, adresată principelui transilvan Gábrriel Bethlen¹⁰⁴. Patriciu Drăgălina spune că familia Bona este foarte răspîdită în Caransebeș și satele din jur, menționînd totodată că mai erau familii cu acest nume încă în timpul lui, adică la sfîrșitul veacului al XIX-lea¹⁰⁵. În lista dregătoriilor comitatului Severin, publicată de același istoric, apar mai mulți demnitari cu acest nume. La 1615 apare un Vaida Bona, împreună cu Vladislav de Gîrliște, ca vicecomiți ai Severinului¹⁰⁶. Dar, între 1568—1582 apare și un alt Vaida Bona,

⁹⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 23.

¹⁰¹ *Istoria Țării Românești*, p. 98.

¹⁰² I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 23.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 23—24.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 23.

¹⁰⁵ P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 136.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 173.

menționat în documente la 1569, 1573, 1574, 1575, 1580, 1581 și 1582, care deținea funcția de castelan al districtului Caransebeș¹⁰⁷. Între ultima mențiune a **castelanului** Vaida Bona din 1582 și prima mențiune a **vicecomitelui** Vaida Bona este un interval de 33 de ani, adică o generație. Avînd în vedere acest fapt, înclinăm să credem că Vaida Bona, vicecomitele, era fiul castelanului și că el, vicecomitele, l-a ajutat pe Matei să ocupe tronul. Ceea ce trebuie remarcat e faptul că Vaida Bona nu mai apare în rîndul dregătorilor din Severin. Aceasta mă face să cred, fie că Vaida Bona a rămas pînă la moarte alături de Matei Basarab în Țara Românească, fie că a pierit în timpul luptelor pentru ocuparea tronului.

Un nou aspect îl reprezintă relațiile Banatului cu cele trei Țări române după anexarea Banatului de Lugoj-Caransebeș la Pașalicul de Timișoara. Anexarea se face în 1658, cînd, profitînd de luptele civile din Transilvania, pașa de Buda pornește ofensiva împotriva țării, devastînd-o cumplit. Fiind în imposibilitate de apărare, Dieta Transilvaniei trimite o delegație la marele vizir, delegație care acceptă cele trei condiții ale turcilor: cedarea Banatului de Lugoj-Caransebeș, mărirea tributului și achitarea cheltuielilor de război. Acațiu Barcian, numit principe al Transilvaniei, cere bănătenilor, încă din timpul tratativelor, să accepte dominația turcă, promițîndu-le în schimb că nobilii din Banatul de Lugoj-Caransebeș, ce se vor refugia în Transilvania, vor fi despăgubiți cu alte moșii pentru domeniile pierdute în Banat¹⁰⁸. Situația e confirmată și de imperiali, iar în pacea de la Vasvár (1664) o clauză cuprindea și recunoașterea Banatului de Lugoj-Caransebeș ca aparținînd turcilor. Dar una a fost în promisiune și alta în realitate. Nobilii nu i-au primit bine și nici nu au respectat angajamentele față de refugiații bănăteni. Dieta, întrunită la Turda, discută posibilitatea stabilirii lor și abia în 1675 dieta de la Alba Iulia îi scutește de impozite pe timp de trei ani¹⁰⁹. Din aceste motive, nobilii bănăteni, îndată după ocuparea teritoriilor lor de către trupele imperiale, se întorc acasă. La 31 august 1688, nobilimea bănăteană trimite o delegație la Viena, în frunte cu Petru de Măcițaș, Mihai Ivul și Francisc Fiat, spre a-și oferi serviciile militare imperialilor, în schimbul redobîndirii moșiilor pierdute, înainte cu 30 de ani, cînd s-au refugiat în Transilvania. Intenția lor a avut efect numai parțial, deoarece comisarul imperial primește ordin să admită nobililor doar posesiunea, iar nu proprietatea asupra domeniilor ce le-au stăpînit înainte de emigrarea în Transilvania¹¹⁰. Aceste măsuri vor duce la intensificarea luptei între habsburgi și nobilii bănăteni refugiați în Transilvania. Ei se întrunesc din nou, la 22 iulie 1695, și protestează pentru înstrăinarea mo-

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 167—169.

¹⁰⁸ P. Drăgălina, *op. cit.*, II, p. 142; Dr. G. Popoviciu, *op. cit.*, p. 257, reproduce scrisoarea lui Barcian.

¹⁰⁹ Pesty Fr., *op. cit.*, I, p. 100—101; Dr. G. Popoviciu, *op. cit.*, p. 257.

¹¹⁰ P. Drăgălina, III, p. 127.

șiiilor lor unor persoane neîndreptățite și pentru numirea unui nelocalnic în calitate de comite suprem al Severinului. La data întoarcerii în Banat, numărul nobililor era de 47 și majoritatea covârșitoare au nume românești¹¹¹. Erau urmași vechilor luptători, care s-au distins în timpul războaielor cu turcii pînă la căderea Ungariei din 1526. Iată de ce, în timpul luptelor dintre imperiali și Rákóczy, nobilimea bănățeană era alături de transilvani. Ei, împreună cu alte cete de curuți, se refugiau în Banat, organizîndu-se în părțile Făgetului, Lugojului și Caransebeșului. Prin Valea Mureșului și pe cea a Bistrei, ei atacă orașele din apropierea frontierei Banatului, ca Deva, Hunedoara, Ilia, Dobra. La Hațeg devastază magazinele de sare, pe care o vînd negustorilor din Caransebeș¹¹².

Luptele dintre turci și austrieci dau posibilitatea și celor doi mari cronicari, Miron Costin și Dimitrie Cantemir, să ia contact cu realitățile din Banat. Miron Costin participă la războiul austro-turc din 1663, făcînd parte din oastea lui Dabija Vodă; trece prin Țara Românească, la Severin vede ruinele Podului Traian, apoi, traversînd Banatul, se îndreaptă spre Uivar. Cronicarul e impresionat de ruinele podului, pe care le va evoca în opera lui¹¹³.

Dimitrie Cantemir participă la lupta de la Zenta și, după înfrîngere, se retrage, împreună cu sultanul, în cetatea Timișoarei. Sultanul ordonă pașei să țină secretă retragerea la Timișoara. Pașa închide porțile și armata turcă s-a cantonat în jurul cetății. În graba retragerii, turcii și-au pierdut toate proviziile. În Banat au dat însă de o secetă groaznică, care a contribuit la intensificarea dezastrului: „Vitele lor de transport și ei înșiși mureau de sete și nu aveau o picătură de apă cu ce să și-o astîmpere. Lacurile de prin prejurul Timișoarei erau cu totul secate de căldurile verii și dacă mai era pe vreunde o baltă împuțită mergeau cei cari erau mai tari și, ocupînd-o, nu lăsau pe ceilalți la ea¹¹⁴. În toată provincia domnea o mare nesiguranță și din cauza secetei riscai să fii omorît pentru puțină apă dintr-o baltă secată. Cantemir a fost însă mai norocos și, atît el cît și oamenii lui, au scăpat de cumplita secetă. Ajungînd la Timișoara, și-au instalat cortul cu bagajele într-o vie. Întîmplător, au dat acolo peste un puț camuflat cu pămînt. Și-a mutat cortul deasupra puțului și, după ce a fost curățat, avea apă proaspătă atît pentru el, cît și pentru oamenii și caii lui. Dar, într-o dimineață, în timp ce servitorul lui ducea o oală cu apă bucătarului, este surprins de un soldat turc care, după ce îi ia oala, îl amenință cu moartea dacă nu îi va spune de unde are apa. Servitorul dezvăluie secretul și peste puțin timp o ceată de turci se prezintă la Cantemir cu săbiile scoase. Domnul, care între timp își mutase cortul, lăsînd puțul liber, la sosirea turcilor le spune că a gă-

¹¹¹ *Ibidem*, III, p. 52—53, nota. Publică lista nominală a nobililor reînțorși din Transilvania.

¹¹² *Ibidem*, III, p. 66.

¹¹³ Miron Costin, *Opere*, I—II, ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1965, vol. I, p. XII; vol. II, p. 30.

¹¹⁴ Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului Otoman*, tradusă de dr. Iosif Hodoș, 1876, p. 713—714.

sit un cadavru în puț și din acest motiv l-a ținut ascuns, deoarece se temea ca turcii să nu bea din el înainte de a fi curățat și, prin aceasta, să-și spurce sufletul. „Minciuna aceasta inocentă, dar necesară în acele împrejurări, m-a scăpat de sabia barbarilor, ba încă mi-au și mulțumit pentru serviciul bun ce l-am făcut”¹¹⁵. Sultanul a stat ascuns în Timișoara trei zile, într-a patra abia s-a arătat trupelor, iar în a cincea a pornit spre Belgard. La Alibingar (Alibunar — n.n.), sultanul a fost întâmpinat de guvernatorul Belgradului. Cantemir, vorbind despre frunțașă comună Alibunar, îi dă traducerea : Fântâna lui Ali. Este așezată la jumătatea drumului dintre Timișoara și Belgrad. Fiind locul ridicat, încît împrejurimile puteau fi cuprinse cu privirea pînă departe, era centrul de observație al spionilor turci și austrieci.

Ofensiva pornită de Leopold I a dat speranțe și domnului din Țara Românească, Șerban Cantacuzino. El începe tratativele cu austriei și, prin soliile ce le trimite, avea mereu în vedere Banatul. În 1687, Șerban condiționa trecerea lui alături de imperiali, de ocuparea Timișoarei și a Orșovei, iar prin ultima solie, din 1688, domnul Țării Românești pretindea de la împărat Banatul de Lugoj-Caransebeș. Dar, în timp ce solia era în drum spre Viena, Șerban Cantacuzino moare. Noul domn, Constantin Brîncoveanu, trimite emisari care, ajungînd solia la Pojon, o înștiințează că „cele ponturi carele le-au făcut Șerban Vodă de le-au dat soliilor să le dea la împăratul, acelea și măriia sa le primește”¹¹⁶. Pretențiile lui Șerban Cantacuzino erau formulate în patru puncte, dintre care al patrulea cerea să i se dea cetățile „Lugojului, Cărăvan-Sebeșu, Mehedia, Lipova cu ținutul Amlășului ca să fie de moșie cu privilegiu de la împăratul date neamului cantacozinesc, aducînd pricină că s-ar întîmpla, pentru turci sau pentru tătari, să nu poată stăpîni țările acestea Muntenescă, Moldovenească, rădicînd și ei sabie asupra turcilor, să aibe acele olate ale Ardealului să șază la dînsele pentru hrana lor”¹¹⁶. Dar habsburgii nu acceptă cererea și, în ceea ce privește cedarea Banatului de Lugoj-Caransebeș, „au răspuns că locurile acelea și olatele acelea, ce le cer lor moșie cu privilegiu împărătești, să cîștigă cu multe vărsări de sînge ale neamților noștrii și cu multe cheltuieli împărătești și deci nu să cade să dea neamului cantacozinesc...”¹¹⁷.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 714, nota 32.

¹¹⁶ *Istoria Țării Românești, de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ediție Constantin Grecescu, București, 1959, p. 14. Cf. *Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace continuată de un anonim*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, t. V, (1847), p. 100—101. Cf. și Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1903, p. 250.

¹¹⁷ *Istoria Țării Românești*, p. 15. Cf. și N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 315; *Idem, Istoria românilor*, VI, p. 353; P. Drăgălina, *op.cit.*, II, p. 104; *Istoria României*, III, p. 203 luînd de bună confuzia cronicarului între Amlășul din Transilvania și ținutul Almășului din Banat afirmă că solii lui Șerban au cerut „vechiul feud al Amlășului”. Dar din răspunsul dat solilor rezultă că e vorba de Almășul bănățean : „... locurile acelea și olatele acelea ... mai cu cale ar fi să le dea împăratul din milostivirea sa, cînd ar vrea să le dea, ardelenilor a căroră au fost moșia de mai nainte, decît Cantacozinilor ce nici o treabă n-au avut,

Prin această prietenie, Șerban Cantacuzino merge pe urmele vechilor domni din veacurile XIV—XV, care își făceau un scop politic din stăpînirea Banatului de Severin. Dar, după cum se știe, prin pacea de la Karlowitz, încheiată la 1699, doar Transilvania era cedată habsburgilor, iar Banatul va rămîne sub stăpînirea turcească pînă la pacea de la Passarowitz, în 1718.

În noua situație politică, relațiile dintre populația română din Banat și frații ei din celelalte provincii române va lua un nou aspect și pe măsură ce țările române se vor dezvolta, relațiile se vor intensifica prin circulația cărților, ajutoare politice și economice reciproce. Revoluția de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, Revoluția de la 1848/1849, Unirea Principatelor și cucerirea independenței de stat în 1877 vor fi factorii hotărîtori care vor contribui la unificarea sufletească și politică a tuturor românilor, pregătind marele act final din 1918 al unificării politice a poporului român.

CONTRIBUTIONS À LA CONNAISSANCE DE L'UNITÉ DU PEUPLE ROUMAIN AU MOYEN ÂGE

(Résumé)

L'ouvrage souligne le fait que le long de l'histoire du Moyen Âge il y avait des relations permanentes entre la population roumaines des deux versants des Carpathes.

L'auteur part de l'idée que malgré le fait qu'on ne peut pas parler d'une conscience nationale, au Moyen Âge s'était manifestée une conscience ethnique accentuée.

Les documents du temps attestent qu'en commençant par le XIV—XV-ème siècle la conscience de l'unité de langue, de lutte commune a déterminé l'aide réciproques des chefs d'état et de la population roumaine des trois pays roumaine.

Importantes pour les rapports d'entraide réciproque sont les actions des princes de Banat à côté de l'armée des princes du Pays Roumain et l'intervention des princes des Principautés dans la lutte des habitants de Banat devant la royauté hongroise ou contre les Turcs.

On présente tout à fait particulièrement le passage glorieux par Banat de M. Viteazul favorisé par la révolte des paysans roumains et serbes de Timișoara. Parmi les combattants de M. Viteazul resteront beaucoup d'habitants de Banat au cas où ce grand prince réalisera l'union politique des trois pays roumains.

Les contacts réciproques entre Moldova, le Pays Roumain et la Transylvanie parmi lesquelles ont introduit le Banat aussi vont s'accroître au XVII—XIX-ème siècle, étant présent pendant, la révolution de 1848, la guerre pour l'indépendance en 1877 lorsqu'on achève la formation de l'état national unitaire roumain.

---

nici au cu dinsele", (*Istoria Țării Românești*, p. 16). Ce rost avea să dea ardele-
nilor un teritoriu care era în Ardeal, cum era feudul Amlășului, dar răspunsul e
clar cînd e vorba de Almăjului din Banat.

ALEXANDRU ROZ

Cercetarea modernă a istoriei, punînd un accent sporit pe problemele economice și sociale, studiază, în acest scop, tot mai mult și aspectul demografic al populației. De altfel, în mai multe țări din Europa se are în vedere, în mod tot mai deosebit, studiul demografiei istorice. Ba mai mult, în ultimii ani, lucrări cu conținut demografic au fost prezentate și în cadrul Congreselor istorice internaționale. În acest sens poate fi amintit Congresul internațional din 1965, care a avut loc la Universitatea din Liège, la care au participat și istorici din țările socialiste, printre care și din țara noastră.

În cadrul acestui congres, acad. prof. Ștefan Pascu a prezentat două referate. În primul, pe marginea rapoartelor prezentate de profesorii Reinhard, Mals, Bandettini, Gaubert, Van Verveke, Slicher van Bath, Ștefan Pascu a adus observații deosebit de prețioase privind metodele istorice în cercetarea demografică¹. În al doilea referat, Ștefan Pascu a prezentat o dare de seamă privind nivelul actual al cercetărilor demografice din țara noastră. Din referat reiese că în România există o gamă largă de surse demografice din care se pot studia numărul și structura populației, dinamica populației, natalitatea, mortalitatea, migrarea populației etc. La fel, aceste izvoare permit studierea amplă a stării materiale a populației și evoluția ocupațiilor populației, în special a agriculturii.

Dintre lucrările de demografie istorică apărute în ultimii ani în țara noastră, remarcăm „Populație și societate”², precum și „Demografia dimensiune a istoriei”³, lucrări care prin problemele pe care le ridică, scot în evidență aspecte deosebite referitoare la situația demografică și socială a țărilor române și a factorilor care au îngreunat progresul social-economic, în raport de existența unor stăpîniri străine.

În anul 1977, luna aprilie, tocmai ca urmare a importanței care i se acordă demografiei în țara noastră, va avea loc la Cluj-Napoca, pe baza hotărîrii biroului Comisiei internaționale de demografie, colocviul internațional de demografie istorică.

Posibilitățile largi pe care le oferă demografia sînt cu atît mai im-

¹ Șt. Pascu, *Application de la méthode historique aux études démographique*, Université de Liège, 1965, p. 305—307.

² *Populație și societate*, „Studii de demografie istorică”, vol. I, sub redacția prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1972.

³ Ștefan Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, București, 1974.

portante, cu cit în țara noastră există o serie de izvoare demografice principale, cum sînt :

— în perioada prestatistică : documentele diplomatice, listele de dijme papale, registrele, statutele de bresle, listele de prețuri din orașe.

— începînd cu sec. al XVI-ea : conscripțiile de impozite, care deja constituie izvoare prețioase pentru studierea mișcării populației din toate punctele de vedere. Asemenea conscripții sînt în Transilvania așa-numitele conscripții „dicale“, în care termenul „dica“ înseamnă unitate de impozite. Conscripțiile „dicale“ ne arată, printre altele, și efectul distructiv al războaielor otomane (numărul caselor părăsite sau incendiate). În Moldova și Țara Românească aceeași valoare o au catastihele (1591) care redau, de pildă, împărțirea populației moldovene pe baza cislelor⁴.

— în Transilvania — prin sec. al XVI-lea, apare o nouă formă statistică, urbariul.

Urbariile, în fond, erau destinate administrării economice a diferitelor domenii feudale, dar conținutul lor ne ajută să determinăm structura populației și mișcarea naturală a ei. Pe lângă acestea, cel mai vechi și cel mai prețios este tocmai urbariul cetății Șiria din 1525⁵.

În secolul al XVIII-lea numărul urbariilor din Transilvania crește. O bună parte dintre acestea au fost deja publicate⁶.

La toate acestea se mai adaugă și alte categorii de conscripții, cum sînt conscripțiile militare, inventarele⁷ și registrele parohiale⁸.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea numărul acestor conscripții, precum și varietatea lor, crește. Pe lângă conscripțiile locale, apar conscripțiile centralizate pe comitate sau făcute de organele centrale de stat. În această direcție amintim recensămîntul efectuat de Iosif al II-lea și unele descrieri statistice sau demografice⁹.

Deși datele centralizate privitoare la diferitele conscripții din Transilvania au fost prelucrate parțial¹⁰, lipsesc cu desăvîrșire publicațiile originale și studierea amănunțită a mișcării populației. La fel, din cauza

⁴ C. Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenesti*, „Studii și cercetări științifice“, Iași, VII, 1956.

⁵ D. Prodan, *Domeniul cetății Șiria*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj, III, p. 37—103.

⁶ Șt. Pascu, Tr. Ghe man, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, Ibidem, p. 171—255. Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935. Șt. Meteș, *Contribuții la studiul populației din Transilvania*, București, 1941—1942. G. Ciuhandu, *Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940.

⁷ De ex. Inventarul cetății Șoimoș din 1514. Márki Sándor, *Diplomatarium aradiense*, manuscris, Muzeul județean Arad. Veri și E. Gillek, G. Kovacs, E. Dörner, *Contribuții noi cu privire la Răscoala populară din 1514*, în „Studii și materiale de istorie medie“, vol. II, București, 1977.

⁸ Șt. Pascu, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*, „Université de Liège“, 1965, p. 283—303.

⁹ Thüring Gustav, *Magyarország népessége*, II. Iozsef korában. Budapesta, 1938. Fényes Elek, *Magyarország statisztikája*, Pesta, 1844.

¹⁰ Kovacsics József, *A történeti statisztika forrásai*, Budapesta, 1957, p. 145—200; 200—224.

lipsei studiilor privitoare la diferite localități sau regiuni, nu posedăm în măsură satisfăcătoare date comparative.

Considerăm că astăzi prezentarea dezvoltării economice și sociale a populației trebuie să fie cunoscută cu particularitățile sale regionale, numai astfel putînd trage concluzii juste privind generalul. Studiarea caracteristicilor regionale, în schimb, e posibilă numai prin analiza minuțioasă a diferitelor comune caracteristice. În această direcție **comuna Șiria ne oferă posibilitatea cea mai strălucită, chiar și în complexitatea comunelor din Transilvania, întrucît începînd cu 1525 și pînă la 1848 dispune de cinci conscripții urbariale** din diferite perioade, la care se mai adaugă și alte conscripții cu caracter economic, social sau bisericesc. Toate aceste conscripții, luate la un loc, permit studierea sub toate aspectele a evoluției demografice, economice, sociale și culturale, nu numai a comunei Șiria, dar în general și a zonei podgoriei Aradului, renumită în tot cursul evului mediu pentru agricultură, în general, și viticultură și pomicultură, în special.

Podgoria include teritoriul ce începe la Mocrea și se întinde spre sud pînă la Mureș, trecînd pe lîngă comunele Seleuș, Pîncota, Șiria, Mîsca-Măderat, Covăsînț, Cuvin, Ghioroc, făcînd apoi o curbă spre linia Mureșului către est, pînă la Radna, trecînd pe lîngă comunele Miniș, Păuliș, Cladova. La poalele podgoriilor începe cîmpia ce se întinde spre Arad și Chișineu Criș, trecînd mai departe, la fel de netedă, spre vest.

Acest ținut asigura condițiile unui trai variat pentru populația română băștinașă; pe de o parte datorită cîmpiei roditoare care era prielnică agriculturii și creșterii animalelor; pe de altă parte datorită dealurilor care erau prielnice pomiculturii și viticulturii. Apropierea pădurilor, la fel, asigura lemnele necesare, precum și pășuni, pe alocuri, și ghindă pentru creșterea porcilor.

Fortăreața principală a podgoriei, care la început aparținea comitatului **Zărand**, era cetatea Șiriei, în apropierea căreia, la poalele dealului pe care e situată cetatea, s-a format o așezare importantă, comuna Șiria, cu o populație numeroasă în condițiile vremii. Drept urmare, Șiria se ridică la rangul de „oppidum“, așezare cu drept de a ține tîrg și de a avea conducerea proprie, aleasă. De altfel, pentru comitatele Arad și Zărand era caracteristică existența numeroaselor așezări rurale mai mari, „oppidum“-uri, care în perioada de mai tîrziu sînt cunoscute sub numele de orașe de cîmpie. După datele istoricului Márki, pe teritoriul comitatelor Arad și Zărand, în vremea huniazilor au existat 435 sate, 7 cetăți și 7 orașe de cîmpie sau „oppidum“¹¹.

Cetatea Șiriei apare în documente prima dată la 8 septembrie 1331, cînd văduva și fiul marelui comis Dezideriu de la Buda donează cetatea

---

¹¹ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad király város története*, I, Arad, 1892, p. 221.

Șiriei (castrum), împreună cu comunele Șiria, Galșa, Misca și Fizeș, comitelui Anton. În continuare, cetatea se dezvoltă și va avea o importanță tot mai mare. Diferite documente din anii 1404, 1407, 1410, 1412, 1434, 1436 vorbesc despre importanța cetății ce se afla în posesia regelui Sigismund de Luxemburg¹².

În 1439 cetatea Șiriei este donată de către regele Ungariei, Albert, împreună cu 110 sate ce aparțineau domeniului cetății, lui Gheorghe Brancovici, despotul sîrbilor. În 1440, noul rege Vladislav I, anulează donația respectivă pe motiv de infidelitate și, la 2 februarie 1441, o donează comitelui suprem din Arad, Ladislau Maróthy. În acest document sînt amintiți și iobagii români, aparținători cetății. Din aceste date putem deduce că populația băstinașă românească din ținutul Șiriei în acest timp deja era foarte numeroasă (110 comune) și ea se împărțea în diferite categorii sociale: nobili de cetate, iobagiones castrî (iobagi de cetate), iobagi cu sesii etc.

În 1444, cetatea Șiriei, împreună cu marele său domeniu, este donată lui Iancu de Hunedoara, care în 1445 a fost investit cu domeniul respectiv. În urma bătăliei de la Cimpia Mierlei, Iancu de Hunedoara, temporar, cedează din nou cetatea lui Gheorghe Brancovici și o recapătă la 7 august 1451.

După moartea lui Iancu de Hunedoara, cetatea ajunge în posesia cumnatului său Mihail Silaghi. După moartea acestuia, văduva sa, în 1461, dă zălog cetatea pentru 7.000 de florini de aur, erariului regal din Buda. Matej Corvin stăpînește cetatea pînă la 22 februarie 1464, cînd o donează familiei Báthory. De acum înainte familia Báthory stăpînește cetatea, efectuînd construcții și renovări¹³.

Deși cetatea a fost bine întărită, în 1514, cu ocazia intrării trupelor lui Gheorghe Doja în Valea Mureșului, a fost cucerită de oastea țărănilor răscula i¹⁴. După înfrîngerea războiului țărănesc condus de Gheorghe Doja, cetatea reintră în posesia familiei Bathory care o deține pînă la cucerirea ei de către turci¹⁵.

În timpul stăpînirii cetății de către familia Bathory, domeniul Șiriei avea o întindere foarte mare, compunîndu-se, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, din cinci „oppidum“-uri: Șiria, Galșa, Mest, Baia de Criș și Băița; din șase districte: Cladova, Arăneag, Virfuri, Crișul Alb, Hălmațiu și Ribița, precum și din circa 160 de sate¹⁶.

SITUAȚIA DEMOGRAFICĂ ȘI SOCIALĂ A COMUNEI PE BAZA CONSCRIȚIEI DIN 1525

Importanța domeniului și buna organizare a acestuia, sînt relevate de către urbariul din 1525, care înscrie, pe 86 pagini, 121 localități și o

¹² Márki S., *op. cit.*, I, p. 124. D. Prodan, *op. cit.*, p. 37.

¹³ D. Prodan, *op. cit.*, p. 37—38. Márki S., *op. cit.*, I, p. 126—127.

¹⁴ Glück, Kovach, Dörner, *op. cit.*

¹⁵ Márki S., *op. cit.*, p. 47.

¹⁶ Márki S., *op. cit.*, I, p. 393.

pustă („praedium“ — teren nedestelenit). În primul rînd trebuie menționat că acest act este prima conscripție urbarială din țara noastră și cu toate că nu este întocmit cu minuțiozitatea de mai tîrziu, el ne oferă posibilități pentru studierea structurii Șiriei din punct de vedere demografic și economic.

În cele 121 localități înscrise, urbariul cuprinde 2037 supuși. Din aceștia 1836 sînt iobagi (iobagiones), 96 jeleri (inquilini), 49 libertini călare (equites libertini), 26 libertini¹⁷.

Ne oprim doar la conscripția privitoare la comuna Șiria, obiectul lucrării noastre. Populația comunei, cea supusă, care servește domeniului (existînd posibilitatea să fi fost așezați eventual în comună și nobili mici) se divide în următorul fel :

- 52 familii iobagi;
- 35 familii jeleri;
- 2 familii libertini (equites libertini);
- 14 familii de curteni ai cetății (familiaris castris et castelli).

Total — 102 familii¹⁸.

Deoarece conscripția nu menționează date cu privire la membrii de familie ai celor conscriși, nu putem stabili datele concrete privind numărul total al populației.

Trebuie să presupunem că în conscripție sînt înscrși doar capii de familie, nefăcîndu-se referiri nici măcar la văduve (vidua), decît în cazul categoriei „curteni ai cetății“, ceea ce, de altfel, la celelalte sate din conscripție apare sporadic, iar în conscripțiile de mai tîrziu apare frecvent și în situația celorlalte categorii. În condițiile vremii e greu de închinuit ca în localitatea Șiria să nu fi existat și văduve. În ce privește numărul fiilor și ficelor, credem că în condițiile procentajului de natalitate și mortalitate din acel timp, în general, putem socoti 3 fii pe familie. În acest caz numărul total al populației de rînd poate fi apreciat la 500—600 de persoane. Raportat la celelalte comune din domeniul Șiriei, reiese că „oppidum“-ul Șiria era o așezare bine dezvoltată.

Firește, fiind vorba de o populație supusă, ea trebuia să dea anumite dări, scopul urbariului fiind tocmai ținerea în evidență a venitului urbarial pe care să-l perceapă.

Studiînd conscripția privind Șiria, reiese că domeniul percepea diferite feluri de servituți, în funcție de starea materială a supușilor. Iobagii cu sesii sînt taxați cu ocazia zilei Sfîntului Mihai cu 1 florin; iobagii și jelerii care dispun de vii, la fel, sînt taxați cu 9 dinari. La sfîrșitul conscripției unde sînt arătate obligațiile, este amintită o categorie de iobagi stabiliți doar temporar în comună, care sînt taxați cu 4 dinari.

Nona e menționată ca o sarcină generală; totuși, din unele constatări putem deduce chiar și cîteva date mai precise. Astfel, din nona pentru vin, în 1523, domeniul a adunat 40 de vedre (circa 480 de litri, socotînd o vadră echivalentă cu circa 12 litri, așa cum echivalează în gene-

---

¹⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 38.

¹⁸ *Ibidem*, p. 50—52.

ral cercetările etnografice), pentru ca în anul 1524 să se adune doar 19 vedre. Totodată, în anul 1524, pentru vin s-au alunat, sub numele de taxa Sfântului Mihai, 30 florini (avînd în vedere că iobagii aveau drept să vîndă vin de la ziua Sfîntului Mihai pînă la ziua Sfîntului Martin).

Domeniul percepea venituri considerabile din folosirea pădurilor. Astfel, pentru pășunatul în pădure se cereau 8 dinari pentru un bou sau cal, care este estimat de urbariu pe un an de la 32 pînă la 40 de florini.

Privitor la robotă, urbariul nu menționează numărul zilelor, dar luînd în considerare că Tripartitul lui Verböczy, în 1517, pe baza hotărîrilor dietei nobiliare de la Rakos, ținută imediat după înfrîngerea lui Doja, o fixează la 52 zile pe an pentru iobagi și 18 zile pentru jeleri cu casă, trebuie să presupunem că și la Șiria a fost la fel. În schimb urbariul precizează că robota la arătură trebuie să fie prestată cu 4 boi, iar cei care nu dispuneau de 4 boi trebuiau să se unească pentru prestarea robotei (cumulationes). Referitor la robota pentru cosit, urbariul prevede doar efectuarea robotei în caz de nevoie, neindicînd modalitatea¹⁹.

În afară de locuitorii Șiriei, în viile și podgoriile comunei, au deținut cantități apreciabile de terenuri cu vii și locuitori externi sau străini, care pentru viile deținute plătesc anual 24 dinari, o ciblă de orz, o găină și o piine.

Datele cele mai prețioase ni le furnizează analiza structurii populației. Din aceste date reiese că populația deja se stratifică în diferite categorii, după avere.

Astfel, dintre cei 52 iobagi, 20 nu au vite pentru jug (boi), dintre care 4 dispun de cai, iar 16 de nici un fel de animale de muncă. Cele 31 de familii de iobagi care au vite pentru jug se împart în următorul fel :

- 2 iobagi cu cîte 8 boi;
- 6 iobagi cu cîte 6 boi;
- 9 iobagi cu cîte 4 boi;
- 2 iobagi cu cîte 3 boi;
- 12 iobagi cu cîte 2 boi;
- 1 iobag cu 1 bou,

Total — 32 iobagi cu 119 boi.

Dintre iobagi, 11 dispun de cai, după cum urmează :

- 1 iobag cu 100 cai (1 c.);
- 1 iobag cu 5 cai;
- 1 iobag cu 4 cai;
- 1 iobag cu 3 cai;
- 5 iobagi cu cîte 2 cai;
- 2 iobagi cu cîte 1 cal.

Total — 11 iobagi cu 124 cai.

E surprinzător numărul redus al persoanelor care dispun de oi, întrucît în conscripție figurează doar 2 iobagi cu oi, e adevărat cu un nu-

¹⁹ „Quando fena crescunt falcare tenentur quantum provisor voluerit“.

măr destul de mare. Unul cu 100 de oi (1 c.), iar celălalt cu 300 de oi (3 c.).

Fiind vorba de o regiune viticolă, iobagii, în general, dispun de vii, fără să fie precizată cantitatea lor, doar 4 iobagi fiind menționați fără vii, dintre care la trei se menționează „pauper“ (sărac).

Unii dintre iobagi dispun de o stare materială mai bună. Astfel, în urbaniu se specifică plata sumei de 4 florini de către iobagii care țin servitori (beres penz)²⁰. Această stare reiese și din numărul de animale de care dispun unii iobagi. De exemplu, iobagul Mathias Somasy dispune de 8 boi și 5 cai; Michael Rodah dispune de 6 boi, 4 cai și 300 (3 c.) de oi, Michael Kerekgyarthoh dispune de 6 boi și 100 cai (1 c.).

În categoria jelerilor sînt trecute 35 familii, din care 33 au vii, 10 au cîte 2 boi și 4 cîte doi cai.

Deși urbaniul nu precizează cantitatea arăturilor și finețelor, totuși numărul animalelor de muncă și venitul urbaniul realizat pe vii permit să tragem concluzia că, în acel timp, principala ocupație a populației a fost cultivarea cerealelor și viticultura și mai puțin creșterea animalelor. Urbaniul nu specifică meșteșugarii în mod separat, dar analiza numelor de familie ne indică multe numiri de meșteșuguri: fazekas (olar), kowach (fierar), varga (pantofar), zabo (croitor), hordowero (dogar), kerekgyarthoh (rotar), aztalgyarto (tîmplar — care face mese), mezarus (măcelar). De aici putem deduce, potrivit obiceiului din acel timp de a atribui nume, că dintre aceștia mulți se ocupau și cu unele meșteșuguri.

Categoria „curteni ai cetății“, din care sînt amintite 14 familii, se împarte în 3 mercenari, 9 servitori (din care două văduve) și unul ortolanus²¹.

Componenta națională a comunei e greu de precizat: din cauza grafiei corupte; din cauza faptului că multe nume sînt date după meserii, funcții, origini, porecle sau alte motive distinctive; odată cu atribuirea numelui în raport cu aceste criterii (el fiind dat în limba maghiară); din cauza tendinței de latinizare a numelui de botez; din cauza traducerii numelui și din alte cauze²². Cu toate acestea, din conscripție reiese că marea majoritate a populației din comună era românească.

ȘIRIA ÎN TIMPUL DOMINAȚIEI OTOMANE

Este știut că după bătălia de la Mohacs din 1526, fostul voievod al Transilvaniei, Ioan Zápolya, devine rege al Ungariei, deținînd pînă în 1540, cînd moare, partea de răsărit a Ungariei și Transilvania. În acest timp Șiria, proprietate a familiei Báthory, face parte din regatul lui Ioan Zápolya.

Moartea lui Ioan Zápolya deschide din nou lupta pentru succesiunea

²⁰ „... Sirii comuniter tam scilicet iobagiones quam inquilini annuatim tenentur soluere f. III quod beres pens dicitur...“.

²¹ *Ibidem*, p. 50—53.

²² Vezi și D. Prodan, *op. cit.*, p. 39.

tronului Ungariei, între Ferdinand al Austriei și partida nobiliară care îl susținea pe Ioan Sigismund, fiul minor al lui Ioan Zápolya. Aceasta deoarece conform păcii de la Oradea (1538), Ferdinand pretinde tronul atît pentru partea de apus a Ungariei pe care o deținea, cît și pentru partea de răsărit, iar partida nobiliară, în frunte cu Ioan Sigismund, nu mai vrea să recunoască prevederile păcii. Turcii, profitînd de aceste lupte, în 29 august 1541 ocupă Buda, transformînd centrul Ungariei în pašalic, partea de apus a Ungariei rămînînd în stăpînirea habsburgilor, iar restul Ungariei (Partium), împreună cu Banatul și Transilvania, formînd un principat autonom sub suzeranitatea porții²³. După pierderea Budei, Ioan Sigismund, împreună cu mama sa, Izabella, se stabilesc temporar în cetatea Șoimoșului, controlînd și cetatea Șiriei, ca principe al Transilvaniei. În timpul regenței lui Martinuzzi au reînceput luptele între turci și habsburgi pentru Transilvania și, ca urmare, în 1551 Timișoara ajunge sub stăpînire otomană, iar în 1552 cade și Aradul. Noul hotar între principatul Transilvaniei și vilaetul otoman, cu centrul la Timișoara, trecea pe lingă comunele Șiria, Pîncota, Ineu, pe sub podgoria Aradului care rămîne inclusă în principatul Transilvaniei. Turcii organizează un sangeac cu centrul la Arad, format, în anul 1558, din trei nahii și anume:

- nahia Arad, cu 59 sate și cu 719 case;
- nahia Bichiș, cu 61 sate și 1407 case;
- nahia Zărand, partea de șes, cu 67 sate și 1087 case.

La marginea sangeacului turcii au ridicat o întăritură. Ca urmare, o parte din vechiul domeniu al cetății Șiria a ajuns sub dominația otomană, iar cetatea Șiriei, precum și valea Crișului Alb au rămas cuprinse în principatul Transilvaniei, învecinîndu-se îndeaproape cu sangeacul. Fiind imediat lingă granița cu sangeacul turcesc, comuna Șiria era supusă în permanență jafurilor și incursiunilor otomane, la care se adaugă samavolnicile sporite ale feudalilor din aceste părți aflați în slujba principelui Transilvaniei. Toate acestea reies din plîngerea iobagilor din valea Crișului Alb, trimisă marelui vizir Mehmet în anul 1572²⁴.

Ca urmare a acestei situații și, mai ales, după căderea Ineului sub dominația otomană, situația economică a comunei Șiria se înrăutățește extrem de mult.

În ultimele decenii ale secolului al XVI-lea stăpînirea Șiriei nu mai este clară. Astfel, în 1677 spahii turci au pretenții și față de locuitorii din comunele Dezna, Ineu, Pîncota, Șiria. Paralel cu aceasta, și feudații maghiari încasează dijmele²⁵. Defterul turcesc din 1574 înșiră comuna Șiria în cadrul cetății Ineului, ce se află sub dominație otomană. La începerea războiului de 15 ani între otomani și habsburgi, în cetatea Șiriei deja se află o garnizoană turcească, compusă din 37 soldați, dintre care

²³ Vezi și *Din Istoria Transilvaniei*, ediția I-a, Ed. Academiei R.S.R., 1960, p. 117—119, precum și *Istoria României*, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., p. 629—640.

²⁴ Márki S., *op. cit.*, II, p. 5—6.

²⁵ *Ibidem*, p. 11.

4 ofițeri. Pe baza conșcripțiilor turcești, această garnizoană, în 1591, a luat o soldă de 544,5 auri (echivalent cu 2227 florini și 40 creițari)²⁶.

În timpul lui Mihai Viteazul, imediat după strălucita sa victorie de la Călugăreni, trupele transilvane, în alianță cu domnul Țării Românești, pătrund în valea Mureșului, recucerind Lipova, Aradul, Șiria și Ineu (22 octombrie 1595). În noua sa calitate de principe al Transilvaniei, Mihai Viteazul preia cetățile respective, cetatea Șiriei fiind întărită din punct de vedere militar.

Cu ocazia luptelor dintre Gheorghe Basta și Mihai Viteazul, forțele militare din Lipova, Arad și Șiria, compuse din 3.000 de secui, sub conducerea lui Gheorghe Farkas și Ioan din Săliște, au luptat alături de Mihai Viteazul. Drept răzbunare, nobilii din Cluj îl torturează și îl schilodează pe Ioan din Săliște. Datorită fidelității acestei regiuni față de Mihai, el merge la Rudolf al II-lea al Austriei tocmai prin această regiune, trecând prin Hălmagiu și valea Crișului Alb. După moartea lui Mihai Viteazul, Șiria este deținută de căpitanul Ioan din Săliște, omul lui Mihai Viteazul, care însă este ucis de către trimișii lui Gheorghe Basta și astfel, la 1 septembrie 1602, cetatea Șiriei ajunge în posesia acestuia²⁷.

Împotriva jafurilor habsburgice din timpul lui Gheorghe Basta, în 1605 se produce o răscoală în urma căreia Lipova, Aradul, Șiria și Ineu trec în posesia principelui Transilvaniei, Ștefan Bocskay. În același an, turcii cuceresc cetatea Șiriei prin surprindere, care va rămâne sub dominația otomană pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

După asediul Vienei din 1683, austriecii încep izgonirea turcilor din Ungaria pentru a o trece sub stăpînirea lor. Lupte grele s-au dat și în jurul cetăților Lipova, Șiria, Arad, Ineu, care au durat din 1685 pînă la 1697. În urma acestor lupte, partea de nord dinspre Mureș a comitatului Arad, precum și comitatul Zărand, împreună cu Șiria, trec sub dominație habsburgică²⁸.

Din cele arătate reiese că în această perioadă au avut loc lupte permanente și schimbări politice și administrative, ceea ce a determinat o oarecare decădere pe plan economico-social. Neavînd date statistice care să poată fi utilizate și pe baza cărora să se poată analiza situația demografică, trebuie să ne mulțumim doar cu o scurtă prezentare a evenimentelor ce au avut loc.

ȘIRIA SUB ADMINISTRAȚIA ERARIALĂ

În 1697, părțile arădene, ajungînd sub dominația habsburgică, au fost încadrate în regatul Ungariei. Astfel, după pacea de la Satu Mare din 1711, încheiată după înfrîngerea răscoalei curuților condusă de Francisc Rákoczy al II-lea, s-a întrunit adunarea de stat a Ungariei, unde s-a propus ca, comitatele Crasna, Maramureș, Zărand, Arad, Bihor și Chioarul,

²⁶ *Ibidem*, p. 15—17.

²⁷ *Ibidem*, p. 27—37.

²⁸ *Ibidem*, p. 128—138.

care pînă atunci aparțineau principatului Transilvaniei, să fie alipite regatului Ungariei. În 1715, prin paragraful XCII, împăratul Carol al VI-lea recunoaște acest lucru, dar, în realitate, comitatul Aradului în cadrul Ungariei a fost reînființat doar în 1718, după pacea de la Passarowitz cînd Banatul a fost încorporat în Imperiul habsburgic. Astfel, vechiul comitat Zărand este comasat cu comitatul Arad, în fruntea căruia se afla un prefect cameral. Deoarece nobilimea veche dispăruse, întregul comitat, cu excepția unor părți infime, era încadrat în întinsul domeniului erarial. Din acest domeniu, la început doar unele părți erau donate sau vîndute unor particulari. Astfel, în 1725 contele Edelspacher cumpără Șimandul, Macea și Ghiorocul. Restul comitatului a fost donat prințului Rinaldo de Este din Modena (27 noiembrie 1726), care era aliatul împăratului Iosif I, donația fiind considerată drept recompensă. Actul de donație, din 11 decembrie 1732, înșiră toate localitățile aparținătoare domeniului, între care este amintită și comuna Siria.

La 8 august 1733, cetatea Aradului protestează împotriva atribuirii Siriei și Galsei prințului din Modena, dar fără rezultat²⁹.

În realitate, domeniul Aradului, deși amintit în permanență ca domeniu de Mutina (formă latină a Modenei), a fost de fapt administrat de erariu, pînă la vînzarea majorității domeniului, care s-a făcut în mod treptat din 1770 pînă la 1843³⁰.

În 1715, curtea din Viena a efectuat prima conscripție, reinnoită în 1720. Aceste conscripții însă nu ne dau cifre din care să reiasă numărul total al locuitorilor și al gospodăriilor și nici posibilitatea de a putea stabili starea materială a populației. Fișa statistică a conscripției prevede doar următoarele rubrici :

- numărul sesiilor
- numărul jelerilor
- cantitatea arăturilor
- cantitatea finețelor
- cantitatea viilor,

fără să precizeze semănăturile în funcție de produsele însămințate, fără numărul animalelor și, în plus, aceste conscripții sînt și imprecise, deoarece curtea din Viena se orienta după principiul înregistrării celor contribuabili, iar autoritățile locale au căutat să ducă în eroare curtea imperială, lăsînd neînregistrate o serie de gospodării țărănești. Asupra acestor lipsuri atrag atenția și studiile de pînă acum, referitoare la aceste conscripții³¹.

Cînd procesul de încorporare a Zărandului în comitatul Arad a fost terminat, administrația erarială a efectuat, în anul 1743—1746, o conscripție completă despre toate comunele aparținătoare comitatului Arad și Zărand. Conscripția este denumită în studiile statistice conscripție

²⁹ *Ibidem*, p. 300—305.

³⁰ Kovách Geza, *Unele probleme...*, „Studii”, 1960, nr. 4, p. 251.

³¹ Acsády Ignác, *Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio korában, 1720—1721*, „Magyar Statisztikai Közlemények”, XII, Budapest, 1899. Kovacsics, *op. cit.*, p. 145—200.

„dicală“, care servea drept bază pentru fixarea impozitelor. Conscriptia se împarte în 6 dosare :

1. Domestica Conscriptia Inclyti Comitatus Aradiensis, in Anno 1743 modo introscripto per Dominos conscriptores abintus nominatos terminata — 30 localități.

2. Conscriptio Processus Zarandiensis Anno 1746 — 3 fascicole, 50 de localități (24+16+10).

3. Domestica Conscriptio processus Ienoviensis anni 1746 — 78 localități.

4. Civitas rasciana Arad, Ohaba, Anno 1746 — 2 localități.

5. Conscriptio Neo — reincorporatorum Militarium cis — Marusiatorum Inclyti Comitatus Aradiensis in intrascriptis locis. Anno 1747 — 6 localități.

6. Conscriptio Neo — incorporatorum militarium Anno 1752 — 8 localități³².

Comuna Șiria figurează în dosarul nr. 3, alături de comunele Socodor, Șimand, Aletea, Vârșand, Pil, Otlaca, Șiclău, Macea, Curtici, Comlăuși, Cherechiu, Seleuși, Olari, Gașa și Mîsca.

Parte din conscripție privind comuna Șiria are următoarele rubrici :

— iobagi (hospites) $53 + 124 + 59 + 4 = 240$

— iobagi noi (subhospites) $7 + 13 + 0 = 20$

— jeleri (iquilini) $4 + 2 + 1 = 7$

— feciori peste 16 ani (fillii colonarium a 16 annis) $3 + 2 + 11 = 16$

— frați în aceeași gospodărie (fratres indivizii) $13 + 14 + 0 = 27$.

Animale existente în teritoriul propriu (Pecora in proprio Possessionum territorio existientia) :

— boi pentru jug (Boves jugales) $149 + 245 + 112 = 506$

— vaci (Vacce mulgibiles et steriles) $65 + 144 + 64 = 273$

— cai (Equi — Equae) $18 + 67 + 41 = 126$

— catiri de 2 sau 3 ani (hinuli 2 et 3 annor) $0 + 1 + 0 = 1$

— juninci (juvenci — juvencae) $29 + 47 + 0 = 76$

— oi (Oves mulgibiles et steriles) $89 + 131 + 54 = 274$

— capre (Haedi Caprae) $0 + 9 + 0 = 9$

— porci (Porici) $0 + 0 + 0 = 0$

— porci la ghindărit (Porici in glandiis) $69 + 211 + 0 = 280$.

Animale întreținute cu arendă pe teritoriul altora. (Pecoro in fundo aut praedio alieno I. Comitatus adjacent erga arendam conservata) cu aceleași rubrici ca mai sus. La Șiria în aceste rubrici nu figurează nimic.

Semănături în teritorii proprii (Seminatura in proprio Possessionum territorio) :

---

³² Ciuhandu, *op. cit.*, p. 30—31.

- grâu (Tritici) $112 + 166 \frac{2}{8}$ cible + 384 măsuri de Pojon³³.
- orz (Hordei) $16 \frac{2}{8} + 39 \frac{4}{8}$ cible + 162 măsuri de Pojon
- ovăz (Avenae) $0 + 1$ cible + 18 măsuri de Pojon
- porumb (Turcici) $3 + 10$ cible + 2 mierțe³⁴ + 599 măsuri de Pojon
- mei (Milij) $0 + 0 = 0$.

Semănăturile în teritorii arendate (Seminataura in fundo aut praedio alieno erga solutionem arendae), cu aceleași rubrici ca mai sus. La Șiria, în aceste rubrici nu figurează nimic.

- stupi pentru miere (Apum alvearia) $34 + 65 + 14 = 113$
- meșteșugari (Opificia II — ae classia) $0 + 2 + 0 = 2$
- mori de apă cu roți (Molae fluviales rotarum) $0 + 0 + 0$
- mori de apă cu o roată (Molae rivelas ab una rota) $0 + 0 + 0$
- mori de uscat (Molae sicae) $0 + 0 = 0$
- (cacabi cremati) $7 + 13 + 0 = 20$
- vii (Vineae fossores) $112 + 166$ sape³⁵ + 186 vedre³⁶
- (Cacabi Cerevis) $0 + 0 + 0$
- (Educilia) $0 + 0 + 12$

În al treilea loc, unde este înregistrată în conscripție comuna Șiria, în partea cu rubricile destinate animalelor, figurează în plus rubrica :

- miei între 1 și 2 ani (Sabelici duarum et ultra anno) — 102.

Studiind conscripția statistică referitoare la comuna Șiria, observăm că populația nu este înregistrată în continuare, ci defalcată și centralizată în trei grupe, prima grupă despărțindu-se de a doua doar prin faptul că între ele sînt cifrele centralizate ale primei grupe, iar a treia grupă e înregistrată separat. Acest procedeu de înregistrare va fi lămurit doar în conscripțiile de mai târziu, din care reiese că sesiile iobăgești din Șiria sînt grupate în două : sesiile vechi și sesiile noi. Sesiile vechi (antiqua sessio) erau acelea după care iobagii plăteau nona și zeciuiala, care în cazul Șiriei erau adunate laolaltă de stăpînul feudal, deoarece stăpînul feudal (erariul) era și forul tutelar al bisericii. Sesiile noi (nova sessio), au fost colonizate după 1699 (pacea de la Karlowitz). Iobagii fiind solicitați și la sarcini militare, plăteau, în loc de două dări, nona și zeciuiala, doar septima. Primele două grupe din conscripție se referă la populația care posedă sesiile vechi, de aceea sînt înregistrate, una după alta, în același mod și cu aceeași consecvență, iar a treia grupă se referă la populația cu sesiile

³³ Prin cibla, în comitatul Arad se înțelege o unitate de măsură pentru volum, echivalentă cu 112 l. Măsura de Pojon era o unitate de măsură pentru volum, egală cu sămînța necesară însămînțării cu grâu a unei suprafețe de 600 stînjeni pătrați; aproximativ două mierțe a 30 l.

³⁴ În conscripție sub denumirea de vocale, unitate de volum echivalentă cu aproximativ 30 l.

³⁵ În conscripție fossores, unitatea de suprafață echivalentă cu 104 stînjeni pătrați, unitatea provenită de la aprecierea că aproximativ această suprafață este lucrată de un om într-o zi.

³⁶ În conscripție urna, unitate de măsură pentru volum, apreciată la aproximativ 12 l.

noi și, ca urmare, este înregistrată mai în urmă și cu alte unități de măsură.

Prima constatare care reiese din conscripția amintită, atestă preponderența cultivării cerealelor și a viței de vie, comparativ cu păstoritul. Astfel, deși numărul vitelor este relativ mare, ele, în majoritate, sînt vite pentru jug (506 boi, 126 cai) față de care numărul vacilor și al junincilor este mult mai scăzut (273, respectiv 76). Surprinzător de redus este numărul oilor și porcilor (274, respectiv 280). Din toate acestea reiese că și-rienii, în 1746, practicau creșterea vitelor, îndeosebi în grajduri, gunoierul de grajd facilitînd îngrășarea sistematică a pămînturilor.

Din cifrele referitoare la semănături putem constata și cantitatea totală a suprafețelor arabile posedate de iobagi. Astfel, dacă considerăm o semănătură însămințată cu o cîblă de grîu, respectiv două măsuri de Pojon, echivalente cu o suprafață de 1 jugăr mic (în comitatul Arad egal cu o suprafață de 1100 stînjeni pătrați)³⁷, reiese că în Țiria totalul pămînturilor însămințate cu grîu și orz se prezintă astfel :

— semănături cu grîu 470 $\frac{2}{8}$ jugăre;

— semănături cu orz 10 jugăre

Total 480 $\frac{2}{8}$ jugăre.

La porumb, în condițiile vremii, un jugăr mic era echivalent cu o suprafață pentru a cărei însămințare era necesară o mierță de sămînță (o mierță sau vica este echivalentă cu un sfert de cîblă sau o jumătate măsură de Pojon). Cantitatea semănăturilor de porumb se ridică la 1232 jugăre. Deoarece marea majoritate a semănăturilor cu porumb provine din a treia parte a conscripției unde sînt înscrise și unde nu mai figurează înscrisă rubrica pentru porci, putem deduce, după suprafața însămințată cu porumb, că o parte a populației se ocupa intens cu îngrășarea porcilor.

Adunată la un loc, suprafața arăturilor pe an se ridică la 1712 $\frac{2}{8}$ jugăre. Considerînd că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea se practica asolamentul cu două tarlale, atestat în majoritatea comunelor din comitatul Arad, la Țiria totalul arăturilor se ridică la 3424 $\frac{4}{8}$ jugăre. Dacă însă la Țiria acceptăm deja un asolament cu trei tarlale, care la sfîrșitul secolului al XVIII-lea s-a răspîndit peste tot în comitatul Arad, suprafața arăturilor din Țiria era de 2668 $\frac{3}{8}$ jugăre.

În privința viilor, nu se pot evalua cu aceeași precizie suprafețele, pentru că în timp ce pentru cele 278 sape de vii conscrise în primele două părți corespund 26,8 jugăre, în același timp însă, pentru cele 186 vedre, conscrise în partea a treia, nu se poate preciza suprafața din lipsa datelor comparative.

Potrivit dezvoltării agriculturii, putem vorbi deja și despre o producție de marfă realizată prin munca iobagilor, vinul și porcii fiind destinați, în special, vînzării. În al doilea rînd, studiind datele, observăm o

---

³⁷ Socotind că un stînjen pătrat este egal cu 3,84m², reiese că un jugăr mic corespunde pentru 0,42 ha.

diferențiere accentuată privind atât semănăturile cât și numărul animalelor. Astfel, în privința semănăturilor de grâu, statistica ne arată următoarea diferențiere :

iobagi care dispun de semănături cu grâu ³⁸				
1 ciblă	2 cible	3 cible	4 cible	5 și mai multe cible
57	63	17	7	50

Din această statistică reiese clar că un număr apreciabil de țărani dispunea deja de o suprafață arabilă destul de mare.

În privința viilor situația este mai puțin inegală, probabil din cauza restricțiilor cu privire la vânzarea vinului³⁹. Statistica ne arată următoarea situație :

iobagi care dispun de vii ⁴⁰			
1—2 sape	3—4 sape	5—6 sape	7 și mai multe sape
101	51	11	8

O diferențiere similară cu cea a arăturilor găsim și în cazul numărului de animale posedat. Statistica privind numărul boilor se prezintă astfel :

iobagi care posedă boi					
0	1	2	3	4	6
49	12	139	5	40	6

Statistica privind numărul vacilor este următoarea :

iobagi care posedă vaci			
0	1	2	3 și mai multe
23	125	49	14

În general, iobagii cei mai înstăriți sînt aceia care dispun de 2 sau 3 juguri (4 sau 6 boi) unde, firește, și numărul celorlalte animale, precum și teritoriul însămințat este mai mare. Așa este cazul lui Atanas Stancovici, care dispune de 6 boi, 4 vaci, 2 juninci, 2 cai, 10 oi, 10 porci, semănături de 5 cible cu grâu, 2 cible cu orz, una mierță cu porumb, precum și 7 sape de vii. Sau cazul lui Benchiș Sav, care dispune de 6 boi, 3 vaci, 3 cai, 8 oi, 15 porci, 20 stupi albine, 5 sape vii și semănături cu 8 cible

³⁸ Datele din cele trei părți ale conșcripției au fost echivalente în cible.

³⁹ Vezi Acsady Ignac, *op. cit.*; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*

⁴⁰ În această statistică o vadră este echivalentă cu o sapă, avînd în vedere că statistica urmărea doar stratificarea țărănimii.

de grâu, 2 cîble cu orz, o cîblă cu ovăz și 1 mierță cu porumb. Sau Tanațco Stoiancec, care dispune de 6 boi, 3 vaci, 2 cai, 15 oi, precum și semănături cu grâu 30 măsuri de Pojon, orz 24 măsuri de Pojon, porumb 15 măsuri de Pojon și vie 4 vedre⁴¹.

În privința jelerilor se poate stabili că și ei dispuneau de cîteva animale sau ceva pămînt. De altfel, împărțirea țăranilor în iobagi sau jeleri, în această perioadă, încă nu era definitivată, fiind posibilă trecerea dintr-o categorie în alta, în funcție de creșterea terenurilor cultivate obținute prin defrișare sau deștelenire, sau în funcție de pierderea vitelor de muncă.

Analizînd componența națională a țăranilor din Șiria, putem stabili cu precizie că majoritatea covârșitoare apar cu nume românești, de exemplu: Agrișan, Ardelean, Iercușan, Crișan, Codrean, Voștinar, Achim, Flue-raș, Cladovan, Hotăran, Ciurdar, Slavici⁴², Mihuțan, Lazăr, Mercușan, Borlea, Lugojan, Rîbițan, Marian, Neamțu, Trîmbiță, Vlad, Păcurar, Crăciun, Burtea etc.

Alături de nume românești, dar într-o măsură mică, apar și nume maghiare și sîrbești ca : Petco Iovan, Petkovici Miliutin, Szechereș Niculo, Magyar Marcz, Oblok Gyorgy, Ioța Stoianot etc.

Conscripția din 1746 conține date foarte prețioase din care rezultă că această comunitate șiriană a supraviețuit stăpînirii otomane, iar după alungarea turcilor, timp de o generație, și-a refăcut situația economică. În secolul al XVIII-lea însă, dezvoltarea gospodăriei țărănești se realizează într-un ritm lent din cauza dominației străine și din cauza exploataării feudale. Acest lucru este atestat și de noile conscripții dicale, cele din 1765, care nu arată schimbări radicale privind starea materială a țăranimii din Șiria⁴³.

Conscripțiile din 1765, referitoare la comitatul Arad, ni s-au păstrat doar din plășile Ineu, Șiria și Zărand. Cele pentru comuna Șiria, defalcate în două, potrivit celor două feluri de sesii (sesii cu nonă și zeciuială și sesii cu septimă) cuprinzînd următoarele date⁴⁴ :

Specificația	Sesii cu septimă	Sesii cu nonă și zeciuială	Total
— iobagi	177	109	286
— fii și frați în aceeași gospodărie	26	15	41
— văduve	6	—	6
— jeleri	6	—	6
— boi de jug	231	149	380
— cai	109	42	151

⁴¹ Ciuhandu, *op. cit.*, p. 160—165 și 252.

⁴² Este vorba de strămoșii scriitorului Ioan Slavici. Vezi și V. Vintilescu, *Ioan Slavici*, „Orizont”, 2/1965, p. 63—72.

⁴³ Arhiva Muzeului județean Arad.

⁴⁴ Arhiva Muzeului județean Arad, nr. de inventar 2739.

— vaci de muls	89	76	185
— vaci sterile	—	—	—
— animale la pășune	47	27	74
— oi și capre	395	187	582
— miei	100	72	172
— semănătură în proprietate proprie (în măsuri de Pojon)			
— grâu	515	274	789
— orz	138	84	222
— ovăz	99	72	171
— porumb	34 1/4	20 3/4	55
— vii (în sape)	335	174	509
— meșteșugari	9	—	9
— mori de apă	9	—	9
— stupi de albine	20	8	28

Studiind stratificarea iobagilor, obținem următoarea statistică :

0	2	4	6	8	10	12	
142	30	95	17	6	3	4	
iobagi care posedă boi							
0	2	4	6				
151	109	31	1				
vii în sape							
0	1	2	3	4	5	6	8
76	54	107	20	22	9	3	1

Din datele arătate reiese că la Șiria viticultura rămînea o ramură foarte importantă a gospodăriei țărănești. Totodată, apariția morilor și a meșteșugarilor înseamnă diversificarea treptată a societății țărănești.

ASPECTUL ECONOMIC ȘI DEMOGRAFIC AL COMUNEI ȘIRIA PE BAZA CONSCRIPTIILOR URBARIALE DIN 1771—1772

Pină la 1771, Șiria era în întregime în posesia erariului. Sub administrația erarială, țărănimea, în general, nu era stînjinită în sporirea terenului cultivabil prin deștelenirea pustelor sau prin defrișarea pădurilor apropiate. Sub administrația greoaie a domeniilor erariale, țărănimea nu era exploatată pentru robote sporite, ci, în general, erariul s-a mulțumit cu încasarea în natură sau bani a obligațiilor iobăgești. În 1771, cea mai mare parte a Șiriei, împreună cu Galșa, au fost trecute în posesia particulară a familiei Bohuș.

După datele existente, primul exponent cunoscut al familiei respec-

tive, Emeric Bohuş, apare în Arad în 1741 ca procuror al comitatului. În această calitate primeşte ca donaţie de la erariu o „pustă“ în apropierea Aradului. Începînd cu 1 aprilie 1750, acelaşi Emeric Bohuş devine ispravnicul domeniilor erariale din comitatul Arad. În această calitate, în 1755, primeşte privilegiul nobiliar, şi după moartea lui, în 1771, văduva sa, Iuliana Kelecsényi, primeşte, în schimbul „pustei“ amintite, Şiria şi Galşa. În 1778 acest schimb este autentificat şi fiul său Ioan, pe parcurs, pînă în 1796, primeşte şi restul Şiriei⁴⁵.

Paralel cu trecerea Şiriei în posesia particulară a familiei Bohuş, se efectuează reglementarea urbarială tereziană din 1771—1772.

Această reglementare urbarială a fost dictată de politica de centralizare a Mariei Terezia. În lipsa unei reglementări urbariale generale, precum şi ca o consecinţă a situaţiilor foarte variate în ce priveşte mărimea sesiilor şi a servituţilor iobăgeşti din toate comitatele, dar mai ales al Aradului, domnii de pămînt sau anumiţi dregători erariali aveau mîna liberă să stabilească în mod arbitrar obligaţiile iobăgeşti, respectiv să delimiteze, tot arbitrar, neuniform, mărimea sesiilor.

Teritoriile ce se întindeau între hotarele comunelor constituiau deocamdată suprafeţe libere de defrişare pentru iobagi, iar valorificarea lor însemna, în acelaşi timp, şi creşterea veniturilor de bază ale domeniilor, adică sporirea sarcinilor iobăgeşti. Dat fiind faptul că economia alodială încă nu se dezvoltase, nici domnii de pămînt şi nici erariul nu îndreaptă atacuri împotriva pămînturilor iobăgeşti. Totuşi, din cauza samavolniciei, din cauza stoarcerii în proporţii exagerat de mari a prestaţiilor iobăgeşti, interesele nobililor ajung în scurtă vreme în conflict cu ale statului. Darea către stat se plătea numai de iobagi, iar în epoca respectivă curtea de la Viena nu mai putea trece cu vederea faptul că, din cauza abuzurilor domneşti, iobăgimea nu mai era în stare să plătească sarcinile cuvenite statului. Războaiele şi toată politica fiscală a Mariei Tereza pretindeau sarcini fiscale tot mai sporite, iar curtea de la Viena îşi dădea şi ea seama că încasarea acestora nu poate fi asigurată decît în cazul că, printr-o reglementare urbarială centrală, se va pune stavilă silniciilor fără limită ale nobililor. În al doilea rînd, uniformizarea sistemului de impuneri a necesitat neapărat reglementarea relaţiilor iobăgeşti⁴⁶.

În scopul pregătirii reglementării au fost trimise comitatelor chestionare conţinînd 9 întrebări. Un asemenea chestionar a primit şi comitatul Arad în 1767. Comitatul, la 13 decembrie 1768, deja a şi prezentat propunerile în vederea conscripţiilor. Proiectul comitatului stabilea două categorii, atît pentru terenurile de deal, cît şi pentru cele de cîmpie. Astfel, se cere ca în zona de deal, pe arăturile cu două asolamente, o sesie iobăgească de categoria I-a să fie compusă dintr-o semănătură de 16 mă-

⁴⁵ Márki S., *op. cit.*, vol. II, p. 665—666.

⁴⁶ Kovách Geza, *Ahol Dozsa és Horea Hadai jártak*, (Pe urmele oştirilor lui Doja şi Horea), Bucureşti, 1976.

suri de Pojon și din finețe de 4 cosituri⁴⁷. Pentru sesia de categoria a II-a comitatul a propus 18 măsuri de Pojon, de semănături și 4 cosituri de finețe. Pentru zona de cîmpie s-a propus ca o sesie iobăgească de categoria I-a să aibă 20 măsuri de Pojon pentru semănături și 6 cosituri de finețe. La aceasta se mai adaugă un lot intravilan⁴⁸ de 2 măsuri de Pojon și pășunea comună îndejuns de mare⁴⁹.

Proiectul acesta ne demonstrează că nobilimea comitatului se purta cu zgîrcenie față de iobagi, urmărind în mod evident sporirea obligațiilor iobăgești.

Comisia urbarială numită de Maria Terezia n-a dat atenție proiectului comitatului, deoarece proiectul comitatului ar fi stabilit circa 16—22 jugăre mici pentru o sesie. Proiectul comitatului ar fi lovit în mod foarte grav iobăgimea din zona păduroasă, care, din cauza pădurilor foarte mari, nu dispunea decît de terenuri arabile cu o suprafață mică și de calitate slabă, bazîndu-se mai mult pe creșterea animalelor. În zonele de cîmpie, în schimb, țărănimea ar fi fost oprită în procesul de deștelenire a „pus-telor“ (teren nedestelenit). Întrucît însă în comitatul Arad proprietățile erariale depășeau în mod zdrobitor pe cele particulare și întrucît în comitat peste tot se simțea lipsa forței de muncă iobăgești, curtea era pe deplin convinsă de faptul că sporirea numărului de sesii iobăgești, în dauna suprefețelor, nu va însemna pe viitor sporirea contribuabililor. De aceea, curtea de la Viena susținea cu încăpăținare acel proiect urbarial care se dovedea favorabil iobăgimii, pentru ca astfel iobagii să poată îndeplini și sarcinile față de stat.

În cele din urmă, comisia care efectua conscripțiile a stabilit patru categorii de sesii iobăgești :

- categoria I-a 26 jugăre mici de arătură;
- categoria a II-a 28 jugăre;
- categoria a III-a 30 jugăre;
- categoria a IV-a 32 jugăre.

La toate acestea se mai adaugă pentru fiecare categorie 8, 10 sau 12 cosituri de finețe, ținînd seama de condițiile locale, fără a fi precizate aceste condiții⁵⁰.

În mod evident, interesul iobăgimii era să fie trecută într-o categorie cît mai slabă, deoarece de aceasta depindeau obligațiile de robotă și mărimea dărilor. Întrucît însă urbariul n-a stabilit criteriile de sistematizare și clasificare, comisiile care au efectuat conscripțiile au avut în vedere mai mult interesele stăpînilor feudali.

Conscripțiile, cu toate acestea, au fost efectuate cu precizie. Astfel, intravilanele sînt măsurate cu două măsuri de Pojon și fragmentate

⁴⁷ Măsuri de „cosit“ este echivalent cu terenul cosit de un om într-o zi sau cu suprafața care produce un car de fin — aproximativ un jugăr mic — circa 1000 stînjani pătrați.

⁴⁸ Curtea, plus grădina.

⁴⁹ Márki S., *op. cit.*, II, p. 384—385.

⁵⁰ Conscripțiile urbariale din 1771—1772, Arhivele statului din Arad, com. Gașa, Chișineu Criș, Bîrzava, Donceni.

în funcție de aceasta pînă la optimi. Arăturile sînt măsurate cu jugăre de cîte 1100 stînjeni pătrați și fragmentate tot pînă la optimi. La fel s-a făcut și cu fînețele măsurate în cosituri, iar dările au fost fixate în funcție de aceste unități.

Studiind conscripțiile din comitatul Arad, ajungem la concluzia că, conscripțiile din 1771—1772 au înregistrat o situație destul de dezorganizată. În multe părți iobagii nu dispuneau de cantitatea de pămînt prevăzută corespunzător cu clasificarea terenului, iar în alte părți fînețele depășeau cu mult media stabilită. Situația, în general, nu era unitară nici în sinul aceluiași sat, cum este, de altfel, și cazul Șiriei.

Conscripțiile șiriene au fost terminate la 30 martie 1772 și autentificate de comitat la 15 septembrie 1774. Ele sînt împărțite în două. Conscripția privitoare la partea trecută deja în posesia familiei Bohuș, care se referă la sesiile noi, dijmuite cu septima⁵¹ și conscripția privitoare la partea rămasă încă în posesia erariului, cu sesii vechi, dijmuită cu nona.

Conscripția prezintă următoarele părți :

— Primul punct cu patru paragrafe, care prevede pentru o sesie 26 jugăre de arături și 12 cosituri de fînețe.

— Al doilea punct, cu patru paragrafe, care prevede drepturile iobagilor : vînzarea vinului de la Sfîntul Mihai pînă la Sfîntul Gheorghe, dreptul la defrișări și folosirea acestora în mod nestînjenit (iar în caz de expropriere, de către feudali, să fie despăgubit) dreptul la folosirea pădurilor și modalitățile ghindăritului⁵².

— Punctul trei, cu 18 paragrafe, prevede robotele iobagilor. Astfel, se cere de la iobagii cu sesii întregi 52 zile de robotă cu vitele sau 104 zile cu palmele⁵³. Se permite domnului de pămînt ca în timpul cositului, aratului și săpatului la vii să pretindă robotele săptămînale dublate. Paragraful 8 prevede 18 zile de robotă pentru jelerii cu casă și 12 zile pentru jelerii fără casă. Aceste robote sînt prestate cu palmele. Paragraful 10 prevede că iobagii nu pot fi obligați cu forța la răsкупărarea robotelor în bani. Paragraful 12 prevede obligația țaranilor la „cărăușie lungă“, sarcină ce constă dintr-o robotă de două zile cu carul cu patru boi (sau cai) în cadrul căreia stăpînul feudal poate pretinde un transport lung. În cadrul acestui transport toate cheltuielile (vamă, taxă pentru trecut apa cu brodul, taxă la hanuri etc.) trebuie suportate de stăpînul

⁵¹ *Tabella Urbarialis prima Classis Cppidi Vilagoș ex parte septimis Domina Iuliana Keletsenyi Emerici quandam Bohus relicta vidua Anno 771 elaborata*, „Urbariul Șiriei“, Arhiva Tribunalului Arad, colecția procese urbariale, dosarul Șiria.

⁵² „Pentru ghindărit de la iobagii locali se percepe cu 6 creițari mai puțin de cît de la cei străini... iar în privința arendei avînd dreptul de a se înțelege cu stăpînul feudal“. *Ibidem*, paragraful 7.

⁵³ „Fiecare iobag cu sesie întreagă va fi obligat să muncească domnului de pămînt în fiecare săptămînă două zile de la răsăritul soarelui pînă la lăsatul serii (soțotind în ea venitul, întoarcerea și timpul alimentatului și adăpatului vitelor), cu doi boi cu carul, plugul și grapa sa, totodată în caz de arat cu 4 boi... Și în caz că lîngă 4 boi o persoană nu ar fi destul, atunci iobagul să mai dea o altă persoană pentru mînatul boilor, care persoană însă, nu poate fi utilizată la alte munci“. *Ibidem*, punctul 3, paragraful 1.

feudal. Paragraful 13—14 prevede că șirienii n-au obligații la transportul lemnului. Paragraful 15 prevede obligația țăranilor la transportul dijmilor în afară de robotă. Restul paragrafelor interzic forțarea iobagilor la alte transporturi sau muncile la mori, drumuri etc.

Punctul al patrulea are 8 paragrafe, referitoare la dările iobagilor. Primul paragraf prevede darea pe fum, numită în urbarii „arenda”, ce se percepe în valoare de la fiecare iobag sau jeler cu casă, indiferent de mărimea loturilor de pământ de care dispune. Paragraful al II-lea prevede pentru fiecare sesie întreagă doi pui, doi caponi, o „iție”⁵⁴ de unt și 12 ouă, toate acestea raportate la mărimea suprafeței posedate. Paragraful al III-lea prevede pentru fiecare 30 de sesii întregi darea unui vițel sau răscumpărarea acestuia cu 1 florin și 30 de creițari. Paragraful V fixează că dările amintite pot fi răscumpărate, în funcție de înțelegerea dintre iobag și stăpîn, cu 40 de creițari pentru sesia întreagă. Paragraful VII prevede o dare de 2 florini pentru căldarea de fierț țuică, de la țăranii care au căldare.

Cele 9 paragrafe ale punctului al V-lea dispun asupra modalității de dijmuire. Astfel, primul paragraf fixează, la Șiria, în loc de nonă, septima din toate produsele din care se ia, în general, nonă și zeciuală; din produsele din care, în general, se ia doar nonă, să se ia și la Șiria nonă⁵⁵.

Paragraful al II-lea prevede ca dijmuirea să se termine în ziua Sfîntului Ioan, iar a cerealelor pînă în ziua Sfîntului Ștefan (20 august). Paragraful al III-lea interzice dijmuirea recoltei a doua dintr-un an, precum și a fînețelor și a intravilanelor însămînțate. Paragrafele VI—IX prevăd dijmuirea vinului ce se măsoară cu „acăul”⁵⁶, pentru vin percepindu-se nona.

Punctul al VI-lea, cu 6 paragrafe, prevede drepturile nobililor la moștenirea averii iobagilor rămași fără urmași, precum și drepturile nobililor la vînat, șoimărit, pescuit, ceea ce le este interzis iobagilor, precum și la ținerea circiumilor, în privința cărora iobagii și stăpînii feudali se vor înțelege.

Punctul al VII-lea, în 19 paragrafe, apără pe iobagi împotriva unor abuzuri domnești practicate pe alocuri, ca: taxarea moștenirii orfanilor și, în general, a testamentelor, dijmuirea tutunului, mierei, cerii și untului, obligarea iobagilor să folosească doar moara stăpînului, dijmuirea îngrășămintelor naturale, dijmuirea penelor de gîscă, a paielor de cereale; obligația țăranilor pentru incartiruirea militarilor, folosirea exclusivă a măcelăriilor domnești, obligarea țăranilor de a da butoaie pentru nona vinului ș.a. Deși paragraful al 19-lea din acest punct interzice schimbarea arăturilor și fînețelor ce se găsesc în folosința iobagilor, în deceniile următoare, și la Șiria, cu ocazia remăsurării hotarelor, pămînturile iobăgești au fost schimbate cu pămînturi mai rele.

⁵⁴ Iția în unele locuri înlocuită cu măsura cupa, în comitatul Arad echivalentă, în general, cu circa 1,5 l.

⁵⁵ „Kilenczed helyett in Natura hedet, Törvény Szerént tizedeltetni nem szokott termésemből pedig csak Kilenczed, ide értvén a Kindert és Lent is”.

⁵⁶ Divizat în 32 pint, total egal cu 56 litri.

Punctul al VIII-lea, în 18 paragrafe, prevede modalitățile de pedepsire a iobagilor din partea scaunului domnesc. Pedepsele sînt variate : un număr de lovituri de nuiele, amendă cu bani, robote în plus etc.

Punctul al IX-lea, în 8 paragrafe, reglementează autonomia comunei la alegerea conducătorilor săi⁵⁷. Astfel, judele se alege de comună din candidații propuși de feudal, iar notarul și jurații sînt aleși în deplină libertate de comună, putînd fi schimbați la nevoie. Judele este scutit de darea porțiunii⁵⁸. Perceperea porțiunii cade doar în sarcina judeului, feudalul neputîndu-se amesteca. În caz de nemulțumire a iobagilor sau jelerilor privind scaunul domnesc, au dreptul să recurgă la comitat. Se interzice cu strictețe persecutarea iobagilor care se adresează în instanță la foruri mai superioare.

După această parte introductivă urmează partea statistică a conscripției, cu următoarele rubrici :

1. Numele iobagilor, unde se specifică că nu mai sînt legate de glie 320 familii.
2. Cantitatea sesiilor, 112 1/8.
3. Intravilane în măsuri de Pojon, 205 1/4
4. Arăturile în jugăre, 2908
5. Fînețe în cosituri, 1341 1/2.
6. Robote cu două vite, 5830 1/2 zile.
7. În locul acestora, robote cu palmele, 11661 zile.
8. Septima în natură din toate produsele, inclusiv cînepa și inul, —
9. Arenda pe an, 320 florini.
10. Lemne pentru foc, în stînji, —
11. Fuior de cînepă și in, în funt. —
12. Unt în itie, 112 1/8.
13. Claponi, bucăți 224 1/4.
14. Pui, bucăți 224 1/4.
15. Ouă, bucăți 1345 2/4.
16. Întregirea intravilanelor după care nu se ia nonă, 26 6/8 jugăre.

Urbariul menționează un singur jeler cu casă, cu 18 zile de robotă și patru jeleri fără casă — cu 48 zile robotă cu palma.

Într-un loc separat sînt trecuți țărani care dispun de pruniște⁵⁹. Astfel, 133 țărani dispun de 59 4/8 măsuri de Pojon pruniște, după care plătesc 9 florini și 8 creițari dijmă.

În partea următoare sînt înregistrate viile, 285 familii dispunînd în total de 445 1/2 sape, teren cu vii.

Statistica privitoare la starea materială a iobagilor, la Șiria, arată o diferențiere mai accentuată comparativ cu conscripția din 1746. Astfel,

---

⁵⁷ Acest caz ne arată că și în această perioadă încă au mai existat rămășițe ale obștei sâtești, privind, în special, organele de conducere proprie. Vezi P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 189—200.

⁵⁸ Dare în fin și ovăz pentru armată.

⁵⁹ *Conscriptio Prunetorum in Oppido Vilagos ex parte. Septimis domine Iuliana Keletsenyi Emerici quondam Bohus Relictae Viduae peracta*. In extirpaturi.

deosebit de mare este numărul țăranilor cu o optime de sesie, care corespunde în total cu 3 1/4 jugăre de arături și 1 1/2 cosituri de finețe. De altfel, statistica iobagilor, după avere, se prezintă astfel :

Arături în sesii				
1/8	2/8	4/8	sesie integrală	Total
127	73	84	36	320

Vii în sape ⁶⁰							
1	1,5	2	3	4	5	6	Total
163	1	92	25	1	2	1	285

Ultima parte a urbariului conține textul de autentificare în limba latină, care conține 15 puste, ce confirmă cele prescrise în partea I-a a urbariului raportate la situația locală din Țiria. Astfel, se întărește prevederea ca sesiile din Țiria să aibă 26 jugăre de arături, socotite cu 1100 stinjeni pătrați și 12 cosituri de finețe, dijmuirea în natură, reglementează drepturile iobagilor la defrișări, în special pentru vii. Deosebit de interesant este punctul al IV-lea, care reglementează problema pășunilor, din care reiese că pășunea comunei este folosită în comun cu feudalul, fără să fie măsurată⁶¹. Același punct prevede dreptul parohilor romano-catolici și a celor neuniți de a folosi pășunile și anume pentru 6 boi de jug, 4 cai, 6 vaci și 30 de oi sau capre. La fel, se prevede câte o sesie liberă pentru învățătorul catolic și cel neunit. Se admite folosirea pășunii pentru servitorii și executorii („hoidu“) domnului, pentru 4 boi de jug, 2 cai, 4 vaci, 15 oi. Sesiile preoților sînt scutite de orice dare. La fel, se confirmă cele relatate privind robotele. Comisia constată că urbariul a fost citit în fața publicului și țăranii nu au ridicat obiecții în privința conscripțiilor, confirmînd astfel autenticitatea lui și încheindu-se cu semnăturile comisiei.

Tot în 1771—1772 a fost întocmită conscripția referitoare la Țiria privind partea camerală după care țăranii plăteau nona⁶². Urbariul acesta conține aceleași puncte, ca și urbariul prezentat mai sus, din care reies următoarele date :

175 iobagi dispun de 41 3/8 sesii, posedînd :

— 101 1/4 măsuri de Pojon intravilan;

— 1155 1/2 jugăre arătură;

— 794 cosituri de finețe.

Pentru cele 41 3/8 sesii, iobagii prestează :

— 2670 8/38 zile robotă cu carul sau 5340 8/19 zile cu palma;

⁶⁰ *Urbariul din 1771-72 din Țiria*. Arhiva Tribunalului Arad.

⁶¹ „Pasquo Communi per Nos oculate reviso, et pro sufficienti adiuvento Colonis praestationem Butyri incumbere declaravimus“.

⁶² *Tabella Urbariali prima Classis Oppidi Comitatus Aradiensis adjacens Vilagos, ex parte Illustrissimi Ducis Mutina Francisci terris spectatis elaborata Anno 7771*, Arhiva Tribunalului Arad, procese urbariale, dosar conscripții.

- nona din toate produsele, inclusiv cînepa și inul;
- 175 florini arendă (pe fum);
- 51 53/152 iții de unt;
- 102 53/76 claponi;
- 102 53/76 pui;
- 616 4/38 ouă⁶³.

În această parte a Țării existau încă 7 jeleri cu casă, care dispuneau în total de :

- 2 măsuri de Pojon intravilan;
- 11 jugăre arătură;
- 11 cosituri de finețe.

Jelarii trebuiau să presteze :

- 126 zile de robotă cu palmele;
- 7 florini arendă (pe fum).

Numărul jelerilor fără casă se ridică la 2, avînd 1 măsură de Pojon intravilan și 2 jugăre de arături.

Aceștia prestează 24 zile robotă cu palmele.

Dintre iobagii înscrși în rîndul acelor care trebuiau să plătească nonă, 69 familii dispuneau de 32 1/2 măsuri de Pojon pruniște, după care plăteau 8 florini, 3 3/4 creițari arendă. Totodată, 155 familii dispuneau de 202 1/2 sape de vii. La finele conscripției privind viile mai figurează 3 externi („extraneii“) cu 7 sape de vii.

Reglementarea raporturilor urbariale, scrisă în limba latină, cu ocazia autentificării precizează aceleași obligații și drepturi pentru iobagi ca și conscripția privitoare la iobagii care plăteau septîma. Deosebiri găsim doar la punctul privind dijmele (în loc de septîma nona) și la punctul al IV-lea, privind pășunea. Din acest punct reiese că pentru sesiile cu nonă, preoții au drept la pășunat pentru 6 boi, 4 cai, 5 vaci, 30 de oi sau capre. Notarul comunei, învățătorul, angajații feudalului, în total 6 case („sex interioris“) aveau drept la pășunat pentru cîte 4 boi, 2 cai, 3 vaci, 15 oi sau capre⁶⁴.

Pe baza acestor date, statistica iobagilor, după suprafața pămîntului arabil calculat în sesii, se prezintă astfel :

1/8	2/8	3/8	4/8	5/8	6/8	1
97	34	26	8	6	2	2

Statistica iobagilor care dispun de vii, calculate în sape, este următoarea :

Fără	1/2	1	1 1/2	2	3	4
20	1	113	1	34	4	2

⁶³ Frațiunile sînt raportate la suprafața de bază, 1/4 jugăre; corespunzător acestui calcul, pentru 38 jugăre pămînt (26 jugăre arături — 12 jugăre finețe) la 1/4 de jugăr revin 1/152 stînjeni lemne; 1/152 iții unt, 1/76 claponi, 1/76 pui, 3/38 ouă, 1/38 zile de robotă cu carul și 1/19 zile de robotă cu palma. Aceste obligații puteau fi răscumpărate cu bani.

⁶⁴ *Conscripția iobagilor care plăteau nonă*, partea finală, punctul al IV-lea, Arhiva Tribunalului Arad.

Adunînd datele statistice ce reies din cele două conscripții de la 1771—1772, privind totalul țaranilor din Șiria, obținem următoarele cifre :

- familii de iobagi — $320 + 175 = 495$;
- sesii — $112 \frac{1}{8} + 43 \frac{3}{8} = 155 \frac{4}{8}$;
- intravilane — $205 \frac{1}{4} + 101 \frac{1}{4} = 306 \frac{2}{4}$;
- arături — $2908 + 1155 \frac{1}{2} = 4063 \frac{1}{2}$;
- Finețe — $1341 \frac{1}{2} + 794 = 2135 \frac{1}{2}$;
- robote cu carul — $5830 \frac{1}{2} + 2670 = 8500 \frac{1}{2}$;
- robote cu palmele — $11661 + 5340 = 17.001$;
- arendă — $320 + 175 = 495$;
- unt — $112 \frac{1}{2} + 51 = 163 \frac{1}{2}$;
- claponi — $224 \frac{1}{4} + 102 = 326 \frac{1}{4}$;
- pui — $224 \frac{1}{4} + 102 = 326 \frac{1}{4}$;
- ouă — $1345 \frac{2}{4} + 616 = 1961 \frac{2}{4}$;

Numărul total al jelerilor este următorul :

- jeleri cu casă — $1 + 7 = 8$;
- jeleri fără casă — $4 + 2 = 6$.

Totalul viilor :

- numărul familiilor cu vii — $285 + 155 = 440$;
- suprafața viilor — $445 \frac{1}{2} + 202 \frac{1}{2} = 648$.

Totalul pruniștilor :

- numărul familiilor care au pruni — $133 + 69 = 202$;
- suprafața pruniștilor — $59 \frac{4}{8} + 32 \frac{1}{2} = 92$.

Cifrele totalizate de mai sus sînt aproape identice cu cele din centralizatorul întocmit în 1786, pe baza conscripțiilor din 1771—1772. Centralizatorul din 1786 cuprinde însă și două elemente în plus : cel referitor la taxa circiumăritului și cel privind impozitul anual.

	pars Bohus	nars Mutina
Clasificarea localității	I	I
Numărul familiilor iobagi	320	175
Numărul jelerilor cu casă	1	7
Numărul jelerilor fără casă	4	2
Cantitatea sesiilor	$112 \frac{1}{8}$	$43 \frac{3}{8}$
Intravilan, măsuri de Pojon	$205 \frac{1}{4}$	$103 \frac{1}{4}$
Arături, jugăre	2908	$1166 \frac{2}{4}$
Finețe, cosituri	$1341 \frac{1}{2}$	805
Întregire a sesiilor, jug.	$26 \frac{6}{8}$	$5 \frac{2}{8}$
Vii, în sape	$444 \frac{1}{2}$	$209 \frac{1}{2}$
Robote cu palmele, zile	11.727	$5490 \frac{8}{19}$
Robote cu jug, zile	$5.830 \frac{9}{38}$	$2670 \frac{8}{38}$
Arendă (darea de fum) florini	321	182
Lemne, în căruțe	scutit	scutit
Unt, iții	$112 \frac{19}{152}$	$51 \frac{50}{152}$
Cocoși, bucăți	$224 \frac{19}{76}$	$102 \frac{53}{76}$
Pui, bucăți	$224 \frac{19}{76}$	$102 \frac{53}{76}$

Ouă, bucăți	1345 19/38	616 4/38
Taxa circiumăritului, florini	6	6
Impozitul anual, florini	876,15	545
Dijma	septima	nona ⁶⁵

Toate aceste date totalizate ne arată o dezvoltare demografică apreciabilă față de 1746. În primul rînd, a crescut numărul populației și a suprafețelor cultivate, ceea ce a determinat și o creștere a dărilor. În această privință o însemnătate deosebită are numărul enorm de sporit al zilelor de robotă pe an (17.001 zile de robotă cu palmele). În acest fel, se asigură cantitatea de muncă gratuită necesară pentru organizarea gospodăriei alodiale a stăpînului feudal, cu scopul de a produce bunuri agricole destinate pieții, deoarece începe procesul de trecere la producția marfă.

Deocamdată, însă, țaranii nu sînt împiedicați în executarea unor desțeleniri și defrișări. Drept urmare, va crește atît numărul familiilor de iobagi, cît și numărul sesiilor. La începutul secolului al XIX-lea însă, domeniul trece la reorganizarea gospodăriei, reglementarea hotarelor, separarea pășunilor comunale de cele domnești și la interzicerea defrișărilor. Aceste lucruri vor închide calea jelerilor de a se ridica în rîndurile iobagilor, din care cauză în deceniul al III-lea și al IV-lea ale secolului al XIX-lea, la Șiria se înregistrează o creștere foarte mare a familiilor de jeleri. Toate aceste lucruri sînt confirmate de noile conscripții efectuate în 1833 de către administrația domeniului.

DEZVOLTAREA ȘIRIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA

Începînd cu secolul al XIX-lea, cerința de produse marfă cu privire la cereale, animale vii, lînă, lemn etc., crește tot mai mult. Drept urmare, marii proprietari de pămînt încep să raționalizeze domeniile, care pînă atunci se bazau, în special, pe servituțiile iobăgești. În primul rînd, în funcție de cerințele pieții, ei trec la sporirea produselor agricole obținute de pe terenurile alodiale. În consecință, feudații îngrădesc posibilitatea iobagilor de a mări sesiile iobăgești prin defrișări și desțelenire; iar prin așa-zisele reglementări de hotare, toate pămînturile comunei (pășuni, păduri și pusele) se împart între domeniu și comunitatea iobăgească în defavoarea iobagilor. La baza împărțirii stătea numărul sesiilor fixate prin conscripții. În multe cazuri chiar și arăturile iobagilor sînt schimbate în defavoarea lor.

Acest proces poate fi studiat și în cazul comunei Șiria, care în prima jumătate a secolului al XIX-lea continuă să se afle, în întregime, în posesia familiei Bohuș. Familia respectivă, fiind exponentul principal al nobilimii liberale din comitatul Arad, vroia să organizeze o gospodărie model, bazată pe creșterea oilor, viticultură și exploatarea pădurilor. În acest sens sînt puse în exploatare toate terenurile aflătoare în hotarul Șiriei, inclusiv pădurile și pusele. Fiind vorba de o gospodărie model, se fac și o

⁶⁵ Arhivele Statului Budapesta (Országos Levéltár Budapest), Magyar Király Kancelária A/39, Acta Generalia, 3688/1786.

serie de construcții foarte importante. Astfel, sînt construite două castele mari, din care unul cu grădină engleză, cum nu se mai găsea în comitatul Arad, iar celălalt cu magazii pentru cereale și cu o cramă avînd capacitatea de 3.000 acăuri de vin (circa 1.600 hl)⁶⁶.

Izvoarele arhivistice, precum și descrierile geografice din acea vreme, confirmă că, în 1834 deja, tot hotarul Șiriei, în total 23.062 jugăre și 4⁰⁹ stinjeni pătrați (jugărele socotite cu 1.300 stinjeni pătrați), care se întindea de la Sîntana pînă la Cherechiu, Galșa, Almaș, Cladova, Șoimoș și Covăsînt, era în folosința iobagilor sau a familiei Bohuș. Din descrierea geografică a lui Fabian Gabor, privind comitatul Arad, reiese că din hotarul Șiriei 10.379 jugăre erau folosite pentru arături și finețe, 3.345 jugăre pentru pășune, 1.500 pentru vii, 3.000 jugăre erau păduri alodiale, o parte era pruniște, iar restul era mai puțin folosit, fiind plin cu tufișuri și se putea folosi într-o oarecare măsură la pășunat⁶⁷. La toate acestea se mai adaugă următoarele puste alodiale :

- Livada 1.500 jugăre;
- Barnazel 1.000 jugăre;
- Feldioara 8.500 jugăre⁶⁸.

O parte din aceste puste erau însămințate cu cereale și plante furajere. Astfel, după unele informații, în 1835 se recoltau de pe aceste puste 3.684 măsuri de Pojon mei, 2.463 măsuri de Pojan orz, 152 măsuri de Pojon ovăz și fin, în valoare de 3.850 de florini. Domeniul avea o grădină pentru cultivat tutun de 90 1/2 jugăre⁶⁹.

Deși deștelenirea pustelor de către domeniul ar fi asigurat un venit considerabil, totuși feudalul era interesat să reglementeze arăturile, viile și pășunile. Aceasta deoarece, potrivit orinduielilor vechi, pămînturile iobagilor nu erau sistematizate, găsindu-se fragmentate într-un număr mare de fișii de pămînt, intercalate de cele mai multe ori între pămînturile alodiale, iar pășunea era folosită în mod comun (așa după cum s-a arătat în capitolul privind conscripțiile din 1771—1772).

Planul reglementării hotarului a fost întocmit în 1830, urmînd să fie aplicat, dar țărănimea nu acceptă. Drept urmare, feudalul Bohuș Ioan pornește un proces urbarial împotriva comunei, în urma căruia, la 25 noiembrie 1831, scaunul domnesc acceptă planul. Pentru 228 de sesii iobăgești planul prevedea următoarele :

- 26 jugăre arătură;
- 12 jugăre finețe;
- 800 stinjeni pătrați pentru intravilane, din care 200 stinjeni pătrați pot fi cuprinși și în arături și finețe;
- 5 sesii libere pentru preoți.

În urma reglementării, 118 case țărănești urmau să fie dărimate, stăpînul feudal promițînd ca recompensă cărămidă pentru construirea altei

⁶⁶ Fábán Gábor, *Arad varmegye leirása historiai, geographiai és statisztikai tekintetben*, II, 1835, manuscris Muzeul județean Arad, p. 83—88.

⁶⁷ Fábán G., *op. cit.*, p. 83.

⁶⁸ Gényes Elek, *Magyarország geographiai szótára*, Pest, 1851, p. 301—302.

⁶⁹ Arhiva Muzeului județean Arad, *Actele procesului Algyay*.

case, cu un singur horn și reducerea robotei cu 20 zile pentru fiecare casă pentru anul respectiv. Pomii fructiferi ce nu puteau fi transplantați urmau să fie răscumpărați.

Pentru pășunea iobăgească Bohuș propunea 8 jugăre din pășunile bune sau 12 jugăre din cele slabe (1.100 stîngeni) pentru fiecare sesie.

Pe baza acestui plan, țărani ar fi primit cu 391 $\frac{4}{8}$ jugăre mai puține arături, comparativ cu cît dispuneau anterior, sub pretextul că diferența provine din defrișări ilegale, și cu 12 jugăre mai puțină pruniște. Conflictul cel mai grav s-a ivit la remăsurarea pășunilor, deoarece domeniul oferea țăranilor doar 1400 jugăre din fostele pășuni bune, iar pentru diferența de 2.145, oferea doar 2.500 jugăre pășuni slabe, pe deal. Însuși procurorul comitatens a constatat că noua pășune nu satisface nevoile țăranilor și propune dublarea acestora.

Toate aceste probleme, care se leagă de reglementarea intenționată de familia Bohuș, au provocat un proces urbarial care a ajuns pînă la împărat. În timpul procesului, pentru clarificarea situației, au fost întocmite noi conscripții ale comunei Șiria, efectuate, și de această dată, separat pentru țăranii care plăteau nona și separat pentru cei care plăteau septima.

Conscripțiile datate din 1834 sînt efectuate cu cea mai mare precizie, arătînd apartenențele după culturi și tarlale. Paralel, s-a făcut și conscripția animalelor, prezentînd astfel sub multe aspecte situația din comuna Șiria. În dreptul fiecărui iobag, după ce se precizează cantitatea sesiei, este arătat cîte jugăre posedă în fiecare tarla de arătură, vii, finețe și cînepiște. Majoritatea țăranilor iobagi posedă $\frac{1}{4}$ sesie. Pentru $\frac{1}{4}$ sesie, în general, revin următoarele :

- intravilan 635 stîngeni pătrați;
- arături : în tarlăua I-a 2 jugăre, 187 stîngeni pătrați; în tarlăua a II-a 2 jugăre, 525; în tarlăua a III-a 2 jugăre, 200.
- finețe 2 jugăre, 1066 stîngeni pătrați;
- cînepiște 198 stîngeni pătrați.

Pruniștea, în total de 12 jugăre, 324 stîngeni pătrați, figurează într-un centralizator separat, posedînd pruni numai o parte dintre iobagi. Pentru $\frac{1}{4}$ sesie, revine, în cazul celor care au pruni, 138 stîngeni pătrați.

Conscripțiile prevăd 5 sesii întregi libere, pentru preoți, din care una pentru romano-catolici și 4 pentru ortodocși.

Statistica țăranimii este următoarea :

	$\frac{1}{4}$	$\frac{2}{4}$	$\frac{3}{4}$	1	Total
Iobagi cu septima	475	70	2	1	548
Iobagi cu nona	221	13	1	—	235
TOTAL :	696	83	3	1	783

Privitor la jeleri, din conscripții reiese că în Șiria existau 444 lo-

turi de jeleri, din care în 1834, nu sînt ocupate 133. Cei 311 jeleri dispun de 283 jugăre, 469 stînjieni pătrați arături⁷⁰.

Adunați laolaltă, reiese că în Țiria existau, în 1834, în total 1094 familii de țărani, plus 133 loturi de jeleri libere. Acestor cifre le corespund și alte date statistice din acea vreme. Astfel, statisticianul Fenyés Elek amintește în lucrarea sa apărută în 1851, ca existînd în Țiria 1.172 case, cu 4.989 locuitori⁷¹. În schimb, manuscrisul lui Fabian din 1835 vorbește despre 830 familii de iobagi și 180 case de jeleri, cu 6104 locuitori⁷². Diferența între numărul iobagilor și jelerilor arătați în conscripțiile din 1834 și numărul arătat în manuscrisul lui Fabian, este urmarea faptului că datele pe baza cărora și-a întocmit lucrarea Fabian au fost adunate cu mulți ani înainte (1810—1830), de către un alt cercetător, Czucz Istvan, al cărui manuscris s-a pierdut⁷³.

Deși conscripția nu precizează, dar din litera D folosită în fața numelor (dominus), reiese că, în comună, pe loturile jelerești, au trăit 9 nobili „opincari”⁷⁴. Pe de altă parte, Fabian susține că în comună trăiesc diferiți meșteșugari, cîțiva negustori și doi notari. Aceste date dovedesc formarea treptată a burgheziei locale, în preajma anului 1848.

Componenta națională a populației comunei Țiria, pe baza conscripțiilor și a datelor lui Fabian și Fenyés, nu poate fi stabilită cu precizie. Astfel, Fabian arată următoarele : „Majoritatea covîrșitoare a populației se compune din români ortodoxi, la care se mai adaugă coloniștii veniți în ultima vreme, unguri, nemți și slovaci. Aceștia sînt romano-catolici și în biserica și școala lor se folosește lb. maghiară...”⁷⁴.

Fenyés, în schimb, ne dă următoarele cifre :

- ortodocși 3.000;
- romano-catolici și greco-catolici 1.947;
- lutherani 3;
- reformați 37.

Din totalul acestor cifre el apreciază numărul ungarilor la 1.000 de suflete care, firește, este o exagerare⁷⁵.

Credem că analiza numelor de familie și de botez din conscripțiile din 1834 dau cifre mai aproape de realitate, întrucît numele de botez figurează după uzul popular (Gyorgye, Onn, Petru, Iuon, respectiv Johann, Iános etc.). În acest sens, la Țiria găsim :

- 28 familii de iobagi germani;
- 27 familii de iobagi unguri;
- 63 familii de jeleri germani;
- 53 familii de jeleri maghiari.

Deci, în total avem 91 familii de țărani germani și 81 maghiari. Dat

⁷⁰ Arhiva Tribunalului Arad, *Procese urbariale*, dosar Țiria.

⁷¹ Fenyés, *op. cit.*, IX, p. 301—302.

⁷² Făbián, *op. cit.*, p. 87.

⁷³ Márki, *op. cit.*, II, p. 789, Jancso Benedek, *Făbián Gábor élete és irodalmi munkódése*, Arad, 1885.

⁷⁴ Făbián, *op. cit.*, p. 88.

⁷⁵ Fenyés, *op. cit.*, p. 301.

fiind faptul că meșteșugarii și negustorii, potrivit dreptului feudal, în Țirria locuiau numai pe loturi iobăgești sau jelerești, numărul populației germane și maghiare nu poate fi mai mare. Faptul că majoritatea acestora sînt jeleri, confirmă că această populație a venit în Țirria ulterior, așa după cum reiese și din conscripțiile anterioare. Ținînd seama de cifrele arătate, reiese că cel puțin 822 familii erau țărani români, ceea ce reprezintă peste 75% din totalul populației comunei.

Paralel cu conscripția amintită, cea din 1834, a fost întocmită separat și conscripția animalelor, cu scopul de a se vedea dacă pășunea destinată țărănilor era suficientă sau nu.

În această conscripție figurează 1.076 familii, care posedă animale, indiferent de felul și numărul animalelor, deci doar 18 familii nu posedau în nici un fel animale. Totalul animalelor se prezintă astfel :

- cai 1.128;
- mînji 30;
- boi 483;
- juninci 223;
- vaci 612;
- viței 187;
- oi 1.465;
- capre 302;
- porci 1.465⁷⁶.

Aceste cifre arată o creștere deosebită față de situația din 1765. În primul rînd, numărul mare al cailor confirmă o trecere spre o gospodărie mai intensivă, folosirea uneltelor agricole mai perfecționate, în raport cu extinderea asolamentului pe trei tarlale. Numărul relativ ridicat al animalelor explică, de fapt, și de ce a stăruit comuna cu atîta vehemență pentru păstrarea pășunilor vechi.

Analizînd împărțirea animalelor pe familii ne vom convinge de sărăcirea treptată a iobăgimii în preajma anului revoluționar 1848. Astfel, din totalul gospodăriilor, 303 familii nu dispuneau de nici un animal de tracțiune, 653 familii aveau doar un singur jug, 104 familii aveau 2 juguri, 13 familii 3 juguri și 3 familii 4 juguri. Doar 8 familii aveau mai mult de două vaci, 984 familii nu aveau decît 1—2 porci, 131 aveau 3—5 porci, 36 aveau 6—10 porci, 22 familii aveau 10—20 porci și 3 familii peste 20 de porci. Doar 39 de familii aveau peste 10 oi⁷⁷.

Întrucît pămîntul urbarial deja a fost delimitat, singura posibilitate pentru menținerea unei situații mai bune a țărănilor era creșterea unui număr mai mare de animale pe pășunea comunei. Răpirea pășunilor de bună calitate de către stăpînul feudal, ar fi închis și această cale. În acest fel se explică de ce izbucnesc tulburări atît de vehemente în comună, în special din cauza pășunilor.

Analiza conscripțiilor privitoare la comuna Țirria a furnizat o serie

⁷⁶ Arhiva Tribunalului Arad, *Acte urbariale*, dosar Țirria.

⁷⁷ *Ibidem*.

de date deosebit de prețioase, în multe privințe date unice, referitoare la istoricul comunelor din țara noastră, care permit desprinderea unor concluzii importante privind evoluția demografică a comunității țărănești din localitatea amintită.

În 1525 comuna avea aproximativ 600 locuitori, iar în preajma anului 1848 această cifră se ridică la peste 6.000, avînd loc o creștere permanentă a populației, așa după cum se poate vedea din următoarele situații comparative :

Felul populației	A N U L				
	1525	1746	1765	1771—72	1834
— fam. de iobagi	52	260	292	495	783
— fam. de jeleri cu casă	35	7	6	8	311
— fam. de jeleri fără casă	—	—	—	6	—
— Alte categorii	16	—	—	—	9
TOTAL :	102	267	298	509	1103

Potrivit acestei cifre, în timpul dominației otomane creșterea populației e lentă, iar în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, se accelerează. Studiarea numelor de familie ne arată că populația românească, după 1746, se permanentizează și migrația unei populații din alte comune privește, în special, elementul maghiar și german.

Diferența izbitoare dintre populația indicată în conscripția din 1765 și 1771—1772, se explică, pe lângă sporul natural, și prin felul de întocmire a celor două tipuri de conscripții. În timp ce conscripțiile dicale din 1746 și 1765 au fost întocmite pentru stabilirea impozitelor, însăși nobiliimea căutînd să sustragă un număr de țărani de la cuprinderea în conscripție, pentru ca astfel să nu plătească impozit la stat și să poată fi mai intens exploatată de către feudali, conscripțiile urbariale din 1771—1772 au fost întocmite cu cea mai mare precizie de către comisii speciale, alcătuite din funcționari ai statului.

Paralel cu creșterea populației, are loc o creștere intensă și a suprafețelor cultivate. Aceasta se datorește atît dezvoltării permanente a forțelor de producție și a productivității, cit și hărniciei țaranului, mai ales în perioada de după izgonirea turcilor, cînd în această parte nu au fost lupte.

Creșterea suprafețelor cultivate la principalele culturi se prezintă astfel :

Felul suprafețelor	A N U L :				
	1525 ⁷⁸	1746	1765	1771-72	1834
— arături	?	1173 mă-suri de Pojon	1237 mă-suri de Pojon	4063 1/2 jugăre	5839 1/2 jugăre
— fînețe	?	?	?	2135 1/2 jugăre	3030 jugăre
— vii	?	166+186 sape vedre	509 sape	648 sape	1500 jugăre
— pruniști	?	?	?	92 mă-suri de Pojon	45 7/8 jugăre

Deși din cauza măsurilor de suprafață diferite nu se pot întocmi grafice exacte, totuși reiese clar creșterea, în special a suprafețelor însămînțate și a viilor. Această creștere însă nu este în concordanță cu sporul populației, mai ales în ultima perioadă, când populația se dublează iar suprafețele cresc mult mai puțin, cu circa 30%. Din această cauză se produce un surplus de brațe de muncă în comună, dintre cei lipsiți de pământ (jeleri), ceea ce va asigura, după 1848, cantitatea necesară de brațe de muncă pentru marea proprietate sau pentru industrie. Această pauperizare relativă a populației reiese și din cifrele comparative privitoare la animalele țăranilor.

Felul anim.	1525	1746	1765	1771—72	1834
— boi	119	506	380	?	483
— vaci	?	273	259	?	612
— juninci	?	76	—	?	410
— cai	124	126	151	?	1158
— oi și capre	300	383	754	?	1767
— porci	?	280	?	?	1465

Pentru prezentarea dezvoltării structurii interne a populației sătești, dăm câteva cifre comparative privind mărimea sesiilor țăranilor și a numărului de animale pentru tracțiune de care dispunea fiecare.

Vii în sape				
Anul	1—2	3—4	5—6	peste 6
1746	101	52	11	8
1765	161	42	12	1
1771-72	149	6	—	—

⁷⁸ Conscriptia din 1525 nu indică suprafețele, așa după cum cea din 1746 și cea din 1765 nu indică fînețele și pruniștea.

Semănături cu grâu în cible

Anul	0	1—2	3—4	5—6	7—8	10 și peste
1746	—	120	24	50	—	—
1765	142	30	95	17	6	7

Arături în sesii

Anul	1/8	2/8	3/8	4/8	5/8	6/8	Întreg și peste
1771-72	224	107	26	92	6	2	38
1834	—	696	—	83	—	—	1

Animale pentru tracțiune

Anul	0	1—2	3—4	5—6	7—8
1746	49	151	45	6	—
1765	151	109	31	1	—
1834	303	653	104	13	4

Analizând aceste cifre comparative, se pot trage unele concluzii privind atât evoluția generală a populației cât și stratificarea ei din punct de vedere economic. Astfel, de la 1525 pînă la 1746 (două secole) populația cunoaște o creștere numerică de 161%, iar între 1746 și 1834 (aproape un secol) de 314%. Se vede, deci, limpede că sporul natural în secolele al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a fost mult mai ridicat, ceea ce se explică și prin condițiile mai pașnice, cât și prin evoluția generală a economiei și a tehnicii agricole. Este suficient, în acest sens, să ne referim la faptul că între 1772 și 1834 (62 de ani) populația s-a dublat. Această creștere rezultă, în cea mai mare parte, din sporul natural și mai puțin din migrări.

Mărimea suprafețelor cultivate arată, la fel, o creștere simțitoare. Graficul acestei schimbări însă, nu este identic cu cel al sporului populației. Astfel, în timp ce între 1746 și 1772 arăturile cresc cu circa 240%, între 1772 și 1834 creșterea este doar de 32%. Creșterea este cu ceva mai mare la vii în ultimii 60 de ani, ajungînd pînă la 131%.

Structura internă a populației ne arată, la fel, un grafic interesant. Numărul țăranilor fără pămînt (jeleri) pînă la 1772 nu arată nici o creștere, iar după aceasta, în timp de 60 de ani se ridică de la 14 la 311. Iobagii care dispun de pămînt între 1746 și 1772 se împart în mod proporțional în săraci, mijlocași și înstăriți, iar între 1772—1834 dispăre cu totul categoria țăranilor înstăriți, se reduce simțitor proporția mijlocașilor și crește foarte mult numărul țăranilor săraci. Aceeași evoluție ne este arătată și de proporția animalelor de tracțiune.

Toate aceste constatări ne explică o serie de probleme social-politice din prima jumătate a secolului al XIX-lea și, în special, perioada premergătoare revoluției de la 1848 din Transilvania. Evoluția statistică a Șiriei

ne arată politica economico-socială a nobilimii liberale care, pe de o parte, era pentru unele schimbări privind relațiile feudale și vroia unele reforme care să ușureze transformarea capitalistă, dar, în același timp, nu voia să piardă nicidecum rolul conducător și privilegiile pe care le avea. În realitate se străduia ca să transforme iobăgimea în muncitori agricoli salariați. Numărul mare al jelerilor din Țiria și al țăranilor lipsiți de vite de jug, precum și alocuzarea hotarelor întinse ce se aflau pînă atunci în parte și în folosința țăranilor, justifică cu totul această afirmație.

Numele proprietarului	Măsurătoare		Taxe		Alte informații	
	Suprafață	Unități	Tip	Valoare	Observații	Statut
Transilvania	100	100	1	100		
Salch, Natya	100	100	1	100		
Danyusa	100	100	1	100		
...	...	...	...	...	...	...

Fotocopie din urbariul de la 1771/72 privind comuna Țiria.

Toate aceste schimbări au provocat și ascuțirea contradicțiilor de clasă, ceea ce s-a afirmat printr-un proces urbarial îndelungat intentat de comunitatea țărănească din Țiria împotriva familiei Bohuș⁷⁹. Deoarece

⁷⁹ Arhiva Tribunalului Arad, procese urbariale.

POLICE NUMBER	Jobhagyok Nézet ezen Földbeli Parcellák Kül. Nomszámokkal, Ken- derföld és szántóföldökkel	Házszám	Jobhagy Birrokának											Dokumen- tumszám 1811-12	Dokumen- tszám 1813-14		
			Közp.		K	L	T	R	D	K	L	T	R			D	
			Terület m ²	Érték forint													
	Alföld 166	1														4220 750	
	Árnyék kert	2															
	Pécs-föld		20	20	200	1/2										300	
	Örök-föld		1005	200	2005											2 185	
	Árnyék-föld		10	100	200	1/2										2 184	
	Árnyék-föld		10	100	200											2 184	
	Kert-föld		100	100	200											2 969	200
	Kert-föld		1	50	100											195	
	Összesen		11220 1/2 6825														
	Árnyék kert	3															
	Pécs-föld		20	20	200	1/2										300	
	Örök-föld		1005	200	2005											2 185	
	Árnyék-föld		10	100	200	1/2										2 184	
	Árnyék-föld		10	100	200											2 184	
	Kert-föld		100	100	200											2 969	200
	Kert-föld		1	50	100											195	
	Összesen		11220 1/2 6825														
	Árnyék kert	4															
	Pécs-föld		20	20	200	1/2										300	
	Örök-föld		1005	200	2005											2 185	
	Árnyék-föld		10	100	200	1/2										2 184	
	Árnyék-föld		10	100	200											2 184	
	Kert-föld		100	100	200											2 969	200
	Kert-föld		1	50	100											195	
	Összesen		11220 1/2 6825														
	Összesen																
	Összesen														418 810		

Fotocopie din conscripția comunei Șiria la 1834, în care este înregistrată și familia scriitorului Ioan Slavici.

acest proces s-a prelungit și nu a dus la nici o rezolvare, în 1835 comuna s-a răsculat și a reocupat cu forța pășunile alodizate. Împotriva țăranilor răsculați vicecomitele Bohuș a trimis forțe militare aduse din Arad și Sîntana, care au potolit răscoala⁸⁰. Țăranii nu au încetat lupta după aceea, ci, recurgînd la împărat, au reușit să obțină o oarecare modificare în privința separării pășunilor. Firește, această modificare nu putea satisface pretențiile juste ale țăranimii, din care cauză, în 1848 reizbucnesc din nou mari mișcări țărănești, atît la Șiria, cît și în comunele vecine, mișcări determinate și de alte cauze⁸¹.

Deoarece nici în 1848—1849, nici după patenta imperială din 1853/54 marea proprietate funciară nu a fost lichidată, problema principală a țăranimii din Șiria, lipsa de pămînt, nu s-a rezolvat. Din această cauză, o bună parte a sporului natural începe să emigreze spre centre industriale. Astfel se explică faptul că de la 1834 încoace, numărul populației nu s-a schimbat prea mult.

Firește, studiarea mișcării demografice pînă în prezent ar fi elucidat dezvoltarea comunei Șiria și sub alte aspecte. Scopul studiului nostru a fost însă, în primul rînd, studiarea evoluției unei comunități iobăgești pînă la desființarea iobăgiei. Studiarea mai multor comune din diferite regiuni ale țării, ar permite o generalizare și mai largă, așa după cum cazul comunei Șiria permite o generalizare pentru Podgoria Aradului.

Studiul de față sperăm să fi ilustrat, în același timp, că statistica istorică e un izvor foarte prețios pentru cunoașterea evoluției economice și sociale a populației țărănești, baza societății medievale. Fără cunoașterea acesteia, imaginea bazei economice a societății respective nu poate fi cunoscută într-o serie de trăsături principale ale ei, precum și în sensul unor aspecte ale transformărilor sociale pe care le generează.

L'ÉVOLUTION DEMOGRAPHIQUE DE LA COMMUNE ȘIRIA JUSQU'EN 1848

(Résumé)

L'ouvrage fait l'analyse de l'évolution de la commune Șiria sous l'aspect démographique après avoir fait une brève présentation de l'histoire de la commune pendant la domination ottomane et des Habsbourg.

L'analyse des aspects démographiques est faite à l'aide des dates offertes par les conscriptions de 1525 (première conscription urbaine de notre pays), 1746, 1765, 1771—1772 et 1834.

On souligne surtout les aspects économiques (cultures agricoles, l'augmentation des étendues destinées à être cultivées, les animaux etc.), les catégories sociales et leurs obligations, l'augmentation du nombre de la population et sa structure.

Sous l'aspect national, les dates des conscriptions permettent la conclusion que la population de la commune était dans sa majorité roumaine.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în 1848-49*, Cluj, vol. III.

ȚĂRĂNIMEA ARĂDEANĂ ÎN PERIOADA REGLEMENTĂRII URBARIALE DIN 1771—1786

KOVACH GEZA

Sub dominația habsburgică, în cursul secolului al XVIII-lea, iobagii vor fi supuși unor sarcini mărite, atât față de stăpînii feudali, cît și față de stat. Sporirea sarcinilor feudale față de nobili a fost generată de trecerea treptată, a stăpînilor feudali, la gospodărirea alodială, străduindu-se la răpirea unor cantități considerabile de pășuni, păduri și arături iobăgești, precum și la mărirea obligațiilor de robotă. Paralel cu toate acestea, au crescut și sarcinile față de stat din cauza administrației tot mai costisitoare și a deselor războaie în care se angajase Imperiul habsburgic. Întrucît toate impozitele erau plătite de țărănime, la un moment dat interesele statului au ajuns în contradicție cu cele ale nobilimii. Drept urmare, statul nu mai putea să tolereze abuzurile nobiliare care, la rîndul lor, duceau la pauperizarea totală a contribuabililor, adică a țărănimii. Tocmai aceste interese de stat au generat, din partea absolutismului iluminist, o nouă politică față de țărănime. Drept urmare, la dieta din 1764—1765, la inițiativa Mariei Tereza, s-a hotărît reglementarea urbanială. Această hotărîre, în ciuda opoziției nobilimii, a fost ridicată la putere prin ordin imperial și s-a trecut la aplicarea ei în practică.

Potrivit sistemului administrativ contemporan, reglementarea urbanială între 1771 și 1774 a fost aplicată în comitatele din Crișana, adică în Arad, Bihor, Satu Mare și Maramureș. Problema cunoaște deja o vastă literatură de specialitate¹.

În 1780 urbariul a fost introdus și în Banat².

¹ Teoreanu T., *Urbarii și conscripții. Izvoare transilvane de statistică veche*, „Analele Institutului Statistic al României”, II, București, 1945, p. 233—274; Szabo Dezső, *A magyarországi urbérendezés története Mária Terézia korában*, I—II, Budapest, 1933. — Felhő Ibolya, *A Mária Terézia urbérendezés során készült adatfelvételek*, vol. sub red. Kovacsics József, *A történelmi statisztika forrásai*, Budapest, 1957, p. 200—224. — Varqa János, *A jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban, 1556—1767*, Budapest, 1969. — Kovách Géza, *Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbanială din 1771/1772*, Studii, în „Revista de istorie”, 4/1960, p. 239—276. — *Über die Lage der Hörigen in dem Gemeinden mit deutscher Bevölkerung im Arader Komitat am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts*, „Forschungen zur Volks und Landeskundem”, 2/1959, p. 97—114. — Ahol Dozsa és Horea hadai jártak, București, 1976, p. 17—84.

² D. Prodan, *Reglementarea urbanială din Banat de la 1780*. Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, 1960/XII, p. 295—322.

În Principatul Transilvaniei, însă, urbariul centralizat n-a fost aplicat, reglementarea urbarială rămânând doar un proiect pînă la revoluția din 1848³.

Cercetările recente au demonstrat că, în comitatele unde reglementarea a fost aplicată, ele au devenit o piatră de hotar în evoluția raporturilor iobăgești, proprietățile acestora fiind stabilite, punînd piedică, în general, în calea unor abuzuri nobiliare mai mari.

În scopul pregătirii reglementării urbariale au fost trimise chestionare la fiecare comitat, conținînd nouă întrebări, și anume :

1. Dacă localitatea are urbariu, de cînd și cel fel de urbariu?
2. Dacă nu există urbariu, după ce contract sau obicei sînt satisfăcute servituțile iobăgești?
3. Unde nu există urbariu, din ce constau dările iobagilor și jelerilor și aceste dări cînd și cum au fost introduse?
4. Localitatea ce beneficii are?
5. Iobagul cu o sesie, cîte jugăre de arături și finețe are? Cite măsuri de Pojon sînt semănate pe un jugăr, iar pe finețe dacă se poate cosi și otavă?
6. Cite zile de robotă prestează iobagii? Dacă plecarea și întoarcerea de la robotă sînt luate în considerare?
7. Din ce se dă nonă și de cînd? Care sînt formele dijmei mici?⁴
8. Dacă sînt sesii părăsite, cîte sînt și de ce?
9. Dacă iobagii sînt legați de glie sau au drept la liberă strămutare?⁵

După ce s-au primit răspunsurile de la comitat, s-au emis instrucțiuni pentru efectuarea conscripțiilor. Deși instrucțiunile au prevăzut ca, la întocmirea urbariilor, să se folosească limba oficială — germana — în comitatul Arad instrucțiunea n-a fost respectată deloc, deoarece, cu excepția unor sate germane, toate conscripțiile au fost întocmite în limba maghiară. Conducerea nobiliară comitatensă, potrivit politicii sale, n-a considerat necesară nici măcar o traducere oficială, deși majoritatea covârșitoare a populației era română.

Dispoziția privitoare la efectuarea concretă a conscripțiilor a ajuns la comitat în 1767. La 13 decembrie 1768, comitatul a și prezentat lucrările pregătitoare în vederea efectuării conscripțiilor. Proiectul urbarial prezentat de comitat stabilea două categorii de sesii, atît pentru terenu-

³ Iosif Kovács, *Destiințarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973. — Trócsányi Zsolt, *Az északi Partium 1820-ban*. A Conscripctio Czyrakiana adatai, Budapest, 1860. — Berlász Jenő, *Az erdélyi urbérrendezés problémái, 1770—1788*. Századok, 1941, p. 236—247, p. 344—362. — Liviu Botezan, *Producția agricolă din Transilvania în perioada 1785—1820*, „Terra Nostra”, II, 1973, p. 157—187.

⁴ Dijma mică consta din produse de casă și lemne (unt, pui, ouă).

⁵ Problema legării de glie în Crișana din cauza stăpînirii turcești și din cauza colonizărilor efectuate în secolul al XVIII-lea s-a modificat în cursul secolelor al XVII—XVIII-lea, intrucît pe parcurs s-au format două categorii de iobagi: cei legați de glie și cei cu drept la liberă strămutare. În comitatul Arad toți aveau drept la liberă strămutare, în Bihor proporția era cam 50—50%, iar în comitatul Satu Mare 28% erau legați de glie și 72% erau iobagi cu liberă strămutare — vezi, Varga, *op. cit.*, p. 289—367. — Kovách, *Relațiile iobăgești în comitatul Satu Mare în timpul reglementării iobăgești din 1774*, manuscris.

rile de munte, cît și pentru cele din cîmpie. Astfel, s-a stabilit ca în zona de păduri, pe arăturile de două asolamente, o sesie iobăgească de categoria I-a să aibă în extravilan 10 măsuri de Pojon pentru semănături⁶, precum și fînețe 4 cosituri, iar pe o sesie de categoria a II-a 19 măsuri de Pojon pentru semănături și fînețe 4 cosituri. Pentru zona de cîmpie s-a propus ca o sesie iobăgească de categoria I-a să aibă 20 de măsuri de Pojon pentru semănături și fînețe 6 cosituri. La acestea se mai adaugă cele două măsuri de Pojon din intravilan, precum și pășunea comună îndejuns de mare⁷.

Comisia urbarială n-a dat atenție proiectului, deoarece în cazul că am socoti cîte două măsuri de Pojon la un jugăr, înseamnă că proiectul comitatului ar fi redus mărimea sesilor la 12—16 jugăre. Proiectul amintit ar fi lovit în mod foarte grav iobăgimea din zona păduroasă, care din pricina codrilor întinși, nici altminteri nu dispunea decît de terenuri arabile cu o suprafață mică și de calitate slabă, iar în gospodărie se baza, mai ales, pe pășunatul în pădure și pe îngrășarea cu ghindă. Întrucît, însă, proprietățile creriale depășeau în mod zdrobitor pe toate celelalte, și întrucît pe teritoriul acesta se simțea și altminteri lipsa forței de muncă a iobagilor, curtea imperială era pe deplin convinsă de faptul că, sporirea de sesii iobăgești, în dauna suprafețelor, nu va însemna în viitor sporirea numărului contribuabililor. De aceea, curtea susținea cu încăpăținare proiectul său urbarial, care se dovedea favorabil iobagilor.

În cele din urmă, comisia care efectua conscripțiile urbariale a stabilit patru categorii de pămînt. Potrivit acestora, în categoria I-a au intrat pămînturile de calitate cea mai bună, socotind 26 jugăre la o sesie (în jugăre cu 1.100 stînjeni pătrați). Pentru sesiile de calitate cu ceva mai slabă s-au prevăzut la categoria a II-a 28, la categoria a III-a 30 și, în sfîrșit, la categoria a IV-a 32 jugăre de pămînt arabil. Potrivit acestor clasificări ale pămînturilor trebuie să mai adăugăm 8, 10, respectiv 12 cosituri de fînețe care, ținînd seamă de condițiile locale, reprezintă aproximativ tot atîtea jugăre de 1.100 stînjeni pătrați⁸.

Urbariul n-a stabilit sisteme diferențiate pentru zona de cîmpie și zona de munte. Clasificarea și stabilirea calității sesiilor era de competența comisiilor care efectuau conscripțiile urbariale care, firește, aveau

---

⁶ Unitățile de măsură folosite în timpul conscripțiilor din 1771/1772 sînt pentru intravilan măsura de Pojon, echivalată cu aproximativ 500 stînjeni pătrați (după cantitatea cerealelor însămîntate), jugăr la arături (1.100 stînjeni pătrați), și cositură (o zi de coasă), echivalată cu cantitatea de muncă efectuată într-o zi, care se echivalează cu aproximativ 1.100 stînjeni pătrați.

⁷ Pășunile, în general, nu sînt măsurate ci se constata, dacă este îndejuns pentru zestrea de animale a iobagilor „Pascuum comuni oculata per nos reviso et pro sufficienti adiuventi Colonis praestationem Butyri incumbere declaravimus” — vezi urbariul comunelor Mișca, Vinători, Adea etc., punctul 4.

⁸ Jugărul era măsurat în diferite locuri după diferite sisteme. Astfel, în Arad, în secolul al XVIII-lea se folosea jugărul mic (1.100 stînjeni pătrați), rareori jugărul cu 1.200 stînjeni pătrați. În comitatele Bihor și Satu Mare au folosit și jugărele măsurate cu 1.300, respectiv 1.400 stînjeni pătrați. În secolul al XIX-lea, în Arad se răspîndește jugărul cadastral (1.600 stînjeni pătrați).

în vedere, în primul rînd, interesele stăpînilor feudali, respectiv ale erariului.

În anii 1771/1772, conscripțiile au fost efectuate în toate satele județului. În 1786 au fost întocmite și tabelele centralizatoare pentru fiecare comitat, printre care și pentru Arad⁹.

Această statistică, destul de exactă, ne dezvăluie, pe sate, și în general, raporturile proprietăților iobăgești și ne dă posibilitatea ca prin compararea ei cu datele conscripțiilor din 1743/1752, publicate de Gh. Ciuhandu¹⁰, să demonstrăm evoluția demografică a populației, precum și dezvoltarea generală a agriculturii.

Tabelul centralizator ne arată, în primul rînd, clasificarea localității, numărul familiilor de iobagi, numărul jelerilor cu casă, numărul jelerilor fără casă, cantitatea sesiilor iobăgești, suprafața intravilanului în măsuri de Pojon, suprafața arăturilor în jugăre, suprafața fînețelor în cosituri, cantitatea viilor în sape¹¹, mărimea defrișărilor. Tabelul centralizator ne defalcă, separat, cantitatea pămînturilor aflătoare în posesia iobagilor sau a jelerilor (ceea ce, în diferite alte urbarii, este separată). Din acest lucru rezultă că, la data reglementării urbariale, cele două categorii de țărani (iobagi și jeleri) nu erau definitiv separate, iar trecerea dintr-o categorie într-alta depindea doar de suprafața cultivată (dacă depășea, sau nu, optime de sesie).

Totalizînd datele din diferitele sate, ajungem la concluzia că, la data conscripțiilor, în comitatul Arad au existat 11.551 familii de iobagi, 4185 familii de jeleri cu casă, 508 familii de jeleri fără casă. În posesia acestora se aflau 3.129 $\frac{3}{8}$ sesii, din care 15.207 măsuri de Pojon intravilan, 78.119 $\frac{5}{8}$ jugăre de arături, 59.444 $\frac{3}{4}$ cosituri de fînețe, 14.319 sape de vii. La toate acestea se mai adaugă 1.664 $\frac{1}{2}$ jugăre de defrișări, iar ca întregire pe seama comunelor 449 $\frac{1}{16}$ jugăre de arături și 78 cosituri de fînețe.

Urmărind categorisirea pămînturilor, aflăm că 54 comune au fost clasificate în clasa I-a, 79 comune în clasa a II-a, 34 comune în clasa a III-a și 21 comune în clasa a IV-a. Unde, în comuna respectivă, se aflau doi proprietari ele apar diferențiate.

Totalitatea pămînturilor cultivate (grădini, arături și fînețe), aflătoare în folosința iobagilor și jelerilor se ridică la 145.186 jugăre, din care 53,7% era arabil, 41,1% erau fînețe și 5,2% grădini.

În ceea ce urmează prezentăm situația proprietăților iobăgești pe comune¹² :

⁹ Arhivele Statului Budapesta (Országos Levéltár Budapest), A/89. Magyar Királyi Kancellária, Acta Generalia, 3688/1786.

¹⁰ Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Români pe Cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad 1940.

¹¹ La vii teritoriile erau măsurate după o zi de lucru. O zi de sapă corespundea unui teritoriu de circa 400 de butuci de vie sau aproximativ 96—104 stinjeni pătrați.

¹² Arhivele Statului Budapesta, Magyar Kir. Kancellária, Acta Generalia, 3688/1786, com. Arad.

Localitatea	Clasificarea localității	Nu- mărul fa- miliilor de iobagi	Nu- mărul je- lerilor cu casă	Nu- mărul jele- rilor fără casă	Nu- mărul se- siilor	Intrevilans / măsura de Pojon%	Arături / iugăre/	Fînete / zi de cossă	Intregirea sesiilor	Defrîsări / iugăre/	Vii/sape/
Agas	II	61	38	8	23	67	414 ² / ₄	630	-	-	-
Agria	II	105	51	-	18	368	359 ² / ₄	630	-	-	86
Almas /Sirtia/ Almas /Sediu/ Aldești	III II II	21 43 36	7 20 19	- 2 -	4 ² / ₈ 6 ⁵ / ₈ 6	44 44 ³ / ₄ 73 ² / ₄	84 232 154 ² / ₄	116 ¹ / ₂ 178 188 ² / ₄	- - 1/4	- - -	34 - -
Albul de Jos	II	43	4	-	8 ² / ₈	34 ³ / ₄	268 ² / ₄	165	-	-	-
Crocna de Jos	II	47	10	-	7	65	174	16 ¹ / ₂	-	-	-
Moorea	II	60	72	-	11 ¹ / ₈	67	323	311	-	-	428 ¹ / ₄
Apetiu	II	121	23	1	26 ¹ / ₈	108 ¹ / ₄	925	688	-	-	-
Arhaneș	II	54	13	1	11 ¹ / ₈	106 ² / ₈	219 ⁷ / ₈	290	5/8	-	-

Bais	II	14	-	-	3 ⁷ / ₈	76	44	105 ¹ / ₂	1	-
Beltele	IV	3	7	-	3 ¹ / ₈	5 ¹ / ₄	13 ¹ / ₄	18	-	-
Berechiu	II	121	9	1	46	119 ³ / ₄	884 ² / ₄	572	-	-
Berde	II	23	21	-	3 ⁴ / ₈	138 ⁷ / ₈	134 ¹ / ₈	90	-	-
Bate	I	12	1	-	1 ⁶ / ₈	9	68	32	-	5
Zerindul Mic	II	26	9	5	8 ⁴ / ₈	36 ² / ₄	140	225	-	-
Birsa	II	55	50	-	8 ² / ₈	251 ⁷ / ₈	182 ³ / ₄	253	-	-
Pirzava	I	34	5	-	9 ¹ / ₄	21 ⁶ / ₈	120	295	2 ¹ / ₈	-
Berindle	II	20	5	-	2 ⁶ / ₈	53 ¹ / ₂	60	57	-	-
Bodrog	IV	-	23	-	-	7 ² / ₄	12	15	-	-
Bodesti	IV	77	17	2	3 ⁵ / ₈	24 ¹ / ₄	168 ³ / ₄	103 ² / ₄	-	-
Puhani	III	23	33	1	3 ² / ₈	45 ² / ₄	139 ³ / ₄	61	-	-
Donlesti	II	40	49	-	5 ² / ₈	55 ¹ / ₄	251 ³ / ₄	189	-	-
Bocsig	II	22	7	-	3 ² / ₈	46 ¹ / ₄	77 ¹ / ₄	117 ¹ / ₄	-	-
Ineu /Faterfy/	VI	112	22	-	21 ² / ₈	75 ³ / ₄	430 ³ / ₄	612 ¹ / ₂	2 ⁷ / ₈	309

Treu /Mutterne/	II	35	26	3	6	$17\frac{3}{8}$	$135\frac{1}{4}$	245	$2\frac{1}{4}$	-	242
Procturesc	IV	4	1	-	$4/8$	9	12	$20\frac{1}{2}$	-	-	-
Buceava	IV	2	1	-	$4/8$	5	13	10	-	-	-
Puteni	II	150	50	5	$27\frac{4}{8}$	$327\frac{5}{8}$	$909\frac{3}{8}$	$605\frac{3}{4}$	5	-	-
Cerneln	II	120	22	-	$23\frac{5}{8}$	$92\frac{1}{4}$	$316\frac{2}{4}$	351	-	-	-
Cipareni	III	76	24	-	$10\frac{6}{8}$	$120\frac{3}{4}$	79	$420\frac{2}{4}$	$2/8$	-	-
Clujesti	III	6	9	-	$6/8$	$10\frac{1}{4}$	32	21	-	-	-
Cluj	I	52	-	-	$10\frac{5}{8}$	$47\frac{3}{4}$	$273\frac{1}{4}$	248	-	-	-
Clujeni	I	139	60	4	$23\frac{3}{8}$	$110\frac{3}{8}$	753	131	$1/8$	456	-
Dezma	III	33	50	-	$4\frac{2}{8}$	$53\frac{3}{4}$	$215\frac{3}{4}$	97	-	-	-
Ilcei	II	58	7	-	$9\frac{3}{8}$	122	180	$204\frac{1}{2}$	-	-	-
Turbrovia /Orla/	III	39	11	-	$5\frac{1}{8}$	32	$147\frac{1}{2}$	$131\frac{1}{2}$	-	-	-
Turbrovia	II	23	3	-	$7\frac{7}{8}$	$60\frac{2}{4}$	$113\frac{2}{4}$	$139\frac{1}{2}$	$5/8$	-	-
Tururea	III	16	25	-	$2\frac{2}{8}$	26	$107\frac{1}{2}$	$44\frac{1}{2}$	-	-	-
Turcenti	II	80	7	-	15	$123\frac{3}{8}$	306	$420\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{8}$	-	-

Bulzele	IV	7	3	-	1 ² /8	26 ⁴ /8	27 ⁴ /8	39	-	-
Frant	II	127	8	1	26 ⁶ /8	254 ⁶ /8	609	649	5 ¹ /8	-
Altece	I	274	18	6	112 ⁵ /8	200	3537 ³ /4	1032	23 ² /4	-
Prouteni	T	98	29	17	24 ⁵ /8	62 ² /4	846 ² /4	118	1	-
Clerd	I	156	1	16	114 ⁴ /8	230 ³ /4	3068 ³ /4	1416 ¹ /2	-	-
Terbata Mareș	II	64	9	4	33 ² /8	442 ² /4	614 ² /4	621	-	-
Cămin de Sus	III	27	19	-	4 ¹ /8	16 ¹ /4	172 ² /4	90 ² /4	-	-
Crocna de Sus	III	41	28	4	6 ⁵ /8	109 ³ /4	152 ² /4	154	-	-
Minisul de Sus	IV	27	21	-	3 ⁵ /8	34 ⁴ /8	94 ² /4	180	-	-
Verie	VII	8	21	1	1	18 ² /4	42 ¹ /4	67	-	-
Perice	IV	6	7	-	6/8	7 ² /4	41	28	-	-
Găluș/Bohus/	I	143	-	-	64	8	140	1659	774 ² /4	15 ⁴ /8
Găluș/Mutine/	I	69	3	-	23	32 ³ /8	644	428	9 ⁵ /8	103 ¹ /2
Gloșova	I	132	36	-	20 ¹ /8	331 ¹ /2	644 ¹ /2	229	-	-
Govoșo /Mureș/	I	30	2	-	11 ³ /8	67 ¹ /4	194 ² /4	260	16/8	-

Govevina/Crile/	II	35	17	-	$4\frac{4}{8}$	$41\frac{3}{4}$	$731\frac{3}{4}$	$102\frac{2}{4}$	1	-
Grod/Mures/	III	21	2	-	$6\frac{5}{8}$	56	$93\frac{1}{4}$	217	$3\frac{1}{8}$	-
Grod/Crile/	II	18	13	-	$2\frac{2}{8}$	$15\frac{4}{8}$	$113\frac{2}{4}$	44	$4\frac{1}{8}$	-
Curahon/	II	13	26	-	2	$27\frac{3}{8}$	88	65	-	-
Curba/Mutins/	II	42	43	-	$6\frac{3}{8}$	71	$211\frac{2}{4}$	$192\frac{2}{4}$	1	-
Curba/Peterfy/	II	7	5	-	1	12	18	37	-	-
Gierrate	II	23	17	-	3	$6\frac{2}{4}$	70	103	-	-
Chloroc	I	-	67	4	-	67	$68\frac{1}{4}$	69	-	2541
Giullia	I	52	-	-	$35\frac{3}{8}$	126	$666\frac{1}{8}$	721	2	-
Varsend	I	145	46	20	$23\frac{6}{8}$	30	$804\frac{2}{4}$	$493\frac{2}{4}$	12	-
Belalife	II	23	2	3	$3\frac{1}{8}$	$22\frac{2}{8}$	$48\frac{2}{8}$	117	$1\frac{1}{16}$	-
HoClc	III	39	31	-	$8\frac{1}{8}$	$81\frac{3}{4}$	$76\frac{3}{8}$	196	-	-
Hold	II	30	3	-	$4\frac{7}{8}$	$55\frac{1}{4}$	$103\frac{1}{2}$	113	-	-
Montisor	III	16	32	-	2	$37\frac{3}{4}$	$98\frac{3}{4}$	89	-	-
Tarcoe	IV	22	15	-	$3\frac{1}{8}$	$39\frac{1}{4}$	70	107	-	-

Iercoștău	II	22	13	-	$3\frac{1}{8}$	$39\frac{1}{4}$	70	107	-	-	-
Ignești	III	12	22	-	$1\frac{7}{8}$	$44\frac{2}{8}$	$89\frac{3}{4}$	39	-	-	-
Ilteu	I	51	33	3	$6\frac{5}{8}$	$135\frac{3}{4}$	151	239	-	-	-
Iosoa	II	40	9	-	$6\frac{6}{8}$	91	$132\frac{2}{4}$	169	-	-	-
Iosănel	III	27	16	-	$3\frac{5}{8}$	$37\frac{2}{4}$	87	115	-	-	-
Căcoșrașu	II	10	5	-	$1\frac{5}{8}$	11	$50\frac{2}{4}$	36	-	-	-
Căpruș	I	42	4	-	$9\frac{7}{8}$	$131\frac{2}{4}$	119	$280\frac{2}{4}$	2	-	-
Căvne	II	28	17	-	$4\frac{1}{8}$	$21\frac{7}{8}$	138	$120\frac{2}{4}$	$6\frac{6}{8}$	-	-
Chertes	III	31	18	-	$5\frac{6}{8}$	$34\frac{2}{4}$	240	$86\frac{2}{4}$	-	-	-
Chereluc	II	44	44	-	$7\frac{1}{8}$	$30\frac{1}{4}$	170	195	-	-	-
Cherechiu	I	147	1	8	56	$128\frac{2}{4}$	$1152\frac{1}{4}$	$357\frac{2}{4}$	$8\frac{1}{2}$	-	-
Chisineu Cris	II	133	24	12	$22\frac{4}{8}$	$39\frac{6}{8}$	$630\frac{3}{4}$	585	$6\frac{5}{8}$	164	-
Chisindia	II	75	114	-	$10\frac{3}{8}$	$132\frac{6}{8}$	$333\frac{2}{4}$	$441\frac{2}{8}$	$7\frac{7}{8}$	-	-
Cladova	I	73	26	33	$13\frac{3}{8}$	$34\frac{1}{2}$	$280\frac{3}{8}$	276	-	-	$115\frac{1}{2}$
Cociube	II	6	2	-	$1\frac{3}{8}$	$5\frac{3}{4}$	23	29	-	-	-

Contratáu /Péterfy/	II	6	2	-	$1\frac{5}{8}$	$5\frac{3}{4}$	$20\frac{2}{4}$	$35\frac{2}{4}$	-	-	-
Contratáu /Mutins/	III	33	20	-	$5\frac{6}{8}$	$49\frac{3}{4}$	$168\frac{7}{8}$	182	-	-	-
Cenop	I	30	32	2	4	$59\frac{7}{8}$	$73\frac{3}{4}$	$180\frac{2}{4}$	-	-	-
Corpesti	II	4	22	-	$4/8$	$27\frac{1}{8}$	$11\frac{3}{4}$	50	-	-	-
Covasina	I	258	4	9	$109\frac{6}{8}$	247	1187	1872	$48\frac{1}{4}$	-	774
Craicova	III	3	23	-	$3/8$	$14\frac{3}{4}$	$27\frac{1}{8}$	26	-	-	-
Minivel	IV	10	19	2	$1\frac{2}{8}$	$18\frac{1}{4}$	$45\frac{3}{8}$	$90\frac{1}{2}$	-	-	4
Cuieş	III	88	57	3	$13\frac{2}{8}$	$148\frac{1}{8}$	$342\frac{7}{8}$	$439\frac{6}{8}$	-	-	-
Chier	II	85	9	-	$17\frac{4}{8}$	$160\frac{2}{8}$	$293\frac{1}{4}$	541	-	$93\frac{1}{2}$	-
Curtici /Készorczy/	I	109	-	-	37	$27\frac{1}{4}$	1027	587	27	-	-
Curtici /Mericibányi/	I	43	28	8	6	$17\frac{5}{8}$	312	78	-	-	-
Cuvin	I	174	37	10	$48\frac{2}{8}$	95	$1331\frac{2}{4}$	642	$23\frac{3}{4}$	-	$1783\frac{1}{4}$
Iezî	III	1	74	1	$1/8$	$72\frac{1}{4}$	$86\frac{3}{4}$	$40\frac{2}{4}$	-	-	-
Luguzau	II	31	7	1	$5\frac{4}{8}$	$35\frac{2}{4}$	$119\frac{2}{4}$	181	-	-	-
Lunca	II	17	17	-	$2\frac{3}{8}$	31	95	$62\frac{3}{4}$	-	-	-

Necea	I	196	6	-	24	$27\frac{3}{4}$	417	247	$2\frac{2}{8}$	-
Inpăești	III	24	1	-	$4\frac{7}{8}$	$71\frac{3}{4}$	$44\frac{3}{4}$	159	-	-
Mădrișești	IV	13	38	-	$1\frac{5}{8}$	$51\frac{1}{4}$	$132\frac{1}{2}$	$73\frac{2}{4}$	-	-
Măderet	I	146	32	-	$21\frac{4}{8}$	$503\frac{7}{8}$	$642\frac{2}{4}$	$340\frac{1}{2}$	$2\frac{2}{8}$	199
Minie	I	16	126	9	2	194	$71\frac{2}{4}$	$145\frac{2}{4}$	-	3434
Mezeș	II	3	17	-	$3\frac{3}{8}$	10	$22\frac{1}{8}$	$362\frac{1}{4}$	-	-
Miclăce	I	33	116	27	$12\frac{6}{8}$	$70\frac{2}{4}$	$337\frac{3}{4}$	$163\frac{1}{4}$	3	-
Miniaș	II	20	9	-	3	22	$113\frac{3}{4}$	40	-	-
Vișeu	II	127	47	-	$31\frac{4}{8}$	$30\frac{3}{8}$	$410\frac{1}{4}$	991	-	-
Moboroștie	III	18	1	-	$4\frac{4}{8}$	$8\frac{6}{8}$	$70\frac{2}{4}$	162	$1\frac{1}{8}$	-
Windruloș	I	42	16	-	$7\frac{5}{8}$	$41\frac{1}{4}$	$100\frac{2}{4}$	180	-	-
Minerșu	VI	39	15	-	$5\frac{3}{8}$	$57\frac{1}{4}$	$115\frac{3}{4}$	178	-	-
Moneasa	III	-	25	-	-	$12\frac{2}{4}$	30	30	-	-
Moroda	VI	77	4	-	$18\frac{7}{8}$	194	360	435	-	-
Mustești	IV	12	13	-	1	$36\frac{3}{8}$	65	50	-	-

Wince	I	96	27	1	$22\frac{4}{8}$	$143\frac{3}{8}$	$712\frac{2}{4}$	291	$7\frac{3}{8}$	-	382 $\frac{1}{2}$
Nedelbesti	III	-	29	-	-	30	$28\frac{2}{4}$	-	-	-	-
Nedus	II	117	6	-	$26\frac{2}{8}$	$197\frac{5}{8}$	$1604\frac{4}{8}$	$661\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{8}$	-	-
Nedeb	I	137	2	6	$25\frac{4}{8}$	$67\frac{6}{8}$	835	270	$2\frac{5}{8}$	286	-
Zerindul Mare	II	89	19	10	$52\frac{3}{8}$	110	$965\frac{3}{4}$	1176	-	-	-
Pilul Mare	I	111	40	18	$20\frac{3}{8}$	$35\frac{2}{8}$	$456\frac{2}{4}$	483	-	-	-
Neogre	III	19	36	-	$33\frac{1}{8}$	$52\frac{1}{4}$	$148\frac{1}{4}$	74	-	-	-
Obirsia	III	-	20	1	-	$5\frac{6}{8}$	$5\frac{3}{8}$	$2\frac{2}{8}$	-	-	-
Otlacs	I	194	68	15	$40\frac{6}{8}$	$45\frac{5}{8}$	$1425\frac{2}{4}$	289	$7\frac{5}{8}$	-	-
Odvoe	II	44	1	-	$13\frac{7}{8}$	61	$158\frac{1}{2}$	450	$7\frac{7}{8}$	-	-
Pincota	I	236	9	4	$103\frac{4}{8}$	$330\frac{1}{8}$	$2394\frac{2}{8}$	$1799\frac{2}{8}$	22	-	206
Paulis	I	68	53	-	$11\frac{7}{8}$	$121\frac{1}{4}$	$277\frac{1}{4}$	391	-	-	738
Pecice Mehiera	I	145	20	-	$40\frac{6}{8}$	$109\frac{1}{4}$	1452	549	-	-	455
Pecice Romana	I	194	42	-	$39\frac{6}{8}$	$109\frac{2}{4}$	$1193\frac{3}{4}$	707	-	-	217
Pirneeti	III	13	1	1	$2\frac{1}{8}$	29	$44\frac{3}{4}$	69	-	-	-

Pietric	VI	69	24	1	9	159 ⁶ / ₈	237 ² / ₄	195	-	-
Ploc	IV	51	16	-	4	37 ² / ₄	185	179 ³ / ₄	-	-
Plopi	II	29	5	1	5 ² / ₈	37	152	128	-	-
Prejești	III	21	13	-	2 ⁵ / ₈	80 ¹ / ₄	114 ³ / ₄	39 ¹ / ₂	-	-
Redna	I	107	70	50	19 ⁷ / ₈	92 ¹ / ₈	484	341	-	286 ¹ / ₂
Râșniș	III	41	31	-	6 ⁶ / ₈	71 ² / ₈	155 ² / ₄	297	-	-
Revești	II	44	6	-	7 ² / ₈	95 ³ / ₄	222	114 ¹ / ₂	2	2 ⁴ / ₈
Roșia/Mureș/II		11	24	-	1 ³ / ₈	19 ¹ / ₄	55	68 ¹ / ₂	-	-
Roșia/Criș/III		23	28	-	2 ⁷ / ₈	21 ² / ₄	107 ² / ₄	49 ¹ / ₂	-	-
Sebeș	II	67	77	15	11 ² / ₈	163 ⁵ / ₆	385	154 ³ / ₄	3	3/4
Săpăun	II	150	9	1	53	176 ² / ₄	955 ¹ / ₄	1230	-	-
Sicla /Nutina/	II	29	59	-	4	110 ² / ₄	125	126 ¹ / ₂	2	2 ¹ / ₂
Sicla /Péterfy/	II	57	41	-	8 ² / ₈	108	195	273	1	-
Sicla	I	71	201	25	9 ⁶ / ₈	21 ³ / ₄	719	251	1	1/4
Sălinda	II	72	2	-	21 ³ / ₈	109	450	552	3	3/8

Simend	I	100	6	1	$37\frac{4}{8}$	$50\frac{1}{8}$	$926\frac{1}{2}$	$261\frac{1}{4}$	3	-
/Edlpscher/ Simend	I	183	2	7	$72\frac{1}{8}$	$111\frac{2}{8}$	2234	$936\frac{1}{2}$	$213\frac{3}{8}$	-
/Csernovica/ Savirein	II	46	17	-	$11\frac{3}{8}$	$85\frac{7}{8}$	200	367	$7\frac{7}{8}$	-
Seiroş/Grie/IV	IV	4	5	-	$5\frac{1}{8}$	8	$24\frac{2}{4}$	18	-	-
Seiroş /Mures/ Somos	I	100	8	-	$31\frac{4}{8}$	$93\frac{2}{4}$	661	755	$2\frac{1}{4}$	- 26
Somosches	II	64	21	-	$21\frac{3}{8}$	$32\frac{1}{4}$	362	518	-	-
Seces	IV	34	41	-	$4\frac{2}{8}$	$41\frac{3}{4}$	$192\frac{3}{4}$	$132\frac{3}{4}$	-	-
Seturân	IV	18	23	-	$2\frac{6}{8}$	24	$115\frac{2}{4}$	116	-	-
Socodor	I	235	38	31	$68\frac{1}{8}$	$132\frac{1}{4}$	$1033\frac{1}{4}$	1057	$8\frac{3}{4}$	-
Sirbi	II	24	12	-	4	$29\frac{2}{4}$	$128\frac{2}{4}$	91	-	-
Sintana	I	254	2	-	109	$425\frac{3}{4}$	$3193\frac{2}{4}$	1424	3	- 519
Corlăue	I	157	-	14	$119\frac{5}{8}$	202	3221	1787	$18\frac{3}{4}$	-
Saliete	II	22	8	2	$4\frac{7}{8}$	95	145	61	1	2
Simerstin	I	123	3	-	$76\frac{7}{8}$	$177\frac{3}{4}$	$2151\frac{1}{4}$	$1162\frac{3}{4}$	6	- 610

Semi-lao	I	153	38	-	26	74	778 1/4	619	-	-
Sintee Ware	I	97	58	7	18 6/8	55 1/4	466 2/4	440	-	-
Sintee Wood	I	70	26	7	11 1/8	90 2/8	473 1/4	158	2/8	147
Slatins /Mures/ Slatins /Cr14	IV TTI	10	8	-	1 2/8	9	65 3/4	55 1/2	-	-
Slatins /Cr14	TTI	4	50	-	4/8	91	66 3/4	55 1/2	-	-
Selajant	TTI	6	35	-	6/8	38 4/8	67 3/4	32	-	-
Stimbent	I	70	16	-	12	95 3/4	339 3/4	170	-	-
Soroceg	II	15	-	-	3 1/8	24 4/8	24 1/8	134	1/4	-
Selene	I	109	6	-	39 6/8	172 7/8	1025	673	4 1/8	-
Susan1	TTI	12	58	1	1 5/8	23 1/4	157 1/4	78	-	-
Talpos	II	88	8	5	39	68	787 3/4	888 1/2	-	-
Tau14	II	176	24	-	34 6/8	486 2/8	478	939	-	124
Tereseeti	II	10	1	-	2 4/8	15 4/8	30	82	-	-
Tirnova	II	136	18	1	36 6/8	192 7/8	896 2/4	838	2 3/8	-
Toc	II	52	1	-	15 2/8	64 2/4	304	381 1/2	5/8	-

Vărădie	II	52	1	-	15 ² /8	64 ² /4	304	381 ¹ /2	5/8	-
Troies	III	8	10	1	1	14 ⁵ /8	26	52	-	-
Vânători	II	100	44	23	36 ¹ /8	71 ¹ /8	471 ³ /8	1121	-	-
Vpivođeni	IV	28	10	1	3 ⁶ /8	91	65 ³ /4	137	-	-
VoivodeŃi	II	16	6	1	2 ⁷ /8	34 ³ / ₆ 4	61	79	-	-
Vele Mare	IV	6	15	-	6/8	12	27 ⁷ /8	42	-	-
Siris/Bohus	I	300	1	4	112 ¹ /8	205 ¹ /4	2908	1341 ¹ /2	266 ⁶ /8-	444 ¹ /2
Siris*	I	175	7	2	41 ² /8	103 ¹ /4	1165 ² /4	805	5 ² /8	209 ¹ /2
Vintina/ Vinesti	II	29	1	-	3 ⁶ /8	19 ² /8	57	119	-	-
Zarand	I	171	8	14	55 ⁶ /8	222 ³ /4	1535 ² /4	1065	2/4	257
Zeretz	III	4	21	-	4/8	17 ² /4	52 ³ /4	23	-	-
Zelice	IV	12	35	1	1 ⁵ /8	26 ³ /8	93 ¹ /4	62 ³ /4	-	-
Zimbru	IV	25	3	-	4 ² /8	28 ³ /4	99	-	-	-

Bineînțeles, aceste date se referă doar la pământurile urbariale și nu conțin pământurile nobiliare alodiale) și nici cele aflătoare în folosința orașului cameral Arad.

Comparînd aceste date cu cele publicate de Gh. Ciuhandu din anii 1743—1752, aflăm următoarele :

	1743—1752	1771—1772
iobagi	7.030	11.551
jeleri	603	4.623 ¹³

Creșterea numerică a iobagilor, dar în special a jelerilor este evidentă.

Făcînd o statistică centralizatoare, tot pe baza datelor publicate de Gh. Ciuhandu, cantitatea terenurilor semănate în 1743/1752 se prezintă astfel :

- semănătură de grâu, 7843 cîble;
- semănătură de orz, 3601 cîble;
- semănătură cu ovăz, 946 cîble;
- semănătură de porumb, 9103 mierțe;
- semănătură de mei, 76 cîble¹⁴.

Dacă socotim o semănătură cu o cîblă echivalentă cu un jugăr mic, respectiv o semănătură de mierță de porumb tot cu un jugăr mic, totalitatea pământurilor semănate se ridică la 22.569 jugăre care, în condițiile asolamentului bienal se dublează. Socotim, deci, că în anii 1743—1752, totalitatea arăturilor aflătoare în folosința iobagilor era de aproape 45.000 jugăre mici. Pînă la cele 78.119 jugăre de arături evidențiate în 1771/1772 se observă, deci, o creștere de peste 23.000 jugăre, ceea ce în raport cu creșterea populației nu este satisfăcătoare.

Tabelul centralizator din 1786 evidențiază și 14.319 sape de vii, dar nu vorbește despre pruniște, deși urbariile respective, în multe sate, vorbesc despre suprafețe întinse de pruniști.

Sînt menționate, însă, cu o deosebită precizie, servituțile iobăgești. Potrivit urbariilor, iobagii erau obligați să presteze anual, după fiecare sesie întregă, 52 zile de robotă cu car sau 104 zile cu palmele. Dădeau nonă din toate produsele, inclusiv și inul și cînepa. În comunele unde, după pacea de la Karlowitz (1699) s-au stabilit unități grănicerești, iobagii în loc de nonă și zeciuală serveau doar cu septima (Giarmata, Gurba, Mocreă, Șicula, Bîrzava, Vinești, Baia, Căpruța, Vărădia, Bătuța, Conop, Dumbrăvița, Șiria (o parte), Monoroștia, Groșii Noi și o parte din

¹³ Ciuhandu, *op. cit.*, Kovacsics, *op. cit.*, socoteli făcute pe baza tabelelor publicate.

¹⁴ În comitatul Arad se folosea cîbla de Șimand, care consta din 4 mierțe. O mierță era de 20 itii sau cupe, corespunzînd, în general, a 20—30 litri, respectiv o cîblă circa 113 litri.

Ineu)¹⁵. La Șoimoș, pe Valea Mureșului, precum și la Mîndruloc, Cicir, unde iobagii erau angajați la plutăritul sării, era în vigoare o dijmă de a opta parte (octava)¹⁶, care, cu ceva, era mai mică ca nona și zeciuiala luate la un loc.

Jelarii cu casă erau obligați la 18 zile de robotă pe an, iar jelerii fără casă la 12 zile. Robotele lor erau socotite cu palmele.

Paragraful II, din capitolul V al urbariului, descrie modalitățile dijmuirii, care trebuia să fie făcută între 21 iunie și 20 august. Iobagul nu putea fi obligat la dijmă pentru a doua semănătură¹⁷.

O altă categorie a sarcinilor iobăgesti era dijma mică sau, cu altă denumire, **daturile**. Potrivit urbariului, după fiecare sesie se pretindea un car de lemne, o iție de unt (apr. 1,5 kg), doi cocoși, doi pui și 12 ouă. Unele comune erau scutite de darea de lemne.

Tabelul centralizator prezintă cu exactitate aceste dări pentru fiecare comună. Aceste obligații erau calculate cu o precizie de ordinul sferurilor de jugăr. Corespunzător acestui calcul, la o sesie de categoria I, respectiv 38 jugăre de pământ iobăgesc, compus din 26 jugăre arături și 12 jugăre finețe, la o pătrime de jugăr revin : 1/152 stînjeni lemne, 1/152 iții de unt, 1/76 cocoși, 1/76 pui și 3/38 ouă, respectiv valori corespunzătoare. În cazul unei sesii de categoria a II-a, adică la un total de 40 jugăre pământ iobăgesc, la un sfert de jugăr revin : 1/160 stînjeni de lemne, 1/160 iții unt, 1/80 cocoși, 1/80 pui, 3/40 ouă. În cazul unei sesii de categoria a III-a la 42 jugăre de pământ iobăgesc, revin pe sfert de jugăr : 1/168 stînjeni lemne, 1/168 iții unt, 1/84 cocoși, 1/84 pui, respectiv 3/42 ouă. La sesie de categoria a IV-a, cu 32 jugăre arătură și 12 jugăre finețe revin pe un sfert jugăr : 1/176 stînjeni lemne, 1/176 iții unt, 1/88 cocoși, 1/88 pui, respectiv 3/44 ouă, sau valori corespunzătoare¹⁸.

În acest sens trebuie să interpretăm datele din tabelul următor, redat din tabelul centralizator al conscripțiilor arădene.

Iobagii, după fiecare casă, erau obligați la o arendă anuală de 1 florin. Această taxă privea, deci, pe iobagi și pe jelerii cu casă.

---

¹⁵ „... In desumptione in Natura Septima antea etiam prehabitis diminum hocce imposterum permanere Comunitati huic, ita declaravimus Colonorum in juriu non nisi Nona Dominio Terrestriali de hinc praestatur. Etsi quidem Dominium Terrestriali Quottam suam in natura in Canabe et Lino elegisset eadem Tabellae Urbarialis rubricae sub No. octavo comprehensae inferuimus et rubricae filaturae sub No. undecimo denotatam ductis pro traversum Lineolis absolvimus...” Conscriptia comunei Mocrea din 1772. Arhivele Statului Arad. Cu privire la literatura grănicerilor, vezi Ciuhandu, *op. cit.*; Koroknai Ákos, *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határvidéken a XVIII. század elején*, Budapest, 1974.

¹⁶ Urbariul comunei Șoimoș (Mureș) din 1771, Arhivele Statului Arad.

¹⁷ Vezi textul urbariului, capitolul V, paragraful 2. — *Urbariul comunei Cinteii*, Arhivele Statului Arad.

¹⁸ Pentru clasa I, vezi *Urbariul comunei Covăsînt*, pentru clasa II *Urbariul comunei Apateu*, pentru clasa III *Urbariul comunei Dezna*, pentru clasa IV *Urbariul comunei Valea Marc*, Arhivele Statului Arad.

Localitatea	Cantitatea robotator cu jug pe an / in zile/	Cantitatea robotator cu palmela pe an / in zile/	Aranda /tunsi- ritul / in fo-	Darea de lem- n / caruta sau stingenti/	Darea de unt / lili/	Darea de put sa de cocoi / bucati/	Darea de oua / bucati/
Adea	1299 ^{12/40}	3368 ^{12/20}	99	23 ^{101/160}	23 ^{101/160}	47 ^{21/80}	284 ^{32/40}
Agria	881 ^{29/40}	2681 ^{9/20}	156	17 ^{5/160}	17 ^{5/160}	34 ^{5/80}	203 ^{19/40}
Almas 'Siria/	254 ^{5/42}	634 ^{5/21}	28	-	-	9 ^{65/84}	58 ^{27/42}
Almas /Ineu/	457 ^{27/40}	1298 ^{4/20}	63	8 ^{128/160}	8 ^{128/160}	17 ^{48/80}	105 ^{24/40}
Bodesti	415 ^{27/40}	1172 ^{27/20}	57	7 ^{159/160}	7 ^{159/160}	15 ^{59/80}	95 ^{4/40}
Cilul de Jos	556 ^{16/40}	1184 ^{16/20}	47	10 ^{62/160}	10 ^{62/160}	20 ^{62/80}	126 ^{36/40}
Crocna de Jos	434 ^{8/40}	1048 ^{8/20}	57	8 ^{44/160}	8 ^{44/160}	16 ^{44/80}	95 ^{12/40}
Gr. Ocreea	696 ^{5/40}	2638 ^{5/20}	132	13 ^{106/160}	13 ^{106/160}	27 ^{60/80}	160 ^{4/40}
Apetiu	1489 ^{2/40}	3392 ^{2/20}	144	28 ^{144/160}	28 ^{144/160}	57 ^{54/80}	343 ^{52/40}
Arandea	682 ^{7/40}	1610 ^{7/20}	67	12 ^{70/160}	12 ^{70/160}	24 ^{70/80}	155 ^{33/40}

Baia	233 ¹ / ₄₀	460 ¹ / ₂₀	14	4 ⁷⁷ / ₁₆₀	4 ⁷⁷ / ₁₆₀	8 ⁷⁷ / ₈₀	753 ¹ / ₄₀
Baltele	2138/44	16916/22	10	74/176	74/176	77/88	436/44
Berechiu	251536/40	520516/20	130	48 ¹⁰⁵ / ₁₆₀	48 ¹⁰⁵ / ₁₆₀	97 ²⁵ / ₈₀	534 ⁶ / ₄₀
Berde	24736/40	84611/20	44	4 ¹²³ / ₁₆₀	4 ¹²³ / ₁₆₀	9 ⁴³ / ₈₀	5710/40
Bets	13228/38	2859/19	13	2 ⁸⁴ / ₁₅₂	2 ⁸⁴ / ₁₅₂	5 ⁸ / ₇₆	30 ²⁴ / ₃₈
Zerindul	46130/40	115110/20	35	8 ¹⁵⁰ / ₁₆₀	8 ¹⁵⁰ / ₁₆₀	17 ⁷⁰ / ₈₀	10712/40
Wic Biras	54113/40	19822/20	105	11 ²¹ / ₁₆₀	11 ²¹ / ₁₆₀	22 ²¹ / ₈₀	123 ²¹ / ₄₀
48frzeve	48113/38	105210/19	39	10 ⁸⁷ / ₁₅₂	10 ⁸⁷ / ₁₅₂	21 ¹¹ / ₇₆	12717/38
Perindie	16431/40	4194/20	25	3 ²⁷ / ₁₆₀	3 ²⁷ / ₁₆₀	6 ²⁷ / ₈₀	37 ¹ / ₄₀
Podrog	-	414	23	-	-	-	-
Bodesti	26735/44	8658/21	44	5 ²⁶ / ₁₇₆	5 ²⁶ / ₁₇₆	10 ²⁶ / ₈₈	6230/44
Buhani	19015/42	97413/21	56	3 ¹¹¹ / ₁₆₈	3 ¹¹¹ / ₁₆₈	7 ³¹ / ₈₄	3839/42
Bonesti	37738/40	164312/20	89	7 ⁵⁶ / ₁₆₀	7 ⁵⁶ / ₁₆₀	14 ⁴⁶ / ₈₀	8718/40
Bocsig	24528/40	6178/20	29	4 ¹¹⁶ / ₁₆₀	4 ¹¹⁶ / ₁₆₀	9 ³⁶ / ₈₀	5520/80

Ineu	1416 ^{28/40}	2248	134	27 ^{68/160}	27 ^{68/160}	59 ^{53/80}	331 ^{12/40}
/Paterfy/ Ineu	403	1310	61	7 ^{100/160}	7 ^{100/160}	15 ^{20/80}	93
/Nutins/ Prustiresc	38 ^{17/40}	94	5	136/176	136/176	1 ^{48/88}	8 ^{38/44}
Suceava	27 ^{34/44}	73 ^{12/22}	3	94/176	94/176	16/38	6 ^{18/44}
Butani	2060 ^{11/40}	7150 ^{11/2}	200	37 ^{90/100}	37 ^{90/100}	75 ^{7/80}	452 ^{7/40}
Germeiu	1783 ^{38/40}	3883 ^{18/20}	142	33 ^{3/160}	33 ^{3/160}	67 ^{3/80}	362 ^{18/42}
Ciuresti	48 ^{25/42}	159 ^{4/21}	15	157/168	157/168	1 ^{73/84}	11 ^{14/42}
Cigarel	736 ^{23/40}	1904 ^{12/30}	100	14 ^{24/160}	14 ^{24/160}	28 ^{2/80}	69 ^{34/40}
Cicir	712 ^{36/38}	1425 ^{16/19}	52	-	13 ^{108/152}	27 ^{32/76}	164 ^{20/38}
Cintel	1481 ^{5/38}	4163 ^{4/19}	109	29 ^{48/152}	29 ^{48/152}	58 ^{42/76}	345 ^{30/38}
Dezne	248 ^{36/42}	1398 ^{7/21}	83	7 ^{29/168}	7 ^{29/168}	14 ^{29/84}	51 ^{1/42}
Diect	590 ^{9/40}	1229 ^{4/20}	65	10 ^{19/160}	10 ^{19/160}	20 ^{19/80}	127 ^{2/40}
Durbavile /Oris/ Durbavile /Ware/ Ponzeni	307 ^{2/42}	712 ^{2/21}	40	5 ^{161/168}	5 ^{161/168}	11 ^{75/84}	70 ^{36/42}
	473 ^{8/40}	1000 ^{8/20}	26	9 ^{16/160}	9 ^{16/160}	18 ^{16/80}	109
	124 ^{26/42}	695 ^{5/28}	41	2 ^{86/168}	2 ^{86/168}	5 ^{2/34}	30 ^{6/42}

Drăgănești	970 ^{31/40}	2067 ^{4/20}	87	18 ^{307/160}	15	107 ^{1/160}	97 ^{87/80}	224 ^{4/40}
Bulzele	80 ^{3/44}	214 ^{3/22}	10	1 ^{85/176}	1	85 ^{1/176}	2 ^{85/88}	15 ^{15/44}
Tronț	1703 ^{13/40}	3562 ^{13/20}	132	32 ^{121/160}	32	121 ^{1/160}	65 ^{41/80}	393 ^{3/40}
Alateșu	6239 ^{25/38}	12650 ^{6/19}	232	-	119	151 ^{1/152}	219 ^{75/76}	1459 ^{35/38}
Pedureni	1537 ^{32/38}	3800	127	33 ^{40/152}	33	40 ^{1/152}	66 ^{44/76}	332 ^{17/38}
Clari	5843 ^{1/2}	11897	157	112 ^{3/8}	112	3 ^{1/8}	224 ^{3/4}	1344 ^{3/4}
Terrata Negreț Căminu de Sus	1573 ^{5/40}	3356 ^{5/20}	73	36 ^{31/160}	36	31 ^{1/160}	72 ^{31/80}	362 ^{35/40}
Crocna de Sus	260 ^{26/42}	853 ^{4/21}	46	5 ^{2/168}	5	2 ^{1/168}	10 ^{2/84}	60
Minicui de Sus	341 ^{33/42}	1056 ^{11/21}	69	5 ^{154/168}	5	154 ^{1/168}	11 ^{75/84}	78 ^{15/42}
Teniș	60 ^{41/42}	511 ^{20/21}	29	1 ^{29/168}	1	29 ^{1/168}	2 ^{29/84}	14 ^{31/42}
Perice	43 ^{35/44}	117 ^{13/22}	13	155 ^{1/176}	155	1 ^{1/176}	16 ^{1/88}	10 ^{15/44}
Calice /Bohus/ Calice /Mălina/ Clocoveni	3354	6708	143	-	64	4 ^{1/8}	129	774
	1440 ^{10/38}	2920 ^{10/19}	92	-	27	106 ^{1/152}	27 ^{106/152}	332 ^{15/38}
	1273 ^{19/38}	3194 ^{16/19}	168	-	24	74 ^{1/152}	48 ^{14/76}	293 ^{37/38}

Govoşdia /Mureş/	672	1381	31	12 ^{144/152}	12 ^{144/152}	25 ^{68/76}	155 ^{1/38}
Govoşdia /Cris/	252 ^{2/40}	822 ^{2/20}	52	4 ^{159/160}	4 ^{159/160}	9 ^{79/80}	59 ^{1/38}
Grosi /Mureş/	401 ^{19/42}	838 ^{19/21}	39	2 ^{53/160}	2 ^{53/160}	4 ^{50/80}	93 ^{4/40}
Grosi /Cris/	159 ^{10/40}	552 ^{10/40}	31	3 ^{10/160}	3 ^{10/160}	6 ^{10/80}	36 ^{30/40}
Gurshonţ	121 ^{9/40}	910 ^{9/20}	39	2 ^{53/160}	2 ^{53/160}	4 ^{53/80}	27 ^{25/40}
Gurba /Mureş/	432 ^{19/40}	1560 ^{19/20}	85	7 ^{91/160}	7 ^{91/160}	15 ^{11/80}	91 ^{1/40}
Gurba /Péterfy/	59 ^{19/40}	206 ^{19/20}	12	1 ^{22/160}	1 ^{22/160}	2 ^{22/80}	13 ^{26/40}
Giarmata	195 ^{13/40}	696 ^{13/20}	40	3 ^{121/160}	3 ^{121/160}	7 ^{41/80}	45 ^{3/40}
Ghioroc	-	1245	67	-	-	-	-
Julia	1950 ^{4/38}	3912 ^{4/19}	52	36 ^{46/152}	36 ^{46/152}	72 ^{20/76}	50 ^{24/58}
Vărand	1612 ^{24/38}	3398 ^{3/19}	191	31 ^{68/152}	31 ^{68/152}	62 ^{68/76}	335 ^{26/38}
Halalie	207 ^{32/40}	493 ^{12/20}	24	4 ^{24/160}	4 ^{24/160}	8 ^{24/80}	49 ^{32/40}
Hodoc	504 ^{25/42}	1567 ^{19/21}	70	9 ^{114/168}	9 ^{114/168}	19 ^{25/84}	116 ^{21/42}
Hold	307 ^{26/40}	676 ^{6/20}	33	5 ^{14/160}	5 ^{14/160}	10 ^{14/80}	70 ^{1/40}
Honţior	116 ^{3/42}	808 ^{3/21}	48	2 ^{39/168}	2 ^{39/168}	4 ^{39/84}	22 ^{39/42}

Tarcon	175 ^{52/44}	413 ^{12/23}	21	3 ^{60/176}	3 ^{60/176}	6 ^{60/80}	40 ^{4/44}
Tarcon	201 ^{33/40}	637 ^{13/20}	35	3 ^{121/150}	3 ^{121/150}	7 ^{41/80}	53 ^{3/40}
Tigra	167 ^{17/42}	611 ^{17/21}	34	2 ^{14/168}	2 ^{14/168}	4 ^{14/80}	24 ^{33/42}
Tibet	509 ^{36/38}	1659 ^{17/19}	84	9 ^{7/152}	9 ^{7/152}	18 ^{7/76}	121 ^{7/33}
Tosa	418 ^{30/40}	1001 ^{16/20}	49	8 ^{20/160}	8 ^{20/160}	16 ^{10/80}	96 ^{14/40}
Tosca	219 ^{16/42}	726 ^{16/21}	43	4 ^{100/168}	4 ^{100/168}	9 ^{10/84}	50 ^{34/42}
Chokran	111 ^{32/40}	313 ^{12/20}	15	2 ^{24/160}	2 ^{24/160}	4 ^{24/80}	25 ^{32/40}
Capri	617 ^{35/38}	1307 ^{16/19}	46	12 ^{105/152}	12 ^{105/152}	25 ^{29/76}	140 ^{5/38}
Cevia	282 ^{4/40}	810 ^{4/20}	45	5 ^{68/160}	5 ^{68/160}	10 ^{68/80}	65 ^{4/40}
Chertea	356 ^{10/42}	1036 ^{10/21}	49	6 ^{141/168}	6 ^{141/168}	13 ^{54/84}	80 ^{33/42}
Cherelue	383 ^{14/40}	1560 ^{7/20}	88	7 ^{60/160}	7 ^{60/160}	14 ^{60/80}	88 ^{29/40}
Cherechiu	3387 ^{52/38}	6880 ^{13/19}	148	-	65 ^{15/152}	130 ^{15/76}	781 ^{7/38}
Chinecu	1282 ^{38/40}	3549 ^{18/20}	157	-	28 ^{134/160}	57 ^{79/80}	23 ^{8/40}
Chisindie	667 ^{12/40}	3377 ^{12/26}	189	13 ^{43/160}	13 ^{43/160}	26 ^{43/80}	150 ^{39/42}
Ciofow	709 ^{7/38}	2292 ^{7/19}	99	13 ^{99/152}	13 ^{99/152}	27 ^{21/76}	153 ^{25/38}

Cooleba	25 ² /40	132 ² /20	3	1 ⁶⁵ /160	1 ⁶⁵ /160	2 ⁶⁶ /80	17 ²² /40
Cooper	71 ⁶ /42	160 ⁶ /21	6	1 ⁵² /169	1 ⁵² /169	2 ⁵² /84	16 ⁸ /42
Cooper /Parker	361 ¹¹ /42	1032 ¹¹ /21	52	7 ⁵⁹ /168	7 ⁵⁹ /168	14 ⁵⁹ /84	88 ⁹ /42
Cooper /Murray	270 ¹¹ /42	1141 ¹³ /19	62	5 ⁴⁵ /152	5 ⁴⁵ /152	10 ⁴⁵ /76	63 ²¹ /30
Cooper	2337 ¹ /40	15317 ¹ /20	26	89/160	89/160	1 ⁹ /80	6 ²⁷ /40
Cooper	6417 ⁷ /38	13014 ¹ /19	252	123 ⁶² /152	123 ⁶² /152	246 ⁶² /76	1480 ²¹ /38
Cooper	19 ²¹ /42	453	26	63/168	23/168	63/84	4 ²¹ /42
Cooper	75 ⁴¹ /42	51719 ¹ /21	29	1 ⁸¹ /176	1 ⁸¹ /176	2 ⁸¹ /88	17 ²³ /44
Cooper	674 ²¹ /42	2773 ¹¹ /21	145	16 ¹⁴³ /168	16 ¹⁴³ /168	33 ⁵⁹ /84	201 ³⁷ /42
Cooper	1126 ⁵ /40	2414 ⁵ /20	94	-	21 ¹⁰⁵ /160	43 ²⁵ /80	260 ⁵ /40
Cooper /Kahzongyi	2137 ²⁴ /38	4275 ¹⁰ /19	109	-	41 ⁴⁵ /152	82 ⁴⁵ /76	495 ³² /38
Cooper /Kahzongyi	394 ⁶ /38	1586 ⁶ /19	71	-	7 ¹²⁶ /152	15 ⁵⁰ /76	96 ²⁶ /38
Cooper /Marcelbandy	3017 ²⁷ /38	6821 ⁸ /31	211	58 ⁵ /152	58 ⁵ /152	111 ⁵ /76	696 ¹⁶ /38
Cooper	11 ¹⁹ /42	1428 ¹⁹ /21	75	37/168	37/168	37/84	2 ²⁷ /42
Cooper	374 ²⁰ /40	887 ¹⁷ /20	38	8 ²⁹ /160	8 ²⁹ /160	16 ²⁹ /80	89 ¹⁰ /40

Junca	152 ^{17/40}	611 ^{17/20}	34	2 ^{149/160}	2 ^{149/160}	5 ^{69/80}	35 ^{7/40}
Juperti	300 ^{17/40}	601 ^{19/21}	25	5 ^{132/168}	5 ^{132/168}	11 ^{48/84}	69 ^{18/42}
Maced	622 ^{4/38}	1899 ^{2/19}	122	-	15 ^{44/152}	32 ^{46/76}	183 ^{10/14}
Medrize sti	99	782	51	1 ^{151/176}	1 ^{151/176}	3 ^{71/88}	22 ^{41/44}
Mederet	1522 ^{14/38}	3616 ^{14/19}	178	-	29 ^{42/152}	58 ^{42/76}	353 ^{12/38}
Mifia	1139 ^{9/38}	2599 ^{9/29}	142	2 ^{27/152}	2 ^{27/152}	4 ^{27/76}	26 ^{7/38}
Merec	20 ^{19/40}	346 ^{19/20}	20	65/160	65/160	53/80	5 ^{7/40}
Micrlaca	675 ^{25/38}	3763 ^{6/19}	149	-	12 ^{151/192}	24 ^{95/76}	155 ^{35/38}
Minid	178 ^{12/44}	417 ^{12/21}	29	3 ^{72/168}	3 ^{72/168}	6 ^{72/84}	41 ^{6/42}
Misco	1620 ^{24/40}	4087 ^{19/20}	174	31 ^{28/160}	31 ^{28/160}	60 ^{25/40}	378 ^{24/40}
Monoroetia	286 ^{23/42}	594 ^{12/21}	19	5 ^{93/168}	5 ^{93/168}	11 ^{9/84}	60 ^{31/42}
Mindrucoc	495 ^{2/38}	1218 ^{2/19}	58	-	9 ^{79/152}	19 ^{3/76}	114 ^{9/38}
Mifaru	395 ^{4/40}	995 ^{4/20}	55	6 ^{148/160}	6 ^{148/160}	13 ^{58/80}	83 ^{4/40}
Nonesea	-	450	25	-	-	-	-
Moroda	1185 ^{21/40}	2442 ^{4/20}	81	20 ^{97/160}	20 ^{97/160}	40 ^{17/80}	245 ^{36/40}

Mustesdi	81 ²¹ /40	396 ²¹ /22	23	190/176	190/176	3 ¹¹ /88	18 ⁷³ /44
Niecs	1320 ⁷ /38	2874 ⁷ /19	123	-	25 ⁶⁰ /152	50 ⁶⁰ /76	305 ¹ /38
Négybásti	-	522	29	-	-	-	-
Nóds	1521 ³⁹ /40	3151 ¹⁹ /20	123	29 ³⁷ /160	29 ³⁷ /160	58 ³⁷ /160	351 ⁹ /40
Nódsb	1574 ¹⁷ /38	3241 ⁸ /19	139	-	40 ⁸² /152	81 ⁶ /76	388 ¹⁹ /38
Zerind	2725 ³¹ /40	5913 ¹⁸ /20	108	49 ¹²² /152	49 ¹²² /152	99 ⁴⁷ /80	594 ²¹ /40
Pilul Na- re	1232 ¹² /38	3412 ¹ /19	151	23 ¹²² /152	23 ¹²² /152	47 ⁵¹ /76	282 ³ /38
Yeerra	192 ⁹ /42	1032 ¹ /21	55	5 ¹¹⁷ /168	3 ¹¹⁷ /168	7 ³² /84	44 ²⁵ /42
Obfrsie	-	360	20	-	-	-	-
Otlaca	2084 ¹⁸ /38	5236 ¹⁸ /19	262	39 ¹⁴¹ /152	39 ¹⁴¹ /152	78 ¹⁵ /76	478 ³ /38
Qevos	823 ²³ /40	1659 ³ /20	45	15 ¹³⁷ /160	15 ¹³⁷ /160	31 ⁵³ /80	190 ² /40
Pincots	5718 ¹⁹ /38	11657	245	-	115 ⁶¹ /152	230 ⁶ /76	1213 ¹⁰ /38
Paullie	777 ²⁶ /38	2509 ⁷ /19	121	14 ¹⁴⁴ /152	14 ¹⁴⁴ /152	29 ⁷⁰ /76	177 ²⁰ /38
Pecice /Wachlarn/	2732 ¹⁶ /38	5824 ¹⁶ /19	165	50 ¹²⁸ /152	50 ¹²⁸ /152	101 ⁵² /76	631 ³⁰ /38
Pecice	2488 ²⁵ /38	5733 ⁶ /19	136	47 ¹²⁹ /152	47 ¹²⁹ /152	95 ⁵³ /76	522 ²⁷ /38

Ferret	158 ⁴ /42	336 ⁹ /21	25	2 ¹⁵⁹ /168	2 ¹⁵⁹ /168	5 ⁷⁵ /84	25	15/42
Fanlin	585 ⁸ /40	1575	93	10 ¹⁴⁰ /160	10 ¹⁴⁰ /160	21 ⁶⁰ /80	130	22/40
Flechet	274 ²⁹ /44	865 ⁴ /22	47	5 ⁵² /176	5 ⁵² /176	10 ⁵⁰ /88	62	37/44
Flopi	571 ²² /40	845 ² /20	34	7 ²⁴ /160	7 ²⁴ /160	14 ²⁴ /80	85	32/40
Fraquet	162 ²¹ /42	558	34	3 ²¹ /168	3 ²¹ /168	6 ²⁶ /84	37	21/44
Fudma	1050 ³⁷ /38	3961 ¹⁶ /19	177	20 ²⁹ /152	20 ²⁹ /152	40 ²⁹ /76	193	11/38
Fups eg	912	1824	72	8 ²⁹ /168	8 ²⁹ /168	17 ⁵¹ /84	102	30/42
Fvetis	456 ¹⁷ /40	994 ¹⁷ /20	50	8 ¹²⁶ /160	8 ¹²⁶ /160	17 ⁴⁶ /80	65	14/42
Foels /Oriel/ Roels	157 ¹⁰ /40	638 ¹⁰ /20	51	3 ⁴ /168	3 ⁴ /168	6 ⁴ /84	36	14/42
/Maures/ Sebis	73 ⁵ /40	578 ⁵ /20	35	1 ⁶² /160	1 ⁶² /160	2 ⁶² /80	17	5/40
Sopreue	629 ²⁹ /40	2819 ¹⁹ /20	139	11 ¹⁴ /160	11 ¹⁴ /160	23 ¹⁷ /80	145	2/40
Siorle	2829 ³³ /40	5833 ¹⁵ /20	169	54 ¹³⁷ /160	54 ¹³⁷ /160	109 ⁵⁷ /80	652	11/40
/Esterfy/ Siorle	532 ²⁷ /40	1803 ⁷ /20	98	10 ⁴¹ /160	10 ⁴¹ /160	20 ⁴¹ /80	122	22/40
/Mutim/ Siorle	243 ⁹ /40	1482 ⁴ /20	81	4 ¹⁰⁸ /160	4 ¹⁰⁸ /160	9 ²⁸ /80	56	9/40
	665 ²⁰ /25	5644 ² /19	272	11 ⁹⁸ /152	11 ⁹⁸ /152	23 ⁹² /76	139	30/38

Sillindis	1325 ¹⁴ /40	2182 ¹⁴ /20	74	25 ⁹⁰ /160	25 ⁹⁰ /160	51 ¹⁰ /80	303 ¹⁴ /20
Simand	4237 ⁸ /38	8594 ¹² /19	185	-	82 ¹²⁹ /152	165 ⁴⁶ /76	925 ³⁷ /38
/Edlspacher/							
Simand	1599 ³² /38	3311 ¹³ /19	144	-	25 ¹¹¹ /152	51 ²⁵ /78	355 ¹ /38
/Csernovics/							
Savfrein	732 ³⁵ /38	1761 ¹⁵ /19	63	14 ⁵ /160	14 ⁵ /160	28 ⁵ /80	169 ⁵ /20
Soimoe	39 ²⁶ /44	169 ⁴ /22	9	134/176	134/176	1 ⁴⁶ /88	96/44
/Cris/							
Soiroe	1909 ³³ /38	3963 ¹⁴ /19	108	31 ⁹⁸ /152	31 ⁹⁸ /152	63 ³⁶ /76	440 ²¹ /38
/Mures/							
Somoe	507 ¹³ /38	1357 ¹³ /19	56	-	9 ¹¹² /152	18 ³⁷ /76	116 ³ /38
Somosches	1085 ⁶ /40	2546 ⁶ /20	85	20 ¹⁴² /160	85 ¹⁴² /160	41 ⁶² /80	291 ²⁵ /40
Secoci	281 ¹⁵ /44	1200 ¹² /22	85	4 ²⁵ /176	4 ²⁵ /176	8 ²⁵ /88	102
Saturau	179 ¹² /44	762 ¹² /22	41	3 ⁷⁸ /176	3 ⁷⁸ /176	6 ⁷⁸ /88	41 ²¹ /44
Socodor	4251 ¹⁰ /38	9558 ¹⁰ /19	273	83 ¹⁰² /160	83 ¹⁰² /160	167 ²⁶ /76	967 ²⁶ /38
Sifoi	258 ¹⁸ /40	752 ¹⁸ /20	36	4 ¹⁴⁶ /160	4 ¹⁴⁶ /160	9 ⁶⁶ /80	59 ³⁵ /40
Sintans	6334 ¹⁹ /38	12703	256	121 ⁹⁴ /152	121 ⁹⁴ /152	243 ¹⁸ /76	1461 ²² /38
Corlanc	6220 ¹⁹ /38	12609	157	119 ⁵ /8	119 ⁵ /8	239 ¹ /4	1435 ¹ /2
Sriste	314 ¹⁰ /40	796 ¹¹ /20	30	5 ¹¹⁷ /160	5 ¹¹⁷ /160	11 ⁶⁴ /80	72 ²⁸ /40

Sinmartin	4239 ^{14/38}	8714 ^{14/19}	126	-	73 ^{151/152}	147 ^{75/76}	971 ^{55/40}
Semlac	1803 ^{25/38}	4291 ^{16/19}	191	-	34 ^{105/152}	69 ^{29/76}	372 ^{1/38}
Sintea Ware	1067 ^{32/38}	3166 ^{15/19}	155	19 ^{67/152}	89 ^{69/152}	38 ^{67/76}	247 ^{37/38}
Sintea Mich	788 ^{13/38}	2128 ^{13/19}	96	15 ^{33/152}	15 ^{33/152}	50 ^{33/76}	181 ^{23/38}
Slotina /Mureș	51 ^{40/42}	963 ^{19/21}	18	1 ^{81/176}	1 ^{81/176}	2 ^{81/88}	13 ^{3/44}
Slotina /Criș	31 ^{40/42}	962 ^{10/21}	54	100/168	100/168	1 ^{56/84}	7 ^{6/42}
Salăjeni	45 ^{7/42}	720 ^{16/19}	41	146/168	146/168	1 ^{62/84}	10 ^{18/42}
Sîrbăteni	792 ^{35/38}	1873 ^{16/19}	80	-	15 ^{33/152}	30 ^{38/76}	181 ^{7/38}
Soroșeg	216 ^{5/40}	432 ^{5/20}	15	3 ^{125/160}	3 ^{125/160}	7 ^{45/80}	49 ^{35/40}
Slăleus	2370 ^{7/38}	4848 ^{7/19}	115	-	45 ^{56/152}	90 ^{56/76}	520 ^{35/38}
Suseni	99 ^{28/42}	1255 ^{7/21}	70	1 ^{154/168}	1 ^{154/168}	3 ^{70/84}	22
Telpeș	2064 ^{29/40}	4293 ^{9/20}	96	39 ^{113/160}	39 ^{113/160}	79 ^{30/80}	586 ^{29/41}
Teuș	2019 ^{24/40}	4471 ^{4/20}	200	38 ^{151/160}	38 ^{151/160}	77 ^{31/80}	465 ^{24/40}
Teresești	148 ^{21/40}	315 ^{1/20}	11	2 ^{137/160}	2 ^{137/160}	5 ^{57/80}	34 ^{1/40}
Tîrnovo	2237 ^{12/40}	4798 ^{12/20}	154	43 ^{4/160}	43 ^{4/160}	86 ^{4/80}	516 ^{12/40}

Toe	331 ³ /40	1040 ⁶ /20	54	67 ⁰ /160	67 ⁰ /160	127 ⁰ /20	97 ¹⁰ /40
Varadia	905 ⁵ /70	1828 ⁵ /20	53	17 ⁸⁵ /160	17 ⁸⁵ /160	35 ⁵ /86	809 ³⁵ /64
Troies	613 ⁸ /42	303 ¹⁵ /21	18	132 ¹ /168	132 ¹ /168	232 ² /84	141 ² /42
Vinditori	1939 ²⁰ /40	2757 ⁴ /20	144	37 ⁴⁸ /160	37 ⁴⁸ /160	64 ⁴⁸ /80	447 ²⁰ /40
Voivodeeni	1843 ⁷ /40	481 ¹⁷ /20	22	389 ¹ /160	389 ¹ /160	79 ¹ /80	413 ⁷ /40
Vasvoie	2491 ² /44	687 ²⁰ /22	38	414 ² /176	414 ² /176	954 ² /76	564 ² /44
Vele Vere	436 ⁶ /44	356 ⁶ /22	21	146 ¹ /176	146 ¹ /176	148 ¹ /88	94 ² /44
Siria /Bobus/	5830 ¹⁹ /38	11727	1321	-	1121 ⁹ /198	2241 ⁹ /76	13051 ⁹ /38
Siria /Mutina/	2670 ⁸ /38	5490 ⁸ /19	182	-	515 ⁰ /152	1025 ³ /76	616 ⁸ /38
Vinesti	236 ⁶ /40	400 ⁶ /20	30	488 ¹ /160	488 ¹ /160	98 ¹ /80	62 ⁶ /40
Zarand	3696 ³ /38	7277 ² /19	179	67 ⁴⁵ /152	67 ⁴⁵ /152	125 ⁴⁵ /76	7311 ⁷ /38
Zeretzol	3331 ¹ /42	4451 ⁰ /21	25	108 ¹ /168	108 ¹ /168	124 ¹ /84	733 ¹ /42
Zeldia	943 ⁸ /44	819 ² /22	47	1144 ¹ /176	1144 ¹ /176	350 ¹ /88	213 ⁸ /44
Zirbru	2923 ¹ /44	5903 ¹ /22	28	392 ¹ /176	392 ¹ /176	114 ¹ /88	1812 ¹ /44

Tabelul centralizator mai pune în evidență și unele cantități de pământ aflătoare în folosința comunei (în special finețe pentru animalele de reproducere). Ulterior, acest sistem se va generaliza aproape în toate comunele. Deși urbariile, în majoritatea cazurilor, menționează și așa-zise sesii libere pentru biserică și școală, în tabelul centralizator acestea nu sînt evidențiate în mod separat.

Urbariul pentru comitatul Arad, în general, a prevăzut pentru iobagi dreptul de a vinde vin și țuică de la 28 septembrie pînă în ziua Crăciunului, în unele cazuri chiar pînă la 23 aprilie²⁰. Drept urmare, comunele erau supuse și la o dare generală pentru taxa circiumăritului, și anume: 3 forinți pentru taxa de căldare și 3 forinți pentru vînzarea vinului. Astfel, dacă în hotarul comunei se aflau și vii, taxa anuală se ridica la 6 forinți.

Tabelul centralizator evidențiază și contribuția anuală a comunelor față de stat. Din aceste sume putem deduce și puterea economică a diferitelor comunități iobăgești. Acest impozit, în general, era stabilit în raport cu suprafețele cultivate și în raport cu zestrea de animale a țăranilor.

În acest sens, sarcinile bănești ale comunelor se prezintă astfel:

Comuna	Localitatea dispune în afară de sesii individuale		Taxa circiumăritului	Impozitul anual
	arături jugăre	finețe cosituri	forinți	forinți
Adea	4 4/2	80	3	305
Agriș	—	—	6	490
Almaș (Șiria)	—	—	6	83,45
Almaș (Ineu)	—	—	3	145
Aldești	—	—	3	143,45
Cilul de Jos	—	—	3	138,45
Crocna de jos	—	—	3	171,15
Mocrea	—	—	6	165
Apateu	—	8	6	583,30
Arăneag	—	20	3	252,30
Baia	—	—	3	77,20
Baltele	—	—	3	28,45
Berechiu	—	—	3	365

¹⁹ Arhivele Statului Budapesta, Magyar Kir. Kancellária, Acta Generalia, 3688/1786.

²⁰ „... Quandoquidem Possessio hæc Promonthorio Vinearium cureret, eidem Educationem nisi a Festo Sancti Michaeli Archangeli usque Festum Nativitati Domini, eaque vini dumtaxta, non vero, abceruis speciei Lignorum admittenda declarabant”. Urbariul comunei Cherechiu (Caporal Alexa), punctul VII. — „... Promonthorio Vinearum cujus specificationem Normali sub G.V. Nr. 7-o conformata exhibemus, hic Loci existente Beneficium Concillationis Vini a Festo Sancti Michaelis usque Sancti Georgii Comitatu huic in sense Urbarialis Regulationis competere declaravimus...”. Urbariul comunei Covăsinț, punctul VI. Arhivele Statului Arad.

Barda	—	—	3	92,30
Bata	—	—	3	41,15
Zerindul Mic	—	40	3	90
Bîrsa	—	—	3	230
Bîrzava	—	—	3	186,15
Berindia	—	—	3	60
Bodrog	—	—	3	80
Bodești	—	—	3	75
Buhani	—	—	3	136,15
Bonțești	—	—	3	233,45
Bogsig	—	—	3	65
Ineu (Péterfy)	—	—	6	453,45
Ineu (Mutina)	—	—	6	153,45
Brusturesc	—	—	3	15
Buceava	—	—	3	15
Buteni	—	30	3	606,15
Cermeiu	—	—	3	215
Ciurești	—	—	3	38,45
Cigărel	—	—	3	316,15
Cicir	—	—	3	122,30
Cinteiu	—	30	3	928,45
Dezna	—	—	3	195
Dieci	—	—	3	165
Dumbrăvița (Mureș)	—	—	3	117,30
Dumbrăvița (Criș)	—	—	3	123,45
Donceni	—	—	3	90
Dud	—	—	3	223,45
Dulcele	—	—	3	30
Drauț	—	—	3	435
Aletea	—	42	6	542,30
Pădureni	—	70	3	546,15
Olari	—	12	3	647,30
Iermata Neagră	3	95	3	231,15
Cilul de Sus	—	—	3	72,30
Crocna de Sus	—	—	3	171,15
Minișul de Sus	—	—	3	107,30
Feniș	—	—	3	86,15
Ferice	—	—	3	28,45
Galșa (Bohus)	—	—	6	321,15
Galșa (Mutina)	—	—	6	291,15
Glogovăț	—	20	3	336,15
Govoșdia (Mureș)	—	—	3	149,30
Govoșdia (Criș)	—	—	3	151,15
Groși (Mureș)	—	—	3	105
Groși (Criș)	—	—	3	72,30
Gurahonț	—	—	3	100
Gurba (Mutina)	—	—	3	227,30

Gurba (Péterfy)	—	—	3	46
Giarmata	—	—	3	100
Ghioroc	—	4	6	228,45
Julița	—	—	3	181,15
Vârșand	—	30	3	72,30
Hălăliș	—	—	3	76,15
Hodiș	—	—	3	150
Hold	—	—	3	93,45
Honțișor	—	—	3	107,30
Iarcoș	—	—	3	55
Iarcoștău	—	—	3	67,30
Ignești	—	—	3	68,45
Ilteu	—	—	3	257,30
Iosaș	—	—	3	150
Iosășel	—	—	3	142,30
Căcărău	—	—	3	36,15
Căpruța	—	—	3	192,30
Cavna	—	—	3	81,15
Cherteș	—	—	3	81,15
Chereluș	—	—	3	335
Cherechiu	—	—	3	588,30
Chișineu	—	30	3	642,30
Chișindia	—	—	3	430
Cladova	—	—	6	233,45
Cociuba	—	—	3	28,45
Contratău (Péterfy)	—	—	3	15,30
Contratău (Mutina)	—	—	3	200
Conop	—	—	3	191,15
Corpești	—	—	3	77,30
Covăsînț	—	20	6	946,15
Craicova	—	—	3	57,30
Minișel	—	—	3	63,45
Pîncota	16 3/8	6	6	901,15
Păuliș	—	8	6	41,615
Pecica Maghiară	—	20	6	885
Pecica Română	—	20	6	1061,15
Pîrnești	—	—	3	55
Petriș	—	—	3	315
Pleși	—	—	3	77,30
Plopi	—	—	3	76,15
Prăjești	—	—	3	76,15
Radna	3 1/4	9	6	363,45
Răpsig	—	—	3	201,15
Revetiș	—	—	3	98,45
Roșia (Criș)	—	—	3	102,30
Roșia (Mureș)	—	—	3	131,15
Șebiș	—	—	3	387,45

Şepreuş	—	40	3	418,45
Şicula (Mutina)	—	—	3	185
Şicula (Péterfy)	—	—	3	283,45
Şiclău	—	12	3	1161,15
Şilindia	—	—	3	213,45
Şimand (Edlspacher)	—	—	3	878,45
Şimand (Csernovics)	—	—	3	653,45
Săvîrşin	—	—	3	180
Şoimoş (Criş)	—	—	3	26,15
Şoimoş (Mureş)	—	6	6	442,30
Şomoş	—	30	3	197,30
Şomoşcheş	—	5	3	163,45
Secaci	—	10	3	165
Saturău	—	—	3	110
Socodor	—	—	3	1760
Sîrbi	—	—	3	91,45
Sintana Nouă	32	12	6	640
Sintana Veche	—	12	3	730
Cuied	—	—	3	305
Chier	—	—	3	355
Curtici (Kászonyi)	—	—	3	621,15
Curtici (Marczibányi)	—	—	3	335
Cuvin	—	—	6	647,30
Lazi	—	—	3	178,45
Luguzău	—	—	3	56,15
Lunca	—	—	3	80
Lupeşti	—	—	3	107,30
Macea	—	—	3	452,30
Mădrizeşti	—	—	3	78,45
Măderat	—	—	6	567,30
Miniş	—	—	3	407,30
Mezeş	—	—	3	57,30
Micălaca	—	—	3	365
Miniad	—	—	3	31,15
Mişca	—	20	3	468,45
Monoroştia	—	—	3	67,30
Mindruloc	—	—	3	201,15
Mînerău	—	—	3	112,30
Moneasa	—	—	3	93,45
Moroda	—	—	3	288,45
Musteşdi	—	—	3	43,45
Misca	—	—	6	333,45
Nădălbeşti	—	—	3	72,30
Nadăş	—	—	3	476,15
Nădab	—	80	3	681,15
Zerind	5	80	3	520
Pilul Mare	—	—	3	717,45

Neagra	—	—	3	130
Obîrșia	—	—	3	41,15
Otlaca	—	—	3	773,45
Odvoș	—	—	3	207,30
Săliște	—	—	3	95
Sînmartin	—	—	6	426,15
Semlac	—	20	3	795
Sintea Mare	—	—	3	457,30
Sintea Mică	—	30	3	490
Slatina (Mureș)	—	—	3	52,30
Slatina (Criș)	—	—	3	148,45
Sălăjani	—	—	3	71,15
Simbăteni	—	8	3	373,45
Soroșag	—	—	3	45
Seleuș	—	—	3	408,45
Susani	—	—	3	157,30
Talpoș	—	6	3	291,15
Tauți	—	—	3	493,45
Temeșești	—	—	3	31,15
Tîrnova	—	—	3	426,15
Toc	—	—	3	183,45
Vărădia	—	—	3	223,45
Troiaș	—	—	3	35
Vînători	—	34	3	413,45
Voivodeni	—	—	3	63,45
Văsoaia	—	—	3	105
Vale Mare	—	—	3	51,15
Șiria (Bohus)	—	—	6	876,15
Șiria (Mutina)	—	—	6	545
Vinești	—	—	3	102,30
Zărand	—	52 1/2	3	935
Zemerzel	—	—	3	55
Zeldiș	—	—	3	125
Zimbru	—	—	3	82,30 ²¹

În urma tabelului centralizator al reglementării urbariale efectuate în anii 1771/1772 în comitatul Arad, cifrele totalizatoare se prezintă astfel :

- numărul total al familiilor de iobagi — 11.151;
- numărul total al familiilor de jeleri cu casă — 4.185;
- numărul total al familiilor de jeleri fără casă — 580;
- numărul total al sesiilor — 3.129 3/8;
- cantitatea totală a intravilanelor, inclusiv iobagi și jeleri — 15.207 măsuri de Pojon;
- cantitatea totală a arăturilor aflătoare în folosința iobagilor și jelerilor — 78.119 5/8 jugăre;

²¹ Arhivele Statului Budapesta, Magyar Kir. Kancellária, Acta Generalia, 3688/1786.

- cantitatea totală a finețelor aflătoare în folosința iobagilor și jelerilor — 59.444 $\frac{3}{4}$ cosituri;
- întregirea sesiilor, în jugăre — 527 $\frac{1}{16}$ jugăre;
- defrișări — 1.664 $\frac{1}{4}$ jugăre;
- vii — 14.319 sape;
- numărul zilelor de robotă pe an (cu jug), inclusiv iobagi și jeleri — 184.469 $\frac{3}{4}$;
- numărul zilelor de robotă pe an (cu palmele), inclusiv iobagi și jeleri — 436.496 $\frac{1}{16}$;
- arenda (fumăritul) — 15.673 forinți;
- darea de lemne — 2.421 căruțe;
- darea de unt — 3.520 $\frac{1}{4}$ itii;
- darea de cocoși — 7.036 $\frac{1}{2}$ bucăți;
- darea de pui — 7.036 $\frac{1}{2}$ bucăți;
- darea de ouă — 41.626 $\frac{1}{2}$ bucăți;
- nona (eventual septima sau octava) din toate produsele, inclusiv cînepa și inul;
- localitățile mai dispun în afară de sesii iobăgești :
  - arături — 106 $\frac{1}{8}$ jugăre;
  - finețe — 1.009 $\frac{1}{2}$ cosituri;
- suma totală a taxei de cîrciumărit — 639 forinți;
- contribuția anuală pentru impozit — 50.562 forinți²².

Conscripțiile urbariale efectuate în anii 1771/1772 ne dau date prețioase cu privire la situația țărănimii din comitatul Arad către sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Este adevărat că ele se bazează pe declarațiile individuale ale țăranilor, deci putem presupune că țăranii, de frica impozitului, nu peste tot au declarat apartenențele lor iobăgești cu cea mai mare precizie, totuși, în general, putem considera datele prezentate de tabelul centralizator ca autentice. Au existat și anumite pămînturi, aflătoare în folosința iobagilor, cu situația juridică nedecisă. Aceste terenuri erau considerate ca așa-numite „pămînturi remanențiale“. Acestea, ulterior, în general, au fost trecute în inventarul sesiilor iobăgești. Pe de altă parte, situația nedecisă a defrișărilor, și posibilitățile neîngrădite, încă, de a spori cantitatea sesiilor prin defrișări și deșteleniri, a dus în anii următori la sporirea considerabilă a proprietăților iobăgești, fapt sesizat deja în mai multe studii²³.

Considerăm totuși că, conscripțiile urbariale din 1771/1772 sînt primele statistici exacte (cel puțin în linii mari) ale gospodăriilor iobăgești și ca izvor statistic ne asigură date foarte prețioase privind starea materială a țărănimii, sarcinile lor, dîndu-ne, în același timp, posibilitatea de a trage anumite concluzii și din punct de vedere demografic.

²² *Ibidem*.

²³ Kovách, *Ahol Dózsa és Horea hadai jártak*, București, 1976, p. 56—83.

THE PEASANTRY FROM ARAD DURING THE SOCAGE
REGULATION BETWEEN 1771—1786

(Abstract)

At the end of the XVII-th century, during the Habsburg domination the burdens of the serfdom grew more and more. The nobility gradually passing the commodity production tried to increase, the corvee and tithe burdens of the serfdom, but on the other hand aspired to reduce the unit of land in villeinage.

Due to this the enlightened absolutism considered necessary to provide state protection for serfdom. As a result Maria-Terezia ordered the socage — regulation, from 1767. They have sent nine questionnaires to the counties, on the basis of which they practically began the socage-registering.

In the county of Arad, the listing was done in 1771—1772, on the basis on which they prepared a table summarising all the settlements of county in 1786.

This table offers an exact statistics about the land conditions, burdens of the serfdom, including the socage burdens and the tax.

The study of this table according to the villages offers a view of the economic conditions of the serfdom from certain villages, gives an exact view of the dimensions of the cultivated lands hayfields and vineyards. According to this they listed 11152 serf-families, 4185 cottars with house and 580 cottars without house. There entered into their possession 3.129 $\frac{3}{8}$ units of land held, in villeinage totally, to which there belonged 15.207 gardens- measurement of Pojon 78.119 $\frac{5}{8}$ acres (iugerum) of ploughlands, 59.444 $\frac{3}{8}$ acres of hayfields, 1664 $\frac{1}{6}$ acres of clearings and 14.319 hachs (96—104 fathom²) of vineyards.

Comparing these data, Dr. Ciuhandu published that with the data of the listing from 1746 we can observe an increase of 23.000 acres till the Teresian registration.

The corvee burdens of the serfdom of Arad- county were besides the 52 days of hand-corvee, adding to it the 18 days of hand-corvee burdens of the cottars with house and 12 days of the cottars without house, totally 184.469 $\frac{3}{4}$ yoke-corvee, or 436.496 $\frac{1}{16}$ hand-corvee.

The urbarium- proscribed $\frac{1}{9}$ of tithe, excepting the former border villages, which were $\frac{1}{7}$.

The total of small tithe was 2421 carriages of wood 3.520 $\frac{1}{4}$ icce (ap. $\frac{1}{2}$ gallon) butter, 7.036 $\frac{1}{2}$ cocks, the same number of chicks, and 41.626 $\frac{1}{2}$ eggs. We must add to this a heath tax of 15.673 forints.

The tax of inn-keeping and brandy distillation was 639 forints while the state-tax 50.562 forints.

The clearings and the territories without a proper place decided by law appeared as so called „remanencial lands“, which later on belonged to the unit of land in villeinage.

CONTRIBUȚIA TEATRULUI ARĂDEAN LA FORMAREA ȘI DEZVOLTAREA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE

TRISTAN MIHUȚA

Arta, ca formă a conștiinței sociale, este o modalitate specifică de reflectare a societății, a realității în genere. „În artă, — precizează Programul Partidului Comunist Român — își găsesc reflectarea gradul dezvoltării sociale, caracterul forțelor și relațiilor de producție într-o anumită etapă istorică¹. Determinată, în ultimă instanță, de existența socială, arta, la rîndul său, își aduce aportul, alături de celelalte forme ale conștiinței sociale, în permanentul proces de devenire al existenței la nivelul societății. Fiecare gen de artă asimilează și promovează, prin modalități specifice, idei de mare anvergură politică, conținuturi ideologice și filosofice înaintate, umaniste, coduri de modelare etică a personalității umane. „Este știut, remarca tovarășul Nicolae Ceaușescu, că dintotdeauna unul din elementele cu ajutorul cărora societatea a acționat pentru influențarea morală a omului, pentru sădirea în conștiințe a unor principii superioare de viață au fost arta și literatura².

Gen al artei, expresie a vieții societății în dezvoltare, „determinat de condițiile concret-istorice economice și sociale, teatrul exercită, la rîndul său, o netăgăduită influență asupra societății... Lucrul acesta este vădit, de altfel, și de lupta pe care, de-a lungul timpului, oamenii progresiști din teatru au avut-o de dat cu reprezentanții claselor guvernante, temătoare de influența pe care feluritele forme de teatru le-au exercitat asupra maselor populare, doritoare de libertate și de progres³. Fiind prin excelență o artă de comunicare directă, o artă al cărei obiect se constituie numai în prezența spectatorului, teatrul este una dintre formele conștiinței artistice cele mai necesare și, totodată, mai importante pentru societate. Teatrul întregește cunoașterea folosind modalități proprii de expresie. Alături de funcția cognitivă se cuvine a fi menționată și funcția educativă a activității teatrale. Avem aici în vedere întreaga încărcătură semantică a noțiunii : politică, etică, artistică etc., care, împreună, contribuie la modelarea omului, în sensul întregirii sale ca persoană civică.

---

¹ Programul P.C.R. de tăurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, în volumul „Congresul al XI-lea al P.C.R.”, Ed. Politică, București, 1975, p. 713.

² Raportul C.C. al P.C.R. cu privire la activitatea P.C.R. în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea, în „Congresul al X-lea al P.C.R.”, Ed. Politică, București, 1969, p. 73.

³ Ioan Massoff, *Teatrul românesc — privire istorică*, E.P.L., vol. I, Buc., 1961, p. 7.

Toate aceste aspecte trebuie să fie luate în considerare atunci când aruncăm o privire istorică asupra teatrului, ele fiind indispensabile unei analize pertinente, la obiect, fără exagerări și fără omisiuni. Studiul de față încearcă să răspundă unor asemenea cerințe. Nu ne vom ocupa, aici, de formele artei teatrale arhaice, ci, în conformitate cu țelul propus, lucrarea se va limita la activitatea teatrală românească, din Arad, care începe după anul 1800. De asemenea, precizăm că lucrarea nu se vrea o istorie a teatrului arădean în limba română, ci, pe baza activității teatrale din acest oraș, încercăm să surprindem modalitatea în care ea a contribuit la formarea și dezvoltarea conștiinței naționale, a ideii apartenenței la neamul românesc și la idealurile sale.

Perioada de formare a teatrului cult se situează, la noi, între deceniile al doilea și al cincilea ale secolului trecut. Primele spectacole au loc în perioada 1816—1819, datare acceptată de aproape toți istoriografii artei teatrale românești. Dar adevărata ascensiune a teatrului din cele trei țări române se realizează după anul 1848, nu fără legătură cu avântul cultural pașoptist, expresie a unor schimbări profunde ce se anunțau în viața culturală a românilor.

Apariția teatrului cult românesc trebuie privită în contextul general istoric al poporului nostru. Perioada istorică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar mai ales începutul secolului al XIX-lea, se caracterizează prin formarea relațiilor de tip capitalist, iar pe plan cultural prin lupta pentru afirmarea culturii naționale și, legat de aceasta, a unei ideologii naționale, a limbii române, a literaturii, a diferitelor forme de artă.

Desigur, pentru fiecare dintre cele trei țări române, pe lângă problemele cu caracter general, existau probleme specifice de rezolvat, care se puneau cu acuitate și de care depindea viitorul națiunii noastre. Astfel, în Transilvania, activitatea teatrală, ca de altfel întreaga mișcare culturală națională, se desfășoară în cadrul unor condiții mai vitrege decât aceea din Moldova sau Țara Românească. De aceea, lupta pentru eliberare socială și națională a românilor din Transilvania se cerea dusă pe cele mai diverse planuri, activitatea artistică în general, deci și cea teatrală, fiind considerată mijloc indispensabil pentru realizarea doleanțelor naționale. Românii, de aici, au ajuns să-și dea seama de rolul teatrului ca mijloc de întărire a conștiinței naționale, de realizare a ideii de unitate culturală și politică a celor ce vorbesc aceeași limbă, limba românească.

Teatrul din Transilvania s-a dezvoltat în strânsă legătură cu activitatea mișcării teatrale a naționalităților conlocuitoare, dar de cea mai mare importanță, pentru afirmarea teatrului românesc în părțile noastre, este legătura neîncetată cu dramaturgia și teatrul din Țara Românească și Moldova.

Una dintre formele specifice de afirmare a teatrului românesc din Transilvania o reprezintă teatrul școlar. Există astfel de manifestări încă la mijlocul secolului al XVIII-lea, poate chiar mai înainte. Ele au contribuit la popularizarea acestei arte în rîndul maselor, la dezvoltarea gustului pentru teatru, la evidențierea importanței sale în procesul, de acum

nestăvilit, de formare și dezvoltare a unei conștiințe naționale care, pentru noi românii, era o necesitate istorică.

Astfel de manifestări teatrale au loc și la Arad. În deceniul al doilea al secolului trecut, în Arad, care avea pe atunci o populație de circa 12.000 de locuitori, a început construcția primului teatru din piatră de pe teritoriul țării noastre. În anul 1816, negustorul Iacob Hirschl trece la executarea planului său. Un an mai târziu clădirea este gata să găzduiască primele spectacole. Inaugurarea clădirii a avut loc în 1817, cu spectacolul „Aschenbrödel“ (Cenușăreasa). A fost un eveniment cu semnificații deosebite pentru dezvoltarea culturală a orașului și un important pas spre afirmarea teatrului românesc. Pe scena acestui lăcaș de cultură se vor da, în anii următori, numeroase spectacole în limbile română, maghiară și germană.

La puțin timp după inaugurarea teatrului permanent din Arad, are loc aici, la 27 februarie 1818, cea dintâi reprezentație susținută de elevii Școlii Pedagogice Române (Preparandia) din Arad, ceea ce a constituit o deosebită etapă în afirmarea teatrului românesc din Arad. De altfel, „din 1812, Aradul poate fi considerat ca centru cultural al românilor din Banat și Bihor“⁴. În 3/15 noiembrie 1812 luase ființă, sub conducerea lui D. Țichindeal, școala preparandială, care se bucura de un corp didactic bine pregătit, din care fac parte printre alții : D. Antonovici, Iosif Ioan Goldiș, Patrichie Popescu, Gherasim Gavril Raț, Miron Moise Românul, Paul Iorgovici, Ioan Trăileanu, Petre Varga, Alexandru Gavra ș.a.⁵.

În cadrul activității elevilor de la Preparandie se dezvoltă tradiția teatrului școlar. După primul spectacol, urmează o serie de alte spectacole între anii 1818—1825, dar, după toate probabilitățile, se pare că și mai târziu⁶. Spectacolele date în beneficiul convictului școlii normale din Arad, au constituit un deosebit fapt de cultură⁷. Nu trebuie un prea mare efort de imaginație să ne închipuim ce a însemnat la acea vreme un spectacol, dat de elevi în limba română, în mijlocul unui public numeros, format din părinți, rude și cunoscuți. Cîți dintre ei nu vor fi transmis, celor care n-au fost de față, o parte din emoția care încolțise în sufletul lor, o parte din sentimentele și gândurile născute în asemenea ocazii. Nu trebuie să uităm nici faptul că acești elevi au dus, după absolvirea școlii, mai departe această pasiune pentru teatru.

Pasiunea acestor școlari trebuie explicată și prin preocuparea pentru teatru prezentă în activitatea unora dintre profesorii școlii. Astfel, Al. Gavra, profesor timp de mai bine de o jumătate de veac și director al școlii preparandiale, participant activ la acțiunea intelectualilor transilvăneni în sprijinul revoluției de la 1848, este un strălucit exemplu. Gavra a scris una dintre primele piese de teatru în limba română, intitulată

---

⁴ *** *Istoria teatrului în România*, vol. I, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1965, p. 191.

⁵ Vezi Theodor Botiș, *Istoria școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922.

⁶ *Ibidem*, p. 334.

⁷ *Ibidem*, p. 355.

Coperta interioară a lucrării lui Alexandru Gavra „Monumentul Șenkai-Klainian“.

„Monumentul Şinkai-Klainian”⁸, o piesă lungă în cinci acte. Ea readuce în prim plan figuri destul de apropiate ca epocă istorică, autorul urmărind prin aceasta să servească contemporanilor, drept imbold, pilda înaintaşilor. „Lucrarea demonstrează un adevărat cult pentru exponenţii de frunte ai şcolii blăjene : S. Micu Clain, Gh. Şincai, P. Maior... Piesa, a cărei acţiune se petrece parte în infern şi Olimp, vag răsunset din Dante, se vrea scrisă în stilul eroic întrebuiţat pentru a proslăvi legăturile dintre zei; dar la fiecare pagină se întilnesc ardelenisme şi neologisme destinate să dovedească originea latină a limbii române”⁹. Acţiunea lucrării lui Gavra se desfăşoară pe rînd în Transilvania, la Bucureşti şi în Moldova, fapt deosebit de semnificativ. Este evidentă credinţa autorului că, „o unire într-un front cultural comun este idealul care să permită dovedirea vitalităţii intelectuale româneşti”¹⁰.

Lucrarea scoate în evidenţă intenţiile autorului de a afirma calităţile morale şi intelectuale ale poporului nostru, „de a opune spiritului deznaţionalizant al nobilimii maghiare perseverenţa reprezentanţilor Şcolii ardelenene în făurirea unei culturi naţionale”¹¹. Este, în acelaşi timp, un apel adresat tuturor românilor spre intensificarea vieţii culturale. Sînt cuprinse aici îndemnuri pentru o mai bună cunoaştere a istoriei naţionale, pentru cunoaşterea a ceea ce am fost, ce sîntem şi ce va trebui să fim. Nu trebuie să uităm nici influenţa pe care trebuie să o fi stîrnit asupra elevilor o asemenea piesă, cu atît mai mult cu cît unii interpreţi ai personajelor, după toate probabilităţile, erau recrutaţi din rîndurile lor. Desigur, răsunsetul piesei a trecut dincolo de cadrele şcolii, fiind un imbold şi o speranţă pentru toţi românii care-şi propuseseră să urce limba şi cultura naţională pe soclul libertăţii. Este, de altfel, însăşi concepţia lui Al. Gavra despre teatru, ca avînd o destinaţie cu caracter educativ şi un obiectiv naţional.

Nu putem trece mai departe fără a aminti, tot ca un fapt demn de a sta la baza dezvoltării vieţii teatrale româneşti la Arad, că cea mai veche lucrare dramatică găsită pînă acum, scrisă în limba română, datează din anul 1835. Piesa se intitulează „Jărtva lui Avraam” şi aparţine lui Sebastian Tabakovici*.

Din cele de mai sus reiese limpede ardoarea cu care românii din Arad, ca şi cei din întreaga Transilvanie, luptau pentru afirmarea teatrului în limba română. Faptul că se scriu piese pentru români dovedeşte existenţa unui anumit interes faţă de acest gen al artei. Nu putem crede că aceste încercări dramatice s-au făcut fără să existe acel element necesar oricărei opere de artă : publicul care recepţionează şi care, într-un anume fel, o influenţează în dezvoltarea sa ulterioară. De altfel, însăşi

---

⁸ Al. Gavra, *Monumentul Şinkai-Klainian, a bărbaţilor celor ce, pentru lauda naţiei româneşti, toată viaţa şi-o jertfiră*, Buda, 1844.

⁹ *** *Istoria teatrului în România*, vol. I, p. 297.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 243.

* Mulţumim şi pe această cale lui Iosif Sirbuţ pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziţie unele materiale.

evoluția activității teatrale vine să facă dovada existenței unui interes sporit în această direcție.

Încă de la începutul secolului al XIX-lea, trupele germane de teatru, sprijinite de autoritățile austriece, au monopolizat viața culturală a orașului Arad. Acest fapt n-a putut împiedica activitatea culturală a celorlalte naționalități conlocuitoare. Astfel, în anul 1838 ia ființă la Arad un „Comitet de beletristică“ format din patru membri : Gheorghe Frusa, Teodor Șerb (români), Gabriel Iankovits (sîrb) și Ion Serghel (maghiar). Rostul acestui comitet a fost de a determina rărirea prezenței trupelor teatrale germane la Arad, favorizînd afirmarea, în această direcție, a naționalităților conlocuitoare.

În 1846, actorul Iosif Farkaș prezintă, în fața publicului arădean, o piesă în limba română. Succesul de public românesc, la Arad, l-a determinat pe Farkaș să înființeze la Lugoj „Societatea românească cîntătoare teatrală“, cu care, în 1847, pleacă în turneu prin cîteva centre din Transilvania. Încercarea sa de a juca teatru în limba română n-a putut să ducă decît la rezultate pozitive : a stimulat interesul pentru teatru național la românii din Transilvania și a lansat întîii actori români de dincoace de Carpați.

În repertoriul trupei, aflată în turneu la Brașov, apar la 11 aprilie 1847 „Doi caimaci sau uituci“, „joc de Popovici din Arad“ și „Căsătorii vii și morți“, „joc de Popovici“¹². Iorgu Popovici nu este însă autorul, cum ar reieși din lectura afișului, ci, după cum apare în unele studii mai recente, doar traducătorul¹³. Ceea ce trebuie însă reținut este activitatea tot mai intensă desfășurată de arădeni pe tărîmul artei teatrale. Pe de altă parte, „turneul lui Farkaș are în plus, date fiind condițiile speciale din Transilvania, un puternic caracter național, urmărind să contribuie la trezirea conștiinței naționale și la apărarea libertății naționale“¹⁴.

Aradul este și „centrul celor mai importante manifestări teatrale în anul revoluționar 1848“¹⁵. Așa cum s-a remarcat, pe bună dreptate, revoluția de la 1848 pune în evidență, cu și mai multă claritate, faptul că teatrul este un important mijloc de sprijinire a acțiunilor politice. „Teatrul din Arad, care cunoaște o vie activitate, este locul de desfășurare al primei manifestări publice care salută izbucnirea revoluției la Viena, Budapesta și Bratislava la 15 martie 1848“¹⁶. Din aceeași sursă aflăm că „La Arad există forme de colaborare între revoluționarii români și maghiari care nu se întîlnesc în altă parte. Aici revoluționarii români și maghiari figurează alături pe «lista deputaților din toate naționalitățile conlocuitoare, aleși în consiliul orășenesc revoluționar din 1848»; în timpul revoluției subprimar al Aradului este românul Dimitrie Haica (mai, iu-

¹² Aurel Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*, Timișoara, 1944, p. 31.

¹³ Vezi *Istoria teatrului în România*, p. 238.

¹⁴ *Ibidem*, p. 241.

¹⁵ *Ibidem*, p. 243.

¹⁶ *Ibidem*, vezi și nota 152 de la aceeași pagină.

nie, iulie 1848). Această colaborare favorizează popularizarea ideilor proclamate pe Cîmpia Libertății¹⁷.

Semnificația acestei colaborări este cu atât mai mare cu cît ea este prezentă și în domeniul manifestărilor teatrale. Sub conducerea consiliului orășenesc revoluționar, directorii teatrului din Arad lansează un concurs cu premii pentru stimularea dramaturgiei originale: „Subsemnații directori ai teatrului din Arad oferă 12 premii în aur pentru o dramă în legătură cu istoria Aradului; de asemenea alte 12 premii în aur pentru o lucrare evocatoare a obiceiurilor populare, rămînînd la latitudinea scriitorilor să întrebuițeze și elementele popoarelor conlocuitoare¹⁸. Sînt momente ce nu vor rămîne fără răsunset în viața noastră culturală. În viitor, mișcarea teatrală va fi în strînsă legătură cu avîntul patriotic imprimat culturii noastre de intelectualii crescuți în atmosfera luptelor revoluției. De altfel, deceniul următor marchează începutul consolidării culturii moderne naționale.

La 1 aprilie 1850, teatrul local din Arad anunță spectacolul cu piesa „Elisena din Bulgaria sau Pădurea Sibiului“ de Johanna Frîncul de Weisenturm. Subiectul piesei a fost ales din viața românilor și conține și dansuri românești¹⁹. Este începutul unei perioade cu noi semnificații în evoluția mișcării teatrale de la noi.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca expresie a luptei pentru drepturi naționale, iau amploare, în orașul Arad, manifestările cu caracter cultural în sînul populației românești. O încoronare a eforturilor depuse în acest sens o constituie înființarea, în anul 1863, la Arad, a „Asociațiunii Naționale Arădene pentru cultura Poporului Român — Arad“. Însemnătatea acestei societăți culturale este meritorie, ea depunînd o muncă fructuoasă în anii care au urmat. Scopul principal al Asociației a fost, după cum însăși denumirea ne sugerează, sprijinirea și promovarea culturii naționale a poporului român. În ce privește activitatea teatrală, Asociația arădeană a avut, de asemenea, un rol important, în sensul că a coordonat și a îndrumat activitatea trupelor de amatori. „De la înființarea preparandiei române din Arad în anul 1812, aceasta — Asociația, n.n. — a fost cea mai grandioasă manifestație culturală a românilor din Crișana și Banat²⁰. Din aceeași sursă aflăm că Asociația își ținea adunările sale generale în cadrul unor festivități care cuprindeau cîntece, declamațiuni, dialoguri, coruri, după repertoriul cunoscut atunci. „La adunarea generală din 1870, Societatea diletanților din Timișoara dă două reprezentații... S-au jucat piesele «Nunta țărănească» de Vasile Alecsandri și «Fantasma», comedie într-un act de Lerescu... Ca întotdeauna, reprezentația a început cu «Răsunsetul Ardealului» (Deșteaptă-te Române) și «Hora lui Iancu»²¹. Astfel, folosind cele mai diverse mijloace și ocazii, ani de-a

¹⁷ *Ibidem*, p. 244.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Afiș aflat la Muzeul teatrului din Arad.

²⁰ Aurel Buteanu, *op. cit.*, p. 50.

²¹ *Ibidem*, p. 51.

rîndul Asociația va fi purtătorul de cuvînt al celor mai nobile idei privitoare la destinul neamului românesc.

Un rol deosebit în trezirea interesului populației române pentru teatru și un prilej de vehiculare a unor idei cu caracter național, l-au constituit turneele trupelor teatrale din Principate. Prima trupă românească care dă reprezentații la Arad este trupa condusă de Mihai Pascaly (1—29 august 1868). „Făclia teatrului românesc odată aprinsă prin turneele trupei Fanny Tardini, a fost dusă mai departe prin turneele inițiate de M. Pascaly”²². Începutul îl face deci trupa lui Fanny Tardini-Vlădicescu cu turneele sale în Bucovina și Transilvania, cu o mică stagiune la Brașov (5 iulie—20 septembrie 1864), unde a revenit anul următor (27 mai—18 iunie 1865). Turneul trupei lui M. Pascaly a constituit primul itinerar teatral care a cuprins mai multe centre culturale importante — Brașov, Sibiu, Lugoj, Timișoara, Arad, Oravița.

Un public românesc masiv, cu larga participare a țăranilor, a meseriașilor și a intelectualilor (printre care Iosif Vulcan și Al. Mocioni, veniți special din Budapesta), a asistat la spectacolele trupei. „Aproape de un an presa română și maghiară s-au ocupat de acest turneu... Subliniind însemnătatea evenimentului, ziarul **Federațiunea** arăta: «Pînă acum, noi, românii ardeleni, eram nefericiți și osîndiți a participa tot în teatre străine, încît nu puteam să ne facem o idee adevărată despre teatru, dar acum vedem teatru român, un templu al adevăratei civilizațiuni»²³. Din Lugoj, trupa lui Pascaly poposește la Timișoara și apoi la Arad. „Sîmbătă 1 August au început reprezentațiile la Arad și după opt reprezentații turneul se încheie la 28 August. La deschidere M. Pascaly declamă poezia lui M. Marienescu: «Adu-ți aminte Românie»²⁴. Tot Aurel Buteanu ne informează că la 18 august a avut loc o reprezentație în care d-na Pascaly declamă pentru întia oară poezia „Copila română” a lui Iosif Vulcan. „Lumea venise la aceste reprezentații din mari depărtări. Unii au făcut drum de două zile cu trăsura; așa au sosit unele familii din Beiuș în frunte cu Partenie Cosma, celebrul om de finanțe și familia sa”²⁵. Cu ocazia acestui turneu s-au întîlnit pentru prima oară, la Arad, M. Pascaly și Iosif Vulcan, redactorul „Familiei” și au discutat despre necesitatea înființării unui teatru românesc permanent în Transilvania. Tot atunci, Iosif Vulcan l-a cunoscut pe tînărul Mihai Eminescu, sufleurul trupei. Semnificativ din multe puncte de vedere, turneul din 1868, al trupei lui Pascaly a găsit în Arad un public plin de însuflețire, dornic de a-i asculta pe frații lor români de dincolo de Carpați. Ecoul acestui turneu a continuat vreme îndelungată să dăinuie în sufletul celor care au avut bucuria să-i vadă.

Dar, nu după multă vreme, o altă trupă românească din București, cu mare influență asupra dezvoltării teatrului românesc din Transilvania, a efectuat un nou turneu în părțile noastre. Este vorba de trupa condusă

²² *Ibidem*, p. 63.

²³ *** *Istoria teatrului în România*, vol. II, p. 59—60.

²⁴ Aurel Buteanu, *op. cit.*, p. 67.

²⁵ *Ibidem*, p. 68.

de renumitul actor Matei Millo, care a prezentat la Arad spectacole între 6—26 august 1870. Din nou străzile din jurul teatrului au fost inundate de public cu mult înaintea orei pentru care fusese anunțat spectacolul. S-au jucat, între altele, piesele „Lipitorile satelor“, „Paraponisitul“ de V. Alecsandri, „Kera Nastasie“, „Jianu, căpitan de haiduci“, „Boierii și țărani“ etc. Numai din titlurile pieselor jucate ne putem forma o imagine despre subiectele prezentate în fața publicului arădean. Întilnim motive din viața satului românesc, subiecte cu tentă vădit moralizatoare, idei referitoare la aspirațiile națiunii române, care, laolaltă, nu puteau duce decât la sublinierea caracterului unitar al vieții și culturii românilor de pe ambele versante ale Carpaților, la conștientizarea idealurilor comune ale celor ce vorbesc aceeași limbă. Într-un cuvânt, succesul a fost, și de această dată, deplin.

Peste un an, în 1871, M. Pascaly a revenit cu trupa lui la Arad. „În ziua de 12 August, Pascaly deschide ciclul reprezentațiilor la Arad cu piesele **Păcatele bărbaților și Femeile cari plîng**, rolurile fiind interpretate cu mult efect. În 13 August se joacă **Patria și domnitorul**“²⁶. Și de această dată, publicul arădean, prezent în număr mare, i-a aplaudat îndelung pe actorii bucureșteni, bucuroși că au prilejul să asiste la spectacole în limba română. Turneul se încheie la 22 august 1871.

Ceea ce trebuie să reținem, în urma celor trei turnee, este faptul că ambele trupe au găsit o populație dornică de teatru în limba maternă, recunoscătoare față de cei ce au înțeles să facă din teatru, din viața și talentul lor un mijloc de răspîndire a culturii naționale, a spiritualității românești. A fost și un bun prilej de întărire a relațiilor culturale dintre românii separați unii de alții prin granițe statale, dar, în fond, uniți prin aceeași limbă, prin originea comună și prin cultură într-o singură și indestructibilă națiune.

Turneele întreprinse în Transilvania de marii protagoniști ai scenei românești, M. Pascaly și M. Millo, au dat un puternic avînt mișcării pentru o artă teatrală a românilor de dincoace de Carpați. Se înrădăcinează tot mai mult în conștiința oamenilor ideea înființării unui teatru național al românilor din Transilvania. În fruntea intelectualilor care militau pentru această idee se afla Iosif Vulcan. El scrie, în acest sens, în 1869, în paginile revistei pe care o conducea, **Familia**, o serie de articole, cu titlul „Să fondăm teatru național“, în care schițează rosturile teatrului pentru educarea poporului, pentru cultivarea limbii, a gustului pentru frumos etc.

Ca urmare, în anul 1870, ia ființă la Budapesta „Societatea pentru fond de teatru român“. Ca sediu permanent a fost propus Aradul. Guvernul nu a acceptat însă această propunere și, astfel, adunările generale anuale ale societății trebuiau ținute în fiecare an într-un alt oraș. „Era natural, ca cei care la 1848 visau pe Cîmpul Libertății un Ardeal cărmuit de prin români și pe la anii șezezeci vezuseră Asociația funcționînd...

---

²⁶ *Ibidem*, p. 72.

TEATRU ROMANU in ARADU

Reprezentand artistului Pascali cu compania sa compusa de artisti ai Bucurestilor.

Aradu, Sambata la 19. Augustu nou, 1871.
A seza extraordinara.

ULTIMA REPRESENTATIUNE A DLUI PASCALI
IN LOCALUL TEATRULUI SE VA JUCA PIESE:

TIERANULU

DIN TEMPULU LUI

TUDORU

A földész Tudor idejéből. — Der Bauer aus Tudor's Zeiten

Compozitia acestei născute istoria sa contine in 3 acte de M. Pascali.

Aradu, Sambata la 19. Augustu nou, 1871. A seza extraordinara.

PERSONEL

Director	...
...	...
...	...
...	...

...

Inceputulu la 8. ore precisu.

„Țăranul din timpul lui Tudor” — afiș original aflat la Muzeul teatrului din Arad.

să se gîndească și la crearea unui teatru românesc²⁷. În concepția fondatorilor societății, „d'alungul și d'alatul țerii Ardealului au să umble trupele de actori români, propoveduind frumusețile limbii românești²⁸”.

Una dintre adunările generale ale societății s-a ținut, în zilele de 27—28 octombrie, la Arad, sub președinția lui Iosif Vulcan.

„Societatea pentru fond de teatru românesc“ a promovat, în mod susținut, ideea creării unui teatru românesc ca mijloc de atingere a scopurilor cu caracter patriotic, național. Membrii societății au protestat de ne-numărate ori împotriva oficialităților austro-ungare care încercau, în felurite chipuri, să limiteze drepturile politice ale populației românești, să frîneze folosirea limbii române în instituții, să reducă numărul școlilor românești etc. De aceea, societatea a încurajat activitatea teatrală, oriunde ar fi existat o asemenea preocupare, lucru resimțit și în mișcarea teatrală de la noi.

După ultimul turneu al lui Pascaly la Arad, 1871, au loc o serie de alte turnee, cum sînt cele din 1873 și 1874²⁹, ale trupei conduse de I. D. Ionescu, sau turneul lui V. Petculescu din 1882. De remarcat că ultimul a efectuat turnee și la Șiria, Pecica (1879), Semlac (1880), Hălmagiu, Buteni, Nădlac, Pecica (1881), Hălmagiu, Buteni (1882)³⁰. Multitudinea acestor turnee scoate în evidență faptul că spectacolele teatrale adună tot mai mult public, nu numai la orașe ci și la sate. Ar fi absurd să admitem că aceste turnee nu s-ar fi bucurat de un public numeros, căci, lipsa publicului ar fi dus, practic, la desființarea trupelor. Și acest lucru nu-l putem considera decît ca un cîștig în lupta pentru afirmarea elementului național, în ciuda piedicilor care i se ridică din partea autorităților.

Un alt eveniment de seamă pentru viața de teatru din Arad a avut loc în anul 1874. Ca urmare a sporirii numărului populației și a interesului crescînd pentru manifestările culturale, clădirea veche a teatrului devenise neîncăpătoare. Astfel, prin contribuția populației orașului, noua clădire, începută în 1872, este terminată și inaugurată la 21 septembrie 1874. De asemenea, demnă de remarcat, pentru creșterea nivelului vieții culturale, este înființarea la Arad, tot în 1874, a „Corului Tineretului Român“, care a desfășurat de-a lungul anilor o rodnică activitate.

Unul dintre cele mai spectaculoase momente, din istoria teatrului arădean, este intrarea în arenă a meseriașilor, care, după 1880, se fac tot mai des simțiți în viața culturală a orașului. Drept urmare, în 13/25 martie 1883, ia ființă la Arad „Asociația meseriașilor români — **Progresul**“. Deși autoritățile imperiale au respins, în repetate rînduri, statutul acestei asociații, voința de organizare a învins. Printr-o activitate susținută, meseriașii români din Arad și-au adus un real aport la dezvoltarea vieții spirituale de aici, prin concerte, reprezentații teatrale etc.

Între anii 1885 (cînd se reinaugurează noua sală a teatrului, distrusă după incendiul din 1883) și 1918 (Unirea Transilvaniei cu România) asis-

27 „Tribuna poporului“, Arad, 17 august 1903, an 7.

28 *Ibidem*.

29 Aurel Buteanu, *op. cit.*, p. 81.

30 *Ibidem*, p. 84.

tăm la un avânt continuu al activității teatrale. Dintre evenimentele remarcabile ale acestei perioade, alături de Adunarea generală a „Societății pentru fond de teatru român” și fructuoasa activitate a meseriașilor români, amintite mai sus, figurează și inaugurarea „Casei Naționale”, din cartierul Pîrneava, în anul 1902. De asemenea, chiar dacă nu ne interesează direct, se cuvine a fi menționată și dezvoltarea vieții muzicale, odată cu înființarea „Asociației Filarmonice Arădene” (1883) care, după 1890, desfășoară o activitate permanentă.

Prin apariția pe scenă a meseriașilor, activitatea teatrală de la noi dobîndește un caracter de masă. Ziarele vremii ne dau suficiente date despre spectacolele realizate de ei. De aceea, nu vom aminti decît cîteva dintre ele. Astfel, în „Tribuna poporului” din 1900 găsim următorul anunț, sub titlul „Teatru și concert românesc la Arad” : „Meseriași români din Arad aranjează în Duminica Tomii (30 aprilie st.n.) a.c. în sala cea mare a ospetăriei «Crucea Albă» petrecere și joc, împreună cu reprezentațiune teatrală și concert, la care invită respectuos, în numele comitetului arangiator : Petru Truția, directorul «Asociației naționale arădene»... Venitul curat este destinat pentru ajutorarea învățăceilor de meseriași³¹. Ceea ce credem că se cuvine a fi reținut este faptul că teatrul devine acum un mijloc de apropiere între românii de cele mai diverse categorii sociale. Asemenea reprezentații teatrale, îmbinate de fiecare dată cu concerte, uneori și cu dansuri populare, dau noi valențe activității teatrale din Arad, demonstrează necesitatea existenței unei culturi active, militante, pentru întreținerea sentimentului unității naționale care îi aduna pe români în asemenea ocazii. Se cuvine a fi menționat și scopul tovrășesc al organizării spectacolului : „Venitul curat este destinat pentru ajutorarea învățăceilor de meseriași”.

Aceste spectacole și reuniuni ale meseriașilor români domină activitatea teatrală românească. În fiecare an se organizează numeroase acțiuni, care nu pot decît să constituie, o dată în plus, afirmarea sentimentului național. Acest lucru se datorează și faptului că istoria, în genere, așa cum s-a desfășurat ea, a contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale a populației din Transilvania.

Semnificativă este acțiunea meseriașilor din Arad pe care o redăm mai jos : „Meseriași români din Arad... aranjează deseară o reprezentație teatrală în «Casa Națională», unde cu drag poftesc lumea românească. Teatru, dar pe urmă și dans... Sîmbătă seara se va reprezenta **Sărăcie lucie** — pentru «albăstrime»; ear duminică seara **Noaptea de Sf. Gheorghe**, pentru țerani...”³². Iată-i deci pe meseriași alături de muncitori și țerani. Sîntem în anul 1903. Aceste momente se impun de la sine și argumentează, cu noi elemente, importanța și rolul jucat de activitatea teatrală desfășurată de arădeni, în dezvoltarea conștiinței naționale. Totodată, reprezentațiile teatrale au și un caracter educativ : „Duminică seara a avut loc în «Casa Națională» producțiunea teatrală a meseriașilor noștri, sub

³¹ „Tribuna poporului”, Arad, 1900, an 4, nr. 67, p. 9.

³² *Idem*, 1903, an 7, nr. 31, p. 2.

conducerea învețătorului dl. Iosif Moldovan. S-a predat pentru a doua oară piesa moralisătoare **Ispravă**, piesă anume potrivită pentru popor... Nu pot a nu-mi exprima bucuria, văzînd cum își petrec în armonie și frățiește meseriași și țeranii noștri³³. Faptul că meseriași își aleg repertoriul, este un indiciu că în conștiința organizatorilor reuniunilor-spectacol, importanța teatrului ca mijloc de educație, în sens polivalent, s-a actualizat ca necesitate.

Într-un alt număr al „Tribunei poporului“ aflăm că „Meseriași Români, ca secție a Asociației naționale arădene, și-au ținut duminică în 28 febr. adunarea generală sub conducerea d-lui președinte interimal Iosif Moldovan³⁴. Cu această ocazie, spune aceeași sursă, s-a vorbit de o excursie „care e vorba să se facă în decursul anului de cătră corporațiune, în capitală sau în alte orașe din patrie și împărțirea mai multor piese teatrale în grupuri de secți așa că în decursul postului să fie pregătiți cu mai multe piese teatrale pe cari, la timpul lor, să le predea înaintea publicului românesc din loc.³⁵

În 4/17 aprilie 1904, s-a jucat piesa populară în 4 acte, de N. Macoviștean, **De la sat**. Se specifică, ca loc de desfășurare al acțiunii un sat românesc³⁶. Ceva mai târziu, în același an, „Tipografii români din loc. împreună cu meseriași români... și-au pus de gînd să facă o petrecere ca din povești. Tipografii vor juca **Rugămîntea din urmă** de George Coșbuc, prelucrată în piesă teatrală de Maximilian Dopp, tipograf; ear meseriași piesa **Vivandiera** de Alecsandri. Lucru în sine luat e frumos : se reprezintă doi bărbați iluștrii ai neamului românesc³⁷.

Activitatea meseriașilor este un stimulent pentru tinerimea Aradului : „Duminică în 5 februarie nou, tinerimea română din Pîrneava-Arad arangează o reprezentație de teatru împreună cu jocuri naționale. Se va da comedia **Sărăcie lucie** de I. Vulcan. Salutăm cu căldură semnele tot mai evidente de o pornire sănătoasă ce se remarcă în vremea din urmă la populația românească din aceste cartiere ale Aradului³⁸.

Poate că activitatea teatrală a meseriașilor români nu s-a ridicat, din punct de vedere artistic, la nivelul activității depuse de către actorii profesioniști, dar, în sine, această activitate are cel puțin importanța pe care au avut-o unele turnee ale trupelor profesioniste. Căci o acțiune care izvorăște din masă dovedește priza solidă pe care a prins-o activitatea teatrală de la noi. Românii, care nu se bucurau de existența unui teatru românesc permanent la Arad, nu au depus armele, ci, plini de însuflețire, au înțeles să umple acest gol printr-o susținută activitate proprie. Cu toate acestea, gîndul unui teatru românesc permanent nu dispăruse. Această problemă reapare în prim planul vieții publice, în urma turneului trupei din București, condusă de V. Antonescu, care a dat în 1913, între

³³ *Idem*, 1093, an 7, nr. 120, p. 3.

³⁴ „Tribuna“, Arad, 1904, an 8, nr. 36, p. 4.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, nr. 65, p. 6.

³⁷ *Idem*, nr. 202, p. 4.

³⁸ *Idem*, Arad, 1911, an 15, nr. 18, p. 7.

28—30 octombrie, trei spectacole la Arad. Afluența de public a fost „imensă“. „La orele 7 și jumătate nu mai puteai trece prin fața teatrului de îmbulzeala mare. Mulți au fost siliți să renunțe de-ai asculta în prima seară pe artiștii români...“³⁹.

În prima seară, „în fața unui public imens“, s-au prezentat **Legea iertării și Năpasta**. A doua zi s-a jucat **O căsnicie**, comedie des jucată pe scenele din țară pentru tendințele ei moralizatoare, iar a treia zi, „în fața sălii în care nu mai era un singur loc liber, trupa Antonescu a dat ultima reprezentație în orașul nostru. S-au jucat **Puicuța**, comedie într-un act tradusă din franțuzește... A urmat **O noapte furtunoasă**, comedie în două acte de I.L. Caragiale“⁴⁰. Succesul trupei a făcut ca la plecare să lase în urma sa nostalgia teatrului românesc permanent. Cuvintele lui Vasile Goldiș sînt semnificative: „După două luni de zile, petrecute în mijlocul nostru — în mai multe centre din Transilvania, n.n. —, trupa d-lui Victor Antonescu a părăsit țara noastră și s-a întors în — Țară... Cu conștiința omului care și-a făcut integral datoria, ei se întorc acum la vetrele lor ducînd cu dînșii toate semnele iubirei noastre, iară noi rămînem aci resemnați și întăriți în simțul dureros, că ne lipsește ceva din dulceața culturai umane: teatrul românesc... La reprezentațiile trupei Antonescu, observatorul psihologic a putut constata că nimic ca arta teatrală nu este mai potrivit pentru **întărirea conștiinței naționale** — subl. n., — a solidarizării acestei conștiințe“⁴¹. Sînt rînduri care vin să confirme teza avansată de noi, privitoare la rolul teatrului în formarea și dezvoltarea conștiinței naționale. Este clar evidențiat faptul că importanța teatrului a fost sesizată și exploatată, atît cît condițiile istorice au permis acest lucru

N-au trecut însă decît cîțiva ani, de la acest eveniment, și o serie de probleme s-au văzut rezolvate de actul istoric de la 1 Decembrie 1918. Așa încît, după Unirea Transilvaniei cu România, viața teatrală românească din Arad a intrat într-o nouă fază. Acum se asigură o continuitate a spectacolelor, prin turneele diferitelor trupe de dincolo de Carpați, care fac cunoscute publicului de la noi piesele valoroase ale dramaturgiei românești. Au trecut prin Arad compania dramatică a lui Mărioara Voiculescu, din București, cu piesa **Patima roșie**; compania „I.L. Caragiale“, din București, cu piesa **Odetta**, 1920; primul turneu oficial al Teatrului Național din București, cu piesa **Vlaicu Vodă**, 20 iulie 1920 etc. An de an, pînă la 1944, Aradul a fost gazda multor turnee, pe care publicul le-a apreciat în mod deosebit. Frecvența spectacolelor din fiecare an a reușit, într-o oarecare măsură, să suplinească lipsa teatrului permanent.

Pe lîngă aceste turnee, activitatea teatrală a cuprins și acțiuni ale muncitorilor. Sînt destule documente care atestă asemenea acțiuni. De exemplu, la 20 aprilie 1924, la „Căminul muncitorilor“, din Arad, se dă o serată cu reprezentare teatrală de către „Grupa muncitorilor metalur-

³⁹ „Românul“, Arad, 1913, an 3, nr. 225, p. 6.

⁴⁰ *Idem*, nr. 228, p. 6.

⁴¹ *Idem*, nr. 255, p. 1.

ABONAMENTUL
Pe un an ...
Pe șase luni ...
Pe trei luni ...
Pe o lună ...
Prețurile de vânzare
și de distribuție
se găsesc în
numărul din 15
Noembrie
1913.

ROMÂNUL

Redacția și
Administrația
Societății Editurii
„Românul”
Arad
Nr. 10, Strada
„Românului”
Telefon
123456
Distribuție
pe toată țara
prin intermediul
bucăreștilor
și altele asemenea.

Turneul Antonescu

De Vasile Goldiș

Anul 3 Decembrie

Prima dată într-un an, petrecem în mijlocul nostru, după anul trecut Antonescu a plecat pentru o vreme în străinătate. Într-o săptămână din urmă a venit în țară și a început să se obișnuiește cu viața noastră. Cu toate acestea, el este încă în celălalt lume, și nu poate să se obișnuiească cu viața noastră. El este încă în celălalt lume, și nu poate să se obișnuiească cu viața noastră.

Nu pot să am pretinziția de a judeca în competență mișcarea artistică a prestațiilor scenice ale lui Antonescu. Timp îndelung, am văzut în viața sa o mare înălțare a nivelului său artistic. El este încă în celălalt lume, și nu poate să se obișnuiească cu viața noastră.

Acum, după ce l-am văzut din nou pe scena noastră, am văzut că el este încă în celălalt lume, și nu poate să se obișnuiească cu viața noastră. El este încă în celălalt lume, și nu poate să se obișnuiească cu viața noastră.

gândă, cu conștiență, cu înțelegere și cu tărie. O simțăm în toate mișcările trupului nostru, în toate gesturile noastre, în toate cuvintele noastre. Ne simțăm înțelegându-ne, înțelegându-ne, înțelegându-ne.

La reprezentările trupului Antonescu observăm psihologic a puțină constanță, că simțăm că este înțelegându-ne, înțelegându-ne, înțelegându-ne.

Am fost curat surprins de toți de aceeași idee, care se învârtă în jurul trupului Antonescu. El simțăm că este înțelegându-ne, înțelegându-ne, înțelegându-ne.

„Turneul Antonescu” — articol semnat de Vasile Goldiș și apărut în ziarul „Românul”, Arad, an 3, nr. 256, din 6 decembrie 1913.

giști⁴². Acțiuni asemănătoare desfășoară „Grupa muncitorilor lemnari⁴³ etc. Așa încît, anii dintre cele două războaie mondiale reprezintă pentru Arad o intensă activitate pe tărîmul vieții teatrale, ca și pe tărîmul celorlalte sfere ale culturii. Această stare de lucruri ar putea duce la concluzia că românii din Arad ar fi avut de ce să fie mulțumiți, lucru adevărat doar în parte. Căci, ani de-a rîndul, problema teatrului românesc permanent la Arad a rămas deschisă. „... După aproape douăzeci de ani de viață liberă, ținutul de graniță, care este Aradul de veche tradiție culturală, cere imperios realizarea unor instituții demne de trecut și necesare pentru dezvoltarea sufletească a provinciei... Este o datorie elementară, de demnitate și prestigiu național, să dotăm și regiunea noastră cu o instituție de teatru permanent, din care să radieze fără încetare geniul național, prin opere de bun gust și de artă⁴⁴. Au fost și voci care susțineau că teatrul românesc nu poate exista la Arad din lipsă de bani, actori și public⁴⁵. Afirmații surprinzătoare, deoarece numeroase documente atestă dorința publicului arădean pentru realizarea acestui teatru. De asemenea, există numeroase dovezi ale afluenței de public în sălile de spectacol. Nu putem admite ideea, care pare să se desprindă din aceste afirmații, că dorința înființării teatrului aparține doar cîtorva indivizi.

Teatrul, așa cum au dovedit-o evenimentele, a fost o necesitate, în sensul aportului pe care acesta trebuia să-l aducă vieții culturale. De aceea, deși între războaie, prin încheierea de contracte cu diferite trupe, s-au dat și trei reprezentații pe săptămîină la Arad, vechiul ideal a continuat să-i frămînte pe cei care doreau să-l vadă actualizat.

Eliberarea, prin actul de la 23 August 1944, aduce cu sine o nouă eră și pentru teatrul arădean. Din inițiativa organelor locale ale P.C.R., și sub egida sindicatelor unite, ia naștere, în luna aprilie 1945, „Teatrul Popular“ cu secții în limbile română și maghiară, avînd în repertoriu piese teatrale și muzicale. În anul 1946, instituția își schimbă denumirea în „Teatrul Poporului“, iar peste un an, în 1947, în „Teatrul Muncitoresc Arad-Hunedoara“, pentru ca, din toamna aceluiași an, trupa să funcționeze pînă în 1948, sub denumirea de „Teatrul Municipal“. În ziua de 4 noiembrie 1948 a avut loc deschiderea primei stagiuni a „Teatrului român de stat din Arad“. A fost momentul finalizării ideii pentru care, zeci de ani, românii au militat în cele mai diverse moduri și ocazii. Viața culturală a Aradului avea acum o instituție prin care să-și facă cunoscute gîndurile și sentimentele. Anii care au urmat au justificat necesitatea existenței teatrului permanent arădean și au infirmat temerea acelor care nu-i vedeau prea mulți sorți de izbîndă.

Concluzia care se impune este că teatrul din Arad a avut o contribuție deosebită în formarea conștiinței naționale. Dacă ne gîndim numai la faptul că, atunci cînd condițiile istorice au fost potrivnice, o reprezenta-

---

⁴² Invitație pentru „Serata cu reprezentare teatrală la Căminul Muncitorilor“, original aflat la Muzeul teatrului din Arad.

⁴³ Afiș original, aflat la Muzeul teatrului din Arad.

⁴⁴ „Hotarul“, Arad, an 4, nr. 3, martie 1937, p. 128.

⁴⁵ *Idem*, an 5, nr. 1—2, 1938, p. 14.

ție în limba română era un excelent prilej de comunicare a gândurilor, idealurilor, virtuților și gloriei neamului românesc, ne putem da seama de rolul jucat de activitatea teatrală din orașul nostru.

Teatrul românesc a contribuit la crearea unității sufletești a celor care simțeau, gîndeau și vorbeau românește. Să ne gîndim la spectacolele date de meseriași și, ceva mai tîrziu, de muncitori. Repertoriul acestora dovedește faptul că teatrul nu era, în concepția lor, doar un simplu joc. Ei alcătuiesc repertoriul și pentru gusturile țăranilor și pentru cele ale muncitorilor, dînd astfel teatrului misiunea nobilă de unire a românilor sub imperiul aceluiași scop : **impunerea spiritualității românești**. De altfel, repertoriul activității teatrale din Arad a servit, prin structura sa, lansării în masă a idealurilor naționale. Chiar și trupele de actori din România, venind peste Carpați, aduceau cu ele ideea unității naționale a tuturor românilor și speranța că, într-o bună zi, se vor bucura împreună de valorile spiritualității românești. Publicul, care lua cu asalt casele de bilete, a dovedit receptivitate și recunoștință. Căci ce altceva înseamnă, reluarea în presa vremii a impresiilor unui asemenea turneu decît intenția de a ține trează, în memoria publicului, întîlnirea cu arta din România.

Dragostea pentru ceea ce este național a fost întreținută și prin îmbinarea spectacolelor teatrale cu poezia patriotică, cu dansurile populare, cu muzica populară românească etc. Se căutau cele mai diverse mijloace de satisfacere a tuturor gusturilor, pentru ca românii să se simtă bine între români, să se despartă, după un asemenea spectacol, cu sentimentul că există ceva care îi unește și că nimic nu-i poate despărți de ceea ce este românesc. Acest lucru înseamnă a avea conștiință națională, a avea conștiința că aparții neamului.

LA CONTRIBUTION DU THÉÂTRE D'ARAD À LA FORMATION ET LE DÉVELOPPEMENT DE LA CONSCIENCE NATIONALE

(Résumé)

L'ouvrage n'est pas une histoire exhaustive du théâtre d'Arad mais, ayant à la base l'évolution de l'activité théâtrale d'Arad, il se propose de présenter la modalité dont cette activité théâtrale a contribué à la formation et au développement de la conscience nationale. On s'occupe surtout de la période représentée par le début du XIX-ème siècle et la première moitié du XX-ème siècle.

Dès les premières manifestations à caractère théâtrale (les spectacles donnés par les élèves de l'école „Préparandia“, 1817—1825) et les premiers essais dramatiques en langue roumaine (Al. Gavra, Sebastian Tabakovici) jusqu'à l'Union de la Transylvanie avec la Roumanie, le théâtre d'Arad a constitué une permanente source de propagation, au milieu des masses populaires, des idées à caractère national, destinées à éveiller la conscience, mettant en évidence l'unité de la spiritualité roumaine, l'idée de l'appartenance de tous les Roumains à la même nation. L'important c'est que, comme l'histoire nous montre, les Roumains se sont rendu compte de la nécessité et de la mission d'un théâtre de langue roumaine, fait démontré par toute l'orientation de leur activité.

PERSONALITĂȚI LIPOVENE ÎN LUPTA PENTRU INDEPENDENȚĂ

RADU PĂIUȘAN

În lupta pentru realizarea idealului secular al poporului român, independența, ideal care străbate ca un fir roșu întreaga existență a poporului român, fiecare parte a teritoriului național și-a adus contribuția într-un mod specific, lupta pentru independență trebuind, de altfel, privită într-o viziune unitară, atît în timp, cît și în spațiu.

La momentul 1877, însă, moment al cărui centenar îl aniversăm în acest an, provincia de peste munți, Transilvania, care din cauza condițiilor vitrege ale timpului nu putuse să se unească cu cele două țări surori, își va aduce aportul într-un mod specific. Exemplele se concretizează prin ajutorarea materială și morală a României, sau chiar, cum este cazul cu personalitățile pe care le vom evoca în studiul de față, prin trecerea lor în România, unde-și vor pune întreaga viață și activitate în slujba ideii de independență.

În galeria personalităților din Transilvania care au contribuit, prin întreaga lor viață, la lupta pentru independență, se înscrie și familia Stoika, din Lipova, prin trei generații succesive, al cărei prim reprezentant este colonelul Ștefan Stoika, originar din Lipova, din a cărui viață și activitate nu vom puncta decît cîteva momente. Personalitatea sa, neconstituind obiectul acestui studiu, urmează să fie tratată într-un altul, legat și de activitatea sa de om de cultură și istoric.

Născut în 1812 la Lipova, Ștefan Stoika* urmează clasele primare la Lipova, iar cele secundare la Timișoara, continuîndu-și studiile la Viena, la Teresianum, la Școala militară de cadeti, pe care însă nu o va putea absolvi din cauza bolii și apoi se înscrie, tot la Viena, la Școala de contabilitate și finanțe pe care o va absolvi¹.

Animat de un profund patriotism, patriotism izvorît din dragostea de țară și popor și cultivat pe parcursul anilor de școală la Lipova și Timișoara, în anul 1830, la vestea reînființării în Principate a armatei române, el pleacă de la Viena la București, unde se înrolează în tînăra ar-

---

* Am preferat să menținem ortografierea numelui Stoika cu „k”, pentru că așa și-l ortografiau, în general, toți membrii familiei, numai în arhivele și anuarele armatei apărînd ortografierea acestui nume cu „c” obișnuit.

¹ Generalul Nicolae Stoika (care semnează G.N.S., fiul lui Ștefan Stoika), *Notițe din viața unui ostaș. Polcovnicul Ștefan Stoika*, București, 1911. Cartea a fost donată generalului Alexandru Tell, fiul generalului pașoptist Cristian Tell și poartă dedicația scrisă de mina lui Nicolae Stoika, „Amicului din copilărie, generalului Alexandru Tell, pentru dragostea frățească ce i-o păstrez”, dedicație care apare pe foaia de titlu.

mată română, care în momentul respectiv și în concepția elementelor progresiste ale societății constituia „nucleul viitoarei forțe naționale, prin care se putea afirma dreptul la o existență statală independentă”², și în cadrul căreia își va pune în valoare în mod strălucit cunoștințele militare dobândite la Viena. Înrolat încă în primele serii de ofițeri ale armatei române³, Ștefan Stoika va sluji cu credință și dragoste armata și țara timp de aproape treizeci de ani⁴, parcurgând aproape toate treptele ierarhiei militare : praporic (sublocotenent) în 1832 în polcul 3 (regiment) condus de colonelul Ion Solomon, fostul comandant de panduri, polc, care-și va avea garnizoana la Craiova⁵, înaintat apoi, în 1834, parucic (locotenent) și mare aghiotant domnesc de către domnitorul Alexandru Ghica, cu care era și prieten⁶, casier general al armatei, avînd în vedere cunoștințele financiare dobândite la Viena, iar spre sfîrșitul carierei militare avansat, în 1851, colonel și șeful Ștabului Oștirii (șef al Marelui Stat Major) și director al Dejurstvei (secretar general la Ministerul de Război)⁷.

Îndeplinind aceste funcții și, mai ales, cele din conducerea superioară a armatei, el va putea să-și realizeze visul : pregătirea unei armate române puternice, capabilă să facă față oricărui dușman, o armată animată de un înalt spirit patriotic, care să poată cuceri, prin luptă, independența României. Astfel, din însărcinarea domnitorului Barbu Știrbei, Ștefan Stoika elaborează un proiect pentru organizarea unei jandarmerii și a trupelor de graniță, care purta denumirea de „Proiect pentru înființarea dorobanților și a grănicerilor cu schimbul”⁸, proiect prin care, deși i se ceruse să rămîna în limitele fixate de Regulamentul Organic (în Țara Românească armata permanentă nu trebuia să depășească 6000 de oameni, iar în Moldova 4000, n.n. R.P.) sporește numărul armatei cu încă 25.000 de oameni, constituind o forță înarmată puternică, de tip modern⁹. Prin aceasta putem considera pe Ștefan Stoika printre fondatorii armatei române moderne.

Prin activitatea pe care o desfășoară ca îngrijitor financiar al Școlii Militare de la Dudești, prima școală militară din Principate, întemeiată în 1838, școală în care dintre cei trei învățători care susțineau cursurile făcea parte și Nicolae Bălcescu, Ștefan Stoika este, totodată, și unul dintre fondatorii învățămîntului militar în Țările Române⁹.

Deși plecat de pe meleagurile natale încă din tinerețe, el nu va uita pămîntul pe care s-a născut, nutrind o vie simpatie față de mișcările de

---

² Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească (1830—1840). Activitatea lui Nicolae Bălcescu ca iuncăr-învățător*, în „Studii și articole de istorie”, nr. 8/1966, p. 105.

³ Generalul N. Stoika, *op. cit.*, p. 5.

⁴ Biblioteca Centrală de Stat, București, fond. Saint Georges, pachet C.D.X.L. IV/6, vezi și anexa 7.

⁵ N. Stoika, *op. cit.*, p. 6.

⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁸ *Ibidem*, p. 12.

⁹ Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 108.

rezistență împotriva oprimirii naționale și sociale la care era supusă populația de aici. Ne-a rămas povestită de către unul din fiii săi, Nicolae Șt. Stoika, o mărturie asupra unei afirmări magistrale a originii latine a limbii și poporului român și a continuității sale spațio-temporale. Invitat în casa lui Ștefan Stoika, generalul austriac Coronini, italian de origine,

Colonelul Ștefan Stoika

care făcea parte din armata austriacă ce în 1854 staționa în Țara Românească, sub pretextul de a-i menține neutralitatea în timpul războiului Crimeii, povestește o scenă din vremea cind comanda un regiment român transilvănean cu garnizoana la Veneția și care regiment ceruse voie, în-

tr-o primăvară, la începutul lunii mai, să cînte și să joace un joc de al lor, al călușarilor din care el, Coronini, reținuse o strofă care-l impresionase profund :

„Aide fraților săltați,
Cu picioru-n pămînt dați.
C-așa Romulus sălta,
Cu piciorul în pămînt da
Cînd cetatea și-o zidea¹⁰.”

După realizarea unirii celor două Principate, unire pe care o dorise și pentru care luptase și ca membru al adunărilor Ad-hoc¹¹, el se va retrage din conducerea armatei, înțelegînd spiritul înnoitor al vremii, dar rămî-nînd, în același timp, unul dintre colaboratorii intimi ai domnitorului Unirii, Alexandru Ioan Cuza¹².

Deși nu participă în mod direct la războiul pentru independență, totuși, prin activitatea sa profund patriotică și progresistă în slujba patriei, fondînd armata română modernă, pregătînd-o, educînd-o și instruînd-o în spiritul tradițiilor militare de luptă ale poporului român și a idealului secular al realizării independenței de stat, fiind printre fondatorii învățămîntului militar în Principate și, în același timp, un participant activ la toate momentele importante din istoria națională contemporană lui¹³, Ștefan Stoika, fiul orașului Lipova, rămîne o figură proeminentă a istoriei noastre moderne.

Reușînd să-și vadă împlinit idealul vieții sale, realizarea independenței de stat a României, ideal ce l-a urmat prin întreaga lui viață și activitate, și la realizarea căruia vor participa doi dintre fiii săi, căpitanul Nicolae Șt. Stoika și locotenentul Ștefan Șt. Stoika, despre a căror participare nemijlocită ne vom referi pe larg în studiul de față, Ștefan Stoika se va stinge din viață în anul imediat următor cuceririi independenței, în 1878.

Ideea luptei pentru independență, însă, este o permanență în viața tuturor generațiilor familiei Stoika, generații care, prin activitatea lor, le găsim strîns legate de toate marile momente ale istoriei noastre moderne, începînd cu unirea celor două Principate și cucerirea independenței de stat a României și terminînd cu salvărdarea existenței și independenței statului român, concomitent cu desăvîrșirea statului național unitar.

Lupta pentru independență este preluată în familia Stoika de către cei doi fii, Nicolae Șt. Stoika și Ștefan Șt. Stoika, participanți la războiul din 1877. Fiii au rezultat din căsnicia pe care Ștefan Stoika a contractat-o, în 1844, tot cu o transilvăneancă, cu Zoe, fiica marelui clucer Ispas

¹⁰ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 11.

¹¹ B.C.S. București, pachet C.D.X.L. IV/6.

¹² General N. Stoika, *op. cit.*, p. 13.

¹³ *Ibidem*, p. 14.

Făgărașanu, originar, după cum îi spune și numele, din ținutul Făgărașului¹⁴. Din această căsnicie au rezultat 19 copii¹⁵.

Date personale certe despre acești doi fii, căpitanul Nicolae Șt. Stoika și locotenentul Ștefan Șt. Stoika, fii care mai târziu vor ajunge generali, le găsim în arhivele armatei și, mai ales, în anuarele care se editau atunci. Astfel, în „Anuarul armatei române pe anul 1880“, găsim datele biografice ale celor doi ofițeri, consemnate cu precizie pînă în anul respectiv. Căpitanul Nicolae Stoika este născut la 18 mai 1845, fiind cel mai în vîrstă dintre copiii lui Ștefan Stoika. Se înscrie în 1862 la Școala militară, pe care o va absolvi după doi ani, în 1864, cu gradul de sublocotenent. Este înaintat apoi, peste 4 ani, în 1868, locotenent, iar în 1871 făcut căpitan, grad cu care va participa și la războiul din 1877. Locotenentul Ștefan Stoika¹⁶, este născut în 1848; se înscrie, în 1866 ca elev al Școlii militare pe care o termină în 1868 cu același grad, de sublocotenent, ca și fratele său, iar în 1874 este promovat locotenent, grad în care va face și campania din 1877¹⁷.

Participarea directă la războiul pentru cucerirea independenței de stat a României este ilustrată de datele pe care le deținem despre aportul lor la acest război, respectiv al căpitanului Nicolae Stoika, în calitate de comandant de baterie, și Ștefan Stoika, ca ofițer de artilerie. Datele sînt mult mai bogate în ceea ce privește pe primul și fragmentare în ceea ce privește pe al doilea, mai ales că Nicolae Stoika își va publica mai târziu memoriile din războiul pentru independență, memorii unde oferă informații foarte detaliate despre activitatea sa și a bateriei pe care o comanda, pe tot parcursul războiului¹⁸.

Căpitanul Nicolae Stoika făcea parte din regimentul I de artilerie, care în anul 1876 avea garnizoana la Iași. În acest regiment, Stoika era comandantul bateriei nr. III. Acest regiment, în a doua decadă a lunii octombrie 1876, primește ordin de a se deplasa, în cadrul marilor manevre de trupe premergătoare izbucnirii războiului, către Dunăre, pe ruta Iași — Tîrgu Frumos — Pașcani — Roman — Bacău — Adjud — Focșani — Rîmnicu Sărat — Buzău — Ploiești, în etape de cîte 20—30 km pe zi¹⁹.

Referindu-se la comportamentul populației civile întîlnite pe parcursul deplasării, căpitanul Stoika remarcă entuziasmul și spiritul de colaborare cu care erau întîmpinați, cîteva mărturii în acest sens fiind pe deplin revelatoare. Astfel, în satul Galbeni, în apropiere de Bacău, regimentul lor a fost întîmpinat de conducătorul localității, care a invitat la masă pe toți ofițerii regimentului și a hrănit din fonduri personale pe

¹⁴ *Ibidem*, p. 15; vezi și biografia colonelului Ștefan Stoika, întocmită de celălalt fiu al său, generalul Ștefan Șt. Stoika, care se află în manuscris în posesia nepotului colonelului Ștefan Stoika, la inginerul Titus T. Stoika, p. 2.

¹⁵ B.C.S. București, fond Saint Georges, pachet C.D.X.L. IV/6.

¹⁶ *Anuarul Armatei Române pe anul 1880*, București, 1880, p. 411, vezi anexa 2.

¹⁷ *Ibidem*, p. 438.

¹⁸ Generalul Nicolae Stoika, *Amintiri din războiul independenței, 1877—1878*, București, 1911. Broșura are 44 de pagini, plus 5 hărți, pe care le vom da în anexă și a fost donată aceluiași general, Alexandru Tell.

¹⁹ *Ibidem*, p. 3.

toți oamenii și caii regimentului, urîndu-le, la despărțire, victorie în război, exprimîndu-și regretul că nu mai este tînăr ca să-i urmeze. În orașul Buzău, unde au fost cantonați pe timpul iernii, au fost primiți cu multă dragoste și entuziasm, popota ofițerească fiind instalată în cel mai luxos local din oraș, hotelul Europa, iar tunurile regimentului fiind dispuse în piața centrală a orașului²⁰.

Conform noilor ordine de restructurare a serviciului artileriei, în februarie 1877 se decretează împărțirea celor două regimente de artilerie, existente atunci, constituindu-se patru regimente. Căpitanul Stoika va face parte, cu bateria sa, și ea restructurată, baterie cu care va participa la toate momentele importante ale războiului din 1877—1878, din regimentul III artilerie²¹.

În vederea campaniei din 1877—1878, după decretarea mobilizării terminată în primăvara lui 1877, se începe înlocuirea materialului de război învechit, acțiune în care este cuprinsă și bateria VI Stoika, artileria fiind acum dotată cu armament de tip nou, tunuri Krupp de 87, cu țevile din oțel, ghintuite, iar obuzele și șrapnelele avînd briu de aramă²², armamentul cel mai modern din acel timp. Bateria cu numărul VI, din regimentul III artilerie, condusă de căpitanul Nicolae Stoika, avea următorul efectiv la începutul campaniei : 160 de oameni și 150 de cai, iar ca materiale : 16 trăsuri, 6 tunuri, 6 chesoane, 1 car de baterie, 1 car port roate, o forge și un furgon²³. Corpul ofițeresc prezenta următoarea înfățișare : comandantul bateriei era căpitanul Nicolae Stoika, ajutat de locotenentul Popescu Dimitrie și de sublocotenenții Tiedmein Ioan și Stroescu Ioan, avînd ca locotenent medic pe Davidescu Nicolae, iar ca veterinar pe Ionescu Gheorghe²⁴.

Astfel constituită, comandată și echipată, bateria a VI-a Stoika este deplasată spre Dunăre, spre Giurgiu, în cadrul deplasărilor generale de trupe din primăvara lui 1877. În luna aprilie o găsim instalată la sud-vest de Slobozia, într-o fostă întăritură turcească pe care o transformă într-o baterie de patru tunuri, constituind, în același timp, din efectivul ei și o secție de două tunuri²⁵. Ambele erau acoperite de un batalion din regimentul X dorobanți, cantonat în Slobozia²⁶, regiment din care făcea parte și maiorul Gheorghe Șonțu, eroul de la Plevna.

Componentă a dispozitivului de apărare a Dunării, care avea ca obiectiv împiedicarea trecerii trupelor turcești pe teritoriul românesc, pentru a crea capete de pod sau pentru a muta teatrul de război pe terito-

---

²⁰ *Ibidem*, p. 4.

²¹ *Ibidem*, p. 5.

²² *Ibidem*, p. 6.

²³ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond Marele Stat Major, dos. 663/1877—1878, f. 16.

²⁴ N. Stoika, *op. cit.*, p. 25.

²⁵ *Ibidem*, p. 7.

²⁶ *Ibidem*, p. 10; pentru dispunerea bateriei în formație de luptă vezi și anexa 3, care corespunde cu figura 1 din memoriile lui N. Stoika. Hărțile făcute de către Nicolae Stoika sînt destul de aproximative și nu sînt lucrate la scară.

riul României²⁷, bateria VI Stoika, ca de altfel întreaga armată română, se mărginea la „a bombarda cetățile de pe malul drept al Dunării, a face recunoașteri pe mal, a izgoni pe soldații turci din ostroavele românești și a urmări pe bașibuzucii turci care treceau și prădau satele noastre”²⁸. Potrivit planului general și convenției încheiate cu rușii, ca armata română să cedeze în mod progresiv pozițiile ei din estul Oltului armatei ruse, concomitent cu instalarea acesteia pe noile poziții, armata română se dispune pe poziție în zona din vestul Oltului²⁹. Bateria a VI-a fiind înlocuită de pe poziția de la Slobozia, de o baterie rusească, se deplasează la Băilești³⁰. Pe ruta Putineiu—Alexandria—Roșiorii de Vede, trece Oltul, pe un pod de vase, continuându-și ruta prin Caracal și Craiova, ajungând la Băilești la sfârșitul lunii iunie³¹. După ce primește botezul focului, în canoada declanșată asupra Vidinului, se deplasează la Rast, localitate căreia îi corespundea orașul Lom-Palanca de pe malul opus al Dunării³². Bine amplasată în noul dispozitiv de apărare a liniei Dunării, după ce din nou se divizase într-o baterie principală, formată din patru tunuri și o secție formată din două tunuri, bateria VI Stoika declanșează un foc încrucișat asupra orașului Lom-Palanca, de la o distanță de 1800 m bateria principală și 3500 m secția, surprinzându-i pe turci neorganizați. În dimineața zilei de 25 iunie 1877, bateria provoacă mare panică în oraș și dezorganizează o baterie turcească de patru tunuri. După aproximativ 30 de focuri, bateria turcească este redusă la tăcere și, încercând să-și schimbe poziția, este împiedicată de focul bateriei românești³³.

Eficiența tirului tunurilor românești situate în poziție defensivă este destul de redusă, datorită distanței prea mari față de obiectiv, fapt cunoscut și de conducerea superioară a armatei, care emite câteva ordine de zi în această privință³⁴.

Cunoscându-l personal și fiind chiar prieten cu eroul de la Plevna, maiorul Gheorghe Șonțu, căpitanul Nicolae Stoika relatează următoarea întâmplare, din această perioadă, din care reiese puterea de stăpânire a maiorului Șonțu și, în același timp, umorul de care dădea dovadă și în cele mai dificile împrejurări. „În ziua de 24 iunie 1877 în amurgul serii, subsemnatul împreună cu maiorul Șonțu din regimentul X dorobanți, mergând călare pe marginea Dunării, pe linia de anteposturi și eu călărind un cal alb, o santinelă de pe malul opus, a tras asupra noastră și a înnimerit calul meu. Maiorul Șonțu văzând calul căzut și pe mine foarte contrariat de pierderea unui cal de bun sînge, după ce s-a încredințat că

²⁷ General maior Constantin Olteanu, *Măsurile luate de comandamentul român pentru acoperirea Dunării în perioada aprilie—august 1877*, în „Revista de istorie”, nr. 4/1976, p. 558.

²⁸ General Nicolae Stoika, *op. cit.*, p. 10.

²⁹ General maior Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 562.

³⁰ Arhivele Statului București, Arhiva Istorică Centrală, fond M.St.M., dos. 663, f. 21.

³¹ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 11.

³² *Ibidem*, p. 12; vezi anexa 4.

³³ *Ibidem*, p. 13.

³⁴ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond M.St.M., dos. 612, f. 7 și 37.

nu fusesem rănit mi-a zis, vorba turcului : Bre ! Ce rău era să fie la cap al tău, s-a dus la cap al lui⁴³⁵.

După perioada stagnării frontului în fața Plevnei și momentul intrării României în război³⁶, armata română începe acțiunea de mare amploare de traversare a Dunării și ocuparea, pe malul opus, a unor poziții ofensive. Dacă în lunile de dinaintea luptelor de pe frontul din Balcani armata română se limitase numai la acțiuni cu caracter defensiv, după înțelegerea intervenită în privința unor operațiuni independente, armata română trece la ofensivă, acțiune care începe cu trecerea Dunării. În cadrul acestei mari ofensive, bateria VI Stoika va avea locul său bine determinat, ea trecând Dunărea pe portiere, împreună cu brigada Ipătescu la care era acum atașată, și, împreună cu batalionul III vânători, a fost amplasată în satul Ghighiu de pe malul bulgăresc³⁷, unde avea misiunea de luptă să controleze drumul care duce la Plevna. Apoi, bateria a VI-a, condusă de căpitanul Stoika, conform planului strategic elaborat de conducerea superioară a armatei, este deplasată în adâncime, înspre Plevna. Urmind ruta Gatentz, Creta, traversează riul Vid, ajunge la Calișovaț. În ultima decadă a lunii august sosește la Verbița, unde era amplasat și Marele Cartier General al Statului Major român³⁸, în imediata apropiere a Plevnei, dinspre care „se auzea un bubuit de tunuri neîntrerupt⁴³⁹”.

Aliniată în cadrul dispozitivului general al artileriei române, această baterie este amplasată pe marginea de nord a piriului Bucov, la extrema dreaptă a liniei de artilerie dinspre Opanez, având ca obiectiv principal reducerea la tăcere a bateriei mari de pe dealul Bucovului, baterie care controla drumul ce ducea spre reduta Grivița. Astfel amplasată, bateria VI Stoika era situată la o distanță de 2700 m de bateria de la Bucov și 2500 m de reduta Grivița⁴⁰.

La marea bătălie din 30 august, dată pentru cucerirea Plevnei, va participa, ca de altfel la toate momentele decisive ale războiului, și bateria VI Stoika, care, fiind deplin încadrată în sistemul ofensiv româno-rus, supune unui tir de artilerie, împreună cu toate celelalte baterii, reduta Grivița, acțiune continuată pînă în jurul orei 15, cînd diviziile române III și IV pornesc la atac*.

³⁵ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 14.

³⁶ General Alexandru Cernat, *Memorii. Campania 1877—1878*, editate de gen. maior Constantin Olteanu, București, Editura Militară, 1976, p. 5—7.

³⁷ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 16; vezi și anexa 5.

³⁸ General Alexandru Cernat, *op. cit.*, p. 9.

³⁹ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 9; vezi și anexa 6.

* Este de remarcat exactitatea informațiilor lui N. Stoika, în raport cu erorile de informație, cuprinse în memoriile generalului Alexandru Cernat, recent publicate, memorii, în care chiar la partea referitoare la asaltul din ziua de 30 august 1877 avansează în mod inexact ora 13 ca început al atacului (în realitate fiind ora 15) și confundă divizia II cu divizia III, ceea ce denotă că însemnările lui N. Stoika au fost făcute chiar în timpul campaniei, deși nu știm în mod cert acest lucru, și nu ulterior, ca în cazul generalului Alexandru Cernat, la care datele apar mult estomate și datorită depărtării în timp de eveniment, c.f. Alexandru Cernat, *op. cit.*, p. 7.

Atacul propriu-zis este descris de martorul ocular și participantul activ, Nicolae Stoika, în termeni elogioși pentru armata română. „Am observat frumosul avînt al trupei de atac din brigada Ipătescu. Batalionul din regimentul X de dorobanți, comandat de maiorul Șonțu și batalionul din regimentul VIII de linie, comandat de căpitanul Valter Mărăcineanu, au trecut pe lângă bateria Stoika, scoborînd drumul ce ducea pe valea Bucovului către redută. (Grivița, n.n. R.P.). Amîndoi acești mîndri eroi știuseră să comunice bravura și entuziasmul în trupa ce comanda. Amîndoi gătiți ca de paradă (cu haine și fireturi noi și curate), au plecat surîzînd la atac după ce ne-am îmbrățișat⁴¹.

Atacul din 30 august asupra Plevnei este însă respins cu mari pierderi, mai ales pentru armata rusă și a avut ca rezultat pozitiv ocuparea redutei Grivița I. Respingerea acestui atac, după părerea lui Nicolae Stoika, se datorează nu numai necorelării în timp a atacurilor armatei ruse și celei române⁴², ci și necorelărilor între mișcările de trupe din interiorul dispozitivului propriu. „Am observat, scrie căpitanul Nicolae Stoika, bine din baterie cum trupa de atac nu fusese susținută de cealaltă brigadă și nici de rezerva ei. Un batalion din regimentul VIII de linie, comandat de maiorul M... care era în rezervă rămăsese prea departe de batalioanele din linia I. După ordinul colonelului Ipătescu, batalionul M... a mai trimis 2 companii ca susținere a batalionului lui Valter Mărăcineanu; dar fiind prea departe n-au ajuns la timp⁴³.

În concepția căpitanului Stoika, care avea reale aptitudini de tactician, respingerea atacului brigăzii Ipătescu se datorește și faptului că se dăduse ordin ca toate bateriile să înceteze focul la ora 15 și să rămînă pe poziții, în loc ca artileria să avanseze și să ocupe noi poziții mai apropiate de redută, dezorganizînd apărarea inamică. Soluția propusă de căpitanul Stoika era realistă și aplicabilă dat fiind faptul că, după spusele sale, „trupele de atac scoborînd la vale, se putea trage pe deasupra lor, pînă la suirea pantei spre redută și atunci artileria, lungind tragerea putea bate trupele dinapoia redutei, din drumul acoperit și din cealaltă redută⁴⁴, asigurînd astfel o mai mare eficiență atacului. Armamentul superior, ultramodern de care dispunea armata turcească⁴⁵, și pozițiile strategice foarte bune pe care le deținea, împreună cu avantajul oferit de starea de defensivă, au fost și ele printre cauzele respingerii atacului de la 30 august⁴⁶.

Zilele imediat următoare marelui atac din 30 august asupra Plevnei au fost folosite de bateria VI Stoika în încercarea de a organiza o apropiere la o distanță de numai 700 m de bateria mare de la Bucov, care apăra Plevna. În situația respectivă, amplasarea în noua poziție era prea riscantă, astfel că după cîteva zile s-a renunțat la această diversiune, re-

⁴¹ N. Stoika, *op. cit.*, p. 21.

⁴² Alexandru Cernat, *op. cit.*, p. 13.

⁴³ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 21.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁵ General maior Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 559.

⁴⁶ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 23.

venindu-se la vechile poziții unde, după respingerea atacului și renunțarea la concepția de a cucerii Plevna prin asalt, hotărîndu-se încercuirea, începuse deja construcția fortului Alexandru, care va apăra locul unde era amplasată bateria. Din această perioadă a războiului începem să avem rapoarte detaliate despre fiecare baterie, centralizate apoi pe regimente și divizii, asupra cantității de muniție consumată. Astfel, spre exemplificare, la data de 8 octombrie 1877, bateria comandată de căpitanul Stoika consumase patru obuze care au avut ca obiectiv „lucrările lagărului întărit de la Bucov”⁴⁷. Acum, activitatea ei, ca de altfel a întregii divizii, fiind mai puțin intensă. În zilele de 10—11 octombrie, artileria diviziei a III-a, din care făcea parte și bateria VI Stoika, raporta că „nu s-au consumat muniții din cauza ridicării morților și îngrijirii răniților”⁴⁸, după care, în zilele de 12—13 octombrie, s-a trecut la ofensivă intensă⁴⁹.

Adînc implicată în toate acțiunile armatei române, în special a artileriei, bateria VI Stoika participă la demonstrația făcută de întreaga armată română pe tot frontul pentru a înlesni cucerirea de către garda imperială rusească a redutelor de la Gorni și Dubnik, cucerire care va de-săvîrși încercuirea completă a Plevnei de către trupele româno-ruse⁵⁰.

Marea bătălie din 28 noiembrie 1877 se va solda cu căderea Plevnei și va apropia sfîrșitul războiului. După această dată, rămășițele armatei turcești fiind, cu puține excepții, în derută, încearcă ruperea blocadei. Lupta este începută de către bateria a VI-a comandată de către căpitanul Stoika, fiul colonelului din Lipova, care va observa prima încercarea lui Osman pașa de a ieși din Plevna și va da alarma. Această situație ne este relatată de către căpitanul Cristian Crăiniceanu, viitorul colonel și apoi general care, în amintirile sale din războiul de independență, scria chiar la începutul capitolului intitulat „Căderea Plevnei”: „În revărsatul zorilor zilei de 28 noiembrie 1877, pe cînd stăteam cu atelajele gata de înhămăre, ne trezim într-un bubuit de focuri de tun. O vigilentă baterie, Stoika Nicolae, instalată lîngă fortul Alexandru, trase două-trei focuri de alarmă asupra pozițiilor turce. Ea întrezărise acolo, fiind pe poziție înaltă, prin ceața dimineții, o mișcare de trupe suspectă”⁵¹.

După cucerirea Plevnei, armata română vizitează orașul și cele două redute, Grivița I și Grivița II, vizită care a prilejuit căpitanului Stoika o descriere magistrală pe care o redăm integral: „Reduta no. 2 nu era tocmai mare, după cum ni se părea din dealul unde ne aflam în fortul Alexandru.

⁴⁷ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 663/1877—1878, f. 163.

⁴⁸ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 663/1877—1878, f. 164.

⁴⁹ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 663/1877—1878, f. 182.

⁵⁰ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 663/1877—1878, f. 163.

⁵¹ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 29.

Această redută afară de bancheta taluzului interior mai avea o banchetă îndărătul glacisului de unde trăgeau apărătorii prin creneluri de brazdă. Între fiecare doi apărători era o ladă cu cartușe de infanterie. Profilul parapetului n-avea bernă, trăgătorii de pe linia de foc, băteau direct șanțul, nelăsînd nici un unghi mort. Înaintea glacisului mai era un șanț adăpost pentru a bate valea.

Șanțurile laterale ale redutei erau legate de drumul acoperit prin două tranșee, servind în loc de piață de arme. În redută era o traversă în formă de cruce, în diagonală către unghiuri, unde se adăposteau trăgătorii din orice parte s-ar fi tras asupra lor. Am observat că interiorul acestei redute nu se putea bate prin trageri directe. Aici era nevoie de obuziere și mortiere pentru tragere plonjantă și verticală. Drumul acoperit era crenelat pentru trăgătorii ce apărau reduta de un atac din dos. Fundul drumului era acoperit cu gratii de pari și nuiiele spre a evita noroiul. În partea opusă crenelurilor erau scobite în parapet, niște lăcașuri sau adăposturi pentru apărători. Între adăposturi erau niște cuptoare servind probabil pentru a încălzi hrana⁵². Descrierea făcută de căpitanul Stoika este foarte realistă și ne dă o imagine clară despre puternicul dispozitiv de apărare turcesc și despre modul de aprovizionare a Plevnei, reliefînd în același timp, încă o dată, calitățile de tactician artilerist ale autorului ei.

Cîmpul pe care a avut loc marea bătălie care a dus la cucerirea Plevnei este și el descris de către căpitanul Stoika, cele văzute pe acest cîmp făcînd o impresie profundă, mai ales că după propria-i mărturie, vedea prima dată un teatru de război de așa mare întindere. „Cu cît înainteam pe cîmpia Vidului (cîmpia din jurul Plevnei — n.n. R.P.) cu atît se înmulțea numărul răniților și al morților. Tot locul era presărat de oameni și cai căzuți... În toate părțile cai și oameni mutilați, membre sfărîmate, lacuri de sînge închegat, arme și muniții aruncate, chesoane răsturnate, cu roțile rupte. Nu se auzea decît gemete de oameni și nechezarea de cai. Mi-a rămas o impresie de nedescris, și acum panorama aceluia grozav cîmp mi se prezintă clară și vie, în mintea mea; n-am s-o pot uita niciodată⁵³.

Căderea Plevnei nu a însemnat însă sfîrșitul războiului, resturi ale armatei turcești mai luptau încă și existau puncte fortificate, care trebuiau cucerite. Un astfel de centru întărit era și orașul Bellogragic, în care se închisese o puternică formație de luptă turcească, la asedierea căruia este trimisă și bateria VI Stoika, împreună cu bateria III Lupașcu, ambele sub conducerea maiorului Fălcoianu⁵⁴. Deplasarea spre noul obiectiv, după ce se trece riul Ogost pe gheață, se face pe ruta : Hairodin, Vilcedrama, Rusovo, Gribovara, Corilevo, Izvoare, Biela, unde se ajunge la sfîrșitul primei decate a lunii ianuarie, bateria VI Stoika fiind amplasată pe dealul Caluger, avînd ca obiectiv direct orașul Bellogragic⁵⁵. Deși este supus

⁵² Colonel Ch. Crăiniceanu, *Impresiuni din războiul. 1877—1878*, București, p. 75.

⁵³ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 31—33.

⁵⁴ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 663/1877—1878, f. 8.

⁵⁵ General N. Stoika, *op. cit.*, p. 38; vezi anexa 7.

unui puternic și permanent tir de artilerie, acest oraș, bine fortificat și aprovizionat, rezistă, refuzând propunerile de a se preda și nu este ocupat de către armata română, decît după semnarea armistițiului, în ultima decadă a lunii ianuarie 1878.

Armistițiul fiind încheiat și campania terminată, armata română se întoarce în patrie, unde este primită cu entuziasm. Nicolae Stoika descrie, în amintirile sale, cu termeni elogioși, primirea care li s-a făcut în orașul Craiova, prin care a trecut regimentul său, oraș unde au fost întîmpinați, de către cetățeni, cu flori, iar bateriile au fost cantonate în piața centrală a orașului. Regimentul III artilerie, cu bateria a VI-a condusă de căpitanul Stoika, baterie care avusese o bună comportare pe toată perioada campaniei, își continuă drumul spre orașul Focșani, unde-i va fi fixată garnizoana⁵⁶.

În finalul jurnalului său de campanie, căpitanul Stoika își exprimă nemulțumirea față de felul cum a fost aprovizionată armata și, mai ales, față de calitatea muniției, făcînd și o recapitułație a muniției consumate de către bateria sa⁵⁷.

Pentru eroismul și modul exemplar de comportare de care a dat dovadă efectivul bateriei a VI-a, oamenilor ei le-au fost decernate, după atacul din 30 august 1877, împotriva Plevnei, două decorații rusești „Sfințul Gheorghe“ și două medalii „Virtutea Militară“, iar după căderea Plevnei au mai fost acordate încă două decorații „Virtutea Militară“ și o decorație „Steaua României“. Comandantului bateriei a VI-a, căpitanului Nicolae Stoika, fiul colonelului originar din Lipova, i-a fost decernată medalia „Virtutea Militară“ și decorația „Steaua României“, clasa a V-a, cu spadă, în rangul de cavaler⁵⁸.

Dacă despre participarea directă a căpitanului Nicolae Stoika la războiul pentru cucerirea independenței dispunem de o informație bogată, despre participarea locotenentului Ștefan Stoika, fratele său, din regimentul I artilerie, dispunem însă de foarte puține date. Cunoaștem doar două documente, care atestă participarea sa la acest război: unul este o telegramă cifrată, semnată de către generalul Nicolae Haralamb, prin care locotenentul Stoika este înștiințat că trebuie să rămînă la Craiova pînă la terminarea misiunii sale, de „pornire a proiectilelor“, el ocupîndu-se deci, de aprovizionarea cu muniție a regimentului său⁵⁹, iar a doua mărturie o găsim în registrul ofițerilor decorați după căderea Plevnei, locotenentul Stoika fiind și el decorat cu „Steaua României“ clasa a V-a, pentru faptele sale de arme⁶⁰.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 41—42.

⁵⁷ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 663/1877—1878, f. 163; vezi anexa 8.

⁵⁸ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., Registrul de ofițeri decorați în timpul campaniei din 1877—1878, dos. 701/1877—1878, f. 42; vezi anexa 9.

⁵⁹ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 683, Situația artileriei pe 1877—1878, f. 77.

⁶⁰ Arhivele Generale ale Statului, Arhiva Istorică Centrală, fond. M.St.M., dos. 701/1877—1878, f. 40.

Lupta pentru independență, luptă care, după cum am mai arătat, este o permanență în existența familiei Stoika, este continuată și după cîștigarea independenței statale a României. Continuarea se face însă pe mai multe planuri : fie prin susținerea mișcării de eliberare națională a românilor transilvăneni, așa cum este cazul lui Nicolae Stoika, fie prin educarea și instruirea armatei într-o concepție modernă, astfel încît să fie capabilă să păstreze independența de stat a României și să fie gata în permanență să ajute la momentul potrivit pe frații de peste munți, care doceau unirea cu țara, așa cum este cazul lui Ștefan Stoika.

În perioada imediat următoare războiului de independență, îl găsim pe căpitanul Nicolae Stoika avansat, datorită capacității și cunoștințelor sale militare, în funcția de prim ajutor al directorului Pirotehniei armatei⁶¹. Apoi, din 1881, este promovat în funcția de ajutor al comandantului Divizionului Teritoriului de Artilerie București și, în același timp, ajutor al inspectorului artileriei teritoriale, Iulius Dunca⁶², și decorat, după cum am mai arătat, cu „Steaua României“, ordin care acum se diferențiază în cavaleri ai ordinului, în timp de război, așa cum era și Nicolae Stoika, și cavaleri în timp de pace, și cu medalia de aur „Virtutea Militară“, care purta acum mențiunea „Pentru fapte de curaj și devotament în timp de rezel“⁶³.

Întreaga activitate a lui Nicolae Stoica, din perioada care a urmat războiului de independență, se remarcă prin faptul că va parcurge toate treptele ierarhiei militare, ajungînd pînă la gradul de general, fiind tot timpul alături de lupta națională a românilor transilvăneni, el neuitîndu-și niciodată locurile de origine. Activitatea în slujba unității naționale va culmina cu marele miting din sala Dacia din 30 noiembrie 1908, președintele comitetului de organizare fiind generalul Nicolae Stoika. Mitingul de solidaritate cu lupta românilor din Transilvania cerea „o Mare Românie“, adică desăvîrșirea unității statale⁶⁴. Acțiunea din 30 noiembrie 1908, organizată, după cum am văzut, din inițiativa generalului Nicolae Stoika, își propunea : să protesteze împotriva noii legi electorale injuste, care fusese recent elaborată de către Parlamentul de la Budapesta, să se opună încheierii unei noi convenții comerciale cu Austro-Ungaria, care ar fi fost dezastruoasă și ar fi aservit interesele poporului român străinilor și să protesteze împotriva apropierii României, prin politica sa externă, de Puterile Centrale⁶⁵.

Locotenentul Ștefan Stoika, în perioada de după război este transferat la regimentul IV artilerie, care-și avea garnizoana la Iași⁶⁶, iar apoi la regimentul III artilerie, cu garnizoana la Focșani, al cărui colonel-co-

⁶¹ *Anuarul Armatei Române pe anul 1880*, București, 1880, p. 75.

⁶² *Anuarul Armatei Române pe 1881*, București, Editura Ministerului de Rezel, 1881, p. 85.

⁶³ *Ibidem*, p. 524.

⁶⁴ B.C.S. București, fond Saint Georges, pachet C.D.L. XX VII/9, f. 1; vezi anexa 10.

⁶⁵ B.C.S. București, fond Saint Georges, pachet C.L. XX VII/9, f. 2.

⁶⁶ *Anuarul Armatei Române pe anul 1880*, București, 1880, p. 338.

mandant va ajunge, regimentul III devenind, între timp, regimentul XI artilerie⁶⁷.

Educator și instructor al armatei, strateg și teoretician, colonelul și apoi generalul Ștefan Stoika ia o poziție fermă față de politicianismul și corupția ce domnea în armata română în perioada premergătoare primului război mondial. În scrierile sale teoretice, referitoare la situațiile din armată, își exprimă încrederea în posibilitățile de edificare a unei armate române moderne, operă la care înțelege și el să-și aducă aportul⁶⁸.

Critic vehement al politicianismului, nepotismului și favoritismului din armată, elemente care, după părerea sa, au dus la insuccesele armatei române în prima parte a primului război mondial, el preconizează o armată modernă, bine instruită și educată, bine organizată și condusă de ofițeri capabili, ofițeri care să fie promovați numai după criteriul meritului și nu după alte criterii. „Numai cu măsuri drepte și energice vom parveni de a curăți armata, de tot ce este rău și de a arăta celor buni, că drumul la onoruri este deschis numai aceluia care au merite și ca niciodată vechiul și nenorocitul sistem a încetat să mai existe, sistem care ne-a dus la pieire”. (Se referă la evenimentele din prima parte a războiului mondial — n.n. R.P.)⁶⁹.

Spirite deschise, receptive la tot ce este nou, mai ales în domeniul militar, și în special în cel al artileriei, frații Stoika sînt membrii fondatori ai „Revistei Artileriei”, revistă care-și propunea, încă prin articolul I al statutelor sale, „a răspîndi în armată cunoștințe folositoare ei, ținînd-o la curent cu progresele științifice militare în țară și în străinătate”⁷⁰.

Ajunși la o vîrstă înaintată, cei doi frați Stoika, deși nu mai pot lua parte în mod direct la primul război mondial, ei reușesc să-și vadă idealurile împlinite : desăvîrșirea statului național român.

Prin participarea lor directă la războiul pentru independență, în care s-au remarcat în mod strălucit, prin educarea și instruirea armatei în spiritul patriotic al apărării independenței, prin lupta lor pentru realizarea idealului secular al poporului român, constituirea statului național unitar, cei doi fii ai colonelului Stoika se înscriu ca niște figuri luminoase ale istoriei noastre moderne.

Din aceeași ramură „lipoveană” a familiei Stoika, ca un continuator al luptei pentru independență, se ridică și poetul Constantin T. Stoika, (1892—1916), sublocotenent în rezervă, tatăl său, Titus Stoika, fiind fiul cel mai mic al colonelului Ștefan Stoika. Poetul Constantin T. Stoika va muri eroic în data de 23 octombrie, în luptele de pe valea Jiului⁷¹.

---

⁶⁷ *Anuarul Armatei Române pe anul 1881*, București, Editura Ministerului de Resbel, p. 531.

⁶⁸ Colonel Ștefan Stoika, comandantul regimentului 11 de artilerie regală de câmp, *O privire asupra instituțiilor noastre militare*, Focșani, 1905.

⁶⁹ General Ștefan Stoika, *Cauzele înrîngerii noastre*, București, 1918, p. 15.

⁷⁰ *Revista artileriei*, nr. 12/1909, p. 931—941.

⁷¹ Locotenent colonel Gheorghe Predă, *Poetul erou. Sublocotenentul Constantin T. Stoika*, București, Editura Militară, 1976, p. 7.

Poet de talent, făcînd parte din gruparea de pe lîngă „Viața Nouă“, avînd ca mentor spiritual pe Ovid Densușianu, care, de altfel, îl va ajuta să-și publice poeziile, Constantin T. Stoika este apreciat de toți marii literați ai vremii, mai ales de către Alexandru Macedonski⁷², publicînd, încă de la o vîrstă fragedă, un volum de poezii la Buzău, cu titlul „Licăriri“, volum în care cîntă pacea, laitmotiv al tuturor poeziilor sale⁷³.

Incorporat ca sublocotenent în rezervă în regimentul I grăniceri, deși prin poeziile sale este un iubitor al păcii, el își va pune întreaga sa capacitate de luptă în slujba patriei și nu pregetă să-și jertfească și viața în slujba ei, avînd, în același timp, prezența de spirit, de a-și lua notițe zilnice pe toată perioada campaniei, la care participă, în cursul căreia, va cădea eroic în ziua de 23 octombrie 1916, în luptele de pe valea Jiului, regimentul său fiind în ariergarda armatei române în retragere. Din notițele sale emană dorința de a se jertfi pentru patrie, dorință care, de altfel, i s-a și împlinit. „În pămîntul Patriei, cu frumuseți nesfîrșite și nescacate bogății, aici moartea mi se părea un ideal împlinit. Era ca și cum aș fi adormit într-o grădină cu liniște, unde cînd privighetorile cîntă, cerul se deschide, vîrsînd lumina lui albastră în unde de odihnă“⁷⁴.

Astfel, încă o generație a familiei Stoika, pornită din Lipova, se jertfea pentru patrie, murea în slujba ei, apărînd-o, generație reprezentată strălucit de către poetul erou Constantin T. Stoika, prin moartea căruia literatura română a suferit o mare pierdere, fapt subliniat și de Ovid Densușianu în prefața notițelor de război ale poetului, publicate postum. „Din șirurile tinerilor idealști, pe care îi vedem miine înălțînd literatura noastră era și Constantin T. Stoika... Versurile pe care le-a publicat în anii din urmă, aduceau un lirism primăvăratec și arătau străduința de a se ridica la abstracționism, la o poezie de gîndire“⁷⁵.

Implantată adînc în solul românesc, de unde-și trage rădăcinile și existența, familia Stoika, prin trei generații succesive, care participă pe o durată de aproape un secol la toate marile evenimente ale istoriei noastre moderne, dînd fondatori, educatori, luptători și eroi, cu care această parte a țării (Transilvania) se poate mîndri, se înscrie în galeria personalităților care au avut ca ideal primordial al vieții cîștigarea și apărarea independenței României.

---

⁷² Alexandru Macedonski, *Analele gloriei* — Costel. T. Stoica, în „Literatorul“, nr. 2/1918, p. 10.

⁷³ Șerban Cioculescu, *Un poet al păcii* — Constantin T. Stoika, în „România literară“, nr. 5/1974; vezi și Comemorarea a 80 de ani de la nașterea poetului, în „România literară“, nr. 18/1972, care publică și o poezie a sa intitulată „Imn păcii“.

⁷⁴ Constantin T. Stoika, *Insemnări din zilele de luptă*, publicată de către fratele său, căpitanul Titus T. Stoika, cu o prefață de Ovid Densușianu și vignete de V.V. Popa, București, 1921.

⁷⁵ Ovid Densușianu, în prefața cărții lui Constantin T. Stoika, București, 1921, p. VI.

Anexa 1

CERTIFICAT EMIS DE CATRE DIVIZIA I-a A
MINISTERULUI DE REZBEL
NR. 4490 DIN 7 Iunie 1885

STOICA STEFAN

anul	luna	ziua	funcția
1831	septembrie	27	unter ofițer
1832	aprilie	10	proporgic - sub comanda de pluton
1834	octombrie	14	parucic - idem
1834	septembrie	18	mare adiutant
1838	aprilie	3	capitau - idem
1846	aprilie	23	major - idem
1851	iulie	17	seful Ștabului Oștirii
1852	octombrie	13	colonel - idem
1859	iulie	8	liberat după demisie

peste tot anii de serviciu 28, nouă luni și zece zile

S.S. Min. Băicoianu

Anexa 2

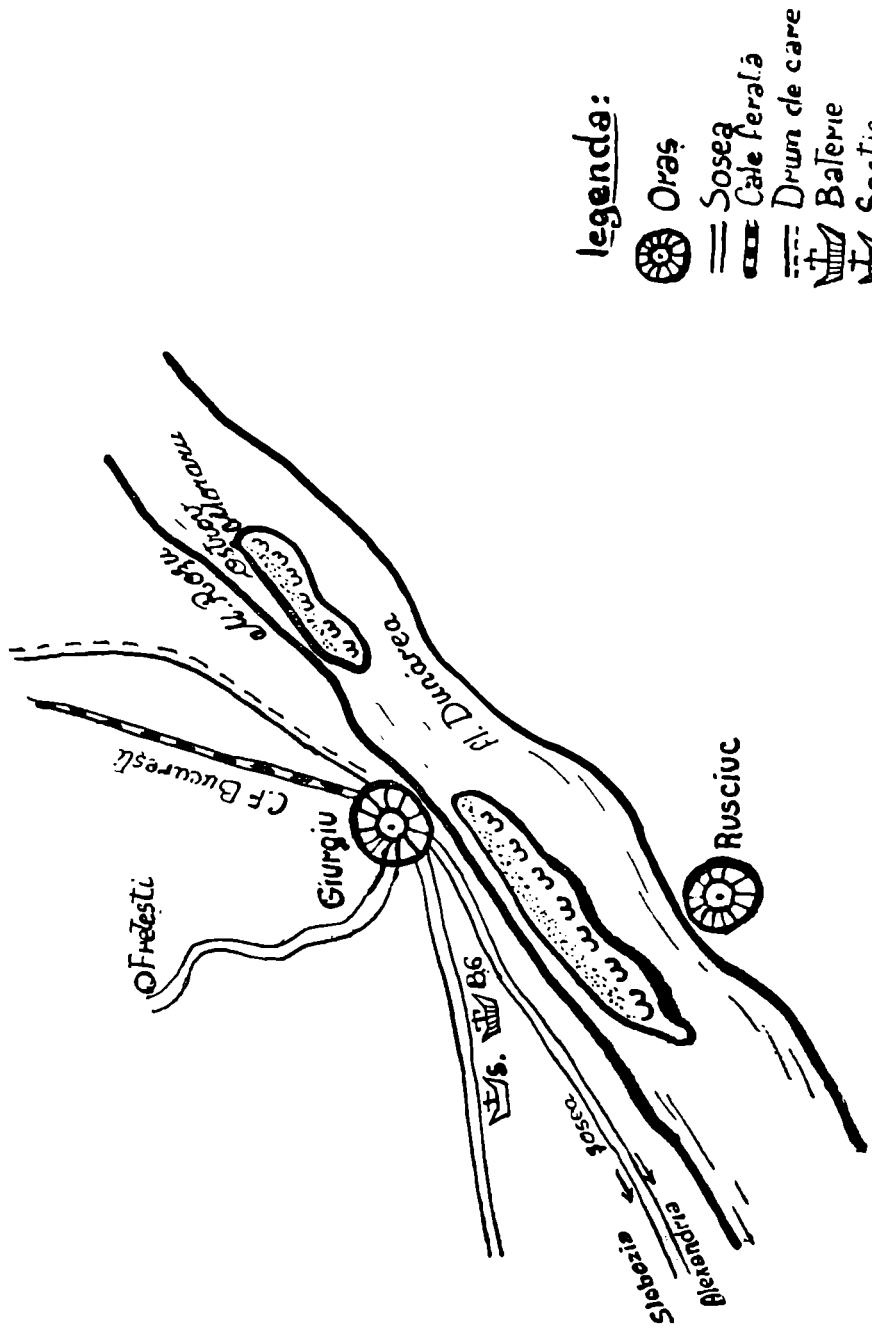
CLASSAREA OFITERILOR PE VECHIME SI ARME NICOLAIE STOICA

clasificatie	Date personale	FUNCTIA	DECORATII
8/21	1845 - mai 18 - nascut	Directia Psihotehnicii	Steaua României cl. II. cu spade Virtutea c Militară
	1862 - iulie 10 - elev		
	1864 - iulie 10 - student		
	1868 - sept. 26 - locotenent		
	1871 - ianuarie 1 - căpitan		

STEFAN STOICA

clasificatie	DATE PERSONALE	FUNCTIA	DECORATII
19/27	1848 - martie 23 nascut	Regimentul IV. artilerie - Iași	Steaua României fără spade
	1866 - ian. 29 elev		
	1868 - ian. 29 sublocotenent		
	1874 - ian. 1 locotenent		
	1876 - iunie 1 neactiv-retros?		
	1877 - aprilie 1 neactiv-retros?		
	1877 - iulie 1 - activ		
	1879 - aprilie 8 - căpitan		

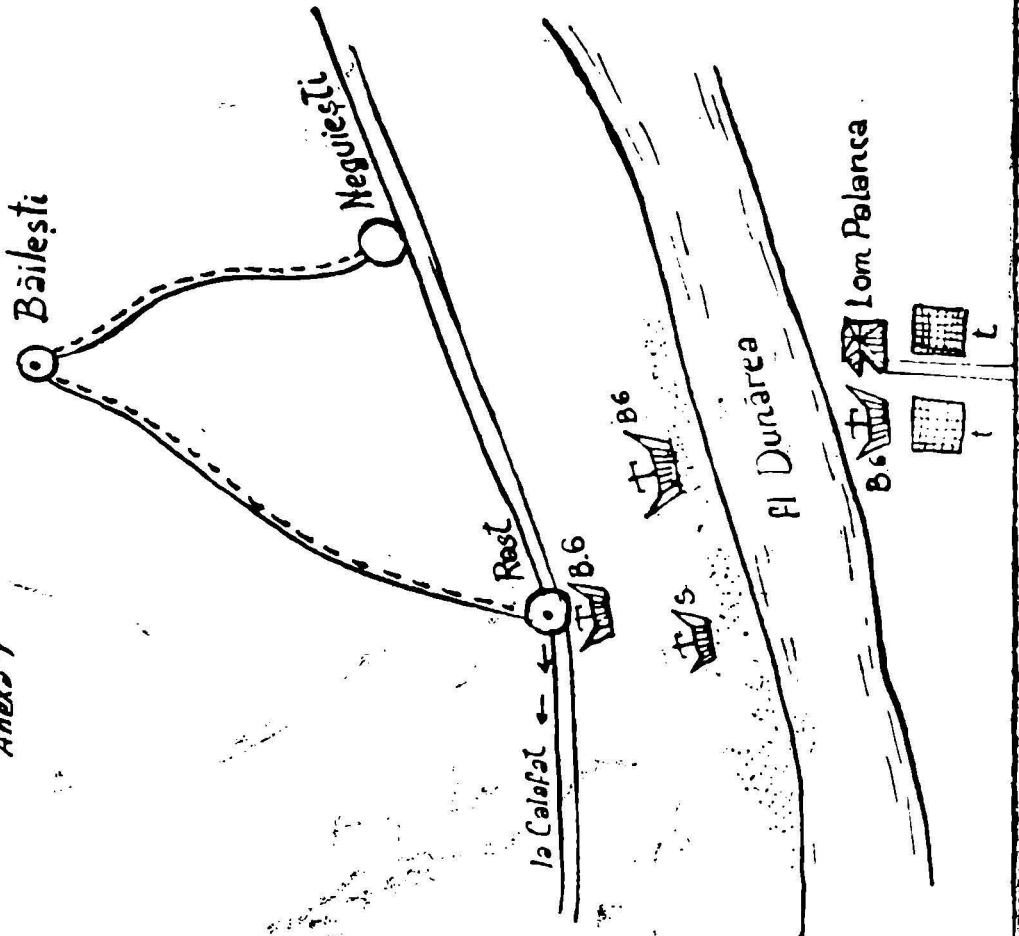

legenda:

- Oraş
- Sosea
- Cale ferată
- Drum de care
- Baterie
- Sectie
- Padure
- Nisip

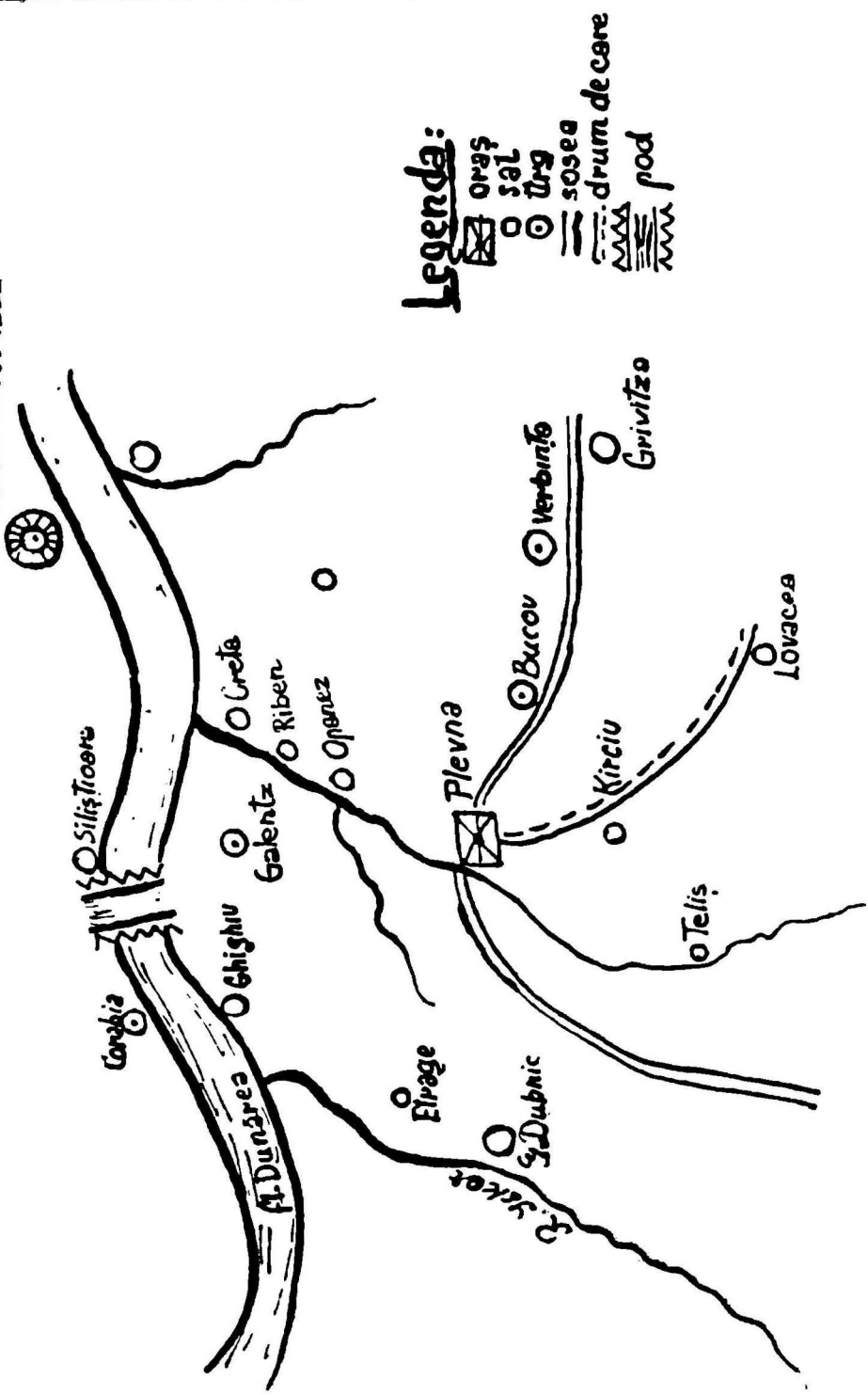
Anexa 7

Legenda:

- oraș
- șosea
- drum de care
- baterie
- secție
- tabără
- țig
- săl
- nisip

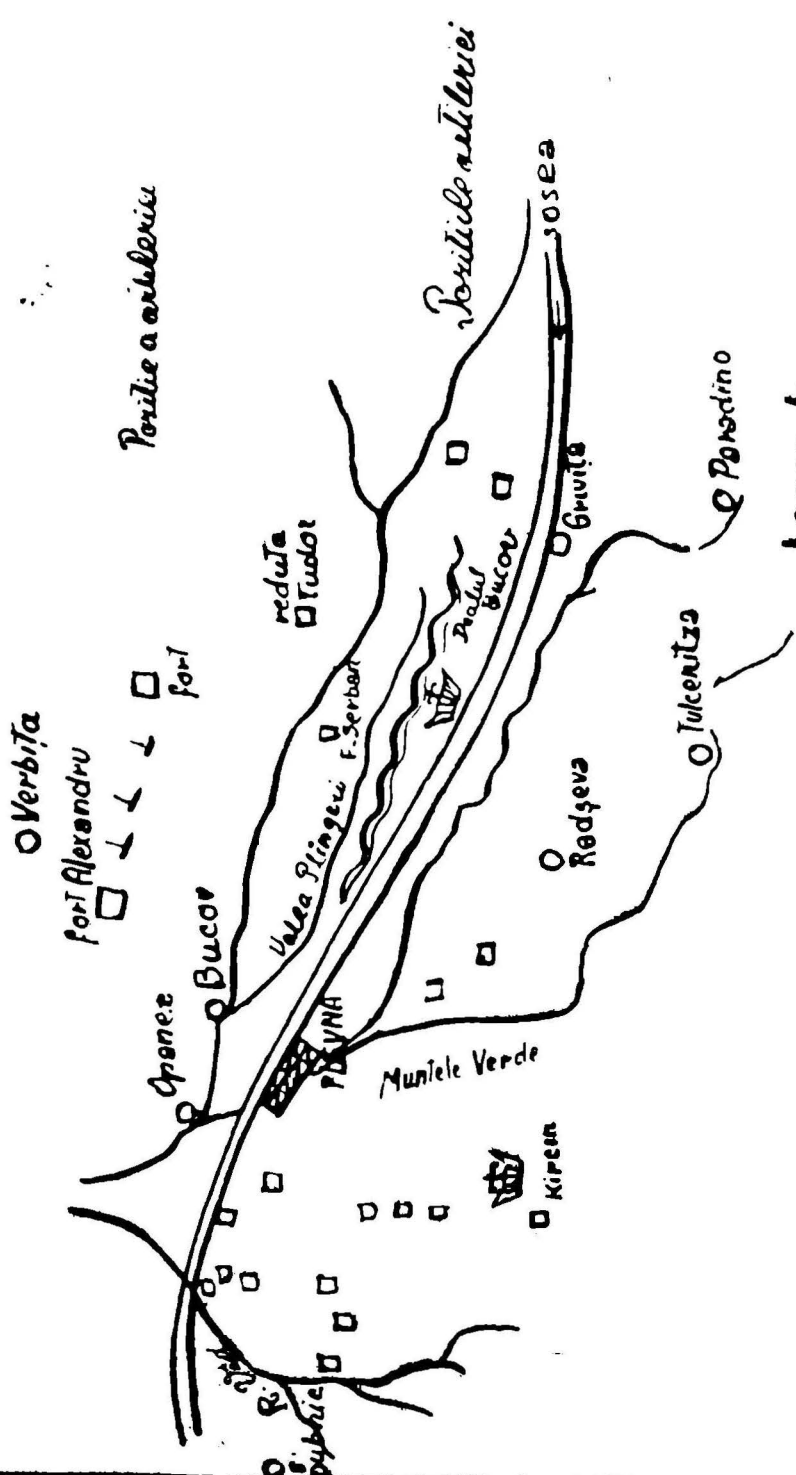
TURNU MAGURELE

Legenda:

- orăș
- sal
- țig
- sosea
- drum de care
- pod

Anexa 6

legenda

- otaz
- reduta
- osal
- sosea
- drum de cafe
- batoare

Anexa 8

CONSUM DE MUNITIE AL BATERIEI 6

Obuze ordinare de 87	2340
Obuze incendiare	90
Grapnele	30
total	2460
Numărul focurilor de Tun 410	

Anexa 9

DECORATIILE CAPITANULUI NICOLAI STOICA
DIN REGIMENTUL III ARTILERIE

MEDALIE	DATA FAPT	DECORATIE	DATA FAPT
Virtutea militara	30 august	Steaua României	28 noiembrie

Domnului General Stoika. Președintele Comitetului „Meetingului Naționalist“

Cunoașteți obiecțiunea ce am făcut aseară și care, cu durere m-a silit a mă retrage dintre dumneavoastră.

Pentru a nu se face, veri-o analogie, între procederea mea și defecțiunile din trecut, vin a mă explica, pentru a nu mi se găsi ceva obscur; rugându-vă a încunoștința și comitetul.

Mișcarea naționalistă care s-a accentuat în meetingul ținut în București, a fost pusă pe temă clară : protestarea contra sugrumării fraților noștri de peste munți ce li se face prin noua lege electorală și protestarea contra aservirii ce li se urzea prin încheierea unei noi convențiuni comerciale dezastruoase. Între vorbirile dintre membrii Comitetului s-a emis părerea a se protesta și contra : acaparării politicei noastre exterioare și monopolizarea ei într-o direcție opusă sentimentului național. În ultima reuniune, de vă amintiți am fost întrebați, noi amîndoi ca foști militari dacă admitem acest mod de a vedea !

Pe cele dintîi : două puncte s-au făcut mișcarea în țară, pe ele s-a trimis adeziuni; ele erau primordiale, care impuneau lupta ! Le-am cîștigat noi care, ne derogăm de la ele aztăzi? Ne-am impus opiniei publice? Am pregătit-o ca să le prezentăm? (SÎNTEM PREGĂTIȚI DE LA SÎNUL MAMEI CHIAR). (Ceea ce este scris cu litere mari sînt adnotările făcute pe marginea scrisorii de către generalul Stoika). Sîntem pregătiți să le prezentăm marele ideal „Mărirea României“? Este momentul?? (MOMENTUL SOSEȘTE). Ce va zice provincia, delegații ce va trimite capitala cînd cu surprindere va vedea că-i chemăm să ne audă spunînd : Coroanei, Guvernăntilor, Europei că cerem „o Mare Românie“?? (TOATĂ SUFLAREA ROMÂNEASCĂ VA APROBA CU TOT SUFLETUL). Puțin credinciosule ! Pentru ce te îndoiești?

Dacă sîntem români de inimă, patrioți convinși judecăm grandoarea acestui scump ideal? Găsim oportun momentul de a vorbi de el? Ne dăm seama că din senin creăm dificultăți țarei (FĂRĂ PRIMEJDII NU SE ÎNFĂPTUIESC LUCRURILE MARI).

Am pornit mișcarea cu scop de a stimula sferile diriguitoare, să intervină a scăpa din lațul călăilor pre frații noștri, a se îmbunătăți starea economică a țării... și iese altceva. (DA. DESIGUR).

Ajutăm pe frații noștri în lupta lor cu emanciparea sfîntului nostru ideal „o Mare Românie“. — ori dăm arma în mîna călăilor a le spune : Mișcarea noastră nu e contra lezei electorale că ar fi rea ci pentru o „Mare Românie“, precum spun cei din regat. Gestul nostru nu le va stringe mai tare lațul de gît?? (E STRÎNS DE O MIE DE ANI).

Iată domnule general cauza dureroasă care m-a călăuzit aseară de a mă retrage dintre dumneavoastră, cauză pe care o rezum. (O REGRET). Noi am văzut în campania pentru neatîrnarea noastră ne cunoști. Manifestul nu este expresiunea dezbaterilor și hotărîrilor membrilor comitetului. (ESTE REZULTATUL IMPULSULUI INIMII ȘI SUFLETULUI). Ma-

Manifestul sublim pînă la „Mare Românie“ devine aci un act incendiar (LANCULESCULE ! VEI REGRETA MAI TÎRZIU CĂ NE-AI PĂRĂSIT).

Manifestul este în contradicere cu viziunea mișcării naționaliste.

Manifestul este călăul care va sugruma definitiv pe frații noștri. (BA DIN CONTRĂ VA FI SCÎNTEIA ELECTRICĂ CE SE VA IVI ÎN CELE 12 MILIOANE DE ROMĂNI : DORUL DE UNIRE).

Manifestul îndrumează mișcarea noastră patriotică spre căi primejdioase (DE PRIMEJDIE PLÎNG COPIII ȘI FRICOȘII, NOI FIIND BĂRBAȚI NU NE TEMEM). Manifestul poate să fie un act anonim iar nu manifestarea unor maturi patrioți analiști.

Ca bun român, ca înflăcărat patriot, vă conjur : Nu dați la lumină acest act incendiar, văd în el că va face mai mult rău fraților noștri și pe noi chiar nu ne va prezenta în adevărata valoare în care trebuie să ne impunem; schimbați pe „o Mare Românie“ prin „o Puternică Românie“ căci aceasta cer evenimentele zilei, pentru moment ! și voi fi cu dumneavoastră și între dumneavoastră ca și în trecut cu tot sufletul. (NICI ÎN RUPTUL CAPULUI ! NU !).

Dacă dispozițiile vor rămîne tot cele luate, cu inima sîngerîndă vă voi privi mișcarea căreia nu-i văd alt rezultat decît, sugrumarea completă a fraților noștri. Sînt cu toată dragostea admiratorul caldului dumneavoastră patriotism, salutînd cu toată stima pe colegii mei din comitet.

Maior N. Ianculescu

București, 28 noiembrie 1908 ziua de glorie română „Căderea Plevnei“.

Pe ultima pagină a acestei scrisori pe care a primit-o generalul Stoika și la care a făcut adnotările pe care le-am văzut, el adaugă : „Imediat am întîlnit pe acest domn și chiar prieten, i-am arătat reflecțiile ce îmi inspirase scrisoarea sa și atunci a revenit. Probabil că dînsul n-a avut ca mine, un mentor ca părintele meu care-mi zicea întotdeauna : Cînd voiești să faci o faptă mare, vîră-ți creierul în piept și inima în cap și atunci fii sigur de izbîndă“.

LIPPA'S PERSONLICHKEITEN IM KAMPFE FÜR UNABHÄNGIGKEIT

(Zusammenfassung)

Im Kampfe für Unabhängigkeit und nationalen Einheit der II-ten Hälfte des XIX Jahrhundert's und der ersten Hälfte des XX Jahrhundert's wird auch dieser Teil des Landes sein Mittun und seine Abgeordneten haben.

Ergründer der rumänischen modernen Armees, Kämpfer und Lehrer, wie seine Söhne, Kapitän Nicolae Șt. Stoika und leutenant Ștefan Șt. Stoika sind direkte Mithelfer im Unabhängigkeitskriege von 1877—1878 wo sie sich durch ein vorbildliches Benehmen hervorragten.

Dichter und Sieger wie Constantin T. Stoika welcher sein Leben im ersten Weltkrieg für sein Land hingab.

Familie Stoika binndet seinen Namen an das Wohlhaben seines Landes und des rumänischen Volkes.

GAZETA ROMĂNEASCĂ ARĂDEANĂ „GURA SATULUI“ ȘI RĂZBOIUL PENTRU INDEPENDENȚĂ DIN 1877—1878

ALEXANDRU ROZ

„... Cază generală română“, cum definea în 1877 „Gazeta Transilvaniei“ cauza ostașului român¹, referindu-se la războiul dus de România, alături de Rusia, împotriva Turciei, războiul din 1877/78, pentru deplina independență de stat a țării noastre, a avut, cum era și firesc, datorită amploarei și problemelor pe care le ridica, un puternic ecou în presa timpului, atât în cea românească, cât și în cea străină, din țări mai apropiate sau mai îndepărtate. În acest context, presa românească din regiunile atunci încă aflate sub dominație străină, deși locuite dintotdeauna de români, a devenit o adevărată cronică a războiului, un puternic mijloc de propagandă în favoarea cauzei drepte a lui și în vederea sprijinirii sale, un prilej de manifestare deschisă în coloanele lor a sentimentelor de unitate și independență națională adânc prezente în inima și cugetul tuturor românilor de pretutindeni. Desigur că această atitudine activă a presei românești de peste Carpați, la fel ca și a populației băștinașe din aceste regiuni românești, avea la bază un deziderat foarte înalt, cauza independenței patriei constituind o problemă a întregului nostru popor, exprimând în acel moment dorința celor din provinciile asuprite de a se constitui într-un stat independent, în jurul căruia apoi să se desăvârșească procesul de formare a statului român unitar.

Presa românească din Transilvania, la fel ca și populația de aici, și-a manifestat solidaritatea națională, prin forme superioare și atât de active, încît dacă cineva nu ar fi cunoscut evenimentele din România direct, le putea intui cu exactitate urmărind coloanele publicațiilor noastre naționale cu apariție periodică, starea de spirit și manifestațiile românilor transilvăneni². În acest context și pe această linie a acționat și s-a înscris și presa românească arădeană, dintre publicațiile de această natură reținînd, în primul rînd, atenția „Gura satului“, „Minte și inimă“ și „Biserica și școala“.

„Biserica și școala“, revistă cu apariție săptămînală, începînd cu 15 aprilie 1877, publică cu regularitate informații³ privind mersul războiului, dă date referitoare la cele mai importante bătălii, descrie faptele vite-

¹ „Gazeta Transilvaniei“, an 40, nr. 42, din 14/2 iunie 1877, p. 3.

² Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 139.

³ *Biserica și școala*, începînd cu nr. 10 din 3/15 aprilie 1877.

jești ale ostașilor români, cum este cazul ostașului român Grigore Ioan⁴, ecoul războiului în alte publicații române sau străine, versuri ale poetului Vasile Alecsandri preamărind ginta latină și, mai ales, cele inspirate din războiul pentru independență⁵ ș.a. Pe lângă toate acestea revista publică apeluri⁶ și articole, indemnuri pentru donații⁷, înțelegând prin aceasta să aibă o poziție activă în legătură cu războiul și să vină în sprijinul răniților români căzuți pe cîmpul de luptă. De altfel, o asemenea poziție este și precizată în coloanele revistei, în speranța că „...poporul român... după secole de felurite încercări, va ajunge, în fine, la o stare mai fericită, la o stare de sine stătătoare, după dorința unanimă...⁸”.

Alături de aceasta, o altă revistă arădeană, „Minte și inimă” se manifestă în același mod și cu același entuziasm față de lupta românilor pentru independență. Și aici se publică apeluri⁹ sau informații de altă natură privind acțiunile naționale ale românilor și consecințele lor. Astfel, se arată cazul librarului I. Țăranu din Oravița care pentru o carte „Dacia” a fost închis pe nedrept, stînd în închisoare timp de un an de zile¹⁰.

În fruntea revistelor arădene în ce privește atitudinea față de războiul pentru independență din 1877/78, considerăm însă că se situează „Gura satului”. Aceasta, pe de o parte, pentru că gazeta, deși se intitula „Jurnal glumeț, social-politic-totu”, avînd, deci, în primul rînd, un caracter satiric și umoristic, în cazul războiului tratează lucrurile cu toată seriozitatea, chiar cu o anumită gravitate, înțelegînd că numai așa poate să fie la înălțimea momentului, iar, pe de altă parte, deoarece ea însăși nu numai că înregistrează evenimentele, dar inițiază și efectuează o frumoasă colectă în favoarea ostașilor români răniți în război, avînd deci, și prin exemplu, nu numai prin poziție critică, o atitudine mobilizatoare în rîndurile românilor pentru a-i determina să acționeze cu toată energia, în acel moment, cînd fiecare avea datoria de a alina durerile celor în suferință, dar noi, în primul rînd, — subliniază revista — „mai înainte la cei de un sînge cu noi¹¹”.

Modalitățile de manifestare a unei atitudini active în favoarea războiului pentru independență din 1877/78, la care apelează revista, sînt foarte variate. Între ele, apeluri, liste de subscripții, informații din cele mai diverse privind mersul evenimentelor și al luptelor, adesea comentate cu ironii la adresa oficialităților din Austro-Ungaria sau la situația nedreaptă în care se găsesc românii din Transilvania, ilustrații semnificative însoțite de texte pline de miez, versuri umoristice cu ironii justificate vizînd

⁴ *Ibidem*, an I, nr. 36, din 25 septembrie/7 octombrie 1877, p. 286.

⁵ *Ibidem*, în mai multe numere ale revistei, începînd cu nr. 9, din 27 martie/8 apr. 1877 și terminînd cu nr. 52, din 17/29 dec. 1878.

⁶ *Ibidem*, nr. 14, din 1/13 mai 1877, apelul comitetului de ajutorare din Iași; nr. 35 din 18/30 sept., apelul Județei Măcelaru; nr. 19, din 5/17 iunie 1877, apelul Ersiliei Sturza din Șepreuş.

⁷ *Ibidem*, an I, nr. 35, din 18/30 septembrie 1877, p. 273—274.

⁸ *Ibidem*, nr. 17, din 22 mai/3 iunie 1877, p. 136.

⁹ „Minte și inimă”, an I, nr. 5, din 1 octombrie st. v. 1877, p. 79—80.

¹⁰ *Ibidem*, an II, nr. 2, din 15 februarie st. v. 1878, p. 32.

¹¹ „Gura Satului”, an 17, nr. 10, din 31 mai/12 iunie 1877, p. 40.

rele ce se cereau înlăturate, războiul constituind, în această direcție, un prilej în care sens se poate spune că se exprimă chiar certitudine în paginile revistei.

Între primele mențiuni legate de evenimentele din România și de războiul din 1877/1878, sînt cele în care se fac comentarii referitoare la situația internațională, arătîndu-se că pe plan extern se observă importante mișcări și exprimîndu-se părerea că se va ajunge la război, încît „... nu este posibilă o descurcare și desnodare, fără a tăia cîtuși de puțin în carne vie¹²”, deși unele ziare maghiare oficiale caută să ascundă adevărul. În legătură cu aceasta, revista merge mai departe, și în pcezia „Hora modernă a lui Tus'a vodă (Imitație după hora lui Cuza)¹³”, — după cum se arată în subtitlu și, desigur, nu este aleasă întîmplător poezia imitată —, arată îngrijorarea primului ministru al Ungariei față de situația existentă și consecințele pe care ar putea să le aibă, exprimînd destul de limpede speranța în unirea tuturor românilor.

„... Trageți hora — VÎNTUL bate,
Și în țărături depărtate
Duce veste de UNIRE
De RUȘINE și STRIVIRE;
Trageți hora TOȚI ÎN GRAD
De la Pesta-n Țiarigrad !“¹⁴

Continuîndu-și ideea și mergînd pe aceeași linie, atunci cînd România nu intrase efectiv și oficial în război, se exprimă părerea că țara noastră va participa la el alături de Rusia¹⁴. După izbucnirea războiului, revista se pronunță într-un mod foarte original, dar limpede, în ce privește România. În poezia „Concert diplomatic“, menționîndu-se că acesta are loc pe scena Europei („... bina Europei“), iau cuvîntul, în ordine, turcul, rusul, germanul, englezul, francezul, austriacul, italianul, spaniolul, elvețianul, sîrbul, muntenegreanul, românul și apoi grecul și ungurul. Românul zice :

„Ar fi o nebunie, să stăm noi nemișcați,
Cînd timpul ne suride să fim eliberați
De jugul tiraniei turcești, ce sute d'ani
A stors cu nedreptate puterea din romani.
Noi avem dreptate-n lume, la nimeni nu vrem rău,
Și martore la toate ne fie Dumnezeu“¹⁵.

Trebuie remarcat că revista încă de la începutul evenimentelor ia o anumită atitudine. Nu poate fi întîmplător faptul că încă în martie, în legătură cu criza orientală, pledează destul de vizibil, nu pentru neutralita-

¹² *Ibidem*, nr. 6, din 31 martie/12 aprilie 1877, p. 22.

• Constantinopol.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 7, din 15/27 aprilie 1877, p. 26.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 11, din 15/27 iunie 1877, p. 41—42.

tea României, așa cum reiese dintr-o broșură apărută în România, ci pentru intrarea României în război, întrucît cîștigarea independenței va avea urmări pozitive și pentru românii din Transilvania¹⁶. De asemenea, nu poate fi întîmplător că tocmai acum se recomandă a fi procurată o lucrare din domeniul istoriei care aduce dovezi convingătoare privind continuitatea daco-romană, combătînd astfel teoriile greșite și dînd „...cel mai demn și critic răspuns faimosului Roesler...“¹⁷.

După intrarea României în război, teama guvernului dualist, în legătură cu consecințele războiului în ce privește Transilvania și unirea tuturor românilor, este și mai clar subliniată, arătîndu-se că s-au luat măsuri pentru paza granițelor din România, „... că daco-romanii vreau să bombardeze împărăția lui Pișta și să c cotropească...“¹⁸. Arătînd că în vremea respectivă :

„... Ori ce drepturi,
stau în piepturi.
Ori ce bunuri
stau în tunuri.
Și orice domnie,
stă în tiranie...“¹⁹,

prezintă starea de spirit din părțile Aradului, unde nu se mai pune problema acum să se meargă în România, întrucît este posibil să vină „...ea la noi !“²⁰. Ba mai mult decît atît, în poezia „La prohodul Turciei (Cum au să cînte Ungurii)“, după ce în versuri se fac ironii pe seama oficialităților vremii din Imperiul austro-ungar, în răspunsul pe care corul revistei „Gura satului“ îl dă, se exprimă deschis nu numai speranța în înlăturarea acestei dominații, ci și caracterul ei asupritor :

„...Nici nu vrem să știm de voi, duceți-vă pe urma celor răposați“²¹,

Să scăpăm de voi odată, că destul am fost striviți și ncatanați“.

Intr-un mod cu totul aparte tratează revista marele act al proclamării independenței de stat a României. Momentul este considerat cu totul deosebit și semnificativ, și dătător de mari nădejdi, și de aceea, subliniază ziarul „... de acum trebuie să ne învățăm și noi a vorbi ca pe la România, căci e nădejde...“²².

Desigur „... că a vorbi ca pe la România...“ nu era numai o simplă referire în legătură cu micile diferențe de grai, prin aceasta se folosea o formulă ce spunea mult mai mult, în sensul că sînt speranțe ca și în Transilvania să fie ca în România, adică România, după cîștigarea independenței, va elibera Transilvania de sub dominația străină. O asemenea concluzie se degajă și din ironiile făcute la adresa oficialității din

¹⁶ *Ibidem*, anul I, nr. 4, din 20 febr./4 mart. 1877, p. 32.

¹⁷ *Ibidem*, anul I, nr. 5, din 27 febr./11 mart. 1877, p. 39.

¹⁸ *Ibidem*, p. 25.

¹⁹ *Ibidem*, nr 10 din 31 mai/12 iunie 1877, p. 37.

²⁰ *Ibidem*, nr. 8, din 30 aprilie/12 mai 1877, p. 31.

²¹ *Ibidem*, p. 29.

²² *Ibidem*, nr. 9, din 15/27 mai 1877, p. 36.

Transilvania care nu vedea cu ochi buni actul proclamării independenței, revista exprimînd această poziție a oficialității prin formula „România s-a declarat independentă. Pentru ce nu pendintă (dependentă, n.n.) de noi?”²³, făcînd de asemenea ironii și în poezia intitulată sugestiv „O plăcintă”²⁴, din care, ca din orice prăjitură bună, mulți ar vrea să se înfrupte acum, cînd România este independentă. Revista arată că sînt și cazuri cînd există deosebiri, în cadrul Imperiului austro-ungar, între oficialități și anumite pături ale populației. Sînt semnificative, în acest sens ironiile oficialităților maghiare, care sprijină pe turci și interzic activitatea comitetelor de dame, deși sînt mulți, subliniază revista, și în Austro-Ungaria care simpatizează cu rușii și cu românii. Se menționează chiar că partida care simpatizează cu rușii și cu românii este cea majoritară și „... cuprinde în sine toate popoarele Austro-Ungariei...”²⁵, evident popoarele aflate sub dominația străină. În raport cu această situație, Ordinul ministrului de interne care sistează activitatea comitetelor de dame, „sună cam așa : Poruncă nouă dau vouă ! Ca să vă iubiți unii pe alții... (dar) dar numai cu turcii să simpatizați...”²⁵.

Așa cum a procedat și pînă acum și după intrarea armatelor române în luptă în sudul Dunării, revista prezintă număr de număr, în întregime, pe aproape toate paginile, evenimentele de pe cîmpul de bătălie, comentează evoluția lor, arată consecințele pozitive pentru românii de dincolo și pentru cei de dincoace de munți, critică situația din părțile Aradului și din Transilvania, exprimînd speranțe mari în consecințele războiului, arătînd că mulți se tem de căderea Turciei „...dar de ce se tem — eu așa gîndesc — că nici n-or să scape...”²⁶ și că vor fi pozitive consecințele, întrucît „eu așa am auzit, că vra să împreune Ardealul cu România”²⁷, se spune în paginile revistei, referindu-se la M. Kogălniceanu.

Știrile privitoare la mersul luptelor se menționează că sînt „De acolo, tocmai de la locul bătăii”²⁸, aceasta pentru a se combate și în acest mod unele informații greșite care apar în anumite ziare oficiale din Transilvania. În acest sens revista ia și poziție concretă. Bunăoară, referitor la o informație apărută în *Neue-Arader Zeitung*, că turcii ar fi obținut victorii, se arată că informația e falsă și că în realitate pe cîmpul de luptă românii îi bat pe turci și le provoacă mari pierderi²⁹. O serie de articole privesc faptele de eroism ale ostașilor români. Astfel, în „Un episod, din triumful românilor la Plevna” este preamărită fapta soldatului Grigore Ioan, care a smuls steagul verde turcesc cu semilună și apoi cum acest steag a fost adus în țară³⁰.

²³ *Ibidem*, nr. 9, din 15/27 mai 1877, p. 33.

²⁴ *Ibidem*, p. 35.

²⁵ *Ibidem*, p. 34.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, nr. 13, din 15/27 iulie 1877, p. 52 și în nr. 14, din 31 iulie/12 aug. 1877, p. 55.

²⁸ *Ibidem*, nr. 23 și 24, din 6/20 decembrie 1877, p. 86.

²⁹ *Ibidem*, nr. 17 și 18, din 15—30 sept./27 sept.—1 oct. 1877, p. 68.

³⁰ *Ibidem*, p. 66.

Dincolo de atitudinea entuziastă luată față de evenimentele ce trebuiau să hotărască libertatea și independența României, de activitatea pe care revista o desfășoară în vederea informării cititorilor privitor la mersul evenimentelor și al războiului, dincolo de modul cum abordează problemele din Transilvania și cum subliniază speranțele românilor transilvăneni în contextul evenimentelor timpului, revista arădeană înțelege de la început să ia o atitudine activă în legătură cu războiul, să inițieze și să desfășoare concret și direct, ea însăși, acțiuni în favoarea războiului. Face aceasta, în primul rând, prin publicarea unor apeluri, așa cum au procedat, în general, atunci revistele românești din Transilvania („Gazeta Transilvaniei“ din Brașov, „Telegraful Român“ din Sibiu, „Familia“ lui Iosif Vulcan, revistă ce apărea la Oradea, „Biserica și școala“ din Arad etc.), care au publicat apelurile comitetelor de dame înființate inițial și apoi apelurile femeilor române care, ca persoane particulare, fac colecte în favoarea ostașilor români răniți în război, după interzicerea de către oficialitate a activității comitetelor. De reținut însă că apelurile revistei arădene „Gura satului“ vizează nu numai colecte. Ele urmăresc să determine și un număr cât mai mare de voluntari să treacă în România pentru a se încadra în armata română.

Dacă pînă atunci revista arădeană, prin apelurile adresate, nu face altceva decît să se alăture cu toate forțele, spre lauda ei, celorlalte reviste românești transilvănene care și-au mobilizat atunci energia în modul cel mai exemplar pentru cauza războiului nostru de independență, cum era considerat, ca al tuturor românilor, indiferent din ce parte ar fi, în privința colectelor, revista arădeană le depășește pe toate. În timp ce celelalte publică doar numeroase apeluri și liste de donații, singură revista din Arad inițiază și efectuează, ea însăși, o colecție în favoarea ostașilor români răniți în războiul din 1877/78. Din acest punct de vedere ea este înaintea celorlalte, constituind un caz pozitiv și particular, mai ales dacă ținem seama și de rezultatul acțiunii pe care a inițiat-o. Desigur că această activitate concretă de colectare, a revistei din Arad, a fost determinată de faptul că Aradul a constituit în acele momente un centru deosebit de activ, de unde, așa cum menționează „Gura satului“, a pornit ideea înființării comitetelor de dame pentru ajutorarea ostașilor români răniți în luptă. Încă în 15/27 mai 1877 revista menționează că : „Damele române pînă acum în două rinduri se adunară spre a se consulta și constitui într-un comitet pentru ajutorarea răniților români“. Ba mai mult decît atît „... și bărbații români din Arad se adunară la sfat... (și) ... în majoritate au hotărît ca treaba aceasta să o lase în competența damelor...“³¹. Revista subliniază chiar faptul că oficialitatea maghiară constată „Cu regret... că ideea formării comitetului pentru adunarea ajutorului în favoarea răniților români din România a luat naștere mai înainte decît la Sibiu, la Arad...“³². Criticînd guvernul într-un articol deosebit de tăios intitulat „Ordinul ministrului de <inferne!“

³¹ *Ibidem*, nr. 9, din 15/27 mai 1877, p. 33.

³² *Ibidem*, nr. 10, din 31 mai/12 iunie 1877, p. 39.

(de interne), privind sistarea activității comitetelor de dame române pentru ajutorarea răniților români, revista subliniază că măsura e luată de către oficialitățile austro-ungare, întrucît nu simpatizează cu acțiunea românilor și de teamă că această acțiune ar putea avea urmări pozitive și pentru românii din Transilvania și că oficialitatea vrea să ascundă că „... sînt noroade (popoare) în Austro-Ungaria și de acelea care nu consimțesc cu domnii țării...⁴³”. Mai mult decît atît, revista subliniază că rămînerea României sub stăpînire turcească ar însemna „... ca să putrezească și ei precum putrezește un măr sănătos cînd se află într-o coșară (coș) cu altele putrede și stricate⁴³³”.

Apelurile privind ajutorarea românilor angajați în război pentru cauza nobilă a independenței privesc două direcții: pe de o parte se pledează pentru plecarea de voluntari, iar pe de altă parte pentru donații în bani sau obiecte.

Între altele, în legătură cu plecarea de voluntari, revista critică faptul că „... acum anevoie se poate căpăta (primi) pașaport general pentru țările în război; (iar) ... miliția de la frontierele țării grijesc acum de toate potecile; ... fiindcă totuși unii tineri mai învâpălați (însuflețiți) ar dori să treacă...⁴³⁴”. Se miră chiar de o asemenea atitudine din partea oficialității și, criticîndu-i, arată că „S-au speriat domnii țării că toți românii din țara Făgărașului vor emigra în România și vor lăsa țara pustie; drept ce s-au pus să le facă proces și să-i bage la răcoare ca să nu poată fugi⁴”. Apoi rămîne surprinsă de această optică nouă întrucît „...dacă pînă mai ieri alaltăieri chiar și în cameră o ziceau: cine nu este mulțumit cu lucrurile din țara asta fericită, iee-și catrafusele și care-se la București. Acum s-ar duce mulți, dar nu-i lasă. Apoi asta e înțelepciunea domnilor țării?⁴³⁵”. Prin asemenea articole și prin tratarea în acest mod a problemelor, revista nu face de fapt altceva decît să propage ideea plecării de voluntari și să combată orice piedică ridicată în calea acestui fapt. Desigur că plecarea de voluntari din părțile Aradului în 1877 pentru a lupta alături de armata română în războiul împotriva Turciei a fost și consecința contribuției adusă de revista „Gura satului” în acest sens.

În privința ajutorării ostașilor români răniți în război, apelurile sînt și mai multe și mai directe. Astfel, la rubrica Treanca și Fleanca, într-un dialog între acestea, la un moment dat discuția privește problema ajutorului:

— „...Apoi, soro, România se bate cu turcul...

— Di apoi știi tu, ce datorie avem noi, acestea ce nu sîntem între cei ce se bat?

— Știi dacă-mi vei spune.

— Apoi SĂ ADUNĂM ZDRENȚE ȘI SĂ FACEM SCAME PENTRU RĂNIȚII ROMÂNI!⁴³⁶ (sublinierea în text).

⁴³ *Ibidem*, nr. 9, din 15/27 mai 1877, p. 35.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 8, din 30 aprilie/12 mai 1877, p. 30.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 12, din 20 iunie/12 iulie 1877, p. 48.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 8, din 30 aprilie/12 mai 1877, p. 32.

În vederea ajutorării ostașilor români răniți în război și a colectei inițiate și efectuate direct de către „Gura satului“, după desființarea comitetelor, revista adresează un apel elocvent. În el se menționează „Cine vrea să contribuie cu bani, bandaje, scame etc. pot să trimită ofertele lor la «Gura Satului» căci ... numai oamenilor singuratici s-a permis a aduna astfel de ajutoare umanitare“, și speră că „... om fiind și «Gura Satului», nu i se va face obstacole întru împlinirea unei asemenea datorii omeneste“. Revista se angajează ca să înainteze toate cele primite „Crucei Roșii“ la București, și să facă „... socoteală publică despre tot...“ ce va primi³⁷.

Inițiativa și apelurile revistei au un rezultat deosebit. Se reușește a se realiza o colecție totalizând „103 fl., 50 cr. ș.a., 50 franci în 3 napoleoni; 2 galbeni austriaci, 1 taler în argint de 1 fl. ș.a.; 6,54 chilo scame, 8 cepti și 29 rifi pînză“³⁸. Donațiile cu numele persoanelor, localitatea, cit și ce anume s-a donat sînt prezentate succesiv, începînd cu 12 iunie 1877 și pînă în 31 ianuarie 1878. Localitățile din care s-au făcut donații sînt: Arad, Făget, Săvirșin, Sînicolaul Mic, Giula, Radna, Buteni, Pecica, Apateu, Conop, Agriș, Pîncota și Radna (în ordinea în care apar în revistă). Între donatori figurează intelectuali, comercianți, funcționari și țărani menționați ca proprietari sau ca economi. Între cei care au făcut donații figurează: Atanasie Șandor, prof. Arad³⁹ și Mihai Veliciu, candidat de avocat, din Arad⁴⁰. În total apar că au făcut donații 44 de persoane. Credem însă că în cazul unora munca înaintată sub un singur nume provine de la mai multe persoane, fiindcă, în general, donațiile reprezintă, în cele mai multe cazuri, 1 fl., iar în cazul candidatului de notar din Agriș, Ștefan Lele, bunăoară, care a donat 9 fl. 50 cr., nu s-ar putea explica altfel⁴¹.

Pe parcursul desfășurării colectei, așa cum s-a angajat, revista face prezentarea totalului sumelor și obiectelor și sînt informați cititorii cînd și ce sumă s-a trimis „... cu poșta locală la adresa domnului principe Demetriu Gr. Ghica președintele Societății române «Crucea Roșie» în București“, așa cum se întîmplă în 31 iulie 1877⁴².

Revista publică, de asemenea, lista privind colecta pe care a efectuat-o „... Nicolau Codrean scriitor comunal, Ecaterina Codrean, Ana Codrean și Eliza Codrean măritată Polisiu...“ în Șiclău. Lista conține 45 de nume, alături de cei din Șiclău figurînd o persoană din Chișineu Criș, și una din Aletea. Dintre cei care au făcut donații, 30 sînt țărani. Totalul contribuției a fost de 34 fl., 50 cr. și 14 1/2 kg scame, menționîndu-se că au fost expediate „Crucei Roșii“ la București⁴³.

Odată cu încetarea operațiunilor de pe front, revista dă informații

³⁷ *Ibidem*, nr. 9, din 15/27 mai 1877, p. 36.

³⁸ *Ibidem*, anul 18, nr. 2, din 31 ian., V, p. 5.

³⁹ *Ibidem*, anul 17, nr. 10, din 31 mai/12 iunie 1877, p. 40.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 14, din 31 iulie/12 august 1877, p. 56.

⁴¹ *Ibidem*, an 18, nr. 2, din 31 ian., V, p. 5.

⁴² *Ibidem*, an 17, nr. 13, din 15/27 iulie 1877, p. 49.

⁴³ *Ibidem*, anul 18, nr. 18, din 5 sept., V, 1878, p. 67—68.

în legătură cu terminarea războiului și cu rezultatele acestuia, făcînd referiri și la tratatul de la San-Stefano și apoi la cel de la Berlin, arătîndu-se nemulțumirile care derivă datorită unor hotărîri nedrepte adoptate în cadrul lor⁴⁴.

Redînd în formă proprie, adesea cu umor, cu ironie sau, în destule cazuri, cu multă seriozitate și sobrietate, revista arădeană, prin informarea permanentă a cititorilor despre mersul evenimentelor din România și de pe frontul de luptă; prin elogierea vitejiei ostașului român; prin sublinierea semnificațiilor pe care le va avea războiul din 1877/78 pentru toți românii, indiferent în ce parte se găseau; prin critica aspră adusă oficialității vremii din Transilvania; prin mobilizarea populației românești pentru a fi alături de frații ei cu donații și voluntari; printr-o atitudine militantă, activă și entuziastă, deci în favoarea cauzei române, revista arădeană „Gura satului“ s-a situat la înălțimea momentului. Ea este încă o dovadă că românii arădeni au privit întotdeauna lupta poporului român pentru libertate socială și națională, pentru neatîrnare și unitate, ca pe o cauză a tuturor, indiferent unde s-ar găsi și sub dominația cui. Că dorința românilor de a fi stăpîni pe propria soartă, era și dorința lor ca fii ai aceluiași popor, ai aceluiași neam, convinși, atunci, în 1877, mai mult ca oricînd, că vor fi ai aceleiași patrii deplin unitare din punct de vedere național.

LA GAZETTE ROUMAINE D'ARAD „GURA SATULUI” ET LA GUERRE POUR L'INDÉPENDANCE DE 1877—1878

(Résumé)

La guerre pour l'indépendance totale de la Roumanie, portée en 1877—1878 par la Roumanie aux cotés de la Russie contre la Turquie a déterminé une attitude active de tous les Roumains, de ceux aussi se trouvant alors injustement sous domination étrangère. Cette attitude active a été adoptée par la presse roumaine de Transylvanie aussi; la revue d'Arad „Gura Satului” en est un exemple. Celle-ci a publié de nombreux articles concernant les événements de Roumanie, l'évolution de la guerre, la vaillance des soldats roumains sur le champ de bataille. Critiquant en même temps la situation des Roumains de Transylvanie pour les injustices qu'ils subissaient, Roumains qui espéraient qu'après la conquête de l'indépendance totale par la Roumanie, aurait lieu leur propre libération nationale et ils s'uniraient avec la Roumanie.

La revue publie également des appels de départ des volontaires de Roumanie et pour des donations en faveur des soldats roumains blessés dans la guerre. La revue fait elle-même, étant la seule dans ce sens en Transylvanie, une collecte totalisant „103 fl., 50 cr. v.a., 50 francs eu 3 napoléons, 2 monnaies d'or autrichiennes, 1 taler eu argent de 1 fl. v.a.; 6.54 kilos charpies 8 „cepți” et 29 rifi de toile” provenant des personnes habitant les localités d'Arad, de Făget, Săvirșin, Sinnicolaul Mic, Giula, Radna, Buteni, Pecica, Apateu, Conop, Agriș, Pîncota, et de Radna. Également elle donne des informations sur les collectes faites à Șiclău, Chișineu Criș et Aletea de 45 persoane.

⁴⁴ Ex. anul 18, nr. 6, din 28 martie 1878, p. 19; nr. 7/8, din 4/18 aprilie 1878, p. 24—25; nr. 3/4, din 7/28 februarie 1878, p. 13; nr. 20, din 10 oct. 1878, p. 73.

IOAN SLAVICI ȘI RĂZBOIUL PENTRU INDEPENDENȚĂ

D. VATAMANIUC

Ioan Slavici se stabilește în București în decembrie 1874, vine în capitala țării la invitația lui T. Maiorescu, care îl numește secretar al Comisiei documentelor istorice. Comisia avea sarcina să tipărească documentele adunate de Eudoxiu Hurmuzaki privitoare la istoria poporului român și Slavici își face din munca de editare a lor, una din preocupările principale mai multe decenii. Colaborează, paralel, la **Telegraful român** din Sibiu, care pregătește terenul pentru întemeierea **Tribunei**, cotidianul sibiuan. Din 15 martie 1876, când se înființează **Timpul**, cotidianul bucureștean, își începe colaborarea și la acest ziar, publicând aici nuvela „La crucea din sat”¹, căreia îi urmează „Crucile roșii”². Din ianuarie 1877 intră în redacția **Timpului** și răspunde de partea literară și de politica externă³. **Timpul** este condus din ianuarie 1877 pînă în aprilie 1877 de T. Maiorescu⁴, ca să fie lăsat, după această dată, în sarcina lui Slavici „Sunt vreo 14 zile — îi scrie Slavici lui I. Negruzzi în 5 august 1877 — de când aproape nimeni nu mai vine pe la redacția **Timpului**, încît singuri doi inși, eu și Pompilian, trebuie să-i umplem coloanele”⁵. Slavici îl cînează de la Iași pe Eminescu și, din octombrie 1877, redactează împreună cotidianul bucureștean. Cîteva luni mai tîrziu li se alătură și Carașiale. În timpul evenimentelor din 1877 se constituie, astfel, cel mai strălucit „triumvirat” gazetăresc din istoria presei românești.

Slavici este cel mai activ corespondent din „țară” al **Telegrafului român** și aduce o contribuție din cele mai importante în informarea românilor transilvăneni privind pregătirile pentru cucerirea independenței. Corespondențele sale se publică în ziarul sibiuan cu titlul „Correspondență din București”, fără semnătură sau cu pseudonimul **Corbey**, fapt care explică trecerea lor cu vederea. N. Cristea, redactorul **Telegrafului român**, acordă mare atenție corespondențelor lui Slavici și publică unele dintre ele la articole redacționale.

¹ *Timpul*, I, nr. 1, 15 martie 1876 — nr. 4, 20 martie 1876.

² *Timpul*, I, nr. 129, 19 septembrie 1876 — nr. 148, 12 octombrie 1876.

³ Informații despre intrarea lui Slavici în redacția *Timpului* găsim în scrisoarea lui Slavici, din 26 ianuarie 1877, către V. Mangra, profesor în Arad. (Glück, E.G. Neamțu, D. Vatamaniuc, *Studii și documente privind activitatea lui Ioan Slavici*, I—II, Arad, 1976, p. 53—55).

⁴ T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, București, [f.a.], p. 276. „De la sfîrșitul lui ianuarie — scrie T. Maiorescu — pînă la ultima aprilie (3 luni) am redactat *Timpul*, mai toate articolele de fond ale mele, din acest interval”.

⁵ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, II, București, 1932, p. 280.

Cea dintii corespondență a lui Slavici apare în **Telegraful român** în 9 iulie 1876 și ea se ocupă de poziția României în conflictul ruso-turc și comentează știrile cu privire la mobilizarea armatei române. Slavici informează cititorii **Telegrafului român** că România, deși se declară neutră, va intra totuși în război. „Nici de aceasta nu ne temem — scrie el. Negreșit — vom avea pentru ce să ne luptăm”⁶.

Corespondența următoare este din 12 iulie 1876 și în ea informează cititorii ziarului asupra pregătirilor armatei române. „Nu știu ce se lucrează la arsenalul din Tirgoviște — scrie Slavici. Aici însă, la arsenalul din Dealul Spîzei, am fost în zilele aceste. Se lucrează la ambulanțe și la carele de transport, construite în unele părți din nou, după un sistem foarte practic, pe care l-am putea numi românesc, deoarece el nu se mai găsește aiurea. Anume, carele se încarcă pe de lături, iar nu pe deasupra; astfel acoperământul nu se poate strica prin închidere și deschidere; folosul acestui sistem e că praful de pușcă totdeauna rămîne uscat”⁷.

„Corespondența din București” se continuă în 28 septembrie, 7 noiembrie, 20 noiembrie, 27 noiembrie 1876, 21 aprilie și 22 mai 1877⁸. Dintre aceste corespondențe, mai importante pentru cunoașterea pregătirii și moralului armatei române sînt cele din 7 și 20 noiembrie 1876. În cea dintii, Slavici se ocupă de concentrarea oștirii române în cele patru centre — București, Iași, Galați și Craiova — și arată că artileria, furgoanele, călărașii și corpul sanitar erau gata de luptă. Comunică numărul ostașilor aflați sub arme, numărul puștilor și sistemul lor. Din corespondența din 20 noiembrie 1876 se vede că Slavici asistă la demonstrația trupelor din garnizoana București și faptul acesta arată în ce măsură îl preocupa pregătirea armatei române. După ce înșiră unitățile care participă la demonstrație, Slavici informează cititorii de peste munți asupra înzestrării armatei române. „Întreaga infanterie are puști Peabody — scrie el —; cavaleria de asemenea are carabine ușoare și spornice; artileria însă n-avea decît două baterii de sistemul Krupp, montate cu totul din nou. Cît pentru corpul de geniu și acel sanitar, acestea întocmai ca și furierii, totdeauna au fost recunoscute ca organisme de model”. Slavici este preocupat, în egală măsură și de ținuta ostașilor. Dorobanții și călărașii, arată Slavici, „vin de-acasă, de la viața lor obișnuită. Deprinderile militare le-au făcut prin sate și prin județe în dumineci și în zile de sărbători; serviciu au făcut tot pe la țară; astfel ei au petrecut foarte puțin între împrejurări care nu le priesc și s-au putut dezvolta îndeplin. Într-înșii ni se înfățișează românul, precum ni l-a dat Dumnezeu; ei sînt pieptoși, rumeni, ageri la privire, iară pasul lor apasă greu asupra pămîntului, încît văzîndu-i defilînd, parcă nu ei se mișcă, ci pămîntul se clatină sub greutatea regimentului. Cu deosebire

⁶ *Telegraful român*, XXIV, nr. 51, 27 iunie/9 iulie 1876.

⁷ *Idem*, nr. 57, 18/30 iulie 1876.

⁸ *Idem*, nr. 72, 16/28 septembrie 1876, nr. 90, 11/23 noiembrie 1876, nr. 91, 14/26 noiembrie, nr. 96, 2/14 decembrie 1876; XXV, nr. 33, 28 aprilie/10 mai 1877, nr. 41, 26 mai/7 iunie 1877.

însă două regimente au fost asupra cărora s-au oprit privirile tuturor : mocanii din Ialomița, îndeobște oameni scurți, pieptoși, îndesați și dirji la înfățișare și grânicerii de la munte, oameni înalți, spătoși și deprinși din copilărie cu traiul oștenesc“.

Slavici prezintă în corespondențele sale și viața politică din țară. Are cuvinte de laudă pentru Ion Ghica, în care vede un diplomat cu experiență și pentru M. Kogălniceanu, pe care îl privește ca omul politic cu mare autoritate. Corespondențele lui Slavici pot fi privite ca un **jurnal** — singurul de acest fel — al evenimentelor, care preced intrarea României în războiul pentru independență.

Ioan Slavici publică în **Telegraful român** și o suită de articole, unele foarte dezvoltate, adevărate studii. Mai important este, fără îndoială, studiul **Maghiari și maghiarism**, publicat în **Telegraful român** în ultimele două numere din 1876⁹. Slavici se ocupă, acum când se făceau pregătiri pentru războiul de independență și de lupta românilor pentru unitatea statului național. „Și noi românii — scrie Slavici — am fi de rea credință, zicînd că nu am dori să fim cu toți uniți într-un stat național. Da ! dorim și nu ne putem gândi la jertfe destul de mari spre a nu fi gata să le aducem pentru realizarea acestei idei“¹⁰.

Partidul Conservator se declară pentru neutralitatea României, din considerente de politică internațională. Orientarea aceasta se reflectă și în coloanele ziarului **Timpul**, pînă în mai 1877, cît timp stă Maiorescu la conducerea sa. Slavici este îngrădit în acțiunile sale și nu-i rămîne decît să reproducă în **Timpul** unele din articolele sale publicate în **Telegraful român**. Slavici reproduce în **Timpul** și studiul **Maghiari și maghiarism**, care ocupă vreo 12 foiletoane ale ziarului bucureștean¹¹.

Conducerea **Timpului** rămîne, cum știm, din mai 1877 în seama lui Slavici, care dă ziarului o nouă orientare. Cotidianul bucureștean publică hărți ale operațiilor de pe fronturile de luptă. Slavici are numai cuvinte de laudă pentru vitejia ostașilor români și nu uită să arate, tot acum, în corespondențele din **Telegraful român**, că muntenii, moldovenii și oltenii „sunt frați deopotrivă cu moșii și mocanii“¹². Comentează atitudinea Turciei față de poporul român și arată că ea a întreprins, fără să fie provocată, o serie de acțiuni de război. „Este un princip de necontestat în dreptul internațional — scrie **Timpul** în 11 mai 1877 — că războiul între două state anulează toate tractatele anterioare ce puteau exista între ele. Și în adevăr ce rațiuni de drept, afară de acelea născînd din prescripțiunile dreptului ginților mai pot exista între două puteri care

⁹ *Idem*, nr. 101, 19/31 decembrie 1876, nr. 102, 23 decembrie 1876/4 ianuarie 1877.

¹⁰ „La finea anului este o piatră grea — îi scrie Slavici în 2 ianuarie 1877 lui N. Cristea, redactorul *Telegrafului român* în legătură cu acest studiu, — care nu numai că încheie anul, dar înseamnă totodată și calea ce se va urma în cel viitor. Și eu cituși de puțin nu mă tem că *Telegraful român* va rămîne pe cale. Greu va fi, greu; dar nici un lucru bun nu se face lesne“ (Scrisoarea se păstrează la Biblioteca Astra, din Sibiu).

¹¹ *Timpul*, II, nr. 41, 20 februarie 1877 — nr. 59, 13 martie 1877.

¹² *Telegraful român*, XXV, nr. 41, 26 mai/7 iunie 1877.

preschimbă glonțuri și obuzuri; forța singură regulează raporturile lor pînă la încheierea păcii, cînd atunci intervin negociațiuni care au a stabili noile relațiuni precum ele rezultă din soarta războiului¹³.

Comentariile lui Slavici privind războiul din Balcani se remarcă prin obiectivitatea cu care relatează situația de pe fronturile de luptă. Nu pierde din vedere, astfel, să arate că armatele aliate aveau în față un adversar puternic și că pentru înfrîngerea lui se cereau mari sacrificii. „Plevna este împresurată — scrie Slavici —; acesta e marele fapt al zilei. Luni și iarăși luni de zile au trecut de cînd Osman Pașa stă ca o stavilă neclintită la cotul oștirilor rusești; atacuri și iarăși atacuri s-au făcut spre a-l scoate din locul primejdios la care s-a încuibat; o armată întreagă s-a risipit și sute de milioane s-au cheltuit în cursul luptelor îndreptate asupra întăriturilor lui: el stă însă tot la locul la care s-a ivit, cu atîta lipsă de zgomot, rezistă și tace, Izbînda va fi foarte scumpă, dar cu cît mai scumpă, cu atît mai mare va fi¹⁴.

Slavici descrie în articolul „La mormîntul de la Plevna“, publicat în 7 septembrie 1877, cîmpul de luptă și-l prezintă ca un infern. „Fumul încă nu s-a pierdut în nemărginirea văzduhului — scrie el —; erburile cîmpiei sunt încă crunte; pietrele sunt încă mohorîte; sîngele cald tot mai aburează; trupurile moarte sunt aruncate pe cîmpul de bătaie; în liniștea înspăimîntărei, gemetele răniților se aud încă; iată urmele celei dintîi, manifestațiuni aspre și serioase a vieții române. Mumele nu-și vor mai vedea fiii, soțiile nu-și vor mai vedea soții și copiii ascultă în tainică uimire despre peirea părinților lor¹⁵.

Jertfa ostașilor români căzuți la Plevna și pe alte fronturi de luptă impunea tuturor oamenilor cu dragoste de țară să se angajeze în înfăptuirea dreptății sociale. Cuvintele lui Slavici, din același articol, sună ca un jurămint. „Mormîntul de la Plevna este înaintea noastră — scrie el. O lacrimă și o cunună de stejar nu sunt destul pentru acest mormînt. Să nu plîngem, să nu împletim cununa, dacă nu ne aducem aminte că avem mari și grele datorii către cei căzuți în luptă. Ei au simțit asprimea statului și datoria noastră e de a fi de aici înainte pătrunși de această asprime. Ei au căzut jertfă pentru viitor, vai și amar să fie dar de acela care va cuteza să-și bată joc de acest viitor, vai și amar de acela care va mai cuteza să dispue cu ușurință de puterea publică. Toate mizeriile trecutului să le uităm, dar în viitor fiecare să se teamă de puterea publică — căci numai așa ne vom putea face datoria către movila ce acopere osemintele fraților noștri căzuți în luptă... Să jurăm la mormîntul fraților noștri!¹⁶.

Din octombrie 1877, cînd intră în redacția **Timpului** și Eminescu, ziarul bucureștean devine tribuna lor de luptă. Căderea Plevnei este, pentru ei, prilej de bucurie și-i consacră un editorial. „Iată știrea de bucurie ce-a străbătut ieri seară capitala ca iuțea fulgerului — scrie

¹³ *Timpul*, II, nr. 108, 11 mai 1877.

¹⁴ *Idem*, nr. 237, 19 octombrie 1877.

¹⁵ *Idem*, nr. 204, 7 septembrie 1877.

Timpul în 20 noiembrie 1877 —, nua fulgerului ce vestește apropierea furtunii, ci a celui ce ese din negri nori cînd se depărtează spre orizont.

Simțămîntul cel mai obștesc, pe lîngă veselie și mindrie, era acel al ușurării unei povare ce apasă toate spiritele. Nu este puțin lucru de-a simți de-odată alinate temerile pentru atîtea suflete de oameni expuși atîta vreme, pe tot ceasul, pe tot minutul, la moarte, la suferințe, la toate lipsurile și mizeriile vieții militare în vreme de război [...].

Da! Plevna a căzut și toate inimile tresar de bucurie mai ales că toți privesc acest glorios fapt militar ca antemergătorul păcii, mult doreitei și dulcei păci.

Dee Dumnezeu ca aceste legitime așteptări să nu fie amăgite! Dee Dumnezeu să vedem cît mai curînd întorcîndu-se ostașii noștri la vetrele lor, pentru a gusta fericirile odihnei pe care o merită așa de bine după atîta vitejie și după atîtea suferințe ce au îndurat¹⁶.

Eminescu publică în **Timpul**, în 30 decembrie 1877, articolul **Dorobanții**, în care dă curs liber revoltei sale împotriva acelor care căutau să se folosească de vitejia ostașilor români în scopuri politicianiste¹⁷. Slavici publică și el în 30 decembrie 1877 articolul **Sărmanii viteji de la Plevna**, în care arată că cei care știură să înfrunte gloanțele vrăjmașe pe cîmpul de luptă nu vor îngădui „exploatarea prin fraze“ a unor „avocați incurcă-lume și cîrciumari politici“¹⁸. Slavici face în articolul de fond din **Timpul**, din 1 ianuarie 1878, o expunere asupra evenimentelor din anul precedent și-și exprimă din nou convingerea că cei care cuceriră independența cu armele vor pune ordine și în viața politică a țării. „Un trup sănătos — scrie el — nu poate purta părți bolnave, un popor voinic nu poate să sufere îndelung putreziciunea socială: aceiași care au fost gata să moară pentru un șir de idei, vor ști să osîndească de aici înainte pe aceia care își bat joc de sfințenia gîndirilor sale proprii, vor ști să se întoarcă cu scîrbă de la aceia, care fac negoț cu avîntul poporului, vor ști să gonească din mijlocul lor pe aceia, care trăiesc și jignesc dezvoltarea vieții“¹⁹.

Congresul de la Berlin și condițiile puse României de marile puteri pentru recunoașterea independenței sînt comentate în **Timpul** număr de număr. Eminescu, Slavici și Caragiale consacră cele mai multe articole modificării Constituției și integrității teritoriale. Poporul român se impunea să se apere, scrie Eminescu, de „orice amestec al străinătății“²⁰. Națiunea română aștepta de la marile puteri, scrie Caragiale, nu intervenții în viața sa, ci „recunoașterea independenței sale“²¹. Germania și alte puteri erau interesate, scrie Slavici, să-și investească capitalurile în

¹⁶ *Idem*, nr. 270, 30 noiembrie 1877.

¹⁷ *Idem*, nr. 293, 30 decembrie 1877.

¹⁸ *Idem*, nr. 294, 31 decembrie 1877.

¹⁹ *Timpul*, III, nr. 1, 1 ianuarie 1878.

²⁰ *Timpul*, IV, nr. 141, 27 iunie 1879.

²¹ *Idem*, nr. 229, 17 octombrie 1879.

România, ele „să curgă limpede“ și urzeau și alte planuri „în socoteala poporului român“²². Eminescu și Slavici se sprijină în expunerile lor pe o bogată informație istorică. Ei pun la contribuție documentele din colecția Hurmuzaki, de tipărire cărora se îngrijea Slavici, precum și alte izvoare istorice. „Nu cu fraze și măguliri — scrie Eminescu în 27 mai 1879 în numele colegilor săi de redacție — nu cu garde naționale se iubește și se crește nația adevărată. Noi o iubim așa cum este, cum a ajuns prin suferințe seculare pînă în zilele noastre. O iubim **sans phrase**... Cine în această privire nu e cu noi, e contra noastră“²³.

Se întîmplă rar în istoria unei literaturi, ca trei din cei mai mari scriitori — cum sînt Eminescu, Caragiale și Slavici — personalități structural atît de deosebite, să manifeste o unitate de vederi atît de apropiată în problemele politice ale vremii lor.

Slavici revine la evenimentele din 1877—1878 în 1912, cînd publică în *Minerva* articolul „Plevna“ și arată ce au însemnat ele pentru mai tîrziu, în viața poporului român. „De la 1877 și pînă astăzi — scrie Slavici — am făcut în toate privințele și mai ales în ceea ce privește organizațiunea militară, mari progrese. E de tot mare deosebirea între ceea ce eram atunci și ceea ce suntem azi [...]. Pentru noi cel mai prețios dintre rezultatele războiului de la 1877 e că ne-am ridicat și-n gîndul nostru și-n ochii altora și putem să mergem înainte cu pas hotărît și sigur“²⁴.

Cucerirea independenței de stat face ca românii, din provinciile atunci sub stăpîniri străine, să ducă cu și mai multă energie lupta pentru înfăptuirea idealurilor naționale. „Primul și cel mai important efect al acestei înălțări morale e — scrie Slavici — autoritatea pe care am cîștigat-o față de frații noștri din țările învecinate cari toți sunt mîndri a ne fi frați și stau cu privirile îndreptate spre noi“.

Cucerirea independenței se înscrie în concepția lui Slavici ca unul din momentele importante din lupta poporului nostru pentru desăvîrșirea unității statului național român.

IOAN SLAVICI ET LA GUERRE POUR L'INDÉPENDENCE

(Résumé)

Après la présentation des conditions dans lesquelles I. Slavici arrive à Bucarest a la rédaction du quotidien „Timpul“, à côté de T. Maiorescu et, depuis l'année 1877, d'Eminescu et I.L. Caragiale, l'auteur présente la correspondance et l'activité, publicistique d'Ioan Slavici aux journaux „Timpul“ et „Telegraful român“ de Sibiu, anée sur une problématique politique, la guerre pour l'indépendance.

²² I. Slavici, „Soll“ și „Haben“. *Cestiunea evreilor în România*. București, 1878, p. 14.

²³ *Timpul*, IV, nr. 115, 27 mai 1879.

²⁴ *Minerva*, IV, nr. 1422, 29 noiembrie 1912.

Les articles nous affrent des données sur les préparations de l'armée roumaine en vue de la participation à la guerre aussi que du déploiement des opérations militaires.. C'est assez fréquent que Slavici adresse au peuple des mots d'encouragement, rappelant le courage et l'héroïsme des ceux qui luttent sur le champ de bataille. Sont signalés, dans ce sens, les articles „La mormîntul de la Plevna“ et „Sărmanii viteji de la Plevna“.

L'auteur nous rappelle que, dans les colonnes du journal „Timpul“, ont été surmonté le Congrès de Berlin et les conditions qui ont été imposées à la Roumaine pour la reconnaissance de l'indépendance.

Enfin, l'étude met en relief la signification de la guerre pour l'indépendance à la conception d'Ioan Slavici celui-ci représentant un moment majeurs de la lutte pour l'achèvement de l'unité nationale.

**RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ DIN 1877/78 VĂZUT DE
CORESPONDENȚII REVISTEI GERMANE „ÜBER LAND UND
MEER — ALLGEMEINE ILLUSTRIRTE ZEITUNG“
DIN STUTTGART**

OTTO GREFFNER

Statul modern român, format în anul 1859 prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, a pus, prin însăși crearea sa, problema dobândirii independenței naționale. Începînd cu deceniul al 8-lea, poziția statului român față de Poartă s-a consolidat considerabil. În preajma izbucnirii noii crize orientale, era evident că obținerea independenței era o chestiune de timp, ea impunîndu-se drept cea dintîi năzuință a poporului român care se cerea neîntîrziat concretizată.

Răscoala din Bosnia și Herțegovina, din vara anului 1875, a fost semnalul de pornire al unei vaste mișcări a popoarelor din Balcani împotriva stăpînirii otomane. Redeschiderea crizei orientale era un moment hotărîtor nu numai pentru poporul român, ci și pentru toate popoarele din sud-estul Europei, pentru procesul lor de eliberare națională și de constituire în state independente. După o perioadă de neutralitate, România a ales, în primăvara anului 1877, calea cuceririi independenței de stat pe calea armelor¹.

Actul istoric de la 9 mai 1877, cînd poporul român și-a proclamat independența deplină, s-a împletit cu lupta vitejească a zecilor de mii de soldați și ofițeri, care au dovedit lumii dreptul la viață liberă a națiunii lor. Apreciînd acest moment de mare importanță istorică, tovarășul Nicolae Ceaușescu arată : „Cucerirea independenței a avut o profundă înrîurire asupra întregii dezvoltări a societății românești, pe calea progresului economic și social, deschizînd largi orizonturi națiunii noastre spre afirmare liberă de sine stătătoare“².

Alături de armata rusă, armata română a avut o contribuție importantă în înfrîngerea trupelor otomane din Peninsula Balcanică. Sute și mii de ostași români s-au jertfit pe cîmpurile de luptă din Bulgaria.

Războiul de independență a fost urmărit cu mare atenție de opinia publică europeană. Numeroși corespondenți străini au funcționat pe lîngă țările beligerante și au fost martori oculari ai principalelor evenimente

---

¹ Dan Berindei, Leonida Loghin, Gheorghe Stoean, *Războiul pentru independența națională 1877/78*, București, 1971, p. 11.

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, 1976, p. 16—17.

militare care s-au desfășurat pe teatrul de operațiuni militare din Peninsula Balcanică. Majoritatea marilor reviste și ziare europene și-au trimis corespondenți pe front, pentru a urmări și informa cititorii despre acțiunile militare mai importante. În acest context se înscrie și suita de articole apărute în cotidianul german, de largă circulație, „Über Land und Meer — Allgemeine Illustrirte Zeitung“ din Stuttgart³.

Corespondenții acestui cotidian au trimis numeroase informații și articole referitoare la războiul de independență. De mare valoare istorică sînt și numeroasele ilustrații care însoțesc informațiile și știrile apărute în această revistă, în mare parte necunoscute în țara noastră.

Revista „Über Land und Meer“ (Peste țări și mări) a apărut săptămînal într-un tiraj numeros, format mare, fiecare număr avînd între 15—20 de pagini și a fost răspîndită în întreaga Europă⁴. A fost o revistă complexă care a abordat în coloanele ei probleme de politică, economie, literatură, muzică, cultură, probleme tehnice etc. O rubrică specială, în cadrul revistei, a fost dedicată războiului de independență. O altă rubrică se ocupa de problemele politice generate de acest război și de ecoul războiului în străinătate. Revista a urmărit pas cu pas desfășurarea evenimentelor, începînd cu primele acțiuni militare și pînă la terminarea războiului, inclusiv pacea de la San-Stefano și Congresul de la Berlin. Pe lîngă corespondenții proprii, revista are și alți colaboratori de la alte reviste și ziare. În coloanele revistei găsim știri, articole și informații ale corespondenților lui „Daily News“ din Londra, „Gazette de Genève“, „Baseler Nachrichten“ etc., care trimit adesea valoroase materiale informative.

În afara relatărilor de pe front, revista abordează și teme politice legate de criza orientală, teme care se referă și la țara noastră. Aceste comentarii politice ne transpun în ambianța politică a Europei deceniului al optulea al secolului al XIX-lea. Chiar de la început, trebuie să subliniem un aspect important și anume că susnumita revistă este un cotidian independent, iar materialele apărute în coloanele sale nu reflectă poziția oficială a vreunui stat, guvern sau partid politic, ci este vorba de o viziune proprie, independentă. Trebuie apreciate în acest sens, în primul rînd, comentariile politice, care reflectă o atitudine binevoitoare și chiar de admirație față de lupta poporului român pentru cîștigarea independenței sale naționale⁵.

Referitor la aceste comentarii politice am releva un serial de articole apărute, în susnumita revistă, în lunile iulie și august 1877. Articolele sînt semnate de Fr. Meerbach, care se pare că este comentatorul politic al revistei. Din cadrul acestor articole se detașează mai ales unul care se ocupă în mod special de România. După o scurtă introducere, cu ca-

---

³ *Über Land und Meer — Allgemeine Illustrirte Zeitung*, Stuttgart 1877/78. (Peste țări și mări).

⁴ Franz Konrad, *Die deutsche Presse Ende des XIX-ten Jahrhundert und ihre Rolle in der Staatspolitik*, Köln, 1929, p. 142. (Presa germană la sfîrșitul sec. al XIX-lea și rolul ei în politica de stat).

⁵ *Über Land und Meer*, 1877, nr. 1, 4, 12, 14.

racter istoric, geografic și social-economic, articolul relevă situația deosebită pe care o ocupă România în cadrul crizei orientale. Aflată într-o zonă de interferență a unor interese contradictorii ale celor trei mari puteri, Imperiul otoman, Rusia țaristă și Imperiul austro-ungar, România alege calea cea mai convenabilă pentru viitorul ei. Alianța cu Rusia s-a dovedit un act istoric și politic înțelept, care va asigura României ieșirea de sub suzeranitatea turcească și dobîndirea independenței depline. Nu se poate concepe azi, arată articolul, o dezvoltare economică și socială fără un statut politic bine precizat, care nu poate fi decît o deplină independență. România are toate condițiile necesare, poziție geografică admirabilă, relief proporțional cu dealuri, cîmpie, munți, subsol bogat, populație harnică etc.; toate acestea asigură României un viitor plin de speranțe. În continuare, articolul subliniază importanța alianței româno-ruse în contextul războiului din 1877/78. Rusia nu a solicitat de la început aportul armatei române în războiul din Balcani. Dar iată că avînd greutăți în desfășurarea luptelor din Bulgaria, rezistența înverșunată a trupelor otomane a determinat conducerea trupelor rusești să ceară concursul armatei române. Articolul subliniază apoi experiența românilor în luptele împotriva turcilor, experiență dobîndită de-a lungul mai multor secole. De asemenea, este dezbătută situația nou creată în Europa prin apariția României ca stat independent și suveran. Marile puteri vor căuta să atragă România în alianțele lor politice, dar depinde de abilitatea oamenilor politici români cum vor reacționa în acest sens, căci viitorul României este strîns legat de calea pe care o va urma de aici înainte⁶.

Urmează o serie de articole care se referă la concentrarea armatei ruse în România. Astfel, sînt descrise pregătirile armatei ruse în vederea trecerii Dunării și este subliniată atitudinea binevoitoare a populației românești față de armata rusă. Populația primește pretutindeni cu simpatie pe soldații ruși, văzînd în ei aliați într-o cauză comună, care nu este alta decît înfrîngerea dușmanului. Sînt descrise o serie de scene unde are loc fraternizarea populației din satele și localitățile românești cu unitățile armatelor rusești în trecere⁷.

Trecerea Dunării și ciocnirile militare de la sud de Dunăre sînt descrise cu lux de amănunte. Începînd din iunie 1877, în fiecare număr al revistei apar ample relatări privitoare la desfășurarea operațiilor militare. Aceste relatări ocupă un spațiu amplu și sînt semnate de obicei de .... v. Dünheim. Pe lângă Dünheim, care a fost și redactor adjunct al revistei, pe front găsim și alți corespondenți, ca Fr. Richter, Ioseph Gabel care semnează mai ales articole ce se referă la teatrul de operațiuni din Munții Balcani. Alături de aceștia își desfășoară activitatea un număr de desenatori, în frunte cu I. Schönberg și I. Kaloros,

⁶ *Ibidem*, nr. 4, p. 86—87.

⁷ *Ibidem*, nr. 5, p. 98.

care sînt prezenți la toate acțiunile militare mai importante și ne dau excelente imagini de pe cîmpul de luptă⁸.

Intrarea efectivă în foc a unităților românești, trecerea Dunării și primele ciocniri militare cu trupele otomane sînt descrise în cîteva articole care se succed în mai multe numere ale revistei. Un corespondent al revistei a însoțit regimentele românești în drumul lor de trecere a Dunării, pînă la Plevna unde au ocupat pozițiile de luptă. Corespondentul relevă disciplina unităților românești, buna dispoziție care domnește în cercurile militare. Tot cu această ocazie se subliniază moralul excelent care animă pe fiecare, de la soldat pînă la gradele cele mai înalte, idealul independenței fiind motorul acțiunii lor împotriva unui dușman care de secole a căutat să țină sub ascultare un popor dornic de libertate și independență⁹.

În cadrul acestor corespondențe, care se referă la marșul unităților românești spre front, sînt reproduse și cîteva discuții avute cu comandanții de batalioane și regimente și chiar soldați simpli ai armatei române, care merită să fie relevate. Întrebat de către corespondentul susnumitei reviste ce crede despre capacitatea militară a armatei române, colonelul Angelescu a răspuns în felul următor : „o să vă convingeți în scurt timp despre vitejia soldatului român care este animat de dorința de a lupta pentru libertatea țării sale“. Soldatul Neika Vasile — probabil Neică, n.n. — din Regimentul 12 Dorobanți, care se afla în fața Plevnei, și care avea încă patru frați pe front, toți mai în vîrstă decît el, s-a prezentat voluntar la vîrsta de 18 ani. Întrebat ce l-a determinat să facă acest gest, susnumitul a răspuns în felul următor : „ca să lupt pentru țara mea“. De asemenea, menționăm că și tatăl soldatului Neică Vasile, în vîrstă de 54 de ani, se află pe front împreună cu carul cu boi, transportînd muniții și provizii pentru armată. Un subofițer dintr-un regiment de călărași arată că lupta este dorită de poporul român pentru simplul motiv „căci numai așa România își poate dobîndi independența și libertatea“¹⁰.

Alte articole și corespondențe ne informează despre viața de tabără a armatei române în fața fortăreței Plevna. În acest sens, merită să fie relevat articolul intitulat : „De la Nicopole la Bryzcam“. Este de fapt un reportaj al unui corespondent al revistei care însoțește o coloană de aprovizionare a armatei române în drum spre Plevna. Această coloană de căruțe este însoțită de un escadron de călărași al Diviziei 4 române, care-i asigură paza. Căruțașii sînt țărani români din satele de pe cîmpia Bărăganului. Reportajul vorbește despre bunăvoința populației bulgare care-i primește pe români ca adevărați eliberatori. Peste tot unde apar, românii sînt salutați cu căldură. Ajunși în sectorul frontului, este descrisă pregătirea zilnică pe care o fac unitățile românești dislocate aici. Sînt relevate și aspecte intime ale vieții de tabără. Aprovizionarea, deși exis-

⁸ *Illustrirte Kriegs Chronik, 1877/78. Gedenkbuch aus dem Russisch-Türkischen Feldzug von 1876—1878*, Verlagsbuchhandlung von J.J. Weber, 1878, Leipzig, 1878.

⁹ *Über Land und Meer*, nr. 1.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 7.

tau distanțe destul de mari, era relativ bună, grație, în primul rînd, efortului făcut de țărănimea română, care cu atelaje proprii satisfăcea această necesitate. Autorul descrie în final și o serbare cîmpenească dată de unitățile românești în tabăra de la Plevna. La numai 10 km. de pozițiile turcești, muzica militară cînta melodii populare, iar la lumina focului de tabără toată lumea dansează renumitul joc „Hora“. La această serbare improvizată sînt atrase și unitățile armatei rusești care se aflau în apropiere și care serbează împreună cu ostașii români¹¹.

Interesant de remarcat este și un alt reportaj de pe cîmpul de luptă, intitulat „Teatrul de operațiuni de la Dunărea de jos“, care se referă la armata română. Reportajul trece în revistă principalele ciocniri militare care au avut loc, pînă la data respectivă, pe cîmpurile de luptă din Bulgaria. Urmează apoi o amplă descriere a serviciilor sanitare ale armatei române. Autorul articolului descrie spitalele militare, din spatele frontului, și spitalele de campanie, aflate în zona frontului, pe care le vizitează. Are o admirație deosebită față de modul de organizare și grija care se poartă față de răniți. De asemenea, subliniază meritele deosebite ale Dr. Davilla, șeful serviciului sanitar al armatei române, omul căruia, în primul rînd, trebuie să i se mulțumească pe această linie. Corturile sînt încăpătoare, unele putînd adăposti, în condiții bune, 50 de răniți. Răniții aflați aici sînt toți oameni tineri, care au luat parte la ultimele ciocniri militare cu trupele turcești, de pe raza frontului diviziilor 3 și 4 românești. Aici li se dă primul ajutor, ca apoi, cei răniți mai grav să fie trimiși la alte spitale din țară. Răniții nu se plîng, iar luptele care au avut loc au brăzdat pe fețele lor tinere riduri adînci ale abnegației și voinței. Pretutindeni domnește un spirit excelent — es herscht im Allgemeinen ei vorzüglicher Geist. Majoritatea răniților aparțin celor două regimente de dorobanți, 1 și 14, care au dus greul atacului asupra redutei Grivița din cadrul complexului de apărare de la Plevna.

Autorul articolului reproduce și o scurtă convorbire avută cu Dr. Davilla și cu alți medici aflați în serviciul sanitar al armatei române. Dr. Davilla subliniază, în convorbirea avută cu corespondentul revistei respective, spiritul de sacrificiu al românilor de pretutindeni, aportul tuturor provinciilor locuite de români, care se concretizează în ajutoare și donații pentru armată, pentru răniți. Ajutoarele vin din cele mai îndepărtate colțuri ale țării, din Moldova, Oltenia, Muntenia dar și din Banat și Transilvania¹². Iată o demonstrație a spiritului de solidaritate a tuturor românilor față de războiul de independență din 1877/78.

Al treilea atac asupra Plevnei, din 30 august 1877, a demonstrat că fortăreața nu poate fi ocupată printr-un atac frontal, ci numai prin încercuire și asediu sistematic. Pentru ca Plevna să fie complet izolată de lumea exterioară, armata română a dus o serie de însemnate acțiuni militare, din care se detașează, în primul rînd, luptele din 9 noiembrie de la Rahova. Corespondenții revistei subliniază elanul în atac al unită-

¹¹ *Ibidem*, nr. 8, p. 169.

¹² *Ibidem*, nr. 9.

ților românești și vitejia soldatului român în această foarte importantă bătălie pentru mersul operațiunilor militare din zona Plevnei.

După încercuirea completă a Plevnei, trupele aliate româno-ruse pregătesc asediul general al fortăreței. Osman Pașa, încercuit, avea la dispoziție în jur de 50.000 de oameni, unități de elită ale armatei turcești. În lunile octombrie și noiembrie presiunea aliaților asupra Plevnei crește în mod considerabil. Corespondenții revistei urmăresc pas cu pas desfășurarea luptelor. În cadrul acestor lupte sînt descrise o serie de scene petrecute pe linia frontului, unele din ele meritînd să fie reproduse. În acest sens, este reprodus un episod petrecut în sectorul Regimentului 12 Dorobanți, care avea o linie de front greu de apărut. Zilnic, artileria otomană din Plevna deschidea foc asupra pozițiilor românești din acest sector, distrugînd lucrările de apărare care se aflau aici. Noaptea, dorobanții, sprijiniți de unitățile de geniu, procedau la refacerea întăriturilor. În ziua următoare, artileria turcească bătea din nou pozițiile românești, și tot ce se făcea noaptea, ziua era distrus de tirul precis al artileriei turcești din Plevna. Această situație se repeta zilnic. Pentru a evita pierderile de vieți omenești, dorobanții români recurg la un șiretlic. Într-o noapte pregătesc o poziție falsă bine mascată, iar poziția adevărată este construită în altă parte, la circa 300 m lateral. Tot aici, sînt săpate apoi galerii subterane care se apropie la 200 m de pozițiile turcești. În ziua următoare artileria turcească bate din nou vechile poziții românești, care de data aceasta erau false. Pentru a induce în eroare armata otomană, românii refac în fiecare noapte poziția falsă. În felul acesta au fost cruțați oamenii și s-a putut pregăti în condiții bune atacul final asupra fortăreței Plevna.

Un alt episod, surprins în acest sector al frontului și reprodus în cadrul revistei, se referă la pătrunderea unui grup de cercetași români, în timpul nopții, în pozițiile inamicului, de unde au luat 12 prizonieri, între care și un ofițer turc. Cu această ocazie a fost scos din funcțiune un tun turcesc, iar românii s-au întors fără vreo pierdere¹³.

Bătălia decisivă pentru Plevna a avut loc începînd din ziua de 28 noiembrie 1877. Osman Pașa, neavînd altă alternativă, a încercat spargerea încercuirii și ieșirea spre Sofia. Contraatacînd, trupele româno-ruse l-au silit însă să capituleze împreună cu cei 40.000 de oameni. În felul acesta a luat sfîrșit bătălia pentru Plevna, la care armata română și-a adus o importantă contribuție. Rănit, Osman Pașa s-a predat unităților românești, colonelului Grigore Cerchez care comanda aceste unități.

Lupta finală pentru Plevna este surprinsă de corespondenții revistei în mai multe articole. Sînt subliniate actele de vitejie ale unităților române și ruse din timpul acestei bătălii finale. De pildă, o unitate de artilerie românească a fost surprinsă de atacul trupelor otomane care au pătruns în dispozitivul acesteia. Artileriștii români nu și-au părăsit pozițiile, în ciuda superiorității numerice a inamicului. Ei și-au apărut tunurile în lupta corp la corp cu soldații otomani și au rezistat pînă la so-

---

¹³ *Ibidem*, nr. 11.

sirea ajutoarelor. Pierderile au fost mari, mulți tineri români găsindu-și moartea, dar inamicul nu a putut cuceri poziția. Un alt episod este consemnat de corespondentul lui „Londoner News“ care însoțește contraatacul românilor, după ce trupele otomane au fost respinse. Dorobanții români au pătruns adânc în rîndurile inamicului, dezorganizîndu-i rezistența și ocupîndu-i pozițiile de artilerie. Trupele otomane au început să se predea în masă în fața trupelor aliate, ceea ce a însemnat sfîrșitul rezistenței de la Plevna.

De mare valoare sînt și ilustrațiile care însoțesc corespondențele și articolele mai sus amintite.

Căderea Plevnei a însemnat înfrîngerea celei mai puternice grupări militare a inamicului. Trupele aliate ruso-române reiau ofensiva și provoacă noi pierderi inamicului, care pînă la urmă trebuie să se recunoască înfrînt, încheind pacea preliminară la San-Stefano. Congresul de la Berlin va proceda apoi la reglementarea definitivă a problemei orientale.

În concluzie la cele arătate, se poate afirma că revista aduce o serie de aspecte în plus față de ceea ce este cunoscut, îmbogățind literatura de specialitate cu noi evenimente legate de războiul de independență din 1877/78. Corespondențele și articolele publicate de susnumita revistă subliniază contribuția României, a armatei române în dobîndirea victoriei militare împotriva Imperiului otoman.

DER UNABHÄNGIGKEITSKRIEG RUMÄNIENS UND DIE KORESPONDENTEN
DER ZEITUNG „ÜBER LAND UND MEER — ALLGEMEINE ILLUSTRIRTE
ZEITUNG“—AUS STUTTGART

(Zusammenfassung)

Im rahmen des Unabhängigkeitskrieges von 1877/78, befanden sich viele Kriegskorespondenten und Mitarbeiter der Zeitung „Über Land und Meer — Allgemeine Illustrierte Zeitung“, aus Stuttgart, auf den Schlachtfeldern Bulgariens. Es erschienen eine Reihe von Artikeln und Reportagen und Illustrationen die uns über die Kampfhandlungen der rumänischen Armee berichten. Einige Artikeln schildern die historischen und wirtschaftlichen Aspekte Rumäniens aus der zweiten Hälfte des 19 Jahrhunderts. Ein grosser Teil der Reportagen beziehen sich auf den Kampfhandlungen bei Plevna gegen die türkischen Heere geführt von Osman Pasa. Es wird der Beitrag der rumänischen Armee bei der Eroberung der Festung Plevna hervorgehoben. Vom grossen Wert sind die Illustrationen über den Feldzug die in der Zeitung erschienen sind.

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII CULTURALE DIN PODGORIA ARADULUI

ILEANA FLOREA

Viața culturală din podgoria Aradului, în frământatele vremi ale sfârșitului de secol și în zorii noi ai celui de al XX-lea, se afla într-o continuă efervescență. Acest lucru se datora, în bună parte și existenței în Arad a vestitei Preparandii, unde, sub îndrumarea permanentă a unor valoroase personalități, cresc generații de luminători ai satelor noastre. Prin activitatea lor școlară și extrașcolară, se pun bazele unor importanți factori ai unității, urmărindu-se cu stăruință ridicarea nivelului cultural al maselor prin cultivarea limbii literare, valorificarea cîntecului și jocului popular românesc.

„Misiunea adevăratului învățător nu se mărginește între cei patru pereți ai școlii, la executarea strictă a orarului, ci, afară de aceasta, încă i se oferă un vast teren de activitate. Deci nu e permis să uite învățătorul nici a doua școală a sa, care este întreagă comuna, ci să caute a o aduce la înflorire prin mijloace de tot soiul“, spune Dimitrie Olariu, învățător în Covăsînț. Iar la sfârșit, citîndu-l pe Ioan Calinderu, din discursul rostit de acesta la Academia Română, exclamă : „Lumină dar, cît mai multă lumină poporului spre a ști cum să trăiască și să folosească puterea ce i-a dat natura. Lumină, căci mai presus de robia banului și a pămîntului, lumea suferă de robia neștiinței, și numai lumina poate îmbunătăți și păstra cu adevărat bunătatea omului“¹.

Ca urmare a înființării asociațiilor culturale instituționalizate, activitatea pe acest tărîm se va desfășura într-un cadru tot mai organizat.

Părțile podgoriei arădene sînt deosebit de receptive la acțiunile întreprinse în acest sens. Astfel, cînd prin strădaniile unui grup de intelectuali inimoși din Arad ia ființă, în 1862, „Asociațiunea națională arădeană pentru cultura poporului român“, printre primii înscriși dintre șirieni sînt Savu Slavici, tatăl scriitorului Ioan Slavici și Iovu Cristici, notar, entuziast susținător al Astei, semnatar în presa vremii a numeroase articole social-politice. Mai tîrziu, în cadrul Asociațiunii arădene îl vom găsi în dese rînduri, ca secretar, pe profesorul Ioan Petranu, originar din Mîsca, prodigios culegător de folclor literar, alcătuitor al unei colecții de poezii populare, depuse la Academie.

---

¹ Dimitrie Olariu, *Învățătorul și recunoștința poporului față de dînsul*, în „Reuniunea învățătorilor“, an VII, Arad, martie 1910, nr. 3, p. 55—57.

În a doua jumătate a secolului trecut, o deosebită importanță capătă reuniunile învățătoresți, care, spre sfârșitul secolului, cuprind întreg corpul învățătoresc din Transilvania. Astfel, în 1848 ia ființă Reuniunea învățătorilor din despărțământul Șiria, sub îngrijirea valoroșilor dascăli Iuliu Groșoreanu din Gașa, Petru Vancu din Măderat, Alexiu Doboș, Ion Bogdan, Ion Vancu din Șiria².

De despărțământul Șiriei țineau majoritatea satelor din podgorie: Cuvin, Covăsiș, Mîsca, Măderat, Gașa, Pîncota, Tîrnova, Agriș și Comlăuș. Reuniunea învățătorilor devine instituție de cultură deosebit de importantă în viața satelor noastre, avînd ca principal scop ridicarea culturală a păturii țărănești și, totodată, difuzarea în rîndurile învățătorilor a informațiilor privitoare la desfășurarea procesului de învățămînt din România.

Sînt inițiate acțiuni de mare însemnătate pentru românii din satele podgoriei, reuniunea dînd adunărilor ei caracter de masă, prin ample manifestații de solidaritate națională. Se poate spune că, încă de la început, programele reuniunii fac să răzbată năzuința spre unitate culturală, care implică, la rîndul său, unitatea politică a tuturor românilor.

Între evenimentele culturale de seamă din viața satelor din podgorie, se cuvin amintite adunările generale ale reuniunii învățătorilor arădeni, la care participau învățătorii din toate satele despărțământelor teritoriale. Asemenea adunări se țîn și la Șiria în anii 1904 și 1913. Trimestrial și anual, aveau loc adunările învățătorilor din cadrul despărțământului, care se țineau, pe rînd, în fiecare localitate membră a reuniunii. Cu deosebit entuziasm participau țărani șirieni la aceste manifestații, în cadrul cărora învățătorii dezbăteau atît probleme de pedagogie și limbă, cît și de istorie și cultură națională. Cea de-a XIV-a adunare generală a reuniunii învățătorilor din Arad se ține în zilele de 15—17 august 1904 la Șiria și este descrisă astfel în organul de presă al reuniunii: „Sosirea reuniunii în gara din Șiria a fost salutată cu sunete de muzică și salve de treascuri. Aici era aproape întreaga Șirie, venită să întîmpine reuniunea. Harnicul primar al comunei Șiria, Nicolae Lăzărescu, în cuvinte frumoase, bine simțite și cu blîndețea ce-l caracterizează, salută reuniunea de bună venire, dînd expresiunea bucuriei bravilor șirieni, de a putea primi și găzdui învățătorimea în mijlocul lor”³.

Nicolae Lăzărescu, primarul de atunci, făcuse parte, înainte cu 12 ani, împreună cu un grup de șirieni, din delegația arădeană care a prezentat Memorandumul la Viena. Era unul dintre prietenii de tinerețe ai lui Ioan Russu Șirianu, cu care ia inițiativa ridicării unui monument funerar la mormîntul lui Avram Iancu⁴.

Tot în 1904, primăvara, avusese loc o altă serbare organizată de către studenții români din Budapesta, la Ghioroc. Această ieșire „în mijlocul

---

² Traian Cherechean, *După 25 de ani*, în „Reuniunea învățătorilor”, an VI, mai 1909, nr. 5, p. 134—137.

³ *Reuniunea învățătorilor*, an I, nr. 1, 1 octombrie 1904, p. 1—2.

⁴ Ioan Slavici, *Atitudini și mărturisiri*, Ed. Facla, Timișoara, 1975, p. 45.

poporului“ era făcută cu scopul „deșteptării lui culturale“⁵. Printre studenții români din Budapesta, organizatori ai concertului sînt : Octavian Goga, Augustin Monția (fratele compozitorului Emil Monția), Leon Domide, Constantin Nedelcu și alții. Dintre localnici, tînăra Marioara Dogée, din Lipova, va cînta numeroase piese pentru pian. Marioara Dogée va fi mai tîrziu soția lui Emil Monția. La petrecerea populară participă intelectuali și țărani români din toate satele din împrejurimi. Revista „Luceafărul“ (anul III, Budapesta, 15 aprilie 1904), publică fotografia tuturor participanților la serbare, la fel și fotografia Marioarei Dogée, „care și-a cîștigat atîtea merite pentru buna reușită a concertului“.

Acțiunile culturale ale reuniunii învățătorilor, întreprinse pe linia propășirii spirituale a maselor, se concretizează și în înființarea bibliotecilor populare la sate. „Să înființăm peste tot locul bibliotecii populare“, cere Dimitrie Popovici, învățător în Cuvin, la una din conferințele reuniunii. În Șiria, o astfel de bibliotecă se înființează încă din 1893. La arhivele statului Arad, în dosarul 10/36 — Parohia ortodoxă română Șiria —, se află următoarea notație : „S-a înființat o bibliotecă populară și s-a ridicat o sală de învățămînt“. Însemnarea este făcută pe o circulară dată de episcopul Aradului, Ioan Mețianu, cu ocazia anului nou, 1894. Ea aparține, probabil, preotului de atunci, care își însemnase aici evenimentele mai importante de peste an, cu ocazia predicii de anul nou. Primul bibliotecar a fost învățătorul Aurel Muntean, care deține această funcție pînă în 1909, cînd este ales colegul său, Ioan Hui. Conducerea reuniunii se ocupă în mod deosebit de selecționarea cărților, care trebuiau să intre în fondul bibliotecilor. Astfel, periodic, în revista „Reuniunea învățătorilor“, sînt publicate liste cu recomandări de cărți și autori valoroși din România, printre care : Eminescu, Creangă, Alecsandri, Slavici, Bălcescu, Bolintineanu, Vlahuță, Goga, Coșbuc, Sadoveanu, Agîrbiceanu, Iorga.

În primul deceniu al secolului XX, Aradul devine centrul mișcării naționale românești, din Transilvania și Ungaria, grupată în jurul unor personalități politice, ca Ștefan Cicio Pop și Vasile Goldiș.

Campaniile electorale ținute între 1906—1910, pentru alegerile de deputați români în Parlamentul de la Budapesta, erau tot atîtea ocazii de manifestări naționale înflăcărâte ale podgorenilor în susținerea „ablegaților“ lor. În alegerile din 1907, fiind candidat în cercul electoral din Radna, Vasile Goldiș nu este ales, din cauza falsificării alegerilor. O mulțime de țărani însoțește pe candidatul lor, Vasile Goldiș. Cu această ocazie se creează versuri ad-hoc, cîntate pe tot parcursul drumului, pînă la Radna. Bătrînii din podgorie își mai amintesc fragmente din acestea :

„Hai să dăm mîină cu mîină,
Cei cu inima română,
Să votăm cu omenie
Pe-al noșt Goldiș Văsălie“.

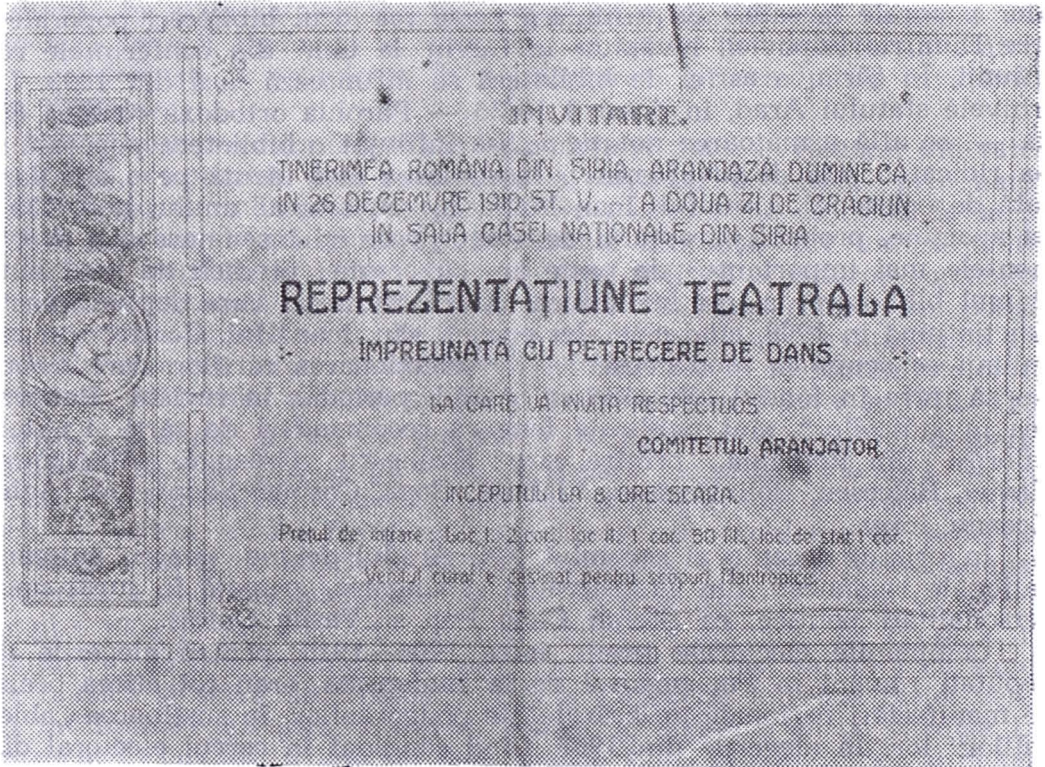
---

⁵ *Tribuna*, an VIII, Arad, 9/22 martie, 1904, nr. 50, p. 5.

Textul ne-a fost comunicat de Ion Crîsnic, în vîrstă de 77 de ani, din Miniș. În cercul Șiriei, candidat era Ștefan Cicio Pop, care era însoțit, de alegătorii din Cuvin, Covăsînț, Șiria, cu versurile :

„Pe Pop Cicio din Arad
Să-l alegem ablegat,
ablegat pe-al nostru plac“,

cîntate pe melodia, de largă circulație, a cîntecului „Am un leu..“, cu care George Enescu își începe Rapsodia I-a. Informația, provenită de la bătrînii podgoreni, este confirmată de țăranul octogenar șirian, Gavrilă Borlea, fiul memorandistului cu același nume, care a fost contemporan și coleg de clasă, la școala primară, cu scriitorul Ioan Slavici.

Invitație la reprezentația teatrală organizată în 26 decembrie 1910 (st. v.) în Casa națională din Șiria.

În această ambianță de entuziastă participare la viața politică națională, de la începutul secolului nostru, se relevă interesul manifestat, în cercuri tot mai largi, pentru o altă activitate artistică, cu o mare adeziune la public și anume, teatrul.

Dezbaterile legate de problema teatrală erau frecvente. Unchiul lui Ioan Slavici, Sigismund Borlea, ridicase în Parlamentul Ungariei, încă în 1870, problema instituționalizării teatrului românesc, ca urmare constituindu-se, în același an, la Deva, „Societatea pentru crearea unui fond

de teatru național român⁶. În urma unor ample dezbateri în presă pe această temă, sînt subliniate, mai tîrziu, funcțiile estetice și social-politice ale teatrului. Vasile Goldiș atrage, în numeroase rînduri, atenția asupra scopului acestei importante mișcări. „La întemeierea teatrului românesc nu va trebui să avem în vedere clasa cultă, ci mai vîrtos va trebui să considerăm țărănimea noastră națională, întărirea ei culturală este condițiunea cea mai importantă pentru existența noastră ca națiune română⁶”.

În părțile podgoriei arădene simpatiile pentru teatru sînt cunoscute încă din a doua jumătate a secolului trecut, fiind cultivate de către trupele profesioniste de peste munți, care trec și prin acest colț de țară. Ioan Slavici va aminti în articolele sale, publicate spre sfîrșitul vieții, de

**Interpreții piesei „Fintina fermecată”, jucată la Șiria în 1913.
Printre interpreți: Maria Doboș, Alexiu Doboș, Teodor Becan,
Traian Debeleac.**

turneul întreprins, în anul 1872, în zona Aradului și împrejurimi de trupa lui I.D. Ionescu. Chiar scriitorul, după propria mărturisire, va organiza unele reprezentații teatrale ale trupei în podgorie și chiar în Șiria natală. În aceleași articole, Slavici ne dă unele detalii, atît privi-

⁶ Vasile Goldiș, în Anuarul II al „Societății pentru crearea unui fond de teatru român”, Brașov, 1894, p. 26.

toare la repertoriul artistului, cît și altele referitoare la marele interes arătat de publicul românesc, printr-o numeroasă și entuziastă participare la spectacole⁷.

Începuturile artei dramatice amatoare din podgorie sînt consemnate în presa vremii, prin declamări de poezii românești, în cadrul spectacolelor corale. Astfel, se știe, nu numai din presa vremii, ci și din amintirile vîrstnicilor de astăzi, că în cadrul reuniunilor învățătorilor aveau

Maria Doboș, autoare a numeroase piese teatrale jucate la Șiria în primele decenii ale secolului nostru.

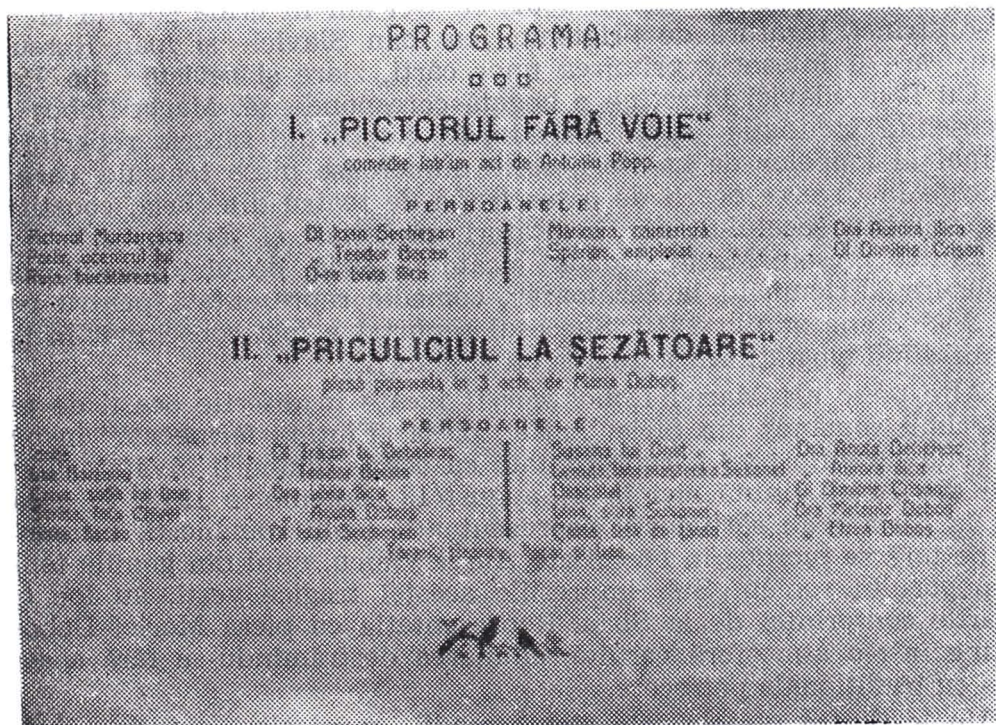
loc manifestări artistice cu reprezentații teatrale. Se vorbește și astăzi despre învățătorul român Traian Fridrich, din Miniș, care, în astfel de ocazii, juca, acum șapte decenii, în „Mama și Anghelușa“ a lui Vasile Alecsandri.

---

⁷ Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 124—125.

Activitatea corului din Șiria a fost mereu întregită de formația teatrală, în cadrul căreia activau și unii dintre membrii corului, dovedind reale aptitudini actoricești. Numeroase erau reprezentațiile și concertele organizate în Șiria acelor vremuri de „tinerimea română“ sau de trupele de diletanți din alte orașe ale Ardealului, aflate în trecere pe aici. Astfel, în 1906, „Tribuna“ din Arad consemnează prezența la Șiria, în 11 iulie, a „inimșilor tineri de la gimnaziul din Beiuș, care, sub conducerea lui Mihai Cosma, au concertat în mai multe centre românești. În cadrul programului și Marioara Tamaș, din Șiria, declamă o poezie de George Coșbuc, urmînd apoi reprezentația teatrală cu piesa „Pălăriile“ de Hanequin.

Programul de sală al unei reprezentații teatrale date la Șiria.

În jurul anului 1900, în Șiria fusese inaugurată „Casa națională“, unde se organizau adunări și petreceri populare, cît și concerte sau spectacole de teatru. „Tribuna poporului“ menționează o astfel de petrecere, aranjată în 1903, în „Casa Națională“, de către tinerimea română din Șiria. Fondurile necesare construirii sălii au fost adunate atît din contribuții personale ale tinerilor, cît și din veniturile realizate cu ocazia petrecerilor și concertelor organizate în acest scop.

Un deosebit răsunset stîrnesc, în podgorie, turneele întreprinse de trupa lui Zaharia Bîrsan, venită din părțile arădene cu ocazia partici-

pării sale la adunarea gnerală a Societății pentru fond de teatru, ținută în toamna anului 1906, la Lipova. Turneele lui Zaharia Bîrsan în Ardeal nu se reduceau la simple reprezentații. În peregrinările sale prin numeroasele localități ale Transilvaniei, organizează trupe de diletanți, care devin, la rindul lor, adevărate școli ale unității noastre culturale, promovînd cultivarea unei corecte și frumoase limbi literare.

În acest climat se va afirma inimoasa învățătoare Maria Doboș, soția lui Alexiu Doboș, acela care, după plecarea lui Nicolae Ștefu, din Șiria la Cuvin, va prelua conducerea corului înființat de predecesorul său în 1876. Se știe că, odată ajuns la Cuvin, în 1883, Nicolae Ștefu înființează și aici un cor țărănesc.

Maria Doboș, născută Lucaci, era originară din Arad. Absolvise Preparandia din acest oraș, în 1881, cu trei ani în urma soțului ei. Era într-o strinsă legătură de prietenie cu Ioan Slavici și Ioan Russu Șirianu, care îi inlesnesc primirea unor cărți, ziare și reviste din România. Cu Ioan Slavici întreține o bogată corespondență. Maria Doboș avea o deosebită înclinație spre literatură. Cunoscînd sărăcia repertoriului original al trupelor de amatori, scrie numeroase piese teatrale, care vor fi jucate în diverse ocazii de către trupa de teatru din Șiria, constituită, către sfîrșitul secolului, din învățători, meseriași și țărani.

Dintre piesele Mariei Doboș jucate la Șiria, de un deosebit succes se bucura „Priculiciul la șezătoare“, comedie reprezentată pentru prima dată în toamna anului 1910. Succesul repurtat a fost consemnat în presa vremii, fiind elogiați atît autoarea cît și actorii.

Alte piese ale Mariei Doboș vor fi jucate în diferite ocazii de trupa „Tinerimii române“ din Șiria. Astfel, piesa „Fîntîna fermecată“ inspirată din viața țaranilor, va fi reprezentată cu ocazia adunării învățătorilor români din Arad, ținută aici în 31 august/13 septembrie 1913. În acea zi, cînd la Șiria erau sărbătoriți reprezentanții școlii românești, într-un alt colț de țară se pierdea în eternitate Aurel Vlaicu, unul din geniile tehnice ale poporului român. Sub impresiile acestei tragice vești, au loc toate lucrările conferinței de la Șiria. Reprezentația cu piesa Mariei Doboș se va ține într-o atmosferă cernită, adunarea destrămîndu-se fără a se încheia cu tradiționala petrecere.

Unele dintre piesele sale sînt comedii muzicale, autoarea dublîndu-și talentul literar cu cel componistic. Pentru partea muzicală, va solicita ajutorul tînărului compozitor, avocatul Emil Monția, stabilit la Șiria din 1907. Este sugestivă aprecierea de care se bucurau lucrările autoarei, așa după cum reiese și din scrisoarea adresată acesteia de către Emil Monția : „Mult stimată doamnă Doboș, aci alăturat vă trimit piesa D-voastră teatrală «Fîntîna Fermecată», copiată în trei exemplare, din care două reținem pentru biblioteca corului nostru din Șiria, unde sperăm să fie prezentată la Paști și piesa aceasta, căci «Nepotul din Paris» se va da, acu, la Bobotează. Vă rog să-mi trimiteți și partea muzicală, al cărei text trebuia introdus în piesă și pe care aș dori s-o revăd. Piesa aceasta ar merita să fie răspîndită în popor, căci are calități de valoare și se potrivește foarte mult cu mentalitatea poporului“.

Dintre actorii amatori ai reprezentației teatrale, cei mai vîrstnici dintre șirieni își amintesc încă, cu nostalgie, de Teodor Becan, meseriaș, interpret de mare valoare, cunoscut în cercuri largi românești, prin dăruirea cu care juca rolurile comice. Într-un timp se vorbea chiar de ofertele primite de el pentru angajarea la Teatrul național din București.

Sînt nenumărate episoadele din istoria culturală a podgoriei arădene, demne de a fi reinviată în conștiința noastră de astăzi. Strădaniile pe tărîm cultural ale acestor înaintași să le integrăm în conținutul și idealul epocii noastre.

ASPEKTE AUS DER KULTURTÄTIGKEIT DER ARADER WEINBERGGEGEND

In der vorliegenden Arbeit sind einige Momente des Kampfes, der Ende des XIX-ten und Anfangs des XX-ten Jahrhunderts auf kulturellen Gebiet stattfand hervorgehoben, aus dessen Gesamtheit sich die Tendenz zur Vereinigung der Kultur der rumänischen Nation schliessen lässt.

Eine besondere Rolle für die Verbreitung der Kultur im nationalen Gewissen fiel in dieser Periode den Lehrerversammlungen zu, die gegen Ende des Jahrhunderts den gesamten Lehrkörper aus Transylvanien umfasste.

Im Rahmen der Versammlungen wurden Tätigkeiten von grosser Bedeutung für die Rumänen aus der arader Weingegend vorgeschlagen, Tätigkeiten die einen Massencharakter erhielten und wahre Kundgebungen der nationalen Solidarität bedeuteten.

In der Arbeit ist desgleichen das Interesse der breiten Kreise für das Theater hervorgehoben, welches durch die Pflege einer korrekten und schonen literarischen Sprache eine besondere Schule der kulturellen Einheit wird.

MANUSCRISUL AUTOBIOGRAFIC DIN 1923 AL LUI TEODOR VICTOR PĂCĂȚIAN (1852—1941)

DAN DEMȘEA

Dacă încercăm să reținem biografia lui Teodor Victor Păcățian (1852—1941), gazetarul român care „a adunat o serie de documente privind istoria politică a românilor din Transilvania în secolele XVIII—XIX și le-a publicat în «Cartea de aur»¹, va trebui să ne servim de paginile sale autobiografice, redactate în variante mai mult sau mai puțin extinse. Cronologic vorbind, prima autobiografie pe care o cunoaștem datează din anii 1923—1924. Este cea mai bogată în date istorice cu valoare memorială.

Lucrarea „Jertfele Românilor din Ardeal în primul război mondial (1914—1918)”, alcătuită de T.V. Păcățian din însărcinarea secțiilor științifice-literare ale „Astrei” și publicată parțial în colecția „Biblioteca Astra Sibiu”, în 1923, îl determină pe Valeriu Braniște să-l felicite. Inspirat, Braniște îi cere acestuia să-și scrie autobiografia. Păcățian se ține de cuvânt și așterne 23 de file cu scris mărunt și îngrijit², însoțite de o scrisoare³, pe care le semnează la data de 7 ianuarie 1924. Datele inedite furnizate ne permit să înțelegem omul, opera și contemporanii săi. V. Braniște n-a mai apucat să le utilizeze, după cum avusese intenția. Confirmarea o face fiica lui V. Braniște, Valeria Căliman.

Mutându-se la Cluj, după anul 1924⁴, Păcățian este solicitat în alte două rânduri să-și scrie autobiografia. Într-un rând, secția istorică a „Astrei”, al cărei președinte era din anul 1911, îi solicită câteva „Date biografice...”⁵. Aceste date sînt destul de sumare. Ceea ce dau în plus față de prima autobiografie sînt următoarele informații: în anul 1922, Păcățian a candidat pentru postul de senator în județul Tîrnava Mică, dar a rămas în minoritate în urma „furtului de urne”, iar în anul 1925 ajunge membru de drept al comitetului central al „Asociațiunii” și membru pe viață al „Astrei”⁶.

Întîlnirea unui reporter clujean cu acest „moșneag venerabil” îi prilejuiește jalonarea unor trăsături de acest fel: „... cultul sărăciei oneste,

---

¹ *Dicționarul enciclopedic român*, vol. III, București, 1965, p. 691.

² Vezi anexa I.

³ Vezi anexa II.

⁴ T. Păcățian se va stabili la Cluj, probabil, odată cu mutarea secției istorice a „Astrei”, în 1925, în același oraș (cf. „Transilvania”, Sibiu, 1925, p. 293—294).

⁵ Biblioteca „Astra”, Sibiu, mss. C.LXVIII/68.

⁶ Biblioteca „Astra” Sibiu, mss. C.LXVIII/68.

liber și conștient acceptate...“ și „... o dragoste aproape mistică pentru «nepoți» . care sună strident în această perioadă de fluctuație dureroasă a tuturor valorilor...“⁷. Revista clujeană „Ardealul tinăr“ publică, în două numere consecutive, prin stăruința reporterului de care am amintit anterior, autobiografia lui Păcățian⁸. Departe de a fi atât de întinsă ca prima, cea din 1923—1924, autobiografia publicată în 1930, prin îngrijirea lui Nicolae Buta, ne relevă unele date noi privind împrejurările redactării și tipăririi „Cărții de aur“. Îndemnul pentru elaborare l-a primit de la Ioan Rațiu, în redacția „Tribunei“ din Sibiu, în primăvara anului 1899, în vederea intrării în posesia „unei istorii exacte a luptelor politice purtate de la anul 1848 pînă la procesul Memorandului“, căci „lumea de astăzi... nu știe nimica sau foarte puțin“ din cele întîmplăte în perioada dintre revoluție și Memorand⁹. Procesul de presă pentru volumul I al „Cărții de aur“ are drept urmare retipărirea acestuia, după cele 6 luni de închisoare ale autorului. În noua ediție, părțile care trebuiră să fie scoase au fost înlocuite cu puncte negre; totodată — după cum menționează Păcățian — a fost tipărit separat actul de acuzare al procurorului împreună cu părțile incriminate din prima ediție a celui dintii volum¹⁰.

Elogiile cu care sînt primite celelalte 7 volume în presa românească¹¹ nu-l amețesc. În paginile sale memorialistice tîrzii va scrie că, „după mărirea, după distincții n-a(m) umblat...“¹². Astfel se autodefinia acest „...spectator obiectiv al pasiunilor noastre“¹³.

În anul 1930, într-o ședință a secției istorice a Academiei Române, istoricul Ioan Lupăș atrăgea atenția asupra nemeritatiei uitării care se așternuse în România peste figura lui T.V. Păcățian, „acest aprig luptător al românismului“¹⁴. Colecția sa documentară „Cartea de aur...“, simbolizînd caracterul pașnic și noblețea luptei de emancipare a poporului român, s-a dovedit, cu timpul, a fi din ce în ce mai prețioasă, în lipsa izvoarelor sau a împuținării acestora, încît a devenit un titlu de referință în bibliografia istorică.

„Scrisul lui ziaristic și istoric — răsfirat în peste 30 de publicații periodice (n.n.) — este, cantitativ, tot așa de bogat ca al lui George Barițiu, fără a fi rămas în urma acestuia nici sub raport calitativ“¹⁵.

⁷ N. Buta, *Autobiografia unui moșneag venerabil*, în „Ardealul tinăr“, Cluj, 1930, nr. 9, p. 261.

⁸ T.V. Păcățian, *Dare de seamă despre activitatea mea literară și ziaristică*, în op. cit., nr. 9—10, p. 262—269 și nr. 11, p. 314—318.

⁹ *Ibidem*, nr. 9, p. 262.

¹⁰ *Ibidem*, p. 264.

¹¹ De exemplu, cronica volumului al VIII-lea — ultimul — face mențiunea că acesta „cuprinde o epocă însemnată pe care sîntem datori să o cunoaștem cu toții“ (cf. „Lucefărul“, Sibiu, 1913, nr. 24, p. 815—816).

¹² T.V. Păcățian, op. cit., nr. 11, p. 317.

¹³ N. Buta, op. cit., p. 261.

¹⁴ Ion Lupăș, T.V. Păcățian, în „Transilvania“, Sibiu, anul 72, 1941, nr. 1, p. 25.

¹⁵ *Ibidem*, p. 30; vezi și I.D. Suci, T.V. Păcățian (1852—1941), în „Revista istorică română“, București, XI—XII, p. 529.

Comparația de mai sus vine să întărească prestigiul câștigat în redactarea „Telegrafului Român”¹⁶.

Amplul manuscris autobiografic, pe care-l redăm parțial mai jos, nu este o simplă autobiografie; el reușește să reconstituie, făcînd uneori trimiteri la „Cartea de aur...”, o frescă a vieții cultural-politice românești între anii 1852—1924, scrisă de către un contemporan. Ce e drept, am omis pasajele care ni s-au părut că încarcă textul autobiografic.

Manuscrisul nu pune probleme de transcriere. Acolo unde s-au păstrat urmele etimologismului, am optat pentru o transcriere fonetică, păstrînd totuși formele care dau savoare textului, fără să devină supărătoare pentru lectură. Punctuația am corectat-o în mare măsură, eliminînd aproape toate virgulele inutile.

ANEXA I.

„Teodor V. Păcățian. Autobiografie.

M-am născut în anul Domnului 1852, luna Noemvrie (botezul l-am primit la 28 Noemvrie) în comuna Ususău, lângă Lipova, jud. Timiș, în Banat, în casa țărănească a bunicului meu după mamă, Dumitru Dehelean, țaran, dar aplicat ca pădurar (șumar) la proprietarul de moșie din Ususău, un conte cu nume francez, care avea pe atunci o pădure mare în partea de hotar a comunei, spre Dorgoș și Șiștarovăț¹⁷. Contele era proprietar și al moșiei din Chelmac și din Belotinț. Acum toate aceste trei moșii sînt trecute în mîini românești: cea din Ususău a cumpărat-o preotul Dehelean, cea din Chelmac, Dr. Ștefan Cicio Pop, și cea din Belotinț, Dr. A. Ciobanu¹⁸.

Numele mamei a fost Elena, născută Dehelean. Cînd m-am născut, tata, Vasilie Păcățian, țaran și el, care intrase ca ginere în casă la bunicul, nu era acasă, fiindcă la insistențele protopopului din Lipova, ca bun cîntăreț de strană, și cunoscător de tipic și ca unul care știa să scrie frumos, s-a dus încă în toamna anului același la Arad și s-a înscris la pedagogie ca să se pregătească pentru cariera învățătoarească. A avut norocul că directorul pedagogiei din Arad, Alexandru Gavra, acceptîndu-l fără pedecă ca elev de pedagogie, l-a luat pe lângă sine, dîndu-i locuință și mîncare, în schimbul unor lucruri, pe cari tata trebuia să le facă în casă: se taie lemne, se care apă, se facă foc, se curețe dimineța ghetrele etc. În doi ani tata a terminat pedagogia și a făcut esamenul de capacitate cu „foarte bine” din toate studiile.

Nu peste mult a primit și post, numit fiind ca învățător la școala confesională ort. română din comuna Săliștea de Murăș, lângă Zam, județul Arad. Din casa bunicului ne-am mutat deci la Săliște, unde am stat

¹⁶ Biblioteca Centrală de Stat, București, mss. nr. 21819 (Teodor V. Păcățian), *Autobiografie*, f. 19.

¹⁷ Comuna Șiștarovăț, județul Arad.

¹⁸ Avocat din Lipova.

patru ani, cînd apoi, nu știu din cari motive tata și-a pierdut postul de învățător și noi ne-am mutat earăși îndărăt la Ususău, în casa bunicului meu.

În Săliște eu mai căpătasem doi frățiori, pe Nicolae și Demetriu. Nicolae a murit acolo în etate de un an, iar Demetriu a murit în anul 1900, luna Decembrie, în București, unde era comerciant mare (droguist), lăsînd în urma sa doi copii, în viață încă, pe nepoții mei de frate, Corneliu Păcățian, funcționar de bancă și Mitică Păcățian, comerciant, ambii în București.

De pe vremea cît am stat în Săliște, numai de două lucruri îmi aduc aminte : că la biseriçuța de lemn care se afla cam în fața școalei, la un loc mai ridicat, clopotul nu era așezat în turn, ci separat, lîna turn, între doi stîlpi de lemn...

Al doilea lucru de care îmi aduc aminte e că într-o vară ieșise Murășul mare și apa lui ajunsese pînă în sat la noi. Eu mă aflam cu mama la o cunoscută a ei, cam departe de casa noastră și cînd am auzit strigăte pe stradă că „vine Murășul“, am plecat repede acasă, însă prin apă, fiind mama înghețată de frică, că i se va prăpădi cloșca cu pui și purcelul din coteț.

Un an de zile a stat tata fără post, în casa socrului său, la bunicul meu după mamă, Dumitru Dehelean, și numai în toamna anului 1859 a fost numit ca învățător la școala confesională ortodoxă română din Ohaba-Sirbească, județul Caraș, unde ne-am și mutat numaidecît. Eu începusem să umblu la școală încă în Ususău, continuînd apoi în Ohaba Sirbească la școala tatălui meu.

... mîndria lui — a tatălui, n.n. — era să mă pună pe mine să cînt irmosul și priceasna în biserică.

.....

Cînd venea cîte un domn mai mare ca să inspecteze școala, totdeauna eu trebuia să rostesc vorbirea de bineventare, compusă, firește de tata. Venise odată la inspecție însuși comitele suprem din Lugoj, unul cu numele Ambrus, care mi-a renumerat „perorația“ cu un ban mare de argint.

Ca elev al școalei din sat trecusem și printr-o boală grea, care mi-a venit tocmai cu o zi înainte de a sosi în sat protopopul din Lipova ca să țină examenul de finea anului. Am zăcut șase săptămîni fără ca să știu ceva de mine...

În cursul boalei care fusese lungoare (tifos), la sfatul babelor din sat, părinții mi-au schimbat numele din Teodor... în Victor...

În toamna anului 1865 eram de 13 ani; după ce în școala din sat nu mai aveam ce să învăț, mă duce tata la Lugoj, la învățătură mai înaltă...

N-am fost primit însă — în gimnaziul inferior, n.n. —, fiindcă nu

știam nemțește, ci numai în clasa III primară am fost acceptat și înscris... am dus cu mine un „testimoniu“ cu „ausgezeichnet“¹⁹.

La Lugoj am făcut și clasa a doua gimnazială... primul era Simeon Popetișu, al doilea Demetriu Sălceleanu și al treilea Andronie Magheru, iar al patrulea eu...

Tata m-a dus apoi la Arad, ca să-mi continui acolo studiile, la gimnaziul superior, condus de preoți catolici... pentru ca să învăț ungurește căci eram deja intrați în era maghiară.

Mă aflu în clasa a șasea liceală când mi-a venit rîndul să mă prezint la recrutare. M-am prezentat și am fost înrolat pentru serviciul activ de trei ani, la regimentul de infanterie nr. 61 din Timișoara. M-am distins, am părăsit școala și am intrat ca adjunct notarial în cancelaria notarului comunal din Șoimuș, lângă Radna, iar toamna, în octombrie 1872, am intrat la miliție. În Șoimuș începusem să fac poezii și să le trimit „Familiei“ din Pesta. Unele din ele au fost publicate. Prima a apărut în numărul din 4 Martie 1872 al „Familiei“.

La miliție am avansat pînă la gradul de sergent-major : strajă-meșter manipulând la Compania 12 a regimentului numit, și încă în timp scurt, în zece luni.

De la cazarmă încă trimiteam din cînd în cînd cîte ceva la „Familia“ spre publicare, nu numai poezii ci și o nuvelă originală : „Lacul zînelor“, care s-a publicat pare-mi-se în anul 1875.

În toamna anului 1875, împlinindu-mi-se cei trei ani de serviciu activ era să ies de la miliție, dar mi s-a întîmplat nenorocirea că am fost dat în judecată pentru datorii ușuratece..., degradat... Astfel, am ieșit abia în toamna anului 1876, fiind înaintat din nou la gradul de caporal... dar lăsat și în anul de pedeapsă tot în cancelarie, ca manipulând al companiei.

După ieșirea de la miliție am intrat ca adjunct notarial în cancelaria notarului comunal Moise Moșiescu din Jadani²⁰, lângă Timișoara. Abia am stat două luni cu principalul — notarul, n.n. — cînd el în urma unei răceli moare. Oamenii din sat au stat atunci de mine să fac examenul de notar... care mi s-a fixat pe 17 Martie 1877, și în 19 Martie 1877 am fost ales, jurat și instalat...

Tata murise în toamna anului 1876, de aprindere de plămîni, în comuna Spata, unde fusese permutat din Ohaba Sârbească, înainte cu cîteva ani, ca învățător...

M-am înscris apoi ca elev particular pe clasele ultime liceale la gimnaziul superior reformat din Kecskemet, fixîndu-mi-se termenul pentru facerea examenului pe zilele ultime ale lunii Iulie 1878.

Ca notar comunal, colaborez cu multă diligență la foaia „Luminătorul“ pe care o scotea Pavel Rotariu în Timișoara și colaborez la re-

---

¹⁹ În traducere din limba germană : excelent.

²⁰ Astăzi satul Cornești, județul Timiș.

vistele beletristice „Familia“, „Amicul Familiei“, „Aurora Română“ etc. În anul 1882 mi-am adunat apoi toate poeziile publicate și nepublicate și le-am scos în volum sub titlul „Flori de toamnă“²¹. Unii le-au lăudat (Ilie Trăilă, Dr. Grigorie Silași, Cornel Diaconovich)... alții însă nu le-au lăudat, fiindcă nu erau de laudă²². Eu însă ajunsesem la o trecere oarecare, ca literat.

... în mai 1884 eu m-am mutat la Timișoara, locuind la început în casă cu chirie, iar toamna târziu mutându-mă în casa mea proprie din Maerele românești (acum Elisabetin), cumpărată de la urmașii lui Dr. Paul Vasici.

În Timișoara trăiam din economiile pe care mi le făcusem în Jandani. Inteligența română din Timișoara era pe atunci destul de numeroasă. La direcțiunea de telegraf aveam 27 de funcționari români... Eu eram proprietarul, editorul și redactorul foii — „Gazeta poporului“, n.n. —, ceea ce însemna că eu puneam munca și eu purtam cheltuielile fiindcă mai aveam câteva parale. Politică foaia nu a făcut. Nu putea să facă fiind foaie fără cauțiune. Odată publicasem un apel ca cei cu drept de vot să se îngrijească să fie trecuți în listele electorale, ca la alegerile pentru dietă să-și poată exercita acest drept cetățenesc, și mi s-a intentat proces... În cei patru ani cât a fost foaia a mea, a apărut regulat... În Aprilie 1888, când eu nu numai că nu aveam parale, dar nici credit nu mai aveam, nici la bănci și nici la particulari, am predat foaia lui Nicolae Coșariu, fără nici o escontestare, care a scos-o sub firma lui un an și jumătate, apoi a predat-o lui George Ardelean, sub a cărui conducere a apărut foarte neregulat, abonații au părăsit-o și foaia și-a dat obștescul sfârșit în anul 1891 sau 1892.

După ce am predat lui Coșariu „Gazeta Poporului“, am mai redactat-o eu două luni, apoi, ruinat acum de tot de cămătării în ghiarele cărora mă aflam (casa îmi era scoasă la licitație), m-am mutat la București, la fratele meu, cu gândul ca să-mi caut acolo o căpătuială. Dar n-am stat decît două luni în București și am venit îndărăt la Timișoara, silit de împrejurarea următoare: unii dintre giranții de pe cambiile pe cari le plasasem eu pe la bănci și pe la Jidani (erau țărani din comuna Jandani care au crezut că vor scăpa de obligamente dacă își neagă subscrierile de pe cambii). Au dat deci excepții în contra cambiilor subscribe de ei

---

²¹ Cf. T. Victor Păcățian, *Flori de toamnă. Poesii*, Timișoara, 1882.

²² Ion Lupaș, în studiul său, dedicat lui T.V. Păcățian, apărut în 1941, menționează că a întâlnit în revista „Convorbiri literare“ din 1882, p. 403—404 „...aprecieri puțin măgulitoare ale criticilor mai de seamă. El însuși (Păcățian, n.n.) mărturisește că nu a voit să-și plece urechea spre șoapta unor aprecieri mai favorabile, care nu au lipsit nici ele ci a preferit să accepte opinia criticilor severi și s-a hotărît să părăsească brazda fermecată a poeziei spre a se adinca cu atît mai mult în ogorul gazetăriei“. (Cf. I. Lupaș, *T.V. Păcățian*, Sibiu, 1941, p. 20—21).

(erau permise 11, în valoare totală de 120 fiorini) și în contra mea au făcut arătare la procuror pentru falsificare de cambii. Luînd eu cunoștință din ziare despre lucrul acesta, am plecat imediat la Timișoara ca să reglez afacerea. M-am prezentat la procurorul regesc, care m-a trimis la judele de instrucție, iar acesta, după ce mi-a luat în două rînduri interogatoriul, mă declară arestat, pus în arest preventiv, pe motivul că este temere bazată că voi fugi din nou în România. După trei săptămîni am fost pus în libertate și procesul și-a urmat cursul. La finalizare n-a putut ajunge însă decît numai la începutul anului 1892, pentru că a trebuit să fie așteptată încheierea proceselor civile, întîi, cu privire la toate cele 11 cambii, improcesuată separat fiecare din ele. Și după ce Curia, în toate aceste 11 casuri a adus sentința, că cambiile sunt bune, de o falsificare a lor nu poate fi vorba, iar giranții sunt obligați se poarte consecințele: procurorul nu a mai susținut acusa pentru falsificare de cambii, și-a retras-o, iar tribunalul, acceptîndu-mi propunerea, a sistat procedura, cu ocasiunea pertractării finale de la începutul anului 1892 și m-a reabilitat pe deplin. De altcum de pagubă nime nu a rămas, li s-a restituit din partea mea, la mînilor avocatului lor, Dr. Constantin Stura din Timișoara.

Natural, că pînă la finalizarea procesului, eu nu puteam să ies din țară. Mi-am continuat deci vechea meserie întrînd ca adjunct notarial cînd la unul cînd la altul dintre foștii mei colegi, pînă ce, la finea anului 1890 am primit aplicare, ca șef de birou, în cancelaria notarului public din Caransebeș, Dr. Carol Susich. Din Caransebeș am început să colaborez apoi de nou la „Luminătoriul“, iar după înființarea ziarului „Dreptatea“ din Timișoara, la „Dreptatea“, devenind cel mai diligent corespondent al ei. În toamna anului 1894 m-am dus pe cîteva luni la București ca corespondent al „Dreptății“ cu legitimație primită în regulă de la Dr. Cornel Diaconovich. Am trimis multe corespondențe și din București foi „Dreptatea“ din Timișoara. Iar după ce m-am reîntors din nou la postul avut în cancelaria notarului public din Caransebeș, am compus un studiu foarte amănunțit despre felul cum au fost introduse „Cărțile Funduare“ în Austria și Ungaria și despre modalitățile cum ar putea fi ele introduse în România. Studiul acesta, de peste 200 de pagini, cu modele și hărți, l-am înaintat ministrului român de justiție (titular la justiție era atunci Alexandru Marghiloman) dar căutîndu-l mai tîrziu la ministrul de justiție din București nu i-am putut da de urmă. S-a pierdut. Eu îl trimisesem la București în toamna anului 1895.

Cu ziua de 1 Ianuarie 1896, invitat din partea lui Pavel Rotariu, am intrat în redacția ziarului „Dreptatea“ din Timișoara, unde însă nu am rămas decît numai patru luni. Nu mi-a plăcut mediul în care mă aflam. După eșirea mea de la „Dreptatea“, am întîlnit în Lugoj pe Dr. Alexandru Mocioni, care mi-a spus în fața lui Coriolan Brediceanu și a lui Simeon Popoțiu, că regretă foarte mult îndepărtarea mea de la „Dreptatea“, căreia începusem să-i dau un nou avînt, cu felul meu de a scrie, de a vedea lucrurile și de a le espune publicului. Începusem să public în „Dreptatea“ niște „Corespondențe din Prostoveni“, subscrise de Lucă Drugă, naționalist român și corist la bas, cari au făcut mare senzație, și ca ceva nou

în literatura română, ca ceva cu totul specific bănăţănesc, au fost lăudate şi de „Convorbiri literare“ din Bucureşti într-un articol scris de Dragomirescu.

Din Timişoara m-am mutat acum de nou la Bucureşti unde în scurtă vreme am ajuns, la intervenţia lui Aurel C. Popovici, secretar-contabil la „Liga culturală“, care tocmai pe atunci îşi alesese un comitet nou, sub presidenţia profesorului universitar Mihai Vlădescu. Vicepreşedinte era Ionel Grădişteanu. În Bucureşti am colaborat la foaia lui Roberto Fava, intitulată „Mesagerul Român“, publicînd în ea mai multe articole de fond, între cari şi articolul : „Împărate ! Fă dreptate !“ scris cu prilejul sosirii împăratului Francisc Iosif la Bucureşti în toamna anului 1896. Articolul a făcut senzaţie mare şi a fost reprodus de toate ziarele române din Ardeal. Eram totodată şi corespondentul diligent — zelos, n.n. — al „Tribunei“ din Sibiu, în care, între altele, am publicat o serie lungă de articole în chestia „Ocupaţiunilor din izlaturile comunale grăniţăreşti“, chestie pusă atunci la ordinea zilei în urma faptului că jurisconsultul judeţean din Lugoj intentase proces în contra a sute şi sute de grăniţeri, pentru restituirea acestor ocupaţiuni şi pentru plăţirea de despăgubiri. Cunoşteam chestia pînă în cele mai mici amănunte, încă din Caransebeş. Articolele mele erau semnate cu „Delacerna“. Am trimis „Tribunei“ rapoarte amănunţite şi despre primirea lui Francisc Iosif la Bucureşti, iar în septembrie 1896, la invitaţia care mi s-a făcut şi la insistenţele puse de Aurel C. Popovici, am primit postul de redactor intern la „Tribuna“ din Sibiu, ocupîndu-mi acest post în ziua de 1 Octombrie 1896.

Ce am făcut cât am lucrat eu la „Tribuna“ se poate constata din colecţia acestui ziar, căci toate articolele mele erau semnate cu : (tvp), cu (§) sau cu *. Erau săptămîni întregi în cari eu singur făceam foaia întregă, cu începere de la articolul de fond pînă la „Poşta Redacţiunii“. Şi mai făceam şi corecturile, căci corectorul nostru, Andrei Balteş, se afla în permanenţă întemniţat. La mijlocul anului 1897, avînd o mică neînţelegere în redacţie, am plecat la Bucureşti, ieşind din redacţia „Tribunei“. De astă dată am stat la Bucureşti un an şi jumătate, în care timp am tradus : „Lupta pentru drept“ de Ihering, „Scopul în drept“ de Ihering, „Libertatea“ lui John Stuart Mill, apoi „Istoria Politiceii“ şi „Principiile Politiceii“, dintre cari, prima lucrare a fost tipărită în Bucureşti iar celelalte în Sibiu, fiindcă la începutul anului 1899 m-am reîntors din nou la Sibiu ca şef-redactor al „Tribunei“. La finea anului 1900 am trecut de la „Tribuna“ la „Telegraful Român“, în urma invitaţiei ce mi s-a făcut din partea unor membri marcantî ai consistorului din Sibiu (Parteniu Cosma, Dr. Ilarion Roman şi Dr. Liviu de Lemenyi). Am trecut la foaia „Telegraful Român“, mai ales din motivul că fiind aci mai puţin ocupat decît la „Tribuna“, voi putea mai uşor să adun materialul necesar pentru compunerea opului „Cartea de Aur“, a cărui adunare de altcum o începusem în anul 1899, cînd mă aflam la „Tribuna“. A şi mers lucrul bine, pentru că în anul 1902 am putut să tipăresc primul volum din „Cartea de Aur“ iar în anul 1915 am putut să dau publicului tipărit gata şi pe cel din urmă volum (al optălea) din această monumentală lucrare.

La „Telegraful Român“ am stat 17 ani împliniți, ca director al acestui organ de publicitate al bisericii greco-ortodoxe române din Transilvania, Banat și Ungaria. Motivele îndepărtării mele de la acest ziar, publicul românesc le cunoaște, ca motive de ordin material. Pe cînd toți funcționarii consistoriului din Sibiu, împreună cu profesorii de la Seminar, primeau adaose mari de scumpete, devenite necesare în cursul războiului, mie nu mi s-a dat nici un ban ca adaos de scumpete, iar cînd am cerut adaos, cererea mea a fost refușată. Am tras consecințele și în 17 Decembrie 1917 am părăsit redacția „Telegrafului Român“. Mai erau însă și alte motive, de ordin politic, pe cari publicul nu le cunoaște, și va fi bine să le cunoască, fie cît de tîrziu. Anume, nefericitul Mangra — ajuns Mitropolit pe căile cunoscute — angajase, fără știrea mea, ca colaborator estern al „Telegrafului Român“ pe Dr. Constantin Sulică, din Budapeșta, care, cu articolele sale dușmănoase partidului național român și preamăritoare pentru politica contelui Ștefan Tisza, care era și politica lui Mangra, intenționa să introducă o direcție nouă politică la „Telegraful Român“, aceea care era inaugurată și la fițuica din Brașov a lui Arseniu Vlaicu și Nicolae Sulică. Eu m-am opus din toate puterile și de aci conflict grav cu Mangra. În cele din urmă tot eu a trebuit să cedez și să public unele articole ale lui Dr. Constantin Sulică trimise din Budapeșta. Conflictul dintre mine și Mangra era însă și mai vechiu. În toamna anului 1916 Mangra compusese faimoasa adresă de aderență și preamărire, care era să fie înaintată guvernului maghiar din Budapeșta. Adresa a fost trimisă și la Sibiu, pentru a fi prevăzută cu subscrieri cît se poate de multe. Și pe cînd Românii din Sibiu să îmbulzau ca să o subscrie, iar unii s-au supărat rău, că ei n-au fost invitați să o subscrie, ci au fost desconsiderați : eu am fost singurul care am declarat omului de încredere al lui Mangra, care mi-a prezentat-o și mie spre subscriere, că eu «nu am obiceiul să subscriu minciuni iar în adresa aceasta nu sunt decît numai minciuni». Refușul meu să va fi comunicat sigur lui Mangra, și de aci dușmănia lui față de mine.

Eu nu am regretat de loc eșirea din redacția „Telegrafului Român“ dar au regretat-o și o regretă și astăzi preoții din arhidieceză — susținătorii acestei foi — dintre cari foarte mulți mi-au spus, cînd îi întîlneam, că „Telegraful“ nu mai e aceea ce era în vremea cînd l-am condus eu ! Și mi-am adus aminte că tot așa vorbea lumea românească, și după eșirea lui Nicolae Cristea din redacția „Telegrafului Român“, anume că foaia aceasta nu mai e aceea care era sub Nicolae Cristea, și de aici deducția și conclusia : că „Telegraful Român“, în lunga lui viață de 71 ani, numai doi redactori de profesiune a avut : pe Nicolae Cristea, care l-a redactat 18 ani (de la 1865 pînă la 1883) și pe Teodor V. Păcățian, care l-a redactat 17 ani (de la 1901 pînă la finea anului 1917).

După decretarea la Alba-Iulia (1 Decembrie 1918) a unirii Ardealului cu patria mamă, și după instalarea în Sibiu a Consiliului Dirigent Român, am fost invitat să iau asupra mea redactarea „Gazetei Oficiale“ a Consiliului Dirigent. Am primit învitarea și am redactat „Gazeta Oficială“ pînă în Noembrie 1919, cînd Consiliul Dirigent s-a mutat din Si-

biu la Cluj. Eu nu mă puteam duce cu el la Cluj din motive familiale. Am primit însă în Sibiu conducerea „Foi Poporului“, pe care am redactat-o pînă la finea lui Martie 1920, cînd apoi silit de împrejurări, m-am mutat la Diciosânmărtin, reședința județului Târnava-Mică, unde mă aflu și astăzi, în viață, sănătos, cu 71 de ani împliniți în spinare, și cu speranța că voi mai putea adăuga la ei încă vreo cițiva, adecă atăța, cît imi va fi scris în cartea sorții că mai am să trăesc.

De cînd mă aflu aici, în Diciosânmărtin — Tîrnăveni, n.n. — am compus lucrarea migăloasă despre jertfele pe cari le-am adus noi, Românii de dincoace de Carpați, în războiul mondial, firește, cu multe alergături, cînd la Cluj, cînd la Sibiu, și cu multe săptămîni, ba luni chiar, petrecute, cînd în Cluj, cînd în Sibiu. Tot aici am compus și istoria anilor de revoluție 1848—1849, premiată cu 10.000 Lei de cătră „Asociațiunea“ din Sibiu, și cînd și cînd mai public și cite un articol, cînd într-o gazetă, cînd în alta, pentru că de, nărăvul din fire nu are lecuire; gazetarul tot gazetar rămîne și la adinci bătrînețe.

Și acum, ca de încheiere, citeva date familiale.

Iubita mea mamă, Elena Păcățian, născută Dehelean, a murit în vara anului 1899, în București, în casa fratelui meu Demetriu, în etate de 66 ani, și în București e înmormîntată. A avut o moarte foarte tragică. S-a dus în pivniță să aducă ceva pentru casă, a alunecat pe trepte și a căzut așa de rău de și-a frînt gîtul. A rămas moartă pe loc. La un an și jumătate după moartea ei, a murit și fratele meu Demetriu, în Decembrie 1900, iar soția sa, Margareta, o vieneză, a murit înainte cu doi ani, în 1821 (recte 1921 — n.n.). Afară de cei doi copii ai lor, cari trăesc, ei au mai avut un copil, pe Dragoș care însă a murit curînd după naștere.

Eu am fost căsătorit de trei ori. Prima mea soție a fost văduva notarului Moșiescu din Jadani, unguroaică de naștere, Roza Gaál, dar românică de tot și trecută la legea ortodoxă-română. Era o condiție a primpretorului ca să o iau de soție și atunci el nu va împedeca alegerea mea de notar comunal. Am primit condiția, și el s-a ținut de cuvînt. N-am trăit însă împreună decît patru ani și apoi ne-am despărțit, în bună înțelegere convinși amîndoi că nu ne potrivim unul cu altul. Ea s-a mutat la Timișoara dar abia ne-a sosit sentința de despărțire de la consistoriul din Arad, cînd ea s-a îmbolnăvit și în ziua a cincea a fost moartă. A căpătat „bubele negre“ (Schwartzte Plattern). E înmormîntată în Fabricul Timișorilor.

A doua soție a mea a fost văduva funcționarului Mercea, născută Aurora Caracioni, din Pecica română, o femeie de o frumusețe rară (o mîncău timișoreni cu ochii cînd eșiam cu ea la plimbare) și apoi cuminte, bună și pururea veselă. Nu era chip ca ea să se supere sau să se mînie pentru ceva, sau pe cineva. M-am căsătorit cu ea în aprilie 1885, dar deja în iulie 1885 s-au ivit simptomele tuberculozei, boala în care îi muriseră deja 9 frați și surori, și din 11 la părinți nu mai rămăsese decît ea și încă o soră (cea mai mare, precînd ea era cea mai mică). Toți ceilalți dintre ei erau morți. Pe lîngă toată îngrijirea bună pe care i-am dat-o (avea trei

medici, pe cei mai buni din Timișoara, peste eamnă am fost cu ea în Meran, iar de acolo am dus-o la vestitul profesor Nothnagel din Viena), nu a putut fi salvată, ci în 10 iunie 1886 am înmormântat-o în cimitirul sîrbesc din Timișoara-Cetate. A murit în etate de 23 ani, în zorile zilei, dar în seara premergătoare mi-a făcut prorocia că asupra mea au să vină zile foarte grele, pline de supărări și năcazuri, eu însă să nu perd curajul, pentru că Dumnezeu va îndrepta lucrurile earăși spre bine și eu voi ajunge om mare, stîmat și lăudat de toți! Din cele scrise mai sus să poate constata că prorocia ei s-a cam împlinit.

A treia soție a mea e văduva Silvia Circa, născută Popp, de naștere din Bobohalma, lîngă Diciosânmartin. Am legat căsătoria cu ea în 20 iunie 1900. Am avut cu ea o fetiță, pe Dorica, pe care însă mi-a luat-o Dumnezeu, cînd era în etate de 9 ani și jumătate. Astăzi ar fi de 20 de ani. A murit de tuberculoză de oasă, rămînînd zadarnică toată încercarea mea de a o ținea în viață. Am fost cu ea și în Elveția într-un vestit sanatoriu, aranjat și instalat anume pentru astfel de boale. A murit în 2 octombrie 1913 și e înmormîntată în cimitirul central din Sibiu.

Diciosânmartin, la 7 ianuarie (...) 1924.

Teodor V. Păcățian,
gazetar din corpul veteranilor“

ANEXA II.

„Diciosânmartin 7 Ianuarie 1924

Iubite prietene !*

Am primit scrisoarea ta din 28 Decemvrie anul trecut și grăbesc a satisface dorința pe care ți-ai exprimat-o în ea. În alăturare îți trimit icoana fidelă a trecutului meu zbuciumat, cu toate amănuntele pe care dorești să le cunoști și cu toate petele negre, pe cari eu nu pot să le șterg și nu pot să le ascund. Lumea mă va judeca așa cum va afla de bine. Natural că din polilogia mea tu vei folosi deocamdată aceea ce-ți este necesar, iar manuscrisul meu îl vei păstra bine, pînă după moartea mea, cînd apoi poți să-l dai publicității în întregime, dacă vei afla de bine. La tine va fi bine păstrat. Un lucru nu a fost amintit în autobiografia mea, pe care ți-l comunic pe calea aceasta, ție și numai ție. Cînd eram notar comunal în Jadani, și după mutarea mea la Timișoara, am susținut pe spe-sele mele la școalele medii din Timișoara doi elevi români foarte buni, fii de țărani, fără părinți și fără avere. Lucrul s-a întimplat astfel: Într-o toamnă la începutul anului școlar întîlnesc în Timișoara pe preotul

---

* Aducem mulțumiri Valeriei Căliman pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție scrisoarea lui T.V. Păcățian către V. Braniște, pe care am redat-o, mai sus, in extenso.

Săcoșanu din comuna Sânmîhaiul românesc (lingă Timișoara) care începe să mi se plîngă că doi elevi buni din gimnaziu nu au mai fost primiți în „Alumneul Român“ din Timișoara și acum trebuie să-i ducă acasă și să-i bage servitori pe la oamenii mai cu stare. Am stat nițel pe gînduri, apoi am spus următoarele : «Uite, părinte, aici sunt 20 fiorini, caută și îi așază undeva pe amîndoi în cost și cortel (pe atunci 10 fl. se plătea de elev, chiar și în case mai bune) și iată separat cîte 5 fl. pentru fiecare, ca să-și cumpere cărțile necesare, iar în viitor în fiecare lună prîmnești de la mine cîte 20 fl. ca să plătești pentru ei costul și cortelul, dar cu o condiție : ei să nu afle niciodată de la D-ta numele binefăcătorului lor». Și așa au mers lucrurile șase ani întregi, băieții au învățat bine, preotul Săcoșanu îmi prezenta totdeauna chitanțele despre plățirea costului și cortelului pentru ei, iar după luarea bacalaureatului, s-au dus cu burse amîndoi în Germania la studii mai înalte. Din unul a ieșit un inginer bun, aplicat la ministerul de lucrări publice în București, iar celalalt a munit în München, unde se afla la studii. Cu inginerul am convenit foarte des în București, și odată m-a cercetat în Sibiu, dar niciodată nu a făcut în fața mea mărturisirea sau barem aluzia că el ar ști că în Timișoara eu l-am ținut la școală. Semnul că nu știa; preotul Secoșan s-a ținut de promisiunea dată și n-a comunicat băeților nimica. După război a murit inginerul în tifos la București, pare-mi-se, în anul 1919 și astfel am rămas fără cei doi copii de suflet ai mei !

Dacă cumva mai dorești să știi ceva, sau dacă ceva nu va fi expus destul de clar și la înțeles în alăturatele însemnări, te rog să-mi scrii și fără zăbavă îți voi da lămuririle dorite.

An nou fericit, ție, întregii tale familii și tuturor Lugojenilor !

Cu toată dragostea
Teodor Păcățian“.

LE MANUSCRIT AUTOBIOGRAFIQUE DE 1923, DE TEODOR VICTOR PĂCĂȚIAN (1852—1941)

(Résumé)

Le présent article est axé sur le document autobiographique des années 1923—1924 du journaliste et historique Teodor Victor Păcățian, né à Ususău, le département Arad, dans 1852 et decedé dans 1941 à Cluj.

Notre petit étude essaye l'elucidation des circonstances dans lesquelles sont élaborées les variantes autobiographiques de Păcățian, montrant les nouvelles données qui sont apporté vis-à-vis de l'autobiographie des années 1923—1924. À cette occasion, il faut souligner que, jusqu'a présent, le manuscrit autobiographique — voir l'anexe — est non plus inédit, mais aussi le plus ample. C'est la valeur mémoriale-documentaire que nous a déterminé de le faire paraître.

DIN LUPTA ROMÂNILOR ARĂDENI PENTRU ELIBERARE NAȚIONALĂ, ÎN PERIOADA 1895—1905

ANDREI CACIORA

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, unul dintre cele mai importante centre ale mișcării de eliberare națională românești, din Transilvania, avînd ca țel final desăvîrșirea unității statului român, a fost Aradul. Într-un raport din anul 1899, înaintat Ministerului de interne al Ungariei, comitele suprem al comitatului Arad sublinia că : „Aradul a început să fie centrul luptei de emancipare națională a românilor din întreaga Ungarie“*.

Factorii care au concurat la existența unei efervescente vieți naționale românești în comitatul și orașul Arad, au fost, desigur, multipli.

Astfel, orașul Arad a devenit un puternic centru economic încă începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dezvoltîndu-se, sub acest aspect, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, îndeosebi la sfîrșitul acestui din urmă secol și la începutul secolului al XX-lea. Importanța sa economică a fost determinată de o susținută dezvoltare a manufacturilor și, după 1850, a întreprinderilor industriale, printre care se remarcă cele alimentare, fabrica de vagoane și fabricile textile. Această dezvoltare industrială a dus la ridicarea economiei întregului comitat, la atragerea în orbita producătorilor direcți din manufactură și industrie a unui mare număr de români, mărind astfel tabăra celor care revendicau drepturi naționale și sociale¹.

Totodată, Aradul continua să fie și un puternic centru comercial, spre care se canalizau și în care se desfăceau mari cantități de mărfuri, obținute în comitat sau importate, la un preț mai ieftin, din România, cu deosebire cele agrare². În același timp, o parte însemnată a producției industriei și agriculturii arădene lua drumul peste Carpați sau al exportului în alte țări, mai ales produsele fabricii de vagoane și turnătoriilor de aramă. Aradul era însă și un important centru al căilor de comunicație, în jurul anului 1900 nu mai puțin de 7 linii ferate concentrîndu-se în cele două gări ale Aradului. De asemenea, în Arad și în alte localități din comitat își aveau reședința și instituții cu competență teritorială care

* Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Actele comitetului, nr. 1292/1899, filele 18—22.

¹ Andrei Caciora, *Cîteva informații privind dezvoltarea industrială a Aradului*, între 1871—1905, în „Ziridava“, vol. V, Arad, 1976.

² *Ibidem*.

cuprindeau mai multe comitate, ca, de exemplu, Camera de comerț și industrie, Camera avocaților și notarilor publici, două episcopii etc.

Din punct de vedere etnic, populația comitatului Arad era formată, în primul rînd, din români care, potrivit recensăminturilor întocmite de autoritățile vremii, reprezentau 76,7% din totalul locuitorilor comitatului³, în pofida măsurilor de maghiarizare luate în perioada respectivă. Pe de altă parte, în orașul Arad exista o populație românească urbană depășită în Transilvania, în cifre absolute, doar de către cea din orașul Brașov. Din punct de vedere al religiei, această masă românească era în majoritate ortodoxă, iar în ceea ce privește condiția socială era formată mai ales de către țărănime⁴.

Deși dezvoltarea producției de mărfuri capitalistă, fiscalitatea excesivă dualistă și alți factori social-economici au dus la scăderea puterii economice a țărânimii, totuși, alături de marile domenii ale moșierimii maghiare și austriece, menținute și după revoluția de la 1848, a continuat să existe și vechea pătură țărănească românească care, în Banat și Crișana, unde censul electoral era mai scăzut ca în restul Transilvaniei, se bucura și de drepturi politice. De asemenea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se contura tot mai mult o intelectualitate românească, preoțimea ortodoxă fiind dublată de o dascălime românească, amîndouă categoriile avînd un nivel ridicat de conștiință națională, fiind ieșite de pe băncile Preparandiei și Institutului teologic român, din Arad⁵. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rîndurile intelectualilor români arădeni se întăresc și mai mult cu absolvenții Academiiilor de drept, a medicilor, profesorilor, inginerilor etc. Trebuie subliniat faptul că majoritatea acestora s-au format cu ajutorul stipendiilor oferite de „Fundatia Gojdu“, Familia Mocioni, ASTRA, Episcopia ort. română din Arad, Banca Victoria și chiar Societatea „Română“ din București.

În acest fel, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mișcarea de eliberare națională românească se putea baza, în realitatea arădeană, pe o puternică țărănime românească și pe o intelectualitate, relativ numeroasă, grupată, în primul rînd, în jurul instituțiilor culturale și bisericești arădene.

Aceste instituții aveau o veche tradiție, ale căror baze erau ancorate încă în secolul al XVII-lea cînd, la Ineu și la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, existau cîte o reședință episcopală ortodoxă română⁶. Potrivit informațiilor de care dispunem, se pare că la Ineu a mai funcționat, în aceeași perioadă, și o tipografie românească⁷. În șirul școlilor românești, cea mai

³ *Tribuna poporului*, anul I, nr. 84, din 3/15 mai 1897, p. 339; Révai Nagy Lexikona (Marele lexicon Révai), vol. I, 1911, p. 784.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava I. Brancovici*, Arad, 1906, p. 4—10.

⁶ Victor Vlăduceanu, *Vechiu monument istorico-religios. Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1939, p. 18.

⁷ Potrivit relatărilor istoricului Fábian G., un exemplar dintr-o tipăritură de la această tipografie ar fi existat, pe la 1835, la biserica din comuna Buhani, județul Arad. Exemplarul respectiv ar fi fost ridicat de protopopul Ghergar și depus în loc necunoscut; Fábian Gábor, *Aradvármegye leirása*, anul 1835.

veche, atestată documentar în anul 1718, este Școala confesională ortodoxă, cu limba de predare română, din Arad⁸.

Începînd cu secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, apar o pleiadă de scriitori români arădeni care, prin viziunea lor în domeniul istoriei, se încadrează în ideile Școlii Ardelene. Cea mai luminoasă figură a acestei perioade este Nicolae Horga Popovici, care, în anul 1807, publică cartea: „Oglinda omului înțelept...”, tipărită la Buda, în care militează pentru descendența romană a poporului român. Ideile lui sînt continuate și de alți oameni de cultură români din Arad, ca, de exemplu, Dimitrie Țichindeal, Sebastian Tabacovici, Alexandru Gavra, Atanasie Șandor etc⁹. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, puternica mișcare culturală arădeană determină ca în fiecare localitate cu populație românească, din comitatul Arad, să ia ființă cîte o școală confesională românească și să se dezvolte sistemul școlilor tractuale (ciclul II)¹⁰.

În Arad își aveau sediul și o mare parte a periodicelor românești, cum a fost „Speranța” (1869—1878); „Lumina” (1872—1875); „Biserica și Școala” (1877—1947); „Tribuna poporului” (1897—1904); „Tribuna” (1905—1912) etc. Toate aceste publicații cunoșteau o largă difuzare. Cu titlu de exemplu amintim că „Tribuna” se tipărea într-un tiraj zilnic de 3500 exemplare, tiraj deosebit de mare pentru perioada de care ne ocupăm.

Formarea națiunii române, dezvoltarea și întărirea conștiinței naționale, au dus la conturarea conceptului de stat național unitar și, în mod firesc, la lupta pentru libertate națională și scuturarea stăpînirilor străine. Participarea românilor arădeni la această mare luptă se evidențiază, mai pregnant, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, conducerea acțiunii revenind lui Moise Nicoară, care milita pentru crearea unui stat național unitar român, încercînd, mai ales în discuțiile purtate cu Ion Ghica, chiar și definirea capitalei acestui stat. Totodată, Moise Nicoară a stat și în fruntea unei mișcări naționale românești care urmărea emanciparea bisericii și școlilor confesionale ort. române de sub jurisdicția mitropolitului de la Carlovăț și trecerea acestora sub conducere românească¹¹.

În timpul revoluției de la 1848, arădenii au fost prezenți în adunările de la Blaj, Lugoj și Timișoara, votînd programul de revendicări naționale românești, susținîndu-le apoi și cu forța armelor, mai ales în părțile răsăritene ale comitatului Arad. După înăbușirea revoluției, românii din Arad, avîndu-l în mijlocul lor, în dese rînduri, pe Avram Iancu, au continuat să întrețină strînse legături cu cei din Moldova și Țara Românească,

---

⁸ Eugen Glück, *Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Nicolae Horga-Popovici*, în „Ziridava”, vol. V, Arad, 1975.

⁹ Eugen Arădeanul, *Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Sebastian Tabacovici*, manuscris.

¹⁰ Arhivele Statului Arad, fond Episcopia ortodoxă-română Arad, Senatul școlar, recensămîntul 1877—1892.

¹¹ Cornelia C. Bodea, *Moise Nicoară*, Arad, 1943, *passim*.

susținând ideea creării unui stat național unitar român, a unei Daco-Români¹².

O nouă etapă a luptei românilor arădeni a constituit-o perioada cuprinsă între anii 1861—1875 când, datorită acțiunii susținute a maselor țărănești, condusă de intelectualitatea satelor, în majoritatea comunelor locuite de români, din comitat, s-a adoptat ca limbă oficială, „în toate treburile comunei“, limba română. Această cucerire a fost întregită și prin faptul că administrația comitatensă a recunoscut oficializarea limbii române, admitând folosirea ei, mai ales între anii 1863—1867, când în fruntea comitatului se aflau comiți supremi români¹³.

Spre sfârșitul primului deceniu al stăpînirii dualiste însă, conducerea reacționară locală reușește să scoată din arena politică pe reprezentanții partidului românesc local, creat în 1867, și să excludă, treptat, cu toată opoziția populației românești, limba română din administrația locală¹⁴. Cu toată dezorganizarea conducerii de partid locale și în pofida presiunilor autorităților, unii voluntari arădeni au fost prezenți în timpul războiului nostru de neatîrnare în rîndurile luptătorilor de la Plevna, iar obolul românilor din comitatul Arad a constituit un important aport la realizarea colectelor trimise de transilvăneni răniților români¹⁵.

Atît la conferința de la Sibiu din anul 1881, care a pus bazele Partidului Național Român, chemat să creeze un cadru organizatoric unitar luptei de eliberare a românilor din Transilvania¹⁶, cît și în anii următori, marea majoritate a arădenilor s-au pronunțat pentru o politică activistă, reușind să obțină, uneori, chiar aprobarea specială a conducerii partidului pentru o politică activistă, propunînd candidați în alegerile dietale, ca de exemplu în anul 1887, în cercul Șiria¹⁷.

În deceniul premergător acțiunii memorandiste, în orașul și comitatul Arad, au apărut o pleiadă de militanți de seamă cum au fost: Mihail Veliciu, Aurel Suci, Vasile Mangra, Nicolae Oncu și alții. Sub îndrumarea lor, masele românești arădene au adus un aport meritoriu la pregătirea și susținerea Memorandumului. Astfel, amintim că delegații arădeni, prezenți la conferința de la Sibiu din 1892, au votat pentru trimiterea Memorandumului, Curții imperiale, iar în delegația care s-a prezentat la Viena, regiunea Aradului a avut 36 de membri, ceea ce repre-

¹² I.D. Suci — E. Gluck, *Date noi despre revoluția de la 1848 în Banat*, în „*Studia et acta Musei N. Bălcescu*“, 1970—1971, p. 579 și urm.; E. Gluck, *Despre lupta anti-habsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849—1853*, în „*Studii și articole de istorie*“, București, 1962, p. 180—188.

¹³ A. Caciora — E. Gluck, *Noi date privitoare la lupta românilor din Cîmpia Aradului, pentru drepturi și libertate națională*, în „*Revista Arhivelor*“, anul 11, nr. 2/1968, p. 85—90.

¹⁴ George Manea, *Aspecte din lupta comunelor din părțile Aradului, în anul 1873, pentru folosirea limbii române*, în „*Ziridava*“, vol. III—IV, Arad, 1974, p. 113—117.

¹⁵ Alexandru Roz, *Ecoul războiului de independență din 1877/78 în părțile Aradului*, în „*Ziridava*“, vol. V, Arad, 1975, p. 314.

¹⁶ A. Caciora — E. Gluck, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. III, Arad, 1976 p. 1—8.

¹⁷ E. Gluck — N. Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, vol. I, Arad, 1974, p. 34—38.

zenta un coeficient mult sporit față de ansamblul populației românești din Transilvania¹⁸. De altfel, solidaritatea populației românești arădene față de acțiunea memorandistă s-a oglindit și în zecile de telegrame trimise, din toate colțurile județului, delegației aflate la Viena¹⁹. Aceeași solidaritate de masă se constată și cu ocazia procesului Memorandului, din 1894, acuzații arădeni, M. Veliciu și A. Suciu, avînd o atitudine consecventă și demnă²⁰.

Acțiunea memorandistă inaugurează o nouă etapă a luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania, care va duce la abandonarea politicii pasiviste și la adoptarea, după 1905, a liniei activiste, de către întreg Partidul Național Român din Transilvania. Se poate afirma că promotorii acestei hotărîri au fost mai ales arădenii dr. I. Suciu, I. Russu Șirianu, dr. Ștefan C. Pop, V. Margra, V. Goldiș etc., exponenții celor peste 200.000 români din comitatul Arad²¹. Caracteristică acestei etape în realitatea comitatului Arad este intensificarea activității politice a românilor, în toate domeniile de activitate, dar mai ales la nivel de comună, în cadrul adunării municipalității (congregației) comitatense și, începînd cu 1904, și la nivelul alegerilor parlamentare.

În această perioadă, lupta maselor românești arădene a îmbrăcat și forma unor mari manifestări de masă, desfășurate sub lozinci îndrăznețe care, adeseori, au provocat intervenția brutală a autorităților. O asemenea manifestație, de mare răsunet, a fost aceea din 9 mai 1897, a românilor din comuna Curtici, organizată sub lozinca „Trăiască nația română”²².

La 10/22 decembrie 1898, a avut loc o adunare populară românească în comuna Săvirșin, condusă de I. Russu Șirianu și Vasile Mangra, avînd la ordinea de zi: „Chibzuirea măsurilor de luat pentru a înfrîna abuzurile și vicleniile organelor administrative ale comitatului, peste tot, și îndeosebi la alegerile comitatense”. Deși autoritățile au căutat să dizolve adunarea, masele au rămas neclintite, iar jandarmii n-au avut curajul să treacă la executarea ordinului de a „împrăștia” cu forța adunarea²³.

Cu o lună mai devreme, la Șiria²⁴ și, apoi, în aprilie 1899, la Zărând, românii au organizat alte manifestații, cu același scop, protestînd împotriva încălcării drepturilor cetățenești de către organele administrative²⁵.

Dar una dintre cele mai importante probleme care au frământat masele a fost apărarea școlilor confesionale românești. Proiectata lege a învățămîntului, care urmărea restrîngerea limbii de predare române în aceste școli — de altfel singurele în care materiile erau predate în limba română — a stîrnit vii proteste în sînul maselor. Pentru a împiedica introducerea Proiectului de lege în parlament, în cursul anului 1904, în

¹⁸ *Ibidem*, p. 13—14.

¹⁹ *Ibidem*, p. 12—13, 15—18.

²⁰ *Ibidem*, p. 84—89.

²¹ Lucian Boia, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism*, în „Studii”, tom. 24, nr. 5/1971, p. 963 și urm.

²² *Tribuna poporului*, anul I, nr. 50, din 15/27 martie 1897, p. 233.

²³ *Ibidem*, nr. 234, din 12/24 dec. 1898, p. 438.

²⁴ *Ibidem*, p. 420.

comunele din comitatul Arad, au avut loc numeroase adunări și manifestații de protest, la care au participat mii de cetățeni, ca de exemplu la Șiria cca. 3000, la Covăsînț peste 4000, la Arad—Micălaca peste 3000 etc.

O importantă demonstrație a avut loc la Chișineu Criș, unde au vorbit I. Russu Șirianu și memorandistul Mihai Veliciu. Rezoluția adoptată cu această ocazie sublinia : „Cu tăria sufletului protestăm în contra acestui proiect și declarăm solemn că pentru apărarea drepturilor câștigate și pentru paralizarea acestor atacuri nedemne și antipatriotice, vom purta cea mai crâncenă luptă”²⁵.

Acțiunile românilor din comunele comitatului Arad s-au desfășurat paralel cu mișcările agrar-socialiste, determinând riposte, uneori chiar sângeroase, din partea autorităților care făceau totul pentru întărirea forțelor represive. Astfel, în 1901, cantonarea la Ineu a companiei nr. 3 din Regimentul IV infanterie (de honvezi) s-a făcut cu motivarea că misiunea lor este „de a liniști agitațiile naționale românești din regiunea Ineului”²⁷. O intervenție brutală a unor asemenea forțe jandarmerești a avut loc în 1903 la Șepreuş, unde alegerea unui primar socialist român, opozant al omnipotenței moșierilor maghiari în reprezentanța comunală, s-a soldat cu răniți și morți. Este de remarcat că această mișcare, de la Șepreuş, a constituit preludiul colaborării, de mai târziu, între Partidul Național Român din Transilvania și Secția română a Partidului Social Democrat din Ungaria, care s-a dezvoltat și validat mai ales între anii 1905—1914. O represiune sângeroasă a mai avut loc și în 1904, în comuna Zărând, unde țăranii români, crezând că este vorba de stabilirea unor impozite suplimentare și închiderea școlii românești, s-au adunat și au manifestat în fața primăriei, fiind risipiți de jandarmi²⁸.

Acțiunile culturale românești desfășurate, în majoritate, în comunele comitatului, purtau, de asemenea, o puternică amprentă a năzuințelor de libertate și unitate națională.

Astfel, „convorbirile sociale” (întrunirile), organizate sub îndrumarea conducătorilor locali ai mișcării naționale românești, aveau un program cât se poate de mobilizator. De exemplu, menționăm „convorbirile” din ianuarie 1897, din Lipova, Sebiș și ale meseriașilor români din Arad, care s-au transformat în adevărate manifestații după ce corurile locale, de țăranii și meseriași, au intonat cîntecele „Marșul lui Mihai Viteazul”, „Deșteaptă-te române”, „Astăzi cu bucurie” etc.²⁹.

Programele „convorbirilor” cuprindeau piese de teatru și poezii ale scriitorilor români de pe ambele versante ale Carpaților, în esență, toate cu conținut național. La 12 aprilie 1898 a avut loc o întâlnire a românilor din Arad sub lozinca : „Uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri !”.

²⁵ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Actele administrative, nr. 13682/1899, f. 1.

²⁶ *Tribuna*, anul VII, nr. 220, din 4 dec. 1904, p. 2.

²⁷ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Actele comitetului, nr. 1782/1901, filele 6—7.

²⁸ *Tribuna*, nr. 48, din 19 martie 1904, p. 3.

²⁹ *Tribuna poporului*, anul I, nr. 4, din 21 ianuarie 1897, p. 18 și nr. 40, din 13.III.1897, p. 189.

Cu aceste ocazii au fost recitate poezii ca : „Peneş Curcanul“, „Deşteaptă-te române“ etc., prezentându-se şi piesa „Florin şi Florica“ de Vasile Alecsandri³⁰.

Concerte reuşite au fost susţinute şi de corurile ţărăneşti româneşti din comunele Pincota, Nădlac, Vărădia, Ineu, Şiria etc., mai ales în cursul anilor 1899—1902³¹.

Conferinţele, cu caracter naţional, au luat amploare mai mare după ce, în anul 1897, în conducerea Asociaţiei naţionale pentru cultura poporului român din Arad au intrat personalităţi politice ca : dr. I. Suciu, dr. Şt. Cicio Pop, Mihai Veliciu, V. Mangra şi alţii. Vizita la Arad a lui V.A. Ureche, preşedintele Ligii pentru unitate culturală a românilor, a dat, de asemenea, un impuls radicalizării Asociaţiei pentru conversarea şi cultura poporului român din Arad.

Trebuie subliniat faptul că aceste conferinţe erau bine pregătite şi primite cu mare interes de către publicul românesc. Astfel, la 21 aprilie 1901, istoricul I. Sîrbu, autorul splendidei monografii dedicată lui Mihai Viteazul, a ţinut la Arad, în cadrul ASTREI conferinţa : „Legea strămoşească a românilor ca ocrotitoare şi susţinătoare a individualităţii lor naţionale“³².

După conferinţă, corul meseriaşilor români din Arad a interpretat cîntecele : „Răsunetul Ardealului“, „Răsunetul Crişanei“ şi „Hora Unirii“³³. De asemenea, putem aminti şi manifestarea de la hotelul „Central“ din Arad (azi hotelul „Mureşul“) unde după conferinţă s-a intonat cîntecul : „Copii români, nepoţi ai Romei“³⁴. Numărul acestor conferinţe-concert, cu subiect istorico-politic, a crescut şi mai mult după 1902, ele fiind susţinute, îndeosebi, de Vincentiu Babeş, dr. Vasile Lucaciu, M. Veliciu, dr. Ştefan Cicio Pop, Vasile Goldiş şi alţii³⁵. Desigur că asemenea conferinţe au dus la intensificarea luptei de eliberare naţională, fapt sesizat, de altfel, şi de autorităţile vremii, care au căutat să limiteze activitatea asociaţiilor culturale româneşti amestecîndu-se, cu toate pretextele posibile, în gestiunea şi activitatea lor, cum a fost în cazul asociaţiilor de credit şi corale din comunele Comlăuş, Vârşand, Şiria, Semeac, Buteni şi altele³⁶.

Activitatea politică crescîndă a maselor româneşti arădene s-a reflectat şi în acţiunile prin care s-a urmărit ca în antistia comunală să fie aleşi candidaţi români, reprezentanţi ai poporului şi nu ai moşierimii sau autorităţilor. O atitudine mai hotărîtă, în acest domeniu, s-a evidenţiat începînd cu anii 1896—1897. Un exemplu, ilustrativ în acest sens, l-au constituit alegerile comunale din 1897, de la Şicula. Deşi pentru postul

³⁰ *Ibidem*, anul II, nr. 31, din 15/27 aprilie 1898, p. 343.

³¹ *Ibidem*, anul III, nr. 45, din 6/18 iunie 1899, p. 6.

³² A. Caciora — E. Glück, *Aradul şi mişcarea muncitorească*, vol. III, Arad, 1976, p. 100—101.

³³ *Tribuna poporului*, anul V, nr. 67, din 24 aprilie 1901, p. 3.

³⁴ *Tribuna*, anul VII, nr. 5, din 17.I.1904, p. 2.

³⁵ *Tribuna poporului*, anul II, nr. 2, din 3/15 ianuarie 1898, p. 11.

³⁶ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura judeţului Arad, Actele comitetului, nr. 106/1903, f. 9.

de subnotar, primpretorul a propus 5 candidați, dintre care numai unul român, pînă la urmă acesta a fost ales, cu majoritatea absolută de voturi, cu toate manevrele primpretorului și moșierului local³⁷.

În multe comune cu o compoziție etnică mixtă a populației, locuitorii au reușit să impună o asemenea antistie comunală care reflecta și corespundea tradițiilor frățești multisekulare ale locuitorilor acestor me-leaguri. Astfel, în pofida agitației șovine desfășurată de ziarul „Alföld“, la Cermei, unde trăiau români și maghiari, în fruntea comunei a fost aleasă o conducere majoritară românească care a întrunit încrederea tuturor locuitorilor³⁸. La fel, în 21 ianuarie 1897, cu ocazia alegerilor pentru consiliul comunal din Vinga, prin voința comună a alegătorilor români, bulgari și maghiari, a fost ales ca administrator fiscal românul dr. George Lazăr. La intervenția vicecomitelui care a încercat să infirme alegerea, arătînd că susnumitul luptă pentru unirea Transilvaniei cu România, reprezentanții alegătorilor bulgari au replicat „doar asta vrem și noi, căci din România doar ne va mai veni vre-o fericire, căci aici o ducem rău de tot“³⁹.

Antistiile comunale, astfel alese, au sprijinit linia politică și activitatea Partidului Național Român, organizația locală, adoptînd măsuri și hotărîri izvorite din interesele naționale românești. Așa de exemplu, în comuna Căpruța antistia comunală a intervenit pentru alegerea unui învățător român, activist pe făgașul politicii și culturii românești, și care, la scurt timp după alegerea sa, a și înființat, în comuna amintită, un puternic cor țărănesc⁴⁰. La fel, în primăvara anului 1900, consiliul comunal din Curtici a respins propunerea autorităților comitatense cu privire la înființarea unei școli de stat cu limba de predare maghiară, a cărei întreținere nu cădea în sarcina comunei și a hotărît să funcționeze și pe mai departe școala confesională ortodoxă-română, cu toate că pentru susținerea acesteia trebuiau să plătească taxe locuitorii⁴¹.

În unele localități, acțiunile maselor au îmbrăcat forme deosebit de combative, mergînd pînă la înfruntarea autorităților comitatense. Astfel, în comuna Virfurile, cu ocazia alegerii de notar, primpretorul a propus trei candidați, dintre care niciunul român. Întrucît însă locuitorii nu voiau să aleagă în această funcție decît român, alegătorii au boicotat alegerile, organizînd o demonstrație de protest împotriva procedurii folosit de primpretor⁴². La Comlăuș, tot autoritatea pretorială a instalat, cu de la sine putere, un primar care nu întrunea aprobarea majorității locuitorilor, drept pentru care, aceștia s-au adunat la primărie, au ales un alt primar și l-au alungat pe cel numit de pretură⁴³.

³⁷ *Tribuna poporului*, anul I, nr. 189, din 4/16 oct. 1897, p. 1001.

³⁸ *Ibidem*, nr. 198, din 18/30 oct. 1897, p. 1045.

³⁹ *Ibidem*, nr. 5, din 22 ianuarie 1897, p. 23.

⁴⁰ *Ibidem*, anul III, nr. 30, din 13/25 februarie 1899, p. 6—7.

⁴¹ *Ibidem*, anul IV, nr. 62, din 1/14 aprilie 1900, p. 7.

⁴² *Ibidem*, anul II, nr. 59, din IV/9.V.1898, p. 286.

⁴³ *Ibidem*, anul III, nr. 6, din 9/21 ianuarie 1899, p. 3.

În 1901, la Curtici, cu ocazia alegerii primarului, alegătorii au manifestat pe străzi purtând steaguri tricolore românești⁴⁴.

Așa cum s-a mai arătat, autoritățile, îndeosebi cele comitatense, căutau să infirme și să înlăture antistiile comunale astfel alese. De aceea, un aspect al luptei românilor din această perioadă, l-a constituit și apărarea și menținerea acestor reprezentanțe comunale. Putem aminti în acest sens cazul de la Săvirșin, din anul 1897, când țărănimea locală a demonstrat pentru respectarea autonomiei comunale, a drepturilor cetățenești și împotriva majorării impozitelor fără asentimentul reprezentanței comunale. În timpul acestei acțiuni, jandarmeria a arestat 92 țărani, dintre care 54 au fost deferiți justiției. În fața tribunalului, dr. I. Suciuc, luînd apărarea celor acuzați, a caracterizat foarte bine situația în care se afla țărănimea, arătînd că : „azi a ajuns un adevărat sitem ca, prin punerea la cale a acestor procese, pe de o parte țărani români să fie intimidați, pe de altă parte să-i oprească în cererea drepturilor ce li se cuvin și care sînt zilnic încălcate”⁴⁵.

Intr-o altă comună, Măderat, în anul 1900, primarul ales de țărani se situa alături de aceștia în conflictul pe care-l aveau cu moșierul local. Datorită acestei poziții curajoase, autoritățile comitatense l-au suspendat din funcție. Țărănimea din Măderat a înaintat, vicecomitelui din Arad, un protest împotriva acestei suspendări, ocupînd, totodată, cu forța o parte din teritoriile moșierului în cauză și cerînd repunerea în funcție a primarului Simeon Galde, precum și restituirea pămînturilor țărănești însușite, pe nedrept, de către moșier⁴⁶.

O altă formă a acțiunilor revendicative se leagă de recrutările pentru armată, domeniu care oferea însă și autorităților un cîmp larg de procedee arbitrare. Un asemenea caz a avut loc în 17 aprilie 1899 în comuna Șiria, unde au fost convocați pentru recrutare tineri din plasa respectivă și care fiind, în marea lor majoritate, români, au manifestat pe străzile comunei purtînd un steag tricolor românesc și intonînd cîntece naționale românești. Autoritățile au intervenit cu brutalitate, arestînd 24 de tineri⁴⁷. O manifestație similară a avut loc la 21 martie 1904 în Chișineu Criș, alt centru de recrutare, unde tinerii români s-au opus, pur și simplu, recrutării, organizînd și demonstrații de stradă. Aici intervenția jandarmeriei a fost și mai brutală, soldîndu-se cu morți și răniți⁴⁸.

O activitate deosebit de intensă pentru menținerea ființei naționale au desfășurat românii arădeni la nivelul adunărilor municipalității (congregației) comitatense, deoarece, așa după cum sublinia ziarul „Tribuna”, în numărul său din 11 februarie 1904, „masa verde a comitatului e singurul loc de unde putem sta să ne adresăm și noi stăpînitorilor țării”, dar „nu cu rugări ci, ca în trecut, ne vom folosi de prilejul tinerii adunări-

⁴⁴ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura jud. Arad, Actele comitetului, nr. 160/1901, f. 4—5.

⁴⁵ *Tribuna poporului*, anul I, nr. 37, din 9 martie 1897, p. 174.

⁴⁶ *Ibidem*, anul IV, nr. 23, din 5/17 februarie 1900, p. 2, și nr. 28, din 12/24 februarie 1900, p. 6.

⁴⁷ *Ibidem*, anul III, nr. 75, din 17/29 aprilie 1899, p. 2.

⁴⁸ *Tribuna*, anul VII, nr. 51, din 23 martie 1904, p. 2.

lor comitatense pentru a protesta bărbătește în contra tuturor cazurilor de nesocotire a voinței și dorințelor noastre...⁴.

După cum se știe, jumătate din membrii adunărilor municipalității comitatense era formată din așa-numiții „viriliști”, numiți de drept dintre locuitori cu cel mai mare impozit, iar cealaltă jumătate se alegea pe baza unui vot censitar. Întrucît de rezultatele acestor alegeri depindea, în bună măsură, compoziția socială și etnică a adunărilor comitatense, unul dintre fenomenele cele mai caracteristice ale vieții naționale românești arădene, postmemorandiste, l-a format lupta membrilor organizației locale a Partidului Național Român din Transilvania de a-și alege conducătorii în aceste adunări. De fapt, această luptă a făcut și ea parte din preludiul activismului de mai târziu, generalizat în toată Transilvania.

În pofida măsurilor autorităților comitatense, care au „invalidat” o serie de mandate ale candidaților naționalităților⁴⁹, pătrunderea românilor în adunarea municipalității comitatense nu a putut fi oprită. Astfel, în anul 1898, alegătorii arădeni români au obținut nu mai puțin de 83 mandate⁵⁰. În acel an, în sala de ședințe a comitatului a răsunit din nou limba română, dr. I. Suci, C-tin Gurban, dr. Ștefan Cicio Pop și alții uzînd de un drept legal, dar nesocotit de autorități⁵¹. Deputații români vor folosi în dezbateri — și în anii următori — numai limba română, pentru că, așa după cum va arăta M. Veliciu, în cadrul unei adunări desfășurate în anul 1901 : „Ne-am născut români, români vrem să și rămînem : ca români vrem să ne dezvoltăm și afirmăm în patria noastră. Cereți deci, ca dezvoltării noastre naționale, în limba noastră maternă, să nu ni se pună piedici...” („Tribuna poporului”, anul IV, nr. 201, p. 2).

Problemele abordate de militanții români au fost extrem de variate și au cuprins nu numai aspecte legate de năzuințele naționale românești, ci au avut și un larg caracter democratic, exprimînd aspirațiile tuturor maselor populare, fără deosebire de naționalitate. De exemplu, în adunarea municipalității din 13 mai 1897, deputații români au luat poziție împotriva propunerii de a se vota un fond pentru înființarea, în comitatul Arad, a unor școli primare de stat, în care toate materiile urmau să fie predate numai în limba maghiară, arătînd că această hotărîre tinde la deznaționalizarea populației nemaghiare. De asemenea, militanții români au demascat și abuzurile autorităților, comise cu ocazia alegerilor comunale și comitatense⁵². În aceeași ședință, punîndu-se la vot o moțiune de încredere față de noul guvern maghiar, prezidat de Széll Kálmán, deputații români, și chiar o parte din cei maghiari, au refuzat votarea moțiunii, menționînd că programul noului guvern nu este decît con-

⁴⁹ *Arad és vidéke*, (Aradul și împrejurimile sale), anul 17, nr. 23, din 29.I.1897. p. 1.

⁵⁰ *Tribuna poporului*, anul II, nr. 208, din 4/16 noiembrie 1898, p. 1011 și nr. 215, p. 1044—47.

⁵¹ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Actele comitetului, nr. 1259/1899, f. 1—2.

⁵² *Ibidem*, nr. 480/1897, f. 3—4.

tinuarea politicii fostului guvern Bánffy, care nesocotea drepturile cele mai elementare ale românilor⁵³.

Aceeași atitudine hotărâtă au avut-o reprezentanții români, sprijiniți și de cei slovaci și sârbi, împotriva hotărârii autorităților comitatense prin care se dispunea ca actele scrise în alte limbi decât în cea maghiară să nu fie luate în considerare. Subliniind caracterul reacționar al acestei hotărâri, ei au declarat că vor continua să folosească, în actele oficiale, limba română⁵⁴. Într-o altă adunare, din anul 1901, conducătorii românilor arădeni, cărora li s-au alăturat și o parte din deputații maghiari, au votat împotriva unei petiții ce urma să fie adresată Dietei pentru abrogarea Legii naționalităților din 1868, arătând că noua lege, propusă în parlament, prevedea drepturi și mai restrinse ca legea anterioară⁵⁵. Expunând punctul de vedere al maselor populare arădene, memorandistul Mihai Veliciu cerea ca autoritățile, inclusiv cele guvernamentale, să respecte legislația, și îndeosebi prevederile „legii despre egala îndreptățire a naționalităților”⁵⁶.

Continuând cu aceeași dârzenie lupta pentru oficializarea limbii române, deputații comitatensi români întocmesc un memoriu pe care și-au pus semnătura o mare parte a alegătorilor români din comitat, prezentându-l în adunarea municipalității comitatense din 22 aprilie 1903. Deși Legea naționalităților din 1868 prevedea că, acolo unde o cincime din membrii adunării o cer, procesele verbale și actele comitatului vor fi redactate și în limba cerută, după o ședință furtunoasă, în care deputații români au fost din nou sprijiniți și de unii deputați de altă naționalitate, majoritatea reacționară a adunării a reușit să respingă memoriul prezentat⁵⁷. Dar reprezentanții naționalităților oprimate din Imperiul habsburgic n-au dezarmat și, atît pe plan comitatens, cit și parlamentar, vor reactualiza această problemă.

O altă acțiune întreprinsă de românii arădeni s-a concretizat, la începutul anului 1904, în memoriul înaintat parlamentului maghiar și prim-ministrului Tisza, în care se protesta împotriva modului arbitrar, folosit de conducerea comitatului, pentru delimitarea cercurilor electorale și care dezavantaja pe români, slovaci și sârbi. Astfel, în localitățile cu populație maghiară, autoritatea executivă comitatensă a stabilit cercuri electorale care cuprindeau numai între 46—171 alegători, în timp ce în cele cu populație românească, slovacă sau sîrbă între 638—1190. În felul acesta, desigur că numărul deputaților români era mai restrîns⁵⁸.

Pentru a echilibra oarecum această situație, militanții români s-au ridicat, în adunările municipalității comitatense, pentru schimbarea compoziției etnice a aparatului executiv al comitatului și preturilor. Această

⁵³ *Tribuna poporului*, anul III, nr. 50, din 13/25 martie 1899, p. 1—2.

⁵⁴ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Acte Ad-tive, nr. 3348/1901.

⁵⁵ *Ibidem*, Actele comitetului suprem, nr. 186/1902, f. 1—2 și 2714/1902, f. 1—2.

⁵⁶ *Tribuna poporului*, anul IV, nr. 201, din 28 octombrie/10 noiembrie 1901, p. 2.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 255/1903, p. 1—5.

⁵⁸ *Tribuna*, anul VII, nr. 2, din 12 ianuarie 1904, p. 1.

acțiune s-a soldat cu oarecare rezultat, fiind aleși, între 1901—1905, mai mulți funcționari români, între care doi vicenotari, un vicefiscal etc.⁵⁹.

Problema cea mai importantă însă, care a frământat populația românească de pe meleagurile arădene, a fost problema activismului și pasivismului parlamentar.

După cum se știe, activismul reprezenta linia politică preconizată, în primul rînd, de românii din Crișana și Banat, în timp ce linia pasivistă a fost susținută mai ales de către conducătorii românilor din Sibiu și Brașov. Disputa dintre cele două curente s-a soldat, în perioada prememorandistă, cu victoria pasiviștilor, tactică menținută, de altfel, și între 1895—1904, dar contestată tot mai mult, deoarece experiența acestor ani a dovedit necesitatea tot mai accentuată ca poporul român din Transilvania să aibă purtătorii săi de cuvînt în parlamentul maghiar.

Însușindu-și acest punct de vedere, românii arădeni au adăugat că lupta pentru promovarea liniei activiste trebuie îmbinată cu acțiunea pentru realizarea unității P.N.R. din Transilvania. Astfel, într-un articol de fond al ziarului „Tribuna poporului“, din aprilie 1900, Vasile Goldiș susține că activismul și solidaritatea sînt principalele arme ale românilor în lupta pentru eliberare națională și cerea aplicarea liniei activiste condiționată de realizarea unității partidului⁶⁰.

Plecînd de la aceste principii, susținute și de cercurile grupate în jurul ziarelor „Libertatea“ și „Telegraful român“, Consfătuirea fruntașilor români, convocată în toamna anului 1901 la Arad, în legătură cu problema atitudinii românilor în alegerile parlamentare, a hotărît că, întrucît P.N.R. nu-și propune candidați, alegătorii români din comitatul Arad să sprijine pe candidații altor partide și anume pe aceia cu programul cel mai apropiat de autoritățile naționale românești. Această linie tactică, în esență încă pasivistă, a fost adoptată în 1901, în cercurile electorale Nădlac, Arad, Radna etc. În alte cercuri, ca de exemplu în cele de la Chișineu Criș și Buteni, alegătorii români au continuat să se abțină de la votare⁶¹. Totuși, și în anul 1901 a existat un candidat cu program național român, Ștefan Petrovici, impus comisiei electorale de alegătorii din cercul Ineu. Datorită însă falsurilor electorale comise de autorități, candidatul n-a reușit, fapt pentru care alegătorii au organizat o demonstrație de protest ajungîndu-se, pînă la urmă, și la o ciocnire cu armata⁶².

Teza activismului cîștigă tot mai mult teren, alăturîndu-i-se un grup tot mai numeros dintre fruntașii politici români. Astfel, E. Brote, într-un articol publicat, la 2.XI.1901, în „Tribuna poporului“, demonstrează că politica de pasivitate nu a dat rezultatele așteptate, impunîndu-se de urgență

⁵⁹ *Tribuna poporului*, anul V, nr. 227, din 18 decembrie 1901, p. 1 și nr. 229, din 21 decembrie 1901, p. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, anul IV, nr. 74, din 22.IV/5.V.1900, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, anul V, nr. 160, din 11 septembrie 1901, p. 1, nr. 175, din 5 octombrie 1901, p. 2 etc.

⁶² Arhivele Statului Arad, fond Prefectura județului Arad, Actele comitetului, nr. 1852/1901, f. 1—2.

trecerea la lupta deschisă, la politica activistă, altfel partidul riscă să fie depășit de masele populare, așa cum s-a întâmplat cu ocazia alegerilor de la Ineu. Dar, la fel ca și V. Goldiș, E. Brote sublinia și el că părăsirea pasivismului se poate face numai în condițiile realizării unității politice a românilor transilvăneni⁶³. De altfel, se pare că și cei mai înfocați adepți ai pasivismului au înțeles această necesitate. Astfel, într-o scrisoare din februarie 1903, adresată lui Gh. Pop de Băsești, arădeanul I. Russu Șirianu arăta că I. Rațiu a aprobat, în vara anului 1902, propunerile formulate de el în vederea realizării „unei înțelegeri frățești între luptătorii care aceeași țintă urmărim”⁶⁴.

În urma sistării apariției „Tribunei” din Sibiu (16/29 aprilie 1903), care fusese exponenta grupului pasivist, poziția activiștilor devine și mai puternică. În primăvara aceluiași an, Clubul național român comitatens din Arad, reorganizat în 1899, plecând de la experiența acumulată pe plan local și de la necesitatea luptei de eliberare națională, adoptă oficial tactica activistă⁶⁵.

Considerăm însă că momentele decisive în depășirea liniei politice pasiviste au fost victoria de la Dobra, obținută în anul 1903 de către dr. Aurel Vlad, și alegerile parlamentare de la Nădlac, din 1904.

Dr. A. Vlad a candidat la Dobra fără a mai cere aprobarea conducerii P.N.R., care continua încă tactica pasivistă, obținând un strălucit succes care a demonstrat că, în pofida sistemului electoral neechitabil și a modului cum se făceau alegerile, candidații români pot fi totuși aleși în parlament⁶⁶.

Peste un an, în martie 1904, au loc faimoasele alegeri de la Nădlac. Ca o manifestare a tacticii lor activiste, românii arădeni decid să propună în cercul electoral din Nădlac un candidat național. În urma înțelegerii realizate cu alegătorii slovaci și sârbi, din cercul susamintit, candidatul a fost hotărât în persoana lui dr. I. Suciu. În apelul electoral lansat cu această ocazie se sublinia că : „Dr. I. Suciu este candidatul comun al alegătorilor români, slovaci și sârbi, uniți în năzuințe naționale comune”, cimentându-se astfel prietenia dintre naționalitățile asuprite din Imperiul habsburgic⁶⁷. Mai mult, campania electorală a lui dr. I. Suciu este susținută, în satele cercului, pe lângă I. Russu Șirianu și de către cunoscutul om politic slovac Milan Hodza.

În cadrul acestei campanii electorale, participarea și activitatea maselor populare a fost uriașă, depășind orice proporții cunoscute pînă atunci. La adunarea electorală desfășurată în comuna Șeitîn, la 1 martie 1904, au fost de față peste 2000 alegători români, sârbi și slovaci, iar la cea din Nădlac, două zile mai târziu, peste 4000 alegători ș.a.m.d.⁶⁸.

Speriate, însă, de mișcarea națională de masă care cuprinsese întreg

⁶³ *Tribuna poporului*, anul V, nr. 195, din 2 noiembrie 1901, p. 1.

⁶⁴ L. Boia, *op. cit.*, p. 980.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 981.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Tribuna*, anul VII, nr. 38, din 5 martie 1904, p. 1—3.

⁶⁸ *Ibidem*, nr. 37, din 3 martie 1904, p. 3.

comitatul, autoritățile au întreprins o serie de măsuri menite să împiedice victoria în alegeri a candidatului propus de români, sârbi și slovaci. O astfel de măsură, care a dus și la un deznodământ neașteptat pentru candidații celorlalte partide, a fost decizia președintelui Comisiei electorale care a refuzat candidatura lui dr. I. Suciu, invocând un viciu de formă și anume întârzierea cu 3 minute a depunerii scrise de candidatură. Aflând acest lucru, alegătorii români, slovaci și sârbi s-au abținut de la vot. Drept urmare, nici candidații celorlalte partide (partidul de guvernământ și partidul liberal) n-au putut întruni numărul necesar de voturi, provocându-se, în acest fel, un balotaj electoral, fapt care a determinat amânarea alegerilor. Seara, după închiderea alegerilor, pe străzile comunei Nădlac a avut loc o demonstrație a alegătorilor români, sârbi și slovaci, din Șeitin, Nădlac și alte localități, împotriva practicilor de asuprire națională aplicate de autorități⁶⁹. Dr. I. Suciu n-a fost ales, dar se afirmase încă o dată solidaritatea naționalităților în lupta pentru eliberarea de sub jugul pajurei biecefale și, totodată, se dovedise necesitatea tacticii activiste.

Experiența istorică a deceniilor de pasivitate, cât și concluziile ce se impuneau pe marginea alegerilor de la Dobra și Nădlac, au dus la intensificarea acțiunilor activiștilor, care au reușit să învingă opoziția pasiviștilor din conducerea P.N.R. și să determine convocarea unei conferințe naționale.

Astfel, după o întrerupere de 12 ani, la 10 ianuarie 1905 se întrunește din nou, la Sibiu, Conferința națională a Partidului Național Român din Transilvania. Între cei 97 participanți la conferință s-au numărat și 16 delegați arădeni, printre care figurau cunoscuții protagoniști ai activismului : M. Veliciu, V. Goldiș, dr. I. Suciu, I. Russu Șirianu, dr. Șt. Cicio Pop etc. Pentru studierea și avizarea problemelor ce urmau a fi supuse conferinței, se alege o comisie de 40, între care și 8 arădeni⁷⁰. În cadrul lucrărilor conferinței s-a hotărât (cu 79 voturi, contra 12) trecerea la activism, s-a revenit la programul din 1881 al partidului și a fost aleasă noua conducere a Partidului Național Român din Transilvania, din care au făcut parte și arădenii dr. I. Suciu și dr. Șt. Cicio Pop.

Evenimentele politice ulterioare au confirmat, din plin, justețea orientării spre linia activistă. În sinul maselor populare românești s-a produs un puternic reviriment politic, care, imbinându-se cu criza politico-economică a regimului dualist, va duce la intensificarea și ridicarea pe o treaptă superioară a luptei de eliberare națională. Acest lucru a fost dovedit, cu prisosință, încă din anul imediat următor, 1905, când, cu ocazia alegerilor parlamentare, românii au obținut un adevărat succes.

În cadrul acestor alegeri, în toate cele șase cercuri electorale din comitatul Arad, au fost propuși și candidați ai Partidului Național Român. Campania electorală a fost temeinic pregătită, conducătorii politici români locali folosind din plin uriașa forță politică a maselor și reușind să

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 40, din 8 martie 1904, p. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 1, din 14 ianuarie 1905, p. 1—2.

păstreze și să întărească, și în continuare, alianța dintre alegătorii români, slovaci și sârbi. În fiecare cerc electoral s-a lansat un apel, care cuprindea, pe lângă revendicările din programul P.N.R., adoptat la conferința de la Sibiu, și o serie de revendicări legate de probleme locale (reducerea unor impozite suplimentare, sprijinirea unor școli confesionale românești etc.). Atît în cadrul cercurilor electorale cît și în localitățile mai mari, au fost constituite comisii electorale, formate din țărani fruntași și intelectualitatea satelor, care au organizat adunări electorale cu o largă participare a maselor. La Birchiș, Șiria, Chișineu Criș, Iosășel etc., aceste adunări s-au transformat în adevărate manifestații naționale, miile de participanți intonînd cîntece ca : „Deșteaptă-te române !“, „Trei culori“, „Astăzi cu bucurie“, fără ca autoritățile să aibă curajul să intervină. În multe locuri, ca de exemplu la Șomoșcheș, Nădab, Ineu etc., au fost arborate steaguri tricolore românești. La Turnu, Șeitin, Nădlac și alte localități, alegătorii români, slovaci și sârbi au manifestat împreună, sprijinind candidatura lui dr. Vasile Lucaciu⁷¹.

Metodele practicate, timp de decenii, de către autorități și partidele reacționare, printre care și cumpărarea de voturi la un preț fabulos (între 70—400 coroane)⁷², nu au putut intimida sau corupe alegătorii români. Nici chiar coalizarea Partidului Liberal cu cel Kossuthist, cum s-a întîmplat la Chișineu Criș, nu a putut pune piedici alegerii candidatului P.N.R.⁷³.

Bilanțul alegerilor parlamentare din anul 1905 a fost deosebit de favorabil românilor din comitatul Arad. Din cele 6 cercuri electorale, în trei au fost aleși deputați reprezentînd P.N.R. la Ineu, dr. I. Suci, la Chișineu Criș, I. Russu Șirianu, la Șiria, dr. Șt. Cicio Pop⁷⁴. Rezultatul ni se pare deosebit dacă ne gîndim că, din totalul de 8 deputați români, reprezentanți ai P.N.R., aleși în întreaga Transilvanie, 3 au fost numai din comitatul Arad.

Succesele, deși încă limitate, obținute în alegerile parlamentare din 1905, cît și cele pentru municipalitatea comitatensă și antistile comunale, din anii imediat următori, au constituit o contribuție importantă la mobilizarea politică a maselor românești, la creșterea elanului lor combativ, netezind calea spre marele act istoric din 1 Decembrie 1918, de la Alba-Iulia.

---

⁷¹ *Tribuna*, nr. 1, din 4 ianuarie 1905, p. 2; nr. 2, din 7 ian. 1905, p. 1—3; nr. 3, din 18 ianuarie 1905, p. 3 etc.

⁷² *Ibidem*, nr. 5, din 22 ianuarie 1905, p. 9 și nr. 7, din 25 ian. 1905, p. 1—2.

⁷³ *Ibidem*, nr. 9, din ianuarie 1905, p. 2—3 și nr. 10, din 29 ian. 1905, p. 1.

⁷⁴ *Ibidem* și nr. 19, din 11 februarie 1905, p. 6.

DE LA LUTTE DE ROUMAINS D'ARAD POUR LA LIBÉRATION
NATIONALE PENDANT LES ANNÉES 1895—1904

(Résumé)

L'ouvrage présente un moment décisif de la lutte de libération nationale à la fin du XIX-ème siècle et le début du XX-ème siècle.

Fondé sur un matériel d'archive, sur la presse locale, l'ouvrage prouve qu'à Arad les traditions activistes étaient anciennes. Cette orientation tactique s'est manifestée sur le plan local dans le cadre de la congrégation culturelles et politique qui ont eu lieu dans les villages du département Arad.

L'auteur fait aussi l'analyse des facteurs qui ont contribué à cette nouvelle orientation en insistant surtout sur les facteurs d'ordre économique.

En présentant toutes les formes de la lutte de libération nationale, l'auteur réalise le tableau le plus complet possible des troubles politique et sociaux qui ont eu lieu dans le département Arad dans la période dont on a parlé.

CONTRIBUȚIA LUI IOAN RUSSU ȘIRIANU LA RELUAREA ACTIVISMULUI POLITIC

NICOLAE ROȘUȚ

Șiria a dat istoriei naționale, pe lângă oameni de cultură, și bărbați politici, dintre care s-a remarcat, în mod deosebit, cel care și-a adăugat numelor și denumirea comunei de baștină — Ioan Russu Șirianu (1864—1909). Deși a dat dovadă de talent literar, publicînd mai multe volume de beletristică¹, de cercetător în domeniul istoriei și etnografiei² — volumul „Românii din statul ungar“ fiind premiat de Academia română —, el rămîne în primul rînd omul politic care prin clarviziunea sa, prin calitățile de orator și ziarist a adus o contribuție substanțială la adoptarea unei noi tactici în lupta de emancipare națională cunoscută sub denumirea de „noul activism“. „Cu cuvîntul și cu condeiful — scria «Tribuna» în 1909 — el a fost unul din cei mai entuziaști luptători ai cauzei naționale. Vor fi fost alții, ca el, ori mai de seamă ca el, în aceste din urmă două decenii de luptă, dar agitator în cel mai deplin înțeles al cuvîntului, mai de seamă ca dînsul, n-a avut cauza națională“³.

Născut la Șiria în anul 1864, după ce termină școala pedagogică din Deva, la 20 de ani, se stabilește la București, ca profesor la Școala pedagogică și la Liceul de fete, unde va preda istoria. Paralel, lucrează în redacția ziarelor „Lumina pentru toți“ (1880), „Românul“ lui C.A. Rosetti (1886—1891) și „Voința Națională“. Aici își face el ucenicia de ziarist, carieră ce-l va afirma la Sibiu, între 1891—1896, cînd va lucra la „Tribuna“ și la Arad, între 1897—1909, unde va conduce „Tribuna poporului“. Din anul 1893, împreună cu E. Brote și Septimiu Albini întemeiază „Foaia poporului“, care a devenit „cea dintîi foaie românească scrisă pentru popor — după cum se arată într-un articol omagial din «Tribuna» — și multă vreme și cea mai bună“⁴.

Din activitatea lui politică, cea mai importantă etapă este cea desfășurată la Arad, la „Tribuna poporului“, pentru intrarea reprezentanților românilor în parlamentul de la Budapesta⁵. Ioan Russu Șirianu a promo-

¹ Opera literară a lui Ioan Russu Șirianu cuprinde volumele: *Moara din vale*, Sibiu, 1890; *La Roma. Schițe și impresii*, Arad, 1903, 268 p.; *Schițe și nuvele inedite*, Vălenii de Munte, 1911, 153 p. (volum apărut postum).
A tradus din literatura europeană (Émil Zola).

² A publicat *Românii din statul ungar*, Arad, 1904, 330 p.; *Iobăgia*, vol. I, pînă în sec. XV, Arad, 1908, 407 p.

³ *Ioan Russu Șirianu (1864—1909)*, în „Tribuna“, 1909, nr. 272, 26 decembrie, p. 1.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

vat această orientare politică încă de pe cînd activa la Sibiu. „Curentul activist — scria el în 1904 — nu este de altfel nou. Deja în conferința națională din ianuarie 1892, eram un grup de tineri cari intenționam să punem chestia ruperii cu politica de pasivitate”⁶. Este gruparea tribunistă care va milita pentru înaintarea memorandumului către împărat, care cerea reînnoirea formelor de luptă în baza condițiilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Gruparea însă se destramă — Eugen Brote pleacă în România, iar G. Bogdan Duică și I. Russu Șirianu sînt îndepărtați din redacția „Tribunei” în anul 1895, respectiv 1896⁷. Așa vor ajunge Ioan Russu Șirianu și alți tribunisti la Arad, unde vor întemeia un nou ziar, „Tribuna poporului”, care „va deveni — datorită muncii stăruitoare depusă de redactorul ei I. Russu Șirianu și a colaboratorilor săi — în cîțiva ani cel mai bine informat ziar din Transilvania”⁸. „Tribuna poporului”, prin cei grupați în jurul ei, se va strădui să facă din Arad centrul politic al românilor. „Avem nădejdea — scria I. Russu Șirianu — de a face din Arad ceea ce era în trecut Sibiul : locul de chibzuință națională dacă nu a tuturor românilor, apoi cel puțin al celor de părerea cărora trebuie să se țină seamă și al căror cuvînt este hotărîtor în mersul afacerilor noastre politice și bisericești”⁹. La Arad există o tradiție veche în ceea ce privește tactica activistă. În 1884, la conferința generală a partidului național condus de Ioan Popovici Desseanu și Mircea V. Stănescu, se propune, de către ultimul, să se treacă la activitate. După lungi dezbateri se ajunge la o soluție de compromis, românii urmînd a vota pentru candidații lor, acolo unde aceștia vor fi numiți sau pentru opoziție guvernamentală, acolo unde nu aveau candidați¹⁰. Astfel, Aradul va reuși să se ridice, să-și impună punctul său de vedere și, în final, de aci să pornească cele mai energice acțiuni, care vor culmina cu actul de la 1 Decembrie 1918.

Meritele „Tribunei poporului” sînt, în primul rînd, de natură politică. Prin contribuția acestei gazete la adoptarea unei noi tactici de luptă pentru emanciparea națională, „La Arad ia ființă în 1897 «Tribuna poporului» sub redacția lui Russu Șirianu — scrie Șt. Pascu —, care mîlitează pentru reluarea activismului parlamentar”¹¹. Redacția gazetei arădene continua să-l considere pe Eugen Brote, așa cum era și la Sibiu între tribunisti, ca lider politic. Articolele acestuia „Puncte de orientare” (publicate în 1899), precum și „Puncte nouă de orientare” (publicate în 1901) continuă să orienteze activitatea politică a „Tribunei poporului”. „Articolul trimis după cum ai văzut deja — îi scrie I. Russu Șirianu lui Brote referindu-se la „Puncte noi de orientare” — l-am considerat drept începutul, fixarea unei noi ere politice pentru noi. L-am publicat deci la loc de frunte și așa am și hotărît, ca acțiunea noastră viitoare s-o pornim

⁶ Ioan Russu Șirianu, *Românii din statul ungar*, Arad, 1904, p. 323—324.

⁷ Lucian Boia, *Eugen Brote (1850—1812)*, Editura pentru Literatură, București, 1974, p. 122.

⁸ *Ibidem*, p. 132.

⁹ I. Russu Șirianu, *După patru ani*, în „Tribuna poporului”, 1900, nr. 238, 23.XII., p. 1.

¹⁰ *Pagini din luptele noastre*, în „Tribuna poporului”, 1903, nr. 31, 28.II, p. 1.

¹¹ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 208.

după cum ai indicat¹². Nu este însă mai puțin adevărat că, în spiritul acestor orientări, I. Russu Șirianu a făcut tot ce i-a stat în putință ca ideea noii tactici să pătrundă în sînul poporului și acesta să acționeze, prin articolele sale, prin cuvîntările ținute la adunări populare sau electorale, prin acțiuni politice concrete desfășurate în cadrul congregației sau ca deputat dietal. Ceea ce a depus Russu Șirianu în acțiunea sa, fapt care-i sporește meritele sale politice, este chibzuința. Spiritul de solidaritate și înțelegere în luptă era, pentru el, o condiție a asigurării victoriei. „Fie că mai marii noștri vor hotări — scria el în 1900 — să nu intrăm în alegere, ca în trecut, fie că ar hotări că unde se poate să votăm pentru candidați **români buni**, un lucru trebuie să facem : să știm unii de alții și să lucrăm în **înțelegere**“¹³. Din acest punct de vedere sînt demne de reținut aprecierile lui Russu Șirianu, din anul 1903, cu privire la curentul activist. El arată că, de fapt, „noi — cei de la «Tribuna poporului», n.n. — încă de la întemeierea acestui ziar am pledat pentru activitate; dovadă articolele scrise îndată după întemeierea «Tribunei Poporului»“¹⁴. Numai că, notează el în continuare, s-a tot amînat trecerea la activism „pentru că pe deoparte țineam să nu stricăm solidaritatea“, „sau pe de altă parte și mai presus de toate țineam ca să intrăm în lupta parlamentară temeinic **organizați și pregătiți**“¹⁵.

Dezbaterea în presă, lupta de opinii, în legătură cu reluarea activității politice, erau impuse de atitudinea conducerii P.N.R. care milita, pînă la moartea dr. Ioan Rațiu, pentru pasivitate. Iată de ce noua orientare trebuie să pornească din alt oraș decît Sibiul, iată de ce, la Arad, problema se pune deschis de către „Tribuna poporului“ cu prilejul alegerilor din 1901. Într-un articol de fond, care mai mult ca sigur că-i aparține redactorului Ioan Russu Șirianu, din luna august, se cere ca, în condițiile în care nu se poate conta pe „fruntași români“, să se folosească alegerile din luna septembrie pentru a consulta masele populare care să decidă noua orientare. Este un merit al liderilor politici arădeni, care le-a asigurat prestigiu de necontestat, de a face mereu apel la popor, în acea epocă la țărănime, pentru rezolvarea marilor probleme ale vremii. Să se folosească alegerile parlamentare pentru „a ne pune în contact cu **masele populare** — scria «Tribuna poporului» — și chestia pasivității ori activității acolo, în sînul poporului, s-o punem în discuție urmînd, se înțelege, normele ce sperăm că fruntași chemați le vor formula cît mai de grabă“¹⁵.

Tocmai de aceea, I. Russu Șirianu considera că activitatea politică trebuie să înceapă prin lupta în comitate, în congregații. „Socotim apoi — scrie el — că **din și prin** activitatea în comitate trebuie să ajungem la activitate în vederea luptelor pentru parlament“¹⁶. Această luptă a

¹² Apud Lucian Boia, *op. cit.*, p. 160.

¹³ I. Russu Șirianu, *Să luăm amnitate*, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 196, 3.XI, p. 1.

¹⁴ *Idem*, *Curentul activist*, în „Tribuna poporului“, 1903, nr. 3, 18.I, p. 2.

¹⁵ *Disolvarea dietei*, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 156, 23.VIII, p. 1.

¹⁶ I. Russu Șirianu, *Lupta în comitate*, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 226, 4.XII, p. 1.

avut o amploare deosebită în anul 1903, I. Russu Șirianu remarcându-se alături de Mihai Veliciu ș.a. Cuvintele acestora scot în evidență dragostea lor de popor, curajul și energia pe care o puneau ei în intervențiile lor. Din intervenția lui Russu Șirianu, din 23 iulie 1903, reținem două fragmente care ni se par semnificative pentru orientarea sa democratică, pentru curajul său, care pot constitui pagini de antologie a gândirii politice românești. „Dvoastră — se adresa I. Russu Șirianu autorităților din congregația comitatensă — n-aveți nici o grijă de popor. Sărăcia și lipsurile strigă din toate colțurile comitatului, fără ca sufletul Dvoastră să se umple de îngrijorare pentru soarta celor oropsiți. Dărilor sînt tot mai mari, silniciile slujbașilor, mici și mari, împotriva bietului sătean sporesc și ele...” După ce condamnă măcelul de la Șepreuș, el arată în încheierea cuvîntării sale: „Dar noi sîntem aleșii poporului român din acest comitat și nu putem decît să ne îndeplinim o înaltă datorie cînd la fiecare prilej protestăm împotriva unei stăpîniri vitregi ca și aceasta și v-o spunem aici în față că vom lupta din răsputeri să vă dăm jos din înălțimea unde stați și unde cînd v-ați ridicat, ați făgăduit marea și sarea, cerul și pămîntul, dar nu v-ați ținut de vorbă!”¹⁷.

În anul 1903 noua orientare politică înregistrează primele succese. S-au creat, astfel, condiții ca prudența manifestată de „Tribuna poporului”, de Russu Șirianu, să nu se mai justifice. Încă de la începutul anului, Russu Șirianu cere insistent și clar intrarea în activitate. În articolul intitulat, semnificativ, „Activitate!”, marele gazetar cere răsplată o nouă atitudine, pentru că „el (poporul, n.n.) — scrie Russu Șirianu — n-a încetat să fie activist că a luat parte la toate alegerile. Pasivitatea a fost respectată numai de fruntași”. Se avertizează: „dacă nu vrem să lăsăm poporul străinilor, trebuie s-o rupem toți cu pasivitatea și încă din vreme să ne pregătim de luptă!”¹⁸. Erau gânduri ce anunțau evenimentele de la Dobra, unde Aurel Vlad va candida și va reuși să intre în parlamentul de la Budapesta, cu program național, fapt de care n-am mai beneficiat din 1888, de pe vremea lui Traian Doda. Vestea acceptării lui Aurel Vlad a fost primită cu mare bucurie de „Tribuna poporului”, care va susține pe Aurel Vlad pe tot parcursul campaniei electorale, iar Russu Șirianu va lua cuvîntul la mai multe întruniri. „Candidatura dlui Dr. Vlad — se arată într-un articol de fond al «Tribunei poporului» — aduce în viața noastră publică o nouă mișcare și indiferent dacă izbutește ori nu, lucru de căpetenie este să dăm semn de viață, să nu treacă — dacă se poate — o singură zi fără ca să ne afirmăm!”¹⁹.

Russu Șirianu participă pentru început — alături de Alexandru Vaida Voievod și dr. N. Comșa — la adunarea ce-l propune pe dr. Aurel Vlad ca să candideze în alegerile dietale. El ia cuvîntul de două ori și cere țăranilor, veniți la această adunare din 80 de sate, „să fie treji, să nu se lase momiți ci să lupte cu așa voinicie, ca dr. Vlad să fie ales”.

¹⁷ *Lupta în comitat — Vorbirea lui I. Russu Șirianu*, în „Tribuna poporului”, 1903, nr. 127, 25.VII, p. 2.

¹⁸ I. Russu Șirianu, *Activitate!* în „Tribuna poporului”, 1903, nr. 41, 15.III, p. 1.

¹⁹ *Ghiața s-a spart*, în „Tribuna poporului”, 1903, nr. 86, 24.V, p. 1.

De asemenea, ia cuvîntul în ziua alegerilor, apelînd la toate resursele artei oratorice pentru a convinge pe țărani să-l aleagă pe Aurel Vlad. În amintirile publicate în „Tribuna“, în 1909, de cei apropiați lui, se menționează un gest semnificativ : „În timpul discursului — se arată în articolul citat — un moșneag îl întrerupe spunînd că el știe că împăratul nu le dă voie să aleagă un deputat al lor. I. Russu Șirianu scoate din buzunar o poliță — de datorii — o filfiie deasupra mulțimii spunînd că e scrisoarea de la împărat prin care ei sînt lăsați să-și aleagă deputatul și l-au ales pe Vlad“²⁰.

După victoria de la Dobra, Russu Șirianu caută să facă cunoscute învătămintele acestei biruinți. El remarcă, în primul rînd, faptul că țărani au dat dovadă de mult devotament pentru cauza națională, de mult curaj, venind cu miile la alegeri în condiții destul de grele. Cea mai însemnată „lecție“ a Dobrei este însă renunțarea la pasivitate. „Pasiviștii de bună credință — scrie I. Russu Șirianu — vor înțelege că singura noastră mîntuire e să scuturăm poporul de letargie, iar în acest scop ca mijloc practic este îndeosebi activitatea parlamentară“²¹.

La Dobra, I. Russu Șirianu a împletit activitatea gazetarului cu cea practică, de propagandă și agitație în cadrul adunărilor populare electorale, iar în anul următor principala acțiune pe linia reluării activismului politic se va desfășura în părțile Aradului, la Nădlac și Pecica, la care Russu Șirianu își va dovedi din nou calitățile de luptător politic pentru cauza națională.

La începutul anului 1904, la Nădlac postul de deputat guvernamental devine liber. „Tribuna poporului“ intervine căutînd să folosească situația pentru a lansa, la alegerile pentru ocuparea lui, un candidat român. Se avea în vedere, pe bună dreptate, și faptul că aici românii pot colabora cu slovacii intrați cu trei ani în urmă în activitate : „Cheia situației este deci în mîna slovacilor și a românilor, căci dacă ar fi solidari — notează «Tribuna poporului» — cu siguranță ar putea alege pe cine ei vor“²². Cercul Nădlacului, format din comunele Nădlac, Șeitin și Cenad, cuprindea, pe lângă români, slovaci și sirbi. Între aceste naționalități din Ungaria s-a încheiat o alianță la Congresul naționalităților de la Budapesta²³. „Tribuna poporului“ constata cu satisfacție că aici, la Nădlac, „este primul cerc electoral unde acele decisiuni (din 1895, n.n.) se pot pune în practică“²⁴.

Alegerile n-au fost însă suficient de bine pregătite din lipsă de timp. În 28 februarie a avut loc o mare adunare populară, la care au luat cuvîntul președintele adunării Vichentie Marcovici, slovacul Isa Mudrici, George Petrovici și dr. Aurel Vlad. Vasile Mangra, într-o scrisoare trimisă lui Roman Ciorogariu, condamnă pe nedrept lipsa de pregătire a alegerilor, mai puțin în numele adevărului, cît mai ales datorită faptului

²⁰ *Reminiscente*, în „Tribuna“, 1909, nr. 273, 28.XII, p. 2.

²¹ I. Russu Șirianu, *Alegerea*, în „Tribuna poporului“, 1903, nr. 96, 28.V, p. 1—2.

²² *Cercul Nădlacului*, în „Tribuna“, 1904, nr. 10, 24.I, p. 3.

²³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 200—201.

²⁴ *Candidatura la Nădlac*, în „Tribuna“, 1904, nr. 35, 17 II, p. 2.

că el se depărta, tot mai mult, de mijloacele reale de smulgere a drepturilor pentru români. „În fine, ați intrat în activitate, — scrie el lui Roman Ciorogariu — ca la urmă să stăruieți pentru pasivitate!²⁵. Și condamnă, tot pe nedrept, pe Russu Șirianu căruia îi recomandă să se ocupe mai mult de ziar decât de campaniile electorale²⁵. Acesta, înainte de alegerile din 5 martie de la Nădlac, susține candidatura națională de aici, apelînd din nou la masele populare chemate să asigure succesul în alegeri. „Cele petrecute la Nădlac — scrie Russu Șirianu referindu-se la atitudinea țăranilor la adunările premergătoare alegerilor — să fie încă o învățătură, îndeosebi pentru cei ce nu aveau și nu au încredere în popor, pentru cei care tocmai din acest motiv continuă a propaga pasivitatea²⁶. Campania electorală a durat numai o săptămînă și la ea a participat dr. Ioan Suci, dr. Aurel Vlad și Russu Șirianu.

Alegerile au avut loc în ziua de 5 martie 1904. Candidatul românilor a fost dr. Ioan Suci. În ziua alegerilor acesta n-a fost trecut pe lista candidaților din motive formale. Cu toate protestele, președintele s-a opus trecerii pe listă a candidatului român. Cei din Șeitin, care veniseră la Nădlac să voteze, au plecat la casele lor. La propunerea dr. Ioan Suci, s-a hotărît ca românii să voteze totuși cu acel candidat care va avea voturi mai puține, pentru a provoca balotaj. În această acțiune I. Russu Șirianu, care era bărbat de încredere în fruntea a 100 de țărani, a avut un rol important. Și-ntr-adevăr, românii au zădărnicit alegerea, provocînd balotajul. Din această atitudine hotărîtă a maselor, de a alege un candidat național, Russu Șirianu formulează învățătura acestor alegeri. „Pe popor — scrie Russu Șirianu — în viitor nu mai pot fi stăpîni decât cei care luptă sub flamură națională²⁷. Într-adevăr, la Nădlac poporul nu i s-a dat dreptul să-și aleagă candidatul național. Cu toate acestea, prezența maselor la alegere, comportarea lor demnă și lucidă, maturitatea lor politică rămîne un cîștig ce nu poate fi contestat în lupta pentru „noul activism“.

În vara anului 1904 devine liber postul de deputat parlamentar la Pecica, cerc format din comunele Curtici, Macea, Micălaca și Glogovăț. Aici va candida dr. George Popa, pe care „Tribuna poporului“ îl va susține²⁸. În urma alegerilor, românii provoacă balotaj, fapt ce obligă autoritățile să repete alegerile și să țină seama de cei care s-au afirmat pe scena politică în aceste părți, ca de o forță care nu va mai putea fi neglijată.

În anul 1905, la 10 ianuarie, are loc, la Sibiu, prima întrunire, după 10 ani, a P.N.R. care, în cadrul conferinței, hotărăște abandonarea oficială a politicii pasiviste. La această conferință Aradul este reprezentat de 14 persoane, între care și Ioan Russu Șirianu, din partea Șiriei. Mai mult decât atât, Russu Șirianu, împreună cu M. Veliciu, dr. Ștefan Cicio

²⁵ Arh. Statului Arad, Arhiva Roman Ciorogariu — dosar Mangra.

²⁶ I. Russu Șirianu, *Candidatură națională la Nădlac*, în „Tribuna“, 1904, nr. 36, 2.III, p. 1.

²⁷ Idem, *Învățătura*, în „Tribuna“, 1904, nr. 91, 9.III, p. 1.

²⁸ *Ziua cea mare!* în „Tribuna“, 1904, nr. 152, 25.VIII, p. 1.

Pop, dr. Ioan Suciu, Augustin Beleş, a făcut parte din comisia de 40 de persoane care a prezentat problemele privind reluarea activității parlamentare²⁹.

La numai câteva zile după această importantă hotărîre luată de conducerea P.N.R., sub presiunea maselor populare, se publică lista celor 29 de candidați ai P.N.R., dintre care 5 erau din părțile Aradului — dr. Ioan Suciu la Ineu, dr. Aurel Vlad la Radna, dr. Ștefan Cicio Pop la Șiria, Ioan Russu Șirianu la Chișineu Criș și dr. Vasile Lucaciu la Nădlac³⁰.

În urma alegerilor din 26 ianuarie 1905 au fost aleși 6 deputați români care reprezentau P.N.R., iar 2 au fost aleși mai târziu, cu prilejul organizării unor noi alegeri. Din 8 deputați 3 erau din Arad — dr. Ioan Suciu la Ineu, dr. Ștefan Cicio Pop la Șiria și Ioan Russu Șirianu la Chișineu Criș³¹.

Pentru Arad acest succes avea o dublă semnificație. În primul rînd, din 1875, cînd Constantin Gurban a fost ales în cercul Butenilor³², Aradul n-a mai fost reprezentat în parlament decît printr-un deputat național. De asemenea, numărul ridicat al deputaților din Arad, în comparație cu restul Transilvaniei, venea să demonstreze rolul important pe care îl avea orașul de pe Mureș în acest moment important al luptei de eliberare națională, fapt ce face ca, începînd din anul 1908, sediul P.N.R. să se mute de la Sibiu la Arad³³.

Alegerile de la Chișineu Criș, unde a candidat Ioan Russu Șirianu, s-au desfășurat în condiții deosebite. Candidatul P.N.R. a fost ales la al doilea tur de scrutin cu 1082 voturi, în timp ce adversarul său n-a realizat decît 983 voturi³⁴.

Programul electoral al lui Russu Șirianu, deși extrem de scurt, a fost atent pregătit — pentru primul tur, din 19 pînă în 23 ianuarie, el a vorbit în 10 localități³⁵. Pentru al doilea tur de scrutin, între 10 și 15 februarie, a participat, alături de dr. Ioan Suciu, Ștefan Cicio Pop, dr. Aurel Vlad, N. Comșa și Aurel Novac, la adunări în cîte două sate pe zi. La aceste adunări entuziasmul maselor era de nedescris. „Pe cînd am ajuns la locul destinat vorbirii — scria un reporter despre adunarea de la Nădab — comuna întregă era acolo, bătrîni, tineri, bărbați, femei, feciori, copii și fete³⁶. De la Nădab au plecat spre Socodor cu 32 de căruțe. La Socodor, alături de Russu Șirianu, a vorbit și Mihai Veliciu. Se considera că această comună va decide victoria candidatului român.

După participarea la activitatea parlamentului, deputații români din părțile Aradului s-au reîntors, în toamna anului 1905, în mijlocul poporului care i-a ales. În ziua de 3 septembrie, Ioan Russu Șirianu se întilnește

²⁹ Conferința de la Sibiu, în „Tribuna”, 1905, 12.I, p. 1.

³⁰ Vezi *Tribuna*, 1905, nr. 7, 25 ianuarie, p. 1.

³¹ Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac (sub red.), *Unirea Transilvaniei cu România*, Editura Politică, București, 1970, p. 344.

³² După 20 de ani, în „Tribuna”, 1905, nr. 34, 5.III, p. 1.

³³ Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *op. cit.*, p. 313.

³⁴ Cf. *Biruința de la Chișineu-Criș*, în „Tribuna”, 1905, nr. 20, 12.II, p. 2.

³⁵ *D-ale alegerilor*, în „Tribuna”, 1905, nr. 4, 19.I, p. 4.

³⁶ *Din cercul Chișineului*, în „Tribuna”, 1905, nr. 5, 20.I, p. 3.

cu alegătorii săi din Chișineu Criș, cărora le face un raport asupra activității parlamentare desfășurată de deputații români. Lipsa de drepturi și greutatea dărilor, impozitele inegale — sînt problemele abordate de reprezentanții românilor în parlamentul de la Budapesta.

Din cuvîntarea ținută la Chișineu Criș rezultă, din nou, orientarea democratică a gândirii politice a redactorului „Tribunei“ din Arad. El cerea drepturi pentru cei mulți, nu numai politice, ci și economice și sociale, așa cum au făcut-o întotdeauna liderii politicii arădene. El arăta țaranilor că „nu e bine cum e, nu se plătește dare potrivită cu venitul și averea, ci **legea de acum împovărează mai tare pe cei săraci sau cu avere mai puțină**, decît pe bogătașii cu mii și zeci de mii de holde“³⁷. Lupta pentru vot universal ar duce, după opinia sa, la o viață mai bună pentru țărani. „Pentru că — arată I. Russu Șirianu — numai dîndu-se acest drept (vot universal, n.n.), poporul poate fi stăpîn pe soarta sa, poate trimite în dietă deputați cu durere de popor, iar nu ca acum, cînd puterea o au bogătașii țării, o singură pătură în fața milioanele de suflete rămase fără cele mai sfinte drepturi“³⁸. Rezultă din aceste cuvinte și influența pe care a exercitat-o asupra gândirii lui mișcarea socialistă despre care vorbește cu simpatie la Chișineu Criș.

În toamna anului 1905, Russu Șirianu a participat la mai multe adunări populare — la Iosășel, Vărădia, Coștei, Lugoj, Ciacova, Săcădate, Cociuba, Vașcău, Beiuș, Oravița, Ceica, Luminoasa ș.a. — nu numai în cercul său electoral, ci în întreg județul, în Bihor și Banat³⁹. A desfășurat o activitate intensă, plină de responsabilitate, în care a căutat să ridice conștiința politică a maselor, pentru că numai așa se justifica încrederea acordată de țărani deputaților. „Iar poporul așa crede: — scrie Russu Șirianu în «Tribuna» — deputații sunt nu numai soliile de deștep-tare, ci au chemarea să-i schimbe soarta amară.

Iată de ce cîntea mare la care ni-a ridicat poporul este îngreunată și cu grea răspundere“⁴⁰.

Una din cele mai importante adunări, la care a luat cuvîntul Ioan Russu Șirianu, este cea din 5 septembrie 1905, de la Lugoj, la care au participat peste 20.000 de oameni. Dintre conducătorii politici au luat parte Teodor Mihali, dr. Ioan Suciu, dr. Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, dr. Aurel Vlad ș.a. Scopul acestei mari adunări era să asigure intrarea Banatului în activitate — avînd în vedere că Valeriu Braniște și „Drapelul“ se mențineau pe vechea poziție — pentru a nu mai „fi undeva un cerc românesc — cum se exprima atît de plastic Russu Șirianu — unde să se propovăduiască chipul nefericit de a ne apăra neamul — stînd după cuptor“⁴¹.

Cuvîntarea lui a fost înflăcărată. Masele s-au atașat ideii de activitate. „Azi — spunea Russu Șirianu — Banatul jură pe steagul în cutele

³⁷ Vorbirea deputatului Russu Șirianu, în „Tribuna“, 1905, nr. 159, 9.XI, p. 1.

³⁸ *Ibidem*, p. 2.

³⁹ I. Russu Șirianu, *De la adunările populare*, în „Tribuna“, 1905, nr. 234, 17.XII, p. 2.

⁴⁰ *Ibidem*, în „Tribuna“, 1905, nr. 240, 24.XII, p. 2.

⁴¹ I. Russu Șirianu, *După Lugoj*, în „Tribuna“, 1905, nr. 201, 10.XI, p. 1.

căruia se cuprinde în viața națională, dreptate și frăție ! Să jurăm, fraților, că vom duce din biruință în biruință acest steag !"⁴². Poporul l-a aclamat într-o atmosferă entuziastă. Era încă o dovadă că masele largi populare doreau să se afirme în lupta de eliberare socială și națională, că aspirațiile lor legitime erau înțelese și susținute de conducătorii politici.

Cei mulți, din părțile arădene, au văzut în Ioan Russu Șirianu pe ziaristul-agitator, pe omul politic curajos și hotărît pe care-l cerea vremea sa, pe care-l reclamau frământările social-politice din perioada reluării activității parlamentare, care a pregătit actul de la 1 Decembrie 1918. Desigur, meritele lui în reluarea activității parlamentare nu trebuie exagerate. Rolul lui de gazetar era să facă ca aceste idei, pe care le promovau ideologii „noului activism“, să fie răspândite în rîndul maselor populare pentru a deveni o forță materială. De aceste obligații s-a achitat cu cinste în calitate de redactor al „Tribunei poporului“.

De asemenea, a avut un rol important în campaniile electorale, din primii ani ai „noului activism“ în partea de vest a țării. În aceste campanii talentul său oratoric, orientarea sa politică democratică și-au spus cuvîntul. Pretutindeni el atășa masele de cauza națională.

Toate aceste merite îl ridică pe I. Russu Șirianu în rîndul precursorilor Unirii din 1 Decembrie 1918, al luptătorilor pentru libertate și independență națională, pentru o viață mai bună a celor mulți.

LA CONTRIBUTION D'IOAN RUSSU ȘIRIANU À LA REPRISE DE L'ACTIVISME POLITIQUE

(Résumé)

L'auteur présente des aspects les plus importants de l'activité parlementaire, en 1905, en Transylvanie.

I. Russu Șirianu s'est imposé dans la culture et la vie politique roumaine, premièrement comme journaliste. Il a travaillé au journal „La Tribune“ de Sibiu fondé par son oncle, l'écrivain Ioan Slavici, après avoir fait l'apprentissage comme journaliste à Bucarest.

La vraie valeur de sa capacité et de son talent est mise en évidence dans les pages du journal „La Tribune de peuple“ d'Arad qu'il conduit depuis sa parution en 1897 jusqu'en 1909, l'année de sa mort. Ce journal va militer pour la reprise de l'activité parlementaire par l'engagement dans la lutte de libération nationale de la Transylvanie. La contribution de I. Russu Șirianu à cette orientation est fondamentale.

Il a été aussi un agitateur dans les campagnes électorales dans la région d'Arad, il a contribué à la garantie du succès des candidats roumains dans les élections.

Il a participé à la campagne électorale de Dobra en 1903 où il va déposer son mandat et il va gagner par le programme national D. Aurel Vlad.

Il dépose son mandat en 1905 à Chișineu Criș et après le deuxième scrutin il gagne en représentant le département d'Arad en Diète à côté de Dr. Ioan Suciș et Dr. Ștefan Cicio Pop.

⁴² *Tribuna*, 1905, nr. 203, 12.XI, p. 2.

DORU BOGDAN

În panteonul gândirii progresiste românești la un loc de bună cinstită stă desigur și Vasile Goldiș, unul din marii fii ai acestor părți arădene¹, care, prin gândul și fapta sa, prin tot ce a simțit, pentru fapte și înfăptuiri în acord cu gândirea și sensibilitatea epocii în care a trăit, s-a impus posterității pentru totdeauna.

S-a scris despre Vasile Goldiș și se va scrie în mod cert mult mai mult decât pînă acum. Căci o personalitate de talia lui, la care gândul nobil a fost dublat de mărețe fapte pe măsura gândurilor sale, va constitui un subiect de meditație pentru prezent și viitorime.

Vasile Goldiș va trebui să intre în preocupările cercetătorilor alături de atîtea alte proeminente personalități ale istoriei noastre naționale, în așa fel încît, la capătul unor substanțiale strădanii și stăruințe, „să fie cinstitute cum se cuvine“. De asemenea, se impune să ne apropiem cu o necesară înțelegere și sensibilitate de gândirea goldișiană, spre a-i surprinde mărețele idei și principii care, pentru Goldiș, însemnau tot atîtea direcții noi de evoluție.

Dacă gândirea lui Goldiș, profundă în cel mai bun sens al cuvîntului, însoțită mereu de fapte, conferă personalității sale o dimensiune aparte în viața politică și spirituală a României la sfîrșitul sec. al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea, tot atît de adevărat este că această gândire relativ greu de surprins, deodată, în toate articulațiile sale, la o serie de reveniri și aplecări asupra ei se descoperă în fața cercetătorului sub noi sensuri și semnificații. Este și cazul studiului nostru în care intenționăm să surprindem cîteva aspecte ale gândirii lui Vasile Goldiș în materie de cultură și civilizație, două concepte ce apar destul de frecvent în gândirea și scrisul său. Cu alte cuvinte, vom încerca să urmărim în rîndurile de mai jos concepția culturologică a lui V. Goldiș², nu înainte de a preciza că în studiul nostru am folosit volumele : V. Goldiș, **Discursuri rostite în preajma Unirii și la Asociațiunea culturală „Astra“**, Cultura națională, Buc., 1928, 150 p. și V. Goldiș, **Scrieri social-politice și literare** (ediție îngrijită de Mircea Popa și Gh. Șora), Ed. Facla,

¹ Vezi, date noi și mai ample referitoare la biografia lui Vasile Goldiș, în V. Goldiș, *Scrieri social-politice și literare* (Ediție îngrijită de M. Popa și Gh. Șora), Ed. Facla, 1976, p. 10—20.

² Vezi, amănunte despre culturologie ca *Știința civilizației și culturii*, la Adela Beceanu Iancu, în „Geneza culturologiei românești“, Ed. Junimea, Iași, 1974, p. 22—42.

1976, 231 p. De altfel, în aceste volume sînt cuprinse cele mai reprezentative discursuri și articole goldișiene, care definesc gîndirea și personalitatea sa politică și culturală.

Ne-am îndreptat atenția spre această problematică, „cultură și civilizație“, și pentru faptul că ea a constituit în perioada interbelică obiectul unei adevărate lupte spirituale, mai întotdeauna alimentată de interese de clasă, politice, cu mari implicații în desfășurarea istoriei umane.

Mărturisim că studiile la care ne vom referi n-au un caracter polemic. De unde și ideea noastră că tot ceea ce a scris și a rostit V. Goldiș cu privire la cultură și civilizație poate fi interpretat ca o invitație la meditație și reflexie adresată omului, umanității care a trăit tot ceea ce putea să însemne un război, cum a fost cel din 1914—1918, și în fața căreia stăteau noi și noi probleme de înfăptuit.

Poate că acesta este și mesajul, semnificația scrisului lui V. Goldiș în materie de cultură și civilizație, avînd în vedere că lumea contemporană lui trăia grija și neliniștea unor virtuale momente ce puteau pune din nou sub semnul întrebării civilizația umană.

Discursurile rostite și articolele scrise de Goldiș au fost elaborate într-o vreme în care se contura tot mai clar un spirit novator și o nouă orientare în conceperea și scrierea istoriei, lucru sesizat de marele nostru savant Nicolae Iorga, atunci cînd atrăgea atenția asupra necesității unor studii „care să atingă acele probleme de cultură și filozofia istoriei care ocupă tot mai mult spiritele în zilele noastre“³. Prin urmare, Goldiș, și în publicații ca și în gîndire, s-a integrat noii mentalități și viziuni ce trebuia să caracterizeze scrisul istoric.

Din tot ce a scris și gîndit Goldiș, întrezărim faptul că el nu a încercat să dea o definiție culturii și civilizației în conformitate cu rigorile logicii. Ceea ce a urmărit a fost surprinderea cîtorva din elementele și sensurile mai esențiale ale acestor două concepte.

Civilizația este concepută de Vasile Goldiș, ca singura condiție ce oferă teren spre afirmare și dezvoltare întregii umanități. Spre civilizație vor aspira toate popoarele lumii și în mod necesar la ea vor ajunge. Este surprins aici sensul existenței umane: drumul neconținut spre civilizație care are loc în virtutea unei legități. În sprijinul celor afirmate mai sus vin cuvintele lui Goldiș: „legea tainică a firii cu necesitate de fier îndrumă întîmplările omenesti pe cărarea civilizațiunii ce duce spre desăvîrșire; omenirea instinctiv urmează aceste legi“⁴.

Elementele care dau sens civilizației, care constituie totodată cadrul de manifestare al unor fapte de civilizație și a civilizației însăși sînt prezentate și supuse unei atente și minuțioase analize din partea lui Goldiș.

În această ordine de idei, pentru Goldiș, unul dintre aceste elemente, căruia îi dă o semnificație fundamentală, îl reprezintă **libertatea**. Înțeleasă nu numai pentru o anumită colectivitate umană, ci, pentru

³ Apud, Teodor Pompiliu, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. XLVI.

⁴ V. Goldiș, *Discursuri rostite în preajma Unirii și la Asociațiunea „ASTRA“*, Cultura Națională, Buc., 1928, p. 15.

toată umanitatea. Pentru el, un stat civilizat presupune libertatea individuală și națională⁵. Libertatea pentru Goldiș înseamnă unire, în sensul de unitate politică. Unirea este văzută de Goldiș ca ceva necesar, ca „cea mai firească pretențiune a civilizației”⁶. Așadar, unitatea politică este pusă în relație organică cu libertatea, și tot unirea (politică, n.n. — D.B.) în concepția goldișiană reprezintă una din condițiile majore de realizare a progresului civilizației: „Cu națiuni etnicește și geograficește unitare, dar politicește rupte în bucăți, această comuniune a națiunilor este o imposibilitate”⁷, spune Goldiș; pentru ca în altă parte să continue: „progresul acestei civilizațiuni pretinde comuniunea națiunilor într-o unire de ordin social superior care să asigure libertatea și dreptatea deopotrivă pentru toate națiunile mici și mari”⁸.

Din cele de mai sus observăm că V. Goldiș pune în circulație un concept și o idee care demonstrează anumite afinități ale gândirii goldișiene cu gândirea „veacului luminilor”. Este vorba de conceptul și ideea înfăptuirii solidarității umane, concept care la Goldiș, apare sub denumirea de „comuniune a națiunilor”, „marea unire a popoarelor” ș.a. Solidaritatea umană reprezintă, pentru Goldiș, un alt element, de asemenea esențial, pentru evoluția civilizației. Vom observa cât de mult insistă Goldiș asupra acestui concept, căruia îi atribuie semnificația unei stringente necesități de ordin vital pentru umanitate. Semnalăm că și acest concept este pus în legătură cu cel de libertate, precum și cu altele deopotrivă de esențiale, între care egalitatea și dreptatea. Goldiș afirmă categoric că „națiunile trebuie să fie libere, ca astfel între egale drepturi și condițiuni să poată încheia acea **mare unire a popoarelor** (subl. n. — D.B.) care va fi chemată să reprezinte o concepție superioară pe scara civilizațiunii și să sporească astfel fericirea omenească pe pământ”⁹.

Pasajul citat justifică cele afirmate de noi mai sus, dar, în egală măsură, dovedește că V. Goldiș concepe civilizația într-o permanentă dezvoltare. Expresia de „mare unire a popoarelor” este identică tocmai cu conceptul de solidaritate umană. În alt articol, Goldiș preciza că „sentimentul acesta al solidarității naționale, se creiază mai presus de toate prin dreptatea aplicată în aceeași măsură tuturor în organismul social”¹⁰. „Fără dreptate și libertate solidaritatea rămîne veșnic o chimeră”¹¹. Iată cum solidaritatea umană prinde în concepția goldișiană contururi tot mai sigure și primește sensul unui element, mijloc, cadru de menținere a civilizației, căci „...omenirea nu este un arhipelag de insule, fiecare cu robinsonul său, ci este suma interdependențelor între oameni, cari interdependențe trebuie să producă sentimentul solidarității tuturor, fiindcă lipsa acestei solidarități produce inevitabil disoluția”¹². Cît de limpede

⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁶ *Ibidem*, p. 16—17.

⁷ *Ibidem*, p. 27.

⁸ *Ibidem*, p. 26—27.

⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰ *Ibidem*, p. 47.

¹¹ *Ibidem*, p. 136.

¹² *Ibidem*, p. 102.

apare aci viziunea largă, integratoare asupra istoriei umane, lucru care a caracterizat gândirea lui Goldiș, o demonstrează cele de mai sus. Totodată, Goldiș se pronunța, când făcea afirmațiile respective, împotriva izolaționismului politic, economic și cultural și pleda pentru stabilirea de contacte între națiuni, într-un cuvânt, milita pentru „comunicarea“ acestora, convins fiind că numai „împreună viețuirea oamenilor este atelierul unde se țese norocul omenirii“.

Vorbind profesorilor secundari din cadrul Societății internaționale, spunea următoarele: „Domniile voastre aveți nobila chemare de a crea istoriei viitoare generații care să înțeleagă încît privește prosperitatea rasei umane pe pămînt — superioritatea incomparabilă a solidarității tuturor națiunilor față de lupta brutală spre opresiune în concurența ne-bună pentru bunuri materiale“¹³.

Desigur că, această sarcină pe care Vasile Goldiș o adresa profesorilor secundari purta semnificația unei fapte cu adevărat umane dar, în același timp, purta și semnificația unei chemări a civilizației, de a sădi în rîndul viitoarelor generații sentimentul solidarității tuturor oamenilor.

Constatările lui Vasile Goldiș asupra civilizației contemporane lui conchid spre ideea că, atîta timp cît lumea a pierdut și pierde simțul solidarității umane, „omenirea s-a decivilizat“. „Viermele ei distrugător este egoismul cras și concentrarea irațională a bunurilor“. Sînt cuvinte ce-l prezintă pe Vasile Goldiș ca un aspru critic al relațiilor economice de tip capitalist care, de-altminteri, constituie și cauza „decivilizării“ umane. Este un lucru ce trebuie subliniat cu atît mai mult cu cît se resimt, vizibil, influențele materialismului dialectic și istoric cu care Goldiș a stabilit adevărate contacte și al căror adept s-a declarat.

Realizarea unirii națiunilor la nivel mondial primește, în gândirea lui Goldiș, dimensiunea unui veritabil act de civilizație, extrem de esențial, cu implicații de același ordin pentru evoluția civilizației umane.

Să amintim doar că între Goldiș și marii gânditori culturologi din perioada contemporană lui, dar mai ales după el, există o discrepanță mare în felul de a concepe realizarea solidarității umane. În timp ce Goldiș o vedea posibilă pe cale pașnică, cei din urmă o întrevedeau ca realitate doar pe calea armelor. Altfel spus, în viziunea acestora se resimte, în această problemă, amprenta intereselor de clasă și politice ai căror apărători erau¹⁴.

Revenind la primul element al civilizației, precizăm că libertatea și unitatea politică a națiunilor, într-o vreme ca aceea în care a trăit Goldiș, i s-a impus adînc în conștiință, atribuindu-le, firește, semnificația unor componente fundamentale ale unui ideal național, despre care, tot Goldiș, afirma că reprezintă „adevărata forță a națiunii...“ și „care pretinde libertate, independență și unitatea organică a fiecărei națiuni față de altele și tot atunci realizarea dreptății în raporturile dintre indivizii componenți ai fiecărei asemenea națiuni“¹⁵. Vasile Goldiș, și de astă dată,

¹³ *Ibidem*, p. 146.

¹⁴ Al. Tănase, *Introducere în filozofia culturii*, Ed. Șt., Buc., 1968, p. 181—182.

¹⁵ V. Goldiș, *op. cil.*, p. 73.

se afirmă ca un gânditor politic înaintat, consecvent în ideile și principiile sale, cărora le-a dat glas într-un moment de covârșitoare importanță pentru devenirea noastră istorică, cum a fost cel de la 1 Decembrie 1918. În ce constă idealul național la Vasile Goldiș? În „hotărîrea conștientă a indivizilor de a jertfi orice interes particular, de a aduce chiar jertfa supremă a vieții pentru binele comunității, pentru binele obștii. Acesta este idealul național”¹⁶, spune Goldiș.

O prețioasă și actuală viziune a avut-o Goldiș și asupra conceptului de dreptate, un alt element pe care îl presupune civilizația. Despre dreptate spunea că ea „nu este un privilegiu nici al indivizilor, nici al națiunilor, ea trebuie să fie atmosfera inviorătoare a lumii întregi. Înfrățirea tuturor neamurilor din lume în numele ei va produce bunăvoirea între oameni, pacea eternă și universală, în care va putea să încolțească adevărata civilizațiune, dîndu-i-se fiecăruia rodul integral al muncii sale și desființîndu-se exploatarea omului de către om”¹⁷. Sînt prinse în aceste cuvinte, rostite de Goldiș cîteva idei deosebit de fertile, idei de mare actualitate și al căror ecou străbate pînă în contemporaneitate. Desigur că aceste idei îmbrăcau, în gîndirea lui Goldiș, și sensul unor principii care trebuie să caracterizeze civilizația vremii sale și a vremurilor ce vor urma. În aceeași măsură, aceste idei dovedesc, fără îndoială, influențele marxiste din gîndirea lui Goldiș.

Civilizația, în versiunea lui Goldiș, primește substanțiale sensuri umaniste, expresia înțelegerii juste a istoriei trăită de umanitate, deci și a istoriei românești, mai cu seamă. „Civilizațiunea care ne-a eliberat pretinde respectul pentru dînsa, ne obligă să prăbușim în noul nostru stat orice privilegiu și să statorim ca fundament al acestui stat: munca și răsplata integrală...”. „Ea (civilizațiunea, n.n. — D.B.) ne va inspira datoria, să nu pedepsim progenitura pentru păcatele părinților și ca urmare va trebui să asigurăm tuturor neamurilor și tuturor indivizilor conlocuitori de pe pămîntul românesc, aceleași drepturi și aceleași datorinți”¹⁸. De aici deducem și faptul că Vasile Goldiș a conștientizat drept comandament al epocii în care a trăit, alături de atîtea altele, necesitatea instaurării și promovării unei noi mentalități și atitudini față de populațiile cu care istoria ne-a chemat să trăim, să gîndim, să muncim împreună.

Factorul care realizează civilizația, în concepția goldișiană, îl constituie națiunea, pe care Goldiș o definește ca: „o celulă a civilizației umane”, iar în cadrul națiunii proletariatul are o importanță aparte. Despre proletariat Goldiș afirma că, el constituie „problema centrală a civilizației noastre”, că „muncitorimea industrială devine un stîlp al ființării noastre”. Este recunoscut în aceste afirmații goldișiene rolul istoric al proletariatului în evoluția umanității, iar națiunea apare ca una din forțele contemporaneității. Ce înțeles atribuie Goldiș noțiunii de proletariat? „Întemeiat pe progresul științelor aplicate, pe interdependențele

¹⁶ *Ibidem*, p. 116.

¹⁷ *Ibidem*, p. 92.

¹⁸ *Ibidem*, p. 18.

economice și pe disciplina brutală, pe care o cere serviciul mașinilor, ciclul de acum al evoluției umane a ajuns încetul cu încetul, la o depersonalizare a individului, devenind el însuși o mașină. Acesta este înțelesul actual al cuvântului de proletariat¹⁹.

În acest text apare interesant faptul că Vasile Goldiș pune problema proletariatului în relație cu un fenomen economic de mare importanță cum a fost apariția și dezvoltarea mașinismului, desigur, pentru a preciza una din determinațiile care au contribuit la geneza proletariatului. De subliniat este și faptul că proletariatul, pus în relație cu mașinismul tipic societății capitaliste, i-a oferit posibilitatea lui Goldiș să surprindă fenomenul de înstrăinare ce caracterizează proletariatul existent în cadrul societății de tip capitalist. Se resimt aci, neîndoielnic, idei și interpretări de nuanță marxistă, pe care și le-a însușit ca urmare a lecturilor făcute asupra materialismului dialectic și istoric.

Să amintim un lucru de asemenea important, anume că, Vasile Goldiș nici pe departe nu era împotriva mașinismului pe care desigur l-a considerat ca un fapt de civilizație, întrucât spunea: „nu vom opri nici avântul mașinismului, nici transformările pe care el le comportă“.

În corelație cu ideile de mai sus, mergînd pe linia concepției marxiste, Goldiș avansează o fundamentală idee marxistă, atunci cînd afirmă că: „singura cheazăie a fericirii (civilizației, n.n. — D.B.) noastre viitoare este «solidarizarea agricultorilor și muncitorimii» ale căror interese sînt identice²⁰. Sesizînd identitatea de interese ce caracterizează cele două clase fundamentale ale societății viitoare (socialiste), Goldiș a intuit, cu un ales simț istoric, una din condițiile determinante ale devenirii noastre istorice.

În iulie 1928, cu prilejul întîlnirii avute cu profesorii secundari, Goldiș, între altele, încerca să definească civilizația în sensul unei „exploatare raționale a naturii în măsura cunoștințelor românești despre dînsa și tot atunci ca o eliberare în aceeași măsură a omului de sub exploatare prin semenii săi²¹. Deducem din acest text faptul că civilizația este pusă în termenii unei relații om-natură și om-om („semenii săi“). De altfel, această viziune apărea la Goldiș și în 1924, în articolul „Societatea de mâine“ unde, referindu-se la factorii care determină progresul „formațiunilor sociale“ (concept luat, desigur, din gîndirea marxistă, n.n. D.B.), îi reduce în fond la trei raporturi: om-natură, om-om și om-absolut²², precizînd că „rezultatul influențării lor asupra vieții constituie aceea ce numim **civilizațiune umană**“ (subl. a.). Stăruind mai îndeaproape asupra acestui mod de a concepe civilizația, observăm că este subliniată o idee majoră, anume că, civilizația nu poate fi concepută decît în sfera umanului și deci în cadrul societății umane. Ea este o formă esențialmente specific umană. De asemenea, mai observăm că **omul** apare în toate cele

¹⁹ *Ibidem*, p. 142.

²⁰ *Ibidem*, p. 106.

²¹ *Ibidem*, p. 146.

²² Al. Tănase. *op. cit.*, p. 26—27 și V. Goldiș, *Scrieri social-politice și literare* (edi-

trei raporturi, lucru semnificativ, întrucît din cei trei factori cu care omul apare în relație, factorul om este primordial, fundamental. Primele două raporturi, în felul în care sînt concepute de Goldiș, nu demonstrează altceva decît aspectul material, respectiv social al civilizației, sau, cum spunea Goldiș, „cultura materială“, respectiv „cultura socială“. Cel de-al treilea raport, om-absolut, care în concepția goldișiană este echivalent cu „cultura morală“, dezvăluie una din limitele gândirii sale, limită care se traduce într-o anumite nuanță religioasă a concepției lui în problema civilizației. În concepția lui Goldiș, absolutul era reprezentat de o divinitate cu care omul se afla în anumită relație „ce se sustrage de la controlul oricărui rezon“. Prin aceasta însă, Goldiș nu urmărea să demonstreze, cîtusi de puțin, că civilizația ar fi de sorginte divină, așa cum o concepe de altfel Toynbee, marele savant englez²³, din moment ce raportul om-absolut, în cadrul triadei mai sus amintite, se află pe ultimul loc și nu pe primul loc, așa cum ne-am aștepta, dacă Goldiș ar fi fost un religios convins. În definitiv, Goldiș nu a fost un religios convins, după cum nu a fost un marxist convins. Adevărul se află undeva la mijloc, așa că din acest punct de vedere, Vasile Goldiș a fost „un gînditor democrat-burghez de nuanță radicală“²⁴. Felul în care Goldiș ierarhizează cele trei raporturi ne dă posibilitatea să deslușim că Vasile Goldiș a fost condus de anumite criterii axiologice, între care omul, ca valoare supremă, reprezintă criteriul în funcție de care se fac toate raportările. Să amintim că Vasile Goldiș concepe cele trei raporturi într-o strînsă legătură, dar, totodată, el precizează că în anumite condiții se poate întîmpla ca una din relații să cunoască o mai mare sau mai mică amploare.

Prin urmare, Goldiș vorbește de o cultură materială, de alta socială și una morală ca expresie a raporturilor om-natură, om-om și om-absolut. Felul în care rezultatele acestor trei raporturi se răsfrîng asupra vieții constituie civilizația. Deci, conceptul de civilizație are o sferă noțională mult mai largă decît cultura.

Cultura, în concepția lui Goldiș, constituie temeiul care garantează existența unui stat și a unei națiuni. De asemenea și ea este expresia acelei uniri, solidarități umane, una din marile idei goldișiene deosebit de fertile. Cultura reprezintă una din dovezile certe ale „vitalității unui popor“. În sens larg, cultura cuprinde „limba, obiceiurile, aptitudinile, conformația sufletească specială“²⁵ ale unui popor (n.n. — D.B.).

Pentru Goldiș preocuparea de căpetenie a unui popor, în speță a românilor, trebuie să fie preocuparea pentru cultură, pentru culturalizare înțeleasă ca o misiune de ordin național, convins că numai prin cultură se poate realiza acea „solidarizare a sufletelor românești“²⁶. În acest spirit considerăm că trebuie văzută și interpretată întreaga lui activitate

---

ție îngrijită de M. Popa și Gh. Șora), Ed. Facla Timișoara, 1976, p. 177—178.

²³ Al. Tănase, *op. cit.*, p. 176.

²⁴ V. Goldiș, *Scrieri social-politice...*, p. 50.

²⁵ V. Goldiș, *Discursuri...*, p. 95.

²⁶ *Ibidem*, p. 100.

desfășurată în fruntea asociației ASTRA. Și în materie de cultură, concepția lui Goldiș stabilește contacte cu gândirea iluministă, în sensul că el vede în ASTRA un „minunat simbol... că prin cultură națiunile pot ajunge culmile progresului omenesc”²⁷.

În concluzie, se impun unele aprecieri asupra concepției culturologice a lui Vasile Goldiș. În primul rînd, concepția lui Vasile Goldiș în materie de cultură și civilizație este pătrunsă de un veritabil și puternic optimism, în sensul că el împărtășește cu convingere credința în progresul și evoluția necontenită a civilizației umane. În al doilea rînd, deși concepția culturologică goldișiană nu este elaborată pînă în cele mai mici amănunte, așa cum o întîlnim, de pildă, la marii noștri culturologi : C. Rădulescu-Motru, E. Lovinescu, L. Blaga, sau la cei străini : O. Spengler²⁸, A. Toynbee, L.A. White și W. Ostwald²⁹, totuși ea poate reprezenta un punct de referință pentru viitoarele cercetări culturologice românești, întrucît cuprinde o serie de elemente care-i conferă o deosebită actualitate. De semnalat că această caracteristică a concepției lui Goldiș se explică și datorită contactului direct cu gândirea marxistă. Dacă concepția culturologică goldișiană comportă anumite limite, acestea sînt explicabile dacă avem în vedere mediul social din care provine și formația sa spirituală. Oricum însă este o concepție ce respîră un veritabil suflu umanist.

La capătul unor atari considerații, Vasile Goldiș ne apare ca o personalitate de seamă în evoluția gândirii progresiste românești, în speță a culturologiei românești, căci prin tot ceea ce a făcut în consonanță cu gândirea și simțirea sa, Goldiș a fost **omul** care a participat la organizarea și realizarea unor veritabile fapte, acte de cultură și civilizație care au însemnat, înseamnă și vor însemna tot atîtea momente cardinale în demersul istoric românesc.

CULTURE ET CIVILISATION DANS LA CONCEPTION DE VASILE GOLDIȘ

(Résumé)

Dans cet étude l'auteur s'est proposé à souligner la pensée de V. Goldiș en matière de culture et civilisation.

On a souligné les éléments du concept de civilisation chez Goldiș, éléments comme la liberté et l'unité (l'unité politique) solidarité humaine, l'égalité et la jus-

---

²⁷ *Ibidem*, p. 79.

²⁸ Al. Tănase, *op. cit.*, p. 163—183; 201—223 și Adela Becleanu Iancu, *op. cit.*, p. 22—42.

²⁹ Al. Tănase, *op. cit.*, p. 193—209.

tice, la paix et l'indépendance. Ces éléments donnent un contenu particulier au concept de civilisation tel que Goldiș l'avait pensé. On a relevé les sens de ces deux concepts de même que le contact établi par Goldiș avec la théorie marxiste.

L'auteur insiste sur les idées lancées par Goldiș pour cette problématique, en déchiffrant leur sens profondément humaniste et de grande actualité.

L'analyse de ces deux concepts dans la pensée de Goldiș vient conférer de nouvelles dimensions à sa personnalité et de lui accorder une place particulière dans l'évolution de la pensée progressiste roumaine surtout dans la pensée culturologique roumaine.

RĂSCOALA DIN 1907 A ȚĂRANILOR DIN ROMÂNIA ÎN VIZIUNEA FORTELOR DEMOCRATICE ARĂDENE*

EUGEN GLÜCK

Primele două decenii ale secolului nostru marchează o etapă importantă în dezvoltarea ascendentă a societății românești. Sarcinile fundamentale, care stăteau în fața întregii națiuni, au fost desăvârșirea unității statului național, prin eliberarea tuturor teritoriilor locuite de români și accelerarea democratizării structurilor social-politice existente pe ambele versante ale Carpaților.

Aceste realități au reclamat eforturi susținute din partea tuturor forțelor progresiste. Este neîndoios că, în primul deceniu al secolului nostru, alături de tînăra clasă muncitoare, cea mai importantă forță motrică a luptei de eliberare națională și socială a poporului român a constituit-o țărănimia.

Această clasă socială, timp de secole, s-a dovedit a fi principala forță patriotică în luptele duse pentru eliberarea socială și națională, împotriva dominației străine, cheazășia apărării ființei naționale a poporului român. În anul 1907 ea reclama cu hotărîre, pe ambele versante ale Carpaților, validarea imediată a unor revendicări majore, sociale și naționale, care deveniseră tot mai stringente.

La începutul viforosului an 1907, țărănimia dintre Dunăre, Prut și Carpați a pășit pe cale revoluționară în vederea rezolvării problemei agrare, una din cele mai importante revendicări democratice și antif feudale ale maselor.

Nu încapă nici o îndoială că în Arad, care devenise treptat, în perioada postmemorandistă (1895—1905), principalul centru al luptei de eliberare națională a poporului român din Transilvania, problematica răscoalei țărănești din 1907 a fost urmărită și analizată cu mult simț de răspundere, de protagoniștii de seamă ai mișcării, ca Vasile Goldiș și Ioan Russu Șirianu. Alte personalități marcante, ca Ioan Slavici, plecat de pe meleagurile strămoșești și care fusese martor ocular al evenimentelor din România, sau sibianul Eugen Brote, s-au grăbit să dea glas părerii lor autorizate prin intermediul prestigioasei prese românești arădene, în primul rînd „Tribuna“. O mare atenție a fost acordată răscoalei

---

* Această lucrare a fost publicată și în volumul „Aradul și răscoala din 1907“, editat de Universitatea cultural-științifică Arad. Avînd în vedere valoarea lucrării și faptul că volumul amintit a fost editat într-un tiraj redus, o publicăm și în volumul de față.

țărănești din România, din 1907, de mișcarea muncitorească arădeană, care reprezintă unul din cele mai importante și avansate detașamente ale proletariatului din Transilvania, atât din punct de vedere ideologic, cât și politic și organizatoric. Mișcările agrar-socialiste, desfășurate începînd cu anul 1891, au dovedit faptul că în rîndul muncitorilor români, maghiari, germani și de alte naționalități, din Arad, există o înțelegere mai clară și mai profundă a problematicii alianței muncitorești-țărănești, trecîndu-se la crearea unor organizații socialiste și sindicale în mediul rural. Secția română a P.S.D. din Arad se întărise atât de mult încît, la sfîrșitul anului 1907, găzduia congresul socialiștilor români de dincoace de Carpați, hotărîndu-se, totodată, ca însuși orașul de pe Mureș să devină sediul Comitetului Central.

Nu încape îndoială că, în viziunea elementelor socialiste și democratice românești arădene, apărea limpede faptul că dezlegarea progresistă a problemei agrare din România este interdependentă cu consolidarea statului național românesc, nucleul spre care gravitau și celelalte teritorii aflate sub stăpînirea pajurii bicefale. Reflectînd la această idee, Vasile Goldiș observa în cunoscuta lui lucrare „Despre problema naționalităților“: „românii din Ungaria sînt bucuroși să vadă că România propășește în materie de cultură, avere și pondere politică, regretînd însă dimpotrivă că politicienii fruntași, guvernul și parlamentul statului român neglijează interesele păturilor mai de jos ale poporului, menținînd încă și acum țărănimea în mizerie și neștiință“¹.

Este cunoscut și faptul că cercuri largi ale populației maghiare, germane și de alte naționalități, din părțile Aradului, priveau cu simpatie și solidaritate eforturile țărănimii din România de a-și îmbunătăți situația, ceea ce se oglindește și în relatările presei, îndeosebi în materialele publicate de ziarele cu orientare de stînga.

Izbucnirea răscoalei a devenit cunoscută, în orașul de pe Mureș, la începutul lunii martie 1907, și prin intermediul presei bucureștene, mult citită pe aceste meleaguri, dar mai ales din relatările presei locale. Cel mai răspîndit ziar românesc pe plan local a fost, fără îndoială, „Tribuna“, care apărea la Arad începînd din anul 1897, purtînd în primii ani denumirea de „Tribuna Poporului“. „Drapelul“, condus de Valeriu Braniște și care se tipărea la Lugoj, avea cei mai mulți cititori în partea de sud-est a actualului nostru județ. Ziarul „Controla“ din Timișoara, circula în special în părțile sudice ale județului Arad de astăzi, iar revista „Biserica și Școala“, editată tot la Arad, avea mulți abonați în rîndul intelectualității urbane, dar mai ales a celei rurale. Dintre gazetele care apăreau în limba maghiară, cele mai multe informații cu privire la răscoala țărănească din 1907 au furnizat ziarele „Aradi Közlöny“ (Buletinul din Arad), „Arad és Vidéke“ (Aradul și regiunea lui), „Aradi Hiradó“ (Ves-

¹ Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților*, Cuvînt înainte, de acad. A. Oțetea; Studiu introductiv, de Hajós Iozsef, București, 1976, p. 137.

² Materialele de presă folosite au fost consultate la Biblioteca județeană Arad, Timișoara și Oradea, Biblioteca Academiei R.S.R., București, Biblioteca Universitară Cluj-Napoca, Biblioteca națională „Széchenyi“ din Budapesta.

titorul arădean) etc. Încă în prima fază a mișcărilor s-a evidențiat faptul că răscoala izbucnită în Moldova are o puternică bază de masă și un profund caracter social, asemenea răscoalei din 1888. Astfel, s-au dezmințit treptat știrile tendențioase ale presei reacționare, care reducea scopul țărănimii din România la lichidarea unei anumite categorii de exploata-tori, anume arendașii nepămînteni.

Știrea privind izbucnirea răscoalei nu a venit, de fapt, pe neaștep-tate. Într-o declarație dată la Arad în ziua de 21 martie 1907, Ioan Russu Șirianu sublinia faptul că profesorul universitar Constantin Stere din Iași considera, cu ocazia unei vizite făcute aici în anul precedent, că iz-bucnirea unei răscoale țărănești este inevitabilă, în cazul cînd guvernării conservatori nu vor admite îmbunătățiri esențiale în starea truditorilor pămîntului³.

Problema țărănească din România a fost frămîntată în coloanele „Tribunei“ cu mult înainte de izbucnirea răscoalei din 1907. Astfel „Tri-buna“, chiar în primul său număr din acel an, publicase articolul frun-tașului liberal Vintilă Brătianu, intitulat „Chestia țărănească în Româ-nia“. În acest material foarte amplu, autorul milita pentru înfăptuirea unor reforme în favoarea țărănimii care, într-un fel sau altul, au fost îmbrățișate de guvernul liberal condus de A.D. Sturdza, după preluarea puterii la 13 martie 1907.

Întinderea răscoalei în Moldova și, mai ales, cuprînderea Munteniei și a Olteniei în aria ei a elucidat și mai mult mobilurile acestei mișcări revoluționare, aducînd argumente indubitabile cu privire la caracterul ei social și democratic. „Acum, cînd revoluția (răscoala, n.n.) a izbucnit deja cu totul, se vede limpede că, cauza veritabilă a răzvrătirii... este se-tea de pămînt, nemulțumirea generală față de situație“ — conchidea autorul unui articol apărut în ziarul „Aradi Hiradó“, gazetă de orientare democratică⁴. Chiar și ziarul „Arad és Vidéke“, organ al Partidului In-dependenței care susținea coaliția guvernantă, considera potrivit să re-cunoască, la un moment dat, că „Răzvrătirea românească nu are un ca-cter politic, cauzele ei pur și simplu sînt condițiile de trai foarte grele“⁵.

O analiză sistematică mult mai profundă a evenimentelor este reali-zată prin unele articole apărute în „Tribuna“. Astfel, articolul semnat de Eugen Brote, intitulat „Mișcarea revoluționară a țăranilor din Româ-nia“, poate fi considerat ca un adevărat studiu sociologic. Autorul pleacă de la ideea justă că însemnata producție agrară a României este opera țărănimii. În același timp, structurile social-politice ale țării sînt în așa fel modelate, încît țărănimea (în imensa ei majoritate) nu beneficiază de rodul muncii sale. Într-adevăr, reforma agrară din 1864 a eliberat pe clăcași, dar nu a dus la soluționarea integrală a problemei agrare. „...N-avem decît să constatăm — scria Eugen Brote — că regatul Româ-

³ *Aradi Közlöny* (Buletinul Arădean), anul 22, nr. 67, din 22 martie 1907, p. 3.

⁴ *Aradi Hiradó* (Vestitorul Arădean), anul 14, nr. 12, din 26 martie 1907, p. 1.

⁵ *Arad és Vidéke* (Aradul și regiunea lui), anul, 27, nr. 75, din 31 martie 1907, p. 1.

niei vinde pe an în străinătate produse ale pământului în valoare de 300 milioane lei, în același timp țaranul român, care în realitate produce prin munca brațelor sale acest prisos al țării, se luptă cu cea mai mare mizerie, uneori cu foamea chiar⁶. Într-un articol intitulat „Răscoala țărănească în Moldova“, nesemnat, dar care în mod incontestabil trădează stilul și viziunea lui Ioan Russu Șirianu, autorul sublinia, în calitate de martor ocular, unele concluzii pe care de fapt le formulase deja sub impulsul răscoalei țărănești din 1888, deosebit de puternică în jurul Bucureștiului și pînă la Buzău. „Alături de întinsele lanuri, nenorociții mu-reau de foame, căci rodul muncii lor se adunau în hambarele arendașilor...“ scrie Ioan Russu Șirianu în coloanele „Tribunei“⁷.

În acest fel, gînditorii și oamenii politici arădeni, care au analizat cauzele frămîntărilor de peste Carpați, au sesizat cele două probleme fundamentale ale situației agrare: preponderența mării proprietăți moșierești și sistemul arendașesc.

Reflectînd acest punct de vedere. „Tribuna“ arăta că România „per eminentiam e încă țara latifundiilor“, reproducînd, totodată, date cifrice preluate din revista „Viața românească“. Astfel, se arată că marea proprietate moșierească, de peste 500 ha, deține 46% din terenurile productive, iar proprietatea țărănească pînă la 50 ha, numai 42%, în timp ce 90% din populație trăiește de pe urma agriculturii. Mai grav, 1500 de moșieri stăpînesc nu mai puțin de 3 milioane de hectare de pămînt, iar peste un milion de familii țărănești dețin tot atît teren⁸.

Deși în unele probleme au apărut și anumite păreri divergente, totuși, toți arădenii care s-au ocupat de situația țăranilor de peste Carpați, fără deosebire de naționalitate, religie sau orientare politică, în unanimitate au apreciat că arendarea în masă a marilor moșii, mai ales pe seama așa-ziselor „trusturi“, dominate de elemente străine, venite în țară cu dorința de a se îmbogăți rapid, a dus la erodarea rapidă a situației materiale a țăranimii.

În acest fel, repartitia nefavorabilă a proprietății funciare, care greva țăranimea mai de mult, a fost dublată de exploatarea nemiloasă practică de arendași. „Pînă ce în anii precedenți țăranii au putut arenda de la moșieri foarte ieftin (relativ, n.n.) loturi mai mici și au putut viețui din venitul aceluia, treptat a intervenit o nouă situație, datorită scumpirii pămîntului și care a luat în ultimii ani o proporție nemaiauzită... Boierii duc la București o viață parazitară...“⁹, conludea un articol al ziarului radical „Aradi Ujság“ (Ziarul din Arad). „Tribuna“ publică date statistice cu privire la aceste trusturi, arătînd că trustul Fischer deținea în 1904 o întindere de 237.863 ha.

Revista „Biserica și Școala“, care apărea sub redacția vajnicului

⁶ *Tribuna*, anul 11, nr. 62, din 17/30 martie 1907, p. 1—2, în continuare Brote...

⁷ *Tribuna*, anul 11, nr. 55, din 9/22 martie 1907, p. 1.

⁸ *Ibidem*, nr. 56, din 18/23 martie 1907, p. 1.

⁹ *Aradi Ujság* (Ziarul din Arad), anul 8, nr. 74, din 22 martie 1907, p. 2. Ziarul, de fapt, a folosit și materialul apărut în ziarul „Aradi Közlöny“ (Buletinul Arădean), anul 22, nr. 66, din 21 martie 1907, p. 6.

¹⁰ *Biserica și Școala*, anul 36, nr. 12, din 18/31 martie 1907, p. 6.

luptător, Roman Ciorogariu, reproducînd datele publicate în presa din România, arăta limpede că una din principalele revendicări ale țărănilor moldoveni este că „arenda să fie de 25 lei falcea“. Deși țărăni, încă în 1888, cereau pămînt și tocmeli agricole mai omenoase, arenda actuală s-a urcat „la 60—80 lei falcea“ în Moldova, ceea ce nu mai permitea un trai omenesc țăranului¹⁰. Aceeași problematică privind discrepanța între arenda plătită de marii arendași pe seama moșierilor și cea încasată de la țărani, au subliniat-o și Ioan Russu Șirianu și notarul public Ioan Beleş. Ambele declarații au fost publicate în ziarul „Aradi Köz-löny“¹¹. Acesta din urmă dădea referiri ample din constatările sale făcute în Moldova, cu ocazia celor două călătorii pe care le-a făcut acolo. Analizînd esența învoielilor agricole, atît de oneroase pentru cei ce trebuiau să muncească pămîntul, Eugen Brote arăta că principala lacună a legislației respective — deși modificată de mai multe ori — constă în faptul că corpurile legiuitoare au fost „conduse de interesele agrare ale proprietarilor mari și administrațiunea statului, condusă de interese de partid...“. E neîndoios că această aluzie a autorului se referea la cele două partide ale rotativei guvernamentale folosită de regele Carol I și compusă din partidul conservator și partidul liberal. La fel, Eugen Brote arăta că țăranul este obligat să încheie aceste tocmeli în toiu iernii și „își vinde munca sa pe vara viitoare, căci altceva n-are ce vinde, cu prețuri de batjocură“¹². Desigur, o analiză multilaterală a cauzelor răscoalei din 1907 a evidențiat și alte elemente, de cele mai multe ori bine sesizate. Pe de altă parte, răscoala țăranilor din România din 1907 a pus în actualitate și gravitatea extremă a situației agrare din Transilvania. Unele cercuri politice reacționare și presa aflată în slujba lor s-au grăbit să acrediteze ideea falsă că starea social-economică a țăranilor de dincoace de Carpați ar fi mai bună decît a celor dintre Prut, Dunăre și Carpați. În consecință, după părerea lor, în Transilvania ar fi imposibilă o repetare a evenimentelor din România¹³.

Militanții mișcării muncitorești arădene și cercurile democratice, în general, precum și presa de orientare progresistă au scos în evidență caracterul profund burghezo-moșieresc al regimului dualist care ținea sub stăpînire Transilvania. Mai mult, conducătorii mișcării muncitorești arădene, ca și conducătorii P.N.R., au subliniat cu claritate faptul că în această coaliziție reacționară, vioara întîia aparținea moșierilor.

În realitate, între situația socială de pe ambele versante ale Carpaților existau similitudini evidente, în ceea ce privește repartitia fondului funciar, deopotrivă foarte defavorabilă țăranilor¹⁴. În Transilvania, una din principalele forțe reacționare, care practicau pe lîngă o asuprire socială și una națională a populației majoritate românești, în cea mai mare

¹¹ V. nota 3.

¹² Brote, p. 1—2.

¹³ *Controla*, anul 13, nr. 12, din 25 martie—7 aprilie, 1907, p. 1.

¹⁴ Tocmai în anul 1907 apăruse un volum foarte grăitor în acest sens; cf. Dr. George Maior: *Chestiunea agrară la Români*, București, 1907.

parte țărănească, era moșierimea maghiară, care deținea în covârșitoare parte marea proprietate de peste 50 ha.

În consecință, această realitate a constituit temeiul economic și politic al acțiunilor țărănești din Transilvania, din anii 1918—1919, în perioada prăbușirii imperiului pajurii bicefale¹⁵. Mai precis, mișcările revoluționare ale țărănimii din România, care s-au declanșat în anul 1907 și au urmărit soluționarea problemei agrare și, implicit, democratizarea țării, și-au găsit, într-un fel, corespondentul în acțiunile țărănești care au răbufnit în Transilvania cu o intensitate sporită, generate de gravitatea situației din anii 1918—1919. Țărănimea lupta, de fapt, pentru eliberare națională și pentru rezolvarea problemei pământului, precum și pentru democratizarea statului național unificat.

De fapt, situația social-politică din Transilvania era, în aceste decenii, cel puțin tot atât de explozivă ca și în România. Reflectând asupra realităților agrare din Transilvania, ziarul socialist „Nagyváradí Munkás Ujság” (Gazeta muncitorească din Oradea), cu o oarecare circulație și în zona arădeană, observa : „pînă cînd țărănimea nu va primi drepturile ce i se cuvin, posibilitatea răzvrătirilor țărănești persistă nu numai în România, ci și în țările unde există o situație asemănătoare”¹⁶. Chiar și ziarul reacționar „Aradi Közlöny”, fără să poată înțelege adevăratele cauze și obiective ale evenimentelor din România din 1907, constată laconic : „Ar fi bine să privească (guvernării, n.n.) la teatrul răscoalei și să observe mai de aproape cauzele și circumstanțele care au produs mișcarea de acolo, deoarece vor găsi mulți asemenea factori, care există și la noi și care, pe lîngă cauze similare pot genera urmări asemănătoare...”¹⁷.

Potrivit statisticilor oficiale întocmite de înseși autoritățile vremii, reiese că, în Transilvania, 61,4% din totalul gospodăriilor, însumînd între 50—500 ha, aparțineau moșierimii maghiare și tot aceștia dețineau nu mai puțin de 85,7% din domeniile care depășeau o întindere de 500 ha. În același timp, în cadrul categoriilor inferioare de proprietate, majoritatea covârșitoare aparținea țăranilor români, dintre care o cotă considerabilă o reprezentau argații și muncitorii agricoli complet proletarizați¹⁸.

Problemele principale de discuție ale adunărilor socialiste din mediul rural, care au avut loc în acești ani în aproape toate localitățile de pe meleagurile arădene, au fost : preponderența apăsătoare a marilor proprietăți funciare, lipsa de pămînt a țărănimii, starea de mizerie și lipsa de drepturi politice ale truditorilor pămîntului, îndeosebi ale muncitorilor agricoli și argaților. „Adevărul”, organul secției române a P.S.D.

¹⁵ E. Glück—G. Kovách, *Mișcări revoluționare în părțile Aradului în anii 1917—18*, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, Societatea de științe istorice și filologice din R.S.R., București, 1963, p. 325—329; E. Glück, *Lupta maselor din ținutul arădean pentru desăvîrșirea statului național unitar român*, (extras), Arad, 1968.

¹⁶ Citat de A. Deac—L. Vajda, *1907 și Transilvania*, „Acta Musei Napocensis”, IV, Cluj, 1967, p. 11.

¹⁷ *Aradi Közlöny* (Buletinul Arădean), anul 22, nr. 70, din 24 martie, 1907, p. 1.

¹⁸ *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1967, p. 565.

„Internaționalist“, „Voința Poporului“, organul Partidului Social-Democrat „Reorganizat“, ca și gazetele socialiste care apăreau în limba maghiară, mai ales „Szabad Szó“ (Cuvîntul liber), publicau zeci de reportaje în acest sens. Din aceste materiale reiese limpede că în cadrul acestor realități existente în Transilvania, comitatul Arad reprezenta un caz tipic. Cele 90 de gospodării moșierești care dispuneau de cel puțin 1.000 de iugăre cadastrale pămînt, dețineau laolaltă un teren de 350.694 de iugăre cadastrale, ceea ce reprezenta 45,18% din întregul fond funciar productiv al acestei unități administrative (aria contemporană). Proprietatea moșierească de peste 100 iugăre, care se dividea în 373 gospodării și care, la rîndul lor, totalizau 435.950 iugăre cadastrale, ceea ce echivala cu 56.11% din întregul pămînt productiv. În același timp, 46.406 gospodării țărănești (83,42% din totalul exploatărilor agricole) nu depășeau o proprietate de pămînt de peste 10 iugăre cadastrale însumînd abia 18,50% din solul productiv. În realitate, în comitatul Arad mai existau un număr foarte mare de argați (în 1910, 8,67% din totalul persoanelor active în agricultură) și mii de muncitori agricoli¹⁹.

Relatările contemporane provenite din izvor socialist descriu nu numai situația grea a acestor categorii sociale, atît de oropsite, dar și faptul că ei începuseră să pășească pe drumul sindicalizării în vederea apărării drepturilor lor față de moșieri și chiaburi. Tocmai în perioada răscoalei țărănești din 1907 s-au constituit asemenea grupe sindicale la Munar, Pecica și în multe alte localități. Muncitorii agricoli de la Șeitin au arătat că „ne alăturăm de partidul social-democrat... care duce o luptă crîncenă pentru scăparea poporului din ghiarele nemiloase ale mizeriei“. Reprezentantul muncitorilor agricoli din Adea considera, în aprilie 1907, ca o realizare excepțională faptul că organizația lor a reușit să obțină pe seama membrilor grupei sindicale, o plată zilnică de 5 coroane, sumă echivalentă cu tot atîtea kilograme de pîine neagră.

Guvernul reacționar care exprima eminemente interesele moșierimii maghiare, nu s-a mulțumit cu legea din 1898, îndreptată împotriva muncitorilor agricoli. La începutul anului 1907 a fost introdus în dietă un nou proiect de lege, așa-zisa lege a „patului de tortură“, care viza supunerea totală a argaților față de moșieri. Nu e de mirare că printre sutele de moțiuni de protest semnate de acești oameni oropsiți, figurau și protestele provenite din 32 de localități, de pe teritoriul actualului nostru județ, fapt relatat de presa socialistă a vremii²⁰.

O însemnată parte a acestei suprapopulații agrare, atît de numeroasă, găsea de lucru în România. Astfel, din informațiile pe care le posedăm pînă în prezent reiese faptul că muncitorii agricoli arădeni au plecat în România în acești ani, din comuna Mîndruloc pe domeniul familiei Marghiloman de la Vîrtoape. Chiar și în anul 1907 au fost recrutați munci-

¹⁹ Magyar Statisztikai Közlemények (Comunicările statistice maghiare), vol. 24, n. 68 și vol. 48.

²⁰ Adevărul, anul 5, nr. 3, din 7/20 ianuarie, 1907, p. 4. A földmunkás (Muncitorul de pămînt), anul 1, nr. 2, 14 aprilie 1907, p. 2. Szabad Szó (Cuvîntul liber), anul 9, nr. 18, din 9 mai 1907, p. 6 și nr. 19, din 19 mai 1907, p. 6.

tori agricoli din localitățile Cuvin, Covăsint, Radna (azi Lipova II) și Barațca pentru a munci pe domeniul coroanei de la Segarcea²¹. Această posibilitate de lucru care se anunță muncitorilor agricoli din părțile Aradului nu era convenabilă autorităților habsburgice locale. Astfel, la 26 martie 1907, comitele suprem, el însuși un mare moșier la Macea, raporta organelor sale superioare că nu consideră recomandabil să se aprobe plecarea muncitorilor agricoli arădeni peste Carpați, deoarece „muncitorul angajat pentru România, dacă rămâne acolo, ceea ce se întâmplă foarte des, este pierdut pentru Ungaria (în fond, pentru moșierimea maghiară, n.n.), iar dacă se reîntoarce e saturat cu idei daco-române...”²². De asemenea, comitele suprem constată că răscoala țărănească din România poate constitui un nou imbold al muncitorilor în lupta dusă pentru revendicările lor, dacă aceștia au fost martori oculari ai evenimentelor de acolo. „Din punct de vedere a revoltei țărănești, care a izbucnit chiar acum în România — scria comitele suprem — este foarte dezavantajos ca muncitorii de la noi să se angajeze acolo, căci este de așteptat ca ei să piardă în timpul șederii lor pe acolo concepția lor justă de viață, despre lege, ordine și drept de proprietate, iar reîntorși acasă vor răspîndi ideile revoluționare pe care și le-au însușit”²³. O caracterizare clarvăzătoare și documentată a situației agrare din Transilvania a făcut-o Vasile Goldiș, în declarația dată, la 1 martie 1907, corespondentului unui ziar arădean, reproducând rezumativ peste două zile și de gazeta „Nagyvárad” (Oradea). Vasile Goldiș avertiza oamenii politici maghiari că „și la noi nemulțumirea este mare în multe locuri”. Menținerea sistemului latifundiar și arendarea marilor moșii de stat și particulare și subarendarea acestora țăranilor săraci, duce pe agricultori la disperare. „Și dincolo este tot atît de mare setea de pămînt și nemulțumirea ca și la noi” (în Transilvania, n.n.), sublinia fără echivoc Vasile Goldiș. Pentru a ilustra cu un exemplu caracteristic felul cum era exploatarea țărănimea din părțile Aradului, el a invocat pilda țăranilor din Valea Mureșului, unde pădurile erariale au fost încredințate marilor arendași, iar interesele agricultorilor complet nesocotite. Plecînd de la realitățile vremii și ideile sale democratice, Vasile Goldiș a și indicat unele elemente care pot contribui la mulțumirea țărănimii de pe ambele versante ale Carpaților. „Principiul statului agrar... trebuie să fie, ca pămîntul să treacă în proprietatea aceluia care îl cultivă, deoarece numai așa se poate crea o situație socială sănătoasă”. El cerea insistent oamenilor de stat maghiari, să studieze mijloacele care pot îmbunătăți situația țărănimii, deoarece puterea de stat încă solidă a Imperiului habsburgic și, în consecință, buna funcționare a aparatului represiv nu pot constitui unicul remediu al situației²⁴. Idei foarte asemănătoare a formulat un redactor al ziarului radical „Nagyvárad” (Jurnalul din Oradea) și care au

²¹ Arhivele Statului București, Microfilme Austria, rola 75, cadrul 719.

²² *Ibidem*, cadrul 726.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Nagyvárad* (Oradea), anul 37, nr. 70, din 23 martie 1907, p. 1—2.

fost reproduse parțial și de „Tribuna“ din Arad. „Că relațiile de la noi sînt similare cu cele din România, în menținerea sistemului medieval (moșierimea, n.n.) a agriculturii este dovedit prin faptul că trebuie și noi să ducem o luptă acerbă împotriva vitregiei situației“, conchidea articolul²⁵. Raliindu-se acestui punct de vedere progresist, ziarul „Aradi Ujság“ atrăgea atenția asupra necesității unor reforme democratice, deoarece „în acest secol al nostru nici poporul nu mai este vită“. Autorul cita, totodată, poezia lui Sándor Petöfi „În numele poporului“, în care marele poet avertiza pe feudali, în preajma revoluției de la 1848/49, să satisfacă de urgență revendicările țărănimii pînă ce aceasta „cere“²⁶.

Guvernării reacționari ai vremii, însă, ignorînd realitățile contemporane, tocmai la începutul anului 1907, au dezlănțuit o nouă ofensivă împotriva maselor populare. Problema centrală, care frămînta în principal masele românești, a constituit-o așa-zisul proiect de lege al lui Albert Apponyi, denumit după ministrul de culte și instrucțiune publică din guvernul ungar A. Apponyi, exponent al cercurilor reacționare, a supus discuției parlamentare un proiect de lege care restringea învățămîntul în limba maternă a elevilor de la școlile confesionale, lovind din plin în interesele populației românești. Totodată, proiectul de lege urmărea să subordoneze într-o măsură sporită școlile românești organelor guvernamentale, lărgind drepturile lor de imixtiune în procesul instructiv-educativ și administrativ și restringînd autonomia bisericii ortodoxe, statornicită prin lege în 1868. Pe bună dreptate, opinia publică românească întrezărea în acest proiect de lege un nou pas în direcția desființării totale a școlilor naționale. Elementele cele mai înaintate ale vremii, din Transilvania, vedeau în răscoala țărănească din România un puternic imbold în lupta lor dusă pentru salvagardarea intereselor naționale. La marele miting de protest din Arad, din 1 aprilie 1907 (st.n.), la care au participat 10.000 de oameni, Ioan Russu Șirianu evoca faptul că „în țara românească s-a sculat poporul că n-are pămînt. Pretutindenea adică poporul e agitat pentru drepturile ce i se cuvin...“²⁷. În zeci de localități ale județului Arad, românii și-au ridicat glasul ca să-și manifeste opoziția față de această măsură antipopulară și șovină. „Tribuna“, precum și „Drapelul“, „Controla“ etc., publicau zilnic moțiuni de protest votate la Nădlac, Cermei, Chișineu Criș, Mîndruloc, Nădab, Căpruța, Secusigiu, Vârșand, Văsoaia, Șiria etc. Nu încapă îndoială că aceste mișcări de masă, care au cuprins toate teritoriile locuite de români, pe ambele versante ale Carpaților, au contribuit la atenuarea unor prevederi extremiste ale proiectului de lege al lui Aponnyi, care a fost „îmblînzit“, după cum îl

²⁵ *Nagyvárad* Napló (Jurnalul din Oradea), anul 10, nr. 74, din 29 martie 1907, p. 1.

²⁶ *Aradi Ujság* (Ziarul din Arad), anul 7, nr. 78, din 27 martie 1907, p. 2. Textul citat :

„Poporul cere, dați-i cit mai cere !

Ori nu știți ce năpraznic e poporul,

Cînd nu mai cere, ci în răscoală smulge ?

De Gheorghe Doja nu ați prins de veste ?”

Petöfi Sándor, *Poezii și poeme*, în românește de Eugen Jebeleanu, E.P.L., București, 1969, p. 47.

²⁷ *Tribuna*, anul 11, nr. 64, din 2 aprilie/20 martie 1907, p. 3.

califica Vasile Goldiș²⁸. Unitatea indestructibilă dintre românii de pretutindeni în lupta dusă împotriva asupririi sociale și naționale, pentru pământ și libertate națională, a fost subliniată de „Tribuna“ într-un articol publicat în ultima decadă a lunii martie 1907. Autorul articolului conchidea că, în fond, toate acțiunile maselor românești, care se desfășurau în momentul istoric respectiv pe ambele versante ale Carpaților, răscoala țăranilor din 1907 ca și rezistența poporului român din Transilvania, împotriva „legii Apponyi“, apropia națiunea română de țelurile sale principale, anume desăvîrșirea unității statului național unitar și democratic : „Amîndouă aceste afaceri sînt deopotrivă de însemnate pentru propășirea neamului românesc. Țăranii români cer pământ, să aibă hrană pentru ei și fiii lor, noi cerem să fim lăsați a ne îngriji cum știm și cum credem noi că e bine. de vlăstarele neamului românesc“ — sublinia autorul unui articol din „Tribuna“²⁹.

Opinia publică arădeană, fără deosebire de naționalitate, a urmărit cu atenție încordată evenimentele care s-au derulat pe versantul sudic al Carpaților. Știrile, uneori mai succinte, alteori mai ample, proveneau din surse foarte diferite, începînd cu ziarele bucureștene și terminînd cu agențiile de presă ale Imperiului habsburgic și corespondenții marilor ziare occidentale. Este neîndoios că majoritatea redactorilor știrilor au văzut într-o optică mai mult sau mai puțin ostilă acțiunea țăranilor din România, care adesea coincidea și cu vederile celor ce le publicau. Nu e de mirare că aceste știri se axau, adesea, pe fenomene secundare, mai ales pe descrierea devastărilor, conținînd și multe elemente exagerate și chiar eronate. Marele interes al opiniei publice arădene față de evenimentele din România și, mai ales, implicațiile acestora pentru românii din Transilvania și viitorul cauzei naționale au determinat pe redactorii de la „Tribuna“, și chiar de la alte ziare, să asigure zilnic acestor știri un spațiu considerabil. „Tribuna“, „Drapelul“ și, într-o măsură, „Controla“ au prezentat amănunțit evenimentele din nordul Moldovei, în special din sectorul Botoșani, apoi cele petrecute la Iași, în județele Vaslui și Covurlui și din alte părți ale țării.

Din noianul evenimentelor relatate se desprindea însă cu tot mai mare claritate faptul că țăranii urmăreau, în primul rînd, împărțirea pământului moșieresc, lichidarea sistemului oneros de arendare sau cel puțin îmbunătățirea acestuia și schimbări favorabile în tocmele agricole. „Mișcarea urmărește ca să împartă moșiile“, relata o știre telegrafică sosită la Arad la 19 martie. O seamă de știri priveau căderea guvernului conservator și instituirea celui liberal, sub președinția primului ministru A.D. Sturdza, promisiunile regelui și ale celorlalți factori de decizie, privind îmbunătățirea situației țărănimii.

Răscoala țăranilor din Moldova — așa cum au relatat ziarele — a constituit un puternic imbold mobilizator pentru țărăimea din Muntenia și Oltenia, care a pășit, la fel, pe calea revoluționară. „Aici pe Ar-

²⁸ *Aradi Közlöny (Monitorul Arădean)*, anul 22, nr. 97, din 27 aprilie 1907, p. 1.

²⁹ *Tribuna*, anul 11, nr. 55, din 9/22 martie 1907, p. 1

geș era liniște deplină pînă la sosirea veștilor din Moldova și nu-i trecea nimănui prin minte să se răscoale — scria Ioan Slavici într-un articol apărut în «Tribuna». Dar țărani de aici nu ziceau «ei» ci «noi», cînd vorba era de cei din Moldova... Țăranii din Muntenia se simțeau una cu cei din Moldova... pentru că țărani sînt și unii și alții³⁰.

În a doua jumătate a lunii martie, știrile privesc în special desfășurarea răscoalei în zona Carpați și Dunăre. Ziarele au publicat informații ample privind acțiunile organelor represive, în primul rînd ale armatei, în vederea înăbușirii răscoalei. Desigur, și aceste probleme au fost tratate în funcție de optica în care redactorii știrilor priveau evenimentele. Totuși, din mulțimea știrilor se desprind informațiile publicate de ziarele „Aradi Ujság” și, mai ales, de „Tribuna”, care singure publicaseră vești privind defectiunile intervenite în rîndurile armatei. Astfel, ziarul „Arad és Vidéke”, la 23 martie sublinia faptul că militarii, în esență, sînt țărani îmbrăcați în haine militare, „care în cea mai mare parte simt cu răsculații”³¹. Peste cîteva zile, „Aradi Ujság” relatează faptul că mulți rezerviști din jurul orașului Turnu-Măgurele nu s-au supus ordinului de chemare, ceea ce nu a fost un caz izolat. La 6 aprilie (st.n.), „Tribuna” făcea cunoscută aspra sentință a Consiliului de război a Corpului I armată din Craiova, care a condamnat 23 soldați și grade inferioare, deoarece în timpul răscoalei au comis acte de nesupunere și au îndemnat poporul la răscoală³². Tot ziarul „Aradi Ujság” ne informează despre cazul de la Stănești și descrie asasinarea unui soldat de către superiorul său, care, cu ocazia distrugerii satului cu ajutorul artileriei, a strigat curajos : „Omoară-mă, dar nu trag în frații mei !”³³.

Desigur, nu numai cauzele și caracterul mișcărilor țărănești din 1907, din România, au constituit obiect de analiză pentru opinia publică progresistă arădeană, ci și desfășurarea și obiectivele acesteia. Mai mult, similitudinea situației social-economice din Transilvania, îmbinată cu asuprașirea națională a populației majoritare românești, au dat naștere la comparații istorice cu mișcările de masă asemănătoare, care au zguduit societatea de dincoace de Carpați în decursul secolelor, generate de răbufnirea spontană a nemulțumirii acute a truditorilor pămîntului. „Această revoluție este exact ca și răscoala lui Doja din 1514”, conchidea ziarul „Arad és Vidéke”³⁴. Deseori se fac comparații cu răscoala din 1784, condusă de Horia, Cloșca și Crișan. Temîndu-se de „contaminarea”

³⁰ Ioan Slavici, *Răzvrătirea din România*, în „Tribuna”, anul 11, nr. 65, din 21 martie-3 aprilie 1907; vezi și Ioan Slavici, *Memento*, în „Tribuna”, nr. 71, din 28 martie-10 aprilie 1907, p. 1—2.

³¹ *Aradi Ujság* (Ziarul din Arad), anul 8, nr. 75, din 23 martie 1907, p. 2.

³² *Ibidem*, nr. 79, din 28 martie 1907, p. 2. *Tribuna*, anul 11, nr. 68, din 24 martie/6 aprilie 1907, p. 2. *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1967, p. 526.

³³ *Aradi Ujság* (Ziarul din Arad), anul 8, nr. 82, din 31 martie 1907, p. 1.

³⁴ *Arad és vidéke* (Aradul și regiunea lui), anul 27, nr. 66, din 26 martie 1907, p. 8.

³⁵ Arhivele Statului Arad, fond Primăria orașului Ineu. Acte prezidențiale nr. 12/1907, p. 1. Documentul ne-a fost comunicat de tov. Andrei Caciora care îl publică în acest volum. Îi mulțumim și pe această cale.

³⁶ *România Muncitoare*, anul 3, seria 2, nr. 46, din 13—20 ianuarie 1908, p. 2.

populației locale, în mare majoritate română și țărănească, care evident simpatiza cu frații săi de dincolo de Carpați, autoritățile locale au luat măsuri severe pentru prevenirea mișcărilor. Astfel, la 4 aprilie 1907, primpretorul plășii Ineu a dispus ca „să se ia măsuri pentru cea mai atentă supraveghere a populației românești din comitat, îndeosebi cu faptul dacă nu se observă că românimea de aici să aprobe această mișcare, sau să fie solidară cu ea și nu se arată cumva asemenea semne care ar putea călăuzi spre ridicarea unei mișcări atât de primejdioase”³⁵. În același timp, în cetatea din Arad a fost creată o bază militară cu trupe pregătite pentru o dislocare rapidă.

O simpatie fără echivoc față de răscoala din 1907 din România au manifestat-o muncitorii arădeni. În viziunea lor, răscoala țărănească a jucat un important rol istoric, dovedind energiile revoluționare ale celei mai numeroase clase sociale a națiunii române. Plecînd de la ideile lor destul de clare, privind alianța muncitorească-țărănească, elucidată în cursul mișcărilor agrar-socialiste (1891—1907), ei au înțeles că răscoala din 1907 marchează un mare pas înainte spre făurirea acestei alianțe, cheazăia democratizării țării. Acest punct de vedere a fost susținut de muncitorul Ioan Crețu din Arad, membru al Comitetului Central al secției române a P.S.D., la marea întrunire publică ce a avut loc la București, cu ocazia celei de a treia conferințe a sindicatelor și cercurilor socialiste din România, la care participase ca delegat oficial, la 6—7 ianuarie 1908. Potrivit relatării apărute în ziarul socialist bucureștean „România Muncitoare”, Ioan Crețu a arătat că „muncitorii socialiști în unire cu muncitorimea țărănească vor fi aceia care vor transforma România reacționară într-o Românie liberă”³⁶.

O poziție fermă, alături de țărani răsculați, a luat Ioan Crețu și în cuvîntarea rostită la congresul secției române, care a avut loc la finele anului 1907 la Arad, susținînd drepturile legitime ale milioanei de truditori ai pămîntului românesc³⁷.

Același congres, într-una din rezoluțiile sale, a declarat că : „Profîtînd totodată de această ocazie, muncitorii români social-democrați... adînc mișcați, salută memoria fraților țărani căzuți pe Cîmpurile României pentru pămînt și libertate”³⁸. De această poziție foarte înaintată s-au apropiat și elementele cele mai avansate din rîndurile Partidului Național Român, care activau în orașul Arad. Fără îndoială, în acest sens primează punctul de vedere amintit, formulat de Vasile Goldiș, care s-a pronunțat pentru trecerea pămîntului roditor în mîinile acelor care-l muncesc. Implicit, militînd pentru această idee, marele gînditor și om politic arădean se pronunța pentru lichidarea rămășițelor feudale, pentru democratizarea totală a structurii agrare, pe ambele versante ale Carpaților. Și Ioan Slavici s-a pronunțat, într-o măsură, pentru legitimitatea mișcărilor țărănești. „E adevărat — scria Ioan Slavici în materialul său trimis de la Măgurele — că în urma unei exploatari neomenoase țără-

³⁷ *Tribuna*, anul 11, nr. 283, din 29 decembrie—11 ianuarie 1908, p. 4.

³⁸ *România Muncitoare*, anul 3, seria 2, nr. 45, din 6—13 ianuarie 1908, p. 2—3.

nimea e agitată de o nemulțumire mai mult sau mai puțin legitimă³⁹. O poziție asemănătoare a luat-o Eugen Brote în coloanele „Tribunei“, arătînd că „Orice om nepreocupat trebuie să recunoască îndreptățirea acestei nemulțumiri și înțelege și simțămintele de desperațiune de care este cuprins țaranul strîns din toate părțile“⁴⁰. Poziția lui Ioan Russu Șirianu și a majorității redactorilor de la „Tribuna“ nu se deosebește esențial de aceste păreri democratice.

O luare de poziție cu ceva mai diferențiată a produs problema presiunilor sîngeroase puse la cale de autorități și care au culminat prin asasinarea celor 11.000 de țărani. Mișcarea muncitorească și socialistă a condamnat fără echivoc aceste măsuri. Astfel, în articolul intitulat „Fă bine și așteaptă rău“, semnat „Florin“, care pare a fi pseudonimul unui militant arădean, și apărut în ziarul socialist „Adevărul“, sînt subliniate meritele istorice ale acestei generații care a luptat cu armele în mîini pentru cucerirea independenței naționale a României în 1877 și acum luptă pentru democratizarea țării, dînd dovada unui patriotism fierbinte. Autorul articolului subliniază că „Ei au fost cei dintii, care au sărit șanțurile Plevnei și Griviței și au înfipt drapelul trei culori român pe murul puternic al cetății de la Plevna iar pe cel turcesc l-au închinat prințului Carol, ridicîndu-l la rangul de rege și țara la independență...“. Acum însă cercurile reacționare „le dau gloanțe de pușcă și tunuri pentru că au îndrăznit a pretinde pămînt și plată mai omenească pentru munca lor“, citim în numărul din 7 aprilie 1907, al ziarului amintit.

Cercurile democratice burgheze, în virtutea limitelor lor de clasă sau din rațiuni politice, au luat adesea o poziție mai puțin deschisă. În tot cazul, această problemă a fost tratată de pe poziții foarte înaintate și în articolele care par a fi ieșit de sub ȋscusitul condei al lui Ioan Russu Șirianu. Materialele privesc problema din punctul de vedere al obiectivului central al întregii națiuni române: desăvîrșirea unității statului național. La fel, autorul vedea tragedia pierderilor de sînge ale națiunii, deoarece oamenii ar fi putut contribui vîi cu mai mult succes la propășirea patriei, indiferent că ei mor în haine țărănești sau au fost îmbrăcați în uniforme militare.

Pornind de la aceste premise, justificate și obiectiv valabile, pierderea sîngelui românesc de pe urma evenimentelor părea foarte dureroasă autorilor articolelor anunțate. „S-a ajuns astfel la vărsare de sînge. Se înțelege, nu e treaba noastră să judecăm cine e de vină că a curs sînge: țărănimea înfuriată, ori miliția, care-și are legile și regulile ei mai aspre? Oricum ar fi, noi nu putem învinui, că și unii și alții ne sînt frați dulci... ci deplîngem viețile stînsse“⁴¹. Uneori „Tribuna“ publică știri în care, într-un fel sau altul, pune la îndoială necesitatea salvelor trase de către soldați. Astfel, ziarul a publicat o lungă informație în care se arată explicit că nu corespund adevărului știrile potrivit cărora țăraniii l-ar fi atacat sau chiar omorît pe maiorul Boureanu la Botoșani, ceea ce ar fi

³⁹ *Tribuna*, anul 11, nr. 65, din 21 martie—3 aprilie 1907, p. 1.

⁴⁰ Brote, p. 1.

⁴¹ *Tribuna*, anul 11, nr. 55, din 9/22 martie 1907, p. 1.

dezlănțuit represiunile sîngeroase, soldate cu victime⁴². O poziție mai fermă a luat ziarul „Controla“ din Timișoara, care constată cu durere soarta vitregă a țăranilor răniți⁴³.

Mai tirziu, în ultimele zile ale răscoalei, „Tribuna“ vorbea despre „energica, dar necesara intervenție a forței armate“, lăudînd totodată și noii prefecți liberali, care „liniștesc“ sătenii, explicîndu-le proiectele guvernului pentru îmbunătățirea situației lor. Pe alocuri, prefecții serveau chiar ca mijlocitori pentru stabilirea unor „relațiuni normale între proprietari, arendași și săteni“⁴⁴.

Cercurile progresiste arădene au respins cu cea mai mare hotărîre articolele publicate de unele gazete vădit reacționare, care scriau despre mișcarea țăranimii răscolate exagerînd caracterul și proporțiile acțiunilor duse împotriva exploatatorilor. Difuzarea acestor știri, mai ales punerea lor într-o lumină tendențioasă de către unele gazete reacționare, urmărirea, de fapt, fabricarea unor argumente în vederea inițierii unor acțiuni brutale împotriva mișcării de eliberare națională a românilor din Transilvania. Această campanie a fost sincronizată în mod deliberat cu discutarea parlamentară a legii școlare a lui Adalbert Apponyi. Invocînd pretinsa persecutare a oamenilor muncii maghiari, care locuiau sau munceau ocazional în România, din partea țăranilor răscolți, ziarul reacționar „Arad és Vidéke“ cerea o intervenție militară imediată a monarhiei dualiste⁴⁵. Aceste voci izolate nu au fost însă urmate de mai multe ziare arădene, ca de exemplu, „Aradmegyey Közlöny“ (Gazeta de comitatul Arad), care apărea la Ineu, sau „A Hétröl“ (Despre săptămîină), care apărea la Chișineu Criș. O ripostă categorică acestor știri tendențioase, care au fost vînturate într-o măsură și în lunile următoare, a dat-o însuși I.C. Frimu, cu ocazia unei vizite făcută la Arad, la sfîrșitul anului 1907. El venise aici împreună cu dr. Rakovski și alți militanți ai mișcării socialiste din România, ca să participe la congresul secției române a P.S.D. I.C. Frimu a răspuns la întrebările puse de redactorul ziarului „Függetlenség“ (Independența), de nuanță justistă. „El a spus — precizează redactorul — că ungerii numai pentru că sînt maghiari nu sînt persecutați în România. Ei numai atunci sînt persecutați, dacă sînt în Partidul Social Democrat“ (Uniunea Socialistă, n.n.)⁴⁶. Această relatare era conformă realităților, întrucît muncitori români din Transilvania au fost expulzați cu sutele din România, în anul 1907, potrivit ordinului guvernului liberal, ceea ce a atras și protestul socialiștilor de pe ambele versante ale Carpaților, fapt discutat amănunțit la amintitul congres socialist de la Arad⁴⁷.

---

⁴² *Ibidem*, p. 2—3.

⁴³ *Controla*, anul 13, nr. 13, din 1/14 aprilie 1903, p. 3.

⁴⁴ *Tribuna*, anul 11, nr. 63, din 18/31 martie 1907, p. 2; nr. 66, din 22 martie/4 aprilie 1907, p. 3.

⁴⁵ *Arad és vidéke* (Aradul și regiunea lui), anul 27, nr. 69, din 23 martie 1907, p. 1.

⁴⁶ *Függetlenség* (Independența), anul 7, nr. 5, din 8 ianuarie 1908, p. 5.

⁴⁷ România Muncitoare, anul 3, seria 2, nr. 45, din 6—13 ianuarie 1908, p. 2—3.

Viitorul social, nr. 4, noiembrie 1907, p. 359.

Analizînd ştirile tendenţioase ale presei şovine, economistul român Dimitrie Lascu a publicat o replică în ziarul „Nagyváradi Napló“ de orientare progresistă, unde activase o lungă perioadă şi marele poet maghiar Ady Endre. „Pe deoparte ura manifestată aproape deschis faţă de poporul român, pe de altă parte comunitatea internaţională de interese a feudalismului şi capitalismului, împiedică această presă să onoreze măcar cu un cuvînt bun mişcarea ţăranilor români, care de fapt nu urmăreşte altceva decît să elibereze poporul...“⁴⁸, arată autorul articolului. Reproducînd unele fragmente din acest articol, ziarul „Tribuna“ evidenţiază avertismentul pe care autorul îl dădea cercurilor guvernante reacţionare din Transilvania, care erau chemate să tragă mai de grabă concluziile necesare din evenimentele istoriei, decît să ponegrească mişcarea legitimă a ţăranilor din România: „Atît mai adaog numai că, după suprimarea revoluţiei lui Horea, feudaalii din Ardeal nu numai că n-au prins minte, ci din contră au continuat cu exagerarea monstruoziţităţilor pînă ce a trebuit să izbucnească revoluţia din 1848“, arată Dimitrie Lascu⁴⁹. Mergînd mai departe pe firul istoriei, Valeriu Branişte reamintează în „Drapelul“ că: „Pe cînd în România răscoala contra lipitorilor nesăţioase a fost rezultatul unui lung şir de suferinţe amare, izvorită din lipsă de pămînt şi de hrană, pe atunci la noi (în Transilvania, n.n.) s-a vărsat sîngele unor oameni care n-au comis cine ştie ce crimă şi n-au luat nimănui bucăţura din gură, ci au cerut poate, să le îmbunătăţească şi lor soarta“⁵⁰. Concretizînd şi mai mult această aluzie, „Tribuna“ arată deschis că la Şepreuş (1903), la Mehadia etc. „au fost împuşcaţi mai mulţi oameni decît în cele patru zile de răscoală, în cinci judeţe ale României“⁵¹. Amintitul articol, semnat de Dimitrie Lascu, subliniază, la rîndul său, şi crimele autorităţilor dualiste comise la Alesd (1904)⁵². La fel, „Tribuna“ din Arad, răspunzînd acuzaţiilor răspîndite de un ziar şovin, arată că scopul legii lui Apponyi nu poate fi decît să împiedice să mai izbucnească „la noi“ astfel de „foc“ (răscoale ţărăneşti, n.n.) şi subliniază că aceste cercuri reacţionare folosesc asemenea argumente pentru a justifica scopurile lor ascunse. Legea lui Apponyi urmărea, de fapt, să subordoneze intereselor statului burghez-moşieresc pe învăţătorii români confecionali „ca prin ei să ne crească nu copii şi români, cari să pomenească duios şi cu cinste numele lui Horea şi Iancu, ci beciznici care nu se mai gîndesc la drepturile omului şi drepturile naţionale pentru care au murit frînţi pe roată Horea, Cloşca şi Crişan şi atîtea mii de voinici a lui Iancu...“⁵³.

În lupta împotriva acestor idei reacţionare, cercurile democratice româneşti contau pe ajutorul şi înţelegerea elementelor progresiste maghiare. „Rog insistent publicul maghiar — scria Dimitrie Lascu — mai

⁴⁸ *Nagyváradi Napló* (Jurnalul din Oradea), anul 10, nr. 79, din 5 aprilie 1907, p. 1—2.

⁴⁹ *Tribuna*, anul 11, nr. 69, din 25 martie—7 aprilie 1907, p. 4.

⁵⁰ *Drapelul*, anul 7, nr. 30, din 13/26 martie 1907, p. 2.

⁵¹ *Tribuna*, anul 11, nr. 55, din 9/22 martie, 1907, p. 1.

⁵² *Nagyváradi Napló* (Jurnalul din Oradea) anul 10, nr. 79, din 5 aprilie 1907, p. 3.

⁵³ *Tribuna*, anul 11, nr. 55, din 9/22 martie 1907, p. 1.

ales în numele sfînt a conviețuirii pașnice dintre noi, atît de necesare, ca să trateze cu meritatul dispreț pe acești răufăcători. Să nu le dea lor credit, chiar dacă se referă la răscoala lui Horea și Cloșca, deoarece în final întotdeauna trebuie avut în vedere mobilul mișcării⁵⁴.

În viziunea cercurilor democratice arădene, apărea limpede faptul că înăbușirea sîngeroasă a răscoalei țărănești din 1907 nu poate constitui finalul tragicelor evenimente, ci trebuiesc luate grabnice măsuri pentru ajutorarea victimelor și ereziilor lor, pentru amnistierea celor care zac în temnite și, mai presus de orice, trebuie sprijinită acțiunea pentru democratizarea structurilor social-politice ale României, în primul rînd soluționarea problemei agrare. Toate acestea au devenit urgente și necesare în scopul fortificării statului național român, spre care gravita Transilvania, dornică să se elibereze de sub stăpînirea habsburgică⁵⁵.

Dintre aceste sarcini, o urgență deosebită a avut asistența răniților, a familiilor îndoliate sau ale căror cămine au fost distruse cu ocazia represiunilor. Nu a fost deci întimplător faptul că „Tribuna“ a publicat scrisoarea d-nei Paraschivescu, una din frunțile societății „Crucea Roșie a doamnelor din România“. Această organizație luase ființă în anul 1906 și avea o structură organizatorică distinctă de cea a societății înființate în 1876. Scrisoarea amintită a descris activitatea unei ambulanțe a acestei societăți în sectorul Băilești (Dolj) și Negoiești (Dolj) etc., asistînd răniții și erezii victimelor⁵⁶. Desigur, publicarea acestei scrisori avea menirea să mobilizeze publicul arădean în vederea contribuirii cu ofrandele sale la activitatea acestor ambulanțe. Consiliul general al Societății Crucea Roșie, în ședința sa din 19 martie/1 aprilie 1907, a constatat „că prin reprimarea răscoalelor țărănești au căzut răniți țărani și soldați. «Crucea Roșie» este chemată a-și îndeplini rolul său, venind în ajutorul răniților“. În consecință, s-a alocat în favoarea ambulanțelor amintite suma de 13.194 lei⁵⁷. Această sumă fiind insuficientă, s-a făcut apel la ajutorul opiniei publice românești de pretutindeni. Potrivit datelor găsite pînă în prezent, se pare că primul apel în acest sens, lansat în Transilvania, a apărut în revista arădeană „Biserica și Școala“, la 25 martie/7 aprilie 1907. Textul apelului, formulat foarte probabil de Roman Ciorogariu, în conformitate cu optica cercurilor democratice arădene, conținea o chemare, care se referea exclusiv la ajutorarea victimelor răscoalei: „Crucea Roșie a carității și a umanității — arată apelul — își ridică steagul mîngîierii pe cîmpul trist al luptelor în cari frați de ai noștri din România au trebuit să fie uciși și răniți de frați de ai noștri. Vor fi răniți și nevoiași destui pe cîmpul răscoalelor și unde sînge a curs, «Crucea Roșie» nu poate să lipsească“⁵⁸.

⁵⁴ *Nagyváradj Napló* (Jurnalul din Oradea), anul 10, nr. 79, din 5 aprilie 1907, p. 2.

⁵⁵ *Buletinul Societății Naționale de Cruce Roșie*, anul 5, nr. 3—4 (număr jubiliar 1876—1926), București, 1926, p. 50. *Crucea Roșie din România 1876—1976*, București, 1976, p. 54, 57.

⁵⁶ *Tribuna*, anul 11, nr. 82, din 10/23 aprilie 1907, p. 4.

⁵⁷ Arhiva Comitetului Central al Organizației „Crucea Roșie“ București, Procesele verbale ale Consiliului General și ale Comitetului Central, 1882—1918, p. 227—228.

⁵⁸ *Biserica și Școala*, anul 36, nr. 13, din 25 martie/7 aprilie 1907, p. 6.

Un nou imbold a fost dat acestei acțiuni de ajutorare odată cu lansarea apelului semnat de George Pop de Băsești, președintele Partidului Național Român. Apelul a fost publicat inițial în foaia „Gazeta de Duminică“, care apărea la Șimleul-Silvaniei. Președintele, personal, a oferit cu această ocazie însemnata sumă de 1000 coroane⁵⁹. Acest apel a fost preluat, în întregime sau în esență, de toate ziarele românești democratice, desigur și de „Tribuna“⁶⁰. „Dl. George Pop de Băsești, președintele Partidului Național Român... — arăta «Drapelul» — a oferit pentru văduvele și orfanii țăranilor români împrușcați pe vremea răscoalei agrare din România suma de 1000 coroane... Sperăm că apelul venerabilului președinte al Partidului Național Român va afla răsunset pretutindenea unde locuiesc români“, sublinia «Drapelul»⁶¹.

Cercetările noastre făcute în diferite arhive, locale și din București, nu au putut duce pînă acum la descoperirea listei ofertanților arădeni, iar „Gazeta de Duminică“ publicase numai numele donațiilor din comitatele Satu Mare și Sălaj⁶². Judecînd însă după felul în care publicul românesc arădean s-a comportat cu ocazia marilor acțiuni naționale de acest fel, nu ne îndoim că și de această dată situația a fost asemănătoare. Pe bună dreptate constata această gazetă la încheierea acțiunii: „Acest apel, izvorît din dragostea de frate, către frați și surori, a fost apreciat și primit cu adevărată căldură, atît din partea ziarelor de la noi, cît și din partea celor din România liberă și ne place a crede că colecțiile trimise de-a dreptul la direcțiunea «Crucii Roșii» din București, vor face o sumă considerabilă“⁶³.

Problema proceselor intentate țăranilor acuzați de a fi participat la răscoală, a determinat noi luări de poziție, izvorîte din considerente democratice, ale militanților arădeni. În timpul proceselor judecate în perioada aprilie—iunie 1907, „Tribuna“ a acordat un spațiu considerabil desfășurării acestora. Ziarul a insistat asupra pledoariilor rostite de avocații apărării, care susțineau, într-o formă sau alta, nevinovăția acuzaților. Autorul relatărilor subliniază motivele întemeiate care au împins țăranii la răscoală. Cu ocazia judecării celor 14 acuzați din Bășeni-Stîrci (județul Argeș), ziarul critică comportarea juraților, deoarece „se observase de la început că atitudinea juraților nu-i deloc favorabilă acuzaților. Ei ședeau nepăsători pe bănci, fără să dea nici o atenție pledoariilor“. Sentința aspră pronunțată de amintita instanță a determinat nemulțumiri în rîndul auditoriului. „Publicul impresionat peste măsură, era înfuriat împotriva juraților, cari dăduseră dovadă de o totală lipsă de inimă și judecată rece, mai ales că pagubele făcute de țăranii proprietarului Agate Vasiliu fuseseră evaluate de el însuși“, scria „Tribuna“⁶⁴. Cu vădită satisfacție au fost înregistrate cazurile în care țăranii au fost achitați,

⁵⁹ *Gazeta de Duminică*, anul 4, nr. 17, din 5 mai 1907, p. 1—3.

⁶⁰ *Tribuna*, anul 11, nr. 93, din 27 aprilie 1907, p. 2—3.

⁶¹ *Drapelul*, anul 7, nr. 47, din 26 aprilie/9 mai 1907, p. 3.

⁶² *Gazeta de Duminică*, anul 4, nr. 24, din 23 iunie 1907, p. 2.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Tribuna*, anul 11, nr. 132, din 15/28 iunie 1907, p. 2—3.

cum este cazul celor 20 de acuzați din Rușenii Noi sau al celor din București (Dolj). Descriind desfășurarea procesului, ziarul „Tribuna“ arăta că „în urma verdictului de achitare acuzații pornesc plini de bucurie, iar jurații sînt fericiți“⁶⁵. Ziarul s-a grăbit să publice în august 1907 și o statistică privind situația proceselor intentate țăranilor răsculați. Potrivit acestor date, în final au fost date în judecată 7.807 persoane. Desigur, aceștia constituie o infimă parte din numărul celor care au înfundat inițial temnițele sau au fost vremelnice arestați. Dintre 1.153 de acuzați judecați, pînă în vara anului 1907, un număr de 1.066 au fost achitați. Acest fapt reprezenta, desigur, un mare cîștig de cauză pentru cei ce se solidarizează cu răsculații⁶⁶.

Judecînd după această poziție înaintată, apare limpede faptul că cercurile democratice arădene și, în general, cele din Transilvania, s-au raliat acțiunii duse pentru amnistierea tuturor țăranilor improcesuați. Cuvîntul de ordine în acest sens a fost dat tot de George Pop de Băsești, președintele P.N.R., care, în apelul său din 5 mai 1907, arăta : „Îmi permit a-mi așterne rugarea către înaltul guvern al României, ca în disciplinarea nefericiților răzvrătitori... mai mult bine poți face cu milă și cu iubirea, decît cu exagerarea paragrafilor din codicele penale, care procedură numai ar înmulți durerile nealinate“⁶⁷. Ziarul „Drapelul“ a luat poziție mai clară, arătînd că „sînt mii de țărani închiși în temnițele din România pentru participare la răscoală, așteptînd judecată“, și care trebuie amnistiați⁶⁸.

Nu încapă nici o îndoială că amnistierea majorității participanților la răscoală, în virtutea decretului regal din 17 august 1907, a constituit o mare victorie a forțelor progresiste de pe ambele versante ale Carpaților.

Reconcilierea țăranimii, fortificarea statului național român și realizarea marilor comandamente naționale, desăvîrșirea unității statului național român și democratizarea lui, depindeau în mare măsură de felul în care înțelegeau guvernanții vremii să soluționeze problema agrară din România, care interesa în mod nemijlocit cea mai numeroasă clasă a societății românești. În acest context, toți conducătorii democrați ai poporului român din Transilvania au considerat necesar să-și spună punctul de vedere, folosind însă un limbaj plin de tact, impus de realitățile politice contemporane. Semnificativă pentru această poziție este chemarea intitulată „Către frații mei Români : Să ajutăm pe văduvele și orfanii din România“, semnată de George Pop de Băsești, președintele Partidului Național Român, publicată la 5 mai 1907. „Am încredere în conducătorii providențiali ai României libere, care în înalta lor înțelepciune și cu patriotismul lor luminat, au cunoscut cari sînt rădăcinile adevărate cari au pricinuit neîndestulare...“ Reflectînd la această idee, președintele Partidului Național Român preciza : „Văd și știu acei înțelepți

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 130, din 13/26 iunie 1907, p. 6; nr. 159, din 18/31 iulie 1907, p. 2.

⁶⁶ *Tribuna*, anul 11, nr. 179, din 14/27 august 1907, p. 2.

⁶⁷ *Gazeta de Duminecă*, anul 4, nr. 17, din 5 mai 1907, p. 3.

⁶⁸ *Drapelul*, anul 7, nr. 51, din 5/18 mai 1907, p. 3.

bărbați de stat că asanarea relilor stă în crearea astor fel de condițiuni pe seama țărănimii, ca toți să aibe traiul asigurat prin proprietate de pământ, care să le întindă puțința de o dezvoltare economică sănătoasă, totodată să aibă puțința de a se cultiva în școli populare corespunzătoare, conduse de un cler luminat și de o învățătorime la înălțimea chemării, să li se dea pășuni țăranilor pentru prăsirea vitelor și păduri pentru trebuințele cășii și pentru industria economiei rurale și prin aceste să li se creeze și asigure existența și fericirea din care să izvorească mărirea regatului⁶⁹. Respingînd de fapt tezele conservatoare care susțineau chiar și în aceste momente integritatea latifundiilor, George Pop de Băsești sublinia că aceste reforme sînt „dorința noastră“, cari sîntem frați de un sînge și arătăm toată interesarea față de soarta fraților noștri⁷⁰.

Față de aceste păreri progresiste ale președintelui P.N.R., o mare parte a militanților arădeni manifestau opinii și mai avansate. Fără îndoială că, în acest sens, primează cunoscuta declarație a lui Vasile Goldiș, care se pronunța pentru trecerea întregului pământ roditor în mîinile acelor care îl cultivă, pe ambele versante ale Carpaților. În fond, în viziunea lui Vasile Goldiș, dezvoltarea social-economică, în țările locuite de români, în mod inevitabil trebuia să ducă la desființarea marii proprietăți funciare și la democratizarea totală a sistemului agrar.

Dincolo de aceste luări de poziție principiale, a căror materializare nu devenise încă posibilă, în condițiile raportului de forțe existente pe ambele versante ale Carpaților, o bază de discuție pentru îmbunătățirea concretă și imediată a situației țărănimii din România, o constituia manifestul regal, publicat la 13 martie 1907, elaborat de fapt de guvernul liberal, recent intrat în funcție⁷¹.

Desigur, acest proiect, în ciuda unor elemente pozitive pe care le cuprindea, nu era chemat să realizeze soluționarea democratică a întregii probleme agrare, cu atît mai mult cu cît nu-și propunea desființarea sistemului latifundiar. Aceste măsuri, aplicate în anii 1907—1908, au inspirat o anumită încredere în rîndul elementelor democratice arădene privind îmbunătățirea situației truditorilor pămîntului. „O singură mîngiere ne rămîne — scrie Ioan Slavici în «Tribuna» din Arad — că în urma acestei grele încercări conducătorii vieții noastre morale vor ajunge, în sfîrșit, să se convingă cu toții că trebuie neapărat să fie ocrotiți țăranii prin măsuri înțelepte, nu numai în ceea ce privește starea lor economică, ci și în viața morală“. În aceste condiții, așteptările românilor de pretutindeni și, în primul rînd, ale celor din Arad le formulase Ioan Russu Șirianu, care conducea în această perioadă redacția „Tribunei“. În articolul „Invierea cea de obște“, publicat în numărul de Paști al ziarului și tipărit printr-un tiraj considerabil, autorul a analizat în fond necesitatea aplicării unor reforme în favoarea țăranilor din România și

⁶⁹ *Gazeta de Duminică*, anul 4, nr. 17, din 5 mai 1907, p. 2.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1967, p. 799. Textul proclamației a fost publicat și de *Controla*, anul 13, nr. 11, din 18/31 martie 1907, p. 2—3.

perspectivele luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania. Desigur, față de mulțimea proceselor de presă intentate colaboratorilor ziarului și lui personal de către procuratura din Oradea, formulările trebuiau să fie adecvate, dar inteligibile tuturor. El abordează întreaga problematică din punctul de vedere amintit, al intereselor întregii națiuni așezate în spațiul dintre Marea Neagră și cîmpia Tisei. „Capitala României noi o vedem tare — scria Ioan Russu Șirianu — nu numai în virtutea fortărețelor ridicate și a gurilor de foc, cari o apără, ci mai ales pentru că — vorba noastră veche — d-acolo răsare soarele românismului”⁷². Statul național român a făcut progrese, „avînd tot ce trebuie” unui stat „modern”, „numai țărani fericiți nu sînt”⁷³.

Evenimentele răscoalei țărănești din 1907 au constituit un calvar pentru „România liberă” și acum trebuie „să nădăjduim în obștească înviere”. Tot în acest articol, Ioan Russu Șirianu, cu deosebită plasticitate și ingeniozitate, subliniază importanța acestor reforme, care ating în cel mai înalt grad soarta celor cinci milioane de țărani de dincolo de Carpați, temelia națiunii, în timp ce alte trei milioane de români, continuă să îndure asuprirea pajurii bicefale. „Dacă soarta a rînduit să trăim însetoșînd după dreptate, noi, cei trei milioane de aici — scria Ioan Russu Șirianu — pună-se capăt cel puțin plîngerii celor cinci milioane de țărani de dincolo, căci țărănimea e temelia neamului”⁷⁴. În concluzie arată, cu claritate deosebită, legătura organică între realizarea reformelor preconizate dincolo de Carpați, întărirea statului național românesc și soarta românilor din Transilvania. „Cînd se va desăvîrși această reformă, se va fi înzecit puterea actuală a României și plini de bucurie și mîngîiere în fața propășirii fraților noștri și noi de aici vom putea să luptăm mai cu încredere în **adăstarea învierii celei de obște**” — conclusea autorul. Subliniind ultimele cuvinte, făcea și o aluzie la mult așteptatul act istoric care a fost împlinit peste 11 ani, la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918⁷⁵. Nu e deloc întimplător că, peste cîteva zile, „Tribuna” publică felicitarea pe care Gheorghe Pop de Băsești, președintele P.N.R., o adresase lui Ioan Russu Șirianu, pentru publicarea acestui articol, care pare a fi una din cele mai strălucite performanțe gazetărești ale autorului⁷⁶.

În perioada care a urmat, „Tribuna” și, în general, militanții mișcării muncitorești și democratice arădene au urmărit realizarea practică a acestor reforme, insistînd la aplicarea prevederilor celor mai esențiale.

În anii care au urmat răscoalei țărănești din 1907, gîndirea social-politică arădeană se adîncește și mai mult, folosind din plin învățămintele istorice ale acestui viforos an. Analiza evenimentelor, făcută sub impulsul stării de moment și mai tîrziu în condiții mai liniștite, a contribuit la cristalizarea definitivă a conceptului de stat național unitar și

⁷² Ioan Russu Șirianu, *Invierea cea de obște*, „Tribuna”, anul, 11, nr. 91, din 22 aprilie '5 mai 1907, p. 1.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Tribuna*, anul 11, nr. 93, din 27 aprilie/10 mai 1907, p. 7.

democratic românesc, așa cum a fost formulat în istorica hotărîre de la Alba Iulia, de la 1 Decembrie 1918. În elaborarea acestui concept s-au evidențiat gânditorii arădeni, în frunte cu Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop, Ioan Suciș și alți militanți ai mișcării, imprimînd ideile lor înaintate documentului care marchează o piatră de hotar în istoria României.

Răscoala țărănilor din 1907 din România constituie, deci, unul dintre cele mai luminoase momente ale istoriei patriei, ale mișcării revoluționare și democratice care au avut loc pe pămîntul românesc. Nu întîmplător programul partidului nostru, elaborat sub nemijlocita conducere a tovarășului Nicolae Ceaușescu, și aprobat de istoricul congres al P.C.R., apreciază că : „Paralel cu dezvoltarea mișcării muncitorești, la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului al XX-lea, iau o amploare tot mai mare mișcările țărănești, care culminează cu marea răscoală din primăvara anului 1907. Prin proporțiile și intensitatea ei, răscoala din 1907 a scos în evidență necesitatea imperioasă a înlăturării relațiilor feudale din agricultura României, a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi țărănești. Totodată ea a dezvăluit marile energii revoluționare ale țărănimii care a înscris în acel an una din paginile glorioase ale luptei sociale a poporului român. În cursul desfășurării răscoalei din 1907 s-au manifestat pentru prima dată în mod activ colaborarea și solidaritatea în luptă a muncitorimii cu țărănimea, prevestind zorii alianței muncitorești-țărănești ce avea să devină cea mai puternică forță socială și politică a societății noastre”⁷⁷.

LA RÉVOLTE DE 1907 DES PAYSANS DE ROUMANIE DANS LA VISION DES FORCES DÉMOCRATIQUES D'ARAD

(Résumé)

Les deux premiers décennies du XX-ème siècle marque une étape importante dans le développement ascendant de la société roumaine, devant la nation roumaine existant des problèmes importants concernant l'achèvement de l'unité de l'état national et l'accélération des structures sociales existantes sur les deux versants des Carpates.

Ces réalités ont réclamé des efforts soutenus de la part de toutes les forces progressistes. A côté de la jeune classe ouvrière, la plus importante force motrice de la lutte pour la libération nationale et sociale, un rôle particulier a eu la paysannerie.

L'ouvrage met en relief le fait qu'en 1907, la paysannerie réclamait, sur les deux versants des Carpates, la validation immédiate des revendications majeures, sociales et nationales qui devenaient de plus en plus impérieuses.

---

⁷⁷ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism*. Ed. Politică, București, 1975, p. 36.

Au début de l'année 1907, la paysannerie de Roumanie commence à résoudre par le voie révolutionnaire le problème agraire, une des plus importantes revendications démocratiques et anti-féodales.

L'auteur fait la liaison entre les événements d'au-delà des Carpates et ceux de Transylvanie où la problématique de la grande révolte paysanne de 1907 a été suivie et analysée avec beaucoup d'esprit de responsabilité.

Dans ce contexte, Arad, devenu dans la période post-mémorandique (1895—1905) le principal centre de la lutte de libération nationale du peuple roumain de Transylvanie, joue un rôle important à populariser les actions des paysans de Roumanie.

Par l'activité de quelques représentants importants du mouvement de libération nationale comme Vasile Goldiș, Ioan Russu Șirianu, Ioan Slavici où d'autres personnalités marquantes, uns d'entre eux étant des témoins des événements de 1907, les Roumains de Transylvanie étaient renseignés sur la lutte des masses paysannes insurgeés.

La presse, premièrement *La Tribune*, le mouvement ouvrier d'Arad ont accordé une attention particulière à la révolte, faisant vivre leur opinion autorisé.

L'ouvrage démontre que dans la vision des éléments socialistes et démocratiques d'Arad apparaît clairement le fait que la résolution progressiste du problème agraire en Roumanie est l'interdépendance avec l'achèvement de l'unité nationale désirée par les Roumains qui se trouvaient encore sous domination étrangère.

La population des environs d'Arad, Roumains, Hongrois, Allemands et d'autres nationalités, regardait avec sympathie et solidarité les efforts de la paysannerie de Roumanie.

En conclusion, l'ouvrage démontre que dans les années venus après la révolte de 1907, dans la pensée sociale-politique d'Arad s'approfondit des plus en plus net le concept d'état unitaire et démocratique roumain tel qu'il sera formulé à Alba Iulia en 1918.

ACTIVITATEA CONSILIILOR NAȚIONALE ROMÂNE ȘI A GĂRZILOR NAȚIONALE ROMÂNE DIN JUDEȚUL ARAD

GEORGE MANEA

În toamna anului 1918, criza politică a Austro-Ungariei se apropia de deznodământ. Insuccesele militare de pe front se țin lanț. Soldații părăseau în masă unitățile lor. Puternicele mișcări revoluționare și de eliberare națională ale popoarelor asupra procesului dezagregării imperiului. În același timp, lupta pentru constituirea unor state independente (Cehoslovacia) și pentru desăvârșirea formării statelor naționale unitare (Serbia, Italia, România) se desfășoară într-un ritm accelerat. Lupta popoarelor Europei pentru a pune capăt războiului se intensifică în toate țările beligerante. În aceste luni de frământare, lupta revoluționară a maselor se împletește cu mișcarea de eliberare națională a popoarelor asupra¹.

Forțele principale care acționau în acest sens în toate țările central-europene și sud-răsăritene erau forțele interne: clasa muncitoare, țărănimea, burghezia, intelectualitatea democrată, dar nu puțin a contribuit la creșterea fluxului revoluționar faptul că aceste țări erau situate între două zone revoluționare: Rusia, unde se desfășura revoluția socialistă, și Germania, unde începuse revoluția burghezo-democratică².

La sfârșitul lunii octombrie 1918, prăbușirea Imperiului austro-ungar devenise un fapt împlinit. La 31 octombrie s-a alcătuit noul guvern, condus de cancelarul Karl Renner, care a anunțat că armistițiul și pacea se vor încheia în cel mai scurt timp, iar Austria va deveni republică.

Criza a evoluat asemănător și în Ungaria, unde puternicele acțiuni ale maselor au sprijinit activitatea Consiliului național maghiar, care a fost înființat în ziua de 25 octombrie 1918 și era condus de contele Károlyi Mihály, cunoscut pentru atitudinea sa filoantantistă³.

Revoluția burghezo-democratică din Ungaria iese biruitoare și la 1 noiembrie 1918, este proclamată republica populară. Guvernul revoluționar ungar, condus de Károlyi, hotărăște înființarea consiliilor și gărzii

---

¹ *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, București, 1968, p. 353—355.

² *Ibidem*, p. 355—356.

³ *Ibidem*, p. 358.

lor naționale. Guvernul mai încerca, în disperarea sa, să constrângă naționalitățile la recunoașterea „republicii ungare unitare”⁴.

În mijlocul frământărilor generale, a constituirii statelor independente, naționale și unitare, românii din Transilvania se pregătesc să-și realizeze aspirațiile seculare.

Țărănimea începe să-și facă dreptate, în diferite părți ale Transilvaniei și Banatului, încă din a doua jumătate a lunii octombrie : notarii și jandarmii vechiului regim sînt scoși din funcții, proprietarii nemeși pedepsiți și alungați. Muncitorimea, la rîndul ei, mai ales cea din Banat, pretinde pace și guvern democratic⁵.

După discuții și tratative laborioase la inițiativa social-democraților, în noaptea de 30 spre 31 octombrie se hotărăște constituirea Consiliului Național Român, iar în ziua de 31 octombrie Consiliul Național Român s-a declarat în mod public constituit⁶.

Revoluția biruise, Europa era cuprinsă de valul mișcărilor revoluționare și naționale. Popoarele ceh și slovac, croat, sloven, sîrb, bosniac își proclamaseră statele lor naționale. Era vremea ca și românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș să-și constituie Consiliul Național Român, „unicul for care reprezintă voința poporului român și se bazează pe libera hotărîre, asigurată de curentul vremii și de voința popoarelor libere”⁷.

Consiliul Național Român, care în 2 noiembrie își stabilește locul de activitate la Arad, noul guvern al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, de sub președenția lui Ștefan Cicio Pop, avînd ca secretar pe Gheorghe Crișan, se găsea în fața unor probleme excepționale. Soldații aflați în diferite părți ale monarhiei, trebuiau organizați, îndrumați, trebuia reorganizată administrația locală, în cele mai multe locuri inexistentă, după alungarea primpretorilor și notarilor, trebuia asigurată liniștea, viața și bunurile oamenilor⁸.

Din orașul Arad, care de ani de zile era un veritabil centru politic al românilor, Consiliul Național Român Central a dirijat întreaga acțiune de „organizare a vieții politice” pe teritoriul Transilvaniei, care s-a concretizat prin crearea la nivelul comitatelor a consiliilor naționale comitatense. La rîndul lor, aceste consilii au îndrumat în mod direct crearea consiliilor naționale locale în toate orașele și satele Transilvaniei⁹.

Pe acest fundal se desfășoară și evenimentele din județul Arad. În cele ce urmează, vom încerca să le descriem, în baza actelor, documentelor, scrierilor, informațiilor și a ziarelor din acel timp.

---

⁴ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 331.

⁵ *Ibidem*, p. 332.

⁶ *Ibidem*, p. 334.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 336.

⁹ *Unirea Transilvaniei cu România*, 1 Decembrie 1918, Ediția a II-a, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1972, p. 563.

Încă de la începutul lunii octombrie, în județul Arad a existat o situație revoluționară, datorată în mare parte mizeriei generată de războiul îndelungat și sub influența ideilor revoluționare, răspândite de o seamă de soldați reveniți de pe fronturi. Vicecomitele Schill, din Arad, descrie această atmosferă încărcată care s-a agravat „prin influența întorsăturii nefavorabile a evenimentelor externe și de pe fronturi“. În continuare, Schill arată că după „...manifestația din Arad, soldații s-au întors acasă înarmați...“ și la 1 noiembrie, dar mai ales în 2 noiembrie, mișcările de revoltă au luat o amploare atât de mare încît forțele poliției n-au putut să facă față situației. În 4 noiembrie vicecomitele a primit ordin din partea guvernului maghiar să sprijine Consiliul Național Român pentru restabilirea ordinii. În urma mișcărilor populare o mare parte a conducerilor comunale au fost îndepărtate, iar notarii au fost alungați¹⁰.

Martorii oculari descriu evenimentele revoluționare, care s-au declanșat în Arad. „La 1 noiembrie, a izbucnit mișcarea revoluționară la Arad“, nota Tr. Mager, unul dintre organizatorii gărzilor naționale române din județul Arad, comandant al secției Hălmagiu¹¹. Chiar de la gara orașului ofițerii și soldații erau obligați să-și lepede rozeta cu inițialele împăratului de pe chipie. Pe străzi, muncitoare, susținute de cîțiva soldați, degradau ofițerii și gradații, astfel că în dimineața zilei de 1 noiembrie, nu mai vedeai în oraș decît un fel de soldați, agitîndu-se și discutînd aprins. „Din cetatea Aradului soldații ieșeau cu sutele și se îndreptau spre gară. Fiecare își luase cîte o carabină nouă, muniție în saci și se îndreptau cu multă voie bună spre casele lor din satele județului Arad“¹².

În acele zile de la începutul lunii noiembrie, soldații părăseau fronturile „fiecare prevăzut cu armă și explozive în raniță“. Călăreții veneau călare, cei de la trenuri cu furgoane încărcate, și în general orice vehicul a fost folosit pentru întoarcerea de pe fronturi, pentru a scăpa cu viață din iadul tranșelor.

De viltoarea evenimentelor au prins de veste și întemnițații din penitenciarul militar, din cetatea Aradului, care după o scurtă luptă cu un pluton de soldați au reușit să evadeze¹³.

Deci, la 1 noiembrie 1918 s-a desființat garnizoana austriacă din județul Arad.

La 2 noiembrie, la cafeneaua „Hungaria“, 14 ofițeri români inițiază constituirea Sfatului Militar Român, oferindu-și serviciile Consiliului Național Român Central.

Acestora li s-au alăturat noii veniți de pe fronturi și în locuința locotenentului Petre Oprea au constituit, de fapt, Sfatul Militar Român. S-a hotărît ca ofițerii români să se prezinte generalului Resch, coman-

¹⁰ *Aradi Közlöny*, an XXXIII, nr. 254, 8 noiembrie 1918, p. 1—2.

¹¹ Traian Mager, *Ținutul Hălmagului*, vol. IV, Arad, 1939, p. 10.

¹² *Ibidem*, p. 11.

¹³ *Ibidem*, p. 11—12.

dantul garnizoanei pieței, spre a-i aduce la cunoștință, că ei se consideră ieșiți din armata austro-ungară și se pun la dispoziția C.N.R.¹⁴.

La această consfătuire au fost prezenți : căpitanii Victor Cernea, Moise Rișcuția și Teodor Șerb, locotenenții Vasile Blăgău, Iustin Neamț, Ioan Martin, Simion Laslo Pop și Cornel Albu, sublocotenenții Dumitru Bodea și Petre Oprea, apoi elevii plutonieri Victor Hotăran, Traian Mager și Traian Chirilă. Cu toții au semnat o declarație de solidarizare, într-un proces verbal, hotărînd și înființarea comandamentului gărzilor naționale, sub conducerea căpitanului Teodor Șerb¹⁵.

După încercarea nereușită, din 2 noiembrie, a generalului Resch, de a-i reține pe ofițerii români de la acțiunea lor, în 3 noiembrie, seara, s-a depus primul jurămint al gardiștilor români. Printre cei 30 care au depus jurămintul către națiunea română și către C.N.R. au fost : Cornel Albu (Arad), Dimitrie Bodea (Arad), Traian Mager (Hălmagiu), Traian Chirilă (Socodor), Ilie Ișpan (Curtici), Petru Luștea (Bîrsa), Ilie Miclean (Aciuța), Ioan Martin (Seceani), Petre Oprea (Arad), Aurel Popescu (Nădab) etc.¹⁶. Apoi, după cum se hotărîse, fiecare urma să plece spre locurile natale sau acolo unde era mai cunoscut, pentru a organiza gărzile naționale române. În acest scop toți cei ce depuseseră jurămintul primesc „credenționale“ (împuterniciri, n.n.) din partea C.N.R. Aceste împuterniciri, semnate de Ștefan Cicio Pop, autorizau trimișii C.N.R. pentru organizarea satelor locuite de români și totodată pentru menținerea ordinii¹⁷.

Desființarea armatei austro-ungare, sub influența acțiunilor revoluționare ale muncitorilor, în afară de nimicirea principalului instrument de represiune al Imperiului habsburgic, a mai avut și o altă consecință deosebit de importantă. Soldații întorși acasă, în cea mai mare parte țărani, erau fie martori oculari ai acțiunilor revoluționare ale muncitorilor din orașe sau chiar participanți direcți la aceste acțiuni. Aceștia au devenit factorii de extindere a mișcării revoluționare la sate.

Astfel, vicecomitele comitatului Arad declara la 7 noiembrie 1918 că „după demonstrația din 31 octombrie din Arad, soldații staționați în oraș au părăsit înarmați posturile lor și s-au împrăștiat în comunele județului...“¹⁸.

Ura țăranilor — acumulată de ani și ani împotriva jandarmilor, notarilor, solgăbirănilor, exponenți ai regimului de asuprire — s-a accentuat și mai mult în timpul războiului, cînd rechizițiile, mobilizările, problema ajutoarelor de mobilizare au constituit pentru autoritățile locale prilejul nenumăratelor abuzuri. Țăranii desfășoară în primele zile ale lunii noiembrie 1918 un atac general împotriva organelor locale ale vechii pu-

¹⁴ *Ibidem*, p. 12—13.

¹⁵ *Știrea*, an VIII, nr. 136, din 1 decembrie 1938, p. 6—7.

¹⁶ Traian Mager, *op. cit.*, p. 17.

¹⁷ *Ibidem*, p. 18.

¹⁸ V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, 1960, p. 490.

teri de stat. Ei alungă pe conducătorii autorităților locale, dezarmează jandarmii, împart pământul, vitele, depozitele de grâne ale moșierilor.

În părțile Hălmagiului, în decursul anilor de război, dar în special după introducerea rechizițiilor, populația a suferit îndoit. În acele părți, lipsite de cereale, a fost interzisă aducerea acestora, în timp ce vitele hăl măgenilor erau rechiziționate „cu preț maximal“, stabilit de autorități. Alimentele se distribuiau cu „bilete eliberate de către funcționarii străini, dușmănoși populației“. În fond, aprovizionarea se făcea din depozitele care erau manipulate de notari, dar distribuirea se făcea în defavorul populației, rația acesteia fiind uneori redusă pînă la 30% din cuantumul stabilit¹⁹.

În casele funcționarilor stăpînirii și pe la toți protejații acestora s-au dosit saci de făină și tot felul de alimente ce se cuveneau a fi distribuite maselor înfometate. „În timp ce funcționarii abuzivi își hrăneau porcii cu făină, văduvele de război și familiile celor ce luptau pe front trebuiau să facă cozi, zile întregi, la cancelariile notarilor, pentru a putea ajunge la cîtiva pumni de făină neagră“²⁰.

Profundele nemulțumiri create au declanșat acțiuni ale demobilizaților și ale țăranilor care, în pofida interdicțiilor, pun stăpînire asupra cancelariilor notariale și asupra magaziiilor de alimente.

În Hălmagiu, la 3 noiembrie 1918, zi de tîrg săptămînal, demobilizații au intrat în depozitele de alimente, împărțindu-le. Jandarmii și garda financiară, travestiți în haine civile, au abandonat posturile lor și au fugit spre Arad. Notarii, funcționarii preturei, ai jandarmeriei de ocol au părăsit și ei ținutul²¹.

Plecînd din tîrg către satele lor, țăranii de la Bănești au ocupat cancelaria notarială, împărțindu-și făina, zahărul și petrolul, depozitate acolo²². La Vîrfurile, comerciantul Moskovitz a servit de bună voie conținutul prăvăliei, satisfăcînd cerințele alimentare ale localnicilor.

Autoritățile locale se vor adresa mai tîrziu C.N.R. pentru a i se restitui contravaloarea produselor restituite²³.

Sătenii din Hăl măgel au pătruns și ei în biroul notarial²⁴. Cel mai mare stoc de alimente a fost redat maselor în urma sechestrării magaziei gării din Hălmagiu, în care erau depozitate făină, sare, zahăr, petrol, săpun, cafea etc.

În părțile de cîmpie ale județului Arad, la Comlăuș se hotărăște să se liciteze averea notarului Zoltan Fothy, fugit din comună²⁵ de teama locuitorilor care voiau să-l pedepsească pentru abuzurile săvîrșite. Interesante sînt evenimentele din această comună, unde locuitorii români, maghiari și germani au acționat înfrățiți împotriva organelor vechii pu-

¹⁹ Traian Mager, *op. cit.*, p. 20.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 21—22.

²² *Ibidem*, p. 22.

²³ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 50/1918, f. 1.

²⁴ Traian Mager, *op. cit.*, p. 22.

²⁵ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 80/1919, f. 1—2.

teri locale. Soldații întorși de pe fronturi, împreună cu locuitorii din comuna Comlăuș, la 3 noiembrie, au „asediat” pe notarul Zoltan Fothy în cancelaria sa, cerându-i să dea seamă de faptul că familiile rămase acasă nu au primit ajutorul de război în bani și alimente. Atitudinea mulțimii a devenit tot mai energică și se îndrepta nu numai împotriva notarului, ci era vizat și judele Ioan Cuiedan și casierul Ilie Drig. În fața atitudinii maselor, oficialitățile comunei promit în contul ajutorului reclamat împărțirea a cîte 100 coroane. Peste noapte, prinzînd de veste că notarul intenționa să fugă, s-au postat oameni de pază în locuința lui. Dar, prin șiretenie, cu toate acestea, notarul reușește să părăsească comuna²⁶. La Șilindia, în încercarea localnicilor de a obține alimentele dosite de speculanți, intervenția jandarmilor împotriva lor s-a soldat cu uciderea a două persoane, pe motiv că victimele se găseau în preajma locului în care era respectiva magazie²⁷.

Țăranii au acționat în același sens și în alte sate din județul Arad : la Socodor²⁸, Almaș²⁹, Arăneag³⁰ etc. La Pecica, de pildă, un număr de aproximativ 100—150 de persoane au pretins bucate. După cum raportau autoritățile, pericolul era atît de iminent încît pentru a-l preîntîmpina, s-au împărțit alimentele solicitate, evitînd astfel „starea de revoltă”³¹.

La Petriș, sătenii s-au hotărît să dezarmeze jandarmii, al căror rost nu-l mai înțelegeau, din moment ce populația era constituită în gardă națională română care „să susțină ordinea în sat”³². Autoritățile nu mai puteau face față situației. Jandarmii, notarii, întreg aparatul de represiiune și funcționăresc era alungat din satele județului. Încercarea vicecomitelui din Arad, de a apela către episcopul ortodox român din Arad, pentru liniștirea poporului, dovedește din plin acest fapt. Astfel, în 2 noiembrie 1918, vicecomitele cere ca episcopul să dea dispoziție protopopilor din județul Arad ca, prin ei, preoții și învățătorii să liniștească poporul și să sprijine acțiunea administrației pentru restabilirea ordinii³³.

În unele sate din județul Arad vechile autorități au încercat să se opună cursului firesc al evenimentelor. În urma îndemnurilor unor proprietari, care nu puteau să creadă că pămîntul le fuge de sub picioare, în cîteva locuri jandarmii au împlinit rolul odios de executanți orbi, maltratînd și omorînd zeci de țărani. Astfel de acțiuni de represiiune au avut loc la Mindruloc, Cicir, Cintei, Pecica, Șilindia, Nadăș, Șomoșcheș, Honțișor etc. Țăranii din Mindruloc și Cicir, care mai mult de 4 ani au suferit în urma abuzurilor notarului Bernath Ferencz, menținut în funcție și continuînd cu fărădelegile, l-au pedepsit împrăștiindu-i averea agonisită din sudoarea lor. Drept răzbunare, notarul, însoțit de 30 soldați, se în-

²⁶ Ibidem, dosar nr. 21/1918, f. 1.

²⁷ Ibidem, dosar nr. 21/1919, f. 1.

²⁸ Ibidem, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 2/1918, f. 1.

²⁹ Ibidem, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 44/1918, f. 1.

³⁰ Ibidem, dosar nr. 1/1918.

³¹ Ibidem, dosar nr. 88/1918, f. 1.

³² *Românul*, an VII, nr. 8, din 17 noiembrie 1918, p. 3.

³³ Arhiva Episcopiei ort. rom. Arad, grupa II, dosar nr. 35/1914, act. nr. 4092/1918.

toarce în Mîndruloc. În urma acestui act inuman, cad victime răzbunării notarului, doi săteni³⁴. De asemenea, au mai avut loc atrocități comise de autoritățile fostului regim în Pecica, unde au fost împușcate 3 persoane³⁵, la Șilindia cad victimă 2 persoane³⁶, iar la Nadăș au fost uciși de jandarmi 7 persoane³⁷. Proprietarii din Chișineu Criș au organizat o acțiune de reprimare îndreptată asupra țăranilor din Cintei, care s-a soldat cu moartea a 5 persoane³⁸.

În vîltoarea luptelor revoluționare care au dus la prăbușirea monarhiei austro-ungare, și în ținutul Aradului apar primele consilii naționale locale, organe reprezentative ale populației românești. Consiliile naționale numite și „sfaturi” și gărzile naționale județene, cercuale, înființate peste tot în Transilvania în prima jumătate a lunii noiembrie, preiau puterea locală, înlocuind instituțiile vechi, slujitoare ale unor interese străine poporului³⁹.

La 3 noiembrie 1918, la Buteni se constituie consiliul național român comunal, care preia agendele comunale⁴⁰. La fel se procedează și în comuna Comlăuș. Exemplul este urmat în zilele următoare de locuitorii din Șiclău⁴¹, Vărșand⁴², Socodor⁴³ etc. Era firesc ca aceste consilii, atît în componența lor, cît și în activitatea desfășurată, să poarte amprenta mișcărilor revoluționare, care au avut loc în părțile Aradului în acele zile, și care se înscriu în realitatea Transilvaniei prin efervescența și amploarea lor. În urma constituirii Consiliului național român județean la Arad, la 20 noiembrie 1918, se lansează o circulară, în vederea generalizării consiliilor comunale.

În acest scop sînt desemnați intelectuali localnici, avînd funcția de comisari, pentru convocarea și organizarea adunărilor populare electivă. Aceste adunări s-au desfășurat într-o atmosferă entuziastă, sub semnul năzuinței de eliberare națională. În general, în județul Arad aceste alegeri s-au petrecut aproximativ pînă la 15 decembrie 1918. În aceeași perioadă au luat naștere, în majoritatea comunelor de români, gărzile naționale, organe executive ale consiliilor naționale.

Crearea consiliilor naționale comitatense și locale apare ca un rezultat firesc al efervescenței revoluționare care domnea în întreg teritoriul Transilvaniei și al influenței pe care o aveau în rîndurile mase-

---

³⁴ *Românul*, an VII, nr. 8, din 17 noiembrie 1918, p. 3.

³⁵ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 113/1919, f. 1.

³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 21/1919, f. 1.

³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 26/1919, f. 1—2.

³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 70/1919, f. 7.

³⁹ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 338; Ștefan Pascu, *Desăvîrșirea unității de stat a poporului român*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, tomul XI, 1968, p. 94.

⁴⁰ Arhivele Statului București, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 1/1918.

⁴¹ *Ibidem*, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 18/1918, f. 4—5.

⁴² *Ibidem*, dosar nr. 1/1918—1919, f. 67—69.

⁴³ *Ibidem*, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 2/1918, f. 1.

lor P.N.R. și P.S.D., conducătorii politici și ideologici ai luptei naționale a românilor⁴⁴.

Datorită tradițiilor de luptă socială și de eliberare națională, care au avut loc în părțile Aradului, în perioada antebelică, sub influența intelectualității satelor, situată pe poziții mai înaintate, datorită conștiinței de clasă a țărănimii sărace, și a proletariatului agricol, întărit, mai ales, în cursul luptelor agrar-socialiste, alegerile desfășurate în aceste părți, în marea majoritate a cazurilor, poartă trăsături democratice, în funcție de raportul de forțe existent în localitatea respectivă. Pe drept cuvânt conludea unul dintre vorbitorii de la adunarea populară din Șeitin, postulatul zilei : „poporul să se conducă pe sine însuși...”⁴⁵.

În general, din procesele verbale încheiate cu ocazia alegerilor, cât și din alte acte, se observă că la adunările populare electivă, numărul participanților cu drept de vot deliberativ a fost mult mai mare decât numărul alegătorilor investiți cu acest drept de legile cenzitare ale Ungariei burghezo-moșierești. Astfel, la Socodor, în adunarea populară electivă din 7 noiembrie numărul participanților a fost de cca. 400 de persoane⁴⁶, la Mîndruloc în 10 noiembrie a fost de față „toată comuna”⁴⁷, la Mîsca, la alegerea consiliului național român comunal, au votat „toți bărbații de la 20 de ani”, în total 153, prin vot secret⁴⁸, iar la Conop, în 4 decembrie, au participat la scrutin toți bărbații de la 21 de ani în sus⁴⁹. Rapoarte similare avem și din Luguzău⁵⁰, Căpruța⁵¹, Bătuța⁵².

În aceste condiții, consiliile naționale române apăreau ca organe ale mișcării burghezo-democratice românești, care reflectau în compoziția lor social-politică complexitatea forțelor motrice ale luptei pentru desăvîrșirea statului național român. De asemenea, oglindeau și lupta maselor populare pentru transformări democratice. Astfel, în comuna Chertiș (azi Prunișor) comisarul cere ca între cei 12 membri ai consiliului național român comunal să se aleagă : „nu numai dintre cei cu stare bună ci și dintre cei mai săraci, nu numai dintre foștii soldați, ci și dintre cei ce au fost acasă și au ajutat familiile celor duși”⁵³.

Mai ales în comunele unde au avut loc mișcări țărănești, influența păturilor sărace, în special la alegeri, se evidențiază mult mai clar. Raportul delegatului C.N.R. din județul Arad, Ioan Nicorescu, ne dă informații prețioase asupra atmosferei care domnea la adunările populare din aceste comune, în momentele alegerilor consiliilor și a gărzilor naționale românești. Astfel, la adunarea populației din Curtici „între cei aleși

⁴⁴ *Unirea Transilvaniei cu România, 1 Decembrie 1918*, ediția a II-a, sub redacția lui Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, București, 1972, p. 573.

⁴⁵ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar 3/1918, f. 2.

⁴⁶ Ibidem, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 2/1918, f. 1.

⁴⁷ Ibidem, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 2/1918, f. 3—4.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 1/1918—1919, f. 46—48.

⁴⁹ Ibidem, dosar nr. 15/1919.

⁵⁰ Ibidem, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 5/1918, f. 1.

⁵¹ Ibidem, fond 874, C.N.R. Arad, dosar nr. 1/1918—1919, f. 11.

⁵² Ibidem, f. 6—7.

⁵³ Ibidem, f. 14.

sînt unii din clasa săracilor, soldaților de prin tranșee, dar așa e vremea democratică, trebuie să ne mulțumim. De altminteri, dinșiși sînt oameni de pace și înțelegere, ceea ce a dovedit ședința de constituire și decidența altor cauze destul de importante... Aceste toate ne îndreptățesc a crede că sfatul nostru nu-i rău ales, deși bogații nu sînt aproape de loc reprezentați. Acesta e doar spiritul vremii, soarta s-a întors...⁶⁴.

Un raport al președintelui consiliului național român comunal din Seleuș, arată că în comună domnește „sentința de dispunere a poporului de sine...⁶⁵. Rapoarte similare cunoaștem din Șepreș, în care se menționa lapidar că „elementul serios al comunei ia parte... la mișcările actuale⁶⁶, Agriș, unde comisarul pentru alegerea consiliului național român comunal nota că : „... toată lumea e în fierbere... am lăsat curs liber dorinței și voinței poporului...⁶⁷. „În Hodoș, menționa un raport, comitetul parohial, format din oameni mai în etate stă sub influența tineretului“, care înclină mult spre „bolșevism“ (spre idei democratice, n.n.)⁶⁸.

Tipică pentru adunările populare din județul Arad, este cea din Simbăteni. Această adunare, convocată la 3 decembrie, enunță în procesul verbal că „nu este mulțumită de comitetul comunal și alege consiliul național român comunal din sînul lor“, format din 21 de membri. De asemenea, adunarea exprimă nemulțumirea împotriva notarului George Kalman, care „le-a făcut atît rău, mai ales în timpul războiului“. Adunarea hotărăște numirea în postul de notar pe învățătorul Petru Lupaș. În continuare „adunarea se declară nemulțumită de antistie și alege o nouă antistie“ (formată din jude primar, jude secundar, casier, doi jurați, tutor orfenal), după care cei aleși depun jurămîntul că vor fi cu credință față de C.N.R. și față de consăteni⁵⁹.

Cu ocazia alegerilor pentru consiliile naționale române din comune sînt semnalate și unele referiri la atitudinea mai radicală a maselor populare. Astfel, un proces verbal constată că în comuna Conop sînt răspîndite „ideile bolșevice“ și că locuitorii, împreună cu ostașii, amenință cu distrugerea bunurilor moșierești⁶⁰. De asemenea, un alt act oficial din 3 ianuarie 1919, semnat de președintele consiliului național român din Și-clău arată că „spiritul socialismului“ a pătruns în comune⁶¹.

Îngrijorarea autorităților reprezenta o dovadă elocventă a stării revoluționare a maselor populare, a spiritului noului, care bîntuia cu tărie în acea perioadă. Raportul comisarului împuternicit cu alegerea C.N.R. din cercul Hălmagiului, menționa că vreo 80 de țărani, foști sol-

⁶⁴ Ibidem, dosar nr. 21/1918, f. 1.

⁶⁵ Ibidem, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 3/1919, f. 1.

⁶⁶ Ibidem, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 72/1919, f. 5.

⁶⁷ Ibidem, dosar nr. 15/1919.

⁶⁸ Arhiva Episcopiei ort. rom. Arad, grupa II, dosar nr. 35/1914, act. nr. 19, 55 și 293/1919.

⁵⁹ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura Arad, C.N.R. Arad, dosar nr. 23/1918.

⁶⁰ Arhivele statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 115/1919, f. 1.

⁶¹ Ibidem, dosar nr. 14/1919, f. 1.

dați, au vrut să pună primar dintre ei, căci „azi poporul suveran este domn”⁶². Raportul primarului din Măderat către comisarul cercual cuprindea rînduri despre „manifestele și broșurile” difuzate printre săteni de partidul muncitorilor⁶³. Starea de spirit a maselor populare din județul Arad, stîrnea griji și consiliului național din Oradea care recomanda C.N.R. din Arad să ia măsuri pentru stăvilirea „bolșevismului” din Talpoș, care amenința să se extindă și în Bihor⁶⁴.

În unele comune, la constituirea consiliilor naționale române au participat și locuitorii maghiari, germani sau de altă naționalitate. La Gurahonț au fost de față „aproape toți locuitorii comunei, fără deosebire de lege și religie”. Între cei 11 membri ai consiliului ales figurează și 4 reprezentanți ai celorlalte naționalități: Gomboș, jude, Mihail Szuhanek, Dezideriu Benkő, învățător și Iosif Zenich, lăcătuș⁶⁵. La această adunare populară a fost delegat din partea C.N.R. din Arad E. Costina, comandantul secției gărzilor naționale române din Gurahonț. La Otlaca (azi Grăniceri) participă la munca consiliului național român cetățeanul Ioan Schneider⁶⁶, iar la Vârșand găsim ca membru în consiliu pe Pavel Gyöngyös⁶⁷.

La Șeitin, consiliul național român comunal, în dorința de a deveni cît mai reprezentativ, hotărăște, în 22 noiembrie, întregirea lui cu 60 membri, pe baza aprobării populare ca fiecare familie și confesiune să fie reprezentată⁶⁸. În citeva localități funcționau consilii mixte, care aveau menirea de a elimina neînțelegerile dintre naționalități. Cu toate că la Ineu, Chișineu Criș, existau astfel de consilii, în general, în județul Arad această formă nu a dat rezultatele scontate, din pricina atitudinii unor conducători ai consiliilor naționale maghiare și, în special, datorită menținerii în conducerea locală a unor reprezentanți ai vechii administrații, cum a fost vicecomitele Schill. La Chișineu Criș, consiliul național român a fost constituit în 8 decembrie. În procesul verbal de constituire se menționa că în localitate există un „Consiliu popular cu jumătate de membri români și jumătate maghiari”⁶⁹.

Reprezentanții socialiștilor au fost și ei incluși în consiliile naționale române. La Arad, în consiliul național român local, constituit la 3 noiembrie, au fost aleși din partea socialiștilor Vasile Maghiar, Ioan Costa și Ludovic Feier, împreună cu 3 reprezentanți ai Partidului Național Român, deci pe bază de paritate între cele două partide. De asemenea, delegați ai C.C. ai secției române a P.S.D. au participat la multe întruniri din numeroase localități: Vârșandul Nou și Vechi, Micălaca, Pecica,

⁶² Ibidem, dosar nr. 163/1918, f. 1.

⁶³ Ibidem, dosar nr. 13/1919, f. 1.

⁶⁴ Ibidem, dosar nr. 55/1919, f. 1.

⁶⁵ Ibidem, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 3/1918, f. 3—4.

⁶⁶ Ibidem, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 78/1918, f. 1.

⁶⁷ Ibidem, dosar nr. 1/1918—1919, f. 67—69.

⁶⁸ Ibidem, dosar nr. 3/1918, f. 2.

⁶⁹ Ibidem, dosar nr. 1/1918—1919, f. 16.

unde s-a constituit consiliul național român local, cuprinzând 5 socialiști etc.⁷⁰.

Aripa democrată a burgheziei, formată din mica burghezie și din intelectuali cu vederi mai largi, care reprezentau majoritatea în cadrul P.N.R., dorea să dea un caracter reprezentativ consiliilor naționale. Astfel, în urma acestor alegeri, în componența consiliilor naționale române intrau intelectuali (învățători, avocați, uneori medici, agronomi, preoți etc.), meseriași și, sporadic, muncitori, acolo unde existau. De cele mai multe ori președintele consiliului național român era desemnat în persoana preotului ortodox român din localitatea respectivă, iar funcția de secretar (notar) a fost încredințată învățătorului confesional. Dar marea majoritate a membrilor consiliilor naționale române din toate comunele județului Arad o formau țărani, atît cei mai înstăriți, cît mai ales cei săraci, care și-au cucerit în perioada alegerilor o preponderență evidentă, ce reiese din rapoartele comisarilor delegați cu buna desfășurare o constituirii consiliilor. În aproape toate cazurile, dacă consiliul era format din 12 membri, cel puțin 10 erau țărani. **Acest fapt explică și măsurile democratice luate de foarte multe consilii comunale în perioada cît ele au avut conducerea efectivă a satelor.** În unele localități numărul membrilor din consiliile naționale române era mai mare. Astfel, în Măderat, consiliul era format din 26 de membri, din care 23 erau țărani, unul era învățător și unul preot, ultimul îndeplinind funcția de președinte⁷¹.

În unele cercuri ale județului Arad, președinții consiliilor naționale române erau țărani. În special în cercul Hălmagiului se observă acest fapt. Din numărul de 33 consilii naționale române comunale din acest cerc, în 11 localități calitatea de președinte era deținută de țărani⁷². Astfel, în Tohești președinte era Traian Șuba, în Sirbi, George Ștefea, în Tîrnăvița, Nicolae Bașa, în Cristești, Petru Tolciu, în Leasa, Ioan Cotoc, în Leștioara, Nicolae Mihiț, în Groși, Ioan Malea, în Guravăii, Simeon Căprar, în Budești, Ioan Buda, în Dumbrava, Ioan Jiva, în Răstoci, Nicolae Șurtea, toți consemnați de Traian Mager drept „plugari“.

Problema principală care frămînta masele populare în această perioadă a fost realizarea dorinței străvechi de a înfăptui statul național român unitar. În conștiința românilor devenea tot mai clară ideea că hotărîrile decisive în acest sens trebuie să fie opera lor. Oglindind această năzuință, cu ocazia constituirii consiliului comunal din Drauț, vorbitorul Pop Milenție constată că „...astăzi fieștecare națiune dispune liber asupra sorții sale...“⁷³.

Concomitent cu formarea consiliilor naționale române se formează gărzile naționale române. „La Arad s-a format garda națională română cu mare însuflețire, încă din 1 noiembrie. Toți ostașii și ofițerii români

⁷⁰ *Desăvîrșirea unificării statului național român*, sub redacția lui Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, București, 1968, p. 308.

⁷¹ Informații primite de la Petre Suciu, fost gardist din Măderat, jud. Arad, născut în 1894, din Arad, Bd. Republicii nr. 62.

⁷² Traian Mager, *op. cit.*, p. 41—42.

⁷³ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 1/1918—1919, f. 29.

aleargă sub drapelul național român cu nespusă bucurie“, notează ziarul „Românul“, în primul său număr după reparație⁷⁴.

Alcătuirea gărzilor naționale românești a constituit cea de a doua trăsătură fundamentală a procesului de organizare a luptei naționale a românilor din Transilvania. Ele au avut în cursul acestei lupte menirea forței executive pentru aplicarea hotărârilor inițiate de consiliile naționale și ale forței publice care să asigure ordinea și liniștea pe întreg teritoriul Transilvaniei⁷⁵.

Se stabilise, tot la începutul lunii noiembrie, împreună cu sfatul militar național maghiar din Arad, că în comunele cu majoritate română ordinea să fie susținută numai de către gărzile naționale române. Prin intermediul ziarului „Românul“ se publicau apeluri pentru înființarea gărzilor naționale române în toate comunele județului. Scopul constituirii acestor gărzi era definit de Consiliul Național Român Central ca fiind: „susținerea ordinei, împiedecarea jafurilor, omorurilor și volnicțiilor“. Teritoriul de acțiune pentru gărzile naționale românești din județul Arad era județul cu câteva sate și comune din județele învecinate: Nădlac, Șeitin (Cenad), Sînicolaul Mic, Firiteaz, Felnac, Secusigiu (Timiș), Beliu etc.

Comandamentul suprem al tuturor gărzilor naționale române era stabilit cu sediul la Arad. De el aparțineau gărzile județene, cercuale și comunale, în mod ierarhic. Gărzile rurale sau comunale erau conduse de câte un ofițer sau subofițer. Gardiștii foloseau uniforma militară pe care o aveau ori veșminte civile. Ca semn distinctiv aveau o bandă tricoloră la brațul stîng, cu inscripția „Garda națională română“. Totodată, prin regulamentul publicat, se comunicau drepturile de soldă, de alimentare, încartiruirea pentru gardiști, precum și alte dispoziții de organizare⁷⁶.

La 9 noiembrie 1918 era definitivată organizarea gărzilor naționale române din județul Arad. Prin ordinul de zi nr. 1 se anunța că garda națională română din Arad își avea sediul în clădirea școlii civile și că gărzile cercuale vor fi comandate de ofițerii cei mai mari în rang. Erău desemnați drept comandanți: Moise Rișcuția (Arad), locotenentul Virgil Ciacian (Pecica), sublocotenentul George Ardelean (Nădlac), locotenentul Adrian Popescu (Chișineu Criș), locotenentul Ștefan Peneș (Șiria), voluntarul Silviu Pășcuț (Ineu), stegarul Petru Petica (Tîrnova), locotenentul Ștefan Neamțu (Sebiș), Ioan Suci (Hălmagiu), căpitanul Nerva Oncu (Baia de Criș), căpitanul Eugen Beleş (Radna), locotenentul Teodor Roxin (Lipova) și căpitanul Aurel Crișan (Aradul Nou)⁷⁷.

Dintre aceștia, în mod cert, Ioan Suci nu a fost în funcția ce i s-a acordat căci din primele zile ale lunii noiembrie la Hălmagiu a fost Traian Mager, care a organizat întreg ținutul în privința gărzilor naționale. În același ordin, comandanții gărzilor naționale române cercuale erau în-

⁷⁴ *Românul*, an VII, nr. 1, din 8 noiembrie 1918, p. 1.

⁷⁵ Ion Clopoșel, *Misiunea istorică a gărzilor naționale*, București, 1943, p. 7 și urm.

⁷⁶ *Românul*, an VII, nr. 3, din 12 noiembrie 1918, p. 4.

⁷⁷ *Ibidem*.

drumați să ia legătura cu gărzile naționale maghiare, germane sau ale altor naționalități în comunele cu populație mixtă, pentru ca numărul gardiștilor să nu treacă peste procentajul de 50%, cît era prevăzut, din numărul locuitorilor și să pretindă dezarmarea gardiștilor peste acea proporție reglementară. În atenția comandai supreme din Arad a fost și asigurarea căilor ferate, pentru care erau prevăzute grupe a cîte 200 de gardiști pentru fiecare din liniile importante ce duceau spre Brad, Zam sau apusul Europei. Pînă la organizarea acestor gărzi separate, cu misiune specială, gărzile naționale din comune au asigurat în fiecare gară ordinea și bunul mers al transportului feroviar⁷⁸.

Mai tîrziu cu două zile, la 11 noiembrie, a avut loc, la Arad, constituirea Comandai supreme a gărzilor naționale române, sub directa îndrumare a lui Ștefan Cicio Pop, ca reprezentant al C.N.R., care trasa ca sarcină organizațiilor militare românești, restabilirea și susținerea ordinii⁷⁹. Președintele C.N.R., în cuvîntarea sa cu acest prilej, a accentuat datoria gardiștilor de a fi luminătorii și voitorii de bine ai poporului, care a fost supus secole de-a rîndul exploatării. De asemenea, arăta că după atîtea suferinți și nedreptăți, poporului trebuie să i se promită împărțirea pămîntului, că fiecare om muncitor va fi împărțășit de bogățiile pămîntului⁸⁰. Poporul era îndemnat să nu se lase furat de pasiune, să trăiască în înțelegere cu celelalte naționalități și să dea ascultare, să aibă încredere în C.N.R.⁸¹. Comanda supremă a gărzilor naționale române o avea maiorul Alexandru Vlad, comandant, locotenentul Rimbaș, adjunct, locotenentul C. Albu, secretar și căpitanul V. Avramescu, locotenentul A. Raicu și S. Mladin, referenți prezidiali, la care se mai adăugau alți referenți⁸².

În unele comune, gărzile naționale române au fost constituite înainte de organizarea conducerii supreme și județene a acestora. Astfel, în Vîrfuri, conducătorii comunei, înainte de a sosi trimisul C.N.R., la 3 noiembrie, din inițiativă proprie, au format garda națională și au arborat steagul național pe casa comunală⁸³. La 6 noiembrie, odată cu constituirea consiliului național român cercual și comunal din Șiria, condus de Iacob Hotăran și respectiv Savu Tămaș, s-a format și garda națională. Aceasta, la 8 noiembrie a însoțit pe Iacob Hotăran la adunarea generală din Covăsînț, unde preotul Cure a fost încredințat cu constituirea antisietii comunale și cu organizarea gărzii naționale. Garda națională română din Șiria a fost condusă de locot. Ștefan Peneș, iar cea din Pîncota de

---

⁷⁸ *Românul*, an VII, nr. 4, din 13 noiembrie 1918, p. 1; Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 344; Ștefan Pascu, *Desăvîrșirea unității de stat a poporului român*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, tomul XI, 1968, p. 98.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Românul*, an VII, nr. 4, din 13 noiembrie 1918, p. 1—2.

⁸¹ *Ibidem*, p. 4; Ștefan Pascu, *Desăvîrșirea unității de stat a poporului român*, în „Analele Institutului de istorie din Cluj”, tomul XI, 1968, p. 99.

⁸² *Românul*, an VII, nr. 5, din 14 noiembrie 1918, p. 4.

⁸³ *Ibidem*, nr. 4, din 13 noiembrie 1918, p. 3.

Maximilian Musca⁸⁴. În jurul datei de 8 noiembrie se înființase și garda națională română din Cherechiu (azi Caporal Alexa), care număra 22 de persoane⁸⁵.

În jurul aceleiași date, garda națională română din Hălmațiu număra 44 de oameni, pentru a căror întreținere locuitorii dăruiseră 50.000 coroane⁸⁶. Garda reușea, în scurt timp, să restabilească mijloacele de comunicație, telefon, telegraf și, în general, menținea ordinea în comună. La adunarea populară din Gurahonț de la 8 noiembrie, garda națională număra doar 12 gardiști⁸⁷, pe cînd la Măderat, garda număra de la început 99 de gardiști, comandați de I. Pescariu, iar apoi de subloc. Lupșa. La adunarea de constituire a gărzii naționale din Măderat a participat și locot. R. Rimbaș, care a dat indicații referitoare la însemnătatea și scopul organizării gărzilor naționale române. Cu această ocazie, primarul a fost înlocuit cu țaranul sărac Florea Berar. Vechiul primar, Ioan Mihuț și cu subprimarul Teodor Tărău fugiseră de frica răzbunării sătenilor, căci, în special în timpul războiului, au abuzat de situația lor, manifestînd prea puțină preocupare față de nevoile familiilor celor plecați pe front⁸⁸.

Gărzile naționale române se organizează la începutul lunii noiembrie, cu însuflețire, în majoritatea comunelor din județul Arad. Cele mai multe s-au organizat concomitent cu consiliile naționale române din localitățile respective. La Șoimoș, în 10 noiembrie au sosit locot. E. Beleş, protopopul Procopie Givulescu și întreg poporul din Radna, cu steag românesc în frunte, pentru a forma garda națională. Ea a fost formată din primii înrolați, în număr de 60⁸⁹.

În Șeitin, adunarea populară din 11 noiembrie a constituit consiliul și garda națională română. Meritul principal al organizării l-a avut Niculiță Manta, farmacist și sublocot. George Ardelean, trimisul C.N.R. Consiliul, cit se poate de reprezentativ, a numărat 40 de bărbați, aleși din toate păturile. Conducerea gărzii a fost încredințată sublocot. George Ardelean, care a fost îndrumat să meargă la Arad, împreună cu întreaga formație, pentru a depune jurămîntul de fidelitate către C.N.R.⁹⁰.

Spre Arad, în acele zile s-au îndreptat, din multe comune ale județului, gărzile naționale române constituite, care au depus jurămîntul către C.N.R.C. Astfel, din Secușiu 130 de feciori, sub filfierea unui mare stindard național, au străbătut strada principală a orașului; din cartierul Pirneava 115 feciori, conduși de locot. Ciorogariu au depus jurămîntul⁹¹. La fel s-a prezentat garda națională română din Felnac, condusă de căpitanul Crișan, care a înrolat un număr de 90 gardiști⁹². De asemenea,

⁸⁴ Informații primite de la același Petre Suci.

⁸⁵ Informații primite de la Ioan Ardelean, fost gardist în Cherechiu (astăzi Caporal Alexa), jud. Arad, născut în 1897, din Arad, str. Minervei nr. 12.

⁸⁶ *Românul*, an VII, nr. 4, din 13 noiembrie 1918, p. 3.

⁸⁷ Arhivele Statului București, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 3/1918, f. 3—4.

⁸⁸ Informații primite de la Petre Suci.

⁸⁹ *Românul*, an VII, nr. 5, din 14 noiembrie 1918, p. 3.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 4.

⁹¹ *Românul*, an VII, nr. 6, din 15 noiembrie 1918, p. 4.

⁹² *Românul*, an VII, nr. 11, din 21 noiembrie 1918, p. 4.

s-au prezentat pentru depunerea jurământului gărzile din Șicula, Gurba, Răpsig, Bocsig, Mînerău, Miniș, Micălaca etc.⁹³. Delegația comunei Pecica s-a prezentat în fața C.N.R.C. în casa președintelui Ștefan Cicio Pop și a depus jurământul de credință. Civili din delegație au primit arme pentru garda națională locală⁹⁴. În acele zile de noiembrie, procesul de constituire a organizațiilor militare românești era deosebit de intens. În prima jumătate a lunii noiembrie erau înființate gărzi naționale române la Berechiu, sub comanda sublocot. Nicodim Bugariu, la Apateu, unde era comandant Ioan Popoviciu, la Șepreuș comandant fiind sublocot. Traian Popoviciu, la Talpoș, sub conducerea învățătorului locot. Ardelean, la Gurba, sub comanda sergentului Pavel Oredan⁹⁵. La 10 noiembrie, la Cermei, 30 de tineri erau constituiți în gardă, sub comanda sergentului major Ioan Sas. În câteva locuri izolate gărzile s-au înființat mai târziu decât consiliile din respectivele localități. În acest mod, la 17 noiembrie se înființează gărzi la Curtici și la 18 noiembrie la Comlăuș⁹⁶.

La sud de Mureș, în cele câteva comune care, conform regulamentului de organizare al gărzilor naționale din județul Arad, erau subordonate acestui organ, s-au format gărzi naționale în a doua jumătate a lunii noiembrie. Astfel, în 14 noiembrie la Secusigiu, unde erau înrolați 100 de gardiști și în 21 noiembrie la Felnac, unde erau 90 de gardiști. În legătură cu celelalte două comune, datele se referă numai la numărul celor din gărzile naționale. Astfel, la Fırteaz erau 29 de gardiști, iar la Fiscut 31⁹⁷.

Consiliile naționale din comunele județului Arad, care îndeplinesc atribuțiile de organe politice locale, reprezentau cele dintii nuclee de administrație românească pe acest teritoriu. Gărzile naționale, denumite uneori și legiuni, erau organe executive ale consiliilor naționale. Puterea efectivă a consiliilor și a gărzilor naționale române ne este relatată în lapidara telegramă din 14 noiembrie a vicecomitelui Schill, către ministrul ungar de interne, prin care raportează că consiliile naționale române, în mai multe cazuri (în majoritatea comunelor, n.n.), se amestecă în cursul administrației⁹⁸. Același fapt, puternica autoritate a consiliilor și gărzilor naționale române, este confirmat de o altă telegramă, din 20 noiembrie, a comisarului guvernamental Ludovic Varjassy către același ministru. În telegramă, comisarul definește drept „concentrare a jandarmeriei” acțiunea de alungare a jandarmilor din comunele județului, dar menționează că în comunele românești ordinea este menținută prin gărzile naționale proprii și că pînă la acea dată au fost desființate 34 de posturi de jandarmi care, în parte, au fost dezarmate. Reîntoarcerea jan-

⁹³ *Românul*, an VII, nr. 12, din 23 noiembrie 1918, p. 3—4.

⁹⁴ *Aradi Közlöny*, an XXXIII, nr. 252, din 6 noiembrie 1918, p. 6.

⁹⁵ *Românul*, an VII, nr. 8, din 17 noiembrie 1918, p. 1.

⁹⁶ *Românul*, an VII, nr. 13, din 24 noiembrie 1918, p. 3.

⁹⁷ Aurora Dolga, *Contribuția românilor bănățeni la Unirea din 1918*, din „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, tomul XI, 1968, p. 64.

⁹⁸ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Actele vicecomitelui, nr. 26601/1918.

darmilor, pe care L. Varjassy o dorește, nu se putea efectua decît cu ajutorul a numeroase forțe militare⁹⁹.

Comisarul L. Varjassy a fost numit în acest post, „la stăruința Consiliului Național Român“, fiind considerat de orientare mai democratică. El conducea la Arad „un ziar cu bune intenții“, „Aradi Hirlap“. L. Varjassy făcea toate înlesnirile pentru o apropiere între unguri și români, iar în preajma datei Adunării de la Alba Iulia și-a oferit tot concursul¹⁰⁰.

Paralelismul care exista în părțile Aradului, în conducerea administrativă, este o situație specifică, cu consecințe nu totdeauna fericite. Actele comitelui și vicecomitelui dovedesc atitudinea neloială a acestora și a administrației maghiare față de Consiliul Național Român în mai multe împrejurări. Pe de o parte, se stabilise ca ordinea în comune să fie asigurată de gărzile naționale, iar pe de altă parte, acțiunea consiliilor naționale maghiare, conjugate cu politica chiar a comisarului guvernamental, ținteau la restaurarea unei forțe de represiune. Este evidentă folosirea tuturor mijloacelor posibile pentru a se menține așa-zisa „integritate teritorială a Ungariei“. Pentru menținerea ordinii publice, C.N.R.C. și-a exprimat acordul cu existența acelor comisari ai guvernului maghiar, care prin trecutul lor, ar furniza o completă garanție, în maniera absolut imparțială, cu care vor uza de puterea lor. Acest acord a fost stabilit în cadrul tratativilor ce au avut loc la Arad, în 13—14 noiembrie 1918, între C.N.R.C. și delegația guvernului maghiar, condusă de Jaszi Oszkar¹⁰¹. La menținerea situației dificile și confuze din județul Arad a contribuit și armistițiul de la Belgrad din noiembrie 1918, prin care se hotărăște înființarea unei linii demarcaționale, stabilită convențional pe Mureș. Deși, ulterior, Consiliul Dirigent a protestat împotriva acestei clauze a lui — încheiat în momentul în care Ungaria nu era încă independentă, iar contele Karolyi nu avea calitatea să încheie un armistițiu în numele Austro-Ungariei — el a rămas în vigoare pînă la 26 februarie 1919¹⁰².

Conform acestui document, orașul și județul Arad continuau să rămînă sub administrație maghiară¹⁰³, care însă nu s-a exercitat decît formal, căci, după cum dovedesc toate actele consiliilor naționale române și chiar declarațiile din acel timp și cele ulterioare ale lui L. Varjassy, în comunele județului, administrația a fost controlată de către consiliile naționale române.

Sarcina comisarului guvernamental maghiar era de a menține ordinea publică cu ajutorul celor două organizații : consiliul național român și consiliul muncitoresc din Arad. Această sarcină era îngreunată de faptul că mulți „agenți veniți de la Budapesta... invadaseră orașul și jude-

---

⁹⁹ Ibidem, fond Actele comitelui suprem, nr. 3434/1918.

¹⁰⁰ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 109.

¹⁰¹ Louis Varjassy, *Revolution, bolchevisme, reaction. Histoire de l'Occupation française en Hongrie (1918—1919)*, Paris, 1934, p. 23.

¹⁰² Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 388.

¹⁰³ Louis Varjassy, *op. cit.*, p. 26.

țul. Ei răspindeau foi de propagandă destinate să întrețină ura fără sfârșit¹⁰⁴. De altfel, în memoriile sale Varjassy amintea că a reușit să conștate o mare parte dintre aceste foi¹⁰⁴.

În opoziție cu atitudinea de conciliere, manifestată de L. Varjassy, a acționat vicecomitele Schill, care, în repetate rânduri s-a opus dreptului de control, dreptului politic al consiliilor naționale române. Astfel, la 23 noiembrie 1918 vicecomitele trimit o circulară către toți primpreștorii din județ, prin care, invocând ordinul ministrului de interne maghiar, îndemna să se ia măsuri împotriva consiliilor naționale și populare, în privința amestecului lor în treburile administrative, care intră doar în competența antistiilor comunale. Prin această circulară se mai preciza că toate consiliile au rol consultativ și de supraveghere¹⁰⁵. Bineînțeles că rezultatul nu a fost cel scontat de către reprezentantul vechii administrații și, de altfel, poporul român nu mai dădea ascultare funcționarilor și administrației maghiare, care fusese desființată din voința lui. Aproape în același timp comisarul guvernamental însărcina sau aproba, în urma cererii C.N.R. județean, numirea în postul de notar a învățătorului Ioan Valea la Hălmăgel și a lui Coriolan Monția la Șiclău¹⁰⁶. De aici se desprinde acțiunea opozantă a vicecomitelui față de aceea a comisarului, care căuta să realizeze un spirit democratic, de colaborare cu C.N.R.

Organizarea politică românească continua în această perioadă, și cu pași mari se îndrepta spre năzuința de veacuri a poporului român, unitatea sa statală. În ziarul „Românul” din 11/24 noiembrie 1918 se publica o notă oficială prin care se făcea cunoscută componența C.N.R. al județului Arad. Președinte era desemnat Mihai Veliciu din Chișineu Criș, vicepreședinte Iustin Marșieu din Arad, iar consilieri erau: Gh. Popoviciu (Chișineu Criș), Procopie Givulescu (Radna), Iacob Hotăran (Șiria), Alexandru Stoinescu (Arad), Iova Amar (Șiria), Silviu Păscuțiu (Ineu), Iustin Popa (Tîrnova), Aurel Grozda (Buteni), Uroș Pătean (Nădlac), Teodor Papp (Hălmăgiu), Gh. Dragoș Chitu (Pecica), Ioan Nemet (Arad), Iulian Borneas (Nădlac), Ioan Ardelean (Chitighaz), Maxim Vulcu (Arad). Totodată, se cerea tuturor consiliilor naționale române din județul Arad, să raporteze cât mai curînd despre organizarea făcută consiliului național român județean, de unde vor primi directive în toate chestiunile curente¹⁰⁷.

În urma organizării C.N.R.C. pe secții, gărzile naționale depindeau în ultimă instanță de secția de siguranță¹⁰⁸.

În partea a doua a lunii noiembrie consiliile și gărzile naționale române se generalizează pe cuprinsul județului, în unele locuri ele se reorganizează, astfel ca ele să poată desfășura menirea și rostul lor în cele mai bune condiții.

„Garda și Sfatul național din Seceani vă declarăm că: I. Stăm la dis-

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Actele vicecomitelui, nr. 27261/1918.

¹⁰⁶ *Ibidem*, act din 26 noiembrie 1918.

¹⁰⁷ *Românul*, an VII, nr. 13, din 24 noiembrie 1918, p. 3.

poziția C.N.R. din Ungaria și Transilvania și vom asculta cu cea mai mare supunere ordinele primite. II. Garda națională din loc s-a format și s-a împărțit serviciul după numărul casei. III. Gardiștii fără deosebire abzie de salarizarea lor, trăind în conștiința marelui interes al națiunii române. IV. Toți avuții comunei se obligă a da mînă de ajutor celor săraci ca să poată să-și asigure existența, dîndu-le grîu și alimente pentru trai¹⁰⁸. Aceasta era declarația trimisă C.N.R.C. din Arad și care a fost publicată drept model pentru consiliile și gărziile naționale române¹⁰⁹. În 17 noiembrie se constituie C.N.R. comunal Cuvejdia, care era format numai din 6 membri. Președinția în acest consiliu o avea, ca și în marea majoritate a comunelor, preotul comunei, Ioan Suci, iar secretar era învățătorul G. Tomi¹¹⁰. În cercul Chișineu Criș toate satele aveau gărzi naționale, care fuseseră organizate de locot. Stoian Popescu. Gardiștii din fiecare comună erau în număr de 40—60 și aveau în frunte cîte un ofițer sau gradat¹¹¹.

În condițiile prăbușirii sistemului impilator austro-ungar, dorința realizării unității statului național se îmbina cu revendicarea imediată a unei conduceri naționale a treburilor comunale. Forța conducătoare în realizarea acestui deziderat au constituit-o masele populare. În cele mai multe comune vechii notari au fost alungați, fiind reprezentanții cei mai odioși ai asupririi sociale și naționale. Concomitent cu alegerea consiliilor naționale române comunale, și în perioada imediat următoare, sînt demise antistiile comunale, care au servit vechiul regim. În acest fel se trece la alegerea noilor conduceri comunale. La Grăniceri¹¹², Pecica¹¹³, Șiclău¹¹⁴, Mîndruloc¹¹⁵ etc., acestea sînt alese de consiliile naționale comunale. Dar, în marea majoritate a cazurilor, această sarcină revine unor largi adunări populare. La Sîmbăteni, cu ocazia alegerii C.N.R. comunal se stabilește și o nouă antistie care depune jurămînt de credință față de C.N.R. și către poporul din comună¹¹⁶. La Tauț, jude comunal este ales candidatul Teodosie Fizedean, care învinge cu o majoritate de 6 voturi¹¹⁷. La Căpruța, într-o adunare populară, sub conducerea C.N.R. comunal, au avut loc alegerile pentru un nou primar. Din cei patru candidați, doar trei întrunesc voturi și unul dintre ei, Vasile Popescu, învinge, obținînd 10 voturi. Din numărul voturilor exprimate reiese că la această adunare populară au participat 76 de alegători, ceea ce reprezenta, de fapt, după toate probabilitățile, capii de familie din satul respectiv¹¹⁸. La Bătuța se

¹⁰⁸ *Românul*, an VII, nr. 14, din 26 noiembrie 1918, p. 4.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Românul*, an VII, nr. 16, din 28 noiembrie 1918, p. 3.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 78/1918, f. 1.

¹¹³ *Ibidem*, dosar nr. 8/1918, f. 3.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 1.

¹¹⁵ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 2/1918, f. 1.

¹¹⁶ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura Arad, C.N.R. Arad, dosar nr. 23/1918.

¹¹⁷ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 1/1918—1919, f. 64.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 11.

procedează la fel, fiind ales ca primar Richișan. Acesta depune jurământ de fidelitate și se hotărăște că nu-și va ocupa postul pînă ce nu va fi sosit confirmarea de la C.N.R. județean. Alegeri similare mai au loc și în alte comune : Drauț¹¹⁹, Hălmagiu¹²⁰, Saturău¹²¹ etc.

În comunele unde, alături de majoritatea românească, conviețuiau și alte naționalități, s-a ținut cont de acest fapt. Astfel, la Gurahonț, cu prilejul alegerii antistiei comunale, sînt propuși și, în cele din urmă, aleși, Dezideriu Benkő și Ștefan Gomboș¹²². De remarcat că alegerea a fost efectuată în plenul adunării populare convocată în acest scop.

În unele locuri, unde notarii au arătat oarecare înțelegere față de greutățile țăranilor, fără deosebire de naționalitate, au fost menținuți în posturile lor. În cercul notarial Dieci, la data de 28 noiembrie 1918, odată cu alegerea C.N.R. comunal, în fața alegătorilor din Dieci, Revetiș și Roșia, se propune menținerea vechiului notar, cu numele de Hesz, dar i se ia jurământ că va fi cu „credință și supunere față de națiunea românească... și C.N.R.”¹²³.

Atitudinea fermă a maselor populare din județul Arad nu a permis, cu toate intervențiile autorității comitatense, reîntoarcerea notarilor odată alungați. Chiar la intervenția C.N.R. județean, populația a refuzat reinstalarea notarilor plecați și a ales notari¹²⁴ din rîndurile sale. Astfel, la Sîmbăteni a fost ales notar Petru Lupaș. La Moroda, notarul Mesterhazy a fost îndepărtat. În locul lui a fost instalat Neculai Giurgiu, cancelarist notarial. Vechiul notar, nesilit de nimeni, s-a mutat din comună, dar cu toate acestea „apare uneori și reține la poștă actele oficiale”¹²⁵. La Șiria, avocatul Iacob Hotăran a preluat întreaga administrație, atît comunală, cît și de plasă, creînd în comunele cercului respectiv o administrație românească¹²⁶.

Și ziarul maghiar „Aradi Közlöny” relatează că în mai multe comune oficiul notarial și administrația au fost preluate de consiliile naționale române. Aceste măsuri au culminat prin ocuparea oficiului primpretorial din Șiria, unde avocatul Hotăran l-a somat pe primpretor să predea agendele oficiului. La ședința care s-a ținut la comitat, s-a hotărît, împreună cu delegații C.N.R., că primpretorul va protesta formal, dar se va proceda la predarea oficiului¹²⁷. Despre această acțiune se mai menționează că C.N.R. din localitate a fost sprijinit în preluarea administrației de reprezentanții gării române : locot. Ștefan Peneș, sublocot. Traian Secula și locot. Alexandru Sirbu. La întrebarea redactorului ziarului „Arad és Vidéke”, legată de evenimentele de la Șiria, Ștefan Cicio Pop răspunde

¹¹⁹ Ibidem, f. 27.

¹²⁰ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 103/1918, f. 1.

¹²¹ Arhivele Statului București, fond 846, C.N.R. Arad, dosar nr. 24/1919, f. 1.

¹²² Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 1/1918—1919, f. 43.

¹²³ Ibidem, dosar nr. 6/1918, f. 1.

¹²⁴ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura Arad, C.N.R. Arad, dosar nr. 23/1918.

¹²⁵ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 20/1919, f. 1.

¹²⁶ *Românul*, an VII, nr. 8, din 17 noiembrie 1918, p. 3.

¹²⁷ *Aradi Közlöny*, an XXXIII, nr. 259, din 9 noiembrie 1918, p. 7.

că „conștiința națională a românilor de la Șiria e foarte dezvoltată și nu suportă nici provizoriu stăpînirea vechii oligarhii“¹²⁸.

Însuși vicecomitele Schill recunoștea situația generală din județul Arad, în care puterea efectivă o aveau consiliile naționale române. Într-un raport el menționa că în locul notarilor fugiți comisia mixtă româno-maghiară a instalat, în cea mai mare parte, alți notari, care „se conduc după dispozițiile C.N.R. și nu execută dispozițiile vicecomitei“¹²⁹.

În acest fel, pe întreg teritoriul arădean, cu excepția orașului Arad, unde forța politică era împărțită cu sfatul muncitoresc, consiliile naționale românești dețineau puterea efectivă, bazîndu-se pe gărzile naționale române înarmate. În mod practic s-a lichidat pe teritoriul județului Arad autoritatea guvernului austro-ungar. În perioada care a premers actului istoric de la Alba Iulia și perioada imediat următoare, încercările autorităților ungare, de a restabili puterea în ținutul arădean, au rămas fără rezultat. În acest sens a acționat și comisarul guvernamental L. Varjassy care, înțelegînd situația reală, s-a abținut de a forța restabilirea autorităților ungare. În memoriile sale, Varjassy menționa că „am renunțat complet la întrebuintarea forței brutale și m-am servit de metoda convingerii, încercînd să luminez spiritele și să domolesc pasiunile...“¹³⁰. De asemenea, comisia mixtă româno-maghiară a confirmat, de cele mai multe ori, notarii aleși de popor și nu a căutat să se împotrivescă voinței comunelor.

O secție puternică a gărzilor naționale române a fost organizată în Hălmagiu, sub conducerea lui Traian Mager. Secția sau cercul Hălmagiului însuma 33 de comune în care s-au înființat, începînd cu 4 noiembrie, gărzi naționale române. În reședința cercuală adunarea populară s-a desfășurat în fața hotelului-restaurant Rozenczweig, unde s-au și înrolat 12 gardiști, iar la 6 decembrie „legiunea din Hălmagiu constă din 69 soldați, o mitralieră cu 5 servanți și 4 călăreți“. În toate cele 33 de comune ale cercului Hălmagiu, împreună cu legiunea, existau, la aceeași dată, 347 de gardiști¹³¹.

Aspirațiile legitime naționale ale maselor românești au adus la numitor comun principalele forțe ale națiunii române în problema unirii Transilvaniei cu România. Alături de această năzuință centrală, masele populare, fără deosebire de naționalitate, continuau lupta pentru transformări democratice, mai ales pentru lichidarea marii proprietăți moșierești. Țăranii „întră în fermele domnești și duc de acolo tot ce se află, cereale, unelte și vite, trag șanțurile domeniilor pentru că a venit vremea să li se împlinescă vechea dorință... să se împartă pe pămînturile uzurpate...“ de moșieri¹³². Consiliile naționale române, în unele localități, au

¹²⁸ *Arad és Vidéke*, an XXXIII, nr. 262, din 17 noiembrie 1918, p. 6.

¹²⁹ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura Arad, Actele vicecomitelui, nr. 273/1919.

¹³⁰ Louis Varjassy, *op. cit.*, p. 27.

¹³¹ Traian Mager, *op. cit.*, p. 49.

¹³² Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Orădea, 1926, p. 157.

militat pentru revendicările țăranilor, în speță pentru obținerea de pământ. Exemplu edificator în această privință a fost hotărârea din 1 decembrie 1918, a consiliului național român comunal din Talpoș, potrivit căreia arendașii domeniului să renunțe la pământuri în favoarea țăranilor. Arendașul Petru Gui și fiul său au fost atenționați de către acest consiliu și aduși la ordine¹³³. La Cil, Almaș și Bodești C.N.R. comunale, împreună cu gărzile, au alungat pe arendașii domeniului Almay Oliver, interzicându-le să mai dispună de bunurile ce se mai găseau pe domeniul respectiv, care totaliza 1050 de jugăre de pământ. Un reprezentant al arendașilor se plîngea că domeniului Almay i s-au adus daune în valoare aproximativă de 400.000 coroane, în zilele revoluției¹³⁴.

În Seleuș, C.N.R. comunal, din primele zile ale existenței lui, a luat o serie de măsuri în favoarea țăranilor săraci. Pe lângă faptul că au fost împărțite cerealele depozitate la primărie din timpul rechizițiilor, C.N.R. a împărțit și pământul fostei firme din localitate. Cele 2.000 de jugăre, de care dispunea firma, au fost repartizate, în primul rînd, țăranilor cu mai puțin pământ, astfel că în urma măsurilor consiliului s-a ajuns la relativ justa repartitie a pământurilor¹³⁵.

Proporții mari a luat ocuparea pădurilor, mai ales în părțile estice ale județului Arad, de cele mai multe ori cu știrea sau chiar conducerea C.N.R. comunal. Țăranii din Brusturi au pus mîna pe pădurile aparținătoare Băncii croate de stat. În numele locuitorilor din comună, prezenți în fața școlii, au vorbit învățătorul și preotul, care au declarat răspicat, că nu mai lasă Banca să lucreze pădurea, deoarece este a lor. De asemenea, vorbitorii menționează că directorul Băncii și-a însușit proprietatea pădurii cu forța, ceea ce, în condițiile de atunci, nu era o mare greutate. În fața atitudinii hotărîte a locuitorilor comunei, directorul Băncii și cu însoțitorii săi sînt nevoiți să se resemneze¹³⁶. Locuitorii din Pincota, Arăneag și Măderat confiscau lemnele pentru comunele lor¹³⁷, cei din Nadăș luau în proprietate pădurea firmei Grosz¹³⁸. Aceeși situație era și în părțile Hălmagiului, prin satele Luncoșoara, Ocișor, Tălaci, Tisa etc. Conducerile comunelor din aceste părți susțineau întru-totul ideile țăranilor, în fruntea lor fiind doi preoți și primarul¹³⁹. Acțiuni asemănătoare se înregistrează în toată valea Mureșului și localitățile din zonele Hălmagiu și Sebiș.

La aceste acțiuni, alături de populația românească, participă și să-

¹³³ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 93/1919, f. 1—2.

¹³⁴ Ibidem, dosar nr. 88/1919, f. 1.

¹³⁵ Informații primite de la Iustin Seredan, fost comandant de gardă în Seleuș, jud. Arad, născut în 1898, din Arad, str. Desseanu nr. 15.

¹³⁶ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 69/1919, f. 1.

¹³⁷ Ibidem, dosar nr. 84/1919.

¹³⁸ Ibidem, dosar nr. 95/1919, f. 1.

¹³⁹ Ibidem, dosar nr. 12/1919, f. 1.

tenii maghiari, ca de exemplu, la Șilindia și Satu Mic¹⁴⁰, la Vinători, Satu Nou, Adea și Sintea¹⁴¹.

C.N.R. comunale au controlat și alimentația publică. La Pecica, în 17 noiembrie se hotărăște ca cei întorși de pe front să fie aprovizionați timp de 3 luni cu cereale, făcându-se distincția între săraci și înstăriți. Astfel, C.N.R. comunal decide ca cei săraci să primească cerealele gratuit, iar bogații contra cost¹⁴². La Vârșand, în ședința C.N.R. comunal, se aduc hotărâri privind sechestrarea depozitelor cu cereale și alimente ale domeniului Almasy, de pe teritoriul comunei. Totodată se decide distribuirea bunurilor sechestrate către locuitori¹⁴³. Forurile conducătoare din Grâniceri cer aprobarea C.N.R. județean pentru a efectua rechiziții în comună pentru aprovizionarea populației cu cereale¹⁴⁴.

În unele comune C.N.R. aleg comisii pentru alimentație, în scopul unei mai echitabile distribuirii a alimentelor. Cazul tipic este cel din Vârșand, unde se formează o astfel de comisie, care avea în sarcina să sechestreze cerealele, lemnelor și nutrețului domeniului Almasy, precum și distribuirea acestora¹⁴⁵.

Acolo unde influența păturilor sărace ale țărănimii a fost deosebit de puternică, se iau măsuri radicale. La Șiclău se pune impozit pe cereale, proporțional cu proprietatea funciară, în favoarea celor neaprovizionați. Se hotăra în ședința C.N.R. comunal ca după fiecare sfert de sesie să se impună un impozit de 25—30 kg. cereale. În aceeași ședință se iau măsuri pentru distribuirea între săraci a celor 250 de căruțe cu paie ale domeniului, precum și impunerea morilor domeniului și ale comunei¹⁴⁶. La Vârșand, de asemenea, se alocă gratuit griu văduvelor de război¹⁴⁷.

Multe C.N.R. comunale au avut drept preocupare de căpetenie gama variată a plîngerilor locuitorilor, în special a acelor plîngeri care se refereau la neplata ajutoarelor de război. Numai la C.N.R. comunal din Comlăuș s-au înregistrat 365 de reclamații de acest fel¹⁴⁸. La Sintea se observă aceeași preocupare, care devenise un capitol aparte al activității C.N.R. Pînă la 16 decembrie la acest consiliu erau depuse 78 de plîngeri grave¹⁴⁹.

Deși mai rare, s-au semnalat și cazuri de expulzare a preoților de către C.N.R. comunale. Aceste acțiuni erau determinate de colaborarea dintre preotul din comuna respectivă cu organele de represiune sau cu foștii exploatare. O astfel de situație s-a ivit la Bîrsa, unde C.N.R. a

¹⁴⁰ Ibidem, dosar nr. 95/1918, f. 1.

¹⁴¹ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura Arad, Actele comitelui suprem, nr. 206/1919.

¹⁴² Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 8/1918, f. 3.

¹⁴³ Ibidem, dosar nr. 110/1918.

¹⁴⁴ Ibidem, dosar nr. 112/1918.

¹⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 2/1919.

¹⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 47/1918, f. 5—7.

¹⁴⁷ Ibidem, dosar nr. 49/1919.

¹⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 64/1918, f. 1.

¹⁴⁹ Ibidem, dosar nr. 70/1918, f. 1—2.

decis alungarea din comună a parohului pentru colaborarea acestuia cu jandarmii și cu baronul Solymosy¹⁵⁰. Un caz similar se înregistrează la Somoșcheș, unde locuitorii cer înlăturarea din comună a preotului Simion Bulcu¹⁵¹.

În afară de activitatea obișnuită desfășurată de C.N.R.-urile comunale, se poate menționa și alungarea unor învățători. Marea majoritate a acestor cazuri s-au datorat că acești învățători au avut o atitudine revoltătoare în acțiunea de rechiziționare, la care au participat. Dintr-un raport al protopopului din Ineu către Consistoriul din Arad, se desprinde acțiunea sătenilor din Iermata, care „nemulțumiți de învățătorul Petru Ciongradi, din pricina recvirărilor, săvârșite de numitul și pentru alte cauze, la 25 noiembrie l-au somat ca, în decurs de 24 de ore, să părăsească comuna¹⁵². Tot atunci, locuitorii au dispus să nu i se mai plătească salariul, începînd cu data de 30 noiembrie¹⁵³. O plîngere a învățătorului George Imbroane din Crocna menționează o situație identică. Locuitorii din acest sat, la 4 decembrie, adunîndu-se în curtea casei comunale, după ce au destituit antistia comunală, alegîndu-și alt primar, casier și jurat, printr-un gardist l-au poftit pe învățător. În cadrul adunării populare i s-a adus la cunoștință că, din cauza participării sale la activitatea cancelariei notariale și pentru faptul că a primit să fie „comisar la recvirări“ a fost destituit din post. Toate acestea s-au întîmplat în prezența preotului Teodor Bodea, președintele C.N.R. comunal, care și-a luat răspunderea destituirii¹⁵⁴.

În comuna Zimbru, cazul învățătorului participant la rechizițiile din timpul războiului a fost discutat în adunarea C.N.R., întocmindu-se și procesul verbal cu hotărîrea sa. Acest act consemnează că ședința C.N.R. comunal a fost convocată la cererea membrilor Gh. Borlea, P. Moș și Florea Mihiț, pentru a discuta cazul învățătorului Zacharie Neamț. În procesul verbal se menționează că învățătorul „... s-a depărtat din comună în urma urei care și-a atras asupra sa, prin modul cum și-a împlinit misiunea în calitate de recviratorului bucatelor în toamna trecută, pretinzînd și luînd de la fiecare locuitor mită de 10—100 coroane...“ Pavel Moș propune ca „consiliul comunal să încredințeze pe președintele Valer Cristea să trimită numitului învățător abdicarea în scris“. Propunerea este primită în unanimitate de către C.N.R. comunal¹⁵⁴.

Din localitatea Turnu, învățătorul Isaia Popet se plîngea că a fost constrîns de țanani să părăsească comuna unde funcționa, pentru că „a-cum a venit timpul ca poporul să-și aibă dreptul său, și el singur să se conducă, fără de alți conducători...“¹⁵⁵. Despre același caz raporta protopopul din Buteni, Florian Roxin, subliniind că pe Isaia Popet, învățător

¹⁵⁰ Ibidem, dosar nr. 76/1918, f. 1.

¹⁵¹ Arhiva Episcopiei ort. rom. Arad, Protocolul proceselor verbale ale Senatului bisericesc, nr. 757/1918.

¹⁵² Ibidem, grupa II, dosar nr. 35/1914, act nr. 4275/1918.

¹⁵³ Ibidem, dosar nr. 35/1919, act. nr. 4291/1918.

¹⁵⁴ Ibidem, dosar nr. 35/1914, act nr. 736/1918.

¹⁵⁵ Ibidem, dosar nr. 35/1919, act nr. 4290/1918.

în Cuvejdia, și pe Silviu Ganea din Hodoș, poporul i-a scos din comunele lor „ca și pe oamenii care, fiind însărcinați cu rechizițiile de bucate, s-au făcut odioși întocmai ca notarii comunali”. Deoarece măsurile de acest fel s-au înmulțit, însăși C.N.R. al județului Arad intervine către Conzistorul ortodox român din Arad, cerind date concrete în legătură cu alungările unor învățători din comune, pentru a se încerca să fie eventual repuși în posturile lor¹⁵⁶. Raportul din 24 decembrie al comisiei de anchetă, formată din C.N.R. județean, menționează că au fost alungați 20 din cei 70—72 învățători de stat¹⁵⁷.

Dar C.N.R. comunale nu s-au mărginit în acțiunea de alungare a învățătorilor, care s-au făcut vinovați, ci au continuat demersurile lor, pentru înlocuirea lor cu alți învățători. Așa a procedat C.N.R. din Hodoș, care a înaintat o cerere din care rezultă dorința sătenilor de a se institui un concurs pentru 600 coroane salar pe postul de învățător devenit vacant¹⁵⁸.

Din multitudinea de acte se pot deduce funcțiile administrativ-organizatorice, pe care le exercitau C.N.R. comunale în întreaga lor existență. Atribuțiile lor în județul Arad erau variate. Ele se ocupau cu aprovizionarea comunelor, stabilirea prețurilor, inventarierea bunurilor domeniale în vederea distribuirii lor, delimitarea sectoarelor silvice, care urmau să fie exploatate. De asemenea, C.N.R. comunale au avut o preocupare constantă în problema aprovizionării cu lemne a populației, rechiziționarea lemnului de foc din pădurile proprietarilor, ajutorarea văduvelor de război, a celor săraci, a tuturor soldaților întorși de pe front, cercetarea plîngerilor ce se refereau la neplata ajutoanelor de război, alungarea acelor care au abuzat în anii anteriori de funcțiile și calitatea lor, preluarea școlilor de stat, introducerea limbii române în administrație și instituțiile de învățămînt etc.

În general, încercările de a restabili proprietatea burghezo-mosierască s-au ciocnit de rezistența maselor, fără deosebire de naționalitate, care a contribuit și mai mult la crearea unui climat democratic pentru pregătirea Adunării Naționale de la Alba Iulia. Încercările unor cercuri burgheze nobiliare maghiare sau române, de a limita acțiunile maselor vor deveni mai intense pe la mijlocul lunii decembrie 1918 și la începutul anului 1919.

Alegerile pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia, desfășurată într-o activitate febrilă, în a doua jumătate a lunii noiembrie, au avut loc în afara oricăror restricții, într-un moment cînd vechea administrație burghezo-nobiliară se prăbușise, iar guvernul Karolyi nu avea putere în ținutul arădean, în timp ce întreaga administrație locală era controlată de consiliile naționale române. În acest fel, dreptul de autodeterminare al românilor se putea valida fără să fie cu nimic împiedicat.

Organizarea politică și administrativ-militară era terminată în

¹⁵⁶ Ibidem, dosar nr. 35/1914, act nr. 18/1919.

¹⁵⁷ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 1'3/1918, f. 1.

¹⁵⁸ Arhiva Episcopiei ort. rom. Arad, grupa II, dosar nr. 35/1914, act nr. 19, 55 și 293/1919.

preajma Adunării Naționale de la Alba Iulia „pentru ca să nu fie nici cea mai mică umbră de îndoială despre vreo ilegitimitate a hotărârilor de acolo, care vor pecetlui soarta noastră pentru vecie...”¹⁵⁹.

În ultima decadă a lunii noiembrie 1918, în cercurile electorale ale ținutului arădean s-a procedat la alegerea deputaților pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, urmînd să se aleagă 5 delegați din fiecare cerc electoral, precum și supleanții lor. Alegerea delegaților s-a desfășurat cu cea mai mare insuflecție. Românii au participat în număr mare pentru a-și vota candidații. În acest sens, Ioan Suci, unul dintre organizatorii Adunării Naționale de la Alba Iulia, declara : „... la Ineu aproximativ 1500 de alegători și-au dat votul. O mare participare s-a manifestat și în cercurile Șiria și Iosășel. În județul Arad s-au dat cca. 18—19.000 de voturi”. În privința sistemului de reprezentare, același Ioan Suci accentua : „La alegeri ne-a fost în față țelul ca și «pătura mare» a poporului să fie reprezentată. De aceea am hotărît să primească reprezentanță și poporul agricultor, clasa comercianților și a meșteșugariilor...”¹⁶⁰.

Potrivit datelor publicate de autorul citat, alegătorii români din cele 8 cercuri electorale ale județului Arad, depășeau de circa două ori numărul celor prezenți la ultimele alegeri dietale. În cercul Nădlacului, în fața a peste 2.000 de alegători, la 26 noiembrie s-a procedat la alegerea delegaților, după care, Uros Pătean a cerut ca în număr mare locuitorii să meargă la Adunarea de la Alba Iulia pentru a fi prezenți la „evenimentul mare, în care se va decide soarta noastră și se va declara dorința noastră de a ne uni într-un singur stat toți românii”¹⁶¹. La Pecica, deputații au fost desemnați în cadrul unei mari adunări populare¹⁶², iar, așa cum am mai arătat, la adunarea populară din Ineu au fost prezenți 1.500 de alegători¹⁶³.

La Chișineu Criș, investirea cu mandate a delegaților s-a făcut într-o adunare la care au participat aproape 3.000 de alegători proveniți din cele mai variate componente ale societății românești din acele părți : țărani, meseriași, intelectuali etc. În urma alegerii celor 5 reprezentanți s-a votat o moțiune în care „adunarea salutînd era de libertate națională... se declară pe lângă statul unitar democrat a tuturor românilor, cu ștergerea privilegiilor boierești”. Pe lângă cei aleși, se mai anunță pentru Alba Iulia încă 150 de participanți, dintre care aproape 100 de țărani¹⁶⁴.

În urma acestor alegeri, mandatele au fost atribuite unor vechi militanți ai luptei de eliberare națională și unor reprezentanți ai țărănimii, meseriașilor, intelectualilor. Printre ei se numărau: Vasile Goldiș, ales la

¹⁵⁹ Ion Clopoțel, *Frământările unui an — 1918*, Sibiu, 1919, p. 60.

¹⁶⁰ Aradî Közlöny, an XXXIII, nr. 272, din 29 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁶¹ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 3/1918, f. 1—2.

¹⁶² Ibidem, dosar nr. 12/1918, f. 1.

¹⁶³ *Aradî Közlöny*, an XXXIII, nr. 272, din 29 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁶⁴ *Románul*, an VII, nr. 16, din 28 noiembrie 1918, p. 3.

Radna, Ștefan Cicio Pop la Șiria, Ioan Suciu la Ineu etc. În aceste zile, muncitorii arădeni și-au desemnat reprezentanții lor pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia. Cei trei reprezentanți ai organizației socialiste din Arad au fost Gheorghe Hălmăgean, Leon Muntean și Sava Damian¹⁶⁵.

Consiliile naționale române, care au avut rolul cel mai însemnat în organizarea și desfășurarea alegerilor de deputați, au avut în județul Arad și alte atribuții. Din inițiativa C.N.R. comunale au fost îndepărtate toate inscripțiile și lozincile scrise în limba maghiară din satele românești. Astfel, la Chișineu Criș, garda națională română a comunicat că se pot afișa numai inscripții aprobate de C.N.R. comunal¹⁶⁶. Totodată, crearea C.N.R. și instalarea noilor autorități au făcut posibilă introducerea limbii române în administrația și în instituțiile de învățământ. Nu mai erau recunoscute nici organele de control care ar fi putut împiedica introducerea limbii române în viața administrativă sau școlară. Exemplu edificator în acest sens a fost cazul de la Șiria, unde administrația cercuală condusă de Iacob Hotăran, nu mai recunoștea autoritatea fostului primpretor al cercului Șiria. Raportul C.N.R. comunal din Pîncota solicită intervenția forurilor competente, ca, pe viitor, Hántho Jenő, fostul primpretor al cercului Șiria, care și-a stabilit sediul la Arad, să înceteze a emite ordine pentru comunele din acel cerc, deoarece acestea nu mai sînt considerate ca legale, căci atribuțiile sale au fost preluate de comisarul poporului, Hotăran¹⁶⁷. Autoritățile românești nu mai răspundeau la adresele ce li se adresau în limba maghiară, așa cum, de altfel, au procedat la Șiria încă din primele zile de funcționare a C.N.R.-ului comunal. O altă atitudine similară au adoptat și autoritățile din Ineu, după adunarea populară care a avut loc în 23 noiembrie. Adunarea a luat următoarea rezoluție: „poporul român din Ineu declară solemn, că începînd cu ziua de astăzi în toate afacerile sale comunale limba oficială va fi limba noastră românească. Aceasta se aduce la cunoștința marelui C.N.R. și tuturor forurilor oficiale. Tot cu ziua de azi se arborează la casa comunală steagul nostru tricolor”¹⁶⁸.

În cadrul acțiunii de introducere a limbii române în școli, se remarcă inițiativa C.N.R. comunal din Pleșcuța, care hotărăște să preia școala de stat maghiară. Președintele C.N.R. din localitate cere destituirea învățătorului, care nu știe românește și înlocuirea lui cu învățătorul Farcaș care va putea să se achite de obligația realizării învățămîntului în limba română¹⁶⁹. În motivele preluării școlii de către C.N.R. din Pleșcuța, se amintea și faptul că statul maghiar nu a contribuit cu nimic la zidirea localului de școală.

¹⁶⁵ *Desăvîrșirea unificării statului național român*, sub redacția lui Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, București, 1968, p. 408.

¹⁶⁶ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura Arad, Actele vicecomitelui, nr. 29452/1918.

¹⁶⁷ *Arhivele Statului*, București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 84/1918, f. 1.

¹⁶⁸ *Românul*, an VII, nr. 47, din 7 ianuarie 1919, p. 12.

¹⁶⁹ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 63/1919, f. 1 și dosar nr. 29/1918, f. 1.

Consiliile au luat energice măsuri de contracarare a dispozițiilor guvernului Károlyi, cu privire la înrolarea tinerilor români în armata maghiară. După emiterea ordinului de chemare, C.N.R., împreună cu gărzile au anunțat neobligativitatea înrolării românilor. Astfel de cazuri au avut loc, în special, în părțile vestice ale județului Arad, cum a fost Chișineu Criș, unde C.N.R. comunal a interzis prezentarea românilor la încorporare¹⁷⁰.

Gărzile naționale române din județul Arad, ca și în celelalte județe, au avut rolul de a „susține ordinea și siguranța publică, să apere averea și persoana fiecănuia”¹⁷¹. Cele mai puternice organizații au fost în părțile arădene. Ele au menținut un contact mai strâns cu fruntașii politici arădeni. Gărzile au reprezentat un sprijin permanent al C.N.R., intervenind pentru paza obiectivelor însemnate din raza județului. În perioada dintre 27 noiembrie și 3 decembrie 1918 toate gărzile au fost sub controlul direct al gărzilor, în vederea asigurării transportului delegaților și participanților la Adunarea Națională de la Alba Iulia¹⁷². Chiar și anterior, pe liniile ferate importante s-au format patrulare care aveau sarcina de a menține ordinea în trenuri și de a asigura transportul călătorilor și al mărfurilor¹⁷³.

Chiar și ziarele maghiare subliniau meritul C.N.R. comunale în împiedicarea dezordinilor, prin organizarea în fiecare comună a unor gărzii naționale puternice¹⁷⁴. De asemenea, era menționată contribuția acestor gărzii în paza podurilor importante¹⁷⁵. Pentru a se pune capăt jefuirii trenurilor, comisarul guvernamental L. Varjassy, în înțelegere cu lt. col. Șerb, comandantul G.N.R. județene, a hotărât să fie înlocuită garda națională maghiară, în asigurarea căilor ferate, cu garda națională română¹⁷⁶.

Gărzile din părțile Hălmașului aveau atribuții diverse. „Garda primește reclamații, cercetează, deține, judecă și împacă, cum poate, pricinile. La încălcări de proprietate, abuzuri, bătăi, pînă și în chestiuni familiale, de certuri, divorțuri, toată lumea cere ajutorul gărzii”¹⁷⁷.

Formațiunile militare din județul Arad au fost alcătuite, mai ales, din țărani români, dintre care unii foști soldați în armata austro-ungară. Din „protocolul evident” al gărzii naționale din Seleuș, comandată de sublocot. Iustin Seredan, se desprinde compoziția acestei gărzii¹⁷⁸. În gardă erau înrolați 37 de țărani, din care numai o parte făcuseră parte din armata austro-ungară. Dintre aceștia din urmă se arată că au acti-

---

¹⁷⁰ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura Arad. Actele vicecomitelui, nr. 27761/1918.

¹⁷¹ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 51.

¹⁷² *Românul*, an VII, nr. 15, din 27 noiembrie 1918, p. 4.

¹⁷³ *Românul*, an VII, nr. 13, din 24 noiembrie 1918, p. 4.

¹⁷⁴ *Aradi Közlöny*, an XXXIII, nr. 257, din 12 nov. 1918, p. 3.

¹⁷⁵ *Ibidem*, nr. 255, din 9 noiembrie 1918, p. 7.

¹⁷⁶ *Arad és Vidéke*, an XXXVIII, nr. 296, din 28 decembrie 1918, p. 2.

¹⁷⁷ Traian Mager, *op. cit.*, p. 37.

¹⁷⁸ Arhiva Muzeului județean Arad, M.O. 1082.

vat în Regimentul 33 și Regimentul 2 de honvezi; iar 12 gardiști erau înrolați dintre tinerii care, datorită vârstei, nu au servit niciodată sub arme. Cu aceștia se făcea instrucție zilnică, pentru deprinderea mînuirii armamentului¹⁷⁹.

Gărzile, în cadrul cărora numărul țăranilor era precumpănitor, au contribuit la dărîmarea vechilor instituții și înlocuirea unor perimate vestigii ale trecutului¹⁸⁰. Astfel de situații au fost mai evidente în comunele Șiclău, Agriș, Vârșand, Talpoș¹⁸¹. Acțiunile maselor din Pecica au fost atât de mari încît s-a purces la distribuirea de cereale în mod gratuit soldaților întorși de pe front¹⁸².

Greutăți au întîmpinat gărzile în privința susținerii lor. Deși de la bun început se prevăzuse întreținerea gardiștilor prin solde de 20 coroane, iar pentru ofițeri de 30 de coroane¹⁸³, aceste sume nu au fost achitate de loc, în unele cazuri, sau achitate cu mare întîrziere. De aceea, gărzile au fost subvenționate pe plan local prin contribuții benevole sau din colecte. Numeroase au fost apelurile publicate în ziarul „Românul” în vederea adunării de fonduri pentru G.N.R. „Apelăm... la sprijinul taturora, rugîndu-i ca pătrunși de menirea acestor zile mari să-și dea fiecare, după ale sale putințe, obolul întru acoperirea cheltuielilor G.N.R.”¹⁸⁴.

La Hălmagiu, Traian Mager a rezolvat întreținerea G.N.R. într-un mod original. Deoarece populația, îndeosebi demobilizații, erau porniți împotriva îmbogățitorilor de război, s-a căzut de acord ca aceștia să contribuie cu bani la susținerea gărzii. Au fost chemați mai mulți dintre aceștia la sediul gărzii, unde li s-a pus în vedere că deocamdată sînt supuși la o contribuție de cite zece mii coroane¹⁸⁵. La Seleuș garda la început a fost plătită de primărie, iar mai tîrziu, pe bază de tabel nominal, de comandamentul G.N.R. al județului Arad¹⁸⁶. Consiliul Dirigent a trimis la Arad un fond de 250.000 coroane destinat necesităților G.N.R.¹⁸⁷.

Din regulamentul de funcționare a G.N.R. reieșea că acestea puteau să se stabilească cu sediul în primării, școli sau case particulare¹⁸⁸. Este și situația practică de realizare a încartuirii peste tot în județul Arad. La Hălmagiu s-a folosit hotelul, o clădire cu etaj și ziduri de cetățuie. Parterul a fost întrebuintat pentru cazarmă, iar etajul pentru birouri și lozintele ofițerilor¹⁸⁹.

Din G.N.R. făceau parte numai persoane de cea mai mare încredere,

---

¹⁷⁹ Ibidem; Informații primite de la Iustin Seredan.

¹⁸⁰ *Desăvîrșirea unificării statului național român*, sub redacția lui Miron Constantinescu și Ștefan Pascu, București, 1968, p. 377.

¹⁸¹ Arhivele Statului București, fond 847, C.N.R. Arad, dosar nr. 93/1919, f. 1—2.

¹⁸² Ibidem, dosar nr. 88/1918, f. 1.

¹⁸³ *Românul*, an VII, nr. 1, din 8 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁸⁴ *Ibidem*, nr. 11, din 21 noiembrie 1918, p. 4.

¹⁸⁵ Traian Mager, *op. cit.*, p. 29.

¹⁸⁶ Informații primite de la Iustin Seredan.

¹⁸⁷ Arhivele Statului, filiala Arad, fond Prefectura Arad, Actele comitetului suprem, act din 3 martie 1919.

¹⁸⁸ *Românul*, an VII, nr. 1, din 8 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁸⁹ Traian Mager, *op. cit.*, p. 25—26.

ale-e în înțelegere cu comitetul comunal, chiar și persoane de altă naționalitate, cu condiția să depună jurământul¹⁹⁰. Publicat în „Românul“, jurământul era următorul: „Eu jur autotputernicului Dumnezeu, cum că întru toate voi fi cu credință și supunere către G.N.R. ... care este supremul for al națiunii române ... Conștiu de datorințele ce ne impun vremurile istorice de azi, jur că în toate manifestările vieții mele voi fi fiu credincios națiunii unitare române și nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, locuiesc pe orice fel de teritor politic. Așa să-mi ajute Dumnezeu !“¹⁹¹.

Gărzile Naționale Române din județul Arad erau unele dintre cele mai bine organizate. Ele au fost înarmate cu arme provenite din depozitele armatei austro-ungare sau obținute prin dezarmarea unităților din armata germană, care se retrăgea, conform condițiilor dispuse de G.N.R. Acolo unde aceștia nu respectau ordinele G.N.R., gardiștii au dezarmat mai multe unități ale armatei Makensen. La Curtici, de exemplu, au fost reținute adevărate herghelii de cai, luate din România, de către armata germană¹⁹².

În părțile sudice ale județului Arad, adică pe malul stîng al Mureșului, s-au înființat G.N.R. la Felnac, Secusigiu, Firiteaz, Fiscut, Ususău, Cuvejdia, Birchiș etc. Încă din 5 noiembrie se organizase G.N.R. din Birchiș sub conducerea lui Emil Grădinaru și Silviu Petruțoiu. Cei 60 de gardiști au depus jurământul către G.N.R., iar ulterior, pînă la 10 noiembrie au ajutat la înființarea de G.N.R. în toate comunele aparținătoare cercului Birchiș. Tot atunci s-a constituit și G.N.R. din Ususău¹⁹³, iar la Cuvejdia la 17 noiembrie¹⁹⁴.

Treptat, din 16 aprilie, cînd a început înaintarea trupelor române, pînă la 20 iulie 1919, cînd a sosit la Arad generalul Franchet d'Esperey, situația s-a normalizat. Generalul d'Esperey a dat ordin generalului De Tournadre să sprijine administrația română care s-a instalat în orașul Arad, exercitîndu-și autoritatea asupra întregului teritoriu al județului Arad. Aceeași situație s-a produs în județele traversate de linia demarcațională.

Din activitatea consiliilor și gărzilor naționale române din județul Arad se pot remarca cîteva etape distincte. Perioada cuprinsă între 1 noiembrie și 15 noiembrie 1918 a fost marcată de constituirea consiliilor și gărzilor naționale române. Activitatea lor cea mai intensă s-a manifestat între 3 noiembrie 1918 și 15 ianuarie 1919. Ultima etapă, cea a desființării lor, este cuprinsă între 28 ianuarie și 21 februarie 1919.

Rolul consiliilor și gărzilor naționale române a fost deosebit de important, ele constituind primele organizații politice și militare ale populației române din județul Arad. Consiliile naționale române, în toată du-

¹⁹⁰ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 345.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 344—345; *Românul*, an VII, nr. 1, din 8 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁹² Elie Bufnea, *Formațiile de voluntari*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Mara-mureșul“, 1918—1928, București, 1929, p. 140.

¹⁹³ *Românul*, an VII, nr. 17, din 29 noiembrie 1918, p. 3.

¹⁹⁴ *Ibidem*, nr. 16, din 27 noiembrie 1918, p. 3.

rate existenței lor, au înlocuit vechea administrație, au condus și controlat noua administrație locală, au luat măsuri pentru aprovizionarea populației, au condus lupta țăranilor pentru obținerea de pământ, au introdus limba română în administrație și în instituțiile de învățământ. În toate acțiunile conduse de consiliile naționale române comunale și cercuale sau de consiliul național român județean, gărzile naționale române au fost de un ajutor constant și eficace.

Situația specială din județul Arad, unde s-au păstrat și forme ale vechii administrații, în special în orașul Arad, dar și în unele centre cercuale, ca de exemplu la Chișineu Criș, au creat confuzii, conflicte. Aceste conduceri administrative nu și-au găsit eficiența, datorită faptului că ele nu au fost ascultate de către consiliile naționale române comunale și de către administrația comunală. Măsurile luate de conducerea administrativă maghiară au cunoscut, peste tot, împotrivirea populației, fie români sau maghiari și germani.

Populația română din județul Arad nu a făcut deosebiri de naționalitate față de exploatare și slugile lor. Astfel, nu puține au fost cazurile când consiliile și gărzile naționale române comunale au intervenit împotriva unor îmbogățiți de război români, împotriva celor care au ajutat la sistemul de rechiziții forțate din timpul războiului.

Dacă în unele locuri consiliile naționale române comunale au căutat să frneze avântul revoluționar al poporului, aceasta s-a făcut deoarece în componența acelor consilii un rol hotărâtor l-au avut elementele burgheze, care nu vroiau ca lupta maselor să meargă prea departe. În special consiliul național român județean a intervenit în câteva rânduri pentru oprirea „bolșevismului“, sub îndrumarea fricii de acțiunile revoluționare ale maselor, care voiau nu numai libertate națională, ci și libertate socială.

În acele comune din județul Arad, unde influența elementelor socialiste și radicale s-a făcut simțită cu putere, acolo s-au luat și măsurile cele mai democratice. În acest sens o înrîurire determinantă au avut-o și soldații întorși de pe fronturi. În acele comune, măsuri ca ajutorarea văduvelor de război, a celor săraci, a tuturor soldaților reveniți de pe cîmpurile de luptă, alungarea notarilor și a funcționarilor abuzivi, împărțirea pământurilor moșierești au constituit acțiuni obișnuite ale consiliilor naționale române, ajutate de gărzile naționale române.

Consiliile naționale române au mai avut în județul Arad o preocupare constantă în aprovizionarea populației cu lemne de foc din pădurile proprietarilor, chiar luarea în stăpînire a pădurilor din apropierea comunelor, împărțirea bunurilor domeniiale, rezolvarea reclamațiilor sătenilor.

Pentru înlăturarea administrației locale, țăranii români, maghiari și germani au luptat alături, iar în componența consiliilor naționale române comunale au fost reprezentate atît elementele maghiare, cît și cele germane în comunele cu populație mixtă.

În componența consiliilor naționale române din județul Arad au intrat, pe lîngă intelectuali (în special învățători, avocați, preoți), mese-

riași, muncitori și țărani. Cei mai numeroși și care au dat tonul acțiunilor desfășurate, au fost țărani. Ei au reușit să se impună prin număr și spirit de justiție, dovedind o adevărată maturitate politică, în acele momente de cotitură istorică.

Participarea reprezentanților Consiliului Național Român Central, la început, apoi a consiliului național român județean la constituirea consiliilor și gărzilor cercuale și comunale din județul Arad, au contribuit la statornicirea unei coeziuni strânse între masele țărănești și conducătorii lor, condiție esențială a unității de voință și de simțire, care s-a manifestat, cu mare tărie la Alba Iulia.

De fapt, pregătirea și desfășurarea adunărilor de alegere a delegațiilor pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia au fost înfăptuite de consiliile și gărzile naționale române. Entuziasmul cu care s-a răspuns, spiritul de ordine și disciplină, au dovedit că masele populare românești din județul Arad erau pregătite pentru realizarea visului de veacuri.

Consiliile naționale române din Transilvania au adus un prețios aport la victoria luptei pentru libertatea și unirea poporului român atît prin organizarea maselor populare, prin exprimarea cu putere a voinței lor de a se uni cu România, cît și prin înfringerea acțiunilor întreprinse de ultimii apărători ai vechiului aparat de stat austro-ungar și organizarea temeinică a noului aparat de stat românesc.

DIE TÄTIGKEIT DER RUMÄNISCHEN NATIONALEN RÄTE UND GARDEN IM KREIS ARAD

(Zusammenfassung)

Auf Grund reichen Dokumentationsmaterials werden die Ereignisse geschildert die sich auf dem Gebiete des Kreises Arad in der Zeitspanne 1. November 1918—21. Februar 1919 abspielten. Es wird die Bedeutung der Schaffung des Zentralen Rumänischen Nationalrates sowie der anderen rumänischen Nationalen Räte im ganzen Kreis Arad hervorgehoben, sowie ihre Tätigkeit im Rahmen der tiefgreifend revolutionären Stimmung aus dieser Periode.

Die Schaffung der rumänischen Nationalen Räte und Garden die die lokale Mocht übernommen haben ist das Ergebnis der revolutionären Gärung die das ganze Gebiet Transsylvaniens erfasst hat, und auch des Einflusses der Rumänischen Nationalen Partei und der Sozialdemokratischen Partei in den Reihen der Massen. Durch ihre sowohl ethnische als auch soziale Zusammensetzung widerspiegeln diese neuen Organe die Hauptkräfte im Kampf für die Vollendung des einheitlichen rumänischen Staates und für demokratische Umwandlungen.

Die rumänischen Nationalen Räte und Garden aus dem Kreis Arad, als auch die aus Transsylvanien hatten eine bedeutende Rolle in der Organisierung der rumänischen Volksmassen zur Durchführung des historischen Aktes vom 1. Dezember 1918.

DESCOMPUNEREA MARINEI AUSTRO-UNGARE. GARDA NAȚIONALĂ ROMÂNĂ A MARINARILOR DE LA POLA

VICTOR CAȚAVEI

INTRODUCERE

Unirea Transilvaniei cu România, la 1 decembrie 1918, a încheiat amplul proces de formare a statului național unitar român, a încununat aspirațiile de veacuri ale poporului român pentru păstrarea ființei sale naționale, pentru libertate și independență națională. „Realizarea acestui deziderat istoric vital — aprecia Programul Partidului Comunist Român — a fost rodul luptei maselor largi populare, a muncitorimii, țărănimii, intelectualității, a cercurilor înaintate ale burgheziei, a principalelor clase și pături ale societății, opera întregului popor, a întregii națiuni¹.

În cadrul amplelor manifestări pentru Unire din anii 1917—1918, voluntarii unității naționale, în România, Rusia, Italia au înscris o pagină eroică de luptă și sacrificii. Din rîndurile lor au făcut parte și marinarii români care au servit în fosta flotă de război austro-ungară. Ei au format, în octombrie—noiembrie 1918, Garda națională română de la Pola, s-au încadrat după repatriere în gărzile naționale române din Transilvania, participînd cu un fierbinte patriotism la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

În anii de după primul război mondial, descompunerea marinei austro-ungare, activitatea consiliilor naționale în flotă, au fost analizate în numeroase lucrări, apărute îndeosebi în statele central-europene². S-a încercat atunci să se acrediteze ideea că prăbușirea flotei și armatei austro-ungare, apoi a multinaționalului imperiu, nu s-a datorat luptei revoluționare și naționale a marinarii și soldaților, ci a fost rezultatul uneltirilor unor grupuri trădătoare, care au profitat de conjunctura internațională. Istoria a demonstrat însă că prăbușirea anacronicei monarhii austro-ungare a fost rodul luptei popoarelor oprimate. Programul partidului precizează astăzi că „legițile dezvoltării istorice impuneau

---

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. politică, București, 1974, p. 20.

² J.F. Hardy, *Krieg zur See*, Linz, 1924; K. Haus, *Marines étrangères*, Wien, 1922; S. König, *Cirkálóhajók*, Budapest, 1926; J. Vaschalde, *Marine et guerre navale*, Paris, 1920.

cu stringență încheierea procesului de formare a statelor naționale aflate sub dominația marilor imperii din Europa⁴³.

Lucrări apărute în statele succesoare, îndeosebi cu caracter memorialistic, reflectă mult mai real situația din anul 1918, marile evenimente care s-au desfășurat atunci⁴. Între acestea se înscrie și lucrarea lui Valeriu Seredan, dedicată Gărzii marinarilor români de la Pola și descompunerii marinei austro-ungare, apărută încă în anul 1922, în versiuni române și italiene⁵. S-a adăugat apoi memoriul lui Caius Brediceanu, personalitate marcantă a Partidului Național Român din Transilvania, participant și el la evenimente⁶. În ultima perioadă de timp au fost depistate și memoriile unui alt participant la revolta de la Cattaro-februarie 1918 și la activitatea Gărzii de la Pola, arădeanul Alexandru Russu, membru al secțiunii române a Partidului social-democrat din Ungaria⁷.

Considerăm interesant să notăm aici și câteva date biografice ale celor care au organizat și condus lupta marinarilor români din flota Austro-Ungariei, a celor care au format Garda marinarilor români de la Pola, Valeriu Seredan și Alexandru Russu⁸.

Valeriu Seredan s-a născut în anul 1886, la Susani, lângă Sebiș, în comitatul Arad, în familia numeroasă a unui preot român. A urmat școala primară la Seleuș, unde funcționa tatăl său, iar apoi Școala comercială de la Lipova. Absolvent al acestei școli, la 18 ani, Valeriu Seredan a emigrat în Argentina. Acolo, timp de doi ani a fost matelot în marina comercială.

Reîntorcându-se în Transilvania, Valeriu Seredan a fost înrolat în marina austro-ungară, urmînd Școala navală de la Fiume (Rieka). În anii primului război mondial, ca subofițer superior, Valeriu Seredan a fost adjutantul amiralilor Haus și Njegovan, fiind un bun cunoscător al limbilor italiană, spaniolă, germană, maghiară și română. Detașat în anul 1917 la flotila de monitoare austro-ungare de pe Dunăre, Seredan a fost grav rănit în bătălia navală de la Sabac. După restabilire a fost numit din nou în baza navală de la Pola. Acolo a organizat și condus Garda națională a marinarilor români, în lunile octombrie—noiembrie 1918.

După unirea Transilvaniei cu România, Valeriu Seredan a fost numit în serviciul de presă al Consiliului Dirigent de la Sibiu. În anul 1922

---

³ *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 20.

⁴ T.G. Masaryk, *Die Welt Revolution. Erinnerungen und Betrachtungen 1914—1918*, Ed. Erich Reiss, Berlin, 1925; *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*", Ed. Cultura Națională, București, 1929; *These Eventful years*, Ed. Encyclopedia Britannica, London.

⁵ Valeriu Seredan, *Garda națională română a marinarilor din Pola și descompunerea marinei austro-ungare*, București, 1922; Valerio Seredan, *La Guardia Nazionale romana dei marinai di Pola e lo socioglimento della marina austro-ungarica*, Roma.

⁶ Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, în Peteanu A.E. „Din galeria marilor dispăruți ai Banatului”, vol. II, Lugoj, 1935.

⁷ În posesia lui Nicolae Russu, la București.

⁸ După documentele familiilor Seredan și Russu.

VALERIU SEREDAN

Valeriu Seredan membru în Academia Română

Garda Națională Română

Marinarilor din Pola

și
Descompunerea marinei austro-ungare

Seredan Valeriu

RECENZIT

Librăria PAVEL SIBULE Calea Victoriei nr. 125

1912

Coperta lucrării lui Valeriu Seredan

Coperta lucrării lui Valeriu Seredan „Garda Națională Română a Marinarilor din Pola și Descompunerea marinei austro-ungare“.

*Valeriu Seredan
organizator și conducător al Gărzii de la Pola*

**Valeriu Seredan, organizator și conducător al Gărzii
de la Pola**

s-a stabilit la Cluj, inițial ca funcționar de bancă, apoi a fost ales președinte al Asociației meseriașilor din Cluj. După Dictatul de la Viena, Valeriu Seredan a revenit la Arad, deținând funcția de contabil la Fabrica textilă „Teba“. A încetat din viață în iulie 1963.

Alexandru Russu s-a născut în anul 1888, la Arad, în familia unui muncitor român. A urmat o școală profesională la Arad, apoi o școală de maiștri la Viena. Între anii 1910—1912, Alexandru Russu a fost contramaistru mecanic la marea fabrică de vagoane și motoare „Johan Weitzer“ din Arad. Este perioada în care se apropie de mișcarea revoluționară, devenind membru al secțiunii române a Partidului social-democrat din Ungaria.

Înrolat în armata de uscat austro-ungară în anul 1913, Alexandru Russu este trecut, după un an, în flota din Marea Adriatică, ca subofițer mecanic, întâi în baza de la Pola, apoi la bordul crucișătorului „Novara“. Cu acesta participă la toate marile operații navale din anii 1914—1917, fiind de două ori rănit. În februarie 1918, Alexandru Russu se află printre marinarii revoluției de la Cattaro, scăpând pentru prima dată de anchetă. Cîteva luni mai târziu, la 15 septembrie, este însă arestat pentru delictul de agitație revoluționară în flotă. În conjunctura din octombrie 1918, Russu este eliberat de către soldații croați răsculați la Fiume (Rieka), formează un detașament de marinari și soldați români, cu care se raliază Gărzii naționale de la Pola.

Reîntors la Arad, Alexandru Russu constituie și conduce o delegație a muncitorilor fabricii de vagoane, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Militant asiduu al mișcării muncitorești arădene, Russu conduce, la începutul anului 1919, greva muncitorilor de la fabrica de automobile „Marta“, opunîndu-se tendinței patronatului de a falimenta fabrica. Încetează însă prematur din viață, într-un accident rutier din iunie 1919.

Prezenta lucrare reia lucrarea memorialistică a lui Valeriu Seredan insistînd asupra descompunerii flotei austro-ungare și adăugînd materiale apărute mai recent, precum și amintirile a cîtorva foști participanți la evenimentele din anii 1914—1918. Cadrul de bază rămîne însă lucrarea „Garda națională a marinarilor din Pola și descompunerea marinei austro-ungare“.

I. FLOTA AUSTRO-UNGARĂ ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. SITUAȚIA FLOTEI ÎN PREAJMA IZBUCNIRII RĂZBOIULUI

26 iunie era în Europa o zi liniștită de vară a anului teribil 1914, o zi importantă doar pentru flota de război austro-ungară ajunsă la apogeu. La Pola, Triest și Fiume se desfășurau mari serbări politico-militare, prilejuite de lansarea la apă a supercuiarasatului „Viribus-Unitis“, menit să vestească lumii slava și puterea bătrînei monarhii. Moștenitorul tronului habsburgic, arhiducele Franz-Ferdinand și Sofia Chotek, soția lui, împrumutau, prin prezența lor, o mult comentată semnifi-

cație serbărilor. Două zile mai târziu, arhiducele se îndrepta spre manevrele Corpului de armată XV de la Sarajevo, spre atentat⁹.

Au urmat zile de neliniște, cind aproape 1700 de marinari români, provenind din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina — aflate sub stăpînirea Austro-Ungariei, așteptau declanșarea operațiilor navale în sudul continentului. Ei făceau parte din echipajele unei flote care se considera redutabilă, flota austro-ungară a Mării Adriatice. Crearea acestei flote militare moderne, participarea la primul război mondial și mai ales dezagregarea sa, în frământata toamnă a anului 1918, sînt legate nemijlocit de ultima perioadă a existenței multinaționalei monarhii austro-ungare.

Disponînd prin forță de o largă deschidere la Marea Adriatică, Austria și-a construit, în a doua jumătate a secolului trecut, o flotă maritimă militară la nivelul tehnicii și organizării epocii. Această flotă s-a dovedit combativă în războiul din 1866, distrugînd tinăra marină a Italiei, în bătălia navală de la Lissa, la 20 iulie 1866. Înfrîntă de către Prusia pe uscat, Austria s-a orientat apoi spre crearea unei numeroase și moderne armate terestre. Astfel, în perioada care a urmat încheierii acordului austro-ungar privind constituirea monarhiei dualiste austro-ungare, interesele armatei terestre au deținut prioritatea.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, armata austro-ungară, compusă din armata comună, trupele de honvezi, Landwehr și marina, avea înrolați 300.000 de ostași în timp de pace, cu un potențial de creștere la un milion de ostași. Prin mobilizarea generală se considera că efectivele vor ajunge la 2,7 milioane ostași sub arme. Eforturile depuse pentru această armată erau imense. Numai pentru întreținerea armatei din timp de pace statul cheltuia aproape o treime a veniturilor sale¹⁰.

După anul 1895, o parte a eforturilor militare au fost orientate spre flotă, aplicîndu-se metodic un plan de constituire a unei redutabile forțe navale, care să devină un instrument eficient al extinderii dominației austro-ungare în sud-estul Europei. Au fost construite și echipate principalele nave de luptă, cuirasate și crucișătoare, ale flotei din Marea Adriatică, au fost amenajate puternice baze navale și s-au depus importante eforturi pentru pregătirea personalului flotei. Considerăm că revirimentul s-a datorat și prevalării, pentru o perioadă de timp, a unei teorii cu largă circulație în epocă.

Teoria amiralului american Mahan, expusă în lucrarea „Influența puterii maritime asupra istoriei“, susținea în esență că „cel stat care controlează comunicațiile pe mare își domină soarta; stăpînul mărilor este stăpînul situației“. Teoria a fost adoptată, în primul rînd, de către aliata Austro-Ungariei, Germania agresivă, și exprimată prin celebra formulă a Kaiserului Wilhelm al II-lea : „Viitorul Germaniei este pe

⁹ Ion Montani, *Valul care trece*, Ed. librăriei diecezane, Arad, p. 31—32.

¹⁰ L. Mangold și V. Goldiș, *Istoria Ungariei pentru clasele secundare interioare, școlile pedagogice și civile*, ed. a II-a, partea primă, Ed. Librăriei Ciurcu, Brașov, 1901, p. 181.

mare". Prin aplicarea ei, sub conducerea marelui amiral Tirpitz, flota de război germană a ajuns a doua flotă a lumii, după cea engleză¹¹.

În primii ani ai secolului al XX-lea, flota austro-ungară constituia prima flotă navală a Adriaticii și a doua a bazinului mediteranean, urmînd flotei franceze. Eforturile de dotare cu noi nave de luptă moderne au sporit, mai ales după anul 1906, an de apariție a supercuirasatelor de tipul „Dreadnought”. S-au impus însă și dificultăți deosebite, datorate greutăților generate de grava criză economică prin care a trecut Austro-Ungaria, rivalității existente între flotă și armata de uscat, apariției organizațiilor social-democrate în bazele flotei. Aceste organizații au constituit realmente un motiv de continuă îngrijorare pentru comandamentul flotei, deși mișcarea revoluționară nu avea încă suficienți aderenți printre marinarii ambarcați, comparativ cu situația existentă în flota rusă a Mării Negre. Ecoul răscoalei din 1905 a marinarilor flotei ruse s-a resimțit însă și în Adriatică, provocînd înăsprirea disciplinei navale și așa destul de rigidă.

După grava criză politică europeană, provocată în octombrie 1908 de către Austro-Ungaria, prin anexarea Bosniei și Herțegovinei, pregătirile de război s-au intensificat pe întregul continent, care se îndrepta inexorabil spre marea conflagrație mondială. În Austro-Ungaria, considerată o mare putere continentală, armatei de uscat i se acordă, din nou, primul rol, în detrimentul flotei.

Flota austro-ungară a rămas, în urma forțelor navale ale statelor rivale, viitoare beligerante. Cauza principală care a generat această situație rezidă în parcimonia sumelor alocate pentru flotă în bugetele anuale ale Austro-Ungariei. Statistica publicată de locotenentul comandor român I. Bălănescu este semnificativă :

TABEL I. SUMELE ALOCATE PENTRU FLOTELE DE RĂZBOI EUROPENE ÎN ANUL 1914¹².

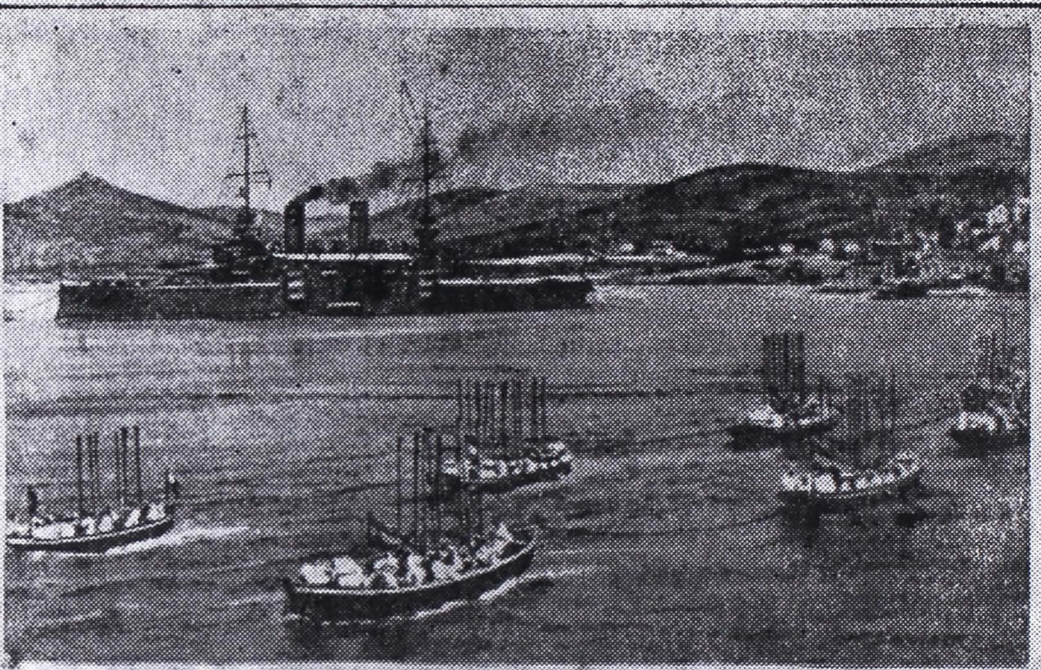
Statul	Suma alocată (în lei, curs 1914)	Statul	Suma alocată (în lei, curs 1914)
Germania	584.205.000	Anglia	1.180.887.750
Italia	256.636.250	Franța	522.016.250
Austro-Ungaria	194.073.750	Rusia	515.306.250

Rezultă că flota de război austro-ungară beneficia de alocația bugetară cea mai redusă, comparativ cu marile flote europene, cifrată valoric la numai 3,68 lei pe locuitor al statului. În aceeași perioadă Austro-Ungaria aloca pentru forțele terestre o sumă echivalentă cu 10,30 lei pe locuitor. Consecințele politicii de finanțare diferențiată a înarmării au apărut încă în primele luni ale războiului.

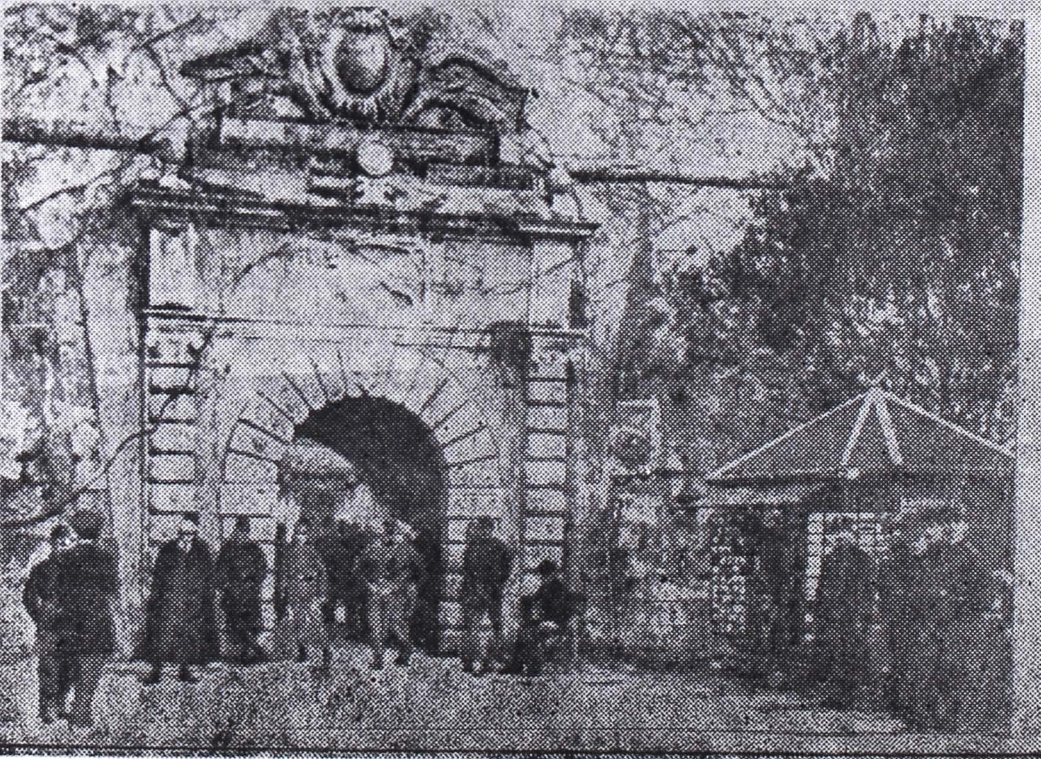
¹¹ W.B. Tuchman, *Tunurile din august*, Ed. politică, Buc., 1970, p. 414.

¹² L. Bălănescu, *Războiul naval pe întregul tărâșor*, București, 1915, p. 2.

*Marinari și soldați la Pola
în preajma izbucnirii războiului*

În preajma izbucnirii războiului flota austro-ungară din Marea Adriatică era organizată pe două escadre de luptă active și o escadră de rezervă. Fiecare escadră activă cuprindea câte două divizii a 4 nave de linie cuirasate, o divizie de 4 crucișătoare și o escadrilă de 6 contratorpiloare. Flota mai dispunea de o flotilă de contratorpiloare, o flotilă de torpiloare și o flotilă de submarine, cu efective reduse. Se considera că flota posedă un număr de 26 nave active principale, incluzînd cuirasatele și crucișătoarele, dintre care 10 de prim rang¹³.

O parte importantă a principalelor nave active erau însă învechite, cu bordaj înalt, insuficient cuirasate, slab înarmate și cu viteză scăzută. Astfel au fost cuirasatele „Monarch“, „Ofenpest“ și „Wien“, retrase în cursul războiului din operațiile active. Numărul crucișătoarelor s-a dovedit, de asemenea, insuficient, exceptînd situația tonajului extrem de deficitară. Mai bine se prezenta situația contratorpiloarelor și torpiloarelor de larg, construite, în majoritate, după anul 1905 și destul de numeroase. În general, navele de suprafață ale flotei austro-ungare erau mult inferioare, din punct de vedere al construcției compacte, gabaritului armamentului și vitezei, navelor similare britanice și franceze, fapt care le făcea deosebit de vulnerabile în condițiile războiului modern pe mare.

O poziție aparte a ocupat flota de submarine, care s-a dovedit mult mai operativă decît navele de suprafață. Submarinele erau construite în Germania, la cel mai înalt nivel al tehnicii navale a timpului. În plus, pe submarine se utilizau cele mai bine pregătite echipaje ale flotei. Acestea explică, în bună parte, succesele submarinelor austro-ungare în operațiile din Adriatică și Mediterana orientală.

Flota austro-ungară dispunea în Marea Adriatică de patru baze navale de prim rang, apărate maritim și terestru, mai puțin împotriva atacurilor aeriene, imprevizibile în perioada premergătoare războiului. Bazele erau amplasate pe litoralul dalmatic, la Fiume, Cattaro și Sebenico, iar baza principală a flotei și amiralitatea la Pola, aproape de extremitatea Peninsulei Istria. În anii războiului au fost construite noi baze și stațiile rețelei de semnalizare pe litoralele albanez și muntene-grean pe insulele din Adriatică.

Prezentăm în cele ce urmează tabelele privind principalele nave active ale flotei austro-ungare¹⁴ și tabelul privind principalele baze ale flotei austro-ungare¹⁵.

---

¹³ J.F. Hardy, *op. cit.*, p. 19.

¹⁴ *Ibidem*, p. 21—23; I. Gorun, *Războiul popoarelor*, Ed. Hertz, București, 1915, p. 522—523; *Larousse Mensuel. Illustré*, Tome troisième (1914 à 1916), Librairie Larousse, Paris, 1916, p. 173.

¹⁵ J.F. Hardy, *op. cit.*, p. 26; *Réval nagy lexikona*, Budapest, 1926.

Tabel II. PRINCIPALELE NAVE ACTIVE ALE FLOTEI AUSTRO-UNGARE

A. NAVE DE LINIE CURASATE

Clasa	Numele navei	Anul intrării în serviciu	Caracteristici principale				Echipaj			
			Capacitate în m	Toneaj în C.P.	Viteza în noduri	Armerie				
Dreadnought clasa Viribus Unitis	VIRIBUS UNITIS	1914	155	21.800	22	26.000	12	305	975	
	TEGETHOFF	1915					12	350		
	PRINZ EUGEN SZENT ISTVAN						18	70		
Cuirasate clasa Fr-ferdinand	FRANZ FERDINAND	1908						4	305	830
	RADETZKY	1910	131	14.500	20,5	23	4,8	20	102	
	ZRINYI							6	70	
Cuirasate clasa Eh-Karl	EH. KARL	1903						4	300	948
	EH. FRIEDRICH	1905	118,6	10.800	20	21	6	19	150	
	EH. FERDINAND MAX							12	70	
Cuirasate clasa Habsburg	HABSBURG	1914						2	260	853
	ARPAD	1913	107,8	8.300	20	16,8	5	12	150	
	BABENBERG							14	70	
Cuirasate clasa Monarch	MONARCH	1885						8	150	411
	DFENPEST	1886	93,6	5.200	17	19	4	6	150	
	WIEN							12	150	

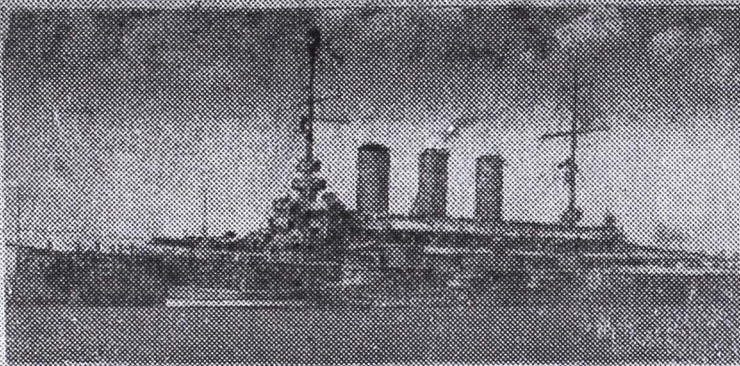

Tablei III. PRINCIPALELE BAZE ALE FLOTEI AUSTRO-UNGARE

Provincia	Localitatea (denumirea actuală)	Nr. locuitorilor (Recensământ 1919)	Dotări navale. Organizare
ISTRIA	PULA (Pulj)	70.145	BAZA PRINCIPALĂ A FLOTEI MILITARE. Amiralitate. Centru transmisii. Centru hidrografic. Port militar fortificat. Șantier naval militar (loc. uscat). Arsenalul flotei. Fabrica de tunuri navale. Unități de aviație. Artilerie de coastă. Serviciile flotei. Școlile marinei militare.
DALMAȚIA	FLUME (Rije-Ka)	81.000	BAZĂ MILITARĂ. BAZA PRINCIPALĂ A FLOTEI COMERCIALE Comandament de divizie. Centru de transmisii. Port militar fortificat. Șantier naval (locuri uscate). Comandamentul artileriei de coastă. Unități de aviație. Baza principală de carburanți a flotei.
DALMAȚIA	CATTARO (Kotor)	6.041	BAZĂ MILITARĂ. Comandament de divizie. Port militar fortificat. Artilerie de coastă.
DALMAȚIA	SEBENICO (Sibenik)	29.540	BAZĂ MILITARĂ. Comandament de brigadă. Port militar fortificat. Artilerie de coastă.

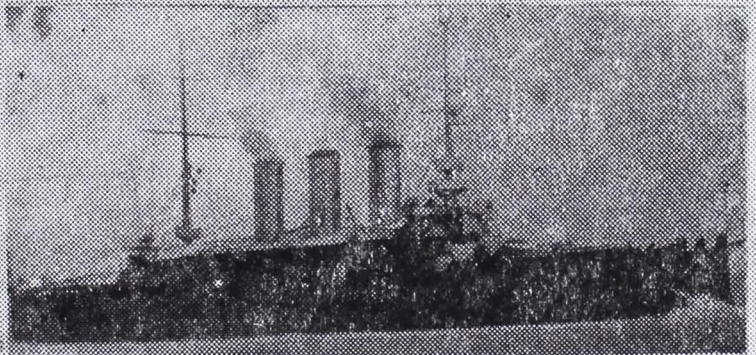

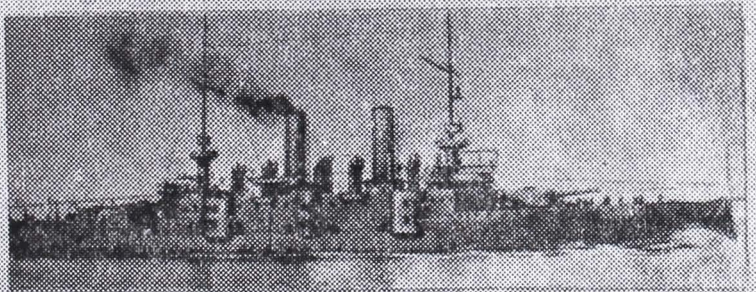
CUIRASATE

ERZHERZOG KARL

HABSBURG

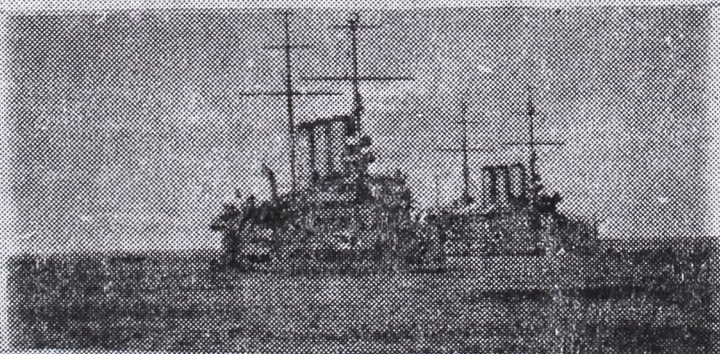

NAVE ALE FLOTEI AUSTRO-UNGARE

MONARCH

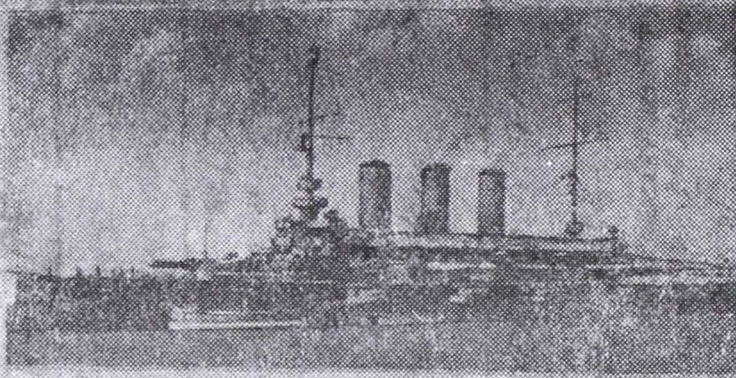
WIEN

OFENPEST

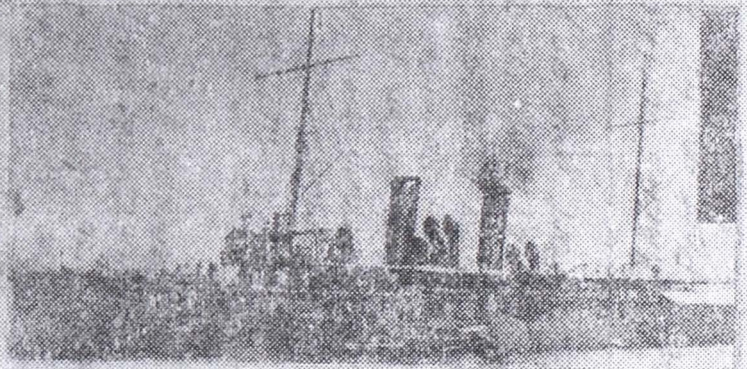

CRUCIȘETOARE

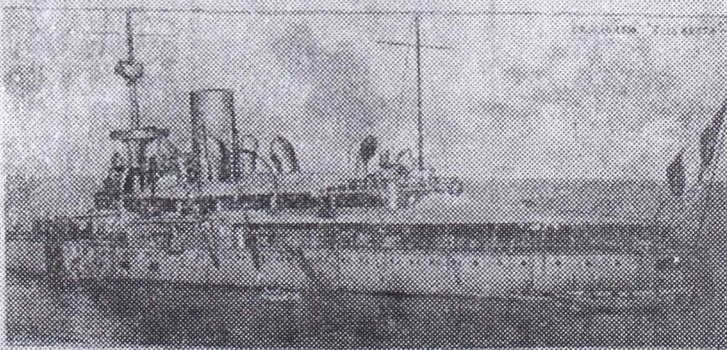

KAISER KARL VI

NAVE ALE FLOTEI AUSTRO-UNGARE

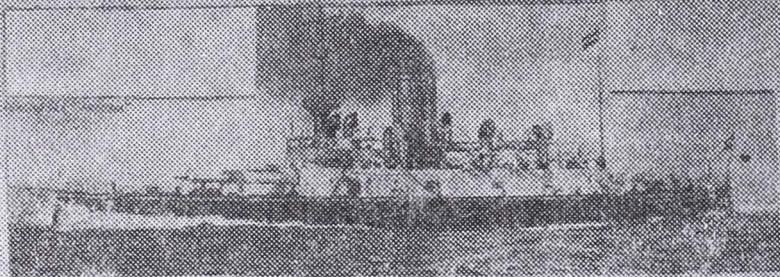

ZENTA

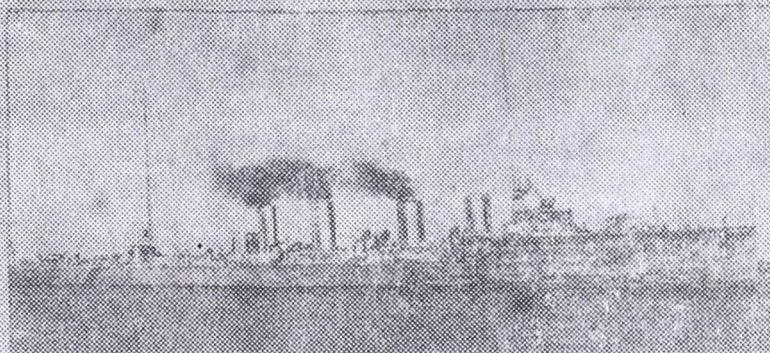
ELISABETH

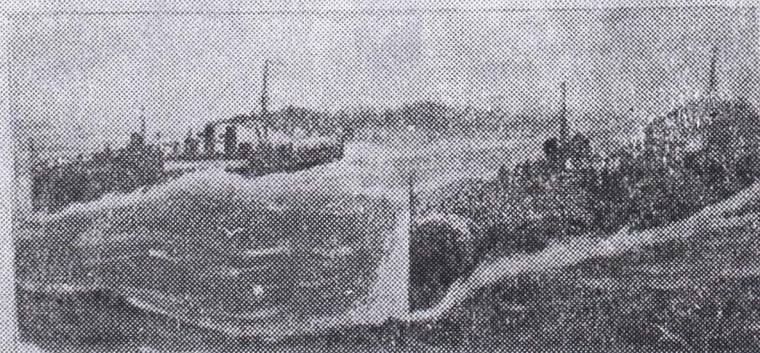
DISTRUGĂTOARE

AUSTRIA

BALLATON

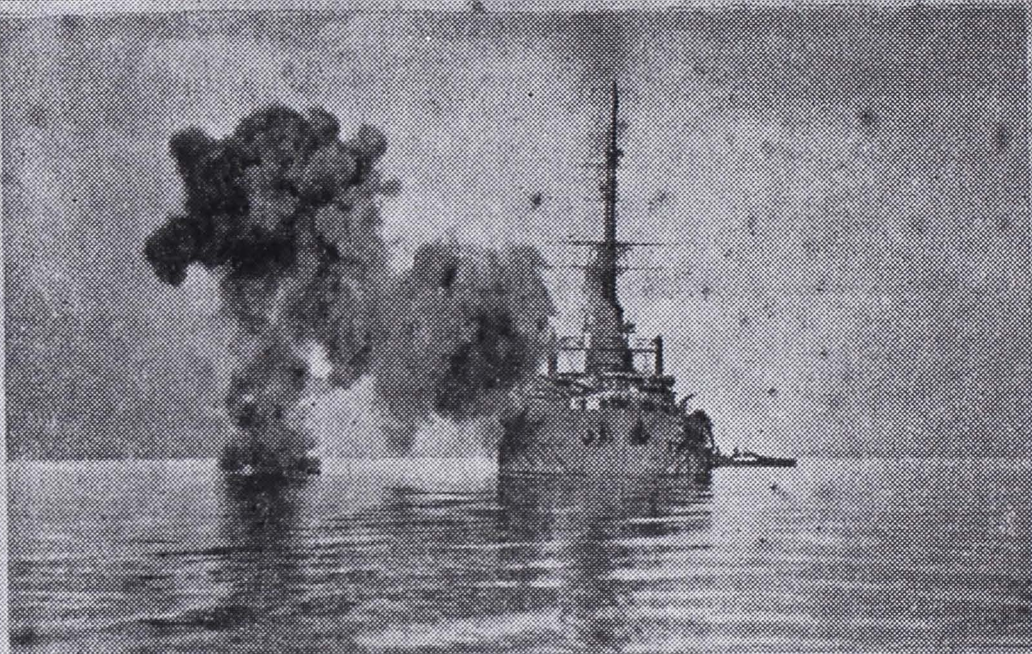
NAVE ALE FLOTEI AUSTRO-UNGARE

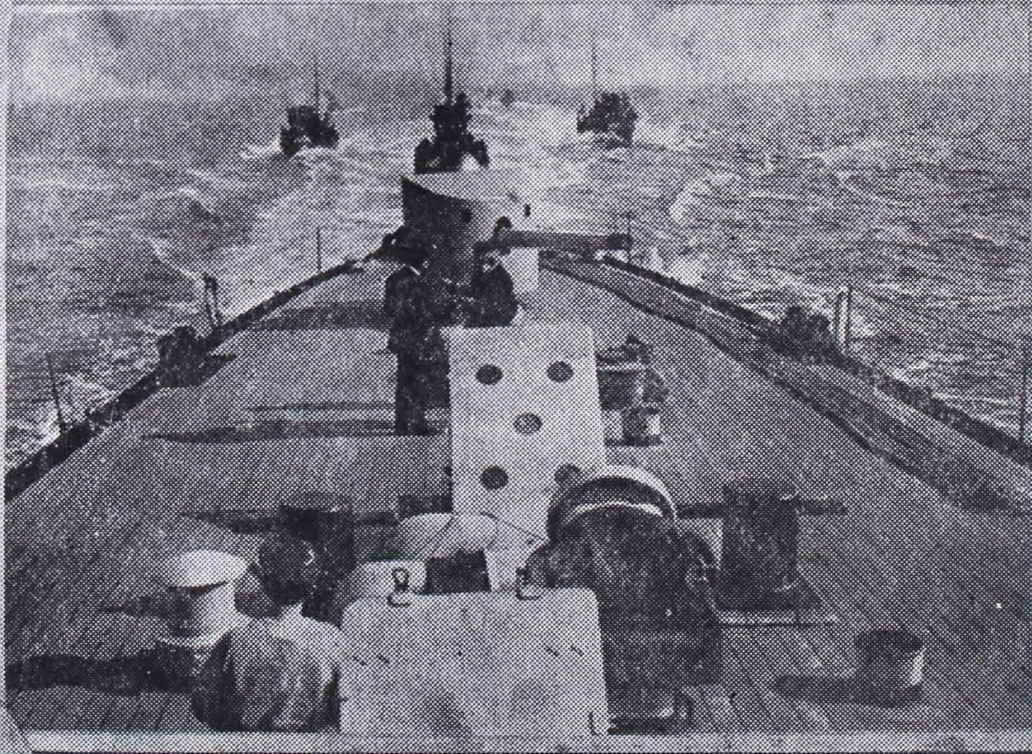
TORPILOARE

ÎN LARG

*Julie 1915. Nave ale flotei austro-ungare
in largul coastelor italiene*

Deficiențe înregistra flota austro-ungară în privința echipajelor ambarcate pe navele de luptă. Acestea erau calitativ și numeric inferioare echipajelor engleze și franceze, capacitatea lor de luptă mai scăzută generînd numeroase greutăți în condițiile tehnicii de înaltă specializare existentă în flotă. Situația s-a datorat nivelului insuficient de pregătire asigurat de școlile statului austro-ungar. Provenind în mare parte din provinciile slab dezvoltate industrial, marinarii înrolați în flotă își însușeau cu destulă dificultate complexa tehnică de luptă. Pentru remedierea situației s-au depus eforturi considerabile, numărul locuitorilor în școlile de marină fiind ridicat. S-a adoptat sistemul recrutării majorității marinarilor în provinciile centrale, cu tradiții industriale și în provinciile de coastă, unde navigația avea și tradiții de amploare.

Marina austro-ungară poseda un număr important de subofițeri, majoritatea proveniți din navigația civilă, excelent pregătiți, cu o mare experiență navală. Subofițerii constituiau realmente baza personalului flotei de război. Rezerviștii corpului erau și ei instruiți periodic și specializați, ajungînd cu rapiditate la o înaltă eficiență. În această privință este semnificativă situația din serviciile specializate ale flotei, unde în anii războiului majoritatea personalului era constituit din rezerva marinei. Astfel au fost și subofițerii Valeriu Seredan și Alexandru Russu.

Corpul superior de comandă, provenit, în general, din nobilimea și marea burghezie a statului — marina fiind considerată o armă de elită —, era insuficient pregătit pentru exigențele serviciului în flotă.

În cursul războiului mulți ofițeri nu au corespuns funcțiilor de comandă pe care le-au deținut. A contribuit în această privință și faptul că nu exista practic o tradiție a marinei, comparabilă cu cea engleză, că se înregistrau relativ puține individualități de marcă. Dintre aceste individualități a fost promovat însă comandamentul flotei, la nivel de amiralitate, sistemul austriac înlesnind, în unele privințe, ascensiunea în funcție de valoarea personală. Este cazul celor trei amirali, care au comandat succesiv flota în anii războiului, Haus, Njegovan și Horthy. Acesta din urmă a înregistrat, de altfel, o ascensiune fulgerătoare, de la căpitan de fregată în anul 1915, la amiral-comandant de flotă în anul 1918.

Considerat în totalitatea sa, personalul marinei austro-ungare reflecta în esență realitățile multinaționalei monarhii. Majoritatea marinarilor proveneau de pe litoralul dalmatic și din Peninsula Istria, numeric fiind, în primul rînd, slavi și apoi italieni. Grupuri mai restrînse de marinari proveneau, în ordine, din Austria, Boemia, Ungaria și Transilvania, primele două provincii dînd însă majoritatea cadrelor de comandă și specialiștilor flotei. Aproximativ 1700 de marinari erau de naționalitate română, provenind din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Alți circa 400 de români au fost mobilizați în arsenale, instalații portuare și, mai ales, baterii de coastă, aparținînd atît marinei, cît și unităților armatei de uscat, dislocate pentru apărarea bazelor navale și a litoralului¹⁶.

Cu toată compoziția eterogenă a echipajelor ambarcate pe navele de

---

¹⁶ Memoriul lui Alexandru Russu.

luptă, problema națională nu s-a impus pregnant la începutul războiului. În flotă s-a manifestat o situație aparte față de armata austro-ungară de uscat. Din cadrul acesteia un număr imens de soldați și ofițeri au trecut de partea forțelor armate ale Antantei, mai ales slavii aruncați în luptele crâncene de pe frontul de est. Existența unui spirit de corp, propriu flotei și impus în decursul lungilor ani de serviciu dur pe mare, a contribuit la ameliorarea asperităților naționale. Apoi, mulți marinari, cum a fost cazul marinarilor români din Transilvania, proveneau din țărâtime și erau tributari încă unui simț al datoriei față de împărat, avînd unele rețineri față de modalitățile de exprimare a aspirațiilor naționale.

Motivele esențiale ale relativei stabilități și unități a echipajelor, formate din marinari de deosebite naționalități, erau determinate de rigiditatea disciplinei navale austriece, impusă cu mai multă ușurință în situația izolării marinarilor pe navele de luptă, ancorate la distanță unele de altele și de țärm. Permisivitatea pe uscat erau rare, datorită persistenței continue a pericolului în mica și închisa Mare Adriatică în care acționa flota, mai ales după intrarea Italiei în război. Chiar pe uscat, în bazele militare navale, orice adunări ale marinarilor erau interzise în condițiile stării de război. Astfel, pentru un timp s-a menținut, prin forță, disciplina și unitatea echipajelor flotei de război austro-ungare.

Începînd din anul 1917, sub influența Marii Revoluții din Rusia și datorită activității marinarilor social-democrați, avîntul revoluționar a cuprins flota austro-ungară, marinarii constituind un detașament de avangardă a revoluției sociale și naționale. Pînă în acel moment flota austro-ungară a participat la operațiile navale din sud-estul Europei, rezistînd flotelor aliate mult superioare. A urmat apoi destrămarea flotei, odată cu prăbușirea definitivă a anacronicei monarhii austro-ungare.

OPERAȚIILE DESFAȘURATE DE FLOTĂ ÎN ANII 1914—1918

La 28 iulie 1914 Austro-Ungaria declara război Serbiei, utilizînd ca pretext atentatul de la Sarajevo asupra arhiducelui Franz-Ferdinand. Evenimentele s-au desfășurat în continuare într-un ritm vertiginos. Rînd pe rînd au intrat în război puterile continentale, apoi războiul s-a extins luînd caracterul unei conflagrații mondiale. Austro-Ungaria declanșă astfel, un război pustiitor, la care participa atît datorită planurilor sale expansioniste, cît și datorită dorinței de a frîna mișcarea revoluționară a maselor muncitoare, precum și mișcarea de eliberare națională a popoarelor din multinaționalul său imperiu.

În vara anului 1914 flota austro-ungară, concentrată în Adriatică de nord, cu excepția crucișătorului Elisabeth — dislocat la baza germană de la Kiao-Ceu —, efectua pregătiri febrile pentru operațiile devenite inevitabile. La sfîrșitul lunii iulie flota a fost pusă în stare de luptă. Avea de confruntat două flote coalizate, care dispuneau de o zdrobitoare superioritate. Raportul de forțe era aproape de 3 la 1 în favoarea anglo-francezilor. Marina de război germană avea în Mediterana doar două nave de luptă importante, care, și ele, au contribuit la intrarea Turciei

în război, crucișătorul de linie „Goeben“, de 23.000 tone și crucișătorul ușor „Breslau“ de 4500 tone¹⁷.

Flota franceză, cea mai importantă forță navală din Mediterana, însuma 16 cuirasate moderne, 6 crucișătoare de linie și 24 contratorpiloare. La comanda flotei se afla un marinăr capabil, amiralul de Lapeyrère. Escadra britanică angajată în Mediterana, sub comanda amiralului Milne, era, evident, cea mai operativă, deși nu dispunea de mari cuirasate. Ea posedă, la baza din Malta, trei crucișătoare de linie, mari cît cuirasatele austro-ungare, „Inflexible“, „Indomitable“ și „Indefatigable“, fiecare de 18.000 tone, cu opt tunuri de 12 țoli și o viteză de 28 noduri, patru crucișătoare de 14.000 tone fiecare, patru crucișătoare ușoare, sub 5000 tone și 14 contratorpiloare. Flota italiană, destul de puternică și modernă, era încă neutră¹⁸.

Pe planul tacticii se impuneau, încă de la începerea operațiilor, două concepții diametral opuse, determinate de forțele existente. Flotele aliate anglo-franceze constituiau o forță navală de prim rang, care urma să ia largul, să-și caute adversarii și să dea bătălia decisivă, pentru a-și impune supremația asupra mării. „Îvingătorul ar fi rămas singurul stăpîn, netulburat de nimeni, făcîndu-și apoi, în toată pacea, operațiunile înlesnite de libertatea mării“¹⁹. Puternica superioritate a aliaților și imposibilitatea proprie de a crea și încadra noi unități a determinat flotele puterilor centrale să-și recunoască inferioritatea. Ele s-au închis în bazele navale căutînd doar să zădărnicească operațiile adversarilor „prin acțiuni repezi și de surprindere“, trecînd apoi la extinderea războiului submarin, în așteptarea unui suprem moment, pe care credeau că vor putea să-l făurească²⁰.

La începerea operațiilor, flota comercială a fost concentrată în porturile proprii, servind ulterior pentru transportul trupelor spre Muntenegru și Albania; s-au construit într-un ritm febril stațiile rețelei de observare și semnalizare. Flota de război a fost dislocată spre sud, urmînd planul amiralului Haus. Acesta a constituit, la intrarea în Adriatică, un cordon de baraj format din nave ușoare, transferînd unitățile grele din gruparea operativă la Cattaro și Sebenico. Astfel, în timp ce flota franceză asigura securitatea transportului peste Mediterana a Corpului colonial, iar navele engleze desfășurau urmărirea crucișătoarelor germane „Goeben“ și „Breslau“, flota austro-ungară a adoptat o tactică defensivă, nu a ieșit în marea deschisă, a pierdut momentul favorabil unei intervenții. Inițiativa a caracterizat, de la început, acțiunile flotelor aliate, flota austro-ungară ajungînd să fie atacată în propriile baze.

Încă din prima parte a lunii august 1914, nave franceze au forțat blocajul în Adriatică. La 16 august crucișătorul austro-ungar „Zenta“ a fost surprins și scufundat de crucișătoarele franceze. Odată cu el dispă-

¹⁷ H. Buchard, *Les forces navales*, Paris, 1915, p. 31.

¹⁸ W.B. Tuchman, *op. cit.*, p. 184.

¹⁹ Al. A. Gheorghiu, *Marina în marele război. Evoluția ei. Învățămintele. Marina viitorului*, în „România militară“, anul LIII, nr. 2, februarie 1921, p. 185—186.

²⁰ I. Bălănescu, *op. cit.*, p. 325.

reau 150 de marinari, primele victime ale războiului din Adriatică, ceilalți ajungând prizonieri pe țărmul muntenegrean. Apoi, escadra lui de Lapeyrère a pătruns pînă la insula Lissa și în fața bazei de la Cattaro, pe care a supus-o unui violent bombardament naval. Slaba combativitate a flotei austro-ungare era evidentă²¹.

În toamnă și iarnă, operațiunile au continuat în Adriatică. Penetrînd din nou blocajul, unități navale franceze au căutat, în perioada 14 decembrie—15 ianuarie 1915 să angajeze decisiv forța navală austro-ungară. Navele franceze au ajuns în largul coastelor Peninsulei Istria. Unități ușoare, conduse de crucișătorul „Curie“, au încercat să pătrundă în baza de la Pola, atacînd divizia de cuirasate. În cursul angajamentului crucișătorul „Curie“ a fost scufundat, iar atacul respins. Escadra franceză a fost contactată apoi de submarine austro-ungare, nava amiral „Jean Bart“ suferind avarii. Fără a obține un succes decisiv, mult căutat, suferind pierderi, navele franceze s-au repliat spre sud.

Primele luni ale anului 1915 s-au scurs într-o relativă acalmie, operațiile scăzînd în intensitate în Adriatică. Flota franco-engleză a pregătit, în această perioadă, și desfășurat atacul general asupra Dardanelor. După 18 martie aliații au suferit pierderi grele. Au fost scufundate marile unități engleze „Ocean“, „Inflexible“ și „Irresistible“ și cele franceze „Bouvet“ și „Gaulois“. Se părea că raportul de forțe începe să se schimbe în favoarea puterilor centrale²².

Flota austro-ungară nu a profitat de momentul favorabil, adoptînd o concepție ofensivă. Ea a extins tactica defensivă, utilizată anterior, desconcentrînd în continuare forța navală, reținînd unitățile principale în baze bine protejate și angajînd flotila de submarine și navele ușoare de suprafață, torpiloare, contratorpiloare, fregate și canoniere. Concomitent, s-a intensificat dispunerea unor largi zone minate în scopuri defensive. A prevalat astfel concepția păstrării flotei ca o rezervă strategică, utilizabilă în cazul unui atac asupra litoralului dalmatic, ca un mijloc de presiune asupra Italiei, care înclina, evident, spre aliați, și, în ultimă instanță, ca o bază de tratative în eventualitatea încheierii unui armistițiu.

Începînd din aprilie 1915 evenimentele au luat o turnură net defavorabilă Austro-Ungariei și dezastruoasă pentru flota sa. La 26 aprilie, Italia aderă la Pactul de la Londra, din 5 septembrie 1914, la 3 mai denunță tratatul de alianță cu Puterile Centrale, iar la 23 mai declară război Austro-Ungariei. Flota austro-ungară a fost pusă în situația de a avea un inamic puternic în propria sa mare, de a fi în raza directă de acțiune a flotei și aviației italiene, de a transforma ea însăși Adriatică într-un infern al navigației, prin dispunerea unui număr imens de zone minate²³.

În timp ce se produceau primele ciocniri la granița terestră italo-austro-ungară, flota a reacționat violent, pentru prima dată ca o impor-

²¹ J.F. Hardey, *op. cit.*, p. 42.

²² *L'album de la guerre. 1914—1919*, tome premier, Ed. L'illustration, Paris, 1924, p. 598—599.

²³ Ch. Benoist, *L'Europe en feu. 1916*, Libraire Perrin. Paris, 1917, p. 15—20.

tantă forță navală, începînd cu rapiditate operațiile. Încă la 27 aprilie, crucișătorul italian „Leon Gambetta“ a fost torpilat de un submarin austriac, la intrarea în Adriatică. La sfîrșitul lunii mai, divizii ale flotei austro-ungare, sprijinite de aviație, au atacat coasta italiană între Veneția și Barletta. Veneția a fost bombardată aero-naval. Astfel, Adriatică a fost cuprinsă în totalitate de flăcările războiului naval²⁴.

Divizată în grupări, utilizîndu-și toate forțele și întîmpinînd o slabă reacție a marinei italiene, flota austro-ungară a continuat să-și intensifice atacurile, dominînd pentru puțin timp marea. Gruparea de nave ușoare, condusă de crucișătorul „Novara“, a forțat intrarea în Porto Corsini, incendiînd două distrugătoare și patru torpiloare. Crucișătorul „Novara“ a fost, însă, grav avariat de artileria de coastă italiană. Gruparea principală a flotei a atacat portul militar Ancona, reducînd la tăcere bateriile de coastă, distrugînd portul și scufundînd 6 nave aliate. Alte unități ale flotei, conduse de crucișătorul „Helgoland“, au atacat porturile Vieste și Manfredonia, în sudul Adriaticii. În retragere spre baze, unitățile flotei au cauzat distrugerii importante rețelei de căi ferate de pe coastă, întîrziînd concentrarea armatei italiene. Erau cele mai importante succese, realizate pînă atunci, ale flotei austro-ungare, cu consecințe destul de scăzute însă. Flota nu a fost capabilă să susțină flancul trupelor de uscat în prima și a doua bătălie de pe Isonzo, iar capacitatea de luptă a flotei italiene nu a fost grav afectată. Curînd, inițiativa a trecut din nou de partea aliaților²⁵.

În iunie 1915, Italia a declarat blocusul coastelor Austro-Ungariei. S-a constituit grupul de forțe navale anglo-franco-italian în Adriatică. Flota și aviația aliată au intrat în acțiune, debutînd cu bombardamente asupra bazei de la Pola, atacînd porturi militare, instalații de semnalizare și linii ferate de coastă. Aliații căutau să provoace un angajament decisiv, adoptînd punctul de vedere că „atîta vreme cît o luptă navală decisivă nu va da stăpînirea Adriaticii unuia sau altuia dintre riveranii acestei mări, ei nu vor putea decît să se mărginească la incursiuni de escadrile sau, cel mult, de diviziuni, vor fi tot timpul sub amenințare“²⁶.

Acțiunile s-au succedat continuu, fiind deosebit de violente. A fost atacată coasta Albaniei, mai ales importantul port de tranzit Saint Jean de Medua. S-au produs angajamente navale confuze. Comunicate contradictorii au fost date, Austro-Ungaria susținînd torpilarea unui crucișător englez de clasa „Liverpool“, probabil „Dublin“. Nave ușoare austriece au desfășurat realmente o vînațoare a navelor transportoare de trupe italiene, în fața estuarului Tagliamento, porturilor Pesaro, Rimini și Fano. Crescînd în intensitate angajamentele navale, ambele părți au suferit pierderi importante. Italienii înregistrau ca scufundate contratorpilorul „Turbine“ și submarinul „Medusa“, avînd și trei nave grele avariate. Austro-ungarii au pierdut contratorpiloarele „Czepel“ și „Scharfschütze“, un submarin, două crucișătoare grav avariate și un crucișător

²⁴ G. Salvatori, *Marina militare 1914—1918*, Roma, 1924, p. 82.

²⁵ *Ibidem*, p. 83—84.

²⁶ I. Gorun, *op. cit.*, p. 750—751.

în construcție capturat la Montfalcone. Pierderile în personal navigant erau însă mult mai grave, mai ales de neînlocuit pentru flota austro-ungară²⁷.

O turnură scurt timp nefavorabilă pentru aliați au luat-o angajamentele navale din iulie—august—octombrie 1915. La 7 iulie, italienii pierd crucișătorul greu „Amalfi“ de 10.200 tone, torpilat de un submarin austriac. La 18 iulie, în timp ce o puternică escadră aliată încrucișa în apele bazei de la Cattaro, îndreptându-se apoi spre Gravosa și bombardând obiectivele militare de pe litoralul dalmatic, submarine austro-ungare surprind și scufundă crucișătorul „Garibaldi“, de 7400 tone²⁸.

În timp ce flota se angaja într-un șir de operații secundare, care au condus la bătăliile navale din decembrie 1915, trupele de uscat ale Austro-Ungariei înregistrau succese pe frontul de sud. Ofensiva austro-germană asupra Serbiei s-a încheiat printr-o victorie de rezonanță, la 9 octombrie fiind cucerit Belgradul. Pierzînd și bătălia de la Kossovo, armata sîrbă a fost obligată să-și continue retragerea prin Albania, spre Adriatica. La 13 ianuarie 1916 armatele austro-ungare intrau în Cetinje, iar la 25 ianuarie Muntenegrul capitula. Se crease astfel o conjunctură sumbră pentru aliați în sud.

Înfrîntă pe uscat, armata sîrbă a fost evacuată de către nave aliate în insula Corfu, operație navală de mare anvergură, pe care flota austro-ungară nu a reușit să o împiedice. Singurul succes austro-ungar s-a conturat în ziua de 5 decembrie, în rada portului Saint Jean de Medua. Unități navale ușoare, conduse de crucișătorul „Novara“, au pătruns în port, scufundînd nave pentru transportul trupelor, incendiînd crucișătorul ușor francez „Fresnel“ și debarcînd unități de desant care au asaltat pozițiile bateriilor de coastă. Succes efemer, deoarece în principalul angajament, la 29 decembrie 1915, flota austro-ungară pierdea bătălia purtată în fața portului albanez Durazzo. A fost avariat crucișătorul „Helgoland“ care a condus gruparea, scufundate contratorpiloarele „Lika“ și „Triglav“ și avariate alte nave. Forța navală austro-ungară a fost obligată să întrerupă contactul și să se retragă spre bazele proprii. Un lung interval de timp, aproape întregul an 1916, flota austro-ungară a rămas aproape imobilizată, îndeosebi în ceea ce privește unitățile principale. Suferise pierderi grele în nave și oameni, resursele de împrăștiere îi erau aproape epuizate. Deși reușise să păstreze marile cuirasate, deoarece nu le angajase decisiv, rămînea într-o netă inferioritate, raportul de forțe în Adriatica situîndu-se la proporția de 2,5 la 1 în favoarea aliaților. În plus, se accentuase și mai mult tendința de raliere la teoria florei existente²⁹.

Astfel, anul 1916 s-a scurs în acțiuni navale de mică amploare. Ele s-au rezumat la sprijinirea sporadică a flancurilor fronturilor, la scurte atacuri asupra zonei Otranto, la ocuparea și punerea în funcțiune a porturilor Durazzo și Antivari, pentru asigurarea aprovizionării trupelor din

²⁷ J.F. Hardy, *op. cit.*, p. 52—53.

²⁸ *Ibidem*, p. 54.

²⁹ *Ibidem*, p. 56—58.

Albania. Era perioada de maximă întindere a pajurei imperiale k.u.k., perioadă în care apar și primele semne ale sfârșitului belicoasei monarhii.

Pe plan intern, împăratului Franz Iosef îi succede Carol I. Tot mai multe forțe politice se pronunță în favoarea încetării războiului, pentru o pace democratică, fără anexiuni teritoriale. Pe fronturi situația militară se agravează. În est are loc puternica ofensivă a lui Brusilov. În sud se dau a 5-a, a 6-a, a 7-a, a 8-a și a 9-a bătălie de pe Isonzo. Trupele austro-ungare suferă pierderi grele. Concomitent se înregistrează succese ale armatei franco-sârbe în Balcani, dar mai ales se adaugă un nou adversar. La 27 august România declară război Austro-Ungariei, ecourile acestei declarații reverberându-se pînă în sud, pe marile nave ale flotei. Alexandru Russu notează: „Prin 29 august am aflat vestea că România a intrat acasă în Ardeal. Știam acum că trebuie să luptăm pentru idealul nostru național toți marinarii români de pe «Novara»»³⁰.

Anul 1917, al patrulea an de război, este anul unor evenimente internaționale, politice și militare hotărîtoare pentru Imperiul austro-ungar, care intră în degringoladă. Cel mai important dintre evenimentele internaționale este revoluția din Rusia. Începută în februarie 1917, revoluția burghezo-democratică din Rusia, care a reușit să răstoarne țarismul, se transformă, în 7 noiembrie 1917, în revoluție socialistă biruitoare. Primul act de politică externă a puterii sovietice, decretul asupra păcii lansat de Lenin, invită guvernele țărilor beligerante la tratative imediate pentru încheierea unei păci generale și democratice³¹. Al doilea eveniment decisiv a fost intrarea Statelor Unite în război, la 6 aprilie 1917. Din acest moment soarta Puterilor Centrale era hotărîită. Ele continuau totuși războiul, în speranța unei decizii de ultim moment, a unei păci favorabile.

Pe plan politic, împăratul Carol întreprinde acțiuni deosebite. El convoacă Reichsrat-ul, făgăduiește o largă autonomie națională tuturor naționalităților care pretindeau dreptul de a-și făuri state naționale. Concomitent, se intensifică teroarea internă, se intensifică politica de deznaționalizare a populației românești din Transilvania, promovată de către guvernul maghiar. Pe plan militar, Austro-Ungaria își mobilizează întregul potențial într-un suprem efort. După a 10-a și a 11-a bătălie de pe Isonzo, cu rezultate incerte, trupele austro-ungare, avînd în prima linie regimente transilvănene, străpung frontul italian. Are loc dezastrul de la Caporetto. Aliații reușesc totuși să stabilizeze frontul pe riul Piave³².

În anul 1917 flota austro-ungară, comandată acum de amiralul Njegovan, s-a raliat la războiul submarin total dus de germani. Flotila de submarine a fost aruncată în Mediterana, provocînd dezorganizarea transporturilor aliate. Numai comandorul Trapp a reușit să scufunde 5 nave comerciale, cu un deplasament de 48.000 tone și o navă militară

³⁰ Memoriul lui Alexandru Russu.

³¹ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, Incununația ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, p. 278.

³² J. Bernard, *Războiul din Italia*, Timișoara, 1922, p. 41—42.

OPERATIUNI NAVALE ÎN MAREA ADRIATICĂ 1914-1918

franceză. Reacția aliaților a fost însă promptă. Au fost înarmate navele comerciale, s-a instituit și în Mediterana sistemul convoaielor sub protecția navelor de război, a distrugătoarelor rapide antisubmarine, s-a urmărit distrugerea bazelor de acțiune a submarinelor. După intrarea în război a Statelor Unite, aliații au adoptat planul localizării flotei austro-ungare în Adriatica și a distrugerii ei printr-o acțiune concentrică.

Pentru a-și recupera submarinele, o grupare a flotei austro-ungare, reunind crucișătoare și contratorpiloare, a ieșit în larg la 15 mai 1917. Profitând de o ceață densă, gruparea a pătruns prin cordonul aliat, la intrarea în Adriatica, surprinzând un convoi comercial aliat și cauzându-i distrugerii. Forțarea blocajului a permis revenirea la bază a submarinelor austro-ungare. Cu rapiditate, aliații au constituit o grupare de forțe, însumând 5 crucișătoare de linie engleze și 8 crucișătoare italiene și franceze de la bazele Brindisi și Valona. După cinci zile, escadra aliată a reперat și angajat navele austro-ungare, în retragere spre Pola. Pe rînd, au fost avariate și incendiate crucișătoarele „Novara“ și „Helgoland“, lovit crucișătorul „Saida“, scufundat un contratorpilor. Pentru a salva resturile grupării, flota austro-ungară a scos în larg divizia de la Cattaro, condusă de crucișătorul greu „Sankt Georg“. Navele aliate au rupt contactul și s-au repliat spre Brindisi. În largul bazei, crucișătorul englez „Dartmouth“ a fost lovit de torpila unui submarin austriac. Acțiunea, deși soldată cu pierderi grele, a oferit flotei austro-ungare un răgaz, cu atît mai prețios cu cît în flotă apar primele semne ale nesupunerii marinarilor³³.

În toamna și iarna anului 1917, Austro-Ungaria era istovită după trei ani și jumătate de război. Masele populare nu mai puteau suporta mizeriile și nenorocirile războiului, popoarele asuprite — cehii, polonezii, croații, românii — luptau pentru prăbușirea „închisorii“ lor — statul multinațional austro-ungar. Dinspre răsărit, în conștiința maselor se reverberau ecouri puternice ale mării revoluții. În această frămîntată situație începea ultimul act al îndelungatei existențe a Imperiului habsburgic, anul 1918.

II. ANUL 1918 — AN AL AVÎNTULUI REVOLUȚIONAR ÎN FLOTA AUSTRO-UNGARĂ

Revolta de la Cattaro — februarie 1918³⁴

La începutul anului 1918, două categorii de revendicări se contopesc în statul multinațional austro-ungar, „drepturi democrat-burgheze, condiții de muncă și viață mai bune, pace și dreptate pentru cei mulți — și naționale — dreptul la autodeterminare și unitatea politică și de stat“.

³³ J.F. Hardy, *op. cit.*, p. 72—74.

³⁴ Pentru revolta de la Cattaro vezi: F.G. Plascha, *Cattaro-Prag*, Graz-Köln, 1963; C. Daicoviciu și M. Constantinescu, *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 156—158; N. Copoiu, *Kotor — un oraș iugoslav cu tradiție revoluționară*, în „Magazin istoric, an II, nr. 1, din 10 ianuarie 1968, p. 32; V. Seredan, *op. cit.*, p. 10.

Evenimentele se desfășoară într-un ritm alert. La 6 ianuarie, Seimul general al deputaților din zonele cehe adoptă o declarație care proclama dreptul poporului ceh la autodeterminare. La 16 ianuarie, izbucnește greva generală politică din Austro-Ungaria, la Viena, Budapesta, Praga, Timișoara, Arad etc., în marile centre industriale.

În sud, dezertori de pe frontul italian „înuță pădurile Croației, formându-și un cadru revoluționar bine organizat, așa-numitul Zeleni-Kader, zi de zi se mărește numărul celor dezertați de pe la unitățile din front, iar populația civilă simpatizează și alimentează aceste formațiuni revoluționare³⁵. Tot în sud, revolta a trecut din păduri pe străzi și din uzinele civile în arsenalele flotei din Pola și Fiume. Nu mai era mult ca valul nemulțumirilor să cuprindă și marinarii de pe navele de luptă.

Ideile revoluționare se manifestă pregnant în flotă încă din toamna anului 1917. Aceasta se află într-o stare generală de stagnare. Marile unități navale erau imobilizate în baze. Se întâmpinau mari greutăți de aprovizionare, începând cu armament și muniții, pînă la alimente și echipament pentru marinari. Pentru redresarea situației, la comanda flotei a fost numit durul amiral Horthy. Primele măsuri ale acestuia, în scopul reinstaurării disciplinei rigide și reprimării spiritului revoluționar, au fost de a introduce un sever program de instrucție și de a anula, în totalitate, concediile marinarilor. Amiralul căuta să impună aceste măsuri din dispoziția Curții imperiale, fără a ține seama că echipajele, deja decimate de lupte, erau complet istovite. Măsurile luate nu au fost factorul determinant al intensificării avîntului revoluționar, dar au precipitat hotărîrea de luptă a marinarilor, mai ales cînd aceștia și-au dat seama că vor fi aruncați în noi și inutile operații navale.

Provenind, în parte, din muncitorimea mării industrii a provinciilor puternic dezvoltate economic, marinarii cunoșteau și aplicau forme superioare de organizare politică și de luptă. Fiind înrolați din cadrul multor naționalități ale statului austro-ungar: cehi, austrieci, italieni, români sau sud-slavi, era normal ca, alături de revendicările revoluționare, marinarii să caute să impună și propriile revendicări naționale. Astfel, marinarii au putut deveni realmente un detașament de avangardă al revoluției³⁶.

Mișcarea revoluționară a început în arsenalele de la Pola și Fiume, în instalațiile bazelor militare și în fabrica de tunuri și muniții navale. Ea s-a extins apoi pe navele de luptă ale flotei, însă fără un plan comun și unitar de acțiune. În baza navală de la Cattaro, unde era dislocată divizia de crucișătoare, s-a format un comitet sau directoriu revoluționar al marinarilor. Acesta a pregătit și desfășurat revolta echipajelor.

Revolta marinarilor a început, după unele surse, la 1 februarie, ora 12³⁷, iar după alte surse la 2 februarie, ora 10³⁸. Bineînțeles, data exactă este mai puțin importantă, față de faptul că la bordul crucișătorului greu

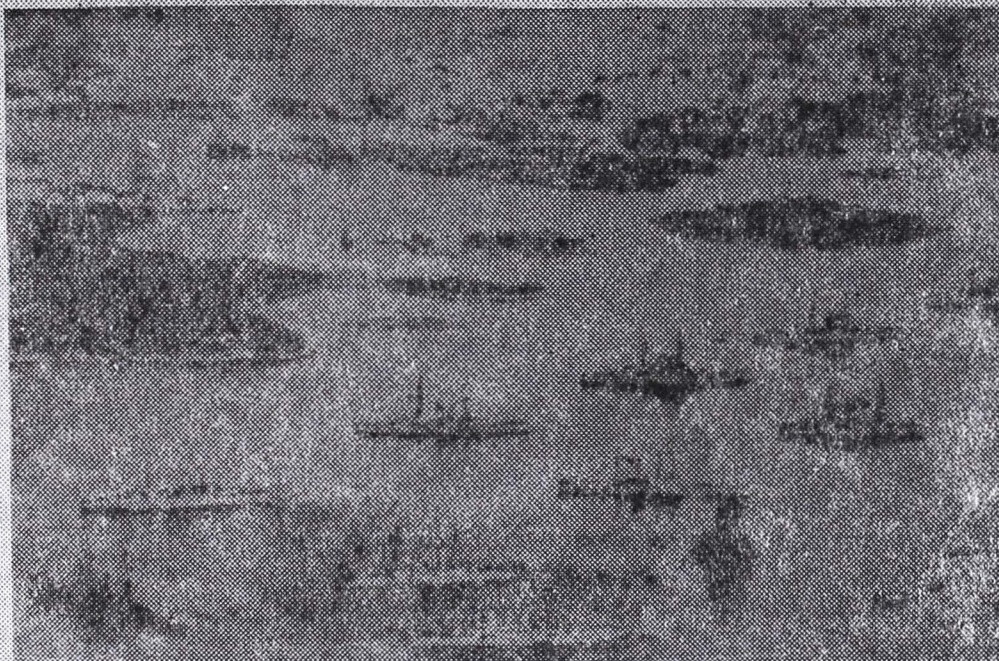
³⁵ Dominic Stanca, *Între două fronturi*, Ed. Patria, Cluj, 1936, p. 266.

³⁶ Paul Szende, *Die Krise der mitteleuropäischen Revolution*, Tübingen, 1921, p. 31.

³⁷ V. Seredan, *op. cit.*, p. 7.

³⁸ N. Copoiu, *op. cit.*, p. 32.

Flota de război austro-ungară în anul 1918

Marinari români în flota de război austro-ungară

„Sankt Georg“, nava amiral a flotei austro-ungare, comitetul revoluționar a lansat semnalul revoltei. I s-au raliat imediat echipajele diviziei de crucișătoare, apoi echipajele de pe canoniere, torpiloare, puitoare de mine și alte nave de luptă aflate în rada portului Cattaro. În scurt timp, aproape 40 de nave de luptă au arborat drapelul roșu, marinarii arestându-i pe ofițeri și alegând comandanți din rândurile lor, subordonați câte unui directoriu format pe fiecare navă. Numărul marinarilor răsculați se ridica la aproape 6000. Lor li s-au alăturat o parte a forturilor care apărau baza navală, cele care erau deservite de echipaje din marină.

Comitetul revoluționar, reunit pe nava amiral „Sankt Georg“, a formulat cu claritate proprie revoluționarilor, programul revoltei. Reflectând aspirațiile concrete și specifice ale marinarilor, „cetățeni“ austro-ungari de naționalități diferite, lista revendicărilor cuprindea cerințe imediate legate de modul de viață al marinarilor și cerințe de largă rezonanță politică, socială și națională. Ei revendicau recunoașterea și admiterea adunărilor marinarilor, care alegeau împuterniciți proprii, dar mai ales cereau începerea imediată a tratativelor de pace pe baza propunerilor tinerei republici sovietice, transformarea Austro-Ungariei într-un stat democratic, recunoașterea dreptului la autodeterminare tuturor popoarelor monarhiei, demobilizarea armatei și crearea miliției populare.

Comitetul revoluționar al marinarilor de la Cattaro s-a adresat, prin radiograme, tuturor marinarilor din unitățile flotei, cerându-le trecerea la revoltă deschisă împotriva autorităților. În principala bază, la Pola, radiograma a fost ținută în secret, marinarii auzind de revoltă prea târziu pentru a se organiza. Ei au fost obligați, astfel, să se rezume la o rezistență pasivă, manifestându-și însă solidaritatea cu răsculații. La Pola, un „ura“ demonstrativ era scandat în fiecare seară la orele 21. „O săptămână întreagă, în fiecare seară răsuna acest misterios Ura, de pe vasele ancorate și nimeni nu cuteza să-i împiedice pe marinari temându-se de a nu fi aruncat peste bord“³⁹.

Telegrama trimisă de către comitetul revoluționar al marinarilor, deputatului social-democratic dr. Victor Adler, cerea sprijinul deputaților social-democrați ai tuturor naționalităților și solicita un schimb de păreri cu aceștia în vederea încheierii imediate a unui tratat de pace pe baza dreptului de autodeterminare a popoarelor. Astfel, se impune cu claritate poziția înaintată a marinarilor în problema națională, manifestată cu vigoare mereu sporită în Austro-Ungaria⁴⁰.

Faptul că marinarii revoluționari de la Cattaro nu au acționat după un plan unitar, nereușind să declanșeze revolta simultan în toate bazele și unitățile flotei, că nu au atras de partea lor soldații trupelor de uscat dislocate în apărarea aero-navală a bazelor, a contribuit hotărîtor la înfrîngerea revoltei. Ei s-au găsit izolați în rada portului Cattaro, nepuțin să iasă în larg datorită focului de interdicție a forturilor.

Deși vlăguită, Austro-Ungaria a reușit, pentru ultima dată, să adune

³⁹ V. Seredan, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁰ C. Daicoviciu și M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 157.

suficiente forțe care să înfringă revolta. Împotriva marinarilor revoluționari au fost trimise, de la Pola, divizia cuirasatelor „Eh. Karl“, „Eh. Friedrich“ și „Eh. Ferdinand Max“, unități de contratorpiloare și, mai ales, unități ale aliatului său, militarismul german, care mai dispunea încă de o forță considerabilă pentru a-i veni în ajutor. Submarinele germane s-au îndreptat cu rapiditate spre Cattaro, sprijinind efectiv forțele de represiune. De asemenea, pe uscat, brigada de infanterie din Bosnia și Dalmația și-a început marșul spre Cattaro⁴¹.

În fața forțelor mult superioare, marinarii revoluționari au fost obligați să se predea. A urmat o represiune crâncenă. Au fost arestați și trimiși în fața curții marțiale 379 de participanți la revoltă. După o judecată sumară, peste 300 de marinari au fost condamnați, pe diferite termene, la reclusiune în închisori militare, iar 4 conducători ai marinarilor au fost împușcați. Reamintim aici numele eroicilor conducători ai revoltei : Franjo Rach, Antun Graber, Maté Brnicevici și Erko Sișgorici.

În lista celor 379 de condamnați figurează marinari de diferite naționalități asuprite din monarhia austro-ungară : sârbi, cehi, slovaci, polonezi, italieni. Se află acolo și nume de români din Transilvania și Banat, ca Moscheni Iosif, Sturza Karol, Penza Armin și mulți alții. Ei au luat drumul închisorilor cu conștiința că, la marea luptă pe care o ducea poporul român din Transilvania pentru eliberarea sa de sub jugul austro-ungar, și-au adus modesta lor contribuție⁴².

Deși conducerea flotei a căutat, prin toate mijloacele, să oprească difuzarea știrilor despre aceste evenimente, revolta marinarilor din Cattaro a avut un puternic ecou în rîndul maselor populare din Austro-Ungaria, înscriindu-se ca un moment însemnat în seria loviturilor pe care le-a primit monarhia în ultimul an al existenței sale.

Ultimele luni ale flotei austro-ungare

În primăvara anului 1918, flota austro-ungară intră într-o conjunctură care o va duce la completa destrămare. Reprimarea revoltei marinarilor de la Cattaro nu a îmbunătățit cu nimic situația flotei. Spiritul revoluționar al marinarilor nu putea fi reprimat cu măsuri excepționale. În astfel de măsuri a excelat amiralul Horthy. Adept al teoriei după care influența unei flote de război care nu luptă se reduce neîncetat, amiralul a primit puteri depline asupra tuturor unităților navale, serviciilor și instalațiilor aferente, într-un moment în care flota intrase deja în descompunere. Măsurile sale s-au dovedit simple paleative, începînd cu înlocuirea echipajelor. A dezarmat personalul a 6 mari nave de luptă, mutînd apoi marinarii pe unități ale flotei de torpilare și nave auxiliare, dispersîndu-i spre a le anihila unitatea de luptă. Apoi, a reluat operațiile active.

La începutul lunii iunie 1918, austro-ungarii au pregătit și desfășu-

⁴¹ V. Seredan, *op. cit.*, p. 9.

⁴² N. Copoiu, *op. cit.*, p. 32.

rat ultima lor ofensivă pe Piave, încheiată la 18 iunie fără succes⁴³. Concomitent, Horthy a format și scos în larg o grupare a flotei, utilizând și cuirasatele și crucișătoarele grele. Gruparea s-a orientat spre Ancona, urmărind debarcarea unor unități de diversiune și blocarea intrării în marele port militar. Surprins de faptul că aliații mutaseră mai mult spre interior cordonul de supraveghere, Ancona ieșind practic din raza de acțiune directă a flotei, amiralul a hotărât străpungerea cordonului.

Gruparea a constituit două grupuri de luptă, ambele urmărind forțarea barajului. Grupul contratorpiloarelor și torpiloarelor de larg s-a orientat perpendicular pe axul de supraveghere, iar grupul cuirasatelor a întreprins o amplă manevră de ocolire. Acest grup a fost contactat de către o escadră aliată, mult superioară ca putere de foc și manevrabilitate, în largul coastei albaneze. La 9 iunie 1918, au fost torpilate două dintre cele mai moderne cuirasate austro-ungare, „Szent István“ și „Prinz Eugen“. În repliere spre Cattaro, cele două grupuri de nave austro-ungare au reușit, totuși, să facă joncțiunea, fiind din nou obligate să accepte lupta. La 18 iulie, cuirasatul „Viribus Unitis“ a fost avariat, iar două contratorpiloare scufundate. Ultima operație ofensivă a flotei austro-ungare se transformase astfel într-un veritabil dezastru, soldat cu mari pierderi de vieți omenești. Din acest moment, complet imobilizată în bazele sale, flota austro-ungară era irevocabil condamnată⁴⁴.

Încă în primăvara anului 1918, a devenit evident faptul că temeliile multinaționalului Imperiu austro-ungar erau puternic subminate de mișcările naționale și sociale care nu mai puteau fi stăvilite prin formule de autonomie sau federalizare. Aceste formule au fost respinse de congresele reprezentanților națiunilor oprimate, care pretindeau unitatea națională a popoarelor lor : cehi, slovaci, polonezi, iugoslavi, români⁴⁵.

În iunie 1918, a avut loc a doua grevă generală a muncitorilor din Austro-Ungaria, desfășurată sub lozinci revendicative economice și politice. Dintre ultimele notăm : încheierea păcii, demilitarizarea întreprinderilor, dreptul de vot universal. Greva a contribuit la șubrezirea în continuare a Imperiului habsburgic⁴⁶.

În toamnă, evenimentele s-au precipitat pe plan politic și militar în Austro-Ungaria. A început revoluția din lunile octombrie și noiembrie 1918 desfășurată și în armată și flotă, în ritmul rapid în care se desfășurau evenimentele pe plan internațional. În lunile în care manarhia a sucombat, datorită luptei tuturor naționalităților oprimate, flota austro-ungară, instrument care servise expansiunii imperialiste în sud-estul Eu-

⁴³ O descriere a ofensivei în D. Stanca, *op. cit.*, p. 223—242.

⁴⁴ G. Salvatori, *op. cit.*, p. 96; *Marina militare 1861—1961*, Ed. Associazione nazionale marinai d'Italia, p. 18—20.

⁴⁵ J.F. Hardy, *op. cit.*, p. 108.

⁴⁶ Pentru conjunctura creată vezi : I. Popescu-Puțuri și A. Deac, *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, ed. a II-a ISISP, București, 1972, p. 504—505.

repei, s-a destrămat complet. Două evenimente de interes militar rămân notabile din această perioadă.

În plin proces revoluționar, la 2 noiembrie 1918, în rada bazei navale de la Pola pătrund doi ofițeri ai marinei italiene, plecați din Italia înaintea izbucnirii revoluției și debarcați la Rovigo. Utilizând o torpilă acționată manual, aceștia aruncă în aer cuirasatul „Viribus Unitis”. Din echipajul de 1000 de marinari dispar aproape 300, ultimele victime ale crâncenului război desfășurat din anul 1914 în Adriatică⁴⁷.

În aceeași zi, devine publică hotărîrea adoptată la 1 noiembrie 1918. Flota de război, care a aparținut Austro-Ungariei prăbușite, este predată Consiliului Național Jugoslav. În Marea Adriatică se încheia astfel, definitiv, un lung și sîngeros capitol al istoriei militare navale.

III. GARDA NAȚIONALĂ ROMÂNĂ A MARINARILOR DIN POLA

Constituirea și activitatea gărzii⁴⁸

Amplă manifestare națională a marinarilor români înrolați în flota de război austro-ungară, garda de la Pola își are originea în aspirațiile naționale izbucnite cu putere în conjunctura creată la sfîrșitul lunii octombrie 1918. Atunci a început, efectiv, descompunerea opresoarei monarhii multinaționale austro-ungare, pe baza principiilor de autodeterminare proclamate de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și aplicate cu consecvență în lupta pentru unitate a naționalităților.

Cîteva evenimente politice și militare, cu o largă rezonanță și în nordul Adriaticii, au avut un rol deosebit. La 16 octombrie, manifestul împăratului Carol I proclamă federalizarea Imperiului habsburgic. Două zile mai tîrziu, în parlamentul maghiar, reprezentantul Partidului Național Român din Transilvania prezintă declarația Comitetului Executiv al Partidului, prin care românii transilvăneni își afirmă dreptul inalienabil la o viață națională deplină. Apoi, la 23—24 octombrie, se răscoală trupele croate la Pola și Fiume, iar în 27 octombrie italienii sparg frontul de la Vittorio-Veneto și trec Piave. Astfel, începe degringolada totală a armatei. În sfîrșit, la 29 octombrie Austro-Ungaria cere armistițiu.

În bazele flotei, mai ales la Pola, marinarii urmăreau cu încordare desfășurarea evenimentelor, se organizau în cu totul alte condiții decît în februarie la Cattaro. În 27 octombrie, întreaga flotă militară austro-ungară a Adriaticii ridică drapelul revoluției. Se organizează, în aceeași zi, o mare adunare a reprezentanților tuturor naționalităților fostului imperiu. Adunarea, la care au participat cehi, iugoslavi, italieni și români, a început la ora 21. După trei ore de dezbateri, la care au luat cuvîntul cîte un vorbitor din partea cehilor, iugoslavilor și italienilor, s-a adoptat hotărîrea ca fiecare naționalitate să-și organizeze forțele proprii, înțele-

⁴⁷ V. Seredan, *op. cit.*, p. 19; *Marina Militare 1861—1961*, p. 20.

⁴⁸ Pentru Garda de la Pola vezi: V. Seredan, *op. cit.*, p. 10—26; Memoriul lui Alexandru Russu; C. Brediceanu, *op. cit.*, p. 86—87; V. Obratevici, *Pulj—1918*, Zagreb, 1936, p. 22—67. Informațiile fără notă provin din lucrarea lui Seredan.

gînd prin aceasta să-și aleagă și o conducere. Imediat, iugoslavii l-au ales ca președinte al organizației lor pe un fost ofițer, respectat de marinarii flotei pentru patriotismul dovedit, locotenent-colonelul Metod Koch. Marinarii i-au fixat acestuia, ca sarcină principală, „de a se pune în legătură cu autoritățile militare pentru predarea comandamentelor și a începe tratativele de armistițiu cu aliații“. S-a hotărît, apoi, convocarea unei adunări comune a tuturor reprezentanților naționalităților din flotă, pentru ziua de 30 octombrie, în localul Școlii de mașiniști a marinei.

În miez de noapte, adunarea a continuat cu o demonstrație de stradă a marinarilor. Înaintînd în ordine, marinarii intonau imnuri revoluționare, dar și cîntece naționale. Un grup de marinari români, purtînd încă însemnele și inscripția „Novara“, cîntau pentru prima dată, după 4 ani, „Pe-al nostru steag e scris Unire“. Demonstrația marinarilor a avut, în general, un caracter pașnic, marea majoritate a acestora nefiind înarmați, dar și cu unele incidente. Prima ciocnire s-a produs prin intervenția unui grup de ofițeri la teatrul orășenesc, unde marinarii au întrerupt reprezentația, motivînd că „așa piese se jucau doar în Austro-Ungaria, care nu mai există“. Apoi demonstranții au hotărît să asalteze Casinoul marinei, ocupat de ofițerii detestați de marinari. O ciocnire sîngeroasă și inegală, în acel moment ofițerii fiind înarmați inclusiv cu mitraliere, a fost evitată în ultimul moment, prin intervenția marinarului român Silveșan. Acesta i-a convins pe marinari să aștepte un prilej favorabil⁴⁹.

La 28 octombrie frămîntările se amplifică, iar organizarea marinarilor continuă. În sala teatrului a avut loc reuniunea de organizare a Consiliului marinarilor italieni, la care au luat parte și marinari români. Într-un deplin consens, este ales ca reprezentant al naționalității italiene dr. Domink Stanich, patriot italian, fost primar al orașului Pola și viitor senator. Sub influența acestuia se adoptă o hotărîre care nu ținea seama de voința majorității populației slave din acest teritoriu, propunîndu-se alipirea Istriei la Italia. Propunerea a provocat, în săptămînile care au urmat, numeroase animozități italo-slave.

Mult mai important este faptul că, începînd de la 28 octombrie, marinarii preiau comanda navelor de luptă, îndepărtînd mare parte din ofițerii flotei austro-ungare și alegînd directorii proprii. În acestea sînt reprezentați marinarii de toate naționalitățile, în majoritatea cazurilor fiind aleși rezerviști. A fost necesar ca, în unele cazuri, reprezentanții marinarilor să fie instalați cu forța. S-au produs și incidente sîngeroase, reflectînd în fond voința marinarilor de a-și impune controlul.

În ziua de 29 octombrie începe și organizarea marinarilor români, la inițiativa subofițerului Valeriu Seredan și a matrozilor Voicu și Silveșan. Constituind un comitet, aceștia au dat o circulară tuturor navelor și unităților din baza de la Pola, convocînd o adunare a marinarilor și soldaților pentru ziua de 30 octombrie, la ora 14, în sala nr. 167 a Școlii navale de mașiniști. La această dată în cadrul echipajelor flotei se mai

---

⁴⁹ Memoriul lui Alexandru Russu.

*GAIUS BREDICEANU-
căpitan de artilerie
la Polo în 1918*

*VALERIU SEREDAN-
subofiter de marină
la Polo în 1918*

găseau circa 1000 de marinari români provenind din Transilvania, Crișana, Maramureș, Banat și Bucovina, din cei aproape 1700 de marinari români înrolați în anul 1914. Mulți, foarte mulți marinari, căzuseră în operațiile navale de-a lungul anilor războiului. Alți marinari au fost dislocați la flotila de monitoare de pe Dunăre. În sfârșit mulți marinari se aflau încă în închisori militare, sau dispersați în alte unități în urma revoltei de la Cattaro.

La cererea lui Valeriu Seredan, un proiect de rezoluție al adunării marinarilor români a fost conceput de către o personalitate marcantă a Partidului Național Român, dr. Caius Brediceanu. Mobilizat în armata austro-ungară, Brediceanu se găsea la Pola în acea vreme, servind cu gradul de căpitan în artileria de coastă. El s-a raliat de la început marinarilor români susținându-i în toate acțiunile, împreună cu inginerul locotenent-colonel de marină Eugen Munteanu.

Adunarea marinarilor români a avut loc în ziua și la ora programată. Au participat toți marinarii care se aflau la Pola, câțiva marinari români de la Fiume și soldați din garnizoană. În fața adunării au luat cuvântul Seredan, Voicu și Birseanu declarând deplinul atașament al marinarilor față de declarația Comitetului executiv al Partidului Național Român din Transilvania de la 18 octombrie. S-a vorbit apoi despre necesitatea organizării imediate a marinarilor și soldaților români în expresia lui Seredan „notînd că celelalte naționalități sînt deja organizate, am crezut de bine să ne organizăm și noi pentru a putea trimite reprezentanții noștri la adunarea comună ca să știm ce se hotărăște acolo și dacă eventual se vor aduce hotărîri contra intereselor noastre să ne supunem vechiul nostru”. Marinarii și soldații au ales un Consiliu național român, prezidat de Valeriu Seredan, avînd ca secretar pe Ștefan Voicu și ca bărbați de încredere pe Birseanu și Silveșan. S-a dezbătut și adoptat în unanimitate rezoluția care fixa cadrul organizării și activității marinarilor români, în formularea următoare :

REZOLUȚIE ⁵⁰

votată cu unanimitate din partea adunării naționale române a marinarilor din Pola la ședința de constituire din 30 octombrie 1918 în sala nr. 167 din edificiul Școlii de mașiniști.

1. Poporul român al Transilvaniei, Ungariei și Bucovinei s-a declarat independent, de sine stătător și liber. Declarațiile referitoare la aceasta s-au făcut din partea deputaților noștri în parlamentele din Viena și Budapesta.

2. Protestăm deci prin aceasta de a fi tratați ca supuși altui popor.

3. Rugăm ca să ni se permită de a aduna toți românii de la marină într-o sală pentru a putea lua o atitudine față de situația de azi, împreună cu ofițerii și funcționarii noștri.

4. Pînă atunci, declarăm că nu pretindem a fi debarcați împreună cu unghiile pentru a fi transportați la căminurile noastre, ci sîntem gata

⁵⁰ O copie a rezoluției se află în posesia Muzeului județean Arad.

de a face serviciu mai departe pînă ce Adunarea Națională din Ardeal și Bucovina va hotărî asupra noii forme de stat.

Dacă ungurii ar fi trimiși la căminurile lor, rugăm ca să fim împărțiți comandamentului corpului de marinari pînă la transportarea noastră acasă.

5. Deoarece între fiii diferitelor națiuni se pot isca conflicte, noi sîntem acum deja gata de a forma un detașament românesc de sine stătător. Dezinteresul nostru față de viitorul marinei va fi cea mai bună garanție despre imparțialitatea noastră, iar detașamentul românesc va griji de asigurarea liniștei publice netezind diferendele pe cale pașnică.

6. Ca semn al independenței noastre naționale vom purta tricolorul nostru pe chipiu (roșu, galben, albastru) iar detașamentul va purta aceste culori și pe brațul stîng.

Pola la 30 octombrie 1918

Birseanu m.p.

Silveșeanu m.p.

bărbați de încredere

Șt. Voicu m.p.

secretar

V. Seredan m.p.

președinte

Concentrarea marinarilor români la Polaa continuat în zilele următoare, deși se întîmpinau mari greutăți de transport, navele fiind blocate în porturi, iar sistemul feroviar aproape paralizat. De la Fiume a sosit detașamentul condus de către subofiterul Alexandru Russu. Detașamentul a fost constituit de marinari ai serviciilor, avînd ca nucleu un grup de matrozi români de pe navele de luptă, aflați sub cercetare încă din 15 septembrie pentru „delictul“ de agitație în flotă și eliberați prin intrarea în marele port dalmat a Regimentului croat 79 infanterie răsculat⁵¹.

Un loc important în cadrul acțiunilor desfășurate de către marinarii foste flote austro-ungare, îl deține Adunarea reprezentanților tuturor naționalităților, desfășurată la 30 octombrie 1918. Adunarea a clarificat poziția naționalităților față de încercările de menținere a anacronicului sistem politic austro-ungar, a ameliorat fricțiunile italo-jugoslave, a adoptat hotărîri majore pentru reglementarea situației existente în sud, inclusiv măsuri efective pentru încetarea stării de război. Oferind serviciile marinarilor români pentru menținerea ordinii, președintele Consiliului Național român preciza că masele populare românești din Transilvania se declară libere și independente, protesta contra încercărilor ca marinarii români să fie tratați ca cetățeni ai unui stat care practic nu mai există, ca supuși ai unui alt popor.

Începînd cu ziua de 1 noiembrie 1918, Garda marinarilor români a preluat serviciul siguranței publice la Pola, purtînd culorile naționale românești, roșu-galben-albastru. Preluarea a debutat cu un marș al gărzii prin oraș, fiind purtat în fruntea coloanei drapelul românesc, avînd ca

---

⁵¹ Memoriul lui Alexandru Russu.

Garda națională română a marinarilor de la Pola

port-drapel pe bucovineanul Balosescu și în garda drapelului pe transilvănenii Birseanu și Silveșean. În piața publică garda a fost trecută în revistă de către Caius Brediceanu, Eugen Munteanu și Dominik Stanich. În timp ce marinarii intonau cîntece patriotice, cetățenii orașului scandau „Eviva la Roumenien Grande“.

Organizarea gărzii a continuat febril în zilele următoare. S-a reușit înrolarea a 500 de marinari români concentrați la Pola și echiparea a 450 din aceștia. Posedînd armament de infanterie, inclusiv mitraliere și mijloace de transport necesare, puse la dispoziție de locotenentul român Ioan Versariu, garda marinarilor români a deținut efectiv controlul orașului și al bazei navale pînă în 4 noiembrie. În această dată, serviciul de ordine a fost preluat de către trupele italiene care ocupaseră Peninsula Istria, Garda marinarilor români deținînd în continuare doar un sector care i-a fost repartizat.

Mult mai tîrziu, în anul 1922, guvernul italian a adus mulțumiri publice marinarilor care au făcut parte din Garda de Pola, pentru atitudinea plină de umanitate dovedită, pentru menținerea ordinii într-un climat deosebit de agitat, pentru evitarea incidentelor sîngeroase care s-ar fi produs fără intervenția lor. S-a spus atunci în Italia că: „Românii au fost întotdeauna prietenii noștri“.

REPATRIEREA MARINARILOR ROMÂNI. DRAPELUL GĂRZII DE LA POLA

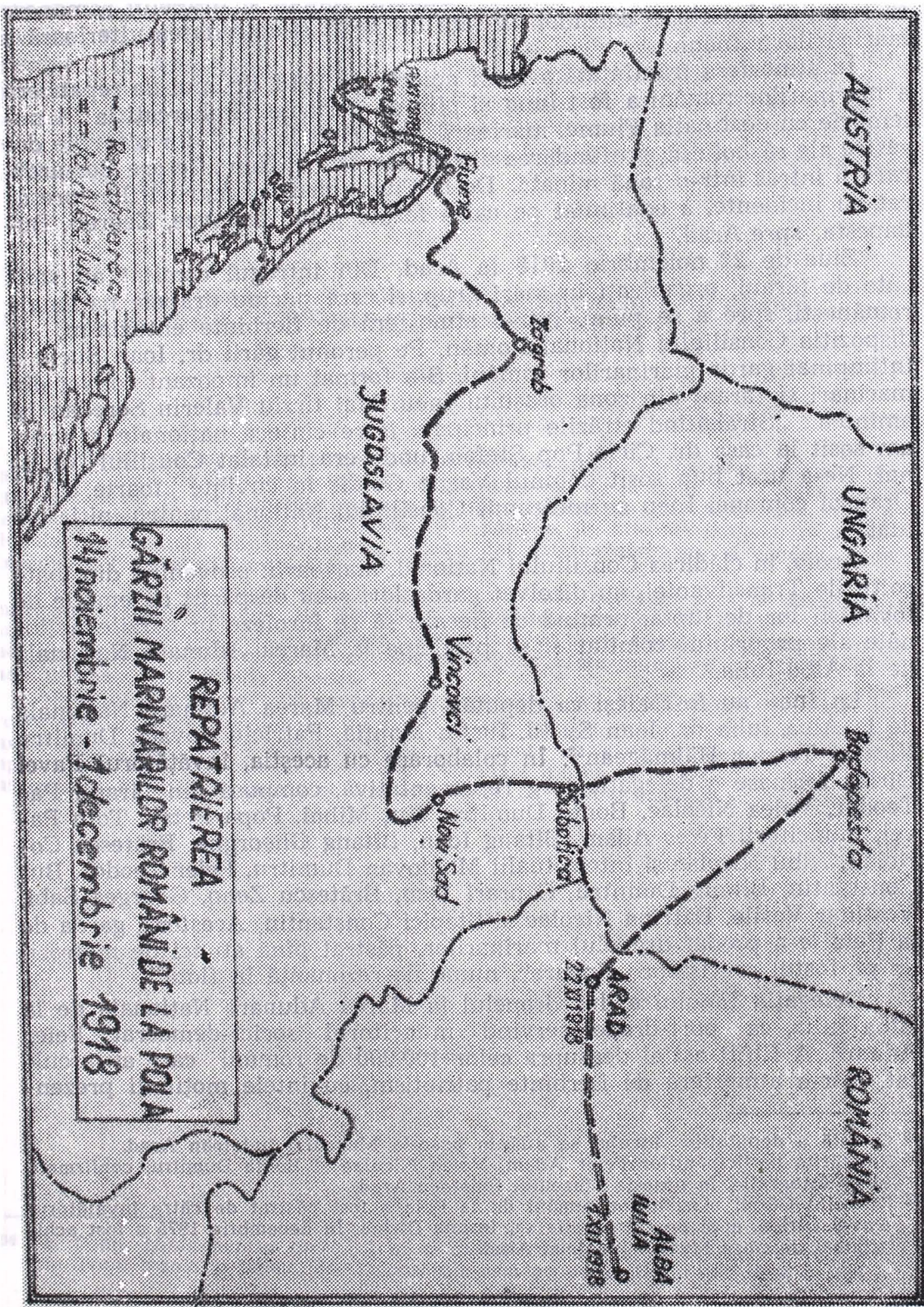
În timpul activității gărzii marinarilor români de la Pola, mari evenimente se derulau acasă, în Transilvania. La 30 octombrie s-a constituit Consiliul Național din Transilvania, format la paritate din reprezentanți ai Partidului Național Român și ai Partidului Social-Democrat. Revoluția burghezo-democratică, sprijinindu-se pe masele populare, țărani, muncitori, intelectuali și elemente înaintate ale burgheziei progresiste, se desfășura fără oprire.

De la Arad, Consiliul Român Central exercita puterea asupra teritoriile locuite de români, organiza o nouă autoritate. Paza ordinii era încredințată Consiliului Național militar și gărzilor naționale comitatense. La 10 noiembrie Consiliul Național Român, împreună cu consiliile comitatense, prelua „puterea deplină de guvernare asupra teritoriilor locuite de români“ pe baza dreptului „de liberă dispozițiune a neamurilor“. La 20 noiembrie era convocată Marea Adunare Națională la Alba Iulia, urmînd să hotărască destînul poporului român din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș⁵².

Aradul, adevărat centru al națiunii române în toamna anului 1918, era ținta marinarilor români de la Pola. Spre acest oraș s-au îndreptat marinarii după ce au predat puterea deținută trupelor italiene. Cu sprijinul lui Caius Brediceanu amiralul Cagni le-a pus la dispoziție nava

⁵² Ștefan Pascu, *1 Decembrie 1918. Formarea statului național unitar român*, în „Era socialistă“, an LV, nr. 22, noiembrie 1975, p. 22.

„Slavia“, care a arborat alături de drapelul italian și drapelul românesc ca semn al deosebitei considerații față de lupta și activitatea ulterioară a marinarilor români.

În atmosfera frământată a lunii noiembrie 1918, drumul de repatriere a marinarilor români a fost lung și plin de pericole. Ambarcați la 14 noiembrie cu destinația Fiume, marinarii au asistat la unul din ultimele dezastre ale războiului, scufundarea distrugătorului italian „Cesare Rossard“, care a intrat într-o zonă minată. De la Fiume drumul marinarilor, presărat cu incidente, a continuat pe calea ferată prin Vincovce, Zagreb, Budapesta, spre Arad.

Ziua de 22 noiembrie 1918 la Arad. Din întregul comitat au sosit sute de țărani, organizați în mari grupuri care purtau drapele naționale românești, spre a se pune, într-o atmosferă de fierbinte entuziasm, la dispoziția Consiliului Național Român. Pe peronul gării dr. Ioan Suciu a întâmpinat garda marinarilor români. S-a format un impozant convoi din marinari și țărani din zona orașului Ineu. Mai târziu Valeriu Seredan își amintea: „Străbătînd străzile principale între cîntece naționale și urări am sosit la casa dr. Cicio-Pop Ștefan, unde era instalat Consiliul Național. Ne-a urât bun sosit domnul Vasile Goldiș în cuvinte foarte calde. Oratorii comunei Ineu au mulțumit Consiliului Național pentru inițiativa luată“.

Acolo, în clădirea Consiliului Național, marinarii, provenind din toate colțurile Transilvaniei, au dizolvat garda lor, s-au despărțit cu emoție de tovarășii lor de luptă, urmînd ca fiecare să se înroleze în gărzile naționale ale propriului comitat și să participe la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.

La Ineu au fost aleși ca deputați pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia dr. Ioan Suciu, Iustin Monția, Patriciu Covaci, Dumitru Nica și Teodor Hălmăgean⁵³. În colaborare cu aceștia, învățătorul Pavel Dirlea formase o delegație larg reprezentativă, compusă din țărani Pac Teodor, Valea Nicolae, Bonța Dumitru, Buț Mihai, Popa Petru, Toth Pavel, muncitorii Feier Adam, Bitang Ioan, Bitang Gheorghe, Brătescu Coriolan, Albu Nicolae și intelectualii Moldovan Dumitru, Feier Teodor, Buț Constantin, Bitang Dumitru, Căprari Ioan, Brătescu Zeno, Georgea Sabi, Voștinar Vasile, Bătrîna Nicolae și Stepici Constantin. Acestora, garda de la Pola le-a predat drapelul marinarilor, păstrat pînă atunci de matrozii de pe fostul crucișător „Novara“, nume de rezonanță în flotă⁵⁴.

Delegația Ineului a dus drapelul la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, ca port-drapel servind muncitorul social-democrat Feier Adam⁵⁵. A filfiit astfel deasupra celor 100.000 de români care au ascultat, într-o atmosferă de fierbinte patriotism, cuvintele motiunii prezen-

⁵³ O listă a deputaților Ineului se află în posesia Muzeului județean Arad.

⁵⁴ Relatările participanților Feier Adam, Valea Nicolae și Bonța Dumitru, confirmate și de fotografie, în posesia Muzeului județean Arad.

⁵⁵ Drapelul Gărzii marinarilor români de la Pola a fost păstrat de către învățătorul Pavel Dirlea, apoi de către soția sa, Iosana Dirlea. În decembrie 1975 a fost achiziționat de către Muzeul județean Arad.

tate de Vasile Goldiș : „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, decretează unirea acestor români și a teritoriilor locuite de dinșii cu România”⁵⁵. Se împlinea astfel un deziderat de veacuri al poporului român, acela al unității naționale, pentru care au luptat și membrii gărzii marinilor români de la Pola.

LA DÉSAGRÉGATION DE LA MARINE AUTRICHIENNE-HONGROISE. LA GARDE NATIONALE ROUMAINE DES MARINS DE POLA

(Résumé)

„La désagrégation de la marine autrichienne-hongroise. La garde nationale roumaine des maris de Pola” se réfère „à la participation de la flotte autrichienne-hongroise, pendant la première guerre, aux batailles navales de Mer Adriatique aussi à sa désagrégation en octobre 1918. Dans cette période, la lutte révolutionnaire et nationale des ouvriers, des maris, des soldats, des nations opprimées a conduit à la débâcle de l'État autrichien-hongrois.

Environ 1700 de marins roumains de Transylvanie, qui était sous la domination autrichienne-hongroise, ont été enrôlés dans la flotte de guerre. Ils ont participé aux luttes révolutionnaires de l'année 1918, à la révolte de Cattaro, aux grands événements d'octobre-novembre. En ce moment à Pola, a été organisée la Garde Nationale Roumaine par Valeriu Seredan.

Après le rapatriement, la garde s'est dispersée à Arad, les marins se sont enrôlés dans les gardes nationales de Transylvanie. La majorité des marins a participé avec les délégués de la commune Ineu, déployant le drapeau national roumain apporté de Pola, à la Garde Assemblée Nationale d'Alba Iulia, qui a accompli les aspirations d'unité, de liberté et d'indépendance du peuple roumain.

---

⁵⁶ Gh. Popp, *Lupta pentru unire. Acte și documente privitoare la luptele naționale din Transilvania și Banat*, Ed. Tipografiile române unite, București, 1929, p. 504.

ASPECTE ALE LUPTEI MASELOR POPULARE ARĂDENE IMPOTRIVA FASCISMULUI ȘI REVIZIONISMULUI (1934—1940)

EDUARD IVANOF

Realitatea existențială a poporului nostru, permanența noastră milenară în acest spațiu geografic, faptul că ne-am aflat la răscrucea drumurilor dintre răsăritul și apusul Europei au impus idealul luptei pentru **libertate, dreptate, neatințare**.

Urmărind exprimarea realității existențiale a poporului nostru în condițiile deceniului al 4-lea și începutul celui de al 5-lea, cercetătorii au prezentat în lucrările publicate, modul în care poporul nostru, în virtutea idealului libertății și neatințării, a știut, în cele mai critice momente, să apere și să asigure viabilitatea ființei noastre naționale.

Punând problemele istoriei noastre cu un anumit accent, cu o anume vibrație, cu o anumită hotărîre, partidul, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cer fiecărui cetățean, în virtutea trecutului de luptă și al viitorului pe care îl făurim, un riguros examen de conștiință¹.

Idealurile de **dreptate, neatințare, pace** pentru care s-au jertfit generațiile de înaintași, felul în care poporul a dat viață ideilor-forță ale marilor conducători și personalități, asigurînd evoluția ascendentă a societății românești, capătă azi valențe noi, o nouă confirmare, ele fiind urmarea firească a făuririi de către popor a propriei sale istorii.

Încadrînd nuanțele locale în ansamblul național al luptei antifasciste și antirevizioniste, studiul nostru își propune să prezinte aportul maselor populare arădene la condamnarea fascismului și războiului. Tema pe care ne-am propus-o permite analiza actelor de patriotism, de demnitate națională, în momentele de cumpănă ale istoriei noastre, în perioada anilor 1934—1940, care au culminat cu **Dictatul de la Viena** din august 1940.

Retrospectiva evenimentelor ne-a oferit posibilitatea înțelegerii raportului de forțe la frontiera țării noastre, a consecințelor acțiunilor agresive fasciste, a felului în care au fost percepute faptele de către opinia publică.

1. Fascismul și revizionismul agresiv — primejdie pentru popoarele Europei, pentru poporul român.

Cînd la sfîrșitul primului război mondial s-a pus problema restabilirii ordinii internaționale, noua înfățișare a Europei, noul ei statut politic și teritorial, trebuiau să fie determinate de ideea dreptului națiunilor de

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Editura Politică, București, 1976.

a se întruni într-o formă de stat național, liber și stăpîn pe destinele sale. „Primul război mondial — apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — rezultat al ascuțirii extreme a contradicțiilor interimperialiste, a dat odată un avînt nemaiîntîlnit luptelor de eliberare națională și socială a popoarelor asuprite. Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 în Rusia și constituirea primului stat muncitoresc-țărănesc din istorie au arătat lumii, îndeosebi claselor exploatate și popoarelor subjugate, că vechea societate bazată pe inegalitate și nedreptate națională nu este veșnică, că ea a intrat în faza dispariției, inaugurîndu-se o nouă eră, era făuririi orînduirii socialiste, era eliberării naționale a popoarelor².

Creîndu-se posibilitățile trecerii de la principiul subordonării la principiul egalității și neatîrnării, prin desființarea marilor imperii, țarist și habsburgic, se lăsa națiunilor libertatea să se constituie în state naționale, sau să se unească cu statele naționale existente. Tratatul de pace din anii 1919—1920, recunoscînd ceea ce se întîmplase de drept — eliberarea națiunilor asuprite de marile imperii multinaționale — cuprind, în clauzele lor, acte de dreptate istorică, consacrinđ satisfacerea legitamelor revendicări naționale — dreptul la autodeterminare — în virtutea noii ordini internaționale. Clauzele tratatelor de la Versailles, Neuilly, Sevres și Trianon au fost dictate în conformitate cu voința colectivă a națiunilor și naționalităților asuprite de secole, care vedeau legitimă ideea de suveranitate națională odată cu cea de justiție³.

Situația creată a determinat la Trianon, în 4 iunie 1920, recunoașterea actului național al desăvîrșirii unității poporului român, prin unirea Transilvaniei cu România. Articolul al 45-lea al Tratatului stabilea : „Ungaria renunță la toate drepturile și titlurile asupra teritoriilor vechii monarhii austro-ungare situate dincolo de frontierele Ungariei... ca făcînd parte din România⁴”.

Teoretic era recunoscut dreptul poporului român de a-și alege suveranitatea de stat sub care să trăiască, adică suveranitatea realizată în și prin unitate națională, ca o asigurare inviolabilă a existenței și dezvoltării, ca o condiție a păcii.

Tratate de pace perfecte și state naționale absolut majoritare nu se puteau concepe, fapt care a făcut ca Tratatul de la Trianon, ca de altfel întregul ansamblu de tratate încheiate după primul război mondial, să fie inoperante datorită **acțiunii revizioniste** declanșată de statele fasciste Germania și Italia, cărora li se alătură Ungaria horthystă.

Campania declanșată viza clauze teritoriale la adresa unor state europene, mai ales la adresa statelor Micii Înțelegeri, atingînd grav, contestînd chiar idealul unității și suveranității acestora.

Analiza faptelor care au compus acțiunea revizionistă izbește, în primul rînd, prin felul în care Germania și Italia se transformă „oficial” în principalii acționari ai subminării securității europene, vizînd subordo-

² *Ibidem*, p. 13.

³ George Sofronie, *Tratatul de la Trianon și acțiunea revizionistă*, Ed. Scrisul Românesc, Oradea, 1933, p. 3; *Știrea*, an VI, nr. 1353, 6 dec. 1936, p. 2.

⁴ *Ibidem*, p. 6

narea și chiar dezmembrarea statelor din centrul și sud-estul Europei, respectiv și a României.

Fascismul se transformă, în atari condiții, din pură teorie a vîrfurilor celor mai reacționare ale burgheziei, într-o politică oficială, care cuprinde pe rînd o serie de state europene : 1920—Ungaria; 1922—Italia; 1923—Bulgaria; 1926—Portugalia; 1926—dictatura militară în Polonia; 1929—Iugoslavia; 1933—dictatura nazistă în Germania; 1934—Austria; 1936—dictatura militară în Grecia; 1939—dictatura fascistă franchistă în Spania⁵.

Urmărind ascensiunea fascismului în Europa, după instaurarea sa la putere în Germania, putem trage o concluzie definitivă și anume că **fascismul=revizionism și revanșă=război=imense pierderi materiale și umane**. Această relație va putea fi ilustrată de evenimentele din 1939, cînd prin atacarea Poloniei începea cel de-al doilea război mondial.

Perioada pînă la război a fost dominată de cedarea treptată în fața spiritului fascist agresiv, în fața revizionismului și a pregătirilor de război.

Germania hitleristă, avînd sprijinul Italiei fasciste și al guvernanților horthyști, abandonînd respectarea condițiilor tratatelor de pace, se pronunță, mai mult sau mai puțin deschis, pentru înarmare și revizuirea tratatelor de pace pe calea armelor⁶.

Folosind conciliatorismul marilor puteri occidentale, în numele „spațiului vital“, statele fasciste-revizioniste renunță la „politețe“ în relațiile internaționale, punînd problema dominației în Europa. Referindu-se la această politică, la implicațiile ei — tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta : „Viața a demonstrat că... toate tratatele și acordurile cu Germania, nu numai că nu au frînat politica de agresiune a nazismului ci, dimpotrivă, au constituit o încurajare în realizarea țelurilor acestuia de cotropire și dominație a altor popoare. Popoarele europene și de pe alte continente au plătit foarte scump miopia și trădarea unor cercuri conducătoare din acel timp“⁷.

Revizionistii horthyști, devansînd în timp pe cei germano-italieni, își propuneau ca scop revizuirea Tratatului de la Trianon, în detrimentul României, Iugoslaviei și Cehoslovaciei.

Acțiunea revizionistă horthystă, nu ținea seama de nici un fel de raționament natural, moral sau juridic, infirma dreptul la autodeterminare al popoarelor din fostul Imperiu austro-ungar.

Privind România, revizionistii, argumentînd cu ideea de pedeapsă aplicată Ungariei și răpirea de teritorii fără asentimentul populației, contestau hotărîrile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, care, sub forma unui plebiscit național, hotărîse, în numele

⁵ Nicoale Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice...*, p. 20—21.

⁶ Pompiliu Teodor, *Din gîndirea materialist-istorică românească*, Ed. Șt., Buc., 1972, p. 216.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la adunarea festivă din capitală cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la victoria asupra fascismului și a 98 ani de la cucerirea independenței de stat a României*, 9 mai 1975, Ed. Pol., Buc., 1975.

românilor din Transilvania, care reprezentau majoritatea populației, uniunea cu România. Pe această cale se realiza, în virtutea voinței populare, desăvîrșirea statului național român. Prin desăvîrșirea unității naționale, în virtutea dreptului natural, România reunea între granițele sale pe toți românii.

Făurirea idealului unității naționale — după cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — „nu este un dar...”, rezultatul unor conferințe internaționale, ci rodul luptei neobosite duse de cele mai înaintate forțe ale societății, de masele largi populare pentru unire, produsul legic al dezvoltării istorice sociale și naționale, a poporului român⁸.

Campania revizionistă hortystă, materializată în propaganda iredentistă, în ațitarea șovinismului și naționalismului, ciștigă în complexitate, tinzînd, cu sprijinul german și italian, să înconjoare, cu un sistem de ligi, uniuni și asociații, țările vizate teritorial.

Organizațiile iredentiste, Liga Revizionistă, partizanii de peste graniță, din Germania, Italia, Anglia, Franța, S.U.A.⁹, căutau să țină mereu trează ideea că: „Ungaria veacuri de-a rîndul a apărat apusul” și acest rol nu și-l mai poate îndeplini decît avînd ca graniță „cununa Carpaților”¹⁰. Conform aceluiași puncte de vedere se considera că „a sosit timpul ca guvernul maghiar... să arate situația ce s-a produs”¹¹.

Considerentele revizioniste, ilustrînd linia politică fascistă, se bazau pe raționamentul că, la Trianon, marile puteri „au constrîns Ungaria” să accepte tratatul, motiv pentru care se impunea „o nouă eră de politică internațională — era reparării greșelilor comise la încheierea păcii... cînd desigur și nedreptatea trianonică urmează să fie reparată”¹². Raliindu-se acestor considerente, unii deputați în parlament declarau: „idealul principal al politicii externe este revizuirea...”, adăugînd că „la acest ideal nu renunță niciodată”¹³.

Căutînd să împingă relațiile cu vecinii spre o situație fără ieșire, propaganda revizionistă invenira sufletul poporului maghiar, publicînd sistematic lucrări revizioniste sub formă de hărți, atlase, cărți, ilustrate sau prin emisiuni ale postului de radio Budapesta¹⁴.

Evenimentele internaționale, marcate de ciocnirile de interese dintre

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice...*, p. 18.

⁹ Vezi Olimpiu Matichescu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 8, care amintește pe: lordul Rothermere, proprietarul ziarului „Daily Mail”, sir Robert Donald, autorul lucrării „Tragedia Transilvaniei”, ministrul francez Anatol de Monzie, deputatul Charles Thisseyre, autorul lucrării „O eroare diplomatică. — Ungaria mutilată”, Franco Villani Dionissi, senatorul Borah și alții.

¹⁰ *Știrea*, an VIII, nr. 1873, 19 sept. 1938, p. 1.

¹¹ *Gazeta Antirevizionistă*, an. I, nr. 3, 23 sept. 1934, p. 8.

¹² Arhivele statului, București, fond Ministerul Propagandei, dos. 496/1934—1937, f. 5—7.

¹³ *Știrea*, an VIII, nr. 1819, 16 nov. 1938, p. 3.

¹⁴ *Idem*, an VII, nr. 1601, 13 oct. 1937, p. 1; an VI, nr. 1308, 4 oct. 1936, p. 1; an VII, nr. 1631, 18 nov. 1937, p. 3; Traian Bunesu, *Lupta poporului român împotriva Dictatului fascist de la Viena*, Ed. Pol., Buc., 1971, p. 22.

marile puteri, puneau la ordinea zilei problema menținerii sau lichidării statu quo-ului teritorial creat prin sistemul de la Versailles.

Dictatul de la München, din 28 septembrie 1938, prin care se realiza mutilarea Cehoslovaciei, a inaugurat era cedărilor în fața forței, lumea îndreptându-se cu pași mari spre o conflagrație de amploare. Țările mici și mijlocii, din centrul și sud-estul Europei, care mai încercau să reziste puterilor Axei fasciste, vor sfârși, într-un fel sau altul, prin subordona-rea lor de către Reichul german.

Presă arădeană, reflectând evenimentele, în virtutea dezideratelor naționale amenințate, declara : „România rămâne ferm atașată de Societatea Națiunilor și principiului securității colective... ferm devotată alianțelor ei cu Franța, Anglia, țările Micii Înțelegeri... întinzând în același timp mâna în chip leal tuturor statelor... fiind adânc devotată ideii de pace¹⁵ pe care era hotărâtă „să o slujească cu tărie și statornicie¹⁶”.

Politica externă a țării noastre era prezentată în presa arădeană, ca fiind călăuzită de o constantă încurajare a relațiilor internaționale și a consolidării statutului ei teritorial și politic, fiind conștientă de forța drepturilor imprescriptibile și inalienabile ale națiunii române¹⁷.

Părerea unanim acreditată la Arad, privind relațiile cu statele fasciste-revizioniste, era că drepturile națiunii române nu puteau fi încăl-cate de nici un stat, de nici o rațiune politică, motiv pentru care se im-punea întărirea alianțelor tradiționale. „Nici un popor din sud-estul Eu-ropei, fie el prieten sau dușman al Reichului, nu va avea de câștigat de pe urma unei Germanii prea mari și prea puternice¹⁸ și de aceea „...un stat mic are tot interesul să asigure existența altui stat mic, căci așa și-o apără pe a sa¹⁹”.

Opinia publică arădeană, dacă avem în vedere considerentele ante-rioare, dorea înlăturarea pericolului revizionist horthyst prin : „făurirea unei noi Ungarii... așezată pe noi principii și idealuri în viitor... învățată să știe cine-i este cu adevărat dușman²⁰”. Era dorită o apropiere între toate statele din bazinul dunărean pentru a rezista pretențiilor și presi-urilor germane.

Opinia publică arădeană, în momentul mutilării Cehoslovaciei, își manifesta indignarea, declarând că prețul e prea mare pentru pacea sal-vată, fiindcă „cei tari și mari s-au înțeles pe socoteala cehilor... fără ca aceștia să fi avut loc la masa tratativelor...²¹”. Era de fapt reacția întregului nostru popor, deoarece cauza României înseși era amenințată de

¹⁵ *Știrea*, an VII, nr. 1650, 11 dec. 1937, p. 1.

¹⁶ *Timpul provinciei*, an I, nr. 11, 12 dec. 1937, p. 1.

¹⁷ Georges Sofronie, *La position international de la Roumanie*, Buc., 1938, p. 96.

¹⁸ *Știrea*, an VIII, nr. 1852, 25 aug. 1938, p. 1.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Idem*, nr. 1853, 26 aug. 1938, p. 1.

²¹ *Idem*, nr. 1884, 20 oct. 1938, p. 1; vezi și Eliza Campus, *Mica Înțelegeri*, Buc., 1968, p. 10; Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale — martie 1938—mai 1940*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1971, p. 45—107.

„... sãlbateca fiarã, ãmbãtatã de singele jertfelor sfiþiate, care este fascismul germãn“²².

În situaþia României, de cheie a Europei spre Orient, evenimentele petrecute dovedeau cã „... pare sã se instaureze sistemul forþelor care nu mai țin cont nici de dreptul internaþional, nici de acela al existenþei popoarelor mici...“²³. Acest sistem al luptei în forþã pentru supremaþie însemna, dupã pãrerea opiniei publice arãdene, „o avalanþã a rivalitãþilor periculoase care ne aseamãnã cu timpurile migrãrii popoarelor cînd nestabilitatea era o teorie de viaþã“²⁴.

Poziþia adoptatã de țara noastrã în timpul evenimentelor din Cehoslovacia fundamenteazã, la Arad, opinia cã „România nu are nimic de revendicat de la nimeni și chiar dacã i s-ar oferi, nu primește sub nici un motiv nici o pãrticicã din pãmîntul altora“ — deoarece — „avantajele sînt de moment“ — pe cînd — „cîntea în îndeplinirea angajamentelor și lealitatea sînt sprijin pentru totdeauna“²⁵.

Primejdia externã, situaþia aliaþilor, conciliatorismul anglo-francez, dovedeau cã pentru România trecuse perioada asigurãrilor verbale și erau necesare angajamente concrete din partea aliaþilor occidentali, mai ales cã pretenþiile la adresa țãrii noastre erau de ordin teritorial²⁶. Chiar în situaþia existentã, România va stãrui în combaterea acþiunii revizioniste, apãrarea hotarelor, respingerea oricãror oferte teritoriale, în atitudinea sa de lealitate și prietenie faþã de aliaþii sãi²⁷.

Spre deosebire de România, guvernãnþii horthyști declarau prin intermediul postului de radio Budapesta sau al ziarului „Magyarsag“: „România stã în pragul unei hotãriri asemãnãtoare celei de la Mûnchen în cazul Cehoslovaciei..., aceasta ca rezultat al politicei duse de puterile Axei Roma—Berlin și a acelorã care merg alãturi de ele, neputîndu-se ãmpiedeca a fi aruncatã cauza romãnã în centrul preocupãrilor acestor state... În prezent România este pãrãsitã de toate statele prietene și anume: Anglia cedînd forþei, Franța este preocupatã de chestiunile ei interne și de pretenþiile Italiei, astfel cã nu mai conteazã în Europa, Întelegerea Balcanicã, cu moartea lui Attatürk Kemal, s-a desmembrat, aþa încît nu i-a mai rãmas decît o singurã soluþie, ataþarea la Polonia dacã aceasta în actuala ei situaþie criticã ar primi și care nu ar fi decît o forþã moralã, faþã de populaþia de una sutã de milioane a puterilor Axei Roma—Berlin și a acelorã care le urmeazã“²⁸.

22 *** *Apãrarea patriei, a independenþei și suveranitãþii naþionale*, Buc., 1975, p. 177.

23 *Știrea*, an VII, nr. 1890, 9 oct. 1938, p. 1.

24 *Ibidem*.

25 *Idem*, nr. 1902, 23 oct. 1938, p. 6.

26 *Vezi Ioan Talpeș, România în fața expansiunii Germaniei naziste și a atacurilor revizioniste (30 septembrie 1938—13 aprilie 1939)*, în „*Revista de istorie*“, 9, tom 29, sept. 1976, p. 1307.

27 *Mihail Dan, Vasile Șchiopu, Opinia publicã din România și acordul de la Mûnchen*, în „*Acta Musei Napocensis*“, V; *vezi și Ladislau Bányai, Pe tãgașul tradiþiilor frãtești*, Buc., 1971, p. 208 și I. Talpeș, *op. cit.*, p. 1308.

28 *Arhivele statului, Arad, fond — mișcarea muncitoreascã — dos. 38/1939, f. 105.*

2. Aradul în contextul creat de unirea Transilvaniei cu țara.

După unire, pe meleagurile arădene se înscriu preocupările privind dezvoltarea economică, reforma agrară, dezvoltarea învățământului și culturii, ocrotirea sănătății și altele, de care au profitat atât românii cât și naționalitățile conlocuitoare, fără vreo discriminare sau intoleranță. Citeva date vin să illustreze realitățile arădene :

— 183 întreprinderi cu 11.674 angajați și o producție anuală de 2.632.916.809²⁹.

— Legea de reformă agrară a dat spre împroprietărire, fără deosebire de naționalitate, 131.111 j. 77 st³⁰.

— Rețeaua de învățământ cuprindea în licee, școli primare și profesionale, grădinițe — 56.206 copii între 5—18 ani și 126 profesori, 825 învățători, 62 educatoare³¹.

— Rețeaua sanitară cuprindea 39 de circumscripții, din care 33 în mediul rural, deservite de 129 medici la 436.850 locuitori³².

— Rețeaua de presă și de instituții culturale reprezenta, prin cele 10 ziare românești, 6 maghiare, 1 german; 3 reviste românești, 12 maghiare și germane; 10 cămine culturale, despărțământul „Astrei“, societățile culturale „Lyra“, „Concordia“ și „Fr. Kölcsey“, o activitate culturală intensă³³.

Aceste progrese realizate au presupus, de la bun început, colaborarea între români și celelalte naționalități pe meleagurile arădene, deoarece numai în atari condiții se putea asigura prosperitatea țării.

Evenimentele din deceniul al 4-lea și începutul celui de-al 5-lea, au adus în discuția opiniei publice arădene o serie de probleme legate de atitudinea și reacția maselor populare față de fascismul și revizionismul agresiv.

Materialele arheologice, documentele medievale și moderne, prezintă zona Aradului ca fiind intens locuită din cele mai vechi timpuri. Numărul locuitorilor și structura lor etnică dovedesc permanența populației române pe aria întregului județ, cunoscând procesul istoric complex al evoluției stadiale pînă la realizarea unirii Transilvaniei cu țara, act istoric fundamental în procesul desăvîrșirii statului național român.

Numărul, originea și vechimea, cât și organizarea social-politică a românilor, pe meleagurile arădene, sînt confirmate de o serie de autori români și străini care abordează direct sau tangențial aspectul structural prezentat³⁴, venind să confirme, o dată în plus, valabilitatea actului reali-

²⁹ Idem, fond — inspectoratul industrial — dos. 288/1943.

³⁰ Arhivele statului, Arad, fond serviciul agricol, dos. 2/1924, f. 125.

³¹ Livia Dublea, *Starea culturală în municipiul și județul Arad*, Arad, 1938.

³² **, *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918—1928*, p. 748.

³³ *Idem*, p. 1288 și 1291.

³⁴ Vezi Gheorghe Ciuhandu, *Românii din cîmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940; Romulus Seișanu, *Transilvania românească*, Ed. Universul, Buc., 1941; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj, 1971; George Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. IV, Buc., 1935; Vasile Meruțiu, *Județele din Ardeal*, Cluj, 1929; Márki Sándor, *Arad és Zaránd vármegye*.

zat la 1 decembrie 1918. Dacă am admite propaganda revizionistă și nu am lua în considerare realitatea existențială românească, ar trebui să ne surprindă prezența românilor pe aceste meleaguri, organizarea lor social-politică în cnezate și voievodate, vestigiile materiale și spirituale descoperite.

După unirea Transilvaniei cu țara, propaganda revizionistă caută să prezinte așa-zisul caracter nedrept al frontierei de vest. Campania deschisă, de revizuire a frontierelor, viza și Aradul.

Vizitînd țara noastră, pentru a studia starea social-economică și etnică în Arad și Banat, C. A. Macartney, membru al Uniunii Ligii Națiunilor din Londra, autor al lucrării „Hungaria an der successors. The treaty of Trianon and its consequences. (1919—1937)”, declara, bineînțeles în limitele cercurilor prorevizioniste engleze, că populația și comunele județului Arad „sînt pur românești”³⁵. Contactul cu populația românească, maghiară și germană l-a convins că nu exista nici un motiv de nemulțumire, că lipsesc cu desăvîrșire manifestările de intoleranță³⁶.

Realitățile constatate în județul Arad îl determină să concluzioneze că județul Arad „este un ținut românesc și la o revizuire nu s-ar putea lua o palmă de aici”³⁷.

Mai tirziu, admitînd revendicările revizioniste, același autor declara privind județul Arad: „frontiera să fie fixată pe linia de despărțire a apelor, iar la șes, în cel mai bun caz, frontiera ar fi menținută la Arad cu mare majoritate românească”³⁸.

Referindu-ne la problema naționalităților din județul Arad, putem preciza, de la început, că trecutul lor capătă coloritul specific al istoriei locale în condițiile conviețuirii cu populația românească, a luptei comune împotriva exploatării, împotriva revizionismului și războiului.

---

gye, Budapesta, 1895; Idem, *Arad monographiája*, vol. II; Idem, *Arad vármegye és Arad szalad király város története*, Arad, 1892; Fábian Gábor, *Arad vármegye leirása*, partea I-a, Buda, 1835; Juliu Somogyi, *Arad vármegye községeinek leirása*, Arad, 1913; *** *Monografia Ungariei*, 1901; *Cuvîntul*, 7 nov. 1931 și 16 apr. 1933; *Piatră de hotar*, an II, Arad, 1936, nr. 5—6, p. 3; *Gazeta antirevizionistă*, an II, nr. 2, 16 sept. 1934, p. 2. Conform datelor acestor lucrări, raportul populației era în 1839 de 161.790 români, 32.040 maghiari, 17.087 germani, iar în 1883 de 175.000 români, 67.000 maghiari etc. Români locuiau în majoritate absolută partea de vest și sud-vest a platoului, mărginind cîmpia ungară. În județul Arad, statistice din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, prezintă Aradul, cele 23 de ținuturi și 217 comune cu o majoritate absolută românească, respectiv: Aradul — 72,590/0 români; comunele — 148 românești, 12 cu o populație românească majoritară; ținuturile erau — 8 românești, 4 româno-maghiare, 3 româno-maghiare-germane, 2 germane, 1 maghiaro-german, 2 maghiaro-sirbo-române.

³⁵ Arhivele statului, București, fond Ministerul Propagandei, dos. 496/1931—1937, f. 2 — din care rezultă că C.A. Macartney a vizitat în județul Arad comunele: Curtici, Șiclău, Otlaca (Grăniceri, n.n.), Seleuș, Pincota, Măderat, Mîsca, Galșa, Șiria, Covăsin, Cuvin, Ghioroc, Simbăteni, Cicir, Glogovăț, Aradul Nou și municipiul Arad.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, f. 4.

Ținutul Aradului, după unirea Transilvaniei cu țara, prezintă o nouă realitate, creată pentru naționalitățile conlocuitoare, chemate să se încadreze în noua unitate statală.

Partidul Comunist Român aprecia, încă de la înființarea sa, că naționalitățile existau, aveau dreptul la viață și nu puteau fi neglijate. Acțiunea grupărilor de extremă dreaptă și iredentiste, care încercau să mențină sau să cultive naționalismul, șovinismul și discriminarea națională, nu făcea altceva decât să ușureze munca organizațiilor fasciste primejduind „însăși existența României și libertatea națională a poporului român”³⁹.

Drepturile naționalităților conlocuitoare, chiar în limitele lor burgeze, erau consfințite prin declarația de la Alba Iulia, presupunând atașamentul la interesele țării și renunțarea la acțiuni cu caracter iredentist sau naționalist. Cercurile guvernante lucide, cu vederi antifasciste, considerau că era nevoie de un climat intern favorabil naționalităților conlocuitoare, deoarece atitudinea și poziția acestora erau de o mare importanță pentru contracararea propagandei revizioniste-fasciste⁴⁰.

Ca un argument împotriva campaniei revizioniste, apare și faptul că, spre deosebire de alte țări, în România nu avuseseră loc nici un fel de manifestații din partea naționalităților, care să ceară restituirea teritoriilor unite cu România. Acest argument îl sprijinim cu declarațiile naționalităților de pe meleagurile arădene, față de acțiunile revizioniste: „La apărarea frontierelor se găsesc alături de români”⁴¹ și propaganda revizionistă „să nu se obosească” deoarece ei sînt foarte mulțumiți în România. Alături de țărani maghiari din Peregul Mic, locuitorii din Glogovăț, în cadrul adunării din 29 aprilie 1934, declarau: „... fără deosebire de naționalitate, atît românii cît și nemții, adunați din proprie inițiativă pentru a demonstra contra svonurilor de rea credință, prin care se tinde la revizuirea tratatelor de la Trianon și la schimbarea granițelor României... împreună protestează contra tendințelor de revizuire ...și vor apăra pînă la ultimul frontierele României...”⁴².

Măsurile luate în 1938 și 1939 de dictatura regală largesc mult drepturile naționalităților sub aspectul politic, economic și cultural, încercînd să contracareze tendințele de penetrație germană. Înființarea Frontului Renașterii Naționale la 16 decembrie 1938, care autoriza funcționarea în cadrul său a comunității maghiare și germane, permite lui Armand Călinescu, ministrul apărării naționale, să declare, în februarie 1939, ziarului „Paris Soir”: „În nici o parte... minoritățile nu beneficiază de un tratament mai favorabil ca în România”⁴³. Pe aceeași linie, Silviu Dragomir, ministrul naționalităților, declara în 5 noiembrie 1939 la Arad: „oricine

³⁹ *Scînteia*, 25 nov. 1938.

⁴⁰ Ch. I. Bodea, *Acțiuni revendicative ale oamenilor muncii români și maghiari împotriva exploatării capitaliste (1938—1940) — Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România, naționalitatea maghiară*, Ed. Pol., Buc., 1976, p. 340.

⁴¹ *Străjerul*, Arad, an II, 1934, nr. 3—6, p. 51.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Știrea*, an IX, nr. 2002, 25 febr. 1939, p. 1.

trebuie să recunoască, că statul român a ajutat mult acest proces de refacere a populației germane de la noi, pe care vrea să o considere de acum înainte un factor de progres folositor țării, devotat acestui sălaș „HEIMAT” pe care-l iubim cu deopotrivă căldură⁴⁴.

La rîndul lor, conducătorii populației germane și maghiare, din municipiul Arad, declarau în numele celor pe care îi reprezentau că drepturile create le impuneau ca sarcină să muncească pentru întărirea și apărarea patriei, să nu se lase ademeniți de propaganda revizionistă, să răspundă cu toate posibilitățile la sacrificiile impuse de apărarea țării⁴⁵.

Bucurîndu-se de dreptul de organizare în cadrul F.R.N., la 13 august 1939, ia ființă la Arad filiala comunității maghiare, care cuprindea pe cei care se declarau maghiari, intenționînd colaborarea cu autoritățile, ajutorarea populației maghiare și o largă activitate pe tărîm economic, cultural și social⁴⁶.

Opinia publică obiectivă și judicioasă a naționalităților din județul Arad declara că, trăind în statul român, soluționarea oricăror probleme ridicate de naționalități se putea face numai în cadrul condițiilor politice existente, în cadrul statului național român și, deci, orice încercare de a soluționa problemele cu ajutor extern, printr-o revizuire teritorială, nu poate duce la nici un rezultat palpabil⁴⁷.

Sub influența P.C.R., P.S.D., MADOSZ și sindicatelor, masa populației naționalităților din județul Arad lua atitudine împotriva propagandei iredentiste și revizioniste declarînd: „vi s-a înfundat cu minciunile că nimeni nu vă mai ascultă și nu vă dă nici o atenție la ele. Ne-am săturat de aceste minciuni”⁴⁸.

Nu se poate nega faptul că au existat grupări, din rîndul naționalităților, care făceau propagandă nazistă sau care sperau într-o eventuală ocupare a județului Arad, în cazul unui conflict armat cu puterile fasciste-revizioniste⁴⁹.

Pentru adevăratul popor maghiar, german sau italian, Transilvania nu apărea ca un obiect al revizuirii teritoriale, deoarece ei nu au pretins vreodată vreun petic de pămînt străin. Transilvania era obiectul disputei claselor conducătoare, care inventaseră revizionismul și-l propovăduiau la orice ocazie, urmărind anexarea de teritorii, obținerea de privilegii sau reinnoirea celor vechi care fuseseră înlăturate prin voința națiunii române în 1918.

Privind Aradul în contextul național, ne permitem să anticipăm că orice atentat al puterilor fasciste-revizioniste la idealul unității naționale va determina reacția antifascistă și antirevizionistă a maselor populare,

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 2208, 8 nov. 1939, p. 2.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. cit., și nr. 2217, 19 nov. 1939, p. 3.

⁴⁶ Arhivele statului Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 39/1939, f. 103—104, 117 și dos. 38/1939, f. 28.

⁴⁷ *Idem*, dos. 38/1939, f. 157; dos. 39/1939, f. 96; *Știrea*, an VII, nr. 1643, 2 dec. 1937, p. 3; Gh. I. Bodea, *op. cit.*, p. 343.

⁴⁸ *Idem*, dos. 38/1939, f. 235.

⁴⁹ *Idem*, dos. 38/1939, f. 151, 157; dos. 39/1939, f. 98.

iar în condițiile realizării prin forță a unor modificări teritoriale, se va ajunge la declanșarea unei ample mișcări de rezistență populară.

3. P.C.R. stegarul luptei antifasciste și antirevizioniste.

Partidul Comunist Român, în cadrul bogatei sale activități politice, a evidențiat, în perioada 1934—1940, amenințarea gravă pe care fascismul și revizionismul le reprezentau pentru ființa națională a poporului român, a demascat caracterul nefast al mișcării legionaro-fasciste, a militat pentru unirea tuturor forțelor democratice împotriva pericolului fascist și revizionist⁵⁰.

Proletariatul arădean, forțele democratice și patriotice s-au încadrat în acțiunile de luptă organizate de partid împotriva pericolului fascist și revizionist. Comuniștii și-au sporit eforturile pentru apărarea intereselor maselor populare și a libertăților democratice, împotriva fascismului, împotriva războiului, pentru o politică de prietenie cu U.R.S.S.⁵¹.

Conducînd masele populare de la orașe și sate, partidul a căutat să atragă intelectualitatea, oamenii politici democrați, pe toți cetățenii țării, indiferent de naționalitate, la lupta împotriva fascismului, împotriva acțiunilor sale agresive, revizioniste⁵².

Avînd în vedere ascensiunea fascismului intern și extern, tendințele și pretențiile Reichului german și nesiguranța alianțelor tradiționale, partidul și-a modificat optica asupra unor teze greșite, trecînd la mobilizarea tuturor forțelor naționale împotriva pericolului agresiunii fasciste⁵³.

Aradul, avînd situația complexă a unei regiuni de frontieră, unde alături de români trăiau germani, maghiari și alte naționalități, cunoaște de timpuriu încercările propagandei fasciste și naționalist-șovine. Aderenți ai propagandei legionaro-fasciste întîlnim atît în Arad cît și în județ, dar izolat, deoarece masele condamnau vehement fascismul, în acțiuni de masă, în presă sau în alte acțiuni organizate de partid⁵⁴. Propaganda partidului, a organizațiilor democratice antifasciste și antirevizioniste, prin acțiuni de la om la om, presă, manifeste și afișe, reușește să limiteze extinderea influenței organizațiilor legionaro-fasciste în rîndul maselor. La sate legionarii sînt alungați, iar elevii și tinerii, în general, sînt scoși de către U.T.C. și U.T.S. de sub influența acestora⁵⁵. Partidul desfășoară o campanie largă pentru a scoate populația germană și maghiară de sub influența cercurilor național-socialiste și iredentiste care acționau subteran în zona județului Arad. Urmarea acestor acțiuni de radicalizare a maselor o dovedește faptul că, încă în 1933, în Banat și ți-

⁵⁰ Nicolae Caușescu, *Expunere la Congresul educației politice...*, p. 19.

⁵¹ *** *Programul P.C.R.*, Ed. Pol., Buc., 1975, p. 42; vezi și *Expunerea la congresul educației politice...*

⁵² *Ibidem*, p. 45 și *Expunerea la Congresul educației politice...*

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Arhivele statului Timișoara, fond ținut Timiș, dos. 43/1938, f. 1—3.

⁵⁵ *Ecoul*, an IX, nr. 41, 1 iunie 1933; Arhivele statului, Timișoara, fond cit., dos. 43/1938, f. 5.

nutul Aradului, în orașele și comunele rurale se semnala : „comunismul face progrese uriașe“ atît printre români cît și în rîndul naționalităților⁵⁶.

Partidul preconiza un imens front antifascist sub steagul luptei pentru apărarea ființei naționale a poporului nostru, Frontul Popular fiind conceput ca singura cale de salvare a țării⁵⁷.

Față de marile sarcini ce-i stăteau în față, partidul își reorganizează activitatea grav afectată prin căderile din 1933. Pînă la 15 decembrie 1934, la Arad sînt reactivate celulele P.C.R. de la uzinele de vagoane ASTRA, Fabrica de zahăr, moara NEUMANN, mai tîrziu cele de la ITA, Fabrica de vopsele, cît și celulele din cartierele Gai și Bujac⁵⁸. Activitatea P.C.R. se întărește, crește influența sa printre muncitori și țărani, celule comuniste activînd la Lipova, Radna, Pecica, Turnu și în alte comune; cu remarcă unor rămîneri în urmă privind munca la sate, datorate terorii jandarilor sau unor lipsuri privind materialul propagandistic, mai ales în limba germană⁵⁹.

Documentele programatice ale partidului au servit ca bază numeroaselor contacte și tratative purtate între comuniști și celelalte grupuri nefasciste, avîndu-se în vedere obiectivele majore ale luptei antifasciste, care impuneau :

1. apărarea hotarelor României și a independenței ei;
2. încadrarea României în sistemul de alianțe intervenite între Franța, Anglia și Uniunea Sovietică, cu respingerea oricărui compromis față de Germania hitleristă;
3. restabilirea, apărarea și lărgirea drepturilor cetățenești și democratice;
4. lupta împotriva actualului regim;
5. apărarea drepturilor naționalităților și demascarea demagogiei pe care guvernul o încearcă pe acest tărîm;
6. ridicarea materială și morală a tuturor păturilor muncitoare;
7. energica demascare și combatere a uneltelor hitleriste — Garda de Fier, organizațiile curviste și a tuturor celorlalte organizații care își primesc inspirația și mijloacele de la Berlin⁶⁰.

Platforma de luptă elaborată de partid este superioară tuturor platformelor elaborate în perioada 1934—1940 de alte grupări politice interesate în constituirea unor coaliții antifasciste și antihitleriste. Comuniștii, la toate nivelele, au difuzat platforma program, au îmbinat lupta și mijloacele legale cu cele ilegale, întreținînd starea de spirit antifascistă și antihitleristă, consolidînd mlădițele Frontului Popular Patriotic de jos⁶¹.

⁵⁶ Arhivele statului, Timișoara, dos. 21/1933, f. 225, 228.

⁵⁷ *** *Documente din istoria P.C.R., 1934—1937*, E.P.L.P., Buc., 1957, p. 492.

⁵⁸ William Marin, Gheorghe Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara, 1971, p. 80—83.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 84.

⁶⁰ Al. G. Savu, *Sistemul partidelor politice în România, 1919—1940*, Ed. Științifică și Enciclopedică, Buc., 1976, p. 183.

⁶¹ *Ibidem*.

Pentru aceeași perioadă, o problemă stringentă o constituie închegarea unității de acțiune a P.C.R. cu celelalte partide ale clasei muncitoare, ca o condiție a succesului luptei antifasciste și antirevizioniste. Apelurile comuniștilor la unitate au găsit un puternic ecou în rindul muncitorilor organizați și neorganizați, mai ales în rindul celor din sindicatele sau organizațiile aflate sub influența P.S.D. sau P.S.U.⁶²

Sub presiunea masei de membri, conducerile P.S.D. și P.S.U., la Congresul general din 1936 și respectiv Conferința generală din 1935, s-au pronunțat pentru o apropiere între partidele clasei muncitoare, pentru acțiuni comune contra fascismului⁶³.

La Arad, colaborarea între organizația P.C.R. și P.S.D., nu a putut fi trainică, deoarece tratativele de apropiere, încercate prin intermediul Blocului Democratic, au fost respinse de conducerea locală a P.S.D.⁶⁴.

Necesitățile luptei antifasciste au determinat schimbarea aprecierilor privind unele partide sau grupări burgheze care luau poziție contra Germaniei hitleriste și revizionismului, renunțându-se la etichetarea drept „fasciste“ a grupărilor Dr. N. Lupu și C. Stere, a Partidului Național Țărănesc și, în final, a Partidului Național Liberal⁶⁵. Partidul Comunist Român a ținut seama că o trăsătură comună a acestor partide și grupări burgheze era situarea lor pe poziții antifasciste, antidictatoriale, pentru conservarea și consolidarea alianțelor tradiționale ale României⁶⁶.

Luînd în considerare raportul de forțe, inițiativele venite din partea P.C.R. puneau mai presus de orice salvarea poporului român de pericolul robiei fasciste, lucru rămas neînțeles de conducătorii P.N.Ț. și P.N.L., care manifestau inconsecvențe mai ales în privința alianței cu U.R.S.S.⁶⁷.

Aceleași inconsecvențe le găsim și pe plan local, la Arad, unde chemările adresate de P.C.R. organizației locale național-țăraniste nu au găsit ecoul scontat, conducătorii organizației manifestându-și teama față de „culoritul comunist“ al Blocului Democratic, care reprezenta P.C.R., deși pe altă parte condamnau organizațiile de extremă dreaptă⁶⁸.

Lipsa de unitate pe plan local s-a văzut și cu ocazia alegerilor din 1937, când organizația de esență fascistă „Totul pentru Țară“ pune temporar mâna pe conducerea orașului.

P.C.R., a căutat cu consecvență și tenacitate să realizeze o largă coaliție, a forțelor muncitorești-țăranesti și a celorlalte forțe democratice nefasciste, în cadrul Frontului Național Antifascist și Antihitlerist. Comuniștii arădeni, cu toate represiunile anticomuniste existente, și-au întărit influența în cadrul sindicatelor, realizînd colaborarea, de jos, cu social-democrații, mergîndu-se pînă la încadrarea sindicatelor unitare și independen-

---

⁶² *Ibidem*, p. 190.

⁶³ ***, *Documente din istoria P.C.R., 1934—1937*, p. 416, 417, 430, 440.

⁶⁴ *Aradi Közlöny*, an 52, nr. 91, 21 apr. 1937, p. 1.

⁶⁵ Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 197.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 199—203.

⁶⁸ *Aradi Közlöny*, an 52, nr. 91, 21 apr. 1937, p. 1.

te, conduse de P.C.R., în cadrul sindicatelor social-democrate, afiliate la Confederația Generală a Muncii, centrala sindicală care acționa legal⁶⁹.

Rapoartele Siguranței arătau că „sindicatul profesional al muncitorilor CFR din Arad, ... este o organizație cu o bază mai apropiată de ideile și doctrina comunistă... condus de elemente de stînga⁷⁰. Sub influența comuniștilor, Comisia locală a sindicatelor din Arad, la 25 octombrie 1934, hotărâ : „...toți muncitorii să se înscrie în sindicate, înființîndu-se cele care azi nu mai există“, iar la 10 octombrie 1935 raporta Confederației generale că „a acceptat în unanimitate propunerea delegaților ceferiștilor, muncitorilor metalurgiști, lemnari..., tipografi precum și a angajaților particulari“, adăugînd că „pretinde reprimirea tuturor sindicatelor excluse din Confederația generală⁷¹.

P.C.R. acordă o atenție deosebită tineretului, considerînd că avea o experiență politică mai restrînsă și putea fi mai ușor înșelat de demagogia extremistă de dreapta. La Arad, tinerii muncitori erau educați în spiritul luptei de clasă, în pofida interdicției impuse de autorități. De cele mai multe ori, poliția intervine arestînd pe conducătorii tineretului, așa cum a fost și cazul grupului de tineri care în 11 martie 1936, conduși de studentul în drept Ioan Vaida, învățau să cînte „Internaționala⁷². Echipele de tineri uteciști, repartizați pe fabrici și cartiere, acționînd și la sate, îndemneau tineretul arădean, să răspundă chemării C.C. al U.T.C., de a lupta alături de partid împotriva fascismului, revizionismului și războiului⁷³.

U.T.C.-ul, înfruntînd greutățile survenite în perioada 1936—1939, găsește tineretului arădean calea organizării sub patronajul P.S.D. Cu încuviințarea Comitetului local al P.S.D., la 10 septembrie 1936, ia ființă organizația locală a Uniunii Tineretului Social Democrat, care avea drept scop educația fizică, sportivă și culturală, urmărind să atragă tinerii muncitori, ucenici și elevi din Arad, fără deosebire de naționalitate⁷⁴.

Conferințele ținute în fața tinerilor, de activiști ai P.C.R. (Iosif Bulzan și William Gross) și ai P.S.D. (Sava Damian Ștrengar), ilustrau necesitatea luptei comune a oamenilor muncii, viața și activitatea lui Karl Marx, lupta poporului spaniol împotriva fascismului franchist ș.a.⁷⁵.

Poliția va interveni cu brutalitate, acuzînd organizația tineretului de activitate comunistă, și va aresta, la 28 aprilie 1937, 16 tineri, dizolvînd astfel organizația tineretului social-democrat⁷⁶. Dar, în anul 1939, prin reorganizarea Comitetului local al U.T.C., celulele tineretului comunist se

⁶⁹ Gh. I. Ioniță, Al. Simion, *Clasa muncitoare forță socială fundamentală a mișcării antifasciste din România*, Ed. Pol., Buc., 1974, p. 26—28; *Șcînteia*, 7 febr. 1936.

⁷⁰ Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, P.V. 1816/1933, f. 3; W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 91.

⁷¹ **, *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, Arad, 1974, p. 223, 230.

⁷² *Știrea*, an VI, nr. 1219, 13 martie 1936, p. 2; W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 85.

⁷³ Gh. Oancea, *Din lupta revoluționară a tineretului din Banat, 1920—1944*, în „*Studii de istoria Banatului*“, Ed. Univ. Timișoara, III, 1974, p. 177, 184—185.

⁷⁴ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 93—94.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 94.

⁷⁶ *Ibidem*.

vor reactiva, organizându-se noi celule la Atelierele CFR, Astra, I.T.A., Teba, Fabrica de zahăr, Fabrica de mobilă „Lengyel“, precum și în cartierele Grădiște, Pîrneava, Bujac, Gai, celule care se vor încadra în frontul de luptă antifascist organizat și condus de P.C.R.⁷⁷.

Organizațiile de masă democratice și antifasciste s-au dovedit a fi deosebit de active în combaterea acțiunilor fasciste-revizioniste, caracterizându-se prin spiritul lor umanitar-democrat, creînd terenul pentru așezarea pe baze tot mai trainice a strategiei și tacticii luptei antifasciste elaborate de P.C.R. Dintre acestea, al căror număr este mare la Arad, amintim Blocul Democratic, alcătuit din membri ai Partidului Socialist, Partidul Țărănesc-dr. Lupu, unele sindicate profesionale și o grupare politică națională germană (Deutsche Volkspartei). Aderenți ai Blocului Democratic întîlnim și la Aradul Nou, în majoritatea lor social-democrați conduși de un comitet restrîns⁷⁸.

Partidul Țărănesc—dr. Lupu are la Arad un număr mare de aderenți, datorită orientării sale antifasciste. Acești aderenți ajung să reprezinte 41 de comune ale județului. Ziarul „Țăranul“, organul de presă al Partidului Țărănesc constituia un puternic centru antifascist, caracter pe care și-l va păstra și după fuzionarea, în 1936, a Partidului Țărănesc cu P.N.Ț.⁷⁹.

Dintre organizațiile democratice de masă, caracterul cel mai pronunțat și cel mai constant antifascist l-a avut Frontul Plugarilor, care grupează în rîndurile sale și țărani din jurul Aradului. Țărănimea arădeană se încadrează în lupta antifascistă, reprezentanții a 14 comune hotărînd în 18 mai 1936, la Hodiș, constituirea unei organizații a Frontului Plugarilor⁸⁰. Țăranii fac dovada că au înțeles orientarea acțiunilor frontului, declarînd solidari : „fie și comunism dacă așa se cheamă dreptatea, căci noi știm că dreptatea e cu noi“⁸¹. Dr. Petru Groza, conducătorul organizației, sintetiza la Plenara Comitetului Executiv din 1936 : „noi am înțeles că fascismul este dușmanul maselor populare, al omului și al culturii, că noi, pentru a merita numele de oameni, trebuie să ne ridicăm împotriva lui și să-l zdrobim“⁸².

Alte organizații antifasciste și de masă care au ființat la Arad, aducîndu-și aportul, sub conducerea P.C.R., la lupta împotriva pericolului fascist, sînt : MADOSZ-ul⁸³, Comitetul pentru apărarea antifasciștilor⁸⁴,

⁷⁷ Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 193

⁷⁸ *** , *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. (1921—1944)*, Ed. Pol., Buc., 1970, p. 262.

⁷⁹ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 102—103.

⁸⁰ Vezi Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, *Frontul Plugarilor*, Buc., 1970, p. 36, 95; este vorba de : Hodiș, Buteni, Șilindia, Bîrsa, Cuied, Tîrnova, Sebiș, Aldești etc.

⁸¹ *Ibidem*, p. 49, 51.

⁸² *Ibidem*, p. 95.

⁸³ Ch. Unc, *Proletariatul arădean pe coordonatele tradițiilor de luptă ale mișcării muncitorești din România*, în „Ziridava“, IV, Arad, 1975, p. 127.

⁸⁴ Petre Constantinescu-Iași, *Pentru Front Popular în România*, Ed. Pol., Buc., 1970, p. 51.

Patronajele populare și Comitetul pentru amnistierea deținuților⁸⁵, Grupul avocaților democrați⁸⁶, Reuniunea universală pentru pace (RUP)⁸⁷, Blocul pentru apărarea libertăților democratice⁸⁸, Comitetul pentru apărarea Spaniei republicane⁸⁹, Comitetul Național Antirăzboinic⁹⁰, Ajutorul Roșu⁹¹ și altele. Acestea s-au dovedit a fi la înălțimea sarcinilor trasate de partid, orientind masele spre Frontul Popular Patriotic Antifascist.

Forța clasei muncitoare, antifascismul ei, dorința de pace a oamenilor muncii, organizați politic sau neorganizați, pericolul care amenința România, au determinat, în perioada 1934—1940, mari acțiuni, care au depășit ca amploare și însemnătate cadrul local, înscriindu-se printre marile acțiuni desfășurate pe plan național.

Realizind Frontul Unic Muncitoresc, de jos, muncitorii arădeni, conduși de comuniști, desfășoară ample acțiuni antifasciste, antirevizioniste și antirăzboinice. Dintre acestea remarcăm pe cele din 1930—1934 de la Astra, I.T.A., moara Neumann, Atelierele CFR, marea întrunire muncitorească din 21 octombrie 1934, manifestele răspindite în municipiul Arad etc.⁹². Manifestele antifasciste răspindite în Arad cuprindeau chemări la luptă împotriva fascismului: „Nu tolerați reducerea voastră în sclavia hitleristă! Respingeți atacul celei mai negre reacțiuni”⁹³.

Marea adunare a muncitorilor arădeni din 21 octombrie 1934, organizată de P.S.D. și de comisia locală a sindicatelor, în care intrau și comuniști, își exprima dorința și chema în același timp la luptă pentru: „pace cu toate popoarele și ura cea mai înverșunată împotriva războiului și a dictaturii fasciste”⁹⁴. Pe aceeași linie, manifestul lansat cu ocazia zilei de 1 Mai 1935 încheia cu îndemnul: „Jos fascismul! Trăiască lupta în front unic contra războiului!”⁹⁵.

Celulele de partid din Arad, din plășile Lipova și Pecica au lansat manifeste revoluționare, în limbile română și maghiară, chemind muncitorimea și țărănimea să se unească în lupta împotriva exploatării, pentru drepturi democratice, împotriva fascismului⁹⁶.

Cei 900 de muncitori arădeni, români și maghiari, participanți la adunarea desfășurată cu ocazia zilei de 1 Mai 1935, se alătură îndemnului

---

⁸⁵ *Ibidem*, p. 209, 210 și *Aradi Közlöny*, an 52, nr. 271, 11 dec. 1937, p. 5.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 114.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 297.

⁸⁸ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 114; *Aradi Közlöny*, an 52, nr. 91, 1937, p. 5.

⁸⁹ Gh. Unc, *op. cit.*, p. 127.

⁹⁰ *** *Organizații de masă legale...*, p. 379, 385.

⁹¹ *Ibidem*, p. 203.

⁹² *Buletinul de fabrică ASTRA*, Arad, nr. 14—16, 1 sept. 1930; *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 203, 206, 213, 221, 181, 183, 187, 188, 196, 200, 201, 208, 211.

⁹³ Arhivele C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 141.

⁹⁴ *** *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 221.

⁹⁵ Arhivele C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 104; Olimpiu Matichescu, Elena Georgescu, *1 Mai în România*, Buc., 1970, p. 23.

⁹⁶ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 84—85.

muncitorului de la Astra, Dumitru Mician, de a lupta uniți împotriva provocărilor grupărilor de extremă dreaptă⁹⁷.

Marile acțiuni muncitorești din februarie-aprilie și iunie-august 1936, de la I.T.A. și Astra, antrenând mii de muncitori și muncitoare, au demonstrat capacitatea P.C.R. de conducător și organizator și, totodată, hotărîrea muncitorilor de a lupta cu fermitate împotriva pericolului fascist. Muncitorilor li s-a alăturat tineretul arădean din fabrici, școli, de la sate, care a organizat demonstrații de stradă împotriva războiului și fascismului, pentru condiții de muncă și viață mai bune⁹⁸.

Acțiunile organizate cu ocazia zilei de 1 Mai 1936, anul marilor bătălii de clasă ale proletariatului arădean, au avut un viguros caracter antifascist, chiar dacă s-au desfășurat în condițiile represiunii polițienești și a manevrelor forțelor de dreapta. În cuvîntările lor, Sava Damian Ștengar (P.S.D.), Ioan Kali (P.C.R.), Dumitru Măcean (sindicate), Grünbaum (sindicate), au condamnat fascismul agresor, au evidențiat necesitatea luptei unite a muncitorilor pentru bararea ascensiunii fascismului intern spre putere⁹⁹.

Punîndu-și întrebarea — Ce reprezintă fascismul? — muncitorii arădeni au înțeles, din exemplul german sau italian, că fascismul însemna asupra, exploatare, război, pentru toți oamenii muncii, pentru toate categoriile sociale și de aceea chemau pe toți să „se unească fără deosebire de rasă, naționalitate, religie și convingere politică împotriva pericolului fascist“¹⁰⁰.

Plenara C.C. al P.C.R., din august 1936, evidențiază faptul că muncitorii arădeni au știut „să formeze frontul unic de luptă pe întreprindere, în unele mișcări greviste și profesionale...“¹⁰¹.

Armata nu putea rămîne în afara preocupărilor partidului. Acolo unde tinerii își satisfăceau serviciul militar erau răspîndite materiale de propagandă ale P.C.R., fapt dovedit într-o serie de garnizoane militare, printre care și cea din Arad¹⁰². În acest fel conștiința de clasă a militarilor era ridicată permanent, lucru evidențiat prin repulsia armatei față de organizațiile fasciste interne, față de fascismul german.

Populația orașului și județului Arad s-a încadrat în ansamblul marilor manifestații antifasciste și antirevizioniste organizate în întreaga țară, mai ales după discursul de la Milano din 1936 al lui Mussolini, care dezvăluia intențiile și pretențiile puterilor fasciste revizioniste.

Reacția maselor populare arădene, dictată de sentimentul de demni-

---

⁹⁷ *** *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 228.

⁹⁸ Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 86—87.

⁹⁹ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 86—87.

¹⁰⁰ *** *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 242; *Reggel*, nr. 100, 3 mai 1936, p. 7.

¹⁰¹ Gh. Unc, *op. cit.*, p. 127.

¹⁰² Gen. mr. dr. C. Olteanu, col. dr. Ilie Ceaușescu, col. dr. V. Mocanu, *Activitatea P.C.R. în armată — 1921-1944*, Ed. Militară, Buc., 1974, p. 120.

tate națională, de adâncul lor patriotism a fost de a spune NU agitațiilor revizioniste, declarînd că nu vor admite nimănui să se atingă de independența și integritatea României.

Solemnitatea momentului permite militantului democrat-revoluționar, Dante Gherman, să invoce personalitatea lui Nicolae Titulescu, omul care știuse să reprezinte, în fața celor mai aprigi dușmani, dorința de pace a poporului român și care fusese înlăturat din postul său de veghe tocmai cînd era mai necesară prezența sa¹⁰³.

Comunele județului Arad s-au alăturat muncitorilor, intelectualilor, forțelor democratice și patriotice, protestînd împotriva revizionismului și fascismului agresiv. Moțiunile votate în numele miilor de țărani precizau că :

„1. înfierează perfida acțiune de răsturnare a păcii ... și protestează contra sprijinitorilor revizionismului;

2. fac legămînt de a nu ceda nici o brazdă din pămîntul strămoșesc;

3. se alătură... la hotărîrea Ligii Antirevizioniste din 5 noiembrie 1936, stăruind către guvernul țării să spulbere mincinoasa propagandă revizionistă și să asigure frontiera de vest;

4. adresează un călduros apel tuturor românilor, ca în fața amenințărilor și încurajărilor revizioniste, să se pună în slujba solidarității (naționale—n.n.), trecînd peste orice considerații mărunte care îi despart în atîtea grupuri¹⁰⁴.

Femeile din Arad, alăturîndu-se miilor de femei și mame, conștiente de urmările grave ale fascismului și revizionismului, pentru întreaga țară, pentru ținutul de graniță al Aradului, „fac un călduros apel la toate femeile din lume, la inima de mamă, la toți factorii politici, de a acționa pentru a împiedica atitudinile nedrepte care ar putea duce la un conflict armat¹⁰⁵.

Un punct culminant al marilor manifestații populare antifasciste și antirevizioniste arădene îl constituie adunările din 22 noiembrie și 1 decembrie 1936, la care participă comuniști, socialiști, național-țărăniști, organizații de masă antifasciste, alte grupări politice și cetățeni neorganizați politic, care aduc cu ei lozinci ce aveau înscrise chemările : „Jos revizionismul“, „Pe aici nu se trece“, „Trăiască Mica Înțelegere“ și altele. Cuvîntările rostite în fața celor peste 20.000 de participanți la adunarea din 22 noiembrie, atitudinea declarată antifascistă și antirevizionistă, dovedesc hotărîrea de a lupta și de a apăra, cu orice sacrificiu, independența și integritatea țării¹⁰⁶.

¹⁰³ *Știrea*, an VI, nr. 1337, 9 nov. 1936, p. 2.

¹⁰⁴ Vezi *Știrea*, an VI, 1936, nr. 1346/20 nov.; 1351/27 nov.; 1352/28 nov.; 1353/29 nov.; 1356/5 dec.; 1358/6 dec.; 1344/18 nov., care atestă că au avut loc manifestații antirevizioniste la : Vârșand, Grăniceri, Socodor, Nădab, Olari, Comlăuș, Turnu, Macea, Șeitin, Nădlac, Pîlu, Curtici, Bîrsa, Șomoșcheș, Berechiu, Ghioșec, Sebiș, Chișineu Criș, Simbăteni, Mocrea, Moroda, Șicula, Gurba, Bocsig, Pecica, Sîntana, Ineu, Petriș etc.

¹⁰⁵ *Idem*, nr. 1355, 1 dec. 1936, p. 3—5.

¹⁰⁶ *Idem*, nr. 1349, 25 nov. 1936, p. 1—3.

Demonstrațiile de masă, grevele, mișcările și apelurile, protestele împotriva fascismului, de o amploare fără precedent, au exteriorizat demnitatea spiritului patriotic, ținut mereu treaz prin apelurile și îndemnulurile comuniștilor și ale celorlalte forțe democratice.

Concomitent cu desfășurarea acestor mari acțiuni de masă din 1936, urmate de cele din 1937—1939, animate de același ideal patriotic, anti-fascist și antirevizionist, se înscriu acțiunile de solidaritate ale muncitorimii arădene cu războiul de rezistență antifascistă dus de poporul spaniol¹⁰⁷. Comuniștii arădeni au răspuns chemărilor partidului, înrolându-se voluntar în brigăzile internaționale, care luptau în Spania, alături de armata republicană. Amintim în rândurile luptătorilor pe Gheorghe Faur, Ștefan Ciobanu, Gheorghe Adorian, Iohann Schmidt, Aurel Lazăr; voluntari care au plecat la cuvântul partidului, însuflețiți de sentimentele profunde ale internaționalismului militant, pentru a apăra cuceririle revoluționare ale poporului spaniol, conștienți că fascismul era dușmanul de moarte al popoarelor lumii. Alături de ei îi vom găsi pe cei care, înfruntând Siguranța, strîngeau bani și ajutoare pentru Spania, aducându-și astfel modestul lor aport la lupta antifascistă¹⁰⁸.

Cercurile guvernante, înspăimântate de avântul revoluționar al maselor, de asaltul Germaniei pentru aservirea țării, nemaiputându-și menține dominația prin metodele democrației burgheze, au contribuit la instaurarea, la 10 februarie 1938, a dictaturii regelui Carol al II-lea.

Evoluția politicii interne și externe a dictaturii carliste a confirmat aprecierile Partidului Comunist Român privind caracterul reacționar, antidemocratic al acestui regim, creșterea rolului vîrfurilor marii burghezii și moșierimi în determinarea politicii statului, intensificarea exploatării, ciuntirea libertăților democratice, tendințele de capitulare în fața presiunilor Reichului german etc.

Analiza evoluției raportului de forțe interne a determinat partidul să ia în considerare aripa majoritară activă a burghezii române care se situa pe poziția de apărare a intereselor naționale, în fața Germaniei și aliaților săi revizioniști¹⁰⁹.

Plenarele și conferințele partidului de la sfîrșitul anului 1938 și începutul anului 1939 au determinat modificarea parțială a aprecierilor privind grupările burgheze cu vederi patriotice, atenuînd definirea regimului carlist drept fascist sau fascizant, fără a renunța la cele privind caracterul antipopular și antidemocratic al regimului, împotriva căruia lupta trebuia continuată. Reorientîndu-și tactica, partidul aprecia că acest regim, cu tot caracterul său reacționar, lupta împotriva grupărilor fasciste interne și a Germaniei hitleriste, motiv pentru care măsurile luate în acest sens trebuiau sprijinite. Fără a renunța la lupta împotriva dictaturii regale, P.C.R. a trasat ca sarcină membrilor săi să sprijine eforturile gu-

¹⁰⁷ I. Babici, *Solidaritatea militantă antifascistă*, Ed. Pol., Buc., 1972, p. 171.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 173; vezi și *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 256, 257; *Voluntari români în Spania (1936—1939)*, Ed. Pol., Buc., 1971, p. 525—527.

¹⁰⁹ Al.G. Savu, *op. cit.*, p. 205.

vernului pentru apărarea frontierelor țării, pentru stringerea fondurilor necesare întăririi capacității de apărare a țării, dînd totodată indicații organizațiilor partidului să lupte împotriva elementelor capitulante sau filohtleriste și să caute posibilități de conlucrare cu autoritățile de sub guvernarea lui Armand Călinescu¹¹⁰.

După desființarea sindicatelor și înființarea breslelor, comuniștii arădeni au desfășurat o susținută activitate pentru radicalizarea acestora. Militanți comuniști ca Ioan Kali, Gheorghe Voștinar, Filip Geltz și alții (în total 9) ciștigaseră încrederea muncitorilor, fiind aleși în conducerea breslelor¹¹¹.

Atenuarea terorii, deși arestările și perchezițiile continuau, permite întărirea organizațiilor P.C.R. în județul Arad. Documente ale partidului arată că, în județul Arad, a crescut numărul celulelor comuniste de la uzinele Astra, I.T.A., Atelierele CFR și s-au înregistrat progrese în munca la sate și cu tineretul¹¹².

Activitatea comuniștilor s-a văzut cu ocazia zilei de 1 Mai 1939, pe care aceștia au transformat-o din „ziua breslelor“ în ziua de luptă contra dictaturii regale, împotriva fascismului și războiului, pentru apărarea independenței și integrității țării.

Acțiunile care au avut loc în capitală, în celelalte orașe importante, în Arad, au dovedit creșterea conștiinței politice a maselor, a capacității organizatorice a partidului, a influenței sale asupra maselor de muncitori, țărani și intelectuali¹¹³.

4. Apărarea independenței și integrității patriei — obiectiv major al luptei maselor populare arădene.

Făcînd o legătură între soarta Cehoslovaciei, mutilată în 1938, și cea a României, Partidul Comunist Român, într-un manifest elaborat în noiembrie 1938, arată : „...ne pîndește o mare primejdie. Ghiarele hitlerismului cotropitor, după ce au sfișiat Cehoslovacia, se pregătesc să se înfigă în trupul României“¹¹⁴.

Desființarea statului cehoslovac, prin ocuparea Boemiei și Moraviei, confirma aprecierile partidului privind seria de agresțiuni germane, care, în pofida oricărui angajament asumat, încâlcau brutal independența națională a statelor din centrul și sud-estul Europei.

Apreciînd gravitatea pericolului la adresa României, P.C.R. a chemat clasa muncitoare să se situeze în primele rînduri ale apărătorilor hotarelor țării, arătînd că „ne cheamă la luptă dragostea pentru această țară, dragostea de acest popor pe care nu-l vrem îngenunchiat și robit“¹¹⁵.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 207, 208.

¹¹¹ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 137.

¹¹² *Ibidem*, p. 144—145.

¹¹³ Vezi O. Matichescu, E. Georgescu, *op. cit.*, p. 291; *Scînteia*, an VIII, nr. 14, 25 nov. 1938.

¹¹⁴ T. Bunescu, *op. cit.*, p. 38.

¹¹⁵ **, *Documente din istoria P.C.R. — 1917—1944*, ediția a II-a, EPLP, Buc., 1953, p. 306.

După ocuparea Boemiei și Moraviei, un grup de muncitori arădeni au adresat o scrisoare Ministerului de externe, punind întrebarea : „Oare noi o mică țară aliată a Cehoslovaciei, vom fi la fel înghițiți de rechinul hitlerist?”¹¹⁶. Răspunsul îl dă Nicolae Iorga care arăta : „O întreagă ordine de lucruri se destramă. Noțiuni în care a crezut omenirea într-un lung șir de veacuri sînt o simplă amintire. Un duh sălbatec a cuprins lumea întreagă... mințile potolite se opresc înspăimîntate în fața dezlănțuirilor de poftă și patimi care seamănă cu zbuciumările pămîntului însuși”¹¹⁷.

Poporul român simțea îndreptate asupra țării noastre privirile hăpărețe ale fascismului și revizionismului, era supus unor puternice presiuni politice, economice și militare, fără a primi vreun sprijin efectiv de la aliații externi.

Statele fasciste revizioniste au acționat, la adresa României, folosind aceleași practici și metode pe care le mai folosiseră, și anume, o intensă pregătire politico-diplomatică vizînd dizlocarea sistemelor de alianțe, izolarea victimei prin asigurări date aliaților acesteia, obiectul agresiunii fiind prezentat, în final, ca un ultim obiectiv de care depindea soarta păcii¹¹⁸.

România, pentru a nu ajunge în situația de ultim obiectiv, a încercat o serie de manevre pentru a evita încheierea acordului economic cu Germania. Străbătînd dramatica perioadă cuprinsă între 29 septembrie 1938 și 23 martie 1939, România și-a dat seama că Anglia și Franța nu erau dispuse la angajamente ferme.

Presiunile Reichului, mai ales în timpul tratativelor, permanenta amenințare de a se găsi izolată în fața unor dușmani coalizați, au determinat, în ultimă instanță, guvernul român să încheie la 23 martie 1939 acordul economic cu Germania. În atari condiții, cade orice afirmație care ar susține că înfeudarea României era dorită de cercurile guvernante¹¹⁹.

Opinia publică arădeană își manifesta convingerea că „acordul economic încheiat între statul român și statul german este o capitulare a statului român în fața pretențiilor germane”, datorită ultimatumului german care a fost o realitate și motivul care a determinat acordul¹²⁰.

În expunerea făcută la aniversarea a 45 de ani de la crearea partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu sintetiza astfel perioada septembrie 1938-martie 1939 : „Conștientă că dominația imperialismului german constituie o primejdie de moarte pentru poporul român, clasa muncitoare, în frunte cu partidul comunist, s-a ridicat la luptă hotărîtă împotriva pactului înrobitor româno-german, a planului Reichului de a ocupa România. Comuniștii chemau poporul la rezistența armată, declarîndu-se gata să apeleze cu arma în mînă la independența României, dacă țara va fi silită să ducă

¹¹⁶ Memoriul unor muncitori de la ASTRA înaintat Ministerului de interne, fond IVA, mapa II.

¹¹⁷ *Neamul Românesc*, 17 martie 1939, p. 1.

¹¹⁸ I. Talpeș, *op. cit.*, p. 1301.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 39/1939, f. 123.

un război național de apărare contra imperialismului fascist. În martie 1939, după ocuparea Cehoslovaciei de către Germania, poporul român a fost gata să dea ajutorul său poporului cehoslovac și să se opună cu forța armelor expansiunii agresorilor nazști¹²¹.

Aradul trecea prin clipe grele în timpul evenimentelor din martie 1939, avînd permanent contactul cu pretențiile revizioniste și fasciste prin intermediul postului de radio Budapesta. Declarațiile privind revizuirea frontierelor și soarta a două milioane de maghiari erau oficializate. La 6 aprilie 1939 se declara că problema trebuia „tranzată” în sensul cedării din teritoriul Ardealului¹²².

Factorii de decizie militară, urmărind măsurile luate de guvernanții horthyști, au trecut la constituirea unui grup de forțe la granița de vest a țării, considerînd că, după invadarea Boemiei, „o intervenție a trupelor germane împotriva României, părea posibilă”, pentru ca apoi, la 21 martie 1939, în fața presiunilor externe să ordone concentrarea trupelor la granița de vest¹²³.

A fost nevoie de acordul româno-german din 23 martie 1939 pentru ca guvernele francez și englez să înțeleagă importanța sprijinului pe care trebuiau să-l acorde României, direct amenințată de ofensiva concentrată a statelor fasciste și revizioniste.

Reușind să evite temporar izolarea, România primea, la 13 aprilie 1939, garanții din partea Angliei și Franței. Alianța cu cele două puteri apusene și cu U.R.S.S. se impunea ca singura alternativă de politică externă, care să garanteze apărarea integrității și independenței țării.

Concluzia pe care poporul român o putea trage, din evenimentele petrecute, era aceea de a nu conta decît pe propriile sale forțe, deoarece politica aliaților occidentali capitulase la München în 1938.

În momentul în care se înstăpînea forța în relațiile dintre țări și popoare, opinia publică arădeană își exprima azeziunea la chemarea P.C.R., a forțelor democratice patriotice de apărare cu arma în mînă a independenței țării, declarînd : „la victorie nu se ajunge numai cu putere ci și cu dreptate, jocul puterii brute nu va putea fi repetat la infinit... Noi credem în puterea dreptății...”¹²⁴. Era, de fapt, aprecierea P.C.R. care evidenția faptul că un război al poporului român pentru apărarea independenței și granițelor țării, contra agresiunii fasciste, era un război drept¹²⁵.

Masele populare arădene dau glas vibrantului apel al P.C.R. din 17 martie 1939 cerînd : „unirea într-un singur cuget, acela al integrității teritoriale”¹²⁶, pentru a lupta „împotriva lui Hitler și a aliaților săi revizionști”¹²⁷.

¹²¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuatorul al luptei revoluționare a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, p. 44—45.

¹²² Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 38/1939, f. 181.

¹²³ Vezi I. Talpeș, *op. cit.*, p. 1312.

¹²⁴ *Știrea*, an VIII, nr.1945, 15 dec. 1939; *Lupta de clasă*, nr. 6, 16 aug. 1939.

¹²⁵ Gen. mr. dr. C. Olteanu și colectivul, *op. cit.*, p. 129.

¹²⁶ Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 33/1939, f. 151.

¹²⁷ Tr. Bunesco, *op. cit.*, p. 42.

A fost suficientă hotărîrea guvernului de efectuare a concentrărilor de trupe pe frontieră pentru ca muncitorii, țărani, meseriașii, intelectuali, avînd în frunte comuniștii, să se prezinte voluntar la unitățile militare din care făceau parte.

Presa arădeană constata cu ocazia acelorași evenimente : „a fost desul să se dea ordinele cunoscute pentru ca întreaga tinerime și o parte din cei mai vîrstnici să sară ca unul singur la hotarele jînduite de dușmani. A fost o impresionantă și spontană tresărire... care a făcut înconjurul lumii, arătînd tuturor că drepturile noastre ...nu se discută, ci se apără cu dîrzenie dacică“¹²⁸.

Acelorași aprecieri li se adaugă cele care prezintă însuflețirea țărănilor în momentul chemării sub drapelul țării : „cîntecul patriotic era succedat de uralele «Pe aici nu se trece», «Mai bine murim dar nu cedăm nici o brazdă»“¹²⁹. „Atît de mare a fost însuflețirea țării la prima chemare că s-au prezentat mulți dintre cei care nu erau chemați, cărora a trebuit să li se spună multe cuvinte pînă cînd au consimțit să se întoarcă la vetrele lor“¹³⁰.

Referindu-se la populația din județul Arad, buletinul contra-informativ din martie 1939 al corpului 7 armată, consemna faptul că „peste tot se semnaleză modul îmbucurător cum concentrații au răspuns la chemare“¹³¹.

Concentrările din martie 1939 au demonstrat starea sufletească a populației, conștiința patriotică individuală, hotărîrea poporului de a înfrunta orice surpriză cu bărbăție și eroism.

Avînd azeziunea întregului popor, guvernul Armand Călinescu declara, într-un interviu acordat ziarului „Paris soir“, reluat de presa arădeană : „Dacă este atacată, România se va apăra, căci este un lucru asupra căruia nu se poate și nu trebuie să fie nici o îndoială... ea se va apăra, nu importă împotriva cui și va salvarda pînă la limita forțelor sale integritatea teritoriului său... se va bate fără a lua în considerare rezultatele eventuale ale războiului. Noi trebuie să ne prezentăm în fața istoriei ca oameni demni de responsabilitățile pe care destinul le-a impus generației noastre“¹³².

Presa arădeană a prezentat și alte luări de poziție din partea membrilor guvernului, care declarau : „Noi avem un patrimoniu sfînt pe care înaintașii noștri l-au creat. Suntem datori să-l păstrăm cu orice sacrificiu... istoria va înregistra hotărîrea noastră — independența și curajul nostru de a o apăra“ sau : „nu luăm nimic din ce nu e al nostru, însă apărăm și întărim tot ce ne aparține. România a dovedit că înțelege să lucreze pentru pace. Ea a arătat de asemenea că este hotărîită să apere cu arma în mînă hotarele și neatîrnarea ei“¹³³.

¹²⁸ *Timpul provinciei*, — supliment, an III, nr. 37—38, 9 apr. 1939.

¹²⁹ *Știrea*, an IX, nr. 2023, 23 martie 1939, p. 1.

¹³⁰ *Timpul Provinciei*, an III, nr. 37—38, 9 apr. 1939.

¹³¹ Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 44.

¹³² *Știrea*, an IX, nr. 2023, 29 martie 1939, p. 1.

¹³³ *Ibidem*, p. 3—4.

Populația germană își face cunoscută opinia, declarându-se alături de români în apărarea țării, fiind locuitori ai acestor meleaguri, deciși să nu permită nimănui să ia vreo palmă din pământul „unde plugul șvabului ară”¹³⁴.

Populația maghiară se asocia declarației de la Cluj, care în numele muncitorilor, meseriașilor, agricultorilor și intelectualilor își propunea ca principiu suprem apărarea hotarelor României, a libertății și păcii¹³⁵.

Au existat și atitudini care vedeau alte tendințe, în speranța că Aradul va fi ocupat de armatele străine sau care vedeau teamă și chiar lipsă de patriotism. Atari atitudini au fost condamnate cu asprime de opinia publică arădeană, cu recomandarea, făcută tuturor, să-și reconsidere atitudinea față de țară, în momentele în care aceasta va face apel la toți fiii săi¹³⁶.

Unele cercuri cu vederi profasciste aveau convingerea, întemeiată pe propaganda revizionistă, că orașele Satu Mare, Oradea, Arad, și chiar alte orașe, dacă nu întregul Ardeal, vor fi ocupate în mod sigur în ziua de 23 martie 1939, zi fixată pentru predarea Aradului¹³⁷.

Chemările P.C.R., care pătrundeau tot mai mult în conștiința maseilor, preconizau sprijinirea măsurilor luate de guvern și chiar lupta armată împotriva vreunui eventual agresor.

Situația excepțională, în care se găsea țara, a determinat guvernul Călinescu să ia măsurile necesare în scopul întăririi capacității de apărare și de înzestrare a armatei. Masele populare arădene au primit cu încredere și înțelegere măsurile guvernului, subscriind la tonurile pentru înzestrarea armatei.

Problema înzestrării armatei se situa pe primul plan în actualitatea arădeană, chemările lansate îndemnând populația Aradului să fie în frunte, deoarece „... numai granițele bine păzite și fortificate constituie chezașia rămânerii noastre pe aceste plaiuri, care vor fi având ele un frumos trecut istoric, dar acesta nu se poate apăra numai cu amintiri și cuvinte de paradă, ci cu tunuri și mitraliere”¹³⁸.

Cetățenii Aradului au răspuns chemărilor, contribuind la fondul pentru înzestrarea armatei, oferind, numai la ședința de constituire a Comitetului organizat în acest scop, suma de 1.210.000 lei¹³⁹.

Concursul devotat al populației s-a văzut mai ales după evenimentele din august-septembrie 1939, când acțiunea de înzestrare a armatei se amplifică.

Apelurile centrale cereau tuturor : „asigurați copiii voștri un viitor demn, lăsați-le moștenire o țară liberă și mândră în hotarele ei firești

¹³⁴ Arhivele statului Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 38/1939, f. 28; dos. 39/1939, f. 45.

¹³⁵ Știrea, an IX, nr. 2040, 14 apr. 1939, p. 1.

¹³⁶ Vezi Arhivele statului Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 35/1939, f. 6, 160; Știrea, an IX, nr. 2051, 27 aprilie 1939, p. 1.

¹³⁷ Arhivele statului, Arad, dos. 38/1939, f. 160.

¹³⁸ Știrea, an IX, nr. 2094, 22 iunie 1939, p. 1.

¹³⁹ Idem, nr. 2232, 9 decembrie 1939, p. 1—2.

așa cum ați primit-o de la înaintași¹⁴⁰, iar cele locale le completau astfel : „vremurile deosebit de serioase prin care trec popoarele ne obligă... să punem toată grija pentru asigurarea și paza patrimoniului strămoșesc¹⁴¹.

Ostașilor concentrați pe frontieră le erau trimise, odată cu darurile materiale, și îndemnuri care dovedeau spiritul populației : „spuneți-le că... pretutindeni în spatele lor nația întreagă stă de strajă alături de ei¹⁴².

Țăranii județului Arad exprimă, în chemarea lor, legătura dintre țară și popor, hotărîrea de a lucra pămîntul pentru a da țării bogăție și putere, odată cu contribuția lor la înzestrarea armatei și apărarea țării¹⁴³.

Toți cetățenii, muncitori, țărani, intelectuali. mici meseriași. mutilati de război și alții au răspuns chemării țării, adoptînd o atitudine caracteristică întregului nostru popor, caracteristică celor care iubeau integritatea și liniștea țării¹⁴⁴.

Presă arădeană prezenta, comparativ, două forme ale atitudinii față de patrie : „lipsește îndeosebi numele milionarilor de pe lista subscriitorilor¹⁴⁵ pe cînd : „la Radna am văzut atîtea cadouri pentru armată adunate de la populația rurală..., deși aceeași populație și-a luat partea și din celelalte sacrificii ca : rechiziții de tot felul, adăpostirea soldaților unităților militare dislocate în diferite sate care, din întîmplare nu sînt din cele mai bogate¹⁴⁵.

Suma de 10.252.321.000 lei, la care Aradul a contribuit cu 134.599.100 lei¹⁴⁶, dovedește că momentul istoric a fost înțeles de popor, suma strînsă pentru înzestrarea armatei fiind dovada hotărîrii de a apăra independența și libertatea patriei.

Din atitudinea cetățenilor Aradului, a tuturor cetățenilor țării, se desprinde concluzia că țara noastră, departe de a avea veleități războinice, și-a făcut un principiu din a promova o politică de pace, dar nu o pace în orice condiții, ci o pace care să asigure, deplină suveranitate și integritate, o pace pe care era hotărîtă s-o apere, îndîrjit, împotriva oricui ar fi încercat s-o încalce. Era expresia existenței unui popor care nu putea fi pus în discuție ci se afirma plenar.

Situația României se complică și mai mult, în vara anului 1939, cînd devine clar pericolul ocupării României de către Germania și aliații săi, situație motivată de : neîncheierea acordului anglo-franco-sovietic și de pactul de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939¹⁴⁷.

Opinia publică din întreaga țară, mai ales cea de pe granița de vest,

---

¹⁴⁰ *Idem*, nr. 2236, 14 dec. 1939, p. 5.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 5.

¹⁴² *Știrea*, an IX, nr. 2241, 20 dec. 1939, p. 1.

¹⁴³ *Idem*, nr. 2244, 23 dec. 1939, p. 1.

¹⁴⁴ *Timpu! Provinciiei*, an IV, nr. 55, 18 febr. 1940, p. 2.

¹⁴⁵ *Știrec*, an IX, nr. 2246, 25 dec. 1939, p. 7.

¹⁴⁶ Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 42/1940, f. 1.

¹⁴⁷ **, *Istoria României în date*, Ed. Enciclop., Buc., 1972, p. 368.

sensibilă la evoluția evenimentelor, urmărea cu îngrijorare acțiunile Reichului împotriva Poloniei, temându-se de un conflict armat „care ar putea să producă în România o mobilizare generală”, pentru a face față presiunilor hitleristo-hortyste și pentru a sprijini aliatul polonez¹⁴⁸.

Tensiunea la Arad se accentuează, în mai 1939, când se vedeau clar intențiile Germaniei care denunțase în aprilie 1939 tratatul de neagresiune cu Polonia¹⁴⁹. Zvonurile care circulau în zona Aradului, alimentate și de emisiunile postului de radio Budapesta, preconizau ocuparea Transilvaniei sau chiar a României, „fără vărsare de sînge ca în Cehoslovacia”¹⁵⁰.

Pregătirile de război făcute de puterile fasciste revizioniste erau prezentate cu realism în presa arădeană: „lumea trăiește din nou sub psihoza amenințătoare a războiului. Sub toate latitudinile și sub toate climatele asistăm la o frebilă înarmare, la o minuțioasă pregătire pentru distrugerea viitorului inamic. Oricum, omenirea s-a divizat în două mari tabere, de o parte (statele—n.n.) cu intenții agresive, de altă parte neamurile pașnice care nutresc singurul ideal de a păstra patrimoniul lor național. E drept că războiul n-a izbucnit încă și probabil va mai întârzia puțin, dar inevitabilul își anunță prezența lui sumbră pentru a învălui planeta într-un doliu universal”¹⁵¹.

Pentru masele populare arădene devenise limpede că incertitudinea, care domnea pretutindeni în lume, pune la ordinea zilei întrebarea: „vor ceda oare statele totalitare sau un nou München se va ivi?”¹⁵².

Situația limită, marcată de presiunile statelor fasciste-revizioniste, determina opinia publică arădeană să ia următoarea atitudine: „istoria va judeca și va cumpăni în dreapta ei lumină responsabilitatea acelor care nu vor să știe de drepturile altora. A fi un popor mare nu înseamnă să încerci a strivi sub călcîie năzuințele firești ale popoarelor. Pornirea sălbatecă de a trece o lume prin foc și sabie este o reminiscență odioasă a trecutului. A reinvia aceste epoci este o scoborîre în negura animalității. Apoi să nu uite că năvălirile barbare n-au adus niciodată prosperitate, iar succesele ieftine n-au avut viabilitate, au fost efemere...”¹⁵³.

Arădenii, pătrunși de spiritul unității naționale, de solidaritatea întregului nostru popor, de intențiile pașnice ale României în relațiile cu alte state, se angajau în 30 august 1939: „atîta timp cît hotarele țării nu sînt violate și ni se respectă drepturile noastre, n-avem nimic de împărțit cu nimeni. Acest ideal ne dă puterea de a aștepta neclintiți în hotărîrea noastră, că ceea ce este românesc se va apăra. Se va apăra împotriva oricui și cu orice jertfe...”¹⁵⁴.

Evenimentele internaționale confirmau faptul că lumea se îndrepta spre un război, care încă putea fi evitat prin poziția solidară a U.R.S.S.,

¹⁴⁸ Arhivele statului Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 38/1939, f. 240.

¹⁴⁹ ***. *Istoria lumii în date*, Ed. Enciclop., Buc., 1971, p. 367.

¹⁵⁰ Arhivele statului Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 39/1939, f. 69.

¹⁵¹ *Știrea*, an IX, nr. 2130, 5 aug. 1939, p. 1.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Știrea*, an IX, nr. 2149, 28 aug. 1939, p. 1.

¹⁵⁴ *Idem*, nr. 2150, 30 aug. 1939, p. 1.

Angliei și Franței, față de puterile fasciste-revizioniste. În 28 august 1939 situația se schimbase, așteptându-se evenimente grave, iar la 29 august 1939, în condițiile ultimatumului german dat Poloniei, părea să fi sosit ziua decisivă a conflictului european¹⁵⁵.

Având în vedere acceptarea sau neacceptarea de către Polonia a pretențiilor teritoriale germane, opinia publică arădeană aprecia în 31 august 1939: „sorocul crizei internaționale a sosit și rezolvarea ei este o chestiune de zile dacă nu chiar numai de câteva ore”¹⁵⁶.

Sosit la 1 septembrie 1939, deznodământul crizei dovedea, prin atacarea Poloniei, că războiul începuse, că înțelegerea atit de mult dorită nu se putuse realiza, că armele erau chemate să decidă, amenințând să tîrască în conflict și alte state.

După felul cum evoluaseră, relațiile româno-poloneze determinau aprecierea că România va interveni în războiul germano-polonez. S-ar fi putut ajunge astfel la un conflict româno-german, de partea germană urmînd să intervină Ungaria, rezolvîndu-se pe cale armată diferendul româno-maghiar¹⁵⁷. Acestea erau speranțele puterilor fasciste-revizioniste, care masaseră la frontiera României 21 de divizii gata de atac și care, din zi în zi, așteptau dispozițiile Berlinului de a intra în război contra României¹⁵⁸.

Experiența primului război mondial arată opiniei publice arădene că România, odată angajată în războiul declanșat, ar fi avut de suferit mari pierderi umane și materiale¹⁵⁹.

România, în fața amenințării la frontieră, procedase în consecință, concentrînd rezerviștii din contingentele mai vechi și trupa de la vatră din contingentul 1936, pentru apărare în cazul unui eventual atac, dar, oficial, la 6 septembrie 1939, conform comunicatului nr. 58 al Consiliului de coroană, se hotăra: „observarea strictă a regulilor neutralității... față de beligeranții din actualul conflict european”¹⁶⁰. Era soluția de ultim moment, România sperînd să se salveze în neutralitate. Evenimentele, în succesiunea lor rapidă, succesele puterilor Axei fasciste, aveau să dovedească faptul că acestea erau prea puțin interesate să mai țină cont de interesele și statutul de neutralitate al unei țări mici, rămasă, sau amenințată să rămînă, fără sprijinul aliaților săi tradiționali.

Care era alternativa României, țară doritoare de înțelegere cu toți vecinii? În primul rînd trebuia să-și apere teritoriul, iar în al doilea rînd să încerce realizarea unui pact de neagresiune, propunere pe care de altfel o făcuse guvernanților horthyști.

Concentrîndu-și trupele în vest, pentru apărare, România declara că nu avea nici un moment intenția de a interveni în conflictul germano-polonez, dorind o înțelegere sinceră cu toți vecinii.

¹⁵⁵ Arhivele statului Arad, fond mișc. muncit., dos. 39/1939, f. 87, 91, 96.

¹⁵⁶ *Știrea*, an IX, nr. 2151, 31 aug. 1939, p. 1.

¹⁵⁷ Vezi Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 63—64.

¹⁵⁸ Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 39/1939, f. 79.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 80.

¹⁶⁰ *Știrea*, an IX, nr. 2158, 8 sept. 1939, p. 6.

Propunerile și poziția României fuseseră făcute publice în august 1939, dar cercurile revizioniste, îndemnate de Germania, respinseră pactul de neagresiune propus, venind cu un contraproiect privind naționalitatea maghiară din România, contînd pe neacceptarea acestuia de către guvernul român¹⁶¹.

În momentul cînd România a satisfăcut cererile privind naționalitățile germană și maghiară, Germania, pentru a zădărnici orice încercare de apropiere româno-maghiară, a pus în vedere, la 9 septembrie 1939, guvernanților hothyști că : „n-ar fi util scopului ca guvernul maghiar să accepte o propunere din partea României pentru încheierea unui tratat de neagresiune”¹⁶².

Pentru a-și asigura liniștea în Balcani, pentru a-și asigura aprovizionarea cu petrol românesc, Germania „sfătuieste Ungaria să se rețină de la acțiuni agresive și totodată să amîne înfăptuirea planurilor sale...”¹⁶³.

Acesta este cadrul politic în care se produce, la 24 septembrie 1939, mediațiunea amicală a Jugoslaviei pe lângă guvernele român și maghiar, pentru reducerea simultană a efectivelor militare concentrate la granița comună¹⁶⁴.

Aradul, situat în zona de frontieră, care cunoscuse de timpuriu atitea manifestări ale propagandei revizioniste, se întreba pe bună dreptate : „fi-va oare gestul apropierii Ungariei de un vecin cu care are interese comune și unele destine identice, dovada unei revizuirii a mentalității oficiale de pînă aici, ori este un pas dictat de primejdiile externe care sînt astăzi mari pentru orice țară mică? ...rămîne să vedem în viitorul apropiat. La tot cazul suntem avizați la sprijin și înțelegere reciprocă...”¹⁶⁵.

Presă din țările Axei, avînd în vedere interesele economice germane în România, considera reducerea efectivelor, ca o valoroasă contribuție la pacificarea spiritelor în acest spațiu al Europei, ca o ameliorare a relațiilor româno-maghiare¹⁶⁶.

Guvernul român, sincer intenționat, declara : „nu ne-am dat în lături de la nici o colaborare ce ne-a fost oferită pentru a întări stările politice sau economice din jurul nostru. Am căutat să ferim asemenea colaborări de orice spirit exclusivist sau agresiv și ne-am străduit să păstrăm în toate acea cumpănă dreaptă trebuincioasă atît pentru împlinirea datoriilor noastre în afară cît și pentru a păstra neatinsă întreaga noastră nea-tîrnare”¹⁶⁷.

Populația Aradului, fiind încunostințată despre relativa destindere ce se produsese, despre declarațiile ministrului de externe Grigore Gafencu și ale contelui Csaky, ministrul de externe maghiar, deși nu se realizase

---

¹⁶¹ L. Banyai, *op. cit.*, p. 219.

¹⁶² *Ibidem*, p. 220.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ *Știrea*, an IX, nr. 2186, 12 oct. 1939, p. 1.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ *Știrea*, an IX, nr. 2187, 13 oct. 1939, p. 1.

¹⁶⁷ *Idem*, nr. 2227, 1 dec. 1939, p. 1—2.

un acord de neagresiune, nutrea speranța că : „momentan se va putea înlătura orice acțiune de conflict armat, neexistînd intenții de agresiune contra României”¹⁶⁸, deoarece neutralitatea, declarată hotărît de țara noastră, făcuse să dispară ipoteza conflictului româno-maghiar care fusese preconizat.

Calmul și liniștea erau doar aparente, deoarece agravarea situației internaționale a României, la sfîrșitul anului 1939 și începutul anului 1940, stimulau activitatea politică și diplomatică a cercurilor conducătoare horthyste decise să nu piardă primul prilej favorabil pentru anexarea Transilvaniei, odată cu intențiile Reichului ce vizau ocuparea regiunilor petroliere sau chiar a întregii țări¹⁶⁹.

Relativa și temporara destindere a făcut posibilă descongestionarea de trupe a frontierei româno-maghiare, ajungîndu-se la unele reglementări privind plutăritul pe cursul superior al Tisei, traficul și comunicațiile în zona de frontieră¹⁷⁰, dar un tratat de neagresiune nu se încheiase, fapt care favoriza elaborarea unor noi planuri de către puterile fasciste-revizioniste. Guvernul român, informat despre aceste planuri, în virtutea politicii neutraliste, pentru a apăra independența și suveranitatea națională, decide înzestrarea armatei și fortificarea graniței de vest, acțiune la care, după cum am văzut, populația arădeană și-a dat întreaga adeziune, motivată de posibilitatea unor surprize și răsturnări epocale și, mai ales, de necesitatea ca țara să fie pregătită pentru a face față viitoarelor încercări¹⁷¹.

5. Aradul protestează împotriva dictatului de la Viena.

Anul 1940 poartă amprenta noilor concesiilor economice făcute Germaniei, în septembrie și decembrie 1939, care stimulează amestecul acesteia în treburile interne ale României, influențînd în mod crescînd, direct și indirect, orientarea politicii externe, contribuind într-o măsură însemnată la strîngerea cercului izolării politice a României.

Șirul de „surprize”, care vor modifica atitudinea României, vor începe cu asasinarea de către legionari, la 21 septembrie 1939, a primului ministru Armand Călinescu și se vor încheia cu înfrîngerea aliaților occidentali, în vara anului 1940, moment în care România renunță la garanțiile anglo-franceze încadrîndu-se tot mai mult în politica Reichului german. Faptul că guvernele ce au urmat la cîrma țării au cedat treptat în fața presiunilor, acceptînd încălcarea suveranității, marca eșecul dictaturii carliste.

Opinia publică arădeană constata cu realism, mai ales după înfrîngerea Franței : „popor după popor, țară după țară, dispar ca în povești,

¹⁶⁸ Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 39/1939, f. 70.

¹⁶⁹ Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁷⁰ Vezi Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității naționale în perioada martie 1938—mai 1940*, Ed. Academiei R.S.R., Buc., 1971, p. 248, 265.

¹⁷¹ *Timput Provinciei*, an III, nr. 48, 15 nov. 1939, p. 3.

se șterg de pe harta Europei înghițite de acțiunea forței. Toate acestea sub ochii înmărmuriți de groază ai națiunilor mici... Dictonul că — forța primează dreptul — e mai actual acum ca oricând. Valoarea cuvîntului dat, astăzi face parte din domeniul trecutului. Astăzi un simplu petec de hîrtie supranumit «notă ultimativă» e deajuns pentru ca sub acțiunea forței să dispară o țară întregă sau să fie știrbită¹⁷².

Profitînd de mersul greoi al noilor tratative economice româno-germane, în martie 1940, guvernării horthyști au cerut satisfacerea imediată a revendicărilor lor teritoriale. Germania nu dorea o Ungarie prea puternică, dar nici nu dorea să piardă petrolul românesc. Acestea sînt motivele care determină Germania să amîne satisfacerea cererilor horthyste și să intensifice presiunile asupra României, pentru a grăbi semnarea noului pact economic. Presiunile se materializează prin concentrările de trupe germane pe granița românească, concomitent cu cele horthyste în vest. Situația creată a determinat semnarea de către România a „pactului petrolului”, prin care dependența României față de Germania se adîncea¹⁷³.

P.C.R., urmărind evoluția evenimentelor din țară și presiunile externe fasciste, a acționat, înfruntînd greutățile existente, pentru a mobiliza masele populare la luptă pentru apărarea independenței naționale. Se impunea o acțiune susținută printre soldații concentrați sau menținuți sub arme datorită presiunilor la hotare. Comuniștii, care răspuseseră oricărei solicitări de chemare sub arme, desfășurau munca de propagandă de la om la om în rîndul concentrațiilor și al trupei aflată în timpul stagiului militar, arătîndu-le adevăratele intenții ale Germaniei și primejdia care amenința România.

Autoritățile militare din Arad raportau, în mai 1940, că s-a observat „o intensificare a propagandei comuniste sub toate formele cunoscute și dusă pe mai multe tărîmuri”¹⁷⁴. Se poate observa că intensificarea propagandei partidului era corelată cu necesitățile de a stimula trupele de pe frontiera de vest, unde pericolul unei agresiuni era mai mare.

Supremația vremelnică a Germaniei în Europa, înfrîngerea aliaților occidentali, cît și presiunile tot mai mari asupra României dovedeau că politica neutralistă eșuase și țara noastră era în pericolul de a se găsi izolată, fără vreun sprijin extern.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta : „înțelegînd pericolul pe care îl prezenta Germania hitleristă pentru interesele poporului român, ca și ale tuturor popoarelor, Partidul Comunist Român a nesocotit recomandarea Cominternului de a nu îndrepta ascuțișul luptei împotriva Germaniei fasciste. Considerînd această recomandare ca greșită, contrară intereselor naționale ale României, cauzei democrației și păcii, Partidul Comunist

¹⁷² *Idem*, an IV, nr. 59, 14 iulie 1940, p. 3.

¹⁷³ Vezi L. Banyai, *op. cit.*, p. 223; *Istoria României în date*, p. 370.

¹⁷⁴ Arhivele statului Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 37/1940, f. 5—6 și *Revista arhivelor*, vol. XXX, nr. 2, 1971, p. 249.

Român a chemat masele la luptă hotărîtă împotriva hitlerismului¹⁷⁵, si-
tuîndu-se în fruntea acțiunilor de protest și rezistență.

Dominația economică, politică și militară a Germaniei, șantajul și presiunile externe, renunțarea la garanțiile anglo-franceze și izolarea României au grăbit aducerea la putere, în iulie 1940, a guvernului condus de industriașul filogerman Ion Gigurtu. Guvernauții horthyști considerau în acest moment că problemele teritoriale cu România trebuiau rezolvate, pretinzînd teritoriile românești pînă la Carpați¹⁷⁶.

Mult discutata problemă a naționalităților se limpezea, la 1 august 1940, cînd guvernul horthyst comunica guvernului român: „chestiunea dintre Ungaria și România nu este de natură minoritară ci teritorială”¹⁷⁷, după ce, la 15 iulie 1940, Hitler ceruse, ultimativ, regelui Carol al II-lea: „... să fie făcute unele concesii teritoriale către Ungaria”, precizînd dorința Germaniei de a subordona linia politică a României și amenințînd, în caz de neacceptare, cu distrugerea României¹⁷⁸.

În memorandumul în 8 puncte prezentat la Roma și Berlin, în 4 iulie 1940, guvernauții horthyști cereau „restituirea teritoriilor de la frontieră cu orașele Arad, Oradea Mare, Timișoara și Cluj”¹⁷⁹.

Pentru a degaja mișcările trupelor, în zona de frontieră, armata execu-
ta mișcări de populație spre interior. Acest lucru a alarmat populația Aradului, deoarece aparent era o situație asemănătoare cu cea a unei acțiuni de cedare teritorială. Față de violentele reacții ale populației arădene și pentru a o liniști, colonelul Gheorghe Săvoiu, comandantul garnizoanei Arad, informa la 15 iulie 1940: „Armata fără a avea nici o intențiune agresivă, este în măsură de a reacționa imediat și foarte energic contra adversarului dacă s-ar încerca vreo acțiune. Nu e un secret că Aradul se găsește în apropiere de frontieră, de aceea comandamentul a luat măsuri ca să se trimită mai înapoi, numai ce ar putea constitui un impediment pentru trupele operative. Nu e prin urmare vorba nici de evacuări și cu atît mai mult de cedări”¹⁸⁰. Generalul Alexandru Vlad, primarul Aradului, adresa la 19 iulie 1940 un apel tuturor locuitorilor să se abțină de la orice act provocator și de agresivitate menit să ducă la tulburarea păcii, ordinii și liniștii publice¹⁸¹, dovadă că în oraș avuseseră loc puternice acțiuni împotriva vreunei încercări de cedare teritorială.

Populația germană, nemulțumită de presiunile horthyste privind cedările teritoriale, se situează pe pozițiile rezistenței, alături de români, sperînd că soluționarea diferendului existent va fi în favoarea României¹⁸².

Guvernul Gigurtu, care încă în declarația inaugurală își precizase a-

175 Nicolae Ceaușescu, *Expunere la primul Congres al F.U.S.*, în „Scînteia”, nr. 9876, 24 mai 1974.

176 Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 65.

177 I. Banyai, *op. cit.*, p. 225.

178 Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei, dos. 122/1940, f. 6.

179 Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 70.

180 *Stirea*, an. X, nr. 2404, 15 iulie 1940, p. 5.

181 *Idem*, nr. 2407, 19 iulie 1940, p. 5.

182 Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 42/1940, f. 1.

cordul la principiile politicii externe ale puterilor Axei, dorind „integra-rea sinceră în sistemul creat de Axa Roma-Berlin“¹⁸³ nu ține seama de reacția maselor și acceptă începerea de negocieri directe cu guvernul horthyst.

Tratatul începute la 16 august 1940, la Turnu Severin, pun față în față delegațiile conduse de Valer Pop și Hory Andras, delegația română având mandat să accepte schimbul de populație, fără a face vreun sacrificiu teritorial, iar cea maghiară venise cu pretenția la un teritoriu de 69 de mii kilometri pătrați, în care se aflau 2.200.000 de români¹⁸⁴.

În timpul tratatelor, de ambele părți, erau concentrate importante forțe militare, respectiv 23 de divizii maghiare față de 8—10 române¹⁸⁵. Raportul de forțe era defavorabil României, mai ales că și Germania deplasase, în secret, 10 divizii spre frontiera de est a Germaniei, iar două divizii de tancuri se găseau gata de intervenție în România...¹⁸⁶.

Presa arădeană reia articolul „Problema revizuirilor“, publicat în „Frankfurter Zeitung“, în care se prezenta poziția oficială a conducătorilor Reichului privind România: „Nu e vina Germaniei dacă România trebuie să consimtă la sacrificii. Tratatul din 1918 erau menite să adâncească divergențele între țări. Or, România își va face un real serviciu procedând la o rezolvare din punct de vedere politic. Revendicările ungare vor putea fi mai lesne satisfăcute, dacă se ține seama de necesitățile actuale, decât de tradițiile istorice care nu se potrivesc cu noul aspect politic al lumii“¹⁸⁷. Nici nu era vorba de vreun aspect istoric, era vorba despre vetrele națiunii române de pe frontiera de vest, unde ființa noastră de popor era în majoritate covârșitoare, vetre asupra cărora poporul horthyst a definitivat la Alba Iulia.

Falsa înfățișare a stărilor de fapt, de către revizionisti, determină și la Arad opinia, pe care-o întilnim în întreaga țară: „Tratatul de la Turnu Severin erau încă departe de a oferi o platformă acceptabilă a bazei discuțiilor și aceasta din cauza intransigenței guvernului maghiar, care stăruia asupra unor revendicări lipsite de orice temei“¹⁸⁸.

Populația arădeană se asociază ideii că „nesocotirea flagrantă a drepturilor la viață ale unui popor... așezat în masă compactă pe un teritoriu locuit de aproape două mii de ani, ar însemna nesocotirea celor mai elementare reguli de umanitate...“¹⁸⁹.

Faptul că nu s-a putut găsi o bază comună pentru discuții a dus la suspendarea, în 24 august, a tratatelor, pentru ca apoi, în 26 august 1940, ele să fie declarate încheiate, fără să se fi ajuns la un rezultat concludent.

¹⁸³ Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 74; *Știrea*, an X, nr. 2142, 18 aug. 1940, p. 1.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 81.

¹⁸⁵ V. Mocanu, *Aspecte privind poziția armatei române față de Dictatul de la Viena din 30 august 1940*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară“, MMC, nr. 4—5, 1971—1972, p. 190.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ *Știrea*, an X, nr. 2430, 15 aug. 1940, p. 1.

¹⁸⁸ *Idem*, nr. 2437, 24 aug. 1940, p. 1.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

Cunoscînd poziția Germaniei și Italiei în problema acestui diferend teritorial, opinia publică arădeană considera că „eșuarea... negocierilor romîno-maghiare duce la arbitraj și poate chiar la război, ale cărui proporții în spațiu nu pot fi prevăzute dinainte“, dar, oricum, poporul român este hotărît să reziste oricăror încercări dinafară¹⁹⁰.

Ziarul „Nazional Zeitung“, din Berna, declara în privința tratatelor româno-maghiare : „Vina este a Ungariei care a prezentat cereri extraordinar de mari. Majoritatea covîrșitoare a populației din teritoriile cerate de Ungaria este românească, cel mult 20% dacă sînt unguri. Se pare că Ungaria vrea să exploateze conjunctura politică actuală favorabilă ei pentru a cîștiga teritorii la care nu are nici un drept din punct de vedere etnic. Firește că răspunsul guvernului român n-a putut fi decît un refuz net“. Se continua cu aprecierea : „populația românească este hotărîtă să se opună oricărei concesiuni teritoriale chiar contra voinței guvernului“¹⁹¹.

Concluzia care se desprindea pentru opinia publică arădeană, pentru întreaga țară, era aceea că „poporul român nu poate primi nici un dictat în asemenea condiții...“¹⁹².

Dacă ar fi să analizăm datele a două statistici, una maghiară, din 1902 și una românească, din 1930, vom putea observa următoarea situație pentru județul Arad¹⁹³.

— 1902 — 329.840 locuitori — 214.250 români — 71.894 maghiari — 34.505 germani.

— 1930 — 423.649 locuitori — 258.239 români — 82.488 maghiari — 52.202 germani.

Fără prea multe comentarii, dacă se punea problema stăpînirii Transilvaniei (care avea 3.198.874 români, 1.253.257 maghiari — 543.852 germani), atunci majoritatea absolută a populației trebuia să decidă propria soartă și nu arbitrajul sau dictatul marilor puteri.

Dacă România a admis tratativele, a făcut-o datorită presiunilor externe și pentru a rezolva echitabil problema pusă în discuție, dar în nici un caz n-a făcut-o pentru a ceda teritorial. Nu se puteau cere sacrificii numai dintr-o parte și beneficii pentru cealaltă, deoarece n-ar mai fi fost o înțelegere echitabilă ci un dictat. De asemenea, nu se putea admite cedarea unui teritoriu românesc a cărui structură economică și strategică ne-ar fi pus în viitor apărarea în primejdie. Înțelegerea trebuia să urmeze dorința de pace.

După 26 august, tensiunea atinge punctul culminant. Forțele concentrate de-a lungul frontierei erau gata să se înfrunte. Au loc chiar ciocniri pe frontieră. Germania pregătise, pentru 31 august 1940, 4 divizii blindate și două motorizate pentru a ocupa zona petroliferă a României, iar

---

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ *Știrea*, an X, nr. 2438, 25 aug. 1940, p. 1.

¹⁹² *Idem*, nr. 2438, 26 aug. 1940, p. 1.

¹⁹³ *Știrea*, an VIII, nr. 1904, 26 oct. 1933, p. 3; an X, nr. 2440, 28 aug. 1940, p. 1.

unitățile de parașutiști le concentrase în zona Vienei pentru 1 septembrie 1940¹⁹⁴.

Poporul român era gata să-și apere țara cu orice sacrificiu. Hitler, pentru a-și asigura petrolul și cerealele românești, hotărăște să recurgă la metoda Dictatului.

Delegațiile română și maghiară sînt convocate la Viena, pentru 29 august 1940, unde să se întâlnească cu miniștrii de externe ai Italiei și Germaniei, Ciano și Ribbentrop, care-și asumaseră rolul de arbitrii în numele celor două puteri ale Axei.

Ribbentrop și Ciano, care sosiseră la Viena cu harta gata pregătită a teritoriului care trebuia cedat, au cerut delegației române, într-o formă ultimativă, ca arbitrajul „să fie acceptat fără nici o rezervă sau condiții, ori respins, avertizînd că în caz de respingere „consecințele pot fi pentru România, o totală distrugere a ființei sale de stat”¹⁹⁵.

Față de delegația română, care încerca să prezinte drepturile poporului român, cei doi miniștri ai puterilor Axei au folosit un ton imperativ, plin de amenințări cu războiul, nepermițîndu-i să prezinte nimic din documentația vastă elaborată special¹⁹⁶. Forma adoptată era așadar — DICTATUL — și nu arbitrajul.

Cele două delegații au anunțat guvernele lor, care urmau să decidă în noaptea de 29/30 august 1940. Conștient că era favorizat, guvernul horthyst a acceptat fără împotrivire deciziile Axei. Consiliul de coroană al României, întrunit în aceeași noapte, a luat în dezbatere ultimatumul puterilor Axei, hotărînd cu 19 voturi pentru, o abținere și 10 voturi contra : „acceptarea arbitrajului puterilor Axei asupra tratatelor româno-maghiare”¹⁹⁷.

În 30 august, orele 16, conducătorii celor două delegații au fost invitați în sala de marmoră a palatului Belvedere, unde le-a fost prezentat rezultatul arbitrajului germano-italian, prin care România era obligată să cedeze un teritoriu de 43.492 km. pătrați cuprinzînd nordul Transilvaniei, cu o populație de 2.667.007 locuitori în majoritatea lor români, primindu-se în schimb garantarea inviolabilității și integrității noilor frontiere.

DICTATUL impus la Viena de puterile Axei era conceput în următorii termeni : „Arbitrajul conferă Ungariei o sporire teritorială de circa 45.000 km pătrați înglobînd între altele regiunea de nord a Transilvaniei care cuprinde Clujul și cele trei județe locuite de secui... Miniștrii afacerilor externe ai României și Ungariei constată în mod explicit că ei au luat cunoștință de sentința de arbitraj de la Viena. Ei au confirmat., în numele guvernelor că acceptă sentința de arbitraj ca o reglementare definitivă și că ei se obligă să o execute fără condiții.

1. Traseul definitiv al liniei de frontieră va corespunde aceluia mar-

¹⁹⁴ V. Mocanu, *op. cit.*, p. 190.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 191.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

¹⁹⁷ *Ibidem*; *Știrea*, an X, nr. 2444, 1 sept. 1940, p. 1.

cat pe harta geografică... anexată — o comisie româno-maghiară va determina detaliile la fața locului.

2. Teritoriul român atribuit Ungariei va fi evacuat de trupele române în termen de 15 zile și remis în bună ordine acesteia... Guvernele maghiar și român vor veghea ca evacuarea și ocuparea să se desfășoare în ordine completă.

3. Toți supușii români stabiliți în această zi pe teritoriul ce urmează a fi cedat dobîndesc fără alte formalități naționalitatea maghiară. Ei vor fi autorizați să opteze în favoarea naționalității române în termen de 6 luni. Acele persoane care vor face uz de acest drept vor părăsi teritoriul ungar într-un termen adițional de un an și vor fi primiți în România. Ei vor putea să ia fără împiedicare bunurile lor mobile, să lichideze proprietatea lor imobilă pînă în termenul plecării lor și să ia cu ei produsul rezultat. Dacă lichidarea nu reușește, aceste persoane vor fi despăgubite de Ungaria. Ungaria va rezolva într-un mod larg și acomodat toate chestiunile relative la transferarea optanților.

4. Supușii români de rasă maghiară stabiliți în teritoriul (cedat în 1919 de către Ungaria României) și care rămîn sub suveranitatea acesteia primesc dreptul de a opta pentru naționalitatea maghiară în termen de 6 luni.

5. Guvernul ungar se angajează solemn să asimileze în totul cu ceilalți supuși unguri pe persoanele de rasă română care pe baza arbitrajului de mai sus vor dobîndi naționalitatea ungară. Pe de altă parte, guvernul român în același angajament solemn în ceea ce privește pe supușii de rasă ungară ce vor rămîne pe teritoriul român.

6. Detaliile rezultînd din transferul de suveranitate vor fi reglementate prin conversații directe între guvernul român și ungar.

7. În cazul că s-ar ivi dificultăți sau îndoieli în cursul aplicării acestui arbitraj, guvernele român și ungar se vor înțelege pe cale directă. Dacă într-o chestiune sau alta înțelegerea nu se realizează, litigiul va fi supus guvernelor Reichului și Italiei care vor adopta o soluție definitivă. „Germania și Italia garantează integritatea și inviolabilitatea teritoriului român“¹⁹⁸.

Atît Ribbentrop, cît și Ciano afirmau cu cinism că, prin sentința de arbitraj, o chestiune grea de politică externă europeană fusese lichidată, iar cele două mari puteri au evitat conflictul realizînd salvagardarea păcii și înțelegerea în relațiile româno-ungare¹⁹⁹.

La nota în care contele Ciano comunica guvernului român că Germania și Italia își asumau garanția pentru integritatea și inviolabilitatea statului român, guvernul român răspunde că: „ia cunoștință cu acord de comunicare și acceptă garanția acordată României“²⁰⁰.

În realitate, la Viena, cele două puteri ale Axei răsplăteau fidelitatea guvernului horthyst și „pedepseau“ infidelitatea României, care rămăsese atașată alianțelor tradiționale și securității colective.

¹⁹⁸ Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 111—112; *Știrca*, an X, nr. 2445, 2 sept. 1940, p. 1.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ *Știrca*, an X, nr. 2445, 2 sept. 1940, p. 1.

Masele populare, din întreaga țară, calificau arbitrajul drept Dictat, dovedind în timpul marilor demonstrații și manifestații care au avut loc că exista o excelență stare morală, un minunat elan de a se rezolva liti- giul româno-ungar pe orice cale, numai prin cedare teritorială nu. Între- gul popor protesta ferm și hotărît împotriva dezmembrării țării, pentru apărarea cu toate forțele a independenței și integrității patriei.

P.C.R., Frontul Plugarilor, Madosz-ul, celelalte forțe politice patrioti- ce au chemat poporul la luptă armată pentru a se împotrivi Dictatului. O amplă acțiune armată a întregului popor ar fi avut drept rezultat sal- varea țării. Cercurile conducătoare au ales calea trădării și capitulării, temîndu-se de inarmarea generală a poporului, frînînd elanul și dorința de luptă, împiedicînd realizarea unei ample mișcări de rezistență²⁰¹. Ex- plozia spontană de indignare și minie a întregului popor, se desfășura sub lozinca lansată de partid „JOS DICTATUL DE LA VIENA“, atît la Bucu- rești, cît și la Cluj, Sibiu, Oradea etc.

Aradul apărea, în august 1940, scăpat pentru moment din mrejele ocupației străine. Solidari cu frații rămași sub ocupația străină. arădenii declarau : „vom lupta pe orice căi, acum și în viitor, aici și oriunde pen- tru sfărîmarea jugului impus în mod nenatural la atîția frați de-ai noștri. Nu vom înceta lupta pînă ce dreptatea și lumina nu vor străluci din nou...“²⁰². Era un legămînt făcut față de patria ciuntită, față de frații ră- mași dincolo de hotarul vremelnic, era legămîntul maselor populare care nu puteau admite ca din trupul țării să fie ruptă vreo bucată de pămînt, era hotărîrea de a lupta cu arma în mînă pentru eliberarea teritoriului cedat, pentru apărarea meleagurilor arădene.

Unitățile militare din județul Arad, erau indignate de Dictatul impus României. Un raport al regimentului 38 artilerie, din regiunea Aradului, preciza că regimentul era pregătît de luptă : „ofițerii, subofițerii și trupa cu un moral excelent, fiecare cunoscîndu-și la perfecție rolul și funcția... gata pentru orice jertfă“²⁰³.

Indignarea și protestul maselor populare arădene sînt exprimate cel mai elocvent de manifestațiile de protest din 1 și 2 septembrie 1940, de moțiunea de protest înaintată guvernului și regelui. Exprimînd opinia ma- selor populare din județul Arad, manifestațiile dovedeau că socotelile nu fuseseră încheiate la Viena, nu fuseseră prinse într-un fastuos dosar di- plomatic, deoarece într-un dosar nu putea fi închisă conștiința unui întreg popor, conștiința unei mari nedreptăți istorice.

Prin lozincile : „JOS CU DICTATUL DE LA VIENA“, „NU DĂM ARDEALUL“, „NICI UN PETEC DE PĂMÎNT, NICI O BRAZDĂ“, „VREM DREPTATE“, „VREM SĂ MURIM APĂRÎNDU-NE FRUNTA- RIILE, ONOAREA ȘI DEMNITATEA NAȚIONALĂ“²⁰⁴, poporul și arma-

²⁰¹ Nicolae Ceaușescu, P.C.R. — *continuator al tradițiilor...*, p. 47. ***, *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, Buc., Ed. Pol., 1971, p. 127.

²⁰² *Timpu Transilvaniei*, an IV, nr. 62, 22 sept. 1940, p. 1.

²⁰³ Tr. Bunescu, *Manifestații de protest ale maselor populare din Arad împotriva Dictatului de la Viena*, în „*Analele ISISP*“, an XI, nr. 3, 1965, p. 84.

²⁰⁴ *Universul*, nr. 242, 3 sept. 1940.

ta se pronunțau împotriva odiosului Dictat, împotriva acelor care l-au impus, cât și împotriva celor care l-au acceptat.

Aradul se afirma din nou printre centrele de puternică efervescență patriotică. Adunarea publică din 1 septembrie, la care participă reprezentanții tuturor păturilor sociale, s-a desfășurat într-o atmosferă de indignare, amărăciune, durere și ură față de lovitura dată poporului nostru și față de puterile agresoare. Aducându-li-se la cunoștință împrejurările care au determinat pierderea părții de nord a Transilvaniei, participanții au înfierat verdictul, au manifestat patriotic cîntînd „Deșteaptă-te române“ și „La arme“. Moțiunea de protest, prezentată și adoptată de adunare, denunța Dictatul care sfîșiase trupul țării și afirma în numele populației orașului și județului Arad :

„I. Iau act de declarațiile conducătorului statului că nu a avut libertatea de a hotări în prealabil asupra acceptării sau refuzării lui, azeziunea fiindu-i smulsă prin amenințări ultimative. În consecință socotește actul de arbitraj nedrept.

II. Mărturisește, reafirmă și își însușește din nou cu nezdruccinată credință, voința de a apăra hotărîrile poporului român... aduse în ziua de 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, prin voința unanim și liber exprimată a tuturor românilor din Ardeal. Poporul.. stă cu neclintită voință și astăzi pe acest temei juridic, moral și istoric al așezării sale în cadrul statului național român și socotește de a sa datorie să apere cu prețul oricărui sacrificii hotărîrea adusă atunci.

III. Trimite mărturia sa de caldă dragoste frățească și de îndurerată solidaritate... cu frații azi în suferință... Declară că această robie nu poate fi liber consimțită și nici acceptată de nici un român. Consideră pe cei peste un milion și jumătate de români drept ostatici vremelnici ai unei situații trecătoare. Declară grija sa de căpetenie și de a sa îndatorire de onoare și conștiință.. să lupte din toate puterile, ca prin orice jertfă să refacă unitatea neamului...²⁰⁵.

Telegrama trimisă manifestă același spirit de protest, conștiința dreptății noastre și spiritul de solidaritate. Atît protestul cît și telegrama exprimă același ideal „neamul românesc este unul și nedespărțit“²⁰⁶.

În aceeași zi, în Arad-Pîrneava, la sediul școlii supraprimare din strada Oituz, avea loc o manifestare de protest față de „dreptatea“ impusă României, față de hotarul vremelnic care răpise țării un milion și jumătate de suflete românești, încheiată cu cîntecul „Deșteaptă-te române“²⁰⁷.

Manifestările ulterioare, în special demonstrația din 2 septembrie 1940, capătă un puternic caracter antifascist. Rapoartele siguranței arătau că la această demonstrație au participat 6.000 de persoane, muncitori de la CFR, ASTRA, Uzina electrică, de la alte întreprinderi, cît și studenții

²⁰⁵ Tr. Bunescu, *Lupta poporului român împotriva Dictatului fascist de la Viena...*, p. 146—147; *Știrea*, an X, nr. 2446, 4 sept. 1940, p. 1.

²⁰⁶ *Ibidem*.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 21.

de la Facultatea de Medicină veterinară²⁰⁸. Desfășurată între orele 18—20, demonstrația cerea „rezistență față de sentința de la Viena“ precum și război acelor care au dictat hotărârile, război pentru salvarea patriei²⁰⁹.

Alarmate, poliția, jandarmeria și armata au intervenit în momentul când elemente răuvoitoare au aruncat cu pietre în vitrinele unor magazine, arestînd pe cei aflați în fruntea demonstranților, muncitorii de la CFR și ASTRA²¹⁰.

Manifestările protestatare conduse de partid au continuat în perioada următoare, imbinînd lupta împotriva Dictatului de la Viena cu lupta pentru apărarea muncitorilor maghiari amenințați cu concedierea, cu cea economică și împotriva dezbinării naționale²¹¹.

Țărănimea din județul Arad, din întreaga țară, avea impregnantă în conștiință convingerea privind drepturile poporului român și credința că nici o putere nu va putea rupe unitatea neamului. Mobilizată prin munca de la om la om desfășurată de P.C.R., Frontul Plugarilor, MADOSZ, țărănimea demască nedreptatea actului săvîrșit la Viena și se alătură protestului muncitorilor și intelectualilor. Gîndurile, frămîntările și starea de spirit a țărănimii din județ sînt exprimate de raportul confidențial al Prefecturii, înaintat Ministerului Afacerilor Interne în 3 septembrie 1940: „În provincie populația rurală asemenea este tulburată și decepționată de jertfa ce a trebuit să facă țara. Țăranii își exprimă decepția că deși au făcut toate sacrificiile, deși au fost supuși la concentrări masive și și-au dat contribuția de înzestrare, totuși nu au fost chemați să-și dea contribuția la apărarea frontierelor²¹².

Această stare de spirit, dragostea de patrie, s-a manifestat și la Siria, cînd țăranii, aflînd despre o eventuală cedare a Aradului, strîngeau obiecte etnografice pentru a le trimite la Arad, ca dovadă că zona arădeană era românească, și la Mîsca și Macea, cînd țăranii au luat pe cont propriu o serie de măsuri defensive menite să apere hotarele în eventualitatea unui atac extern, și în Țara Zărandului, cînd urmașii celor din 1784 și 1848 respingeau Dictatul și erau gata să plece la luptă pentru dezrobirea fraților rupți din trupul neamului²¹³.

Armata, care trebuia să părăsească teritoriul cedat prin dictat, simțea ura retragerii fără luptă, considerată chiar dezonorantă. Ostașii, în virtutea dragostei de patrie, refuzau să se supună ordinelor sau fraternizau cu manifestanții civili. Plecau din teritoriul cedat jurînd că „vor face totul pentru alungarea dușmanului de pe acele pămînturi românești“²¹⁴.

Aceeași ură o simțeau și miile de familii care își părăseau căminele

---

²⁰⁸ Tr. Bunescu, *Lupta poporului român...*, p. 149; Arhivele statului, filiala Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 43/1940, f. 1.

²⁰⁹ Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 149.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 150.

²¹¹ Arhivele statului, Arad, fond mișcarea muncitorească, dos. 43/1940, f. 8; Traian Bunescu, *Lupta poporului român...*, p. 150.

²¹² Tr. Bunescu, *op. cit.*, p. 170.

²¹³ *Ibidem*, p. 173—174, 181.

²¹⁴ Gen. mr. C. Olteanu și colectivul, *op. cit.*, p. 148; V. Mocanu, *op. cit.*, p. 193—206. Arhivele statului Arad, fond. mișcarea muncitorească, dos. 43/1940, f. 6.

de teama unor represiuni și cărora Aradul le-a oferit cu generozitate sprijinul și căldura frățască.

Opinia generală în județ, în unitățile militare, aceeași ca a întregului nostru popor, era de condamnare a regelui și guvernului, a conducătorilor partidelor politice, a tuturor factorilor care concuseră la rezultatele dezastrului din vara anului 1940²¹⁵.

Populația germană și maghiară din județul Arad se solidariza cu românii, condamnând Dictatul, refuzând să folosească dreptul de opțiune, făcând dovada atașamentului față de vetrele și de glia unde trăiau alături de români²¹⁶.

Presă arădeană, în articole ca : „Pină când“, „Aradul la datorie“, „Drumul durerii“, „Momentul politic“, „Tăcerea“, „Plînge Ardealul“²¹⁷, condamna ușurința cu care a fost admis Dictatul, evidențiază greșelile guvernărilor, îndemna la rezistență, la sprijinirea fraților rămași vremelnic sub stăpînirea străină.

Concluzia pe care o putem trage din evenimentele petrecute ilustrează alternativa pusă în fața României cînd, pentru a evita un conflict militar cu forțe incomparabil superioare, oricît de dîrză ar fi fost rezistența, s-ar fi ajuns la distrugerea țării, deoarece România se găsea izolată. A fost acceptat răul cel mai mic în acele momente — arbitrajul impus — pentru a salva țara de a fi ocupată de armatele străine. Dictatul a fost o lecție a istoriei pentru poporul nostru, fapt relevat de secretarul general al partidului nostru, care apreciază că „țara plătea un tribut greu erorilor comise“²¹⁸. Dictatul a fost o lecție, aspră și dureroasă, bogată în învățăminte din ceea ce putea să însemne un hotar trasat arbitrar pe o hartă. Poporul a înțeles, o dată mai mult, îndemnul Partidului Comunist Român de a nu înceta lupta pînă la izgonirea dușmanului, a înțeles că peste dragostea de patrie, de libertate nimeni nu putea trasa vreun hotar. Dictatul de la Viena era un nonsens al istoriei, contestînd hotărîrile adunării de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. În fața poporului român, P.C.R., conducîndu-i lupta, a pus sarcina reîntregirii unității naționale, ținînd treaz, în anii dictaturii militarofasciste și războiului hitlerist, idealul eliberării Transilvaniei.

Ura întregului popor față de ocupantul fascist s-a văzut și pe front, cînd soldații cereau să fie duși acasă, nu pe pămînt străin²¹⁹, și s-a văzut în zilele de foc ale lui 23 August 1944, cînd, sub conducerea partidului, se realiza marea act de eliberării patriei. Angajîndu-se în războiul antihitlerist, pentru eliberarea nordului Transilvaniei, poporul a făcut dovada eroismului și jertfei pentru patrie. Idealul jertfei pentru patrie a fost un îndemn și pentru soldații din „Detășamentul Păuliș“, care apărau defileul Mureșului și pentru cei de la Șofronea și pentru cei care luptau

---

²¹⁵ *Ibidem*, Arhivele statului...

²¹⁶ *Ibidem*.

²¹⁷ *Vezi Știrea*, an X, nr. 2460—2486, sept.—oct. 1940 și *Timpul Transilvaniei*, an IV, nr. 62—66, sept.—oct. 1940.

²¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul educației politice...*, p. 21—22.

²¹⁹ *Vezi A. Simion, Dictatul de la Viena*, Ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 262—263.

în zona Cărand-Prunișor. Luptînd cu vitejie, cei care au jurat, în 1940, să se reîntoarcă, s-au reîntors eliberîndu-și frații.

Tratatul de pace de la Paris confirma dreptatea istoriei, stipulînd în articolul 2 : „hotărîrile sentinței de la Viena, din 30 august 1940, sînt nule și neavenite. Frontiera dintre Ungaria și România este restabilită prin prezentul articol, astfel cum exista la 1 ianuarie 1938⁴²²⁰.”

Dreptatea istoriei este confirmată astăzi de poporul nostru, de toți cetățenii țării care, strîns uniți sub conducerea P.C.R., muncesc pentru făurirea socialismului multilateral dezvoltat și înaintare a României spre comunism. Munca pentru propășirea patriei este cheazășia apărării suveranității și independenței naționale, este dovada că un popor pașnic și muncitor, ca al nostru, dorește să trăiască în pace cu toate popoarele, să se afirme tot mai mult pe calea civilizației și progresului.

ASPECTS DE LA LUTTE DES MASSES POPULAIRES D'ARAD CONTRE LE FASCIME ET LE REVISIONNISME

(Résumé)

L'étude essaye d'exprimer les réalités existentielles du peuple roumain dans le quatrième décennie et le début du 5-ème décennie du XX-ème siècle.

En suivant ces réalités, l'étude présente la manière dont notre peuple, en vertu de l'idéal de liberté et indépendance, a su défendre, dans les moments les plus critiques, l'indépendance et la souveraineté de la patrie.

En intégrant les nuances locales dans l'ensemble de la lutte anti-fasciste et anti-révisionniste, l'étude présente la contribution des masses populaires d'Arad à la lutte antifasciste et contre la guerre sous la direction du P.C.R.

L'étude essaye de faire une analyse sommaire des actes de patriotisme, de dignité nationale des masses populaires le long des années 1934—1940 lorsque le fascisme menaçait la Roumanie en lui imposant, le 30 août 1940, le Diktat de Vienne.

La rétrospective des événements nous a permis la compréhension du rapport des forces à la frontière de notre pays, la compréhension des conséquences de l'agression nazie, de la manière, dont on a saisi les faits et comment l'opinion publique d'Arad a réagi.

---

²²⁰ *Scînteia*, 13 februarie 1947.

30 DECEMBRIE 1947 LA ARAD

EDUARD IVANOF

Proclamarea Republicii — acum 30 de ani, la 30 Decembrie 1947 — rămîne unul dintre marile momente istorice săvîrșite de masele populare, pe drumul prefacerilor naționale și sociale, începute la 23 August 1944, sub conducerea Partidului Comunist Român.

Trăind pe aceste meleaguri din timpuri străvechi, cu o vechime statală de peste două milenii, generațiile de înaintași s-au jertfit pentru apărarea patriei, pentru păstrarea ființei și culturii poporului nostru, pentru afirmarea sa în lume. Poporul român a avut întotdeauna o vie conștiință a existenței naționale, a muncii și luptei pentru patria pe care și-a dorit-o întregă, liberă și înfloritoare¹.

Crearea republicii constituie o încununare a aspirațiilor democratice ale poporului român, transpuse în realitate azi, sub conducerea Partidului Comunist Român.

Ideea de republică are o veche tradiție în gîndirea social-politică românească, patrioții cei mai luminați, forțele democratice și revoluționare, năzuind către o formă de stat democratică și progresistă, care să asigure dreptate pentru cei mulți, neatîrnarea și prosperitatea țării, dreptul sacru al poporului de a fi singur stăpîn în patria sa.

Mișcarea muncitorească și socialistă, preluînd tradițiile revoluționare și patriotice anterioare, a conceput lupta pentru republică drept o componentă a luptei generale pentru înlăturarea exploatării sociale și naționale, pentru restructurarea relațiilor sociale și a societății însăși. În documentele programatice ale mișcării, în articole, conferințe și întruniri se exprima convingerea că forma republicană de stat era cea mai adecvată — în care să nu mai fie „nici rege, nici tron, dar nici jefuitori și jefuiți”².

Desăvîrșirea unității statale, prin unirea Transilvaniei și a celorlalte teritorii locuite de români, necesitate istorică obiectivă, aduce în actualitate concepția politică a lui Vasile Goldiș : „Să ne pregătim de cu vreme

---

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată celei de-a 25-a aniversări a proclamării republicii*, 29 decembrie 1972, Editura Politică, Buc., 1972, p. 5; vezi și Programul partidului.

² *Munca*, 24 mai 1892; vezi și *Presa muncitorească și socialistă din România 1865—1900*, vol. I, partea a II-a, Ed. Pol., Buc., 1964, p. 450.

pentru lumea ce va să vie, fără îndoială, lumea aceasta va fi a muncitorilor, să ne facem cu toții muncitori...⁶³.

Crearea la 8 mai 1921 a Partidului Comunist Român, care a preluat și dezvoltat tradițiile luptei revoluționare și democratice, ale celei antimonarhice și pentru republică, a determinat subordonarea luptei pentru un stat republican-democratic, luptei general-revoluționare, pentru înfăptuirea societății viitoare — comunismul.

Experiența de luptă revoluționară acumulată în anii de ilegalitate, strategia politică și revoluționară, analiza concret-istorică a situației interne și internaționale, capacitatea de a-și orienta și atrage aliații, au fost puse în valoare în momentul înfăptuirii insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944. Este meritul istoric al P.C.R. de a fi salvat țara de la o catastrofă sigură. Însăși monarhia, pentru a se salva, a acceptat colaborarea cu forțele patriotice.

Actul revoluționar de la 23 August a deschis calea revoluției populare, în cadrul căreia obiectivul principal era cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi.

Prin componența și programul său, guvernul instaurat prin lupta maselor populare, la 6 martie 1945, a reprezentat, în esență, puterea revoluționar-democratică a muncitorilor și țăranilor, conținutul puterii de stat neputînd fi modificat de existența monarhiei. După cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu, aceasta nu era o schimbare de guvern, ci o schimbare a însuși regimului politic din România⁴.

Deținînd puterea de stat, clasa muncitoare și aliații săi au trecut la pregătirea condițiilor înfăptuirii revoluției socialiste.

Încercînd să submineze pozițiile guvernului revoluționar-democrat, liderii partidelor istorice — P.N.Ț. și P.N.L. — au trecut la acțiuni obstrucționiste, folosind în acest scop monarhia. Din relatările ziarului „Patriotul” rezultă că cetățenii Aradului erau gata să lupte pentru consolidarea libertății și a democrației românești. „Vom clădi o Românie puternică și democratică, o Românie a poporului român”, declarau ei la marea adunare de protest organizată pentru a înfiera evenimentele din 8 noiembrie 1945. Legate de aceleași evenimente sînt spicuirile ziarului „Patriotul” din ziarul francez „L’Humanité”: „Este natural ca poporul român să fie satisfăcut de aceste realizări ale F.N.D. Este de asemenea natural ca reacțiunea din România, reprezentată de partidele istorice, să nu accepte o înfrîngere atît de zdrobitoare pentru ea”⁵.

Înșiși membrii celor două partide istorice se desolidarizează de acțiunile conducătorilor, fapt care reprezintă începutul procesului de dezintegrare, de izolare politică a acestora. La Arad, secretarul general al organizației locale a P.N.Ț. declara: „Odată cu demisia mea din funcția de

³ Vasile Goldiș, *Scrieri*, sub îngrijirea lui Mircea Popa și Gheorghe Șora, Ed. „Facla”, 1976, p. 89.

⁴ Vezi Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 4, Ed. Pol., Buc., 1970, p. 623.

⁵ *Patriotul*, 15 noiembrie 1945, p. 1.

secretar general mi-am luat libertatea de gândire și am încetat să activez în organizația P.N.Ț.⁶

Stabilizarea situației interne va determina hotărîrea, acceptată de conferința de la Moscova a marilor puteri, ca în România să aibă loc alegeri parlamentare libere pe baza votului universal și secret. Alegerile din 19 noiembrie 1946 au asigurat victoria zdrobitoare a clasei muncitoare și a aliaților ei.

Campania electorală desfășurată la Arad în 1946, de candidații B.P.D., în fruntea listei fiind Lucrețiu Pătrășcanu, a dovedit că masele populare arădene aderaseră la programul B.P.D. și erau convinse de justetea liniei politice a P.C.R. Vorbind alegătorilor, Lucrețiu Pătrășcanu și ceilalți candidați îndemnau masele să urmeze idealul „dreptății, libertății și democrației” deoarece asigurarea regimului democratic în România însemna: „asigurarea soartei însăși a viitorului poporului, o Românie liberă și prosperă, crearea unei Români noi, condusă de o democrație nouă”⁷.

Cu atît mai justificate ni se par declarațiile lui Lucrețiu Pătrășcanu: „Trebuie să depunem toate străduințele în efortul nostru în acest scop. Trăim o epocă crucială și de reușita luptei pe care o ducem depinde însăși existența României ca stat”⁸. La o altă întîlnire cu alegătorii tot el spunea: „În aceste alegeri luptă forțele care au căzut la examenul istoriei și forțele democrate care vor un viitor mai bun țării... Noi nu avem un trecut de îmbogățiri peste noapte, noi avem un trecut de închisoare pentru idealul și credința celor ce muncesc”⁹. Democrația însemna pentru candidații arădeni, pentru masele populare de aici: „conducerea statului prin popor și pentru popor, pentru ca prin luptă și muncă să se deschidă țării și poporului calea spre o viață nouă...”¹⁰.

Masele populare arădene au urmat apelurile P.C.R., dovedind că au înțeles sensul evoluției viitoare a României. Ele au votat cu viitorul, cu „SOARELE”.

Conștient de situația creată, de raportul de forțe în favoarea democrației populare, regele nu a avut de ales — sau recunoștea alegerile parlamentare și astfel prelungea agonia instituției pe care o reprezenta, sau, în caz contrar, ar fi urmat abolirea. Faptul că s-a putut menține pînă la 30 decembrie 1947 este explicat de alegerea primei variante. În raporturile cu regele va fi folosită, în continuare, formula „regimului democratic și a suveranității depline a statului român în cadrul monarhiei constituționale”¹¹.

Existența unui guvern democrat-revoluționar, a unui parlament democrat însemna crearea condițiilor pentru trecerea la etapa revoluției și

⁶ *Idem*, 13 decembrie, 1945, p. 1.

⁷ *Idem*, perioada 13 mai—18 noiembrie, 1946.

⁸ *Idem*, 1 noiembrie 1946, p. 1.

⁹ *Idem*, 3 noiembrie 1946, p. 1.

¹⁰ *Idem*, 23 noiembrie 1946, p. 1.

¹¹ *Idem*, 24 august 1946, p. 1; vezi și M. Fătu, *Un vot decisiv, noiembrie 1946*, Ed. Bibl. de istorie, Buc., 1972, p. 83.

construcției socialiste. Anul 1947 devine, astfel, anul unor mari realizări economice interne, care au favorizat cursul spre socialism al României. Din momentul înlăturării din guvern, la 6 noiembrie 1947, a grupării tătarăsciene, conținutul puterii reprezenta integral interesele fundamentale ale oamenilor muncii. Rămînea de rezolvat contradicția existentă între conținutul puterii și forma monarhică de organizare a statului. În acest sens, documentele programatice ale partidului precizau ca sarcină imediată „desăvîrșirea democrației populare și mersul mai departe spre făurirea socialismului“, mai ales că regimul politic din România „era o democrație populară de tip nou“ care evolua spre socialism¹². Evident, se stabilea o relație cauzală care impunea abolirea monarhiei și preluarea puterii politice de către clasa muncitoare.

Trecînd la înfăptuirea obiectivului propus, P.C.R. a elaborat un plan strategic, minuțios pregătit, care a fost pus în aplicare înainte de abolirea monarhiei. Au fost pregătite forțele militare necesare în cazul unei acțiuni în forță a Palatului sau din afară, au fost puse sub paza unităților muncitorești și ale armatei (diviziile Tudor Vladimirescu și Horea, Cloșca și Crișan) punctele de importanță vitală din București și provincie — telefoanele, poșta, radiodifuziunea, întreprinderile, depozitele de armament, șoselele principale, sediile partidului și ale forțelor democratice. Ministerul apărării naționale a fost preluat de reprezentanții P.C.R. În momentul cheie — 30 decembrie 1947 — întregul efectiv al P.C.R., al gărzilor patriotice, a fost mobilizat. Era doar concentrarea forțelor, deoarece înlăturarea monarhiei era concepută a se desfășura fără vărsări de sînge, fără tulburări și dezordine.

În 30 decembrie 1947, dr. Petru Groza a înmînat regelui actul de abdicare, pe care acesta, după două ore de ezitări, îl semnează și părăsește definitiv țara. Actul prevedea, printre altele : „În viața statului român s-au produs în ultimii ani adînci prefaceri politice, economice și sociale, care au creat noi raporturi între principalii factori ai vieții de stat. În fața acestei situațiuni... instituția monarhică nu mai corespunde actualelor condițiuni ale vieții noastre de stat, ea reprezentînd o piedică serioasă în calea dezvoltării României“¹³.

Evenimentele care au urmat actului abdicării demonstrează cît de așteptată era clipa proclamării republicii. Marea veste a proclamării Republicii populare, a declanșat un entuziasm popular de nedescris, care a îmbrăcat aspectul unei grandioase sărbători naționale.

Informînd opinia publică din Arad asupra importantelor evenimente petrecute, asupra Legii de constituire a Republicii Populare Române, ziarul „Patriotul“ scria : „Anul 1947 a fost anul mărețelor înfăptuiri, care au încadrat poporul român definitiv în cadrul statelor democratice de tip nou, în tabăra democratică, antiimperialistă. Astăzi, cînd monarhia

¹² Aron Petric și colab., *Pentru republică în România*, Ed. Pol., Buc., 1972, p. 177.

¹³ *Patriotul*, 1 ianuarie 1948, p. 1; Ioan Don, *Arădenii au primit cu entuziasm proclamarea republicii*, în „Flacăra roșie“, 27 decembrie 1977, p. 1.

a fost înlăturată... Republica Populară Română este patria celor ce muncesc¹⁴.

Relatînd poziția oamenilor muncii, ziarul redă cîteva declarații : „Muncitorimea n-a uitat niciodată că alătura de monarhie stăteau cei mai mari dușmani ai clasei muncitoare. Odată cu înlăturarea acestui ultim obstacol, calea noastră..., a întregului popor este deschisă spre înfăptuirea dezideratului... societății socialiste“. „Democrația populară — spunea un intelectual — cere ca persoanele cu roluri de conducere în viața poporului trebuie să se aleagă de jos în sus..., numai voința poporului trebuie să-și spună cuvîntul. Iată de ce monarhia, care se proclama în primul rînd «prin grația lui Dumnezeu» și numai după aceea «prin voința națională», ajunsese o instituție hibridă și deci anacronică...“. „Acuma, după ce a plecat cel mai bogat dintre oamenii țării, regele, care ținea întotdeauna partea domnilor — spunea un țăran din zona de munte a județului — pentru noi sărăcimea de la sate și orașe va fi mult mai bine. Țara noastră trebuie să fie condusă de oameni care ne cunosc ne-cazurile și durerile. Noi moții din Munții Apuseni, aceia care pribegim pentru cîștigarea unei bucăți de pîine, astăzi cînd prin republică avem un stat în care legile nu se fac așa cum vor cei bogați, nu putem decît să ne bucurăm. Noi nu uităm că pe vremea cînd aveam rege, pădurile și pășunile lui erau fără capăt, pe cînd în grajdurile noastre biete vite se prăpădeau de foame¹⁵. Sînt cîteva declarații care reflectă opinia poporului, spiritul în care înțelegeau și concepeau oamenii muncii Republica Populară — un stat al dreptății, legalității, echității și prosperității.

„Odată cu instaurarea republicii — aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu — trecînd la înfăptuirea revoluției socialiste, poporul român, condus de partidul comunist, a lichidat vechea orînduire socială, a înlăturat pentru totdeauna exploatarea omului de către om, cucerind victorii strălucite în toate domeniile construcției socialismului, parcurgînd... un drum glorios, înscriind cea mai măreață pagină din întreaga sa istorie milenară¹⁶. Realizările de azi în opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, în făurirea unei noi civilizații materiale și spirituale, în educația în spirit nou, revoluționar, a poporului, demonstrează justetea politicii partidului nostru care, aplicînd creator legile dezvoltării istorice și sociale la condițiile concrete ale țării noastre, asigură ridicarea bunăstării întregului popor și înaintarea României spre comunism.

---

¹⁴ *Patriotul*, 4 ianuarie 1948, p. 1; Ioan Don, *op. cit.*

¹⁵ *Idem*, 5 ianuarie 1948, p. 3; Ioan Don, *op. cit.*

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la ședința jubiliară a M.A.N.r.*, p. 11 și *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, Ed. Pol., Buc., 1976, p. 29.

(Résumé)

L'ouvrage se rapporte à l'attitude des masses populaires d'Arad entre 23 Août 1944—30 Décembre 1947. L'ouvrage illustre la position des masses populaires d'Arad dans la lutte pour la conquête du pouvoir politique: le 6 mars 1945, le 19 novembre 1946 et le 30 Décembre 1947.

Les déclarations du journal „Le Patriote“ d'Arad sont présentées comme prises de position des ouvriers, de intellectualité et de la paysannerie d'Arad au moment de la proclamation de la République.

La proclamation de la République est regardée comme un début d'une nouvelle évolution au sens du progrès et de la prospérité, de l'équité et l'égalité du socialisme et du communisme.

ETNOGRAFIE și FOLCLOR

ELEMENTE ALE PORTULUI POPULAR DIN COMUNA ȘIRIA

RODICA HERLO

Șiria, comuna natală a scriitorului Ioan Slavici, este așezată în Podgoria Aradului, acolo unde Munții Zarandului se întâlnesc direct cu șesul Tisei. Dealurile piemontane vestice, întrerupte între Păuliș și Șiria, vor apare din nou la nord de Șiria. Mediul geografic a favorizat pe aceste meleaguri dezvoltarea unei vieți economice înfloritoare. Regiunea înaltă dinspre est este terasată și ocupată cu viță de vie, iar spre sud, regiunea de câmpie este cultivată cu cereale.

În aceste locuri s-au format sate mari, răsfirate cu tendință evidentă spre adunare, locuite în cea mai mare parte de români.

Casa este, în general, cu frontul spre stradă, largă și dreaptă, cu grădini mari situate în spatele casei.

Urme ale vieții umane s-au găsit în această parte încă din epoca neolitică. (după E. Dörner).

Primele mențiuni documentare despre Șiria le avem încă din 1329, într-un act de judecată. Un oarecare Ivanka zis Vruz încearcă să pună stăpânire pe „jumătate din moșia Șiriei“, dar întâmpinând împotrivirea lui Simion și a lui Beku, fiul lui Dumitru, li se fixează pentru 1 august 1329, termen de judecată înaintea regelui¹.

În anul 1331, maestrul Dezideriu, prim cavaler al reginei văduve a lui Carol Robert și fiului ei Heydruh, o dăruie împreună cu domeniul „Siri“ și satele Galșa, Meszt (Misca de azi), Füzés și Appadsig, contelui Antonie².

În anul 1439, regele Albert dăruiește Șiria cu încă 110 sate, despotului sîrb Gheorghe Brancovici³.

Cetatea Șiria apare menționată în documente cu mult înaintea comunei și joacă un rol important în cursul istoriei⁴.

În 1217 cetatea era stăpînită de cavalerii Ioaniți, iar în 1441 este cedată de Gheorghe Brancovici lui Ioan de Hunedoara⁵.

Împreună cu alte cetăți din vestul țării, în 1526, Șiria cade sub turci și îndură stăpînirea acestora un secol și jumătate. În 1688 suzeranitatea

¹ *Documente privind Istoria României, veacul XIV, C. Transilvania*, vol. II, (1321—1330), Buc., 1953, p. 293.

² *Idem*, vol. III (1331—1340), Buc., 1954, p. 30.

³ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, Arad, 1940, p. 11.

⁴ D. Vatamaniuc, *I. Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1968, p. 10.

⁵ C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara și vremea sa*, Buc., 1957, p. 118.

turcească este înlocuită pentru alte două secole cu cea austriacă. În urma păcii de la Karlowitz (1699) s-a înființat granița „militară ilirică“ cu scopul opririi invaziei turcești și se întindea din Croația și Slovenia, peste ținuturile Tisei și cursul Mureșului de sus, pînă la Săvîrșin și Ohaba⁶. Comitatele Arad și Zărand sînt cuprinse în cel de-al doilea regiment și aici intră și Șiria. Odată cu slăbirea amenințării turcești, administrația austriacă trece, prin legi succesive, la restrîngerea lor. Totodată, se intensifică și propaganda catolică. Supunerea „militarilor ilirici“ la obligații iobăgești și intensificarea propagandei catolice duc la izbucnirea răscoalei condusă de Petru Seghedinaț de la Pecica în 1735⁷.

La această răscoală au participat și șirieni, care odată cu înfrîngerea răscoalei sînt nevoiți să emigreze în alte ținuturi pentru a scăpa de urmăriri și pedeapsă⁸. Curtea din Viena cere „demilitarizarea“ militarilor ilirici. Celor ce ar fi voit să rămînă militari, li se cerea să-și părăsească vetrele și să se mute acolo unde stăpînirea i-ar fi voit strămutați. Astfel, populația militară prefera să rămînă la vetrele sale. De aceea, militarii din Vilagoș, Gașa, Ineu și din ferma Zimand își cer peste cîteva luni conșcrierea și trecerea în rîndurile supușilor comitatului⁹. Demilitarizarea Șiriei are loc între anii 1746—1747. Încorporarea „militarilor ilirici“ în administrația comitatelor are pentru ei urmări dintre cele mai rele. Marii feudali începură, încă din timpul „conșcrierii“, să-și extindă posesiunile. Bohuși, groful din Șiria, slovacul din nordul Ungariei, avea cumpărată pusta Kis-Olived, iar la 1747 obține și pusta Zimand¹⁰. „Militarii ilirici“ erau considerați „hospes“ (oaspete, deci iobagul era privit pe vatra ce-o lucra numai ca oaspete, deoarece titlul de proprietate îi revenea domnului de pămînt. În registrul arădean de impozitare din anul 1743 găsim trei categorii de iobagi : „hospes“, iobagi cu gospodărie proprie care plăteau (dare de cap) cîte un florin, „subhospes“, iobag de mîna a doua care plătea cîte 55 de coroane și „inquilini“ sau iobagi fără casă și vatră proprie care trăiau din lucrul palmelor și plăteau 25 de coroane. Meșteșugarii erau impuși și ei la dări, fiind împărțiți în trei categorii : cei din clasa I plăteau un florin, cei din clasa a II-a 50 de coroane și cei din clasa a III-a 25 de coroane de cap. Acest sistem de dări nu lăsa nimic neimpozat, decît, poate, numai cînepa și grădina¹¹.

Exploatarea iobagilor se accentuează și în anii următori, creîndu-se o situație revoluționară care obligă Curtea din Viena să elaboreze la 18 martie 1848 legea pentru desființarea iobăgiei.

Înfrîngerea armatei revoluționare maghiare la Șiria, în 13 august 1849, a avut urmări grele asupra populației Șiriei, mai ales după numirea generalului Haynau guvernator militar peste ținuturile care trecuseră de

⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 54—55.

⁷ Din *Istoria Transilvaniei*, I, p. 164.

⁸ L. Patachi, *România în răscoala lui P. Seghedinaț*, Buc., 1947, p. 24.

⁹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 98.

¹⁰ *Ibidem*, p. 91.

¹¹ *Ibidem*, p. 110—111.

partea revoluției. Populația din Pîncota și Șiria nu vroia să se supună obligațiilor iobăgești¹².

Predarea „pustelor“ care intră în stăpînirea „domnilor de pămînt“, ca și obligațiile cu caracter iobăgesc, determină pe mulți șirieni să îmbrățișeze „meseriile“. Astfel devin cojocari, olari, fierari, lemnari¹³. Odată cu dezvoltarea meșteșugurilor, s-a dezvoltat și comerțul. Și în această parte au pătruns așa-numiții comercianți „greci“, care pe lîngă comerțul cu articole indigene mai aduceau mărfuri din sud-estul Europei, mai ales din Imperiul otoman¹⁴.

Șiria este menționată în documente și ca tîrg. În 1746 se țineau aici de trei ori pe an tîrguri, ceea ce înseamnă că acolo se concentrează produse agricole și articole de comerț suficiente pentru o viață economică variată¹⁵.

Dezvoltarea timpurie a capitalismului în Transilvania, influența puternică a orașului Arad a făcut, deci, ca produsele meșteșugărești să pătrundă foarte timpuriu în casa țărănească a șirianului. Materiile prime fabricate de calitate mai bună, mai variate, au început să înlocuiască încetul cu încetul pe cele produse în gospodărie. Totodată, ele scuteau femeia de a pierde timp îndelungat cu torsul și țesutul, dînd posibilitatea de a se îndeletnici cu alte munci, mai ales cu lucratul pămîntului și a viei. Pătrund în sate produse ca : firul de bumbac, mătasea, pînza de bumbac, stofa, catifeaua etc. Cu toate acestea țărăncile noastre nu renunță definitiv la pînza țesută în casă, pe care o folosesc, în special, pentru confecționarea îmbrăcămînții de lucru, a „ponevilor de pat“, a sacilor etc.

Contactul permanent cu orașul, situația economică înfloritoare a Șiriei și satelor aparținătoare, produsele industriale folosite de timpuriu, influența naționalităților conlocuitoare, maghiari și germani, dau o notă aparte portului popular din această zonă. Portul a pierdut caracterul său original, păstrîndu-se doar anumite piese cum sînt : cămașa femeiască (spătoiu), cămașa și izmenele bărbătești, sumanul, cojocul și căciula. Poalele se poartă sub „rocie“. Se introduc anumite piese din portul naționalităților conlocuitoare, folosindu-se chiar denumirile respective: „roc“, „papuci cu țug“, „căbat“ etc .

Lucrarea de față va încerca să prezinte elemente ale portului popular din Șiria și satele sale, încercînd să evidențieze acele caracteristici care integrează portul de aici în ansamblul portului popular românesc.

I. Materia primă.

Pe teritoriul comunei Șiria, materia primă folosită pentru confecționarea pieselor de port popular este aceeași ca pe întreg cuprinsul țării.

¹² E. Gluck, *Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849—1853*, în „Studii și articole de istorie“, IV, Buc., 1962, p. 175.

¹³ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 24

¹⁴ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 184.

¹⁵ *Ibidem*, p. 191.

Pentru spătoi, poale, cămașă și izmene se folosea pînza țesută în casă care era de mai multe feluri :

a) pînza de „drugălăi“ (cînepa de categoria a III-a). Era folosită mai ales pentru „ponevi“ de pat, „ponevi“ de grîu, saci etc. S-a folosit și pentru confecționarea „rociei“ femeiești în timpul primului război mondial¹⁶.

b) pînza de „poneavă“, la care și „urzeala“ și „băteala“ sînt din același material — cînepa — se folosea pentru poale, saci, ponevi etc.

c) pînza de „tramă“, are „urzeala“ din „misir“ și „băteala“ din cînepă de categoria I. Se utiliza pentru confecționarea poalelor, mai ales a celor din zilele de lucru, dar se purtau poale de „tramă“ și-n zilele de sărbătoare, peste ele purtîndu-se poale din pînză mai fină.

d) pînza cu „cînari“, este rezultată prin „învrîstarea“ urzelii cu fir mai gros ce apare la anumite intervale.

e) pînza de bumbac, rezultată din urzeala din misir și băteala din bumbac. Uneori se „bătea“ și „misir în misir“¹⁷.

f) pînza „creată“ făcută din misir cu firul încrețit.

După primul război mondial se introduce ca materie primă pentru confecționarea poalelor „joljul“, pînză fină de proveniență industrială care se broda în alb, la început cu mîna, iar mai tîrziu cu ajutorul mașinii de cusut.

II. Tehnica de ornamentare.

În comparație cu alte regiuni ale țării sau cu alte părți ale județului Arad, cum este zona Ineu, ornamentația pieselor componente ale costumului popular din Șiria este mult mai simplă. Ca tehnică este folosită în special broderia și dantela.

În anul 1914, în plasele Radna, Pecica, Șiria, 600 de femei se îndeletniceau cu lucrul de mîna, care în 1913 au fost retribuite cu suma de 42.000 coroane¹⁸.

Unele cusături folosite sînt simple, altele mai complicate :

a) punctul înaintea acului este o cusătură simplă care se execută luînd pe ac un număr de fire, pășind peste același număr. Se folosea în special la tivuri;

b) punctul în urma acului, lucrat fără distanță între puncte;

c) punctul lăntșor. Se folosea în special pentru conturarea unor colți, a unor motive care urmau a fi umplute ulterior prin broderie plină;

d) punctul de broderie (bătuceală), vertical sau oblic. Era utilizat în ornamentarea spătoiului și poalelor la femei și a cămășii la bărbați;

e) punctul feston, folosit la tivirea cămășilor purtate de bătrîni și a poalelor femeilor bătrîne;

¹⁶ Informatoare : Sida Dobrei, 86 ani, Mîsca, com. Șiria.

¹⁷ Informatoare : Maria Tărhuna, 55 ani, Mîsca, nr. 10, com. Șiria.

¹⁸ T. Mozeș : *Portul popular din bazinul Crișului Alb*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1975, p. 48.

f) cusătura în cruciulițe, se lucra fie prin încrucișarea a două împunsături, fie împungându-se de câteva ori în diagonală, rezultând segmente paralele oblice, revenindu-se apoi peste acestea și realizându-se cruciulițe;

g) cusături pe fire trase și tăieturi. Acestea se foloseau în ornamentele mîneșilor la spătoaiele femeiești și a poalelor. Dintre acestea amintim :

— sălbănașul — des utilizat în perioada interbelică. Constă în scoaterea firelor și umplerea lor cu ață de brodat după modelul dorit.

— broderia spartă sau tăietura. Se realizează prin îndepărtarea firelor de urzeală și băteală după un model scris, conturându-se modelul printr-o cusătură simplă, apoi se taie firele din interior, iar marginea se bătuțește.

— ajurul — poate fi simplu, numit „ochiți“ și ajur propriu-zis. Cel simplu se utilizează mai ales la tivuri și constă în extragerea a două-trei fire de băteală; se îndoie marginea pînzei, se iau pe ea trei fire, realizându-se astfel un „ochiuț“. Se lucrează pe dos. Ajurul propriu-zis se execută tot din fire trase, realizându-se întii piciorușe verticale, apoi acestea se unesc în diferite modele, după gustul și priceperea fiecărei femei;

h) cheițele — se folosesc la îmbinarea laților de pînză, în zona cercetată fiind foarte simple.

III. Portul popular femeiesc.

Portul femeiesc tradițional din Țiria a fost timpuriu părăsit. Investițiile făcute în teren nu vorbesc despre purtarea poalelor în această parte, decît sub fustă. De aceea, vorbind despre piesele componente ale costumului popular femeiesc, vom descrie acest sistem de poale. Portul popular femeiesc din Țiria are aceleași părți componente ca și portul popular din alte zone ale țării : cămașa (spătoiul), poalele și cîrpa dinainte (zadia).

Spătoiul, caracteristic Țiriei, ca de altfel întregii podgorii a Aradului, are mîneșile prinse de umăr. Numai în rare cazuri întîlnim cămașa încrețită direct de la git; acest tip se folosește la diferite ocazii, cum ar fi serbările sau alte manifestări culturale. Cele mai vechi spătoaie erau foarte largi și aveau pînză dispusă în două moduri :

a) pînza luată în lungime; acestea sînt cele mai frecvente;

b) pînza luată în lățime sau avînd o placă pusă în lățime; această din urmă formă întîlnindu-se la tipurile cele mai noi de spătoaie.

Spătoiul este, în general, tăiat sub braț, intercalîndu-se un clin numit „pui“¹⁹.

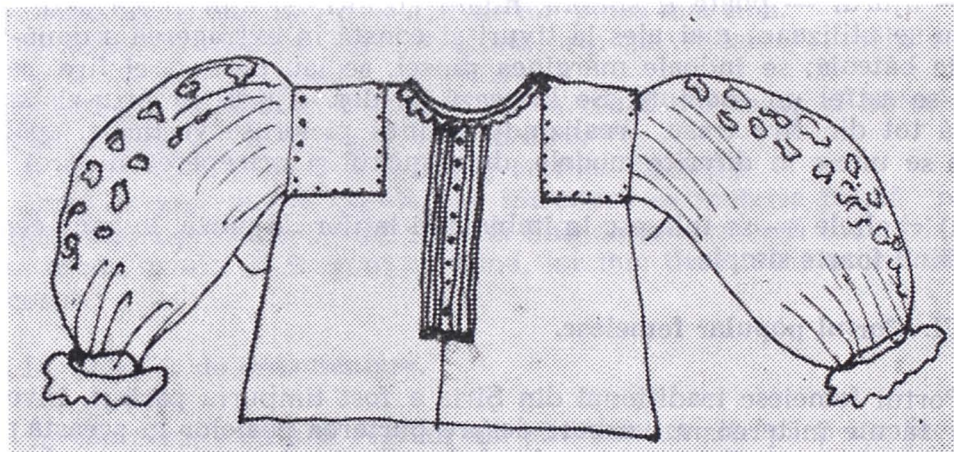
Spătoaiele confecționate din pînză pusă în lățime sînt foarte scurte; de aceea sînt adăugate pentru a nu ieși din poale.

Pentru a ascunde cusăturile de la umăr și pentru a întări această

¹⁹ Informatoare : Ana Petica, 82 ani, Țiria 219.

porțiuni, se aplică o pînză dreptunghiulară numită „umerăș“²⁰. Spre deosebire de Valea Crișului Alb, unde „umerășul“ sau „umerița“ sînt foarte bogat ornamentate, în comunele din podgoria Aradului este prins de umărul spătoiului, printr-o cusătură simplă, sau cel mult cu „ochiți“²¹.

Spătoiul, croit din pînza luată în lungime, era încrețit în spate și față, la gît încrețiturile fiind prinse într-o bentiță îngustă care forma gulerul. În jurul acestei bentițe se prindea „fodra“ (volănaș), care era fie din „cipcă“ (dantelă croșetată de femei), fie din pînză ornamentată cu motive fitomorfe cusute cu ață albă sau colorată. Gura spătoiului era în față deschisă pînă mai jos de talie; de o parte și de alta a tăieturii gurii se făceau mai multe rînduri de tigele numite „forment“²².

Spătoi cu „forment“

Mineca spătoiului era largă, de un lat și jumătate de pînză, se strîngea la cot și se termina cu un volănaș foarte larg, din cipcă sau din pînză simplă. Mineca era partea din spătoi care atrăgea cel mai mult atenția, datorită concentrării ornamentației în această parte. Ornamentația era dispusă fie în lungime, fie în lățime. Ea consta din motive florale numite „părușene“, unele alese, altele cusute fie cu ață albă, fie colorate; altele erau ornamentate cu sălbănaș sau „hinzuite“ (broderie spartă).

Acest tip de spătoaie se purta în special în zilele de sărbătoare și erau confecționate din pînză de bumbac sau din pînză de „cinari“. Acestea din urmă erau cele mai speciale.

Existau diferențieri între fetele și femeile sărace și cele bogate. A-

²⁰ *Idem.*

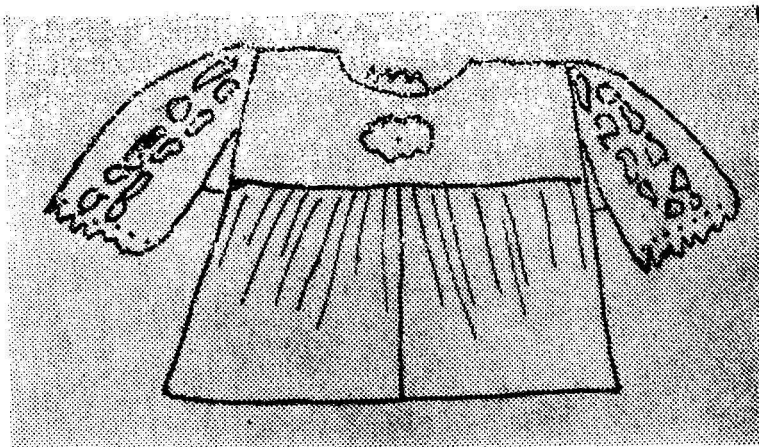
²¹ Informatoare: Maria Tărhuna.

²² Informatoare: Sida Dobrei.

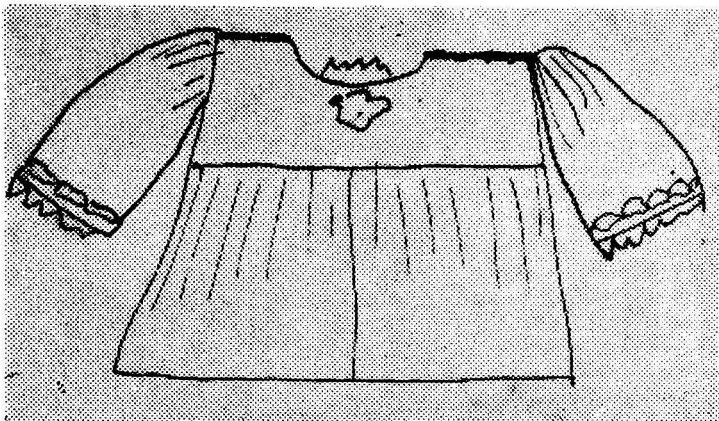
cestea din urmă purtau și spătoaie cu mînecele din pînză foarte subțire, un fel de voal, numită „guradir”.

Pentru lucru se purtau, în general, spătoaie din cînepă amestecată cu bumbac sau din misir și bumbac; unele erau ornamentate, altele nu.

După 1944 s-a purtat o formă nouă a spătoiului, spătoiul cu platcă, care se încheia pe umăr în partea stîngă. Nu avea guler; la gît, în partea din față i se aplica „cipcă” și sub ea, pe platcă era cusut un motiv floral. Mînecele le avea drepte, strimte pînă la cot, terminate cu „cipcă” și ornamentate pe verticală sau orizontală.

Spătoaie cu platcă :
a) cu ornamentația mînecii pe verticală;

b) cu ornamentația mînecii pe orizontală

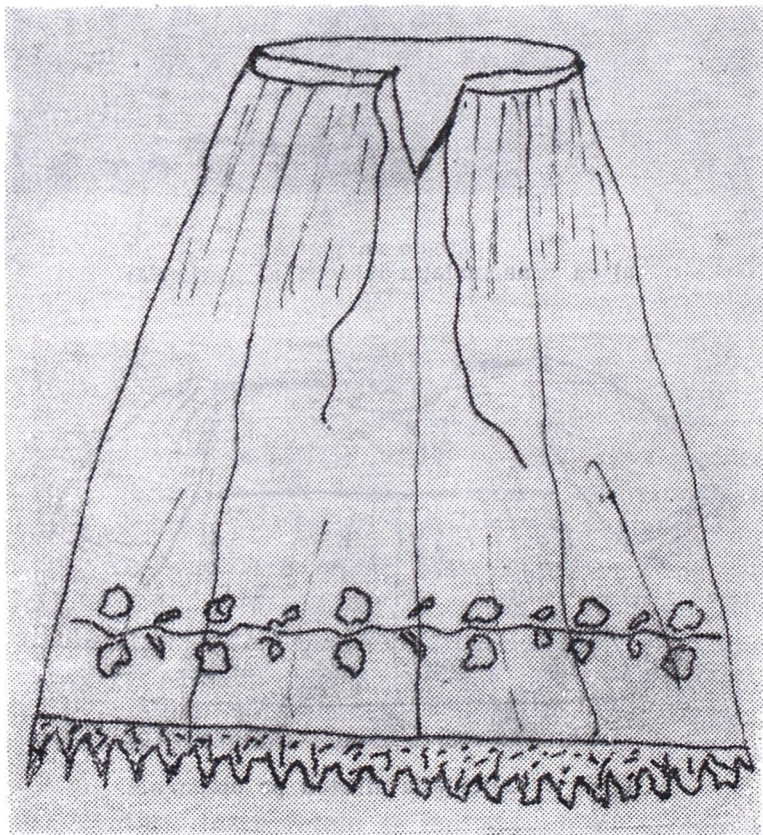
Spătoaiele se purtau și sub bluze, confecționate din material industrial, numite „viziclu“.

Peste spătoaie se purta „zobon“, vestă scurtă din „barșon“ (catifea sau pluș) negru brodat cu fir auriu sau din mătase, care aveau mai mult rol ornamental.

La începutul secolului nostru, atât fetele, cât și femeile purtau peste spătoaie, în zilele de sărbătoare, „cot după cap“ din mătase cu ciucuri. La Șiria acesta era și roșu²³.

Poalele se purtau, în această zonă, numai sub fusta numită „rocie“. Se purtau cinci, șase sau chiar șapte perechi de poale unele peste altele. Erau foarte largi, din șase-șapte lați de pînză, lungi pînă la gleznă. Materia primă din care erau confecționate poalele, era aceeași ca și în cazul spătoaiului : cînepa, cînepă și bumbac, bumbac, „creț în creț“ (misir creț), iar mai tirziu din „jolj“.

Poalele sînt încrețite și prinse în partea superioară într-o pînză îndoită, lată de patru-cinci cm, numită „pumnată“.

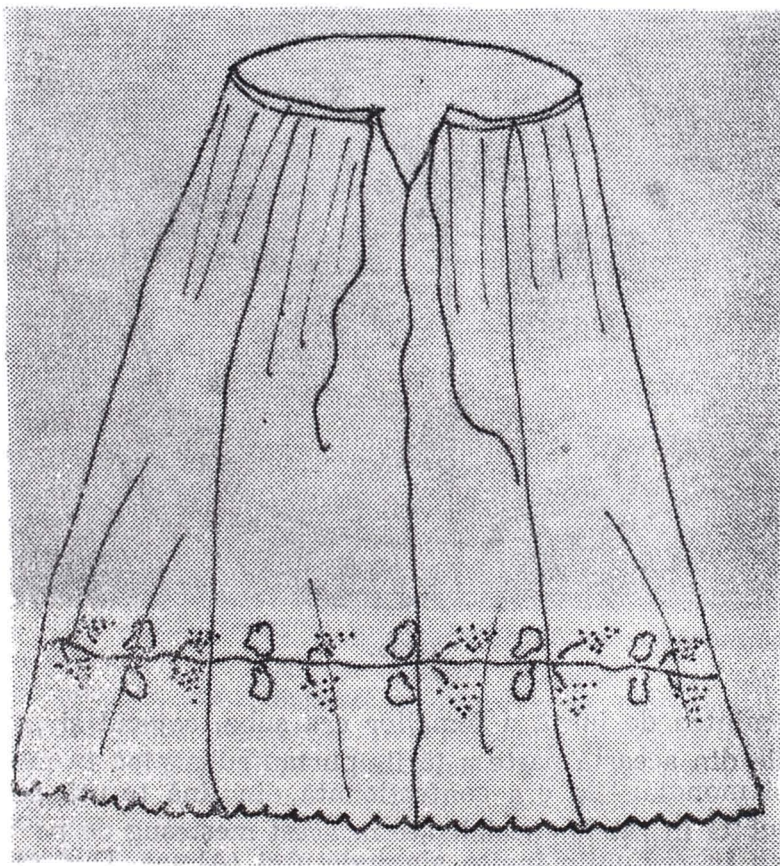
Poale cu șir și „cipcă“

²³ *Idem.*

Întreaga ornamentație a poalelor este concentrată în partea de jos, ele fiind purtate în așa fel încît se vedeau de sub fustă („rocie“). Motivele ornamentale variau, la fel și tehnica de ornamentare. Cele mai simple erau „tăzlite“, colți bătuciți cu ață colorată, sau se terminau cu „cipcă“ croșetată.

Cele mai frumoase aveau „șir cu pene“, și „cipcă“ croșetată. „Șirul cu pene“ era cusut fie în „crucițe“, fie în broderie plină cu ață colorată. Foarte des întîlnim motivul „vița de vie“, fiind vorba despre o regiune viticolă. Alte poale erau ornamentate cu sălbănaș și „cipcă“ croșetată. Peste poale se purta „sumnă“ brodată cu „hude“ (Șiria) sau „rochia albă“ (Mîsca). Acestea în cele mai multe cazuri erau din „jolj“, brodate cu „hude“ sparte și colți rotunjiți.

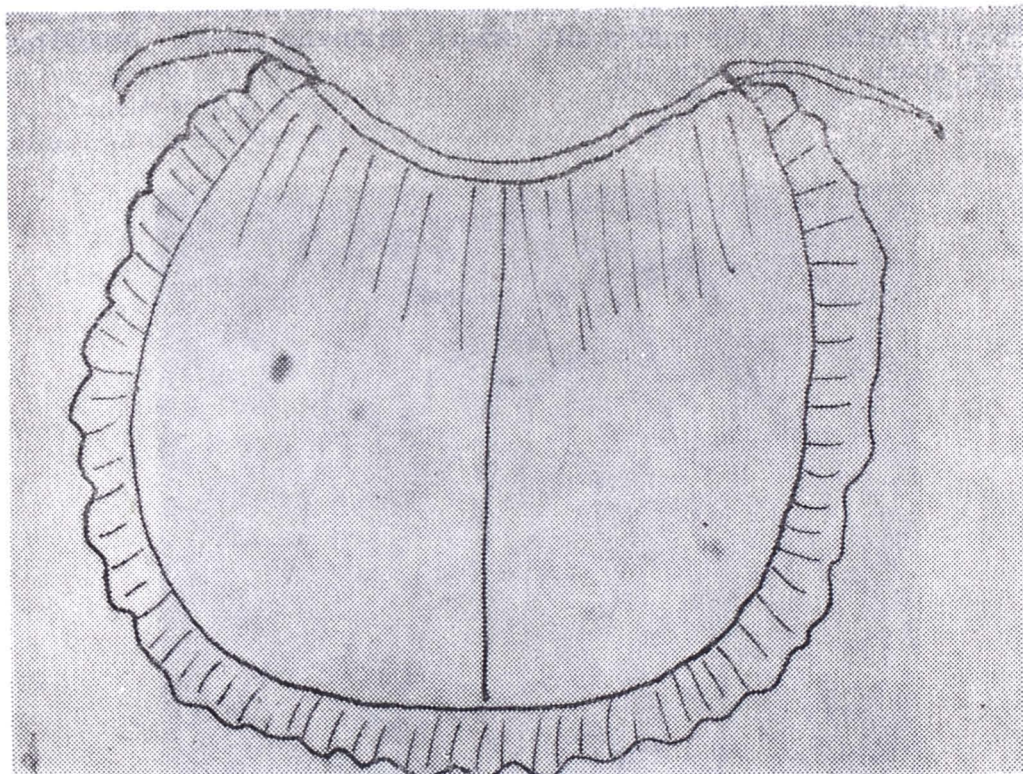

Poale ornamentate cu „viță de vie“

Peste poale se purta fusta („rocia“) confecționată din materiale industriale : stofă, mătase, „cîrțiță“, catifea, „pliș“ sau „barșon“. Cele mai vechi erau tăiate la jumătate, continuîndu-se cu un volan mare, „rocie cu poală“. În zilele de lucru se purtau rochii confecționate și din pînză de cînepă, țesute în casă, vopsite cu culori vegetale. Unele erau chir plisate.

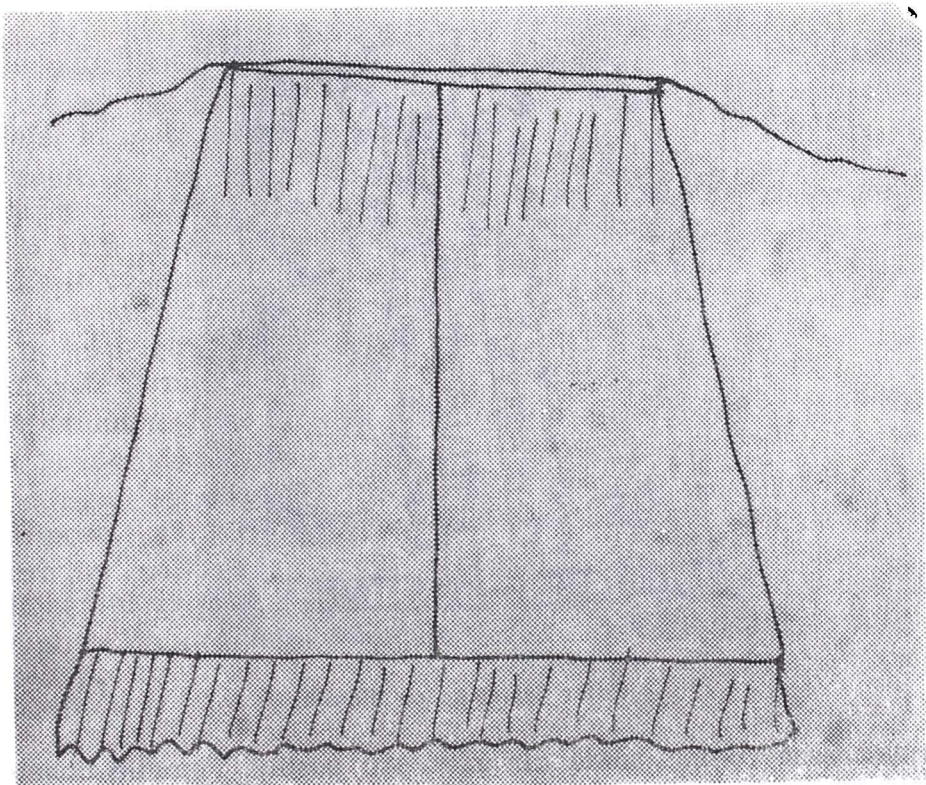
Zadia sau „cîrpa dinainte“, se purta peste rochie. Era formată din doi lați, din materiale industriale, din mătase sau cașmir. De jur împrejur sau numai în partea de jos, avea fodră din același material sau din dantelă colorată de proveniență industrială.

Zadie.

Îmbrăcămintea de iarnă a femeilor era șuba, cojocul și „cotul după cap“. Femeile din această parte a țării purtau șubă pînă în preajma primului război mondial. Ea era confecționată din lînă țesută de femei în casă, apoi dubită în satele specializate în acest meșteșug de pe Valea Crișului Alb sau în regiunile înalte ale județului (Almaș, Dud etc.). Erau cusute apoi de către femei specializate atît în croi, cît și în ornamentație. Culoarea de bază a sumanului era întotdeauna albă, peste care se aplicau bucăți dreptunghiulare de postav, iar pe acestea se brodau motive florale sau geometrice cu „bîrcă“ (lînică) colorată. Existau diferențieri între șubele purtate de bătrîne și cele ale femeilor tinere. Șubele

Zadie cu „fodra” în partea de jos.

bătrânești erau sobre, cusute cu negru; cele ale femeilor tinere, într-o gamă cromatică mai vie : albastru, galben, roșu.

La sărbători, pe timp de iarnă, se purta „cctul după cap”, confecționat din lână, alb sau vopsit în negru, verde sau cafeniu²⁴. Acesta se încrucișa pe piept și se lega la spate sau se purta dezlegat. În zilele de lucru femeile, ca și bărbații, purtau cojoace. Cojoacele femeiești erau de două feluri : lungi și scurte. Cele lungi erau frumos ornamentate, în general cu motive florale, brodate cu „bîrcă” colorată și cu fișii din piele. Motivele ornamentale erau dispuse pe piept și la buzunare. De foarte multe ori ornamentația cojoacelor femeiești era întregită prin aplicații de blană albă sau neagră, dispusă la umeri, la gît, pe piept și la partea inferioară.

La rîndul lor, cojoacele scurte erau de două tipuri : încheiate pe piept cu „bumbi” din piele de oaie ca și cojocul, și pieptare care se încheiau pe umăr sau sub braț. Cojoacele erau confecționate de cojocari locali; cojocăritul fiind foarte răspîndit în Șiria și satele din împrejurimi. După primul război mondial, șuba este înlocuită cu jacheta de cro-

²⁴ Informatoare : Maria Codreanu, 83 ani, Șiria.

Cojoc femeiesc cu blăniță

ială orășenească confecționată din pluș sau postav. Femeile bogate, sub influență germană, purtau în timpul iernii „căbat“ de „pliș“ (pluș).

Ținuta vestimentară a femeii, era completată de **pieptănătura și găteala capului**. După modul de pieptănare a părului, se recunoștea satul din care proveneau. Existau diferențieri : după vîrstă, pieptănătură de zi și sărbătoare.

Fetele mari își pieptăneau părul cu codițe, cu cărare într-o parte sau la mijlocul capului. Mult mai complicată era pieptănătura de sărbătoare, executată de femei specializate²⁵. La Mîsca, părul, adunat în vîrfurile capului, era împletit în patru sau șase „chici“ (cozi), fiecare împletindu-se în cincisprezece-douăzeci, adunîndu-se în „conci“ (coc). În acest „conci“ prindeau „pene“ (flori), „cipci“ (panglici), cumpărate de la tîrgurile din Șiria sau Pîncota. În față părul era dispus în colți întăriți cu zahăr sau încrețiți cu fierul. Peste părul astfel aranjat se aplicau „cipci“ (panglici) încrețite sau „coroane“ cumpărate de la șetrari.

La Șiria, pieptănătura era asemănătoare cu deosebirea că se purta cărarea pe mijloc, doar cele mai „făloase“ fete aveau „julufi“ (colți din păr). Femeile purtau cărare la mijloc și „conci“ din păr montat pe un pieptăn. „Conciul“ era prins într-o „cepsă“, iar peste ea se purta „cîrpa“ (basmaua). Mai recent femeile au renunțat la cărare, dîndu-și părul pe spate, îl strîng în vîrfurile capului, apoi îl împletesc în una-două cozi din care fac „pup“, „conci“ rotund și bombat. Această pieptănătură este împrumutată de la alte naționalități. „Cîrpele“ din cap erau confecțio-

²⁵ Informatoare : Sida Ardelean, 66 ani, Mîsca, com. Șiria.

nate din materiale industriale, având forma patrată, împăturindu-se triunghiular și legându-se apoi de două ori sub bărbie. La lucru „cîrpa“ se lega lejer în spate, deasupra „conciului“ sau sub „conci“.

Șirienele, ca de altfel toate femeile din podgaria Aradului, se împodobeau la sărbători cu o serie de podoabe; cele mai răspîndite erau salbele de bani de argint sau suflați cu argint, măregele, în special din sticlă, diferit colorate, procurate din târgurile din Șiria sau Pîncota. De obicei se purtau mai multe șiraguri de măregele de diferite dimensiuni. Strînsă în jurul gîtului, se purta „zgarda“, șirag de măregele mici împleteite în diferite forme, legată la spate cu o panglică de mătase.

Încălțămîntea femeilor era diferențiată după anotimpuri. Vara, în casă sau la lucru, se purtau „șlafe“.

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, pentru zilele de sărbătoare au început să poarte variate forme de încălțămînte de origine urbană. Astfel, s-au introdus „papucii cu țug“ (ghete cu elastic) din „barșon“ și piele. În jurul anului 1900 se purtau ghetе cu tureac înalt, cu nasturi, iar pe la 1910, ghetе cu șireturi („gălan“), fabricate de fabricile austriece²⁶. Ciorapii erau procurați din comerț, iar în timpul iernii își împleteau din lînă „ștrinfii“.

IV. Portul bărbătesc

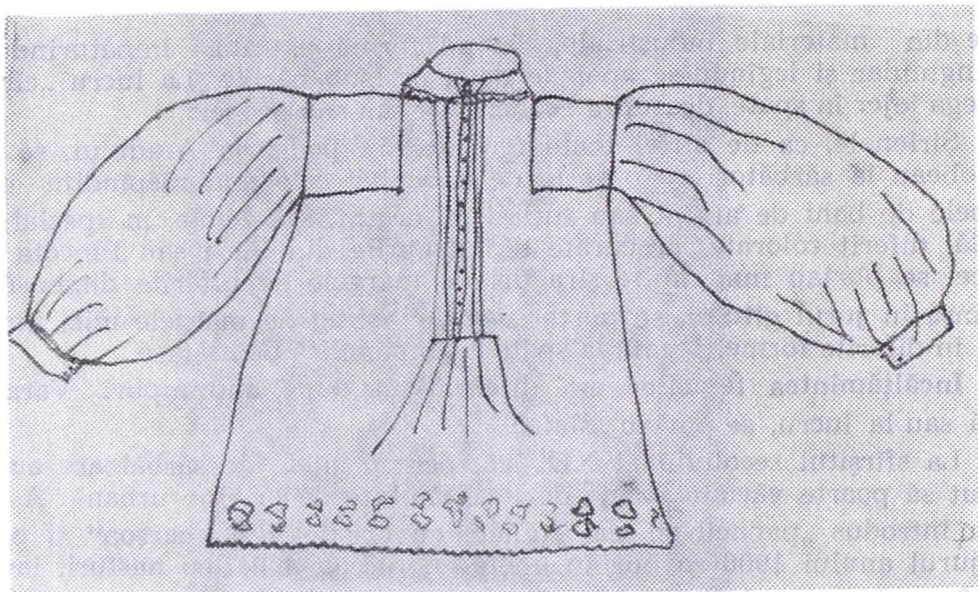
Costumul bărbătesc, ca și cel femeiesc a fost de timpuriu urbanizat. Totuși, mai conservatori decît femeile, bărbații au continuat pînă aproape de zilele noastre să poarte costumul specific compus din cămașă, izmene și „zobon“ (vestă).

Cămașa bărbătească. După materia primă folosită, existau deosebiri între cămașa de lucru și cea de sărbătoare. Cămășile de lucru erau confecționate din cînepă sau cînepă amestecată cu bumbac; cele de sărbătoare se confecționau numai din pînză subțire de bumbac, din pînză „creață“ și pînză cu „cinari“. Cămașa era largă, din această cauză materialul din spate se aduna încrețit sub guler. În față, pe lîngă încrețituri, surplusul de material este organizat în tivituri paralele dispuse de o parte și de alta a gurii cămășii. Mîneca foarte bogată era prinsă la umăr și se termina cu „pumnari“ lați de patru-cinci cm. Gulerul este gen tunică.

Ornamentația cămășii bărbătești este deosebit de simplă, fiind prezentă doar pe cămășile de sărbătoare. Ea era realizată cu mătase albă, în tehnica broderie plină, constînd într-un șir de „pene“ terminat cu „tazle“ (colți) sau printr-o simplă tivitură. Ornamentația era dispusă la partea inferioară a cămășii, doar la Mișca flăcăii avînd cămașa ornamentată și pe piept, de o parte și de alta a tighelelor care mărgineau gura cămășii. Cămașa se purta întotdeauna peste izmene.

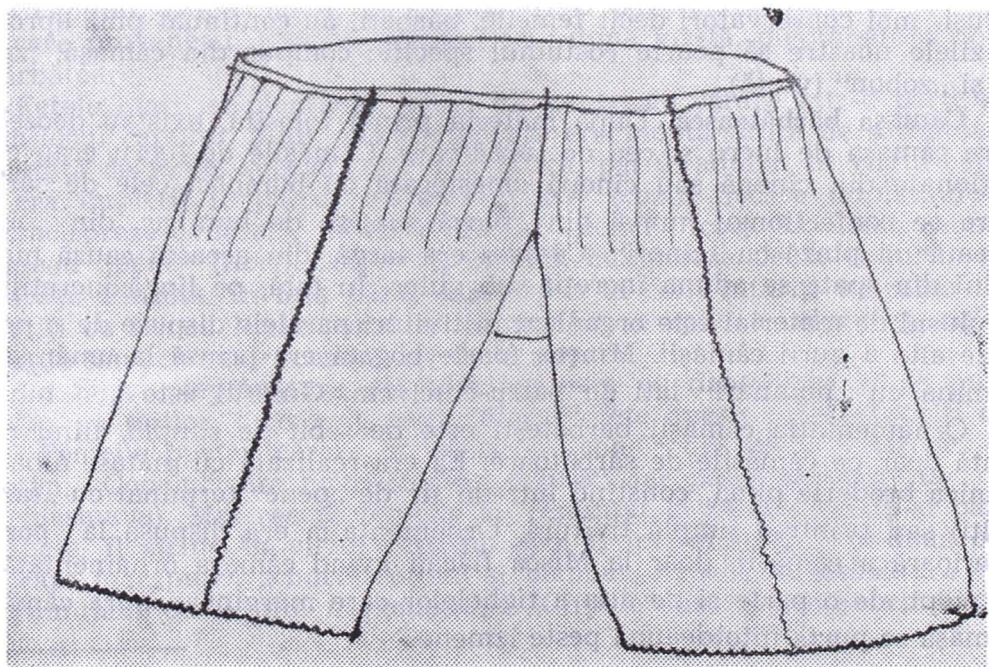
²⁶ Informatoare : Sida Dobrei.

Cămașă bărbătească

Izmenele purtate erau largi și lungi pînă la gleznă. Lații de pînză erau prinși între ei uneori cu „cheiță“ foarte îngustă. În partea superioară, izmenele se termină cu „brăcinăriță“ lată de doi-trei cm, fixată în talie cu ajutorul „brăcinarului“. La Mîsca și Galșa, izmenele sînt „tăzlițe“ „pe din jos“, pe cînd la Șiria sînt doar tivite.

Izmene bărbățești

Izmenele au fost înlocuite uneori cu pantaloni „priceași“, confecționați din postav sau stofă, ce se purtau în cizme.

Bărbații purtau peste cămașă „zoboane“ (veste) negre, scurte pînă în talie, confecționate din saten sau „barșon“. La Șiria, la începutul secolului nostru, bărbații purtau peste cămăși cingători²⁷.

Tineri din Șiria în port de sărbătoare

Pieptănătura și acoperămîntul capului. La începutul secolului al XIX-lea, în Șiria se purtau plete. Astfel, Mihai Fercu, tutorele tatălui lui Ioan Slavici „purta un așa-zis «gheroc» de postav, totdeauna măsliniu, croit pe talie și lung pînă dinjos de genunchi, pantaloni strîmți și un fel de pantofi cu cătaramă mare. În cap purta pălărie cu boruri cam mari și strîmtată spre vîrf, iar părul îi era lung, prins într-un pieptăn lat și împletit în coadă lăsată pe spate²⁸. Plete se purtau și la începutul seco-

²⁷ Informatoare : Maria Tărhuna.

²⁸ I. Slavici, *Lumea prin care am trecut*, Buc., 1930, p. 16.

lului nostru, după cum rezultă dintr-o fotografie, făcută prin 1930, a unui oarecare Ciurdar Gheorghe din Țiria, născut în 1862.

Azi bărbații sînt tunși scurt și își acoperă capul. Vara, în zilele de lucru poartă „cloape“ sau „coloape“ (pălării) din paie, iar în zilele de sărbătoare, „cloape“ negre cu bor lat din „păr“ (lînă). Pălăriiile erau executate de pălăriiieri locali, majoritatea din Pîncota, centru cu numeroși meșteri pălăriiieri. După tradiția strămoșească, bărbații purtau și poartă încă căciuli negre din blană de miel și căciuli de iepure sălbatic. Unii poartă căciula cu vîrfuț ascutit, alții o rotunjesc, apăsîndu-i vîrfuț în jos. Bărbații cei mai „făloși“ poartă „căciula pe-o ureche“. Recruții își puneau la pălărie sau căciuli, tricolorul.

Port popular din Țiria

Încălțămînea. La sfîrșitul secolului al XIX-lea se purtau încă opincile, dar numai în zilele de lucru. Picioarele erau învelite în obiele, apoi introduse în opinci.

Dezvoltarea rapidă a meșteșugurilor în județul Arad, a făcut să apară un număr mare de pantofi și cizmari. De aceea, s-a trecut rapid de la opinci la cizme și mai tirziu la bocanci. Cizmele aveau tureacul

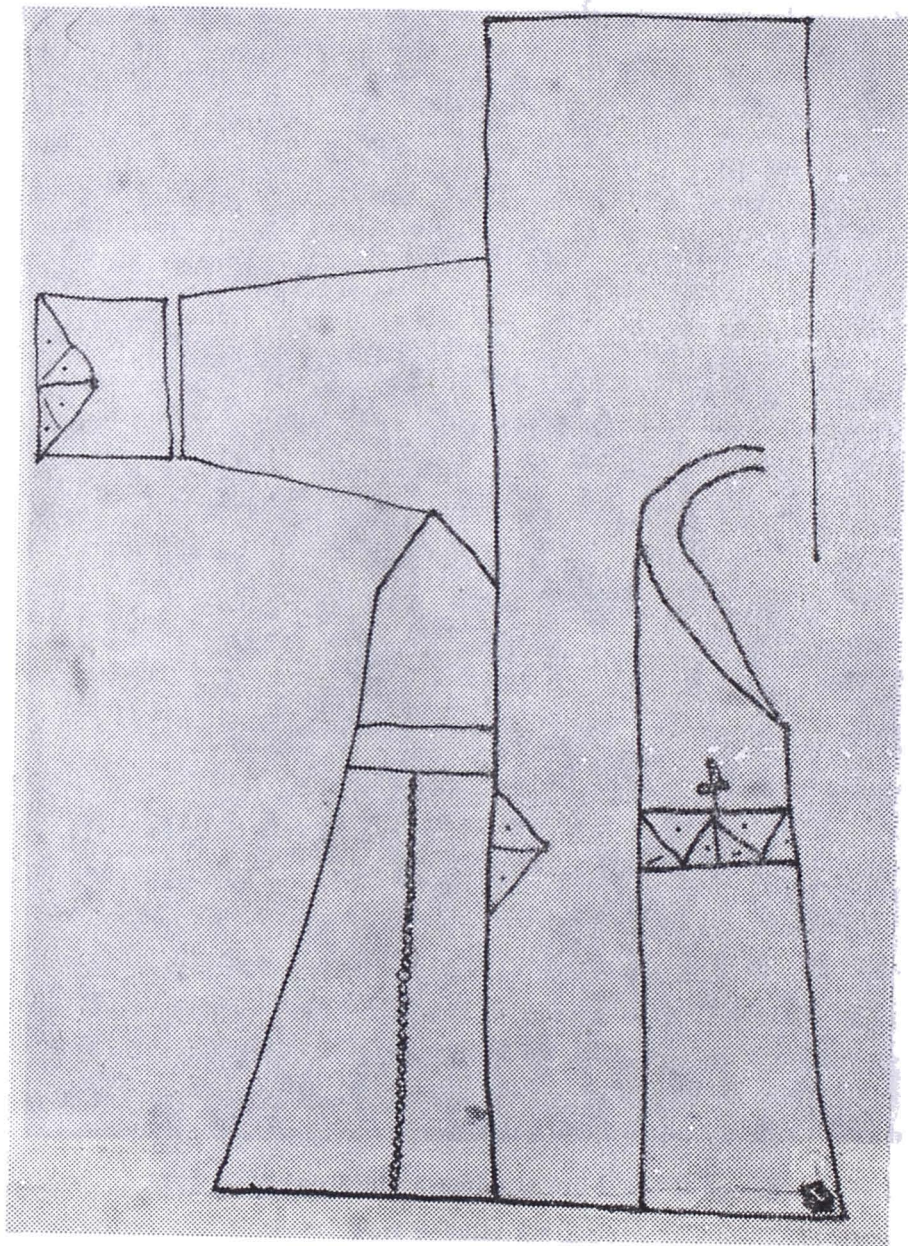

Mire și mireasă din Șiria

tare și se purtau peste pantalonii „priceași“ și chiar peste izmene în timpul verii, duminica și la sărbători. Cizmele se purtau în special la horă, iar în timpul jocului se „bătea cizma la tureac“²⁹. În zilele de lucru se purtau „șlafe“, executate tot de cizmari locali.

Imbrăcăminte de iarnă. Piesa de bază și aici ca și în întreaga țară

Croi de „suman“.

²⁹ Informatoare : Ana Petica.

este „sumanul“ (șuba). În comuna Șiria și satele sale se purta „sumanul“ alb, confecționat din lână țesută în casă, de femei, și apoi dubită. Erau croite dintr-o singură bucată de pînă, netăiată la umăr. Pînza era despicată în față, rezultînd „aripile sumanului“. Lărgimea „sumanului“ era dată de introducerea a doi clini laterali.

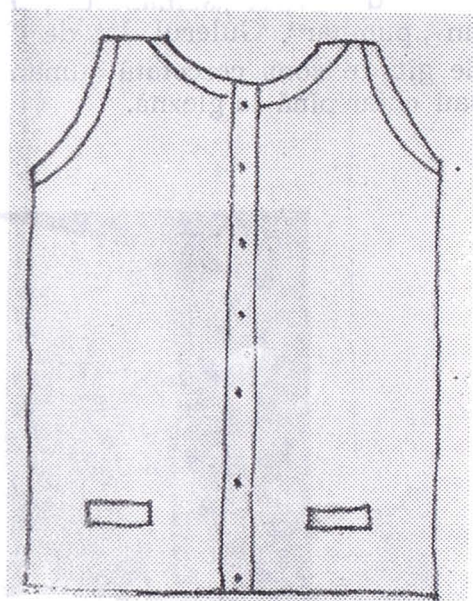
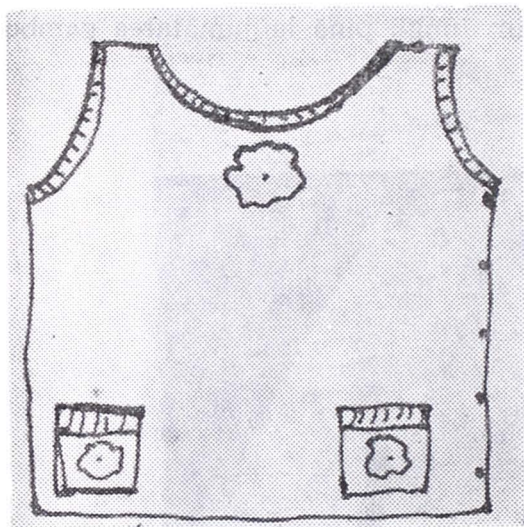
Clinii se încheie între ei, sub braț, printr-o împletitură din fișii lungi și înguste de postav, de culori diferite. Mînecele „sumanului“ se prind direct de corpul „sumanului“, îngustîndu-se la capăt și terminîndu-se cu un „pumnar“. Gulerul, lat de cinci-șase cm, stă drept în spate, rezemat de gît. În zona cercetată sumanele sînt lungi, pînă la jumătatea gambei sau chiar pînă la gleznă.

Suman din Șiria

Ornamentația este destul de simplă, într-o cromatică vie la tineri și mai închisă la bătrâni. Cîmpurile ornamentale sînt dispuse pe guler, „pumnari“, piept, la buzunare și la colțurile din față ale sumanului. Ornamentația este executată pe postav albastru sau negru. Pe aceste aplicații de postav se cos, cu ață colorată, steluțe sau motive florale, în tehnica

Cojoace bărbățești

- a) Pieptar
- b) Cojoc lung

„broderie fină“. La Șiria, pe piept, deasupra aplicației de postav, apare un motiv floral, care se presupune a fi crinul florentin, iar în colțurile de jos ale sumanului întîlnim, fie o steluță, fie o floare stilizată. Ornamentația este întregită prin aplicații de găietane negre de jur împrejurul sumanului și la conturarea unor motive ornamentale.

La fel ca și femeile, bărbații poartă iarna cojoace, fie scurte (pieptare), fie lungi. Ornamentația acestora este mult mai simplă decît a femeilor, lipsind de cele mai multe ori.

Pe timp de iarnă, la drum lung sau la lucru la pădure, șirienii poartă „bundă“ (bitușă), piesă de veche tradiție. Aceasta era fără mînci și se purta, fie cu blana în afară, fie înăuntru.

(Résumé)

Dans cet ouvrage l'auteur veut nous présenter quelques éléments caractéristiques du costume populaire de la commune Şiria, localité située aux environs de la ville d'Arad qui est renommée par ses fameux vignobles. Le contact permanent avec la ville, la situation économique florissante de Şiria et des villages qui en appartiennent, les produits industriels utilisés depuis longtemps, l'influence des nationalités cohabitantes, Hongrois et Allemands, donnent un caractère spécifique aux costumes populaires de cette contrée. Le costume populaire a perdu son caractère original; il a gardé seulement quelques éléments comme : la chemise portée par les femmes, la chemise et le caleçon des hommes, le sarrau (sumanul), la toulouqe (cojocul) et le bonnet en fourrure. Les jupons sont très en usage chez les femmes.

L'ornementation en est simple, le plus souvent elle est réalisée en blanc.

D'une beauté extrême sont les sarraux, vêtements d'ancienne tradition roumaine, portés surtout par les hommes, même de nos jours.

Les costumes populaires étaient faits par les femmes et les artisans locaux, Şiria étant un ancien centre artisanal. L'ouvrage fait une analyse de chaque élément du costume populaire, de la matière première que l'on a utilisé et de la technique d'ornementation employée.

MEȘTEȘUGURI ARTISTICE ȚĂRĂNEȘTI DIN VALEA MUREȘULUI DE JOS

HORIA MEDELEANU, GEORGE MANEA

Meșteșugurile artistice au o situație diferită de cea a altor activități de creație populară. Ele cer o îndemânare deosebită și cunoașterea unei tehnologii uneori foarte complicate, ceea ce presupune o muncă specializată. Pe de altă parte, meșteșugurile artistice sînt strîns legate de sursele de materie primă. De pildă, oalele nu pot fi lucrate decît din lut de bună calitate, care nu poate fi extras de pretutindeni și, de aceea, centrele de olari se află totdeauna lîngă locuri bogate în acest material.

Datorită condițiilor naturale favorabile, în Valea Mureșului de Jos s-au dezvoltat trei meșteșuguri artistice, legate de modul de viață al oamenilor din această zonă : olăritul, șubăritul și cojocăritul.

În rîndurile care urmează, vom prezenta rezultatele unor cercetări efectuate în teren, cu privire la cele trei meșteșuguri menționate.

1. Olăritul în Valea Mureșului de Jos.

În secolul al XIX-lea, în Valea Mureșului de Jos au înflorit două centre de olari : Lipova și Birchiș. Din punct de vedere morfologic și ornamental, produsele lor erau asemănătoare. Este destul de dificil să reconstituim azi profilul exact al ceramicii din Birchiș, deoarece acest centru și-a încheiat activitatea încă în timpul primului război mondial, iar produsele sale au dispărut sau se confundă cu cele datorate Lipovei.

Pe baza pieselor existente, putem afirma cu siguranță că tehnologia meșterilor birchișeni era inferioară celei practicate de meșterii lipoveni. Birchișenii foloseau mult mai puțin glazura și realizau o pastă mai brută. Lucrau aproape toate formele de vase de uz casnic pe care le produceau meșterii lipoveni. Specialitatea lor o constituiau oalele pentru marmelada de prune, pe care le produceau în număr mare, fiind foarte solicitate. Aceste piese aveau și o întrebuințare specială, pentru „fiertura mare“ (sarmale, supă, fasole), cu ocazia nunților și pomenilor, momente importante în viața satului tradițional. Meșterii birchișeni lucrau și ulcioare nesmălțuite pentru satele din jur.

La aceste piese se observă influența olarilor de la Jupînești (județul Timiș), ale căror produse se vindeau în imediata apropiere, la Făget, cu ocazia tîrgurilor care se țineau aci.

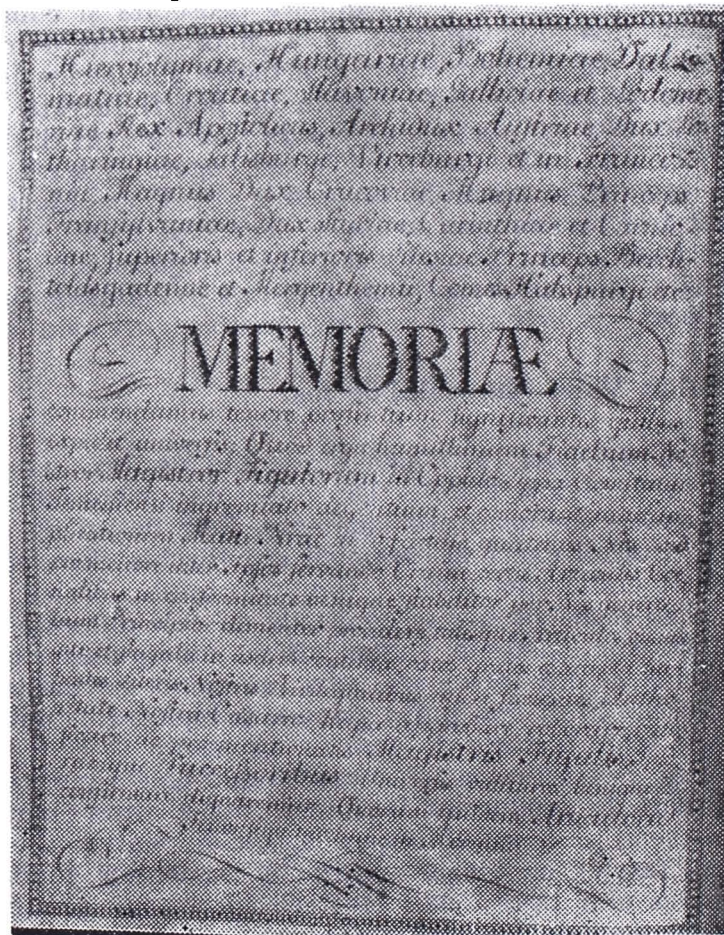
Aria de desfacere a produselor birchișene era limitată la tîrgurile de la Birchiș, Săvirșin și Bîrzava. Datorită îngrădirilor de breaslă, meșterii

olari de la Birchiș nu veneu la târgurile de la Lipova. La rîndul lor, nu erau concuși de olarii lipoveni, care nu se deplasau în satele de la est de Lipova, pe Valea Mureșului.

Deoarece formele și ornamentica ceramicii de Birchiș sînt asemănătoare cu cele realizate de meșterii de la Lipova, vom insista mai mult asupra activității acestora.

Lipova, oraș cu intensă viață economică în evul mediu, a fost un centru meșteșugăresc de seamă. Printre meșteșugurile care s-au dezvoltat aici, olăritul deține un loc important. În secolul al XIX-lea, olarii ocupau în întregime actuala stradă Mihai Viteazul și erau constituiți într-o breaslă puternică, dovadă diploma imperială din anii 1819—1820, aflată la Muzeul din Lipova.

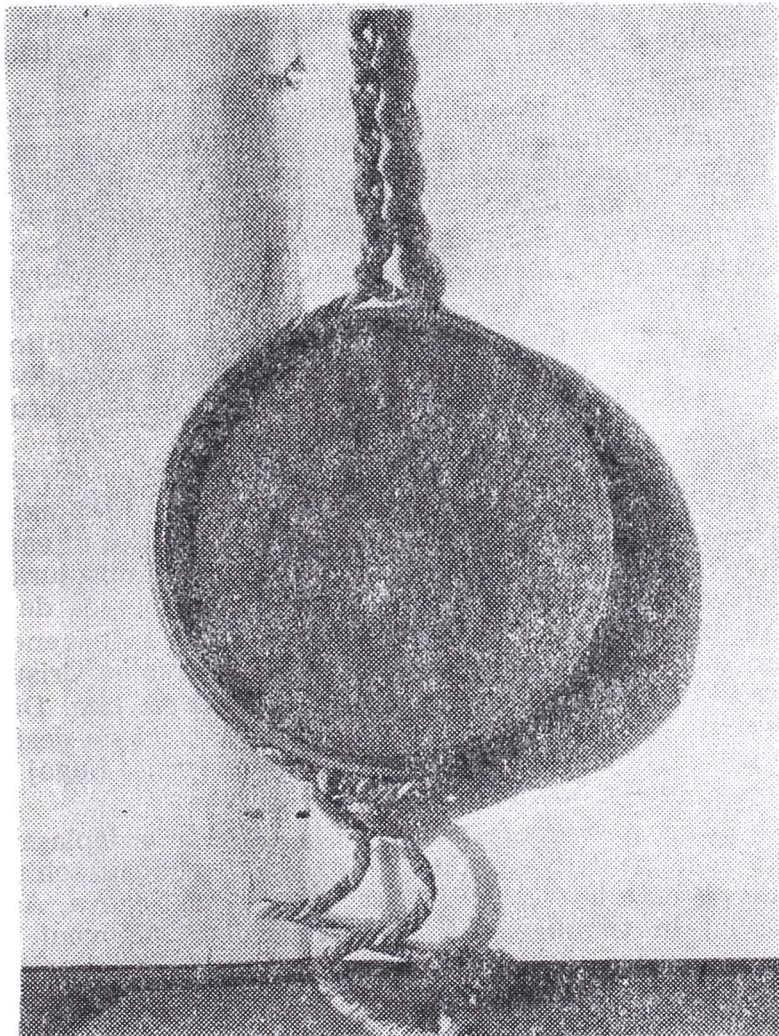

Diploma olarilor din Lipova.

Diploma de privilegii, cu sigiliu de ceară, acordată prin grația împăratului Austriei, Francisc I, și contrasemnată de vicenotarul comitatului Timiș, atestă înființarea breslei olarilor din Lipova în anul 1819. Împre-

ună cu diploma și statutul însoțitor, tipizate pentru toate breslele, în lada breslei, donată Muzeului din Lipova de ultimul olar în viață, Piacsek Ioan, se aflau o serie de chitanțe, trei ștampile de bronz, două registre-protocol ale ședințelor trimestriale și o transcriere de mână cu litere chirilice a statutului original, tipărit în limba germană cu caractere gotice.

Sigiliul diplomei olarilor din Lipova.

Diploma a fost înmînată de către conducerea comitatului Timiș, în anul 1820, olarilor din „opidul“ Lipovei. Pe lângă acest document, protocolul, scris în limba germană și început să fie redactat în anul 1831, conține informații deosebit de prețioase, în primul rînd lista celor 180 de olari din Lipova. Dintre aceștia, 167 erau români, iar restul erau germani, slovaci și maghiari.

La acea dată, breasla olarilor din Lipova ajunsese într-un moment de vîrf al dezvoltării sale, avîndu-l pe meșterul Simon Thodor drept

„antiste“ (președinte). Despre el se spune în registru că venise de peste Mureș, din comitatul Arad. Alături de „antiste“ e menționat Mihai Sterz (Șterț — n.n.) drept al doilea „antiste“. Amândoi meșterii erau români, ca de altfel, marea majoritate a membrilor breslei.

În anul 1871, pentru desemnarea breslei olarilor este folosit termenul de „corporațiune a meșteșugarilor“, în anul 1875 ea este denumită „Asociația meșterilor olari din Lipova“, iar în anul 1879 are titulatura de „Societatea meșterilor olari“.

Produsele ceramice, de exemplu, blidele mari pentru frământat aluat numite „vaidlicuri“ (termenul este împrumutat din limba germană), cratițele cu trei picioare pentru fiert, numite „hîrbeici“, cănille și altele, vor fi treptat înlocuite, cu toate încercările de imitație a formelor industriale, de vasele similare de metal și faianță ale fabricilor.

Cea din urmă notație, făcută în vechiul registru-protocol, în limba maghiară, de către Piacek Ianoș, bunicul donatorului lăzii de breaslă și a documentelor, notație din 28 ianuarie 1910, enumeră ultimii 35 de olari din Lipova. Puținii olari români, pînă în preajma celui de-al doilea război mondial, au satisfăcut cererea locală de ceramică de factură tradițională.

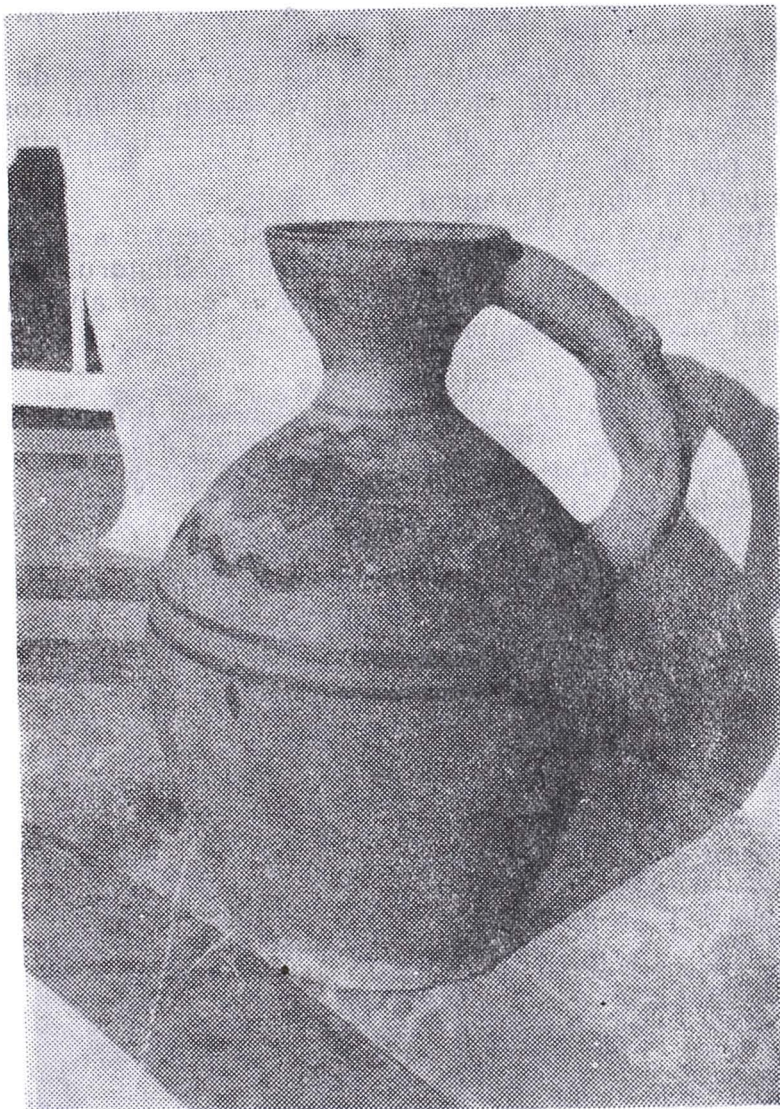
Spre deosebire de olarii din Valea Crișului Alb, meșterii de la Lipova, împreună cu cei de la Birchiș, produceau o ceramică exclusiv de uz casnic, deoarece lutul folosit de ei (datorită compoziției în care intrau mulți oxizi de fier) era foarte rezistent la foc. Această împrejurare a determinat specializarea meșterilor de la Lipova în producerea de vase de gătit. Caracterul exclusiv utilitar al produselor ceramice lipovene a făcut ca acestea să nu poată concura centrele de olari din Valea Crișului Alb, mult mai interesate în realizarea unor vase cu calități estetice. Din această pricină, meșterii olari lipoveni și-au constituit o piață de desfacere la sud de Mureș, în Banat, într-o zonă cuprinsă între Mureș, Lugoj și Timișoara.

Cu căruțele încărcate cu oale, olarii de la Lipova se deplasau în satele din această zonă pentru a-și desface marfa. Practicau schimbul de bucate. Tîrgurile pe care le frecventau erau cele de la Lipova, Arad, Pecica, Timișoara, iar în timpul Austro-Ungariei, olarii lipoveni vindeau produsele lor și la Szeged și Macău. Pentru transportul vaselor la tîrgurile din Ungaria, foloseau plutele de pe Mureș. Plutașii, care veneau din centrul Transilvaniei, încasau o taxă, încărcau oalele, iar în Ungaria, după descărcarea mărfurilor, valorificau lemnul pluteilor.

Un rol deosebit în desfacerea produselor olarilor de la Lipova l-au avut așa numiții „pilari“. Aceștia erau intermediari care veneau la Lipova, cumpărau marfa de la olari și o revindeau la mari distanțe. Cei mai renumiți „pilari“ erau cei din Nădlac.

Materia primă a olarilor din Lipova o constituie două feluri de argilă, una de culoare albă, extrasă de la 5—6 m. adîncime, din locul numit „Pîriul Des“ (aflat spre satul Ususău) și alta de culoare roșie, obținută din părțile Băilor Lipova. Olarii lipoveni lucrau, în general, vase smălțuite. Pigmentul era elaborat de către meșteri. Culorile specifice ceramicii

Cîrceag de Birchîș.

lipovene sînt verde, negru și crem. Verdele se obținea din praf de aramă (în prezent se folosește, cu un succes mai mic, piatra vînată). În compoziția pigmentului negru intră „piatra neagră“, litarga și nisipul de Mureș, care se măcină împreună și se rîșneau la rîșniță. Pentru pigmentul crem se folosea un nisip alb, adus de la munte, și litargă, în părți egale.

Culoarea se aplica cu o lingură de lemn pe suprafața vasului, peste un grund realizat din humă locală. Scurgerea pigmentului era astfel di-

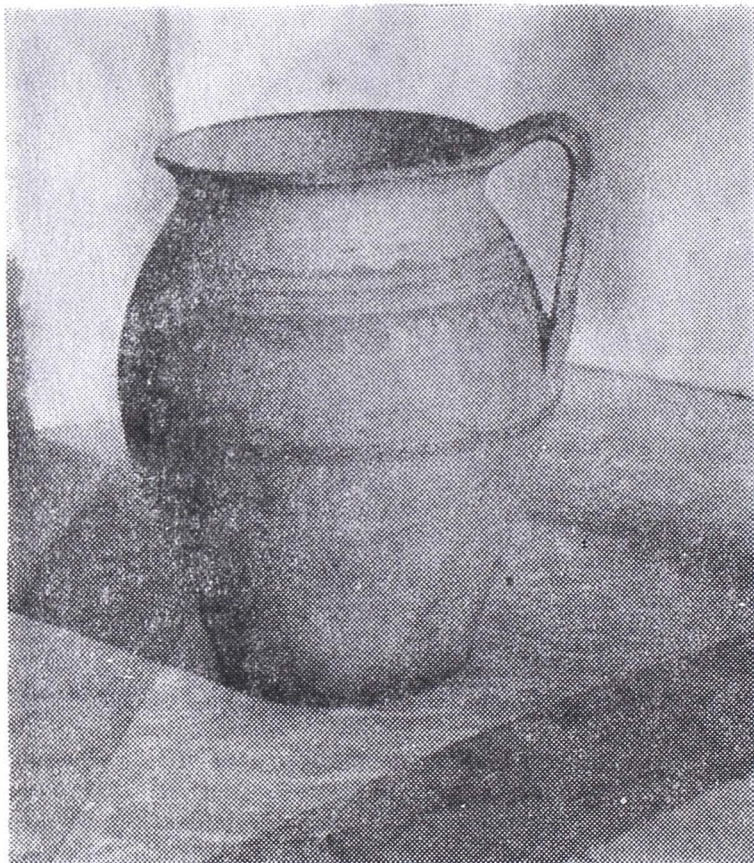

rijată încît se obținea un joc de pete de culoare, suficient uneori pentru a genera un efect vizual plăcut. După smălțuire, vasele erau arse la temperatură de 1.000°C (pentru prima ardere a vaselor, „în roșu“, temperatura era mai scăzută).

Dat fiind caracterul ei eminent utilitar, ceramica de Lipova nu se evidențiază printr-o înfățișare decorativă. Formele sînt concepute în funcție de destinația vasului. După diferitele utilizări, desprindem următoarele tipuri principale de vase :

1. Oale pentru nunți și pomeni.

Smălțuite în interior, oalele au fund îngust, pentru a putea fi folosite la foc deschis. În exterior, ele sînt nesmălțuite. Singurul ornament, de veche tradiție (prezent în ceramica neolitică), este brîul alveolar, care înfășoară umerii vasului. Capacitatea acestor oale este de 25—30—40 litri.

Oală de Birchîș.

2. Oala de lapte.

Este un vas de formă prelungă, smălțuit, de obicei cu mult verde, alteori în crem și brun. Capacitatea oalei este de 0,5—1 litru pînă la 1,5 litri. Acest tip de vas a fost solicitat exclusiv de cumpărătorii germani.

Oală de Birchiș pentru sarmale.

Pentru aceștia, meșterii olari lipoveni mai executau și o formă de vas destinată coacerii cozonacilor. Desigur, vasele acestora erau cumpărate, de la un moment dat, și de populația românească.

3. **Oale pentru sarmale**, smălțuite, cu fundul lat, pentru a putea fi folosite la fiertul pe cuptorul de gătit.

4. Diverse **cratițe** pentru gătit mâncarea.

5. O formă specială de **vas pentru friptură**, mult solicitat în Banat.

6. **Stecurătoare** sau „picătoare“.

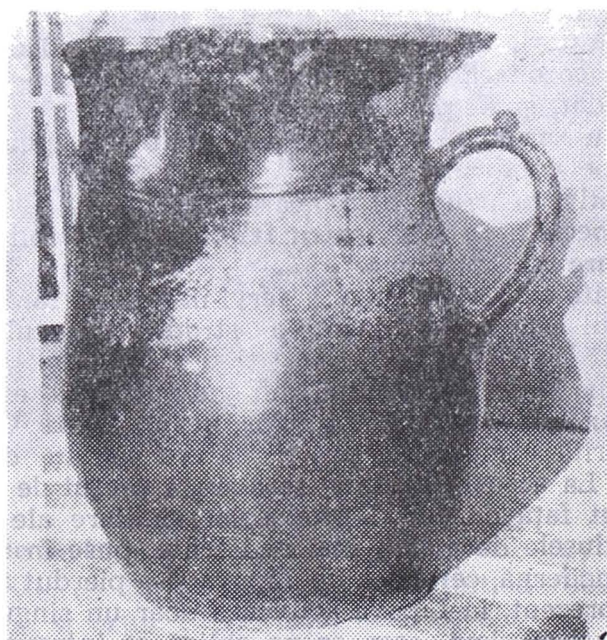
7. **Blide**, folosite exclusiv pentru a servi mâncarea, fără nici o funcție decorativă. Smălțul este aplicat printr-o stropire cu culoare verde și crem.

Ceramica de pe Valea Mureșului, din județul Arad, este deci o producție destinată exclusiv satisfacerii unor nevoi practice. Foarte rezistentă la foc, datorită compoziției pastei, ea era căutată de cumpărători pe o arie întinsă. La această calitate, se adăuga prețul de vânzare, întotdeauna mai scăzut față de cel al produselor similare ale Văii Crișului. Concurată de produsele de metal, mai rezistente, puse în vânzare de magazine, în epoca modernă, ceramica de Lipova și-a pierdut treptat puterea de difuziune. În prezent, la Lipova activează doar un singur meșter olar, care nu lasă urmași și elevi, ceea ce ne obligă să întrevădem stingerea

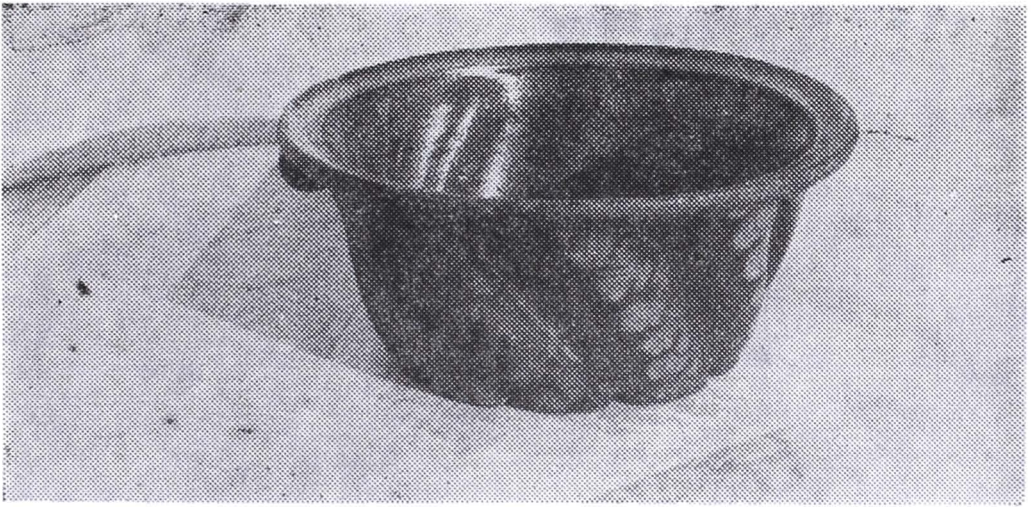

Oală de Lipova.

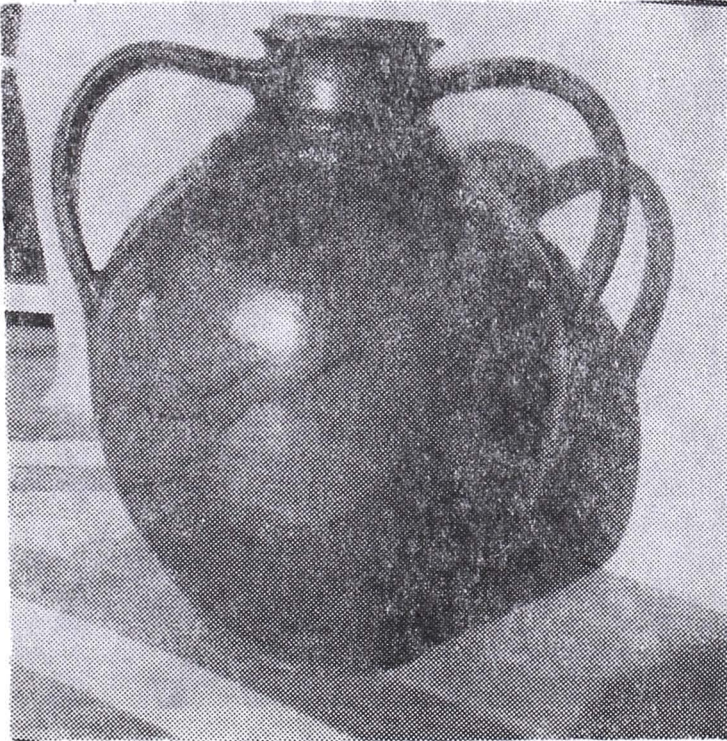

Bocal mare de Lipova.

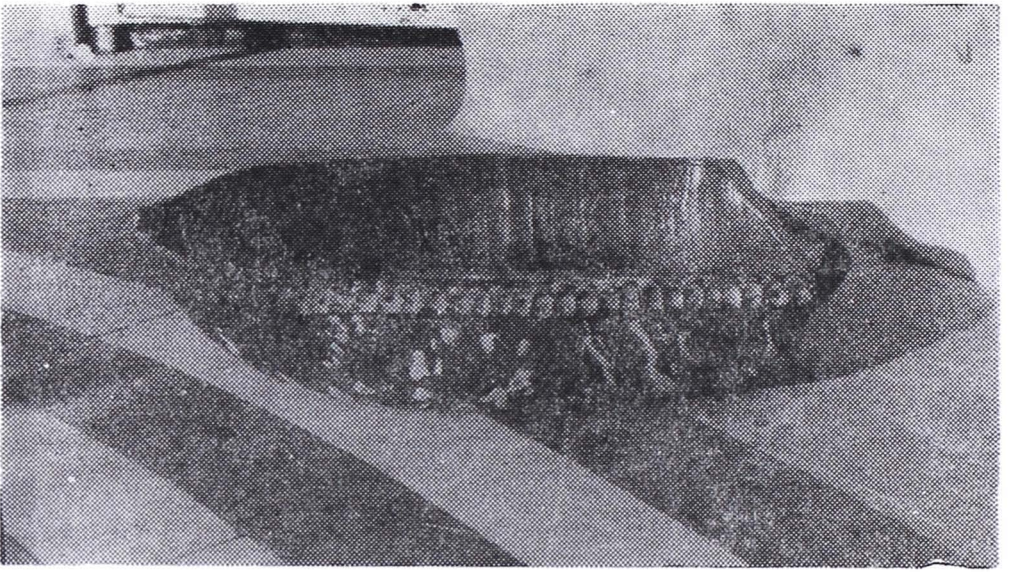

Vas pentru cozonac (Kugluf) de Lipova.

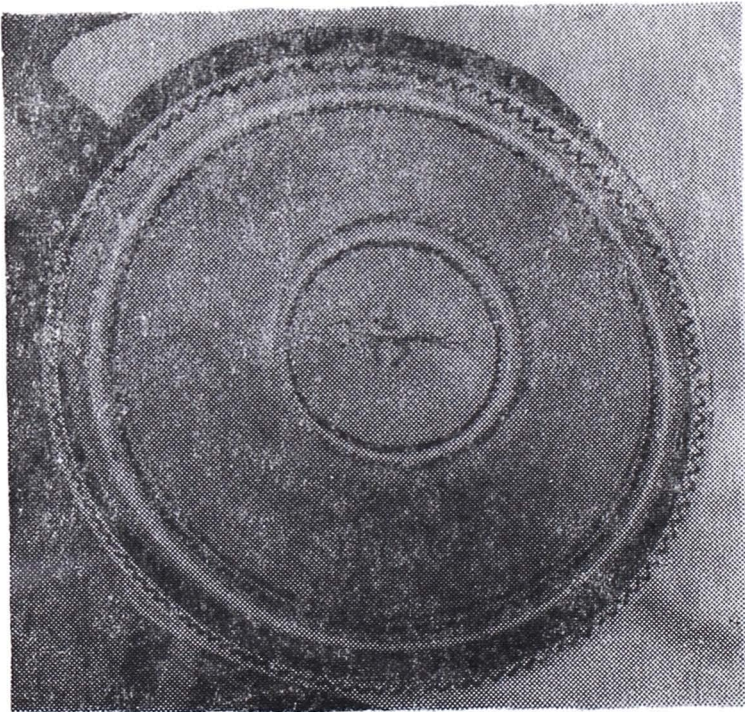

Ol mare de Lipova.

Vas de Lipova pentru friptură.

Vaindlic (Weidling) de Lipova.

acestui centru de olari, așa cum s-au petrecut lucrurile și cu celălalt centru din Valea Mureșului, Birchiș.

2. Șubăritul și cojocăritul.

Pe lângă olărit, zona etnografică a Podișului Lipovei și a Văii Mureșului de Jos se distinge prin alte două meșteșuguri : șubărit și cojocărit. Cel mai important centru de confecționare a îmbrăcăminte groase din lână, de pe Valea Mureșului de Jos, a fost Lipova. Meșterii săi lucrau fie pentru comandă, fie pentru târgurile de la Lipova, Arad, Șiria, Bîrzava, Săvîrșin, Petriș, Zam, Valea Mare.

După numele unei piese de port specifice Văii Mureșului, „căbănița“, meșterii care confecționau haine groase de lână erau denumiți „căbăniceri“.

Căbăniță de Birchiș.

Principalele piese de port pe care le produceau căbănicerii erau căbănița, șuba, buhaiul, laibărul și ciorecii.

Căbănița era o haină de lână mai scurtă, avînd dimensiunea de 1-1,10 metri. Șuba era mai lungă, variînd între 1,20—1,30 m. De menționat, că pe Valea Mureșului nu a existat sumanul, specific Văii Crișului.

Buhaiul era o haină lungă de iarnă și de vreme rea. Lungimea lui atîngea 1,40—1,50 m. Se confecționa din pănură cumpărată de la Cisnădie. Buhaiul constituia haina de bază a vieții pastorale. Buhaiile ciobanilor se remarcău printr-o ornamentație bogată, erau mai „înțironate“.

Laibăr verde de Birchiș.

Culoarea materialului varia în funcție de zonă. În jurul Lipovei și spre Făget, la Alioș, Chesinț, Zăbrani, Fibiș, Zăbalt, Bata, culoarea era verde. Pe Valea Mureșului, de la Lipova spre Arad, între Păuliș și Bodrog, culoarea era albă. Buhaiul de culoare neagră era purtat mai ales de germani. Îl purtau și românii, dar în număr mai restrâns. Buhaiul negru purta și denumirea de burcă.

Laibărele, piese care intrau în componența costumului bărbătesc de vară, erau executate într-o gamă largă de materiale: pluș „somot“ (catifea), atlas, gert și erau ornamentate cu fir sau cu șnur.

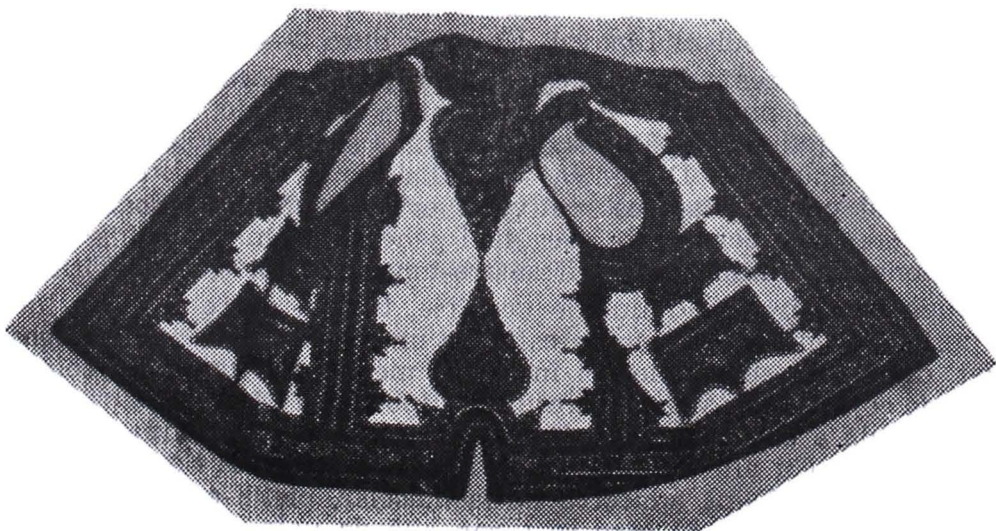
Laibărul bărbătesc pe „somot“ și cu șnur colorat era purtat pe partea dreaptă a Mureșului, la Toc, Petriș, Ilteu, Seliște, Zam, Pojoga, Sălciva. Modelul acestui laibăr a fost conceput la Seliște. În trecut, mulți locuitori ai acestui sat erau mineri care lucrau în Valea Jiului, de unde au adus croiul și ornamentația. Laibărele din pluș, ale căror ornamente erau flori presate în material, s-au răspândit în jurul Bîrzavei.

În partea stîngă a Mureșului, în satele din Podișul Lipovei, sub influența Banatului, a apărut un model de laibăr din habă albă, cu „șinior“ negru. Satele în care se purta acest model de laibăr sînt Chelmac, Belo-

Șubă pe habă de Zam.

Laibăr pe habă de Chelmac.

tinț, Lalașinț, Țela, Zăbalț, Birchiș și Căpilnaș. Haba, din care se confecționa acest tip de laibăr, se aducea de la Cîsnădie.

Pe lângă haba albă, într-un număr restrîns de sate, mai ales la Birchiș, Căpilnaș și Țela se întrebuintă haba „vînată“, denumită de către localnici culoarea „gheneral“, deoarece amintea pe cea a uniformei generalilor austrieci. Atît laibărul de habă albă, cît și cel din habă vînată din părțile Lipovei, sînt de dimensiuni mai mici decît laibărul bănățean.

Într-un grup de sate situate în sudul Podișului Lipovei (Siștarovăț, Bruznic, Chizdia și Labasinț) s-a constituit un model de laibăr din habă, cusut (ștăpuit), cu arămiz colorat.

Șuba este o piesă care făcea parte din costumul femeiesc, dar o purtau și bărbații. Ea era țesută din lînă și numai într-o zonă restrînsă, în jurul Zamului, era confecționată din habă. La prima vedere, șubele de pe Valea Mureșului sînt foarte asemănătoare. Totuși, ele au mici diferențieri ornamentale și de croi, în funcție de loc. După croi, se deosebesc două tipuri de șube : „în clinuri“, aflate în stînga Mureșului, mai ales la Birchiș, Căpilnaș, Valea Mare și „fără clinuri“, de un fazon mai drept, caracteristice pentru Vărădia și Săvirșin, în dreapta Mureșului.

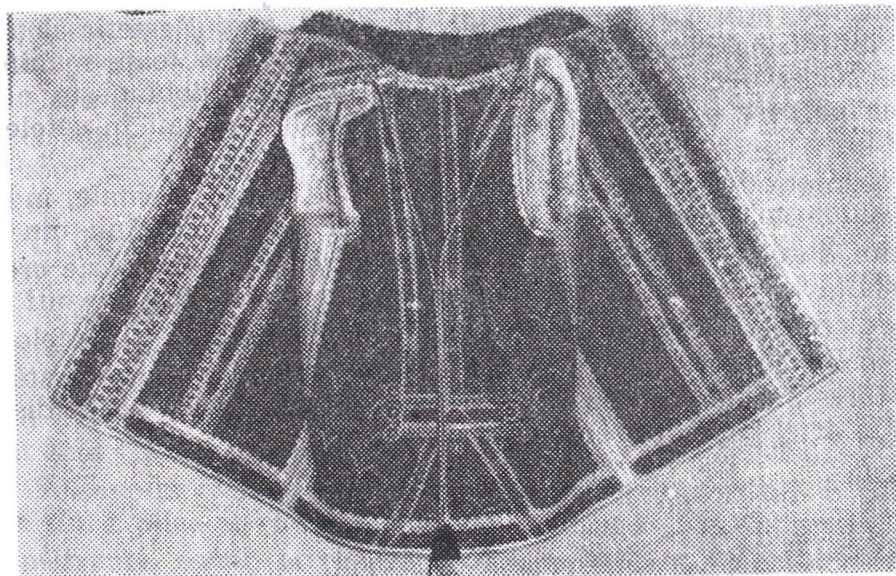
O altă notă distinctivă pentru șubele de pe Valea Mureșului, o constituie folosirea șiniorului drept decor. De la Lipova spre est, pînă la capătul județului, șubele sînt „șiniorite“, iar spre vest, la Sîmbăteni, Cicir, Mîndruloc, șubele sînt „postăvite“ într-un mod asemănător cu sumanele de pe Criș.

Pe Valea Mureșului, în afară de laibăre și șube s-au produs și cojoace. Centrele de cojocari erau Lipova și Săvirșin. Înainte de primul război mondial, la Lipova activau 38 de cojocari, în vreme ce la Săvirșin erau 8. Cojocarii din aceste centre își făceau ucenicia fie la Lipova, fie la Făget sau Lugoj, localități renumite pentru meșterii lor. Așa se și explică influențele bănățene în ornamentica și croiul cojoacelor din Valea Mureșului și Podișul Lipovei. Ucenicia dura 3—6 ani, după înțelegerea dintre tatăl ucenicului și meșter. La Lipova, cojocarii erau organizați într-o corporație puternică. Aceasta trimitea pe ucenici la „Școala de adulți“ care funcționa după-amiaza, duminica și în alte două zile pe săptămîină, ctie două ore. Duminica se studia numai desenul, dat fiind necesitatea lui pentru trasarea motivelor ornamentale pe cojoace. Luni și miercuri erau zile consacrate pregătirii generale : limba maghiară (școala a funcționat în timpul stăpînirii austro-ungare), istorie, scris, citit, socotit. După isprăvirea stadiului de ucenicie, tînărul era obligat să lucreze cel puțin doi ani, în calitate de calfă, la un meșter, de obicei la Lugoj sau Făget, după care se stabilea el însuși ca meșter într-unul din cele două centre de cojocari din Valea Mureșului : Lipova sau Săvirșin.

O regulă a cojocarilor din Valea Mureșului era tăbăcirea pieilor de către ei înșiși. Cu alte cuvînte, cojocarul era și tăbăcar. Să urmărim procesul tehnologic. După aducerea de la măcelar, pieile erau introduse în „săpie“ (ciubăr, cadă) în care se turna apă de valé. Aici, pieile stăteau două zile la „moi“, după care erau duse și spălate în apa unei văi. După spălare, se dădea cu cuțitul peste piei. Se introduceau din nou în

„săpie“, timp de o jumătate de zi, pentru a sta moi. Se scoteau apoi și se „cărnuiau“ cu „scafa“ adică erau curățate de carne cu un fel de cuțitoaie. După această operație, pieile erau puse încă odată în „săpie“, într-o soluție cu sare și tărițe de grâu, pentru a se argăsi. Aceasta dura de la 8 la 9 zile. După acest termen, pieile erau scoase și se puneau la uscat pe jos. Se întorceau pe o parte și pe alta, se stropeau din când în când cu apă, se întindeau pe spatele unui scaun și se rădeau din nou cu scafa. Urma vopsirea, care se făcea cu anilină și „lemnus“ (un lemn albastru). Lemnul se fierbea și se obținea culoarea cafenie care era întinsă cu un „foștomoc“ de lână pe piele. După aceasta, pieile se întindeau la uscat, iar apoi se croiau. După croire, urma desemnarea ornamentelor. Desenul se trasa cu un băț de brad muiat în cerneală.

Cojoc lugoienesc de Belotiniș.

Pe urmele obținute astfel, se cosea cu „bîrcă“ (cu lînă) sau „belinăr“ (nemțește). Bîrca era obținută din firele lungi de lînă. Vopsirea bîrcei se făcea în Austria.

Marfa se desfăcea în târgurile de la Lipova, Săvirșin, Zam. Se lucra însă și la comandă. La un târg mare, un meșter bun vindea pînă la zece cojoace. Un cojoc mare, bărbătesc, de tip lugoienesc era lucrat uneori într-o lună de zile, din care cauză se vindea scump. Desigur, meșterul avea de obicei calfe, care primeau partea lor din veniturile obținute.

Cel mai frumos cojoc din Valea Mureșului este cojocul bărbătesc de tip lugoienesc. Este un cojoc lung, fără mînici și despicat în față. Întreaga suprafață este brodată cu „pene“ din lînă de culoare roșie. Elementul caracteristic al acestui tip de cojoc este „zbiciul“ realizat din piele împletită și purtat pe spate. Cojocul de tip lipovenesc era un pieptar lucrat pe „barșon“ (catifea) și fără zbici.

Cojoacele femeiești erau foarte scurte, abia acopereau partea de sus a bustului. Interesant de semnalat că de la Vărădia de Mureș spre vest ele erau lucrate pe barșon, iar în zona de est numai pe piele. Satele unde era folosit, în special, acest din urmă tip de cojoc sînt: Vărădia de Mureș, Hălăliș, Săvirșin, Pîrnești, Lupești, Baia, Slatina, Temeșești, Troaș, Cuiăș, Toc, Ilteu, Zam, Pojoga, Valea Mare, Căprioara, Birchîș.

Pe lîngă aceste tipuri de cojoace, de interes artistic, cojocarii de la Lipova și Săvirșin produceau o seamă de cojoace simple, nevopsite, de uz strict practic. De menționat că, cojoacele bărbătești de tip lugojenesc și cele femeiești roșii se purtau atît iarna, cît și vara, pentru efectul decorativ.

Pe albul costumului bărbătesc, cojocul lugojenesc așterne o pată de roșu puternic, fără a fi însă strident. De altfel, gustul estetic al țaranilor români din Valea Mureșului de Jos se dovedește, în toate manifestările lui, mai sobru decît cel al bănățenilor. Roșul nu dobîndește niciodată ponderea pe care o are în arta populară bănățeană sau în satele de pe Crișul Alb.

Împrumutînd unele piese, forme sau motive ornamentale, în contactul cu renumitele centre bănățene, Făget și Lugoj, românii din Valea Mureșului de Jos au pus o surdină care a generat o expresie cromatică mai potolită în creația lor artistică. Meșteșugarii au fost nevoiți să țină seama de această împrejurare. Produsele lor, în pofida influențelor, poartă marca sensibilității oamenilor care le-au comandat. Din această cauză, Valea Mureșului de Jos constituie o zonă etnografică cu profil distinct în ansamblul artei populare românești.

PEASANT HANDICRAFT IN THE LOWER MUREȘ VALLEY

(Abstract)

Handicrafts in the Arad country is a chapter of folk creation that has been little object to research so far. In the present study the authors present the results of the research in the respective area, concerning the main handicrafts in the Lower Mureș Valley: pottery, fur handicraft and peasant coat handicraft.

Characteristic products, an analysed of the centres of creation Lipova, Birchîș, Săvirșin as well as the technology used by craftsmen. The influences are noted that have been exercised on the Lower Mureș Valley craftsmen and the part played by the latter in the creation of a connecting area between Banat and that situated north of the Mureș.

TRICOLORUL ÎN COLECȚIA DE ARTĂ POPULARĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN ARAD

RODICA HERLO, AUREL SASU

După cum afirmă cercetătorii, gruparea celor trei culori roșu, galben și albastru aparține voievodului Mihai Viteazul, întiul unificator al celor trei țări române¹. Ideea alăturării acestor trei culori nu este întâmplătoare ci, s-a pornit de la existența acestor culori. Din cercetările întreprinse s-a constatat că steagul Moldovei era de culoare roșie; de o parte avea un bour, iar de cealaltă pe Sf. Gheorghe călare pe un cal alb în luptă cu balaurul².

În Țara Românească, în secolul al XVI-lea, pe timpul lui Mihai Viteazul, steagul era din damasc galben-auriu cu o aquila neagră stînd pe o ramură verde de ienupăr, ținînd în cioc o cruce patriarhală³. Mai tîrziu, în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678—1688), steagul suferă unele modificări în sensul că în locul aquilei apare figura lui Isus Hristos stînd pe un tron împărătesc cusut cu fir roșu; culoarea galbenă s-a păstrat însă.

Rămîne de văzut originea celei de-a treia culori din tricolorul românesc. În explicarea provenienței sale, istoricii și-au îndreptat atenția spre Transilvania. Avînd în vedere situația politică a Transilvaniei, dominația maghiară, iar mai pe urmă a celei austro-ungare, această provincie românească nu și-a putut alege singură culoarea drapelului, nici în evul mediu, nici în epoca modernă. Cercetările ulterioare au ajuns la concluzia că albastrul era culoarea preferată de românii din Transilvania, culoare ce apare pe scuturile lor, spre deosebire de cele ale sașilor și unghurilor pe care era prezentă culoarea roșie.

Faptul acesta ne îndreptățește să considerăm că albastrul-azur de pe scuturile românilor transilvăneni este cea de-a treia culoare de pe tricolorul românesc.

Introducerea oficială a celor trei culori — roșu, galben și albastru — în componența tricolorului românesc s-a făcut la 1834 cînd, la cererea domnului Țării Românești, Alexandru Ghica, Poarta otomană a încuviințat

¹ Sturza-Săucești, Marcel și Gonța I. Alexandru, *Tricolorul românesc, simbol al unității naționale sub Mihai Viteazul*, în „Revista arhivelor” 1968, nr. 2, p. 72.

² *Ibidem*, p. 70.

³ A.D. Xenopol, *„Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. V, Ed. Vlădescu, București, 1928, p. 290, apud „Revista arhivelor”, 1968, nr. 2, p. 71.

printr-un hatîșerif, drapele ce urmau să fie arborate de navele comerciale și de unitățile armatei regulate⁴.

În timpul revoluției de la 1848 din Țara Românească, tricolorul este arborat ca însemn național, iar guvernul provizoriu decretează, la 14 iunie 1848, ca drapelul Țării Românești să aibă trei culori : albastru, galben și roșu, așezate vertical, spre deosebire de drapelul de la 1834, care avea culorile dispuse orizontal. Pentru revoluționarii de la 1848 tricolorul nu era doar un însemn, ci un simbol, jucînd un rol important în unirea forțelor revoluționare, în mobilizarea lor la luptă. Nicolae Bălcescu recomanda ca pentru înrolarea pandurilor și dorobanților în tabăra de la Rîureni să se pună „steagul și toba să bată în față“ pentru a însufleți „lumea să se înscrie“⁵. După înfrîngerea din Dealul Spirii, unde drapelurile tricolore au fost prezente, reacțiunea internă și externă a scos din folosință tricolorul, el fiind reintrodus în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, simbolizînd România Unită.

Semnificația tricolorului după unirea Moldovei cu Țara Românească este exprimată de însuși domnitorul Al. I. Cuza, la 1 septembrie 1863, cu ocazia înmînării noilor drapele unităților militare : „steagul e România, acest pămînt binecuvîntat al Patriei, stropit cu sîngele străbunilor noștri și îmbelșugat cu sudoarea muncitorului. El este familia, ogorul fiecăruia, case în care s-au născut părinții noștri și unde se vor naște copiii noștri. Steagul e încă simbolul devotamentului, credinței, ordinei și disciplinei ce reprezintă oastea. Steagul e totodată trecutul, prezentul și viitorul țării, întreaga istorie a României. Într-un cuvînt steagul reprezintă toate datoriile și toate virtuțile care se cuprind în cele două cuvinte săpate de vulturii României — Onoare și Patrie“⁶.

Prin urmare tricolorul românesc a apărut pe fondul grandioasei mișcări de eliberare socială și națională care a cuprins întreaga Europă între anii 1789—1848. El semnifică înscrierea poporului român în primele rînduri ale acestei lupte.

Apariția tricolorului românesc pe țesăturile și îmbrăcămintea țărânului român din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea nu este întîmplătoare; ea dovedește deșteptarea românilor de pe aceste meleaguri la o conștiință revoluționară, la deplina conștiință națională. Tricolorul trebuia să demonstreze adevărul istoric al năzuințelor poporului român. De aici atitudinea ostilă și represaliile autorităților împotriva acelor ce-l purtau.

În acest sens, presa vremii consemnează măsurile luate de jandarmerie. Astfel, în anul 1898 s-a confiscat un prapure din comuna Cermei pentru că era tricolor⁷. Un articol apărut tot în „Tribuna poporului“, din Arad, la data de 12 mai 1901, ne relatează : „Duminecă niște fete din Ineu s-au dus la joc încinse fiind cu brîie tricolore. Sergentul-major al

⁴ C. Căzănișteanu, *Trei culori cunosc pe lume*, în „Magazin istoric“, I (1967), nr. 8, p. 35—36.

⁵ *Idem.*

⁶ *Idem.*

⁷ *Tribuna poporului*, 1898, nr. 101, p. 499.

jandarmilor d-acolo însoțit de un alt jandarm s-a dus și el să vadă hora. Cît a zărit tricolorul românesc însă, l-a rupt...⁴⁸. Din paginile aceluiași ziar arădean putem afla că „în 10 februarie 1912 la un bal organizat la Arad de «Reuniunea femeilor» ofițerul de poliție l-a invitat pe d. Vasile Arjoca, unul dintre organizatorii balului, să intervină pe lângă două domnișoare să-și descingă briiele treicolore⁴⁹. Cu toate opreliștile întâmpinate, țărani noștri continuau să poarte, să introducă în veșmintele lor sau în țesăturile care le împodobeau interiorul locuinței cele trei culori, încifrînd astfel un mesaj pe care-l vor transmite din generație în generație. Acest lucru este deosebit de important și semnificativ întrucît demonstrează pătrunderea în conștiința poporului nu numai a ideii și tendinței, ci și a dorinței și strădaniei pentru realizarea unității naționale.

În arta populară românească tricolorul nu apare ca motiv ornamental. Prezența lui, în arta populară transilvăneană și mai precis pe piesele din colecția secției de etnografie a Muzeului județean Arad, capătă valoare de simbol; ori simbolul este prin definiție o modalitate de exprimare a unui concept.

Colecția de artă populară a muzeului nostru păstrează numeroase piese de port popular și de țesături, de o realizare artistică deosebită, în care mîinile măiestre ale harnicelor românce, zăbovind printre fire, au țesut cele trei culori — semn al dragostei de țară și de neam.

În cele ce urmează vom prezenta doar cîteva dintre zecile de piese în care găsim tricolorul.

Ștergarele și fețele de masă precum și cuverturile de pat alcătuiesc una din cele mai vaste, mai bogate categorii a textilelor populare românești; acestea, pe lângă faptul că au funcție utilitară, mai au și funcție decorativă, fiind folosite la ornamentarea interiorului locuinței țărănești.

Ștergarele, prin albul fondului și tonalitatea fierbinte a ornamentației în care predomină culoarea roșie, dau viață casei țărănești.

Colecția de ștergare cuprinde exemplare de pe Valea Crișului Alb și afluenții săi, precum și de pe Valea Mureșului inferior. Unitare prin formă (toate au formă dreptunghiulară) și prin cromatică, majoritatea fiind ornamentate în roșu, negru și alb, ele se deosebesc, prin motivele ornamentale. În ornamentica ștergarelor din zona Ineu, Hășmaș predomină geometrismul motivelor, iar pe Valea Mureșului inferior — vrîstele dispuse paralel, în culori alternative. Toate au ornamentația dispusă la cele două capete, terminîndu-se cu „ciucuri“ (franjuri) sau cu „cipcă“ (dantelă) croșetată de femei.

Apariția galbenului și albastrului alături de roșu, alb și negru, culori de bază în cromatica ștergarelor românești, o considerăm voită nu întâmplătoare.

În ștergarele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cele trei culori sînt dispersate în interiorul culorilor de bază; de multe ori formează grupaje

⁸ *Tribuna poporului*, 12 mai, 1901,

⁹ *Tribuna poporului*, 10 februarie, 1912.

în interiorul motivului geometric ornamental. Astfel de situații întâlnim la ștergarele din zona Ineu, Hășmaș, Groșeni etc.

În unele ștergare, de pe Valea Mureșului (zona Săvirșin) și din Țara Zărandului (Hălmăgel), tricolorul apare ca motiv independent sub formă de vergi transversale care încadrează motivul de bază al piesei. Din aceeași zonă avem ștergare în care tricolorul apare în interiorul motivului de bază, tot sub formă de vergi transversale, sau apare atît independent cît și intercalat. Ștergarele țesute în satul Secusigiu prezintă la capete franjuri tricolore. O informatoare din satul mai sus amintit ne destăinuia că pentru derutarea autorităților de multe ori albastrul-azuriu din tricolor era înlocuit cu albastru-închis, apropiat de negru¹⁰.

Masa și patul, două din piesele tradiționale de mobilier țărănesc, sînt puncte care concentrează asupra lor intensitatea maximă de culoare și ornamentică. Fețele de masă și lipideiele de bumbac care acopereau patul sînt ornamentate cu aceleași motive geometrice, dispuse în vergi transversale sau longitudinale pe toată suprafața țesăturii sau numai la capete.

Bogăția ornamentală se accentuează prin folosirea unei game cromatice vii în interiorul căreia se individualizează tricolorul dispus la fel ca la ștergare. De asemenea îl găsim frumos reprezentat în dantela unei fețe de masă din satul Somoșceș — dantelă care încheie lații de pînză între ei. Disponerea pe fondul alb al dantelei, în benzi paralele, a culorilor roșii și albastre, încadrînd între ele galbenul sub forma a două pete de culoare, accentuiază armonia și vioiciunea piesei.

Portul popular, parte integrantă a culturii populare românești, constituie un document viu al trecutului, care, dăinuind peste veacuri, a transmis generațiilor mesajul unei creații autentice cu un conținut propriu specific, cu o puternică amprentă de originalitate, manifestată în formă, ornamentică și cromatică.

Portul popular din județul Arad este variat, conturîndu-se deosebiri zonale în funcție de caracterul etnic, de evoluția istorică a poporului, în funcție de tradiții, de condițiile social-economice, geografice, climatice diferite, dintr-o parte sau alta a județului; s-au diferențiat astfel următoarele zone¹¹: Cîmpia Aradului, Țara Zărandului, Podișul Lipovei, Lunca și dealurile Mureșului inferior.

Cu toate diferențierile zonale existente, portul popular al județului își păstrează unitatea prin: piesele componente tradiționale, tehnica de ornamentare, motivele ornamenticii (geometrice, florale) precum și locul dispunerii acestora din urmă etc. Deosebirile zonale pronunțate există din punct de vedere al aspectului cromatic.

Dacă în cîmpia Aradului — subzona Ineu — cromatică este deosebit de vie, de strălucitoare, predominînd culoarea roșie, în cromatică de pe Valea Mureșului, negrul conferă costumului o notă accentuată de subrie-

¹⁰ Informatoare: Sofia Floca, 85 ani, Secusigiu, nr. 263.

¹¹ Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, Editura de stat didactică și pedagogică, 1959, p. 17—18.

tate și în același timp eleganță. Albul și albastrul îl găsim în piesele de port popular din subzona Gurahonț.

În aceste zone locuite de populație românească, tricolorul este reprezentat cu multă măiestrie artistică și în piesele de port popular, precum l-am găsit prezent și în textilele de interior. Cercetînd colecția de artă populară din muzeul nostru, am avut ocazia să descoperim tricolorul în următoarele categorii de piese de port popular :

- cămăși femeiești,
- cămăși bărbătești,
- laibăre
- cojoace,
- sumane,
- podoabe de cap, precum și la cele de la gît,
- briie.

Piesele care alcătuiesc costumele populare, femeiești și bărbătești, din zona Ineu, caracterizate printr-o realizare artistică deosebită, formează un ansamblu armonios care îmbină frumosul cu utilul. În aceste costume culorile tricolorului românesc apar reprezentate în interiorul motifelor care ornamează mînecele cămășilor femeiești din Șicula, Cermei, Bocsig, Chereluș sau apare sub formă de franjuri la cîrpele de încins (numite și zadii) și la cotul de după cap, conferind costumului un plus de frumusețe, stîrnind admirația celor din jur. Semnificative în acest sens sînt versurile publicate într-unul din ziarele arădene de la sfîrșitul secolului al XIX-lea :

„Țucu-ți gura fată mare
Poartă-ți colorile tale
Că ești dragă la feciori
Cînd te-mbraci în trei colori“¹².

În aceeași zonă, tricolorul era purtat în zilele de sărbătoare de către fetele și femeile tinere, sub formă de panglică, cu care se încingeau peste piept, în diagonală, precum și la briu. La Șicula este aplicată panglica tricoloră de jur-împrejurul baticurilor cu care se legau femeile tinere peste conciu caracteristic acestei zone și la cununile purtate de fete duminica la horă, unde feciorii improvizau versuri de genul acestora de mai jos :

„Foaie verde de pe luncă
Dragă mi-e fata romîncă
Că se-mbracă tot cu flori
Și panglică-n trei colori“¹³.

Spre deosebire de alte părți ale județului nostru, zona Ineului se caracterizează printr-o ornamentație bogată și în cazul costumului popular bărbătesc. Cămășa, piesă componentă a costumului, este ornamentată la umerițe, guler și pumnari. De o parte și de alta a deschizăturii din față a cămășii sînt cusuți nasturi colorați în culorile roșu, galben și albastru.

¹² *Poezii populare*, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 217.

¹³ *Idem*.

Izmelele sînt ornamentate în partea de jos în culorile caracteristice zonei.

Mai sobră, cu „tăblii“ cusute în negru, ornamentația spăcelului (cămașa femeiască) din Valea Mureșului inferior este înviorată prin introducerea celor trei culori de un efect cromatic deosebit.

Dar nu numai pe aceste piese putem găsi tricolorul. Numeroase cojoace femeiești și bărbătești din colecția muzeului nostru, laibăre, sumane sînt mărturii și dovezi certe ale existenței tricolorului în portul popular românesc din județul nostru. Îl admirăm pe cojoacele bărbătești din Secusigiu, Săvirșin, pe cojoacele femeiești din Șicula, Mocrea. Pe unele laibăre din Șicula îl găsim cu rol decorativ pe negrul de bază, la butoniere, de jur-împrejurul piesei, la buzunare și la guler. Ce este însă mai interesant, este faptul că pe aceste piese tricolorul este aplicat în partea interioară la fiecare din cele două buzunare de la piept, în benzi late. Din relatările vîrstnicilor din localitate aflăm că de foarte multe ori laibărele se purtau pe dos pentru a scoate în evidență panglica tricoloră, manifestîndu-și astfel sentimentul patriotic și dorința care ardea în inimile tuturor românilor din această parte a țării.

Sumanul, piesă vestimentară de veche tradiție, este foarte răspîndit în județul nostru. Modul de ornamentare, amplexarea cîmpului ornamental, cromatica bogată sînt caracteristici ale pieselor create în această zonă.

Cîmpurile ornamentale sînt dispuse pe guler, pe mîneacă, pe „blana“ din față, pe piept, la locul de îmbinare a clinilor laterali pe buzunare și pe colțurile din față. În ornamentație se folosesc materiale ca: postavuri de diferite calități și culori, găitane, șinoare și lîncă.

Bogăția ornamentală a sumanului din zona Ineului, de la începutul secolului al XX-lea, este accentuată, în multe cazuri, prin aplicarea unor straturi de postav colorat uneori roșu, dar de nenumărate ori tricolor. Continuîndu-se tradiția, tricolorul apare pe șuba bărbătească din cîmpia și podgoria Aradului și după 1940. Îl găsim prezent pe o șubă din satul Mîsca, recent intrată în colecția de artă populară a muzeului nostru; aici apare ca „motiv“ independent deasupra clinilor laterali care lărgesc sumanul, precum și în cromatica lîncii din care este executată ornamentația.

Prin cercetarea răspîndirii tricolorului în arta populară arădeană am încercat să reconstituim cîteva pagini din istoria poporului nostru, întrucît tricolorul reprezintă simbolul luptei strămoșilor noștri și a biruinței lor în vremuri de restriște. Avînd în vedere folosirea tricolorului ca simbol în arta populară din județul nostru putem distinge două etape :

— prima situată înainte de 1918, cînd apare în special pe țesăturile de interior sau în părțile mai puțin vizibile ale pieselor de port popular;

— și a doua etapă, după 1918, cînd tricolorul apare individualizat atît în țesături, cît și în port.

Păstrat din generație în generație, în piese de o incontestabilă valoare artistică, tricolorul s-a transmis peste ani ca o flacără vie a unită-

Planșa I. Nevastă în portul popular din Ineu (jud. Arad).

Planșa II. Ștergar din Groșeni (jud. Arad).

Planșa III. Ștergar din Hălmăgel (jud. Arad).

Planșa IV. Laibăr bărbătesc din Șicula (jud. Arad).

Planșa V. Laibăr bărbătesc din Șicula (jud. Arad).

Planșa VI. Șubă bărbătească din Misca (jud. Arad).

ții noastre naționale care arde veșnic, luminînd calea întregului popor spre socialism și comunism. Sufletul și măiestria puse în arta populară românească sînt și vor rămîine vrednice de prețuire și încîntare pentru toți, căci „podoaba cea mai aleasă și mai mîndră între podoabele țării este poporul românesc — creatorul tuturor acestor frumuseți“.

LE TRICOLORE DANS LA COLLECTION D'ART POPULAIRE DU MUSÉE DU DÉPARTEMENT D'ARAD

L'ouvrage „Le tricolore dans la collection d'art populaire du Musée du département d'Arad“ essaie de reconstituer quelques pages de l'histoire de notre peuple parce que le tricolore roumain est le symbole de la lutte de nos ancêtres et de leur victoire dans des temps durs.

Les nombreux éléments de costume populaire et de tissus d'une réalisation artistique remarquable, conservés dans la collection de notre musée comprennent parmi leurs motifs ornementaux toutes les trois couleurs : rouge, jaune et bleu signe d'un grand amour de la patrie et du peuple.

Dans l'art populaire roumain le tricolore n'apparaît pas comme un motif ornemental, mais bien comme un symbole. Son apparition sur les costumes populaires de la Transylvanie ou sur les tissus d'intérieur à la fin du XIX-ème siècle et au début du XX-ème siècle nous prouve la pénétration dans la conscience du peuple non seulement de l'idée et de la tendance mais aussi du désir et de l'effort pour la conquête de l'indépendance nationale, pour la formation de l'État roumain unitaire.

CIRCULAȚIA ȘI TEMATICA ICOANELOR DE STICLĂ DE NICULA ÎN JUDEȚUL ARAD

GEORGE MANEA

În cuvîntarea sa academică „Elogiul satului românesc“ din anul 1937, Lucian Blaga, referindu-se la inepuizabilele forțe creatoare ale țărânimii noastre, vorbea despre : „orizonturile vaste ale creației populare în poezie, în artă, în credință, acea trăire care participă la totul, siguranța fără greș a creației, belșugul de subînțelesuri și de nuanțe, implicațiile de infinită rezonanță și însăși spontaneitatea neistovită a acestei creații“.

Între creațiile pomenite de Lucian Blaga erau incluse și icoanele pe sticlă, întruchipare a celei mai înalte forme estetice, de materializare a unor substraturi ancestrale, de exprimare spirituală a frumosului din lumea reală și din cea închipuită. Dintre icoanele pe sticlă transilvănene cele mai cunoscute sînt operele țăranilor, de cele mai multe ori anonimi, din satul Nicula. Contribuția țăranilor pictori de icoane de la Nicula este deosebit de complexă, înrîurirea lor asupra artei populare românești avînd mai multe fațete și manifestări variate. Acești țărani au meritul de a fi primii pictori de icoane pe sticlă din țara noastră. Arta lor, cu adînci rădăcini în tradițiile artistice românești, a constituit unul dintre mijloacele de conservare a tezaurului nostru național.

Circulația deosebită a icoanelor pe sticlă de Nicula se datorește, în primul rînd, împrejurării că școala de pictură de aici a fost cea mai veche și mai activă de-a lungul vremii, iar meșterii ei au fost iconari de seamă, cu renume și prin alte părți.

Larga răspîndire a icoanelor pe sticlă de la Nicula este acum unanim recunoscută. Se presupune că meșterii de la Nicula au dus în alte părți, în afara icoanelor niculene, și icoane de-ale consătenilor lor plecați din locul de baștină și așezați în sudul Transilvaniei, unde întemeiaseră noi școli de pictură populară pe sticlă. Ipoteza este valabilă pentru cei care transportau icoane din Țara Românească și Banat. În Moldova sau în Ungaria, adică în părțile ungurene (Arad, Bihor, Satu Mare), iconarii de la Nicula duceau doar icoane create în satul lor, fiindu-le mai aproape¹.

Deoarece icoanele Niculei au avut o largă răspîndire, să încercăm să surprindem drumul unor iconari sau al unor negustori de icoane de la Nicula.

Un moșneag din Nicula, Ion Fetke, de 81 ani, de meserie vînzător de icoane, mărturisea că înainte cu 40 de ani a umblat pînă la Seghe-

---

¹ Ion Apostol Popescu, *Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula*, București, 1969, p. 128.

din, iar mai de curînd, după primul război mondial, pe la Turnu-Roșu, pe la Dunăre și prin Banat².

În anii 1860—1861 erau înregistrați la Mănăstirea Cornet, județul Vilcea, aflați în trecere pentru vînzarea icoanelor, 44 de iconari transilvăneni, pe care îi presupunem a fi în majoritate din Nicula. Condica mănăstirii menționează : „1860. Ivan Grigore Cuja, iconar din Transilvania, 14 persoane, iunie 4—5. S. Grigore, cu 6 tovarăși ai săi, iconari din Austria, merge în țară (în Țara Românească, n.n.) cu icoane de vînzare. 30 septembrie. 1 octombrie, Samuil cu 4 tovarăși vine din Austria din satul Gherla de la Mănăstirea Sfîntului Nicolae, iconari, și merge cu icoane de vînzare. 28—30 noiembrie. Martin Iosif cu 6 tovarăși iconari vine din Austria și merge prin țară cu icoane de vînzare. Noiembrie 28—30, 1861. Samuil Gavril, cu 9 tovarăși, pe jos din Transilvania, merge în țară cu icoane. Martie 1—2⁴³.

Textul precizează o singură localitate transilvăneană, Gherla, dar bănuim că iconarii nu erau doar din acel centru, ci mai degrabă din centrul cel mai productiv și cel mai vestit, Nicula.

În gospodăria lui Gheorghe Chifor, din Nicula, se mai păstrează poate ultimul „coș de icoane“, lucrat din scîndură de brad, asemănător celor cu care umblă în spinare și azi unii geamgii, prin orașele noastre. Fragila marfă se clădea față în față în acest coș, strînsă cu frînghii de fuior, trecute prin cele patru găuri ale coșului. Cu coșul în spinare, vînzătorii plecau pe jos, ducîndu-și marfa, mai ales, în Bihor, Arad, Maramureș, Oaș, Sălaj, dar și în sudul Transilvaniei și chiar dincolo de munți, în Țara Românească și Moldova. De obicei, într-un coș se încărcau două „șucuri“ (de la germanul Schock). Zece icoane de format mare sau 30 de icoane de format mic, alcătuiau un șuc. Sarcina cîntărea vreo 30—35 de kg., coșul gol avînd 6—7 kg. Icoanele mari se vindeau cu 2 coroane bucata, iar cele mici cu 50 de fileri sau 25 de creițari. Iconarii le dădeau însă mai bucuros pe „haine“ (se înțelege postav și pînză), pe ștergare, saci, dar niciodată pe bucate⁴.

În alte cazuri, iconarii sau negustorii de icoane transportau icoanele în „șucuri“ de cîte 12,8 sau 4. Maria Fetke Marian povestea despre Maria Chifor că „Bătrîna a lucrat mult și i se duceau icoanele în șucuri, atît la cîmpie cît și pînă la Maramureș și Brașău, unde-s tare cătate. Ba veneau de la Maramureș să ceară să le facă tot mai multe icoane pe sticlă. Tot așa erau căutați Ștefan Feur, ce-l făcea de tătă frumusețea pe Sîntu Gheorghe, și lelea Jenica Măximoaia, care nume bun și vestit avea. Venea de departe la ei“⁵.

Observăm că pe lîngă transportul iconarilor de la Nicula spre dife-

² *Idem*, p. 125, după Ion Mușlea, *Pictura pe sticlă la românii din Scheii-Brașovului*, în „Țara Birsei“, nr. 1, 1929, p. 38.

³ Ștefan Meteș, *Biserica Ortodoxă Română*, anul LXXXII, nr. 7—8, iulie—august 1964, București, p. 758.

⁴ Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, București, 1975, p. 49—50.

⁵ Ion Apostol Popescu, *op. cit.*, p. 126.

rite ținuturi românești, era și drumul invers al celor interesați în cum-părarea icoanelor pe sticlă, care se deplasau din locurile natale spre Nicula.

O altă modalitate de circulație a icoanelor pe sticlă de Nicula se realiza cu ajutorul pelerinajelor la Mănăstirea din localitate. La Nicula mergea mulțime de oameni din Sătmăr (Satu Mare) Maramureș, Turda, din părțile moților și ale Tîrnavelor pînă spre Făgăraș⁶.

Un document de prin anii 1759—1776 de la Arhivele Statului, filiala Oradea, ne dezvăluie o situație edificatoare în privința circulației icoanelor pe sticlă din Nicula. Documentul, o cerere, nedată, adresată lui Adam Patachich, comitele suprem al Bihorului și episcop latin. Pictorii „Constantinus-Muntyan“ împreună cu doi tovarăși se plîng că sînt arestați de 49 de zile și se găsesc în lanțuri grele, deși au pasuale din comitatul lor ca să poată veni aici și să-și desfacă icoanele. În drumul lor s-au prezentat la toate oficiile de vamă (tricesimale), care le-au asigurat vînzarea liberă a icoanelor prin toate comitatele. Arestarea lor, din partea unui jurat al comitatului Bihor, se datorește presupunerii aceluia că ar fi „învățați valahi sau schismatici“ (studiosi Valachici vel vero schismatici), ceea ce nu corespunde adevărului fiindcă ei pot aduce ca martori oaspeți din Oradea, care să mărturisească despre locurile lor de origine și despre meșteșugul lor. Desfacerea icoanelor au exercitat-o și în anii trecuți. Îl roagă pe Adam Patachich, ca în dubla calitate de comite suprem și episcop, să-i elibereze din închisoare ca să nu piară de foame. Adam Patachich a stat în Oradea între anii 1759—1776, prin urmare venirea celor trei pictori de icoane la Oradea a avut loc în această perioadă⁷. Credem că cei trei iconari erau de la Nicula, care în perioada respectivă era un centru, și poate singurul centru de iconari din Transilvania.

Mult mai tîrziu, în anul 1891, satul Nicula avea 46 de negustori de icoane⁸, ceea ce considerăm că reprezenta perioada de maximă înflorire a vînzării de icoane.

În județul Arad s-au răspîndit numeroase icoane pe sticlă atît din centrele transilvănene, cît și din cele bănățene. Acestea au pătruns în special prin negustorii de icoane, prin intermediul pelerinajelor la diferite mănăstiri, dar și prin iconarii înșiși, care își vindeau și ei produsele.

În afară de icoanele pe sticlă de Nicula, centrul de iconari cel mai vechi din Transilvania, pe teritoriul județului Arad au pătruns icoane maramureșene, bănățene, icoane de Gherla, și doar la colecționari și colecții oficiale se găsesc icoane din alte centre: Făgăraș, Iernuțeni, Laz, Lancrăm, Mărginimea Sibiului, Maierii Albei-Iulia, din Țara Oltului, Bihor etc.

⁶ *Ibidem*.

⁷ A.S.O., fond Episcopia gr. cat. de Oradea, dos. nr. 573, după Virgil Maxim și Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, Biharea, 1974, p. 66.

⁸ C. Petranu, *L'art roumain de Transylvanie*, articol apărut în „La Transylvanie“, București, 1938, p. 506.

Dintre toate centrele transilvănene în casele țăranilor români de pe meleagurile arădene au pătruns în mare majoritate icoanele pe sticlă realizate în centrul de la Nicula, de altfel și cel mai productiv centru. Folosite în organizarea interiorului țăranesc, împreună cu ștergare și bli-de, ofereau din punct de vedere cromatic pete de culoare care se armonizau cu cele ale textilelor sau țesăturilor etalate.

Icoanele pe sticlă de Nicula au circulat în întreg județul Arad, cu ponderea cea mai mare pe Valea Crișului Alb, unde s-au păstrat și în numărul cel mai mare. Din declarațiile depuse la Oficiul județean Arad pentru patrimoniul cultural național rezultă aria de răspândire a acestor icoane în zona Zarandului, zonă cu cea mai mare densitate în această privință. Localitățile Iercoșeni, Camna, Craiva, Coroi, Cărand, Archiș, Se-liștea, Agrișul Mic, Chișlaca, Beliu, Bocsig, Ineu, Livada, Buteni, Hălma-giu, Mădrigești, Stoinesti, Buhani, Ignești, Laz, Lazuri, Șiad, Răpsig, Ciun-tești, Berechiu, Groșeni sînt cele care oferă numărul cel mai însemnat de icoane pe sticlă de la Nicula, care pînă în prezent se ridică la 137. Ele au fost și în celelalte sate, dar ori s-au distrus, ori au fost achiziționate de muzee și colecționari particulari⁹.

Dintre colecțiile oficiale se impun cele de la Muzeul județean Arad și de la Mănăstirea Sfîntul Simion Stîlpnicul din Arad-Gai, care dețin în cea mai mare parte icoane pe sticlă de la Nicula.

Pe Valea Mureșului de Jos, icoanele pe sticlă de la Nicula au ajuns în frecvență mai mică, în schimb procentajul cel mai mare îl dețin icoanele pe sticlă dintr-un centru arădean precum și cele bănățene. Despre existența unui centru de iconari din județul Arad nu s-a pomenit pînă acum, descrierea stilistică și analiza icoanelor realizate de el formînd obiectul unui alt studiu al nostru.

În continuare vom prezenta tematica icoanelor de Nicula din arealul arădean, insistînd asupra unor icoane care reprezintă valori deosebite, prin raritatea înfățișării iconografice.

În tematica icoanelor vechi din acest centru predomină reprezentarea Maicii Domnului, imagini ale ciclului cristologic, portrete ale sfinților. De cele mai multe ori Maica Domnului este înfățișată cu pruncul în brațe, ca un omagiu adus icoanei Mariei cu pruncul, pictată pe lemn de preotul Luca din Iclodul Mare, icoană „miraculoasă“ care a lăcrimat în biserica satului Nicula. Icoane vechi reprezintă „Nașterea Precistei“, „Bunavestire“, „Intrarea în biserică“, „Adormirea Maicii Domnului“, „Maica Domnului îndurerată“. În desfășurarea ciclului cristologic „Nașterea“ se întilnește în mai multe variante compoziționale, unele mai naive, altele mai elaborate, cu influențe apusene. „Tăierea împrejur“ și „Stretenia“ sînt teme rare, găsite numai la icoanele vechi, pe cînd „Botezul“, „Cina cea de taină“, „Răstignirea“, „Prohodul“, „Învierea“, sînt teme foarte

---

⁹ Această din urmă categorie este reprezentată pînă la ora actuală de următorii: Sever Săsărman, Felician Gavrișiu, Dezideriu Kelemen, David Mureșan (Ususău, comuna Dorgoș), Corneliu Bîrsan (Sebiș), Ovidiu Cornea etc. Pe lîngă aceștia mai sînt și alți deținători, fără să fie colecționari.

frecvente ale iconarilor Niculei. „Ziua Crucii“, „Schimbarea la față“, „Pogorîrea Sfântului Duh“, „Intrarea în Ierusalim“, „Isus rugîndu-se pe Muntele Măslinilor“, sînt teme mai puțin obișnuite. „Isus cu vița de vie“ este mai dogmatic reprezentat la Nicula, unde Isus stă în picioare pe lepedea mormîntului său, din care se înalță. Un subiect mult îndrăgit de niculeni este „Masa Raiului“. Dintre sfinți, de mare căutare pentru meșterii iconari de la Nicula, au fost Gheorghe, Nicolae, Paraschiva, Constantin și Elena, precum și arhanghelii Mihail și Gavril.

Cele mai interesante icoane de Nicula, cercetate pînă în prezent, sînt cele de la Archiș, Săliște, Craiva, Groșeni și Camna, precum și din Colecția de obiecte bisericești de la Mănăstirea Sfîntul Simion Stîlpticul. În continuare vom prezenta cîteva dintre acestea.

Icoana pe sticlă „Tăierea împrejur“, a Bisericii ort. rom. din Archiș, icoană din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu dimensiunile 30x25 cm., înfățișează, de la stînga la dreapta pe: Maria, Iosif, pruncul Isus și marele preot. Maria poartă maforion roșu căptușit cu verde, mantie roșie, tunică albastră și verde, nimb din foiță de aur. Iosif cu mantie roșie, nimb din foiță de aur. Pruncul Isus, fără veșminte, cu trupul colorat cu alb-gri, cu nimb din foiță de aur, binecuvîntează cu mîna stîngă. Isus este amplasat peste masa altarului colorată cu alb-gri și cu verde. Marele preot, cu mantie roșie și bonetă roșie, are în mîna stîngă cuțit albastru. Fondul în partea de sus este galben ocru, pe care sînt frunze verzi. Nimburile se continuă cu foiță de aur pînă la boneta marelui preot. Fondul în partea de jos este albastru cobalt. Toată scena este încadrată pe trei laturi cu chenar roșu englez, cu motivul frîngiei alb. În partea stîngă, sus, draperie de culoare alb-gri. Inscripția „Stretenia“ pe fondul galben-ocru, deasupra nimburilor. Deși scena reprezentată este „Tăierea împrejur“, iconarul a trecut inscripția „Stretenia“, adică Întîmpinarea Domnului sau prezentarea lui Isus la templu. Icoana este remarcabilă din punct de vedere artistic, înfățișînd o scenă rară din ciclul cristologic, caracteristică pentru vechile icoane de Nicula.

Icoana pe sticlă „Pogorîrea Duhului Sfînt“, din aceeași biserică, icoană din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea, cu dimensiunile 27,5x22 cm., înfățișează pe Maria în centru, cu mîinile încrucișate pe piept, cu maforion verde, mantie roșie, tunică verde, nimb din foiță de aur. Pe maforion este desenată o stea, iar obrajii Mariei sînt valorăți cu roz. Maria este înconjurată de cei 12 apostoli, fiind vizibile șase chipuri pictate cu roz. Apostolii poartă mantii roșii și tunici verzi. Cei șase apostoli au nimburi din foiță de aur, iar ceilalți șase apostoli sînt reprezentați doar prin nimburi din foiță de aur. În partea de sus, deasupra personajelor, Duhul Sfînt în chip de porumbel, încadrat de nori albi cu dungi roșii pe fond ocru. Fondul general este albastru. Inscripția „Pogorîrea Ducul Icu“, cu litere chirilice, este amplasată de o parte și de alta a norilor, deasupra personajelor. Icoana, cu bune însușiri artistice, reprezintă o temă mai puțin obișnuită a centrului de iconari de la Nicula.

Icoana pe sticlă „Sf. Treime“, a Bisericii ort. române din Seliște,

comuna Cărand, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea, cu dimensiunile 35,5x29,5 cm. Sf. Treime reprezintă pe Isus în partea stîngă și Dumnezeu Tatăl în partea dreaptă, iar sus doi porumbei, fapt cu totul neobișnuit în iconografia temei. Isus ține în mîna dreaptă cruce lungă din foiță de aur și are veșminte colorate cu roșu, iar mînele cu verde. În jurul capului poartă nimb din foiță de aur. Dumnezeu-Tatăl poartă veșminte la fel, nimb triunghiular din foiță de aur, ține în mîna dreaptă sceptor colorat cu roșu și verde. Personajele sînt amplasate pe un fond albastru, iar deasupra nimburilor galben. Scenea este încadrată de o acoladă pe care sînt așezați simetric, față în față, din profil, doi porumbei albi-gri. De acoladă sînt lipite frunze și struguri. Icoana are sub struguri inscripția neinteligibilă „Un Toini“, cu litere chirilice. Icoana este deosebită din punct de vedere artistic, într-o tratare unică a Sfintei Treimi de către iconarii centrului de la Nicula. În vîrfurile acoladei „o limbă de foc“ care înlocuiește Duhul Sfînt, împreună cu cei doi porumbei.

Icoana pe sticlă „Prohodul lui Isus“, a Bisericii ort. rom. din Archiș, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu dimensiunile 27x22,5 cm., reduce reprezentarea obișnuită la trei personaje: Maria în centru, Iosif în stînga și o mironosiță în dreapta. Maria poartă maforion verde, mantie verde ocră, nimb de foiță de aur și are mîinile încrucișate pe piept. Iosif cu plete negre, poartă mantie roșie cu mînele verzi, tunică verde și nimb din foiță de aur. Mironosița poartă maforion verde, mantie roșie și nimb din foiță de aur. În partea de jos, Isus cu eșarfă verde în jurul mijlocului are corpul colorat alb-gri și este plasat pe un fond de aceeași culoare. În spatele Mariei se profilează crucea de culoare roșie încadrată de zone galben ocră pe fond alb-gri. Isus are nimb din foiță de aur. Inscripția „Prohodul lui XC“, cu litere chirilice, este amplasată deasupra brațului transversal al crucii. Icoana, remarcabilă din punct de vedere artistic, înfățișează o temă frecventă și caracteristică centrului de iconari de la Nicula.

Icoana pe sticlă „Botezul lui Isus“, de la Biserica ort. rom. din Archiș, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, reprezintă pe Isus în apa Iordanului, între înger, în partea stîngă, și Sf. Ioan Botezătorul, în dreapta, iar deasupra lor Duhul Sfînt în chip de porumbel. Isus cu mîinile încrucișate pe piept are în jurul mijlocului eșarfă verde și în jurul capului nimb din foiță de aur. Sf. Ioan Botezătorul cu crucea în mîna stîngă, botează cu dreapta, înveșmîntat cu mantie roșie, tunică verde, în jurul capului nimb din foiță de aur. Îngerul, cu aripi verzi, poartă mantie roșie și nimb din foiță de aur. Duhul Sfînt în chip de porumbel, colorat cu verde, este înconjurat de nori. Fondul, galben în partea de sus, este mărginit de chenarul roșu cu motivul frînghiei alb. Inscripția „Botez lui Isus“, cu litere chirilice, este plasată deasupra lui Isus. Icoana, cu certe calități artistice, face parte dintre reprezentările vechi ale centrului de iconari de la Nicula, cadrul cu motivul frînghiei fiind o dovadă în acest sens.

Icoana pe sticlă „Bunavestire“, de la Biserica ort. rom. Selișteea, co-

muna Cărand, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu dimensiunile 31x26 cm., înfățișează momentul vestirii Mariei de către arhanghelul reprezentat cu aripi verzi, cu mantie roșie și nimb din foiță de aur, arătând cu mâna stângă spre Duhul Sfânt. În partea dreaptă Maria cu maforion roșu și verde, mantie roșie, tunică verde, nimb din foiță de aur. Între arhanghelul Gavril și Maria, pe fondul galben-ocru, un pupitru cu o carte deschisă. Sus, în stînga, Duhul Sfânt, reprezentat sub formă de porumbel de culoare verde, între nori alb-gri. Scena este mărginită, pe trei laturi, de vechiul cadru, colorat cu ocru, pe care este amplasat motivul frînghieii cu roșu. Inscripția „Culusotrite“, fără înțeles, în cartus alb-gri, în partea dreaptă, deasupra nimbului Mariei.

Icoana pe sticlă „Sf. Nicolae“, de la Biserica ort. rom. din Selișteea, comuna Cărand, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu dimensiunile 33x28,5 cm, îl înfățișează pe Sfântul Nicolae cu veșminte de mare arhereu: felon roșu, omofor verde, mitră roșie cu foiță de aur. El binecuvîntează cu dreapta, iar în mâna stîngă ține evanghelia de culoare albă cu cadru din foiță de aur. Chipul sfintului colorat cu alb-gri este încadrat de păr și barbă gri. Fondul este colorat cu albastru cobalt și verde oliv, pe care sînt pictate motive vegetale de culoare roșie în partea de sus și verde în partea de jos. Portretul sfintului este încadrat de străvechiul chenar cu motivul frînghieii. Particularitatea icoanei este dată de existența unui dublu chenar, unul interior verde cu frînghie neagră și altul exterior colorat cu roșu cu motivul frînghieii alb. În exteriorul chenarelor cadrul albastru cobalt. Felonul roșu este căptușit cu verde, iar în jurul capului nimb din foiță de aur. În interiorul chenarelor, deasupra sfintului, de o parte și de alta a nimbului, inscripția „S. Nicolae“, cu litere chirilice.

Icoana pe sticlă „Sf. Petru și Pavel“, de la Biserica ort. rom. Archiș, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cu dimensiunile 28x22 cm., reprezintă, în stînga, pe Sf. Petru cu mantie roșie căptușită cu verde și cu nimb din foiță de aur, ține în mâna dreaptă cheile din foiță de aur. În dreapta Sf. Pavel, cu mantie roșie, tunică verde, nimb din foiță de aur, ține în mâna stîngă sabie din foiță de aur. Sfinții susțin o biserică din foiță de aur cu turn verde. Chipurile sînt colorate cu alb-gri. Fondul în partea de sus colorat cu albastru, iar terenul este pictat cu verde, pe care sînt amplasate elemente de vegetație, desenate cu negru. Scena este mărginită de obișnuitul chenar roșu cu motivul frînghieii trasat cu alb. Deasupra nimburilor, pe fondul albastru inscripția „Petre Pavealui“, cu litere chirilice.

Icoana pe sticlă „Sf. Gheorghe“, de la Biserica ort. rom. din Archiș din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu dimensiunile 31x25,5 cm, îl înfățișează pe sfînt, călare pe un cal alb, cu veșminte militare: tunică lungă roșie, pantalon albastru cobalt, pelerină verde, cizme negre, coif roșu, nimb din foiță de aur. Sfîntul înfige sulița, terminată cu cruce, în balaurul colorat cu brun. Sulița este din foiță de aur. Ea este ținută cu mâna stîngă, iar cu mâna dreaptă Sf. Gheorghe ține friul. Fondul în partea de sus este galben ocru, pe care sînt amplasate ornamente vegetale verzi

în stînga și roșii în dreapta. Acest fond este mărginit de chenar pe trei laturi cu motivul frînghieii alb pe ocră. Sub cal fond roșu, în stînga calului fond albastru cobalt, iar terenul ușor vălurit format din benzi colorate cu galben și alb. Calul este orientat spre stînga. Balaurul de culoare verde are coada încolăcită pe după un picior al calului. În stînga, sus, pe fondul galben, inscripția „S. Georgie“, cu litere chirilice.

Icoana pe sticlă „Sf. Trei Ierarhi“, de la Biserica ort. rom. din Groșeni, comuna Archiș, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu dimensiunile 23x18 cm. (fără ramă), îi înfățișează pe cei trei ierarhi : Vasile, Grigore și Ioan, cu nimburi din foiță de aur, cu mantii roșii, omofoare de culoare verde cu cruci negre. Vasile ține în mîna dreaptă carte, Grigore ține în mîna dreaptă cruce din foiță de aur și binecuvîntează cu stînga, Ioan ține carte în mîna stîngă și binecuvîntează cu mîna dreaptă. Pletele ierarhilor sînt negre maronii, iar bărbile gri. La obraji prin pensulație cu roz s-au realizat pete de culoare care conferă farmec sfinților. Inscripția nu are înțeles. Icoana este remarcabilă din punct de vedere artistic și prezintă o temă rară a centrului de iconari de la Nicula.

Din aceeași biserică, icoana pe sticlă „Intrarea în Ierusalim“, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu dimensiunile 23x18 cm. (fără ramă), îl înfățișează pe Isus pe asin, care seamănă de fapt cu un cal. Isus poartă mantie roșie cu mîneci verzi și nimb din foiță de aur. Isus este reprezentat foarte curios de către iconar, el fiind parcă dincolo de cal și nu călare pe el. În stînga calului trei personaje dintre care două se disting. Ele sînt cu veșminte roșii și mîneci verzi. Fondul în treimea de sus, din partea stîngă, este din foiță de aur, iar în partea dreaptă de culoare verde. Sub cal o zonă de un roșu pal. Inscripția nu are înțeles. Icoană deosebită nu numai prin vechime, dar și prin calitățile picturale, care înfățișează o temă mai rară, ceea ce îi conferă valoare remarcabilă.

Din aceeași biserică, icoana pe sticlă „Sfîntul Gheorghe“, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, îl reprezintă pe sfînt călare pe un cal cenușiu, înveșmîntat în roșu, coif roșu, nimb din foiță de aur. Ține cu ambele mîini sulita din foiță de aur, cu care omoară balaurul de culoare roșie. Chipul sfîntului valorat la obraji cu roz, este încadrat de plete negre lăsate pe spate. Fondul din treimea de sus este din foiță de aur, iar în rest este roșu. Sub cal o zonă de albastru. De jur împrejur un chenar a cărui latură de sus este colorată cu alb, iar cele două laterale cu roșu pal, în partea superioară și de o nuanță mai intensă în partea inferioară. În partea dreaptă, sus, o floare cu patru petale. Inscripția „Stul Gorgg“, cu litere chirilice, cu excepția ultimei litere, este plasată pe latura albă a chenarului. O mențiune specială se cuvine asupra organizării componenționale a icoanei. Astfel, bustul sfîntului este supradimensionat față de cal, care este într-o poziție rigidă, parcă ar fi din lemn.

Icoana de sticlă „Isus Învățător“, de la Biserica ort. rom. din Camna, comuna Șilindia, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu dimensiunile de 50x38 cm., îl înfățișează pe Isus cu felon roșu, tunică colorată cu verde la mîneacă și albastru ceruleum la piept, cu o bordură din foiță de aur la gît. Isus binecuvîntează cu mîna dreaptă și ține carte cu mîna

stîngă. Chipul, colorat cu alb, este încadrat de plete maro, barbă despicată, iar ochii mari negri, cu umbre maronii. În jurul capului nimb din foiță de aur. Pe fondul albastru ceruleum, în stînga și dreapta, două biserici, în jurul cărora sînt flori roșii cu frunze galbene, verzi, albastre.

Din aceeași biserică, icoana pe sticlă „Judecata de apoi“, probabil de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea, cu dimensiunile 40,5x35 cm., într-o compoziție amplă, înfățișează tema, avîndu-l în centrul compoziției pe Isus cu veșminte roșii, cu mînci verzi, într-un medalion galben-ocru, conturat cu verde. În registrul de sus doi îngerii cu aripi verzi, cu veșminte roșii, încadrînd ochiul lui Dumnezeu, pe un fond albastru vînat, iar în dreapta brun. În registrul doi, încadrîndu-l pe Isus, patru personaje : Maria, împreună cu apostoli și proci. Dedesubtul lui Isus, doi îngerii cu trîmbițe și între ei cîntarul dreptății din foiță de aur. Sub cîntar, pe fond roșu, morții care învie, în dreapta gura balaurului, care aduce cu o balenă, de culoare neagră, din care iese un corp. Deasupra balaurului Moise cu tablele legii în mîna stîngă. În partea stîngă, pe fond maro, o floare roșie. Personajele, în afară de cei păcătoși, cu nimburi din foiță de aur.

Din aceeași biserică, icoana pe sticlă „Cina cea de taină“, probabil din prima jumătate a secolului al XIX-lea, înfățișează tema, avînd 7 personaje dispuse în dosul unei mese dreptunghiulare. Isus, încadrat de apostoli, poartă mantie roșie, cărămizie, încins cu brîu verde, binecuvîntează cu stînga, iar mîna dreaptă o ține pe masă pe un obiect. Apostolii au veșminte roșii cărămizii, unii cu mînci verzi. Toate personajele au nimburi din foiță de aur. Masa este colorată cu albastru cobalt, cu marginile verzi. Personajele sînt amplasate pe fond galben, iar deasupra fondul este colorat cu albastru cobalt. Scena este încadrată de flori de culoare roșie cu frunze verzi. În partea de jos, de-a lungul mesei, o bandă de flori roșii cu fruze verzi pe fond alb. Inscricția, fără înțeles, este plasată deasupra personajelor, pe fondul albastru cobalt.

Tot din această biserică, icoana pe sticlă „Sf. Dumitru“, din secolul al XIX-lea, cu dimensiunile 31x27 cm., îl prezintă pe Sf. Dumitru cu mantie roșie, nimb din foiță de aur, cu păr lăsat în plete pe spate, de culoare brună. Chipul pictat cu alb este accentuat de ochii mari negri. Ține în mîna dreaptă crucea și în mîna stîngă buzduganul. Pe fondul albastru, în partea de sus și galben ocru, în partea de jos, sînt pictate flori roșii cu frunze verzi. Inscricția „Dumitru“, deoparte și de alta a nimbului sfîntului.

Icoana pe sticlă „Constantin și Elena“, de la punctul muzeal din Hăl-magiu, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu dimensiunile de 34,5x28 cm., îl prezintă pe Constantin în partea stîngă, cu mantie roșie, tunică verde, coroană roșie, nimb din foiță de aur și pe Elena, în partea dreaptă, cu maforion verde, mantie roșie, tunică verde. Constantin ține în mîna dreaptă glob și frunze, iar cu mîna stîngă susține crucea din foiță de aur cu motivul brad de culoare neagră. Elena sprijină aceeași cruce cu mîna dreaptă. Fondul este albastru cobalt, iar sub brațul transversal al crucii galben ocru. De jur împrejur, un chenar gri cu ușoare

pensulații de verde. Inscripția „Costin cu Eanl“, cu litere chirilice, este plasată în partea de sus a icoanei, pe fondul albastru cobalt.

Cele câteva icoane analizate, impun unele concluzii de ordin stilistic asupra icoanelor pe sticlă de Nicula. În primul rînd, caracteristică pentru aceste icoane este culoarea, care conferă tensiune dramatică, dar și picturalitate proprie acestora.

Dominanta acordului roșu-verde-alb-albastru este comună tuturor icoanelor vechi de Nicula. Roșu revine veșmintelor, albul, în accente mărunte, este destinat fețelor și miinilor, negrul încadrează fețele și este rezervat pletelor, verdele oliv sau verdele smarald este repartizat pe suprafețe mici în ornamentarea veșmintelor, albastrul, în nuanțe de cobalt, de bleu-gri sau albastru de Prusia, este așternut în fundal, creînd iluzia profunzimii, proiectînd în prim plan roșul cald și albul cu care este colorat personajul. Fondul rămîne, la icoanele din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, fără elemente decorative excesive. Auriul, repartizat cu multă economie uneori sau cu mai multă dărnicie alteori, conferă icoanelor niculene aerul propriu picturii bizantine, ale cărei influențe se simt prin intermediul picturii pe lemn.

Elementele care compun icoana sînt redade conform importanței ierarhice sau semnificației lor simbolice. Observăm de multe ori disproporții între capetele prea mari și miinile prea mici ale sfinților, între dimensiunea călărețului și cea a calului în portretele sfinților militari, care se explică prin intenția iconarilor de a face ca atenția privitorului să cadă pe personaj și nu pe ansamblu. Faîma neînfricatului sfînt Gheorghe ar fi cerut un balaur gigantic, înpăimîntător, dar cum într-o icoană, la fel ca într-o poveste, forțele răului nu pot domina, balaurul, apare destul de neînsemnat și inofensiv, nejustificînd elanul și forța care înarmează lancea sa.

De obicei, scenele și portretele icoanelor vechi sînt încadrate pe trei laturi de un chenar, o bandă dintr-o culoare contrastantă față de tonul fondului. Pe bandă se înscrie motivul funiei alb, negru sau roșu, în funcție de culoarea fondului. Acest chenar nu are doar un simplu rol decorativ, ci semnificația sa este mult mai înaltă, și anume marcarea zonei sacre, funcție pe care o îndeplinește și la poarta gospodăriei maramureșene, ca și briul ce înconjoară biserica ortodoxă. Icoanele vechi, de format mic, de 30x25 cm., lucrate în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, prezintă invariabil acest chenar, în timp ce icoanele noi, din ultima parte a secolului al XIX-lea și primele decenii ale veacului nostru, au un chenar din lujere cu trandafiri roșii stilizați (ruje, cum sînt denumiți de țărani), realizați într-o mare varietate de forme.

O altă trăsătură comună și definitorie a icoanelor niculene, în privința desenului, este maxima simplificare a formelor, limitarea desenului la liniile esențiale. Desigur, în intenția iconarilor, această simplificare avea drept scop doar scurtarea timpului de execuție.

Pe Valea Crișului Alb, unde icoanele de Nicula au frecvența cea mai mare, cercetările viitoare vor fi orientate cu predilecție asupra localită-

ților : Coroi, Mădrigești, Agrișul Mic, Cărand, Iercoșeni, Berechiu, Laz, Lazuri. Aceste cercetări vor oferi, desigur, noi aspecte revelatoare asupra celor mai neașteptate și mai frapante opere ieșite din mâinile iconarilor țărani, care au dovedit măiestrie, sensibilitate, mare putere de percepție și redare a culorii, care au acumulat în icoane trăirile, necazurile și bucuriile vieții lor într-un mod cu totul original.

LA CIRCULATION ET LA THÉMATIQUE DES ICONES SUR VERRE
DE NICULA AU DÉPARTEMENT ARAD

(Résumé)

Le travail s'occupe de la circulation des icônes sur verre dans Valea Crișului Alb, même que leur thématique iconographique. On met évidence les voies de pénétration des icônes de Nicula au pays d'Arad et aussi les anciens thèmes iconographique de ce centre, exemplifiés par des exemplaires d'une particulière valeur. Sont analysées ici les plus intéressantes icônes cherchées jusqu'au present dans les localités Archiș, Seliște, Groșeni, Camna et Hălmațiu.

FOLCLORUL ÎN PAGINILE ZIARULUI „TRIBUNA POPORULUI“ DIN ARAD

AUREL SASU

I. La activitatea folcloristică atât de rodnică desfășurată în paginile ziarelor „Tribuna“ din Sibiu și „Familia“ din Oradea se alătură, către sfârșitul secolului al XIX-lea, cea de la „Tribuna Poporului“ din Arad.

Eveniment de seamă în viața social-politică și culturală a Ardealului, apariția la Arad, în 1/13 ianuarie 1897, a primului număr al „Tribunei poporului“¹, a marcat, fără îndoială, o nouă etapă în luptele naționale și social-culturale ale românilor ardeleni.

Continuator ale vechilor deziderate ale „Tribunei“ sibiene, noul cotidian arădean, cu o ideologie politică și socială adaptată împrejurărilor politice ale timpului, în primul său articol „Cuvînt redacțional“ arată că trebuie „să facem totul cît ne stă în putință pentru propășirea cauzei naționale“².

După încetarea apariției la Sibiu a „Tribunei“³, aripa radicală a tribuniștilor se regrupează în jurul „Tribunei“⁴ de la Arad. Noii tribuniști pornesc la drum cu un program de revendicări restructurat, militînd pentru reorganizarea conducerii partidului, pentru părăsirea pasivismului și adoptarea activismului. Ioan Russu Șirianu, V. Mangra, Sever Bocu⁵, G. Augustini, Ioan Slavici, iar mai tîrziu O. Goga și Ilarie Chendi au dat un nou impuls luptelor politice naționale, scoțînd din letargie valorile reale existente, pregătindu-le în vederea acțiunii pentru desăvîrșirea unității de stat.

„Tînăra generație — spunea Ilarie Chendi — trebuie să se impună pe sine prin energie și talent. Forțele june trebuie să săvîrșească cît mai în grabă procesul de selecțiune radicală în sus, iar în jos să miște masele, să introducă sevă, viață“. Cîștigul cel mai de seamă al „Tribunei“

---

¹ La data de 25.XII/6.I.1897 apare un număr de probă, iar la data amintită la începutul lucrării, ziarul apare numerotat cu anul I, numărul 1. Deși reședința ziarului se găsea la Arad, primele numere au fost tipărite la Orăștie, în tipografia „MINERVA“. Din 9/21 ianuarie 1897, „Tribuna poporului“ va apare în propria sa tipografie.

² *Tribuna poporului* nr. 1, din 1/13 ianuarie 1897.

³ La data de 29 aprilie 1903 „Tribuna“ sibiană își încetează apariția.

⁴ Începînd cu data de 25.XII.1903/7.I.1904, ziarul „Tribuna poporului“ va apare cu numele de „Tribuna“.

⁵ După anul 1909, cînd se stinge din viață I.R. Șirianu, la redacția ziarului vine Sever Bocu.

arădene⁶ a fost faptul de a fi înțeles că lupta politică nu-și are sorti de izbândă dacă nu e corelată cu cea culturală și în primul rînd cu cea literară. „Tribuna“ a așezat la loc de frunte acest precept, acordînd literaturii culte și populare un spațiu întins și teren fertil de manifestare.

După cum știm, începutul acțiunilor de culegere a poeziei și folclorului românesc este legat de numele lui V. Alecsandri și Alecu Russo. Re-luînd unele din ideile celor doi, Hașdeu aduce contribuții însemnate în studierea sistematică a folclorului, fiind de fapt cel dintîi teoretician modern al folclorului. Folcloriști ca I. Pop-Reteganul, S. Fl. Marian, Teodor T. Burada, G. Dem. Teodorescu, Gr. G. Tocilescu, At. M. Marienescu etc., cercetînd folclorul din toate provinciile românești, au contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale a românilor.

Acțiunile cu caracter politic au evoluat paralel și într-o legătură indisolubilă cu întregul complex de fapte ce concureau la realizarea acelei unități sufletești a poporului nostru, care explică solidaritatea lui în lupta pentru unire. Unirea politică a românilor a fost astfel anticipată în sfera vieții culturale.

„Unitatea culturală a românilor de pe cele două versante ale Carpaților a fost anticipată la rîndul ei cu mult înainte, la adîncimi și dimensiuni cu mult mai mari în planul culturii populare — oglindă fidelă a unității lor sufletești, expresie a originii comune și a legăturilor neîntreprupte a creațiilor în tot cursul istoriei“⁷.

Comparînd culegerile folclorice ce le făcuse în Transilvania cu cele ale lui V. Alecsandri, Atanasie Marienescu își dă seama de „comunicațiunea spirituală a întregului nostru popor prin poezia populară“⁸. În urma comparației făcute, Marienescu ajunge la următoarea concluzie finală: „Românii toți au un dialect univărsal și acesta numai atunci s-ar înfrînge, cînd murii despărțirii ar ajunge pînă la cer... Un asemenea popor nu poate să piară, oricum să fie duminat; spiritul național leagă pe fiii lui într-un trup moral și de viață și el are secul să vieze“⁹.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea apar o serie de lucrări, de proporție, al căror conținut și cuprindere teritorială se dezvoltă din însuși titlul lor: „Nașterea la români“, „Nunta la români“, „Înmormîntarea la români“, „Sărbătorile la români“, scrieri aparținînd lui S.F. Marian, apoi lucrarea lui Lazăr Șoineanu „Basmelor române“, precum și „Cimiliturile românilor“ de Artur Gorovei. Are loc astfel o intensă colaborare între cei ce își asumaseră sarcina elaborărilor și cîntării cu asemenea

---

⁶ Pe prima pagină a numărului din 12 martie 1912 scrie: „Cu numărul de azi, ziarul nostru încetează să mai apară independent, el fuzionează cu organul autorizat al partidului nostru național. Aducînd la cunoștință cititorilor noștri această știre, le mulțumim din inimă pentru puternicul sprijin ce ni l-au dat vreme de șasesprezece ani de zile, așa cum am fost noi adeseori „răzvrățiți“ dar totdeauna ostași fără de prihană ai steagului nostru național“. Deci, începînd cu această dată, ziarul „Tribuna“ va fuziona cu ziarul „Românul“.

⁷ Dumitru Pop, *Folclorul și Unirea Transilvaniei cu România*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series Philologia, fasciculus 2, Cluj, 1968.

⁸ *Ibidem*, p. 18.

⁹ *Ibidem*, p. 18.

preocupări din toate ținuturile românești. Transilvania vine cu un material imens, ceea ce-i asigură buna reprezentare în aceste opere de însemnătate națională.

În paginile cotidianului arădean exista așa-zisa „Foiță a Tribunei”¹⁰, în cadrul căreia se publicau producțiile folclorice. Deosebitul interes pentru creațiile populare reiese din cantitatea apreciabilă a materialului folcloric publicat și această latură a activității desfășurate în coloanele ziarului izvorăște dintr-un adânc simțămînt patriotic în condițiile vieții naționale de atunci, specifice pentru românii din Imperiul habsburgic. Deci, apariția pretimpurie și amploarea pe care au luat-o preocupările pentru folclorului românesc, în contextul cultural transilvănean, nu sînt întîmplătoare ci sînt născute în focul luptei de eliberare socială și națională de corifeii Școlii Ardelene.

Caracterul militant al mișcării folcloristice se pune limpede în evidență, chiar de la începuturile ei.

Cercetătorul aplecat asupra paginilor acestui ziar se convinge de faptul că aici se publica folclor nu numai din Ardeal, ci și din celelalte provincii locuite de români. Valorificarea patrimoniului popular, în acest fel, a contribuit, înainte de toate, la trezirea conștiinței naționale, iar apoi la realizarea unității noastre culturale și politice.

Cei care și-au îndreptat privirile către țărănimea disprețuită și exploatată au fost oamenii de știință — literații, istoricii și filologii. Aceștia, entuziasmați de viața simplă dar frumoasă de la țară, precum și de poezia populară, au lansat către cărturarii de la sate un apel care se încheia cu o idee prețioasă pentru folcloristica română : „Ar crește în măsură foarte mare prestigiul limbii noastre, dacă oamenii pricepuți ar aduna cîntările frumoase, proverbele, sentimentele, parabolele care sînt atît de specific românești și de care avem mai multe decît alte nații”¹¹.

Nu trebuie trecut cu vederea meritul deosebit pe care l-a avut ASTRA în vehicularea ideilor privitoare la cultura maselor. „Prin înființarea de biblioteci populare, prin conferințe, prin publicațiuni, prin ajutorarea școalelor și prin inițierea de reuniuni culturale și economice, este chemată a răspîndi lumina în straturile cele mai mari ale poporului; mai departe ea e chemată a aduna rămășițele trecutului, a studia limba, poezia, datinile poporului, a stărui pentru păstrarea portului și a obiceiurilor celor bune rămase din bătrîni și în general a încuraja literatura și arta română”¹².

În cele ce urmează, vom trece la prezentarea materialului folcloric publicat în paginile acestui ziar. Cu toată cantitatea serioasă de material folcloric existentă în ziarul arădean, trebuie subliniat faptul că pentru tribuniști orientarea în materie de folclor n-a constituit o preocupare de primă mîna. N-a încercat nimeni, spre exemplu, o teoretizare a genurilor

¹⁰ În primii ani de la apariție, fiecare număr al ziarului cuprindea o astfel de foiță; în ultimii 4—5 ani ai existenței ziarului, apare doar suplimentul literar al „Tribunei”, editat cu ocazia sărbătorilor religioase.

¹¹ Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română*, E.L., 1968, p. 14.

¹² Andrei Bîrsan, *Astra*, în „Tribuna”, 1907, nr. 202.

sau speciilor producțiilor folclorice cum se făcea în unele foi ardelen. Totuși, am putea aminti unele contribuții teoretice legate de felul cum trebuie culese creațiile populare. Amintim în acest sens articolul lui Sofronie Liuba intitulat „Cum să culegem din popor“, în care autorul pledează pentru respectarea autenticității folclorului cules: „Fiecare care scrie ceva să scrie așa cum vorbește poporul. Copiii de la noi din Maidan primăvara se joacă «de-a pulma», cei de la Greovăț «de-a micea», cei din Ardeal «de-a mingea», cei din România «de-a oina», iar cei de peste Mureș «de-a lopta». Pulma, micea, mingea, oina și lopta este unul și același obiect de joc¹³. Și, în continuarea aceluiași articol, autorul conchide: „scopul nostru nu este de a stiliza o poveste, a ritma bine un vers, a lăsa afară un cuvânt local, din cauză că presupunem că nu e românesc“.

Alt articol pledează pentru păstrarea și studierea patrimoniului popular; este vorba de articolul intitulat „Despre datinile, obiceiurile și credințele poporului român“ semnat de I. Petranu: „Poporul nostru care are o limbă atît de dulce, o literatură atît de bogată și de frumoasă, în care și revarsă bucuriile și durerile inimii, pe lingă portul strămoșesc, dansul cel vesel și muzica cea duioasă, își are și datinile, obiceiurile și credințele sale, la care el ține mult... Nu sînt momente de bucurie sau întristare în viața românului, de care să nu fie legate anumite datini, obiceiuri și credințe. Toate aceste datini, obiceiuri și credințe sînt comori neprețuite lăsate nouă de străbunii noștri drept moștenire... Cu părere de rău trebuie să constatăm că datinile, obiceiurile și credințele poporului nostru nu sînt studiate și explicate îndeajuns ca toți cei chemați a lumina și moraliza poporul să poată lucra în deplină cunoștință de cauză. Asociațiunile noastre culturale ar avea misiunea de-a iniția și de a sprijini asemenea cercetări și studii¹⁴.

Vom încheia lista acestor contribuții teoretice, care vin să contureze interesul pentru culegerea producțiilor folclorice, cu menționarea unui articol semnat de un mare folclorist de la sfîrșitul secolului trecut. În articolul „Apel literar¹⁵, S.Fl. Marian se adresează aceluia care vin în contact cu poporul pentru a-l ajuta să-și clarifice anumite probleme: „ce fel de gîndac sau insectă e dragobetele?, cum și cînd îl folosesc descîntătoarele la farmecele lor de dragoste?, cum se face la 1 martie apa de dragoste?, care e descîntecul pentru cei vătămați de Sin-Toader?“. Ne dăm seama de rigurozitatea informației folcloristului nostru în elaborarea uneia din principalele sale opere, și anume „Sărbătorile la români“.

Din cele consemnate pînă aici se poate deduce interesul sporit al ziarului pentru problemele legate de culegerea folclorului. Pentru încurajarea celor care urmau să se ocupe de stringerea și publicarea materialului folcloric, „redacțiunea «Tribunei poporului» va da 10 coroane pentru cea

¹³ *Tribuna*, 1898, nr. 25, p. 14—15.

¹⁴ I. Petranu, *Despre datinile, obiceiurile și credințele populare*, în „*Tribuna poporului*“, 1897, nr. 133.

¹⁵ *Tribuna poporului*, 1898, nr. 121.

mai frumoasă poveste din popor și cinci coroane pentru cea mai frumoasă poezie populară¹⁶.

Trebuie subliniat faptul că majoritatea acestor culegători de folclor n-au avut o pregătire specială în acest domeniu. Pe lângă învățători și preoți, studenți și elevi, și-au înscris numele în paginile ziarului numeroși culegători dintr-un mare număr de localități ale județului nostru. Numărul acestora fiind prea mare ne vom mulțumi să amintim aici doar câțiva din acești neobosiți căutători de comori populare. Astfel, pe lângă prezența lui B. Delavrancea cu articolul „Despre poezia populară¹⁷, amintim pe : G. Coșbuc, care aduce ample explicații unor proverbe și zicători, Ilarie Chendi, V. A. Urechea, Teodor Daul¹⁸, George Cătană, Petre Ugliș, Emilian Novacoviciu¹⁹, prezent în coloanele ziarului cu o imensă cantitate de material folcloric, realizînd o adevărată monografie a comunei Răcăjdia, Enea Hodoș²⁰, Iuliu Bugnariu²¹, Sofronie Liuba, T. A. Bogdan²², I. Rafila, G. Maican²³, V. Sala și M. Teaha, ambii ocupîndu-se de folclorul din Bihor, P. Vancu, I. Petran etc.

II. Proza populară este slab reprezentată în paginile ziarului; găsim cîteva povestiri, legende și tot atîtea credințe populare. Legenda Sînzienei²⁴ aduce o explicație faptului că aceste flori sînt ocolite de albine. „Sînzienele își au prețul lor o dată pe an : în preseara nașterii Sf. Ioan Botezătorul—24 iunie. Din ele fac junii cununi, aruncîndu-le pe casă, de unde, după cum se așază mai sus ori mai jos, deduc lungimea sau scurtimea vieții. Aceste flori, ca și altele, conțin suc, dar cu toate acestea albinele le înconjoară. De ce? O albină s-a așezat pe mîna Maicii Domnului avînd piciorușele încărcate cu ceară, adunată de pe sînzienae. Cînd este întrebată de unde a luat mierea, albina tăgăduiește, amîntind de alte flori. Pentru acest fapt albinei îi este interzis să se așeze pe sînzienae“.

Cum ne arată și titlul, legenda „De cînd colindă românii²⁵ „explică“ originea colindatului. Un înger anunță pe strămoșii noștri că D-zeu le va purta de grijă în cazul în care ei vor anunța din casă în casă nașterea fiului acestuia; astfel mergînd din casă în casă iau naștere colindele.

¹⁶ *Tribuna poporului*, 1897, nr. 3.

¹⁷ *Tribuna poporului*, 1898, nr. 149.

¹⁸ Învățător în satul Scmoșcheș, T. Daul desfășoară o bogată activitate de culegere a producțiilor folclorice, astfel că în anul 1890 publică culegerea pe care o intitulăză *Colindi și cîntece populare...*, Arad, 1890, p. 80.

¹⁹ Emilian Novacovici, *Colecțiune folcloristică română din Răcăjdia și jur*, Oravița, 1902.

²⁰ Elena Hodoș, *Poezii populare din Banat*, Sibiu, 1906.

²¹ I. Bugariu, *Muza someșană, 1892*. Partea I-a cuprinde balade și romane populare din jurul Năsăudului. Partea a II-a a colecției, ce reprezintă o culegere de doine, hore și satire populare, apare publicată în coloanele ziarului arădean.

²² T.A. Bogdan, *212 balade și legende populare cu 18.000 versuri* (unele balade pot fi suspectate de anumite intervenții din partea autorului).

²³ G. Maican, *Multe și de toate, într-un singur sat aflate*, Brașov, 1907.

²⁴ *Tribuna poporului*, 1898, nr. 125.

²⁵ *Tribuna*, 1910, nr. 280.

O frumoasă legendă este aceea intitulată „La târgul de fete în Găina”²⁶. Numele acestui munte, spune tradiția, a rămas de la o găină de aur, care era vilva băilor, căci mai demult și pe aici erau băi de aur. În vârful muntelui se afla cuibul cu ouă de aur, pe care nu le putea afla nimeni; vidrenii totuși căutau, sperînd să le găsească. Văzînd găina răutatea oamenilor, își luă zborul spre Munții Roșiei. Odată cu ea dispare și aurul. După prezentarea acestei frumoase legende, autorul Tr. Mager, învățător, vorbește despre târgul de fete care are loc în fiecare an pe Muntele Găina. De fapt autorul nu face altceva decît aderă la cele spuse de Frîncu-Candrea, în legătură cu tradiția târgului. Se crede că acest târg, care are loc și în zilele noastre, luînd forma unei serbări cîmpenești, își are originea în feștaniile ce le făceau păstorii în mijlocul turmelor în fiecare an. Cu acest prilej se aducea acolo pe munte mîncare, băutură, iar ciobanii se ospătau împreună cu popa lor. Cu timpul n-a mai avut loc feștania, rămînînd doar petrecerea; această ultimă formă s-a transmis pînă în zilele noastre²⁷.

La aceste legende se adaugă și cea intitulată „Iarba fiarelor”²⁸, pe care cel care a cules-o ne-o prezintă astfel : „atingînd cu o frunză numai din acea iarbă și cele mai puternice lăcaturi și zăvoare sar din loc dînd intrare sau ieșire...; iarba asta mai are putere de a închea carne la carne, os la os și vînă la vînă”.

Fără a fi explicate, găsim în cuprinsul ziarului o serie de datini și credințe populare²⁹, dintre care amintim : „cînd moare omul se întoarce o oală cu gura în jos, iar cînd îl pornește la groapă se sparge; cînd se lasă sicriul în groapă, trebuie să arunci cîțiva gologani pentru ca mortul să aibă cu ce plăti cele nouă vămii; nu-i bine să te uiți seara în oglindă pentru că îngâlbenesti; nu-i bine să bei apă după sfințitul soarelui pînă nu scuipi peste ea, făcîndu-ți cruce de trei ori, pentru că după ce apune soarele, vilva apei începe a se scâlda în izvor; dacă vrei să oprești piatra să nu vină pe hotarul unde locuiești, atunci să pui pe un fecioraș neîn-surat să facă cruce către cer cu un topor bine ascuțit pe care apoi să-l împlinte în pragul cășii. După sfințitul soarelui nu e bine a arunca afară apa în care s-a scîldat pruncul cel mic dacă nu a trecut de șase săptămîni, asemenea nu trebuie lăsate nici scutecele de înfășat pînă la acel timp să cadă roua pe ele, căci copilul capătă pojar”³⁰.

„Dacă vrei să ai vaci bune de lapte, apoi trebuie să le știi pînă încă sînt junince. Tocmitul se face așa : cînd juninca e a făta e deja de douăzeci de săptămîni, atunci să-i sfredelești cornul de-a stînga cu un sfredel mic, înlăuntrul cornului să pui trei fire de grîu curat, de vară, un picur de aur nemăsurat și o bucățică de tămîie. Iar cînd se apropie să fete vaca, atunci trei nopți de-a rîndul să o străjuiești și după ce a fătat să o încunjuri de trei ori avînd în cap o pine întregă, în mînă un vas plin cu

²⁶ *Tribuna*, 1908, nr. 130.

²⁷ Tradiționalul târg de fete are loc în zilele noastre, anual, în luna iulie.

²⁸ *Tribuna poporului*, 1900, nr. 79.

²⁹ *Tribuna poporului*, 1899, nr. 35.

³⁰ *Tribuna poporului*, 1900, nr. 46.

apă și o luminare de ceară aprinsă; cu apa să speli vaca începînd de la cap pînă la picioare pe spinare. Așa făcînd vei avea lapte din belșug³¹.

V.A. Urechea, în articolul „Vulturul în credințele românilor”, prezintă cîteva credințe legate de această pasăre : „dacă vei purta ochi de vultur la tine totdeauna vei ieși cîstit ori la ce judecată vei merge; inima vulturului s-o porți pururea la tine și cine va fi cu rău spre tine se va pleca; piciorul drept al vulturului să-l iei la tine cînd vrei să cumperi ceva căci vei lua ieftin, dar să-l îndepărți de tine cînd vei vinde³²”.

Puținele zicători pe care le găsim publicate sînt însoțite de un comentariu explicativ făcut de poetul G. Coșbuc³³.

a) Azvîrle cu barda-n lună. „Eu cred că zicătoarea e de origine antică și-și are începutul în vechile obiceiuri juridice ale popoarelor. Aruncarea bardei joacă un rol important în procedura limitării moșiilor. S-au întîmplat cazuri că la limitarea moșiilor să se afle cîte unii oameni foarte puternici sau bine deprinși cu azvîrlirea, care aruncau barda la distanță foarte mare și astfel îngrozeau pe ceilalți aruncători căci oarecum le răpeau pămîntul. Omul care azvîrle cu barda pînă în lună e îndrăzneț și încrezut și se poate prinde de piept cu cine vrea. Aici e izvorul celeilalte zicători — «Dă cu barda-n Dumnezeu».

b) Marea cu sarea. „Echivalentul zicătorii în limba latină e „*magnos montes promittere*”. „Eu bănuiesc — spune Coșbuc — că zicătoarea a fost «marea cu zarea» adică cu tot cuprinsul orizontului, iar orizontul e în aparență creștetul munților. Deci a făgădui cuiva marea cu sarea se zice despre acela care face făgăduieli peste măsură de mari fără a se ține de promisiune”.

c) „A vorbi de călare. Vorbește de călare (adică de pe cal) vrea să zică cu mîndrie, cu dispreț, a vorbi de sus. Zicătoarea e moștenită de la romani și își are originea în felul de viață al patricienilor cavaleri care erau în Roma totdeauna oameni bogați și din familii vestite. Romanii aveau expresia *sermo equestris* (felul de a vorbi al călăreților) care apoi s-a generalizat, întrebuițîndu-se pentru orice mîndrie în vorbe și în purtare”.

d) A prins prepelița de coadă, se spune despre un om lăudăros, închipuit. Coadă animalelor a dat prilej la nașterea multor proverbe și zicători. Coșbuc amintește următoarele : „din coadă de pisică nu faci sită de mătase, d-aia n-are ursul coadă, a plecat cu coada-ntre picioare, a prins prepelița de coadă; după cum se știe prepelița nu are coadă. Lăudărosul e în stare să spună că a prins-o de coadă”.

Specie folclorică prin excelență, ghicitoarea e și ea prezentă printre producțiile folclorice publicate la „Tribuna” din Arad. Ghicitorile, aceste probe ale spiritului, se spun mai ales în clipele de destindere după munca zilei, în clăci, în lungile nopți de iarnă. Din numeroasele specii ale

³¹ *Tribuna poporului*, 1900, nr. 113.

³² *Tribuna poporului*, 1900, nr. 108.

³³ *Tribuna poporului*, 1898, nr. 2.

ghicitorii, în coloanele ziarului s-a publicat ghicitoarea descriptivă, propriu-zisă. Iată câteva³⁴ :

Țîndurica bradului

Veselia satului

(vioara)

Într-un lemn crepat

Un ciine turbat

(țuica în vas)

Iarna mă cheamă

Vara mă alungă

(cuptorul)

Tărtăcuță neagră

Tot cîmpul aleargă

(virtejul)

Pe drumul lui Ivănuș

Vine-un pui cu două guși

(desagii)

Cînd îl arunc sus e alb

Cînd cade jos e galben

(oul)

În paginile publicației arădene nu găsim publicate jocuri de copii propriu-zise, ci numai câteva versuri care însoțesc jocurile de copii³⁵ :

Ararău-cărărău

Cărămidă-popistridă

Jelnica-melnica

Opot-clopot

Giurgiu-murgiu

Givereanț-cleanț

Una roca-para roca

Cioromiș-potopiș

Varoș-vașco

Ilia-cîmpia

Zdravița-Oravița

Cite puște-irimuște

Trosc-pleosc.

III. Literatura de ceremonial este reprezentată prin cele câteva colinde tipărite de colaboratorii ziarului. Acestea se publicau foarte rar și apăreau, cum e și normal, în ajunul sărbătorilor de iarnă.

Colinda are o obârșie țărănească și o structură în care se reflectă urmele unui fond arhaic. În practica obiceiului, colinda îndeplinește funcția unui cîntec de urare. După cum afirmă Cicerov³⁶, „la baza vechilor colinde a stat credința în puterea magică a cuvîntului. Într-un stadiu al evoluției istorice, în care cunoașterea legilor naturii și varietății era limitată și confuză, încercarea aceasta de a influența realitatea prin acțiunea nemijlocită a cuvîntului reprezintă o primă tentativă a omului de a intervenit în lumea înconjurătoare³⁷. Funcția rituală a colindatului a fost de mult părăsită; ceremonia lui s-a transformat într-un spectacol social. Numind colindele laice „colinde sociale“, Al. Rosetti subliniază caracterul lor esențial. Colindele laice reflectă momentele de producție agricolă : aratul, semănatul, seceratul. Numeroasele colinde preamăresc roadele muncii omului, concretizate în care pline de grîne :

„Jupînul gazda încărcă

douăsprezece care mocănești

Și douăsprezece moldovenești³⁷”

din care se va face colacul, simbolul belșugului și răsplata colindătorilor. Specifice colindei sînt anumite formule introductive și finale, în cadrul cărora se desfășoară acțiunea colindei. Intrarea în temă e rezolvată dife-

³⁴ *Tribuna poporului*, 1897, nr. 55.

³⁵ *Tribuna poporului*, 1908, nr. 85.

³⁶ Apud, *La luncile soarelui*, E.L., 1964, p. 9.

³⁷ *Tribuna*, 1910, nr. 10.

rit, de la colindă la colindă, iar cadrul de desfășurare a acțiunii se prezintă adeseori ca un loc familiar :

„La curțile boierești
Drum bun și mai bun
La curțile-mpărătești“³⁸.

În acțiunea colindelor sînt prezente personaje biblice ca : sfinți (Sf. Ioan, Sf. Petru), îngeri cu comportări telurice. Ca personaj negativ apare figura lui Irod. Practica tradițională a acestui obicei presupunea reproducerea integrală și neschimbată a versurilor. Odată cu slăbirea acestei funcții au loc în intervenții în corpul colindei, în sensul unor contaminări de genuri. Citind cele citeva colinde apărute aici, cititorul avizat își dă seama ușor de acest fapt.

IV. Încă de la începutul constituirii ei, folcloristica românească a acordat atenția cuvenită epicii noastre populare. Cercetătorii folclorului au subliniat importanța eposului ca realizare artistică tradițională de o deosebită valoare prin oglindirea realistă și evocarea pitorească a vieții, a moravurilor, năzuinței și luptei maselor populare de-a lungul istoriei. Cercetînd folclorul de la „Tribuna“ arădeană vom găsi aici un număr apreciabil de balade. Bazîndu-ne pe ultimele studii asupra baladei, vom încerca o clasificare a acestora.

În categoria baladelor fantastice am înregistrat doar o singură baladă, numită „Cidvuța“. Motivul folcloric care apare aici este cel al călătoriei fratelui mort sau motivul Lenore. După ce mama refuză s-o dea pe Cidvuța între străini,

Tot a noulea țară
Și a zecelea hotară³⁹,

intervine Constantin, fratele Cidvuței, care-și roagă mama să accepte căsătoria fetei, luîndu-și în schimb angajamentul de a i-o aduce din cînd în cînd acasă :

Dă-o maică, dă-o dulce,
Că io ție ți-oi aduce-o

Tot de patru ori iarna
Și de nouă ori vara⁴⁰.

Apariția unui crunt flagel, ciurma, seceră cei opt fii ai bătrînei. Rămînînd singură, fără sprijin, mama își blestemă fiul care o înduplecase să-și dea fata de lîngă ea :

Dalelei Constantine
Nici nu mi-ai hodini

Nici nu mi-ai putrezi
Cum mă putuși cumpăta
Pe Cidvuța s-o pot da.

După cum se observă, avem de-a face aici cu un tip dunărean de baladă — mama își blestemă fiul pentru nelegiuirea făcută — spre deosebire de tipul nordic în care sora plecînd cu nunta între străini este aceea care blestemă. Fiînd vorba de o baladă fantastică, este prezent elementul

³⁸ *Tribuna*, 1911, p. 280.

³⁹ *Tribuna poporului*, 1897, nr. 11.

⁴⁰ *Ibidem*.

fabulos și miraculos. Acest element e împletit uneori din mituri și credințe străvechi și structurat după tipul basmului și legendei :

Dalelei mormîntul meu
Fă-te tu căluțul meu.
Dalelei căsuța mea

Fă-te cociuța mea
Să mă duc la soră-mea.
Dalelei giulgiuțul meu
Fă-te tu friuțul meu.

Plecînd s-o aducă, această variantă nu amintește nimic de călătoria fratelui-strigoi prin lumea de pe celălalt țărm, de imaginile iadului proprii variantelor sudice. După ce mama se convinge că este fiica ei,

Măsa ușa crepeșea
Și inelul cunoștea,

fratele strigoi dispăre și urmează dialogul dintre mamă și fiică.

Numărul baladelor vitejești publicate este precumpănitor. Expresie artistică a năzuințelor poporului de eliberare de sub jugul cotropitorilor, cîntecul epic proslăvește eroismul, avîntul în luptă, dragostea de patrie, biciuiește trădarea și lașitatea și inspiră optimismul și încrederea în biruința finală. Figuri ca Gruia, Marcu, întruchipează prin acțiunile lor lupta și rezistența maselor împotriva asupritorilor turci. Legat de acest aspect este și cel al răpirii fetei de către turci. Dintre numeroasele balade în care e prezentă figura lui Gruia, amintim pe cea publicată de E. Novacoviciu, intitulată „Insurătoarea lui Gruia Novac”⁴¹. Pentru a-și dovedi voinicia, căpătînd astfel încuviințarea căsătoriei, Gruia se deghizează în femeie; turcii, păcăliți, sînt măcelăriți pînă la unul.

Avînd această probă a bărbăției fiului său, bătrînul Novac îi dă încuviințarea să-și caute nevastă. Luîndu-și cu el o furcă, un fus și o cloșcă cu zece pui de aur. Gruia se preface negustor. Fata birtășiței, îndemnată de slujnică, vine să vadă marfa; Gruia o răpește și fuge cu ea acasă. Facem remarca că în această baladă, ca de altfel și în multe altele de acest fel, intervine elementul fabulos. Cununia celor doi este oprită astfel în chip miraculos :

La Novac cînd ajungea
De nuntă se apuca
La biserică mergea
Biserica tremura

Icoanele lăcrima
Maica Mărie zicea :
„Preotule blăstămate
Nu cununa soră cu frate”.

Cu tot miraculosul, veridicitatea este precumpănitoare. După cum observăm, găsim în această baladă pe lîngă celelalte motive și cel al întîlnirii fraților. Desigur, avem de-a face aici cu o contaminare a motivului cu „Sora și fratele” și cu unul mai vechi ca acela din balada „Nunta soarelui”.

O altă figură de viteaz, pe care balada o consemnează, este și aceea a lui Marcu; ca și prima baladă, și aceasta cunoaște o serie de variante. Noi consemnăm pe aceea numită „Cîntecul Marcului”⁴². În lipsa lui Marcu, turcul îi pradă casa și-i robește soția. Pentru a-și pedepsi vrăjmașul, la

⁴¹ *Tribuna poporului*, 1900, nr. 146.

⁴² *Tribuna poporului*, 1899, nr. 171.

sfatul mamei sale, Marcu, se travestește în călugăr cerșind pe sub fereastră turcului. Rîvnind la cal, pe care ar vrea să-l cumpere, turcul cheamă călugărul în casă și se încing la băutură și la joc. Jocul călugărului minunează pe turc; în vîltoarea jocului, Marcu azvîrle antierul :

Ei de joc se apuca
Și Marcu se dezbrăca
De haine călugărești

Și rămînea în domnești
Da zău el era semnat
Că era cu fier legat

Înțelegînd înșelăciunea, turcul cere îndurare dar Marcu îl ucide, își ia nevasta și se întoarce acasă cu carele încărcate din averea dușmanului răpus .

Balade ca „Mama curajoasă”⁴³ — amintindu-ne de „Muma lui Ștefan cel Mare” — și „Moșul și cucul”⁴⁴ au același subiect : lupta împotriva cötropitorilor turci. În finalul ultimei balade apare figura haiducului Pinte. În centrul acțiunii fiecărei balade se află figura eroului pozitiv, care ni se înfățișează ca o chintesență a celor mai alese calități ale poporului român.

Balada „Ghiță ciobanul” deși o încadrăm în ciclul baladelor păstorești, se aseamănă cu tematica baladelor vitejești. De fapt, cum arată și O. Densușianu⁴⁵, între tematica păstorească și cea haiducească există numeroase legături. Ciclul de balade bine reprezentat în ziarul arădean este și cel familial. „Soția vîndută”⁴⁶ este o palidă copie a baladei din ciclul dunărean cunoscută sub numele de „Tudor Dobrogeanu”. Motivul prezent aici se bazează pe un fundament istoric, veridic. Afirmăm acest fapt avînd în vedere vînzările de robi, roabe și de soții la care recurgea capul familiei pentru a-și plăti birul. Astfel de vînzări au avut loc pînă către sfîrșitul secolului trecut. Mai amintim dintre baladele cuprinse în acest ciclu „Fata lui Corcieș”⁴⁷, „Constantin și drăguța sa”⁴⁸, „Măriuța”⁴⁹, „Crăișorul și soția”⁵⁰.

În baladele familiale, cuprinzînd drame și întîmplări ale vieții de toate zilele, elementul veridic se împletește cu senzaționalul într-o manieră nuvelistică ce exclude aproape cu totul miraculosul⁵¹. Deși baladele din acest ciclu sînt străbătute de amploarea desfășurării epice, tendința lirico-narativă, care e vizibilă, tînde să concentreze și să dizolve eposul în cîntec. Precum baladele fantastice se apropie de basm, așa cele familiale se învecinează și se împletesc cu cîntecul.

V. Cercetînd folclorul „Tribunei” din Arad, ne putem da ușor seama că, în cadrul acestor producții populare, lirica primează. Iar în cadrul li-

⁴³ *Tribuna*, 1905, nr. 146.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Al. S. Amzulescu, *Balade populare românești*, E.L., 1964, p. 97.

⁴⁶ *Tribuna poporului*, 1899, nr. 184.

⁴⁷ *Tribuna*, 1907, nr. 91.

⁴⁸ *Tribuna poporului*, 1900, nr. 216.

⁴⁹ *Tribuna poporului*, 1900, nr. 219.

⁵⁰ *Tribuna poporului*, 1900, nr. 1.

⁵¹ Al. S. Amzulescu, *op. cit.*, p. 98.

ricii predomină, firește, cîntecul de dragoste. Cîntecul liric exprimă trăirile, sentimentele și năzuințele oamenilor, relațiile sociale.

De la începutul dragostei, care e definită ca în versurile de mai jos :

Numai dragostea se face	Și degete cu inele
Cu buze subțirele	Din cliplitul ochilor
Și cu briușor cu zele	Și din strînsul mîinilor ⁵² ,

și pînă la finalitatea ei e un drum lung, anevoios, cu multe cotituri; e de fapt viața însăși. Pornind de la declanșarea dragostei, vom străbate acest drum spinos al iubirii — exemplificînd fiecare moment prin versuri — pînă la realizarea căsătoriei. Odată cu apariția iubirii, cei tineri sînt cuprinși de frămîntări :

Frunză verde lemn domnesc
De cînd mîndro te iubesc
Noaptea nu mă odihnesc⁵³.

Alături de tema ce evocă începutul dragostei stă cea a laudei iubitei și iubitului. Iubita nu poate fi decît frumoasă în mintea celui ce iubește și mai ales unică :

Cîtu-i lumea și țara	Subțire ca o nuia
Nu-i fată ca și Maria	De-o cuprinde zadia ⁵⁴ .

Și pentru că dragostea e reciprocă, nu întîrzie nici fata să facă portretul celui iubit :

Că-i ficior de omenie
'Nalt e badea subțirel
Parcă-i tras printr-un inel
Mîndru-i badea la obraz
Ca neaua de pe izlaz⁵⁵.

Prima formă de a reacționa a celor din jur, față de cei care se iubesc, este invidia :

De n-ar fi mîndra frumoasă
N-ar fi fete mînioase
Dar mîndruța-i ca o stea
Fetele n-o pot vedea
Și pe mine pentru ea⁵⁶.

Caracteristic îndrăgostiților, cel puțin în primele faze ale iubirii, este discreția acestora :

Cine iubește și spune
Scoate-l doamne de minune⁵⁷.

Cînd se descoperă dragostea dintre cei doi, intervin piedicile, care se

⁵² *Tribuna poporului*, 1901, nr. 30.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Tribuna poporului*, 1903, nr. 127.

⁵⁵ *Idem*, 1899, nr. 16.

⁵⁶ *Idem*, 1903, nr. 127.

⁵⁷ *Idem*, 1901, nr. 7.

pun iubirii din cauza prejudecăților sociale, Poezia iubirii fiind strâns legată de viața socială, care declanșa adevărate drame în viața tinerilor, oglindește obstacolele ce stau în fața realizării căsătoriilor — obstacole izvorâte din diferențierile de avere din rîndul țărănimii :

Frunză verde lemn domnesc
Vai de doi ce se iubesc
Și părinții nu voiesc

Inimile chinuri poartă
Dragostea nu și-o arată
Amîndoi ard într-un foc
Că nu pot sta la un loc⁵⁸.

Numeroase sînt versurile în care cei tineri își blestemă părinții pentru că s-au opus iubirii lor :

Bate-i doamne doi părinți
Care strică doi iubiți
Și-i împreună neloviți

Crească-ți maică iarba-n blid
Dacă mă dai cu urît⁵⁹.

Cînd sentimentul iubirii e mai puternic decît setea de avere, fata preferă să aleagă pe cel sărac dar tînăr, decît pe cel bogat și bătrîn. Cînd piedicile dintre cei tineri, care se iubesc, sînt atît de mari, singura lor posibilitate de a se vedea rămîne întîlnirea din timpul nopții :

Dacă ziua nu cutezi
Vino seara de mă vezi
Să nu vini bade devreme

Că tata taie la lemne
Ci să vii pe înserat
Cînd a noștri s-au culcat⁶⁰.

Înstrăinarea celor care se iubesc prin plecarea feciorului la oaste sau a căsătoriei fetei cu sila de către părinți generează acel sentiment numit dor. Durerea provocată de despărțire este rezultatul dorului după o realitate fizică, după ființa apropiată. Acest sentiment, care mîină pe iubit spre iubită, care mîină pe om spre natură, spre locurile obîrșiei sale, animă întreaga noastră poezie populară. „Această noțiune conține și întunecimi, dar și luminozitate, înclină și spre disperare, dar este și dătătoare de speranțe, presupune și durere, și perspectivă de fericire⁶¹.”

Du-te dor cu dörurile
Nu tulbura inimile
Firea ta-i o fire rea
Du-te din inima mea.

Du-te dor mie-mi dă pace
Prietenia ta nu-m place
Că ești foc ce arzi ascuns
Inima-n care-ai pătruns⁶².

Lucian Blaga vede încifrată, în țesătura cîntecului liric, o anumită specificitate spațială a poporului, care-l localizează și-l individualizează în planul spiritualității universale, iar aparițiile dorului le consideră „ipostaze” ale aceleiași stări. Dorul apare în ipostaza iubitului, identificîndu-se cu acesta :

Frunză verde mărul
Ia-mă-n brațe dörule

Să mă treci dealurile
Să-mi petrec dragostile⁶³.

⁵⁸ *Idem*, 1902, nr. 29.

⁵⁹ *Idem*, 1901, nr. 239.

⁶⁰ *Idem*, 1901, nr. 111.

⁶¹ *Studii de literatură comparată*, E.A., R.S.R., Buc., 1968.

⁶² *Tribuna poporului*, 1901, nr. 219.

⁶³ *Idem*, nr. 69.

Participarea naturii vii la sentimentele și acțiunile umane, precum și comparațiile cu anumite elemente din sînul naturii sînt prezente în poezia dorului :

Stîmpără-mi, doamne, dorul
Cum s-astîmpără și codrul
Cînd cîntă în el cucul.

Stîmpără-mi doamne jalea
Cum s-astîmpără și mierla
Cînd înfrunzește coasta⁶⁴.

Elemente din lumea vegetală sugerează frumusețea ființei dragi :

Așa-i mîndra mea la ochi
Ca roua pe busuioc
Așa-i mîndra mea la gene

Ca roua pe sînzîiene
Așa-i mîndra mea la buze
Ca roua pe cucuruze⁶⁵.

Remarcabilă ca realizare artistică, lirica populară ocupă un loc important în cadrul creației noastre populare, punînd în lumină laturi specifice ale bogăției spiritualității poporului român.

Strigăturile, care mai sînt cunoscute și sub numele de chiuituri, descîntece sau țipături, sînt acele versuri create spontan în timpul jocului, avînd un caracter epigramatic, cu aluzii satirice sau glumești. Deși există mai multe împrejurări în care iau naștere strigăturile, noi ne vom referi doar la cele create în timpul horei.

Departate de a fi doar simple scăpărări de spirit, amuzante sau împunsături glumești, strigăturile au rosturi foarte adînci și complexe legate de viață, în toată diversitatea și gravitatea ei. De cele mai multe ori strigăturile sînt mesaje de dragoste :

Asta-i nana ineuană
Țucu-i ochii și-o sprînceană
Și i-am pus nume Mărie

Ca să-mi fie dragă mie
Și i-am pus nume Măriuță
Să-mi fie mie drăguță⁶⁶.

În general, lirica de dragoste a strigăturii stă sub semnul discreției, al ocrotirii reputației celei iubite, prin tăcere :

Cine iubește și spune
Nu-l răbda doamne pe lume

Cine iubește și tace
Răbdă-l doamne, și-i dă pace.

Strigătura născută în timpul jocului fiind un apanaj al sexului bărbătesc e natural ca o bună parte din această specie literară, să-și îndrepte ironia ei asupra sexului feminin. În versuri ca :

Frunzuliță de cireș
Are mîndra opt cămăși

Trei sînt rupte, patru sparte
Una nu se ține-n spate⁶⁷

sînt satirizate fetele neglijente, leneșe. Flăcăul crează strigături lirico-sentimentale în care face elogiul partenerei de joc :

Hai mîndruțo să te joc
Deie-ți D-zeu noroc

Și mine-ta sănătate
Mîndră te-a făcut la spate⁶⁸.

În multe strigături, poetul anonim vorbește în locul celui ironizat definindu-l necruțător printr-o pseudoconfesiune :

⁶⁴ *Idem*, nr. 51.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Idem*, 1897, nr. 50.

⁶⁷ *Idem*, 1897, nr. 40.

⁶⁸ *Idem*, 1904, nr. 5.

Eu iubesc, tata iubește
Casa ni se prăpădește
sau :

Bată-l focu, place-mi jocul
Dar de lucru ca butucu

De-ar iubit și frate-meu
Ne-ar cădea casa-n pîrău⁶⁹.

Pină-i lumea aș juca
Batăr că n-am ce mînca⁷⁰.

Frumosul simplu, natural este întotdeauna admirat, iar frumusețea fabricată este criticată :

Mîndră cît ai fost tu fată
Ai dat la potic-o vacă
Ca să-ți fie fața albă⁷¹.

Cîntecele înstrăinării formează o altă latură a liricii populare, care exprimă sentimentele de părăsire și de jale ale omului aflat între străini, adică în alt mediu social, în propria lui țară chiar. Cîntecele de jale, tratînd tema fetei măritate, cuprind reproșuri la adresa părinților care le-au dat „departe“, după oameni din sat străin :

Pentru o sută și cin'zeci
Mă dădu maica pe veci

Mă dădu maica-ntre străini
Vai de mine rău suspin.

Noțiunea de „străin“ are aici alt sens decît cel din limba noastră cultă. Însăși noțiunea de distanță e cu totul alta :

Frunză verde de moliți
Singur-am fost la părinți
Părinții s-or îndurat

Pe mine m-or măritat
Peste dealuri, peste văi
La părinți străini și râi⁷²

sau următoarele versuri în care dealul e un obstacol în calea comunicării fetei cu cei dragi :

Fă-ți tu, maică, bită nouă
Și despică dealu-n două

Fă-ți tu, maică, bită-n dungi
Și despică dealu-n cinci
să-ți aud vorbele dulci⁷³.

Temele vechi de înstrăinare întilnite în cîntecele vieții de familie au căpătat, odată cu proletarizarea unei părți a țărănimii, variante noi. În primele două decenii ale secolului nostru, mai ales, s-au găsit și la noi oameni care, crezînd în mirajul prosperității americane, au luat drumul oceanului încercîndu-și norocul. Așa au apărut cîntecele celor plecați în America să-și vîndă puterea de muncă capitaliștilor; a apărut deci un nou psalm de jale, izvorit din durerile și frămîntările sufletului românesc din Ardeal :

Cine-o scornit jelele
Statu cu vapoarele

Cine-o scornit jelea grea
Statu cu America⁷⁴.

⁶⁹ *Idem*, 1897, nr. 40.

⁷⁰ *Tribuna*, 1905, nr. 95.

⁷¹ *Tribuna poporului*, 1899, nr. 13.

⁷² *Idem*, 1901, nr. 116.

⁷³ *Idem*, 1901, nr. 36.

⁷⁴ *Tribuna*, 1907, nr. 27.

Nici o frământare, nici o schimbare sufletească din viața neamului nu se poate furișa printre valurile vremii fără să nu se spovedească în glasul doinei.

Aceste frământări sufletești ale țaranului aruncat de vitregia vremii pe calea pribegiei vor da naștere unor doine ale înstrăinării. În versurile pline de jale și durere cîntă doina aceste vremuri grele în care multe pluguri au rămas în paragină iar stăpînii lor au pornit pe calea cea neagră a pribegiei.

Mizeria în care trăia țaranul român, datorită exploatării crunte la care este supus de către moșieri, îl determină să ia drumul spre America:

Foaie verde de negară
Arză-te focul de țară
C-atita m-ai năcăjit

Pină ce m-am hotărît
Să-mi fac carte și să plec
Ca de tine să mă scap⁷⁵.

Îndată ce această hotărîre e luată, glasul doinei răsună tot mai jalnic. În versul ei plînge acum omul biruit de o ursită neagră, omul care este nevoit să se despartă de pămîntul strămoșesc :

Cînd de-acasă am plecat
Haine negre am luat
Tare eram supărat.

Și ieșii din țara mea
Vai rea-mi era inima⁷⁶.

Pe drumul pribegiei sale, pe cel plecat îl urmărește neîncetat chipul satului său liniștit, casa părintească unde a crescut. Cu cît se îndepărtează, cu cît se afundă tot mai mult în străinătate, jalea din glasul doinei se accentuează :

Cînd am trecut granița
Jalea-mi rupse inima
Cînd fusei la Ratibor

Mă ajunsese plîns și dor
De casa părinților
Și bănatu fraților.

În mod firesc, poezia înstrăinării se împletește cu cea a dorului — „sentiment foarte complex, atît în substanța sa, cît și în limbajul poetic care îl exprimă : jale amestecată cu iubire, dorințe împletite cu așteptări⁷⁷”. La cel plecat, înseamnă durerea despărțirii de locul natal, de cei dragi, amestecată cu speranța reîntoarcerii în țară. La cei rămași înseamnă tristețea și compătimirea față de cel plecat, așteptarea chinuitoare a revenirii sale.

Scăpat de imensitatea oceanului, care i-a potențat la maximum sentimentul de singurătate, dorința lui cea dintîi e să trimită și celor de acasă vestea sosirii pe uscat. Dar cui să încredințeze acest mesaj?

Jelui-m-aș și n-am cui
Jelui-m-aș cucului

Dar nici cuc că n-am văzut
În țările cu fum mult⁷⁸.

Imaginația lui trebuie să recurgă la un alt intermediar luat din noua sa viață; acesta nu poate fi decît marea care-l desparte de cei dragi :

⁷⁵ *Tribuna*, 1909, nr. 112.

⁷⁶ *Tribuna*, 1906, nr. 228.

⁷⁷ Ovidiu Papadima, *Literatura populară română*, E.L., 1968, p. 114.

⁷⁸ *Tribuna*, 1906, nr. 228.

Mare ,mare apă lată
Du-te spune mîndrii-ndată
Că m-ai trecut pe uscat
Și că nu m-ai înecat.

Schimbîndu-și felul de a trăi, țăranul ajuns să lucreze în fabrici nu se putea împăca cu acea viață zgomotoasă și străină firii sale. Gîndul îi zboară neconținut spre țara sa, spre satul său :

Du-mă doamne iar acasă
S-aud brazii vîjîind

Mîndrele-n frunze zicînd
Și mierlele șuierînd⁷⁹.

Versuri ca :

Astă vară am vărat
Colo-n muntele înalt

Cu luna, cu soarele
Și cu căprioarele⁸⁰

exprimă legătura indisolubilă ,frăția țăranului nostru cu întreaga natură. Din aceste adevăruri izvorăsc nesfîrșitele jeluiri ale românului înstrăinat:

Rău-i, doamne,-ntre străini
Ca desculț pe mărăcini

Rău-i, doamne-ntre dușmani
Ca desculț pe bolovani⁸¹

sau :

Săracă străinătate
Cît ești fără de dreptate

Că umblai țările toate
Și de bine n-avui parte⁸².

Pe de altă parte, aceste doine ale înstrăinării îmbracă forma unor adevărate cîntece de dragoste ale fetelor rămase în sat Inima fetei plină de focul iubirii urmărește pas cu pas pe cel înstrăinat. Rămasă singură, supărarea ei se transformă în versuri :

Arză-te focul de trin
Cum duci pe badiu de lin
Pe mine mă lași plîngînd

Arză-te focu vapor
Cum m-ai lăsat de cu dor.

Glasul iubirii neîmplinite, a incertitudinii se transformă în întrebări de felul acestora :

Tu te duci bade sărace
Eu cu doru ce m-oi face?
Tu te duci bade în lume
Doru meu cui l-oi mai spune?

C-ai aprins dragostea-n mine
Și pe cînd ardea mai bine
Ai plecat în țări străine⁸³.

Împărtășind această tristă experiență semenilor săi care ar fi tentați să părăsească țara, în versuri ca :

Frați vă las învățătură
Singurel cu a mea gură
Ca mine să nu gîndiți

America s-o doriți
Că în ea-i viața amară
Tune-o doamne și-i dă pară⁸⁴

⁷⁹ *Tribuna* 1909, nr. 112.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

blestemă pe cei care l-au determinat să-și părăsească satul :

Cine mă scoate din sat
N-aibă loc de alinat

Nici lemn uscat de cruce
Nici la groapă cine-l duce⁸⁵.

În final ajunge la convingerea că niciodată și niciunde nu se va simți atît de bine ca în țara lui :

Fie piinea cît de rea
Tot mai bine-n Berzova
Decît în țară străină

Cu pită de grîu arnînă
Mai bine în satul meu
Cu pită de mălai rău⁸⁶.

Cătănia în slujba împăratului de la Viena sau a „neamțului“, precum și războiul au lăsat o puternică amprentă pe cîntecele de cătănie care sînt tot o formă a cîntecului înstrăinării. Cătănia însemna pentru flăcăi despărțirea de sat, de cei dragi. „Nimeni nu știe iubi ca românul și nimeni nu se desparte așa de greu de ceea ce iubim ca noi cei crescuți la sate“⁸⁷.

De aici acele blesteme adresate „neamțului“ :

Neamțule, crucea te bată
Cumiei pruncul de la tată.

Dragostea de mamă a feciorului plecat la cătănie e mult mai intensă decît față de tată :

Mă duc mamă la cătane
Tu rămii și-mi spală haine

Le spală în lăcrimele
Le uscă pe gărdurele
Tot în dor și tot în jele⁸⁸.

Dorul de mamă îl însoțește pretutindeni :

Amărită turturea
Să mă treci Italia

Să mă duci în țara mea
Să mai văd pe maică-mea.

Ce mai puternic sentiment, după dragostea de mamă, e dragostea față de aleasa inimii. Plecînd pe mai mulți ani de acasă, feciorul era ros de nesiguranță că fata îl va aștepta. La plecare o asigură că o va lua de nevastă :

Tu poți mîndră aștepta
Pînă eu m-oi re-nturna

Și-atunci să ști mîndră bine
Că te voi lua pe tine.

Ochii care nu se văd se uită, spune un înțelept proverb care cuprinde o imensă experiență de viață. Nesiguranța că băiatul își va ține promisiunea, dar mai mult nestatornicia fetei, o determină să calce jurămîntul făcut la despărțire :

Știi tu mîndro ce ziceai
Cînd cu mine te-ndrăgeai?
Că pe lume cît îi fi
Altu nu vei îndrăgi

Dar văd mîndro c-ai mințit
Vorbele ce le-ai vorbit
Cum m-am dus la cătănit
Tu alt drăguț ți-ai găsit.

⁸⁵ *Tribuna poporului*, 1903, nr. 209.

⁸⁶ *Tribuna*, 1909, nr. 112.

⁸⁷ Ilarie Chendi, *Doina cătăniei*, „*Tribuna poporului*“, 1899, nr. 118.

⁸⁸ *Ibidem*.

Dragoștea lui față de uneltele agricole lăsate în paragină, față de munca cîmpului constituie o altă ipostază a dorului din poezia cătăniei :

Nu aștept cu bucurie
Nici primăvara să vie,
Că știi că n-o să mă duc
Să țin de coarne la plug

Nici să prind boii la jug
Ci să-mi iau pușca-n spinare
Și să umblu-n lumea mare
Suspînind cu dor și jale⁸⁹.

Această poezie a înstrăinării, inspirată de condițiile în care își făceau românii ardeleni serviciul militar, blestemele la adresa „neamțului“, reproșurile la adresa „împăratului“ care-i trimitea pe îndepărtate cîmpuri de bătaie,

Unde nu-i spicuț de grîu
Fără sînge pînă-n briu
Unde nu-i spicuț de iarbă
Fără sînge pînă-n barbă,

în interese străine de propriile lor aspirații naționale și desolidarizarea totală de acțiunile acestuia, au contribuit la crearea unui anumit climat, favorabil desprinderii națiunii române din cătușele Imperiului austro-ungar.

Deși orientarea în materie de folclor n-a constituit o preocupare specială în cadrul ziarului arădean, totuși s-a publicat o serioasă cantitate de producții folclorice cu a reală valoare artistică și documentară.

Folcloristica „Tribunei“ nu aduce în concepția ei lucruri noi. Meritul ei cel mai important este acela de a fi propagat interesul pentru folclor în rîndul românilor din Ardeal, formînd în acest fel o generație de animatori care au îmbogățit în mod substanțial culegerile de folclor. Cum e și normal, majoritatea materialului publicat provine din Ardeal. Pe lîngă acesta, s-a publicat și folclor din Banat, Muntenia și Moldova. Printre cei aproape o sută de colaboratori ai ziarului, majoritatea învățători și elevi, găsim numele unor folcloriști care și-au adus o contribuție deosebită în munca de culegere a folclorului. Pe lîngă cei amintiți la începutul lucrării, remarcăm numele marelui nostru poet M. Eminescu, sub a cărui semnătură apar numeroase poezii populare, unele dintre ele necuprinse în ediția îngrijită de Perpessicius (vol. VI).

Descoperirea și studiul atent al materialului publicat în coloanele ziarului sînt cu atît mai necesare cu cît o parte din acest material folcloric zace printre foile îngălbenite de vreme.

Pentru a trăi, creația populară, ca oricare creație de artă, are nevoie de o cît mai mare răspîndire, nu numai în spațiu, ci și în timp. Cercetarea folclorului din ziarul arădean vine să întregească lista producțiilor „geniului popular“ și, totodată, să pună în evidență preocupările de folclor din cadrul „Tribunei“ de la Arad.

Prin activitatea sa folcloristică, „Tribuna“ arădeană își aduce un aport deosebit în ceea ce privește preocupările de folclor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru.

⁸⁹ *Tribuna poporului*, 1899, nr. 25.

Pentru ca cercetarea materialului folcloric să fie cît mai ușurată pentru cei interesați, am repartizat materialul pe baza unei clasificări în speciile și grupele tematice corespunzătoare.

POEZIA EPICĂ

I. Balade

1. „Divoica“, culeasă de Tr. I. Mager de la I. Danciu Săcaș, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 6.
2. „Însurătoarea lui Gruia Novac“, culeasă de E. Novacoviciu din Răjdia, „Tribuna poporului“ 1900, nr. 146.
3. „Constantin și drăguța sa“, culeasă de T.A. Bogdan din cîmpia Aradului, „Tribuna poporului“, 1900, nr. 218.
4. „Măriuța“, (baladă populară), comunicată de T.A. Bogdan din Bistrița, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 219.
5. „Crăișorul și soția“, (baladă), culeasă de G. Muntean, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 1.
6. „Iancu vodă ca naș“, culeasă de I. Bagiu din Uzdin, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 12.
7. „Mama curajoasă, (baladă), în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 146.
8. „Fata lui Corcieș“, (baladă), culeasă de T.A. Bogdan, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 85.
9. „Dragostea domnească“, culeasă de T.A. Bogdan, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 85.
10. „Moșneagul și cucul“, culeasă de T.A. Bogdan, în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 146.
11. „Ghiță ciobanul“, (baladă), culeasă de T.A. Bogdan, în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 19.
12. „Gheorghită“, (baladă), culeasă de S.M. Teaha, în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 108.
13. „Soția vîndută“, culeasă de G. Maican, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 184.
14. „Cîntecul Marcului“, culeasă de G. Maican, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 171.
15. „Cidvuța“ (baladă populară), culeasă de I. Danciu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 11.
16. „Baladă populară“, (Din jurul Craiovei), în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 55.
17. „Mirza închis în temniță“, culeasă în Leucusești, de I. Furdianu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 84.

ALTE SPECII

a. Colinde

18. „Sorcova de Anul Nou“, culeasă de A.P. din Săcele, în „Tribuna poporului“, 1910, nr. 10.
19. „Plugușorul“, publicat de I. Onciu, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 1.
20. „Colindă de seară“, culeasă de E.M. Cîmpean, din Munții Apuseni, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 244.

21. „Colindă“, culeasă de V. Sala, Vașcău, în „Tribuna poporului“, 1904, nr. 1.
22. „Colindă“, culeasă de P. Raica, Idem.
23. „Colindă“, de I. Mihuț și N. Codreanu, în „Tribuna poporului“, 1908, nr. 271.
24. „Colindă“ din Sibiu, în „Tribuna poporului“, 1908, nr. 287.
25. „Colindă“, culeasă de I. Teodosie din Șiria, în „Tribuna poporului“, 1909, nr. 282.
26. „Colindă“, culeasă de T.A. Bogdan, în „Tribuna poporului“ 1911, nr. 280.

POEZIA LIRICĂ

A. Cîntece și doine

I. Cîntece de dragoste

27. „Poezii populare“, culese de E. Novacoviciu, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 111.
28. Idem nr. 116.
29. Idem, nr. 121
30. Idem, nr. 126.
31. Idem, nr. 131.
32. „Poezii populare“, culese de T. Chindea, în „Tribuna poporului“, 1902, nr. 160.
33. „Poezii populare“, culese de A. Lazăr din Ohaba Lungă, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 189.
34. „Poezii populare“, culese de D. Porumb, din Toboliu, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 194.
35. „Poezii populare“, culese de Al. Țiepeneu, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 217.
36. „Poezii populare“, culese de T. Văcariu din Cuvin, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 7.
37. „Poezii populare“, culese de S. Cioran din Tecșești, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 26.
38. „Poezii populare“, culese de N. Sîrb din Cuvin, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 26.
39. „Poezii populare“, culese de E. Novacoviciu, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 30.
40. „Poezii populare“, culese de E. Hodoș, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 21.
40. „Poezii populare“, culese de E. Hodoș, în „Tribuna poporului“ 1907, nr. 21.
41. „Poezii populare“, culese de M. Teaha din valea Crișului Negru, în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 159.
42. „Poezii populare“, culese de G. Crișan din Șiria, în „Tribuna poporului“, 196, nr. 110.
43. „Poezii populare“, culese de I. Zimelin din Bistrița, în „Tribuna poporului“, 1906, nr. 143.
44. „Poezii populare“, culese de I.C. din comuna Vrăniuț, în „Tribuna poporului“, 1906, nr. 160.

45. „Poezii populare“, în „Tribuna poporului“, 1908, nr. 3.
46. „Poezii populare“, culese de P. Mohaciu, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 144.
47. „Poezii populare“, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 219.
48. „Poezii populare“, în „Tribuna poporului“, 1908, nr. 37.
49. „Poezii populare“, culese de V. Pop, în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 154.
50. „Poezii populare“, culese de G. Sopran din Șiclău, în „Tribuna poporului“, 1909, nr. 11.
51. „Poezie populară“, culeasă de Șt. Șiclovan, în „Tribuna poporului“, 1909, nr. 114.
52. „Poezie populară“, culeasă de G. Măitan din Bihor, în „Tribuna poporului“, 1906, nr. 202.
53. „Poezie populară“, culeasă de I. Obădeanu din Uzdin, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 156.
54. „Poezie populară“, culeasă de E. Hodiș, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 101.
55. „Poezii populare“, culese de I. Tuduran din Micălaca, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 239.
56. „Poezii populare“, culese de P. Dan din Arad, în „Tribuna poporului“, 1902, nr. 96.
57. „Poezie populară“, culeasă de Alex. Murgu din Foeni, în „Tribuna poporului“, 1903, nr. 75.
58. „Poezie populară“, culeasă de Achim Bradin din Cuvin, în „Tribuna poporului“, 1903, nr. 127.
59. „Poezii populare“, culese de N. Nanza, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 11.
60. „Poezii populare“, culese de Stanca Benciu și M. Popescu din Groși, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 13.
61. „Poezie populară“, culeasă de I. Birdean, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 184.
62. „Poezie populară“, culeasă de S. Ban, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 208.
63. „Poezie populară“, culeasă de D. Bedelean, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 26.
64. „Poezie populară“, culeasă de G. Popovici și M. Boița, în „Tribuna poporului“, 1899, nr. 13.
65. „Poezie populară“, culeasă de Sava Ștregar, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 146.
66. „Poezii populare“, culese de El. Gherlan, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 150.
67. „Poezie populară“, culeasă de I. Mariș, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 168.
68. „Poezie populară“, culeasă de A. Lazăr, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 7.
69. „Poezii populare“, culese de I. Bugnariu, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 46.

70. „Poezie poporală“, culeasă de G. Blaga și I. Mihuța, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 229.
71. „Poezii populare“, culese de N. Codreanu, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 229.
72. „Poezii populare“, culese de A. Bradin, în „Tribuna poporului“, 1902, nr. 127.
73. „Poezii populare“, culese de M. Eminescu, în „Tribuna poporului“, 1903, nr. 214.
74. „Poezii populare“, culese de G.M. Teaha, V. Sala, din Bihor, în „Tribuna poporului“, 1903, nr. 233.
75. „Poezie poporală“, culeasă de M. Eminescu, în „Tribuna poporului“, 1904, nr. 28.
76. „Poezie poporală“, culeasă de G.M. Teaha, valea Crișului Negru, în
77. „Poezie poporală“, culeasă de I. Pușa, Pîncota, în „Tribuna poporului“, 1906, nr. 24.
- „Tribuna poporului“, 1905, nr. 159.
78. „Poezie poporală“, culeasă din Oravița, în „Tribuna poporului“, 1906, nr. 206.
79. „Poezie poporală“, culeasă de E. Hodoș, din părțile Aradului, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 31.
81. „Poezie poporală“, culeasă de I. Vanc din Galșa, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 21.
82. „Poezii populare“, culese de A. Suciș din Somoșcheș, în „Tribuna poporului“, 1906, nr. 16.
84. „Poezii populare“, în „Tribuna poporului“, 1908, nr. 228.
85. „Poezie poporală“, culeasă de Maxim Popescu din Groși, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 174.
86. „Poezie poporală“, culeasă de I. Funariu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 189.
87. „Poezie poporală“, culeasă de I. Funariu, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 40.
88. „Poezii populare“, culese de I. Mariș din Cherechiu, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 168.
89. „Cîntece populare“, culese de I. Bugnariu, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 69.
90. „Poezie poporală“, din colecția lui I. Rafila, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 2.
91. „Poezie poporală“, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 219.
92. „Poezie poporală“, culeasă de Achim Bradin din Cuvin, în „Tribuna poporului“, 1903, nr. 122.
93. „Poezii populare“, în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 154.
94. „Poezie poporală“, culeasă de Cristina Barbu, Pecica, în „Tribuna poporului“, 1909, nr. 98.
95. „Poezii populare“, în „Tribuna poporului“, 1909, nr. 114.
96. „Poezie poporală“, din Bihor, în „Tribuna poporului“, 1905, nr. 118.
97. „Poezii populare“, culese de M. Vasu (Arpașul de Jos), I. Furdianu,

- (din jurul Lugojului), N. Gruescu (Reșița), în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 31.
98. „Poezii populare“, culese de Aurel Marc, din Ilteu, de Ion Muntean, din Dognecea, de G. Hălmăgeanu, din Măderat, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 40.
  99. „Poezii populare“, culese de Iosif Tripon, de pe Crișul Repede, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 50.
  100. Idem, nr. 70.
  101. „Poezii populare“, culese de P. Russu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 89.
  102. „Poezii populare“, culese de G. Ormenișan și Ioan Cîmpean, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 98.
  103. „Poezii populare“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 103.
  104. Idem, nr. 107.
  105. Idem, nr. 126.
  106. Idem, nr. 136.
  107. „Poezii populare“, adunate de G. Budnariu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 150.
  108. Idem, nr. 136.
  109. Idem, nr. 160.
  110. „Doină“, culeasă de George Georgiu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 165.
  111. „Poezii populare“, din jurul Aradului : „Suspînul fetei“, culeasă de I. Funariu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 194.
  112. „Poezii populare“ : „Brumărel“, „Fata-ncredințată“, „N-o pot lăsa“, culese de I. Furdianu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 198.
  113. „Poezii populare“, culese de G. Bodnariu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 203.
  114. „Poezii populare“ din Radna, culese de Maria Irimie, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 208.
  115. „Poezii populare“ din jurul Aradului, culese de I. Funariu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 208.
  116. „Poezii populare“ din Banat, culese din gura poporului, de I. Furdianu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 213.
  117. „Poezii populare“ din jurul Aradului (Pecica), culese de I. Funariu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 213.
  118. „Poezii populare“, „Cîntecul miresei“, din Banat, culeasă din gura poporului de I. Furdianu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 213.

II. Cîntece satirice („cîntece de luare în rîs“)

119. „Bărbatul și muierea“, satiră populară culeasă de I. Bugnariu, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 74.
120. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 51, culeasă de I. Bugnariu.
121. „Tribuna poporului“, 1902, nr. 142, culeasă de E. Novacovicu.
122. „Tribuna poporului“, nr. 228.
123. „Tribuna poporului“, 1906, nr. 176, culeasă de A. Vucu.
124. „Tribuna poporului“, 1899, nr. 13, culeasă de Maxim Popescu din Groși.

125. „Tribuna poporului“, 1907, nr. 106, culese de T. Tonța, Mînerău.
126. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 101, culeasă de Samson Cioran din Tecșești.

III. CÎNTECE SOCIALE.

a). Cîntece de cătănie și război.

127. „Tribuna poporului“, 1898, nr. 186, culese de G. Muntean, I. Cătană.
128. „Doină cătănească“, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 210.
129. „Tribuna poporului“, 1899, nr. 16, culeasă din Berini.
130. „Tribuna poporului“, 1899, nr. 25, culese din Zorlențul Mic.
131. „Tribuna poporului“, 1899, nr. 208, culese de C. Petcu și P. Rista.
132. „Tribuna poporului“, 1900, nr. 5, culeasă de G. Muntean.
133. „Tribuna poporului“, 1900, nr. 141, culeasă de G. Boșneacu.
134. „Tribuna poporului“, 1900, nr. 168.
135. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 51, culese de I. Bugnariu, Năsăud.
136. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 121.
137. „Tribuna poporului“, 1906, nr. 206.
138. „Tribuna poporului“, 1902, nr. 41.
139. „Tribuna poporului“ 1903, nr. 205, culeasă de I. Sătmărean din Pecica.
140. „Tribuna poporului“, 1903, nr. 219, culeasă de M. Eminescu.
141. „Tribuna poporului“, 1903, nr. 224, culese de M. Eminescu.
142. „Tribuna poporului“, 1903, nr. 228, culese de M. Eminescu.
143. „Tribuna poporului“, 1906, nr. 143, culeasă de I. Clepe din Curtici.
144. Cîntec cătănesc, publicat de V. Sala din Vașcău, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 79.
145. „Tribuna poporului“, 1908, nr. 31, culeasă de Debeleac, Șiria.
146. „Tribuna poporului“, 1900, nr. 192, culeasă de T. Văcariu.
147. „Tribuna poporului“, 1902, nr. 41, culeasă de M. Măcean.
148. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 116.
149. „Tribuna poporului“, 1899, nr. 189.
150. „Tribuna poporului“, 1902, nr. 110.

b) Cîntece de înstrăinare

151. „Tribuna poporului“, 1899, nr. 132, culese de Al. Țepeneu, Bozovici.
152. Idem, nr. 217.
153. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 7, culese de Anuța Budișan.
154. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 36.
155. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 116.
156. „Tribuna poporului“, 1901, nr. 185.
157. „Tribuna poporului“, 1902, nr. 142.
158. „Tribuna poporului“, 1903, nr. 205, culese de M. Eminescu.
159. „Tribuna poporului“, 1903, nr. 209, culeasă de M. Eminescu.
160. „Tribuna poporului“, 1906, nr. 228, culeasă de M. Tîrziu, Cenad.
161. „Tribuna poporului“, 1907, nr. 37, culeasă de H. Vichente.
162. „Doina străinătății“, în „Tribuna poporului“, 1901, nr. 74.

B. STRIGĂTURI.

163. „Tribuna poporului“, 1898, nr. 186.

164. „Tribuna poporului“, 1899, nr. 151.
165. „Tribuna poporului“, 1904, nr. 5, culese de P. Teaha.
166. „Tribuna poporului“, 1905, nr. 95, culese de G.M. Teaha de la Izvorul Crișului Negru.
167. „Tribuna poporului“, 1907, nr. 90.
168. „Tribuna poporului“, 1908, nr. 109, culese din Arpașul Inferior.
169. „Tribuna poporului“, 1897, nr. 36, culese de A. Pop.
170. „Tribuna poporului“, 1897, nr. 40, culese de A. Moran.
171. „Tribuna poporului“, 1897, nr. 50, culeasă de I. Furdianu din Leucușești.
172. Chiuituri, culese de Valer Cîmpan din Coroi, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 31.
173. Chiuituri din Leucușești, (Banat), culese de I. Furdianu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 50.
174. Chiuituri, culese de I. Furdianu, în „Tribuna poporului“ 1897, nr. 65.
175. Chiuituri, culese de P. Popovici, G. Răsedeanu, T. Socol, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 94.
176. Chiuituri, culese de Georgiu Rista, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 98.
177. Chiuituri, culese în Bihor de I. Furdianu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 103.
178. Chiuituri, culese de G. Bodnariu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 198.

PROZA POPULARĂ.

I. Snoave

179. Snoavă, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 26.
180. Snoave, culese de Vasile Peraan și Pavel Suneria, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 31.
181. Snoave, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 36.
182. Snoavă, comunicată de Aurel Marc, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 40.
183. Snoave : „Țiganul și copiii“, „Ovreiul și hoții“, „Țară zăpăcită“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 40.
184. Snoavă, în „Tribuna poporului“, nr. 55.
185. „Domni-s domni și pe cea lume...“, publicată de Romănuț Bortoș, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 70.
186. „Țigani în biserică“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 84.
187. „Nu te îneca“, publicată de Dumitru Stăncescu, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 141.
188. „Un bătrîn și-o sută de zloți“, în „Tribuna poporului“ 1897, nr. 165.
189. „Nu știu oarbă e...“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 194.
190. „Dă-mi și mie“, în „Tribuna poporului“, 1997, nr. 203.

II. Anecdote populare

- 191 „Varga Ianoș, ciobotarul politic din Dobroțin“ de Nicu Stejărel, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 50.

192. „Românul și jidanul“, de Nicu Stejărel, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 60.
193. „Jidovul roșu“, de Nicu Stejărel, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 131.
194. „Cei trei fii de familie“ (anecdotală arabă), în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 222.

III. Legende

195. „Salcia și plopul“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 126.
196. „Ursa mare“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 126.
197. „Legenda Sînzienei“, „Legenda Broaștei“, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 125.
198. „De cînd colindă românii“, în „Tribuna poporului“, 1910, nr. 280.
199. „La tîrgul de fete în Găina“, în „Tribuna poporului“, 1908, nr. 130.
200. Tradiții și legende din popor : „Strașina casei“, „Ariciul“, „Tribuna poporului“, 1897, nr. 136.
201. „Iarba fiarelor“, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 79.

PREOCUPĂRI TEORETICE DE FOLCLOR LITERAR

203. G. Coșbuc, „Zicători explicate“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 150.
204. G. Coșbuc, „Zicători explicate“, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 2.
205. G. Coșbuc, „Zicători explicate“, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 64.
206. S. Fl. Marian, „Apel literar“, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 121.
207. B. Șt. Delavrancea, „Poezie populară“, în „Tribuna poporului“, 1898, nr. 727.
208. H.S. Victor, „Comoara“, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 196.
209. Andrei Bîrsan, „Astra“, în „Tribuna poporului“, 1907, nr. 202.
210. Liuba Șofronie, „Cum culegem din popor, în „Tribuna poporului“, 1908, nr. 25.
211. I. Petranu, „Despre datinele, obiceiurile și credințele populare“, în „Tribuna poporului“, 1897, nr. 133.
212. V.A. Urechea, „Vulturul în credințele românilor“, în „Tribuna poporului“, 1900, nr. 108.

LE FOLKLORE DANS LES PAGES DU JOURNAL D'ARAD „LA TRIBUNE DU PEUPLE“

(Résumé)

La grande et riche activité déployée dans les pages des journaux „La Tribune“ de Sibiu et „La Famille“ d'Oradea est complétée à la fin du XIX-ème siècle par celle de la „Tribune du peuple“ d'Arad.

Le journal d'Arad propage l'intérêt pour le folklore parmi les Roumains de Transylvanie.

On publie une grande quantité de matériel folklorique non seulement de Transylvanie mais d'autres provinces roumaines aussi : la Moldavie, la Munténie, le Banat. Parmi les productions folkloriques publiées, la place primordiale a été accordée à la chanson lyrique, notamment la poésie d'amour. On publie aussi des ballades, contes, anecdotes, cantiques de Noël, dictons, devinettes.

Par son activité folklorique „La Tribune“ d'Arad apporte une contribution importante en ce qui concerne les préoccupations folkloriques à la fin du XIX-ème siècle et le début de notre siècle.

ARTA

LUPTA PENTRU INDEPENDENȚĂ, OGLINDITĂ ÎN COLECȚIA DE ARTĂ PLASTICĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN ARAD

IRMA SZABO FERENCZ

Actul Unirii inaugurează perioada constituirii și dezvoltării statului național român, perioadă care marchează și un important progres social și cultural. Intelectualitatea luminată luptă cu perseverență alături de masele populare pentru idealul de independență și unire națională concentrându-și forțele pentru înlăturarea secularei aserviri otomane.

Cînd, prin faptele de arme de la 1877, cucerirea independenței devine o realitate, cei mai de seamă artiști plastici, poeți și scriitori participă prin opera lor, inspirată de un înflăcărat patriotism, la glorificarea independenței cucerite.

Un grup de pictori, în frunte cu Nicolae Grigorescu însoțesc armatele pe cîmpul de luptă, notînd pe viu evenimentele istorice, înfățișînd eroismul și spiritul de jertfă al omului din popor, devenind cronicarii acestei glorioase pagini din istoria poporului român.

Din grupul acestor adevărați corespondenți de război, au făcut parte, alături de Nicolae Grigorescu, pictorii Carol Popp de Szathmary, Sava Henția și G. Demetrescu Mirea — artiști însuflețiți de un fierbinte patriotism.

Martori oculari, au fost în măsură să oglindească evenimentele în modul cel mai autentic în numeroasele schițe și lucrări care au devenit documente prețioase ale epocii.

Dintre aceste mărturii artistice, secția de artă a Muzeului județean Arad posedă cîteva lucrări aparținînd artiștilor Nicolae Grigorescu și Sava Henția.

În cele ce urmează încercăm să prezentăm lucrările respective atît din punct de vedere al mijloacelor artistice folosite, cît și a împrejurărilor în care au fost ele elaborate.

Așa cum este cunoscut, războiul pentru independență a jucat un rol deosebit în viața și activitatea pictorului Nicolae Grigorescu. Deși „experiența lui de viață nu-l pregătise să devină un pictor de bătălie ori de scene legate de viața militară”¹, atunci cînd doctorul Carol Davilla, șeful serviciului medical al armatelor române, îl invită oficial să însoțească tru-

---

¹ G. Oprescu, *N. Grigorescu*, București, 1962, p. 5.

pele române în campanie, artistul dă curs acestei chemări². Părăsind Parisul pleacă direct pe front, astfel că, la 30 iulie 1877, ziarul „Răsboiul“ deja consemna că : „Pictorul Grigorescu se află la Cuartierul General român, unde a fost chemat să schițeze diferitele mișcări ale armatei noastre mai cu seamă trecerea grosului ei peste Dunăre, care va fi în curînd“.

Amintirile și corespondența unor prieteni apropiați artistului, publicate într-un studiu de Remus Niculescu³, precum și unele relatări ale presei, evocă participarea lui Nicolae Grigorescu la războiul din 1877.

„Avînd la dispoziție o droașcă trasă de trei cai el cutreiera tot timpul cîmpul de luptă și se oprea unde se întîmpla un fapt demn de a fi comemorat“⁴. De la Cartierul general, Grigorescu pleca să lucreze atît în tabăra de lingă Calafat, cît și la Nicopole, fiind prezent și la trecerea armatei peste Dunăre, schițînd rapid toate aceste evenimente.

Correspondentul de război Alexandru Ciurcu, în relatările sale, precizează că pictorul se găsea „foarte adesea în bătaia gloanțelor“⁵.

Deci artistul a cunoscut toate etapele campaniei, a fost prezent la Plevna, la luptele din Valea Rahovei și a asistat la bătălia decisivă, terminată prin predarea armatei lui Osman Pașa⁶.

În câteva pinze și în sutele de desene, Grigorescu a creat o autentică epopee a războiului de neatîrnare. Cele mai prețioase rămîn însă desenele, îndeosebi cele din campanie, directe, cu expresii rapide și precise, instantanee ca un fulger, care se pot data cu multă claritate pornind de la descrierea evenimentelor.

Instantaneele de format mic — executate în albume⁷ — nu constituie însă singura categorie de note și de schițe din vremea războiului.

Pe foi izolate, de dimensiuni ceva mai mari, artistul dezvoltă sau completa unul sau altul dintre motive, luate în fuga condeiului, și de fiecare dată, cînd împrejurările îi permiteau, se oprea mai îndelungat asupra unei scene⁸ sau acțiuni specifice războiului. Actele de curaj îl inspirau, îl exaltau, în focul luptei, pasiunea și arta lui erau puse în serviciul soldatului care își apăra patria.

Din aceste notări valoroase secția de artă a Muzeului județean Arad

---

² Artistul, printr-o telegramă din 25 mai 1877, anunță pe prietenul său, dr. Bernath, că pornește spre țară.

³ Remus Niculescu : *N. Grigorescu în amintirile și corespondența lui Alfred Bernath*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, secția artă plastică, tomul 12,2, 1965.

⁴ G. Oprescu, *op. cit.*, p. 18.

⁵ R : *Nicolae Grigorescu în războiul pentru independență*, în revista „Arta plastică“, nr. 5, Buc., 1963, p. 10.

⁶ Corespondența lui dr. Grecescu către Alfred Bernath, în „Studii și cercetări de istoria artei“, tomul 12,2 1965, p. 257—259.

⁷ Muzeul de Artă al R.S.R., secția grafică, păstrează 3 albume de Grigorescu, de dimensiuni 0,200x0,120 și conține cea mai mare parte din desenele însemnate din campania de la 1877. Schițele se succed aproape cronologic : ele încep la Corabia și se termină la Nicopole.

⁸ Cea mai importantă colecție de aceste desene se află la Muzeul de artă a R.S.R., Cabinetul de stampe al Academiei, citeva la Muzeul Militar, Muzeul Zambaccian și Muzeul din Cimpina.

posedă o lucrare intitulată „Atac”⁹. Desenul în cărbune înmănușează impresia de ansamblu a luptelor din Valea Rahovei, de la 7 noiembrie 1877, când comandamentul armatei române de operații a hotărât luarea în stăpînire a cetății, detașamentul principal al colonelului Slăniceanu atacînd fortificațiile rahovene dinspre sud¹⁰.

Schița este executată în cîteva linii rapide, de o uimitoare siguranță, care trădează calitățile deosebite de desenator ale artistului. Scena de luptă este plină de viață și virtuozitate, fiecare figură e așezată exact la locul potrivit, învălmășeala prinde formă și viață, devine un tot în mișcare vertiginosă, în care urmele lăsate de cărbune au rol specific. Totul este subordonat atmosferei dramatice și pline de patetism.

Avînd în vedere cele prezentate, putem preciza că, compoziția este redusă la esență, indicînd poziția realistă a pictorului Nicolae Grigorescu, un realism care a reușit să depășească ispita naturalismului, detaliului redat, neîncercînd compoziția în sine.

Lucrarea, în partea stîngă, lateral, poartă însemnarea „Rahova”, iar pe spate, stînga jos, cu cerneală semnătura: „Grigorescu N.15”. Probabil a fost semnată și numerotată de artist imediat după întoarcerea de la atac, unde a făcut mai multe schițe¹¹.

Alături de desene, Grigorescu a executat și schițe în ulei, pe baza cărora după război a realizat picturi importante, cum este și renumitul tablou „Atacul de la Smîrdan”.

Așa cum este cunoscut, artistul, pentru a realiza compoziția de mai sus, a lucrat timp de 7 ani¹², executînd foarte multe studii și schițe. Ele au ajuns în fața publicului în mai multe variante; mai întii sub formă de studiu în creion sau ulei, în care artistul fixează elementele compoziționale; într-o fază următoare prezintă o schiță sumară, din fuga penelului; și în final tabloul Atacului de la Smîrdan.

Dintre aceste variante, în patrimoniul secției de artă a Muzeului județean Arad se găsește o schiță sumară, executată pe o placă subțire de lemn de stejar, avînd dimensiuni foarte reduse.

Analizînd schița putem să precizăm că este foarte aproape de lucrarea finală „Atacul de la Smîrdan”. Toate personajele se găsesc în aceeași atitudine, singura diferență este că în fața ostașului în prim plan nu se află chipiul (capela), iar în partea stîngă a tabloului, în al doilea registru, grupul inamicului este prezentat cu totul superficial în cîteva tușe de culoare.

Schița este unitară și avîntată, lucru redat cu foarte multă căldură și sinceritate. Toată lucrarea confirmă mărturisirea lui Grigorescu, făcută

⁹ Desenul intitulat „Atac” are dimensiunea de 0,210x0,446, nr. inv. 1376 și provine de la Muzeul Lipova.

¹⁰ Lt. colonel Nicolae Popescu, *Armata română în războiul pentru independență 1877—1878*, București, 1972, p. 84.

¹¹ Dintre aceste schițe, cele mai cunoscute sînt: 1. Atac de infanterie. Studiu pentru Valea Rahovei. Cărbune și laviu, dimensiunea 0,273x0,455, Muzeul de Artă al R.S.R. 2. Pe Valea Rahovei, cărbune, 0,890x1,460, Muzeul de Artă al R.S.R. — etc.

¹² Schițele cele mai deosebite, lucrate în perioada susamintită, sînt păstrate la Muzeul de Artă al R.S.R., Muzeul de artă Craiova și Ploiești.

lui Vlăduță : „Numai într-o schiță poți rămîne sincer pînă la sfîrșit. Într-un tablou migălit începi să te observi, și din momentul acela, e mai mult meșteșug decît artă¹³. Cele spuse de Grigorescu sînt concludente și pentru schița aflată în Muzeul județean Arad, care pare mult mai personală și mai liberă decît lucrarea finală. Această constatare permite să includem schița între lucrările valoroase, ale artistului, din perioada războiului de neatîrnare.

Pe lîngă Nicolae Grigorescu un rol deosebit în înregistrarea și redarea evenimentelor campaniei din războiul de neatîrnare l-a jucat și pictorul Sava Henția.

Fiul de țaran din Sebeș Alba este un continuator merituos al pictorului Theodor Aman. După terminarea studiilor în străinătate, ocupă o catedră de desen depunînd o activitate bogată¹⁴.

Adevărata valoare a talentului și posibilităților sale plastice a reieșit cu prilejul participării în campania din 1877.

Trebuie să menționăm că acest eveniment îl găsea pe Sava Henția pe deplin format pentru a putea face față sarcinilor impuse de pictura scenelor de front¹⁵. Practica scenelor istorice era mult înlesnită de preocupările anterioare, deoarece, sub influența lui Theodor Aman, artistul a executat multe compoziții cu subiect istoric¹⁶.

În calitate de cronicar al războiului — ca și Grigorescu — fixează, în numeroase desene, scene care i se perindă prin fața ochilor în cursul mișcării sau repausului trupelor în timpul campaniei. Trebuie să precizăm că deși artistul a reușit să surprindă uneori cu o uimitoare precizie episoadele ale vieții de campanie, el nu s-a ridicat în nici una din lucrările sale de la 1877 la nivelul lui Grigorescu în redarea iureșului tumultos al luptelor, a vitejiei și eroismului în acțiune al ostașilor.

Lucrările lui Sava Henția, executate în timpul războiului sau prelucrate ulterior pe baza schițelor făcute la fața locului, ne impresionează mai mult prin încadrarea organică a personajelor în peisaj fapt ce rezultă și din compoziția „Scenă din războiul pentru independență“ aflat în patrimoniul secției de artă a Muzeului județean din Arad¹⁷.

Lucrarea în ulei, executată în anul 1878 pe baza schițelor, reprezintă

¹³ K.H. Zambaccian : *Grigorescu*, București, 1945, p. 28.

¹⁴ S. Henția intră în învățămînt în anul 1875, ca profesor de caligrafie și desen — profesor la diferite școli din București; Mircea Popescu, *Sava Henția*, București, 1954, p. 12—14.

¹⁵ Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, București, 1970, p. 163.

¹⁶ Dintre aceste lucrări amintim : Izgonirea turcilor la Giurgiu în 1594 de către ostași și Mihai Viteazul; Intrarea lui Mihai Viteazul la Alba Iulia; Portretul lui Tudor Vladimirescu.

¹⁷ Lucrarea are dimensiunea 0,350x0,880, semnată dreapta, jos, cu negru, Sava Henția 1878, nr. inv. 2960, proveniență : Muzeul de Artă al R.S.R.

un aspect al ocupării unei poziții de artilerie pe malul Dunării în zona Calafatului.

În primplanul lucrării, în centru, este o platformă de lemn pe care e instalat un tun cu care se trage. De o parte și de cealaltă stau soldați, în stînga un ofițer privind prin binoclu, alături de care se află un servanț văzut dorsal, iar spre colț o tranșee cu combatanți. În dreapta un soldat și un ofițer superior cu uniformă de culoare închisă, în spatele lui aflîndu-se un tun cu trei tunari. Se trage peste Dunăre, pe al cărei țărm opus se zărește orașul Vidin. Fundalul tabloului are coline și dealuri profilate pe un cer albastru. Lucrarea reprezintă bombardarea Vidinului în primăvara anului 1877.

Pe baza cercetărilor întreprinse, putem preciza că, la executarea lucrării, artistul, pe lângă schițele făcute la fața locului, probabil că a folosit și documente fotografice. Presupunem acest lucru deoarece fotografia intitulată „Tun dintr-o baterie de artilerie în zona Calafat, gata pentru deschiderea focului“ publicat în albumul „Amintiri din războiul independenței 1877—1878“¹⁸, reprezintă aceeași scenă și persoane ca lucrarea lui Henția. Deci, la fixarea figurilor în prim plan artistul a folosit documente fotografice, probabil în vederea redării cît mai veridice a personajelor, creînd posibilitatea identificării soldaților anonimi.

Compoziția e desfășurată larg pe orizontală și adîncime. Aspectul este integrat organic într-un peisaj redat cu multă sensibilitate. Coloritul lucrării este puțin monocrom, din cauza culorilor estompate, în timp ce desenul este foarte limpede și precis.

În activitatea sa din perioada războiului de neatîrnare, Sava Henția a prezentat în lucrările sale și alte aspecte ale campaniei, cum este cazul „Transportului proviziilor în Bulgaria“, aflat și acesta în patrimoniul Muzeului județean Arad¹⁹.

Acuarela pe hîrtie semnată — S. Henția 1878 — cu negru, dreapta, jos, reflectă un aspect al vieții din spatele frontului, și anume aprovizionarea trupelor.

În primplanul compoziției se află două grupuri, unul prezentînd un dorobanț călare ce trage după el un catîr încărcat cu alimente, al doilea grup fiind format din doi soldați ce caută să miște din loc un catîr încărcat cu desagi și păsări; cel de-al doilea soldat trăgînd după el un alt catîr încărcat cu de-a le gurii. În planul doi o saca pe două roate, trasă de un catîr, pe saca șade un soldat. În urma sacalei vine un alt călăreț. În fund, pe drumul șerpuind al colinei coboară doi soldați călare și un catîr, iar în fundal se văd dealuri pleșuve. Cerul albastru, cu nori albi prelungi completează lucrarea.

E o compoziție clasică în piramidă în care acțiunea se desfășoară în primplan. Adîncimea tabloului se realizează prin degradări de tonuri, peisajul ocupînd un rol principal. Concepția lucrării este anecdotică, con-

¹⁸ Lt. colonel Nicolae Popescu, *op. cit.*, p. 84.

¹⁹ Lucrarea are dimensiunile 0,270x0,505, nr. inv. 1363, proveniență: achiziție de la Ion Kohler, București, 1954.

centrându-se asupra unei scene de gen din spatele frontului. E un desen analitic din care se poate desprinde cu claritate îmbrăcămintea soldaților, specificul peisajului și recuzita scenei. Coloritul estompat contribuie la redarea esenței situației.

În concluzie, putem preciza că, deși cele două lucrări amintite scot în evidență înclinarea pictorului spre sublinierea laturii pitorești a priveliștilor, ele rămân documente prețioase prin înregistrarea aspectelor vieții de campanie.

Experiența războiului resimțită în arta lui Henția, la fel ca și la Grigorescu, a fost o experiență de viață care a dat mai multă profunzime gestului creator, lărgind orizontul artei sale.

În încheiere putem preciza că ecoul evenimentelor de la 1877 nu s-a stins niciodată în conștiința generațiilor de artiști care au urmat, ca dovadă numeroasele lucrări ce s-au realizat și în anii noștri pe plan național.

DER UNABHÄNGIGKEITSKRIEG WIEDER SPIEGELT IN DER SAMMLUNG PLASTISCHEN KUNST DES ARADER KEISMUSEUMS

(Zusammenfassung)

Der Unabhängigkeitskrieg wurde in den Werken einer Reihe berühmten rumänischen Malern, die die Armee am Schachtfeld begleiteten, wiedergespiegelt.,

Unter ihnen finden wir N. Grigorescu und Sava Henția die in vielen Zeichnungen und Gemälden die Waffentaten der rumänischen Armee darstellen.

Das Arader Kriegsmuseum besitzt vier Stücke aus diesen Werken.

Im Rahmen dieser Arbeit versucht der Autor diese Zeichnungen und Gemälde von Standpunkt der künstlerischen Mitteln und der Umständen ihrer Entstehung darzustellen.

PRIMUL FILM ROMÂNESC LA ARAD : „RĂZBOIUL INDEPENDENȚEI 1877—78“

IOSIF SÎRBUȚ

Înainte de a intra în subiect, considerăm că nu este lipsit de interes să amintim că tema războiului de independență din 1877 a constituit o preocupare a cineaștilor chiar în perioada de pionerat a filmului românesc.

Se știe că războiul din 1877 a avut un răsunet mondial pe scena politică. Ecourile evenimentelor istorice apar, la un interval de câțiva ani, și în programele spectacolelor cu proiectări de imagini.

În luna iunie 1883, a sosit la Arad, Teatrul Mecanic al lui Berger din Hanovra, care prezenta spectacole cu proiecții de imagini. La acest gen de spectacole, imaginea a fost proiectată cu ajutorul aparatului denumit „Hidro-Oxigen“.

Bergher începe reprezentațiile la data de 10 iunie. În cadrul programului a fost prezentat și un episod din timpul războiului independenței din 1877—78, cu titlul „Bombardarea Brăilei, incendierea și prăbușirea caselor“¹.

Acest program a fost proiectat pînă în ziua de 16.VI. Din cronica vremii desprindem: „Asaltul Brăilei, este o vedere emoționantă care surprinde pe spectator“². Regretăm că nu rezultă de nicăieri cite diapozitive au fost folosite și nici textul explicativ care a însoțit proiecția.

Demn de reținut e faptul că, deși au trecut 5 ani de la război, totuși Bergher l-a inclus în programul lui atunci cînd a sosit într-un oraș cu populație românească.

Interesul pentru acest spectacol rezultă și din faptul că la ultimele sale reprezentații, din 22—23 iulie, și-a luat rămas bun tot cu „Bombardarea Brăilei“³, care a fost proiectat în total de 9 ori.

Situația specială creată în urma războiului din 1912, în Balcani, a făcut ca evenimentele războiului de independență, din 1877—78, să vină din nou în actualitate, de data aceasta ca subiect prețios pentru un film istoric.

Filmul cu titlul : „Războiul Independenței 1877—78“ a fost regizat de Grigore Brezeanu, producția „Filmul de artă Leon Popescu, iar interpreții sînt cei mai de seamă actori și actrițe ai teatrului românesc ca :

---

¹ *Allôld*, 9 iunie, 1883.

² *Idem*, 16 iunie, 1883.

³ *Idem*, 23 iulie, 1883.

Aristide Demetriade, Constantin Nottara, Aurel Athanasescu, Ion Niculescu, Ion Brezeanu, Vasile Toneanu, Nicolae Soreanu, Carol Davilla, Cristian Duțilescu, Pepi Machauer, Constanța Demetriade, Aristiza Romanescu, Maria Ciucurescu, Agepsina Macri, Ecaterina Zimniceanu, Olimpia Bărsan, Sonia Cluceru, Neli Santa, Maria Giurgea, Maria Filotti, Elvira Popescu, Mărioara Fărceșeanu, Adelina Mărculescu și Lulu Cruceanu⁴.

Premiera filmului a avut loc la București, la data de 1 septembrie 1912⁵.

Imagini cinematografice din România, apar în Transilvania, începînd din anul 1905, prin imaginile de actualități difuzate prin jurnale.

Cel mai important moment cinematografic este în anul 1913, cînd pentru prima oară rulează un film artistic din România, pe teritoriul Transilvaniei și acesta a fost „Războiul Independenței din 1877—78“, „film care a dat naștere la manifestări spontane de entuziasm, expresie a puternicului avînt național de care era însuflețită populația transilvăneană“⁶.

În Transilvania, prezentarea filmului a început pentru prima oară la Arad.

În ziua de 13 aprilie 1913, apar în ziarul „Românul“ din Arad primele știri în care se anunță că, în zilele de 16-17-18 aprilie... „va rula pe pînza cinematografului Urania din Arad, filmul care reprezintă epoca eroică a armatei românești în războiul de la 1877—78, executat cu concursul armatei române și al artiștilor Teatrului Național din București...“. Pînă aici textul este cules cu caractere mari, după aceasta urmează cu litere obișnuite subiectul filmului, pe o coloană și jumătate. După epuizarea subiectului redactorul mai scrie: „acesta e un film cu deosebită importanță prin subiectul lui și frații noștri români din Arad și provincie, ar trebui să vină să vadă desfășurarea pe pînză a celor mai frumoase momente de eroism românesc, care a redat României, independența în fala ei de astăzi“⁷.

În ziua de 16 aprilie, cînd a început proiectarea filmului, coloanele ziarului arădean „Függetlenség“ prezentau filmul sub titluri ca : „Războiul în Balcani“ și „Reconstrucția Cinematografică a războiului Turc, Rus și Român“. În cronică citim : „Urania prezintă un film de proporții colosale. Filmul prezintă evenimentele războiului balcanic. Imaginile, studioul înregistrator le-a realizat cu o cheltuială de mai multe milioane, care este cel mai lung dintre toate filmele de pînă acum... Pe afișul Uraniei figurează descrierea imaginilor, dar acele sînt doar enumerarea evenimentelor seci, care sînt animate de amănunte excitante ale nervilor, scene de masă importante, prin fixarea tablourilor într-un mod fără de pereche. Cu ocazia reprezentării filmului la Paris, „Le Figaro“ a scris că el prezintă

⁴ *Producția Cinematografică din România, 1897—1970. Filmografie adnotată.*

⁵ A fost al treilea film artistic din România. Primele două au dispărut și, în felul acesta, filmul mai sus amintit a devenit cel mai vechi.

⁶ B.T. Ripeanu, *Noi contribuții documentare la cercetarea începuturilor filmului român*, în S.C.I.A., nr. 1.

⁷ *Românul*, 13.IV.1913.

o epocă în cinematografie, fiind aceasta o producție «amețitoare». Regia filmului a fost semnată de Leon Popescu, el a acordat mare atenție respectării stilului și a epocii. Cinematograful a anunțat inițial pentru 2—3 zile durata reprezentațiilor și ca ele să fie cât mai accesibile publicului, prețurile de bilete, s-au menținut la nivelul obișnuit⁸.

Criticile apărute în presa arădeană, de asemenea, sînt extrem de favorabile. „Aradi Közlöny“, sub titlul „Război în Balcani“, scrie: „...„Scena singeroasă a războiului dintre alianța balcanică și Turcia, încă nu s-a încheiat. Publicul este încă interesat de cele petrecute în Balcani. Istoria cinematografică și-a luat o grea sarcină istorică atunci cînd vrăjiți de teamă au investit în film sume uriașe, și o figurație de necrezut fiind fidel războiului ruso-româno-turc de-acum cîteva decenii. Fidelitatea, efectul de masă, reconsiderarea artistică a unui război uriaș, ce poate fi mai spectaculos decît aceasta. Totul e mai fascinant atunci cînd prezinți trecutul, decît eternizarea evenimentelor de azi... În uniforma militară, fideli epocii, în regiunile cele mai frumoase ale României, nu regimente, ci divizii, întregi sînt față-n față. Nu sînt oamenii societății cinematografice, ci soldați veritabili, două divizii complete ale armatei române participă la cele mai splendide jocuri ale războiului. Acest tablou este cea mai mare senzație de pînă acum a cinematografeii“⁹.

Este demn de menționat faptul că, în timpul rulării filmului, în ziarul „Românul“ apare un articol care pledează pentru necesitatea răspîndirii filmelor în satele românești, arătînd totodată modul de rezolvare a problemei... „Nu facem pe profetul în materie de educație a maselor; dar dacă în urma faptului, ca filmul „Războiul Independenței Române 1877-78“, după cum anunță ziarele noastre cutreieră Ungaria — putem risca următorul prognostic : prin cinematograf românesc, cu subiect ca, războiul independenței, piese eroice, vederi din România, unde se desfășoară viața românească etc.... s-ar putea contribui mult la luminarea idealului de viață a generațiilor viitoare. Pentru scopul acesta, ar fi necesar, organizarea unui capitol de către societățile noastre culturale, cu tendința de a aranja spectacole cinematografice. Luptele independenței, luptele noastre electorale, gospodăria națională, invențiile moderne pe teren economic, industrie, comercială, toate sînt elemente care desfășurîndu-se pe pînză, vor da educație bună masei“¹⁰.

În continuare să vedem cum se ocupă ziarul „Függetlenség“ cu filmul românesc: „A fost astăzi un veritabil tumult care a periclitat viața la începerea fiecărei reprezentații. Niciodată pînă acum imaginile mișcătoare nu au fost vizionate de așa mulți la Arad și niciodată un film nu a stîrnit un asemenea interes mare.

Fiecare membru al notabilităților din Arad a vizionat filmul. Trebuie să constatăm că acest film colosal în toate privințele, merită recunoștință“¹¹.

---

⁸ *Függetlenség*, 16.IV.1913.

⁹ *Aradi Közlöny*, 17.IV.1913.

¹⁰ *Românul*, 18.IV.1913.

¹¹ *Függetlenség*, 19.IV.1913.

Cronicarul arată laudativ : „„,cei mai excelenți actori ai Teatrului Național din București, produc cea mai bună creație... Marele film, sub forma de mozaic prezintă cele mai impunătoare evenimente ale luptei române pentru libertate, dar pe lângă aceasta o istorioară de dragoste drăgălașă unește tablourile singulare și face unitar filmul¹².

A doua zi, același ziar, sub titlul „Războiul în Balcani“, referindu-se pentru a patra oară la succesul senzațional al programului Uraniei, serie: „Direcția Uraniei, potrivit obiceiului a ocupat pentru sine pentru trei zile filmul de proporții colosale intitulat «Războiul din Balcani». Timp de trei zile înaintea fiecăruia spectacol, publicul cu adevărat s-a bătut pentru bilete. Sala s-a umplut pînă la refuz și încă mulți nu au putut vedea imaginea. Aproape o sută de scrisori au sosit la Urania, care toate conțin aceia rugămintele, ca filmul să se țină în program cel puțin încă o zi. Deși filmul este angajat în alte două orașe și Urania va plăti despăgubiri respectabile, totuși direcția campezată a cedat dorinței publicului și l-a ținut încă o zi în program¹³.

Aici menționăm că filmul a fost vizionat și de 700 soldați ai regimentului 33 infanterie cezaro-crăiesc din Arad, în cadrul unui spectacol special. Acest eveniment este remarcabil și pentru faptul că, pentru prima dată, s-au dus la Cinematograf trupe din garnizoana Aradului¹⁴.

Cu ocazia ultimei zile de prezentare a filmului la Arad, în ziarul „Românul“ apare anunțul cu următorul text : „Miine sîmbătă în 19 aprilie, irevocabil ultima zi — la cererea generală va mai rula pe pînza cinematografului Urania din Arad, filmul care reprezintă epoca eroică a armatei române în războiul de la 1877—78. Filmul acesta e de 2000 mt. lungime și împărțit în 5 acte. Reprezentația lui durează 2 ore, o minune grandioasă, a cinematografului 200.000 persoane au luat parte la recepția lui¹⁵.

Deci după cum a reieșit clar din ziarele locale, filmul a avut un succes extraordinar la Arad.

Interesant este faptul că, acest succes n-a rămas fără urme chiar și după atîția ani. Sînt cetățeni în Arad, care au fost spectatori ai filmului și își amintesc că, uneori reprezentația s-a transformat într-o manifesta-re națională românească. Unul din acești spectatori, profesorul Ioan Lipovan, a și păstrat programul filmului, tipărit la Arad, cu ocazia prezentării filmului românesc. Pe coperta programului, în limba română, citim :

„Urania din Arad“
INDEPENDENȚA ROMÂNIEI
(Războiul Românesc ruso-turc 1877—78)

Executat cu concursul armatei române și al artiștilor Teatrului Național din București“.

¹² *Idem*, 19.IV.1913.

¹³ *Idem*, 20.IV.1913.

¹⁴ *Aradi Közlöny*, 19.IV.1913.

¹⁵ *Românul*, 19.IV.1913.

Programul se compune din 16 pagini cuprinzând subiectul filmului, și complectat cu 13 imagini.

Tipografia Kálmán Nándor et. Comp. Arad 1913¹⁶.

Un alt obiect rar și totodată foarte prețios este afișul cu fotografia artiștilor (30—40) din timpul reprezentațiilor la București din 1912¹⁷.

Nu voi încheia fără a preciza și locul unde au avut loc reprezentațiile. Acesta a fost Cinematograful Urania, care este totodată și clădirea teatrului vechi (1817). De menționat că aici au avut loc primele spectacole românești, de teatru date de trupe din România, Pascaly (1868) Millo (1870) și... iată că tot aici a avut loc și proiectarea primului film românesc, adus din România.

Desigur este o simplă coincidență, dar și un caz unic.

Pentru noi arădenii, tot ce este legat de filmul „Războiul Independenței Române din 1877—78“ a rămas și va rămîne un prețios document.

LE PREMIER FILM ROUMAIN A ARAD : LA GUERRE POUR L'INDEPENDANCE 1877—1878

(Resumé)

L'auteur présente dans son ouvrage le fait qu'à Arad, le 16—18 avril 1913, dans la salle du cinéma „Urania“ a été présenté le film roumain „La guerre de l'Indépendance roumaine 1877—1878“.

La présentation du film et le thème choisi ont stimulé le sentiment national du peuple roumain d'Arad. Les journaux d'Arad, cités par l'auteur de l'ouvrage, prouvent que le film a eu un succès éclatant à Arad.

---

¹⁶ Programul în Colecția Iosif Sîrbuț, Arad.

¹⁷ Unul din afișe se află la Muzeul Teatrului Național București și unul în Colecția Iosif Sîrbuț, Arad.

¹⁸ Clădirea teatrului vechi, începînd din 1907, devine cinematograful „Urania“, iar mai tîrziu „Veac nou“.

REPERTORII

RĂSPÎNDIREA MONEDELOR GETO-DACE PE TERITORIUL JUDEȚULUI ARAD (REPERTORIU)

NICOLAE KISS

Dezvoltarea monetăriei la geto-daci. În țara noastră primele monede se emit pe coasta de vest a Mării Negre, în orașul grecesc Histria, în cursul secolului al V-lea î.e.n. În a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., pătrund în Dacia monedele regilor macedonieni Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, pentru ca în secolele III-II î.e.n. să se dezvolte la geto-daci o monetărie proprie¹.

Odată cu destrămarea imperiului creat de Alexandru cel Mare, se reduce și numărul monedelor macedonene care intrau pe piață în Dacia. Astfel se naște și sporește din ce în ce mai mult nevoia imperioasă a unei alte monede proprii. Moneda locală din Dacia va apare și ca o necesitate economică, impusă de nivelul de dezvoltare a societății geto-dace la începutul celei de-a doua epoci a fierului (La Tène). Ca echivalent general, moneda a contribuit nu numai la rapida circulație a mărfurilor, ci și la extinderea schimburilor, aceasta ca o consecință a creșterii forțelor de producție și creării unui surplus de produse. Descoperirile monetare în spațiul carpato-dunărean, ca și în județul Arad, indică existența unor relații des chimb geto-dace cu lumea tracă și greco-macedoneană.

Pentru crearea unei monetării proprii, geto-dacii au luat ca model tetradrahmele regelui macedonean Filip al II-lea, care au circulat în Dacia, în vremea respectivă. De altfel, toată partea de sud-est, ca și centrul și vestul Europei, au luat ca model preferat originalele monedelor lui Filip al II-lea. Aceste monede deschid calea unei întregi monetării, care va domina circa două secole economia populațiilor antice din afara granițelor europene ale lumii eleniste².

Caracteristica principală a monetăriei geto-dace o formează diversitatea tipurilor ce se delimitează în funcție de loc și timp. Cu toată această varietate regională, cercetările mai recente au arătat că monedele din faza timpurie provin doar din 3—4 mari ateliere regionale, aparținând probabil unor uniuni de triburi. Afirmația se verifică prin faptul că diversele tipuri monetare își restrâng aria de circulație la o zonă clar delimitată și unitară.

Tipurile monetare mai vechi, aparținând fazei timpurii (sec. III—II î.e.n.), sînt din punct de vedere stilistic mai îngrijit executate și din ar-

¹ *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 403.

² Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 30.

gint de foarte bună calitate, asemuirea cu originalul fiind aproape perfectă. Se caracterizează și prin greutatea lor exactă (cca. 13 gr.). Pe aversul monedelor este redat capul lui Zeus, iar pe revers un călăreț cu calul în galop. „Apariția primelor monede autohtone, imitate după monedele macedonene, vine în sprijinul concluziei că geto-dacii și-au însușit meșteșugul baterii monedei, direct de la cultura greacă, cu care uniunea de triburi se afla desigur într-un strâns contact. Se poate chiar admite, că, șefii de triburi geto-dace au atras la început meșteșugari venind din sudul Dunării, cu ajutorul cărora vor fi organizate primele ateliere monetare. Aceasta apare cu atât mai verosimil, cu cât cele mai vechi imitații locale sînt foarte apropiate de stilul monedelor macedonene”³.

Creațiile ulterioare din a doua fază-tîrzie (sec. II — primul deceniu al sec. I î.e.n.) sînt din ce în ce mai schematizate, ajungînd ca la sfîrșitul emisiunilor efigiile să fie redată prin combinații de linii, puncte și cercuri. Rozetele, sau semirozetele, șirurile de perle și alte combinații de linii, trădează un amestec de elemente, atât de pe originalele mai vechi, ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, cît și de pe tetradrahmele Macedonia Prima. Pe avers este redat capul lui Herakles (în latină Herkules) sau bustul zeiței Artemis, împrumutate de pe monedele emise de provincia Macedonia Prima. Pe revers, reprezentările rămîn aceleași, calul și călărețul, dar puternic schematizate. Monedele sînt de dimensiuni mai mari, dar mai subțiri decît emisiunile de început, avînd forme scyphate (conca-convexe) sau plate.

Tot ca o trăsătură generală a tuturor emisiunilor tîrzii — indiferent de tipul lor — este titlul foarte scăzut al argintului, unele emisiuni au ajuns pînă la pierderea aproape totală a argintului, cedînd locul unui aliaj de cupru cu urme de argint.

Contrastul dintre calitatea argintului monedelor dace din faza de început, față de emisiunile tîrzii și finale, pare să confirme părerile în legătură cu existența unei crize a argintului în Dacia, spre sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., criză care-și poate avea originea tocmai în intensa exploatare a argintului, necesară bogatelor și frumoaselor emisiuni monetare din epoca de maximă înflorire a monetăriei dace (sec. III — începutul sec. al II-lea î.e.n.)⁴.

După primul deceniu al sec. I î.e.n. geto-dacii încetează să mai emită monede-imitații după originalele macedonene. Astfel se încheie una din cele mai importante perioade din istoria economică și monetară a lumii geto-dace.

Sfîrșitul monetăriei tratate mai sus coincide, pe de o parte, cu momentul unificării triburilor și uniunilor de triburi geto-dace sub conducerea lui Burebista și formării statului dac, iar pe de altă parte, cu pătunderea denarilor romani republicani. Noua formă de organizare politică avea nevoie de o monedă unică. Moneda romană corespundea din a-

³ Constantin C. Kirîțescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 31.

⁴ E. Chirilă, N. Chidioșan, I. Ordentlich, N. Kiss, *Tezaurul monetar de la Șilindia*, Oradea, 1974, p. 69.

cest punct de vedere și de aceea ea va fi acceptată în locul celei locale. Pe lângă folosirea monedei romane, care a pătruns masiv în Dacia, în primele decenii ale secolului I î.e.n., dacii vor utiliza și o monetărie proprie, copie fidelă a denarilor romani republicani. Sub Burebista, geto-dacii dezvoltă o nouă monetărie proprie, de data aceasta de tip roman, corespunzător noii etape de dezvoltare a societății geto-dace⁵.

Legate de caracterul monetăriei locale de tip roman și socotite în general ca monede dace, sînt și emisiunile de aur, cunoscute sub numele de „Koson“, după numele imprimat pe ele, descoperite în Transilvania, în zona dintre Mureș și Carpați, în apropierea cetăților dacice din Munții Orăștiei⁶.

Emisiunile monetare geto-dace descoperite pe teritoriul județului Arad se împart în două mari categorii :

I. **Emisiuni aparținînd fazei timpurii și de dezvoltare** (sec. III — mijlocul sec. al II-lea î.e.n.).

II. **Faza tîrzie și finală** (a doua jumătate a sec. al II-lea — primul deceniu al sec. I î.e.n.).

I. FAZA TIMPURIE ȘI DE DEZVOLTARE A MONETĂRIEI GETO-DACE, (**Repertoriu**).

În cele ce urmează redăm repertoriul descoperirilor de monede geto-dace pe teritoriul județului Arad, din prima fază—timpurie a emiterii lor. Fiecare descoperire este însoțită de o amplă documentație bibliografică din țară și străinătate, care face trimiteri la publicațiile de specialitate numismatică.

Începem cu două descoperiri importante, cea de la Șilindia și Agrișu Mare, localități apropiate, zonă în care pare să fi existat un puternic centru politic dacic, care dispunea de o foarte activă monetărie.

ȘILINDIA:

În vara anului 1967, cu ocazia arăturilor adînci, a fost descoperit în hotarul comunei Șilindia, pe locul numit „La Frăgării“, un prețios și foarte bogat tezaur, compus din 730 monede de argint geto-dace, depozitate într-un vas din lut, care a fost însă distrus. Inițial, 645 monede au fost depuse la Muzeul județean Arad, iar 85 au fost salvate la fața locului de Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. Ulterior, după studierea și publicarea tezaurului, monedele au fost împărțite în mod egal între cele două muzee din Arad și Oradea.

Monedele sînt în majoritatea absolută imitații după tetradrahmele de argint ale lui Filip al II-lea. Ele poartă pe avers capul lui Zeus, cu coroană de lauri, în majoritatea cazurilor spre dreapta, iar pe revers un călăreț, de obicei spre dreapta. La tipurile mai apropiate de originalul

⁵ C. Preda, *Moneda antică în România*, București, 1969, p. 26.

⁶ *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 408.

grecesc, călărețul ridică mîna dreaptă în semn de salut, sau poartă o ramură.

Piesele tezaurului se împart în 64 de grupe, care la rîndul lor au mai multe subgrupe și variante. Important de remarcat este faptul că un număr de 42 piese nu au analogii, fiind atestate pînă în prezent doar în tezaurul de la Șilindia. Astfel, ele completează, cu noi tipuri și variante, emisiunile geto-dace timpurii.

Tezaurul de monede dace din sec. III—II î.e.n. (365 bucăți).

Numărul mare de piese și al variantelor, diversitatea prototipurilor, prezența lor în același tezaur, reprezintă producția unuia și aceluiași atelier, care în mod necesar trebuia să se afle undeva în zona de descoperire a tezaurului. În general, multiplele descoperiri de monede din vestul Transilvaniei constituie un argument greu în favoarea tezei, care susține rolul esențial pe care l-a avut acest teritoriu în dezvoltarea monetăriei geto-dace în toată Transilvania.

Subliniem și faptul că prezența unui tezaur de asemenea proporții nu poate fi o întâmplare. Ea presupune existența unui puternic centru politic dacic în zona de descoperire a tezaurului, care subliniază importanța vestului Transilvaniei, nu numai în istoria monetăriei geto-dace, ci și în istoria economică și politică a Daciei.

BIBLIOGRAFIE :

- E. Chirilă, N. Chidioșan, I. Ordentlich, N. Kiss, *Tezaurul monetar de la Șilindia*, Oradea, 1972, 73 p., 36 planșe.
- N. Kiss, *Descoperirea unui valoros tezaur de monede dacice*, în „Flacăra roșie”, Arad, nr. 7181, 30 sept., 1967.
- E. Dörner: *Tezaurul de monede dacice de la Șilindia*, în „Magazin”, București, 16 iunie 1968.
- C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 66—69.

AGRIȘU MARE :

La 18 iulie 1880, în hotarul satului Agrișu Mare, pe valea pîrîului Almaș a fost descoperit, într-un vas din lut, un tezaur compus din 132 monede geto-dace din argint, imitații după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Un număr de 48 piese, se identifică cu monedele grupei a IV-a din tezaurul de la Șilindia.

După o descriere contemporană, monedele din tezaurul de la Agrișu Mare nu reprezentau mari variațiuni între ele, arătau a fi noi și se presupune că în această zonă era și locul lor de emiter. Greutatea monedelor variază între 13—14 gr. ceea ce indică o greutate destul de ridicată. Modulul are un diametru de 22—24 mm.

Cea mai mare parte a tezaurului se păstrează la Cabinetul de numismatică al Muzeului Național din Budapesta.

BIBLIOGRAFIE :

- Ziarul *Alföld*, Arad, nr. 170.
- Zs. Ormos, *Történelmi Értésítő*, Budapest, 1883, p. 45—46.
- Al. Márki, *Aradvármegye és Aradváros története I*, Monografie, Arad, 1892, p. 20.
- O. Gohl, în *Numizmatikai Közlöny*, VI, Budapest, 1907, p. 4 și XIII, 1914, p. 32, 108—109.
- M. Désewffy, *Barbár pénzei*, anexă la *Numizmatikai Közlöny*, Budapest, 1910, nr. 299.
- C. Moisil, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, București, 1922, p. 59.
- K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, în „Dissertationes Pannonicae”, Budapest, 1939, p. 46—47, 134.
- Mitrea Bucur, *Penetratione commerciale circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în „Ephemeris Dacoromana”, X, Roma, 1945, p. 32.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 66—69.

ȘIȘTAROVĂȚ:

În grupa emisiunilor geto-dace, aparținînd fazei timpurii, se încadrează și tezaurul de la Șiștarovăț, comună situată la sud de Mureș. Se păstrează informații că el a fost descoperit încă din anul 1812 și se compune din 276 monede de argint, la care se mai adaugă încă o piesă descoperită izolat, toate imitații după monedele regelui macedonian, Filip al II-lea. Majoritatea lor aparțin tipului comun regiunii Banatului, unde se poate vorbi de un centru monetar timpuriu dacic. Tezaurul a ajuns în colecțiile cabinetelor de numismatică din Viena, Budapesta și Timișoara.

BIBLIOGRAFIE :

- Ö Gohl, *Az országos régészeti és embertani társaság évkönyve*, Budapest, 1886—1888, p. 94—96.
- Gy. Forster, *Müemlékeink védelme*, Budapest, 1906, p. 23—25.
- I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în „Studii și Cercetări Științifice”, VI, 1—2, Cluj, 1955, p. 92—93.
- I. Winkler, *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților*, în „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 82.

BUTENI:

În cabinetul numismatic al Muzeului Național din Budapesta, la nr. 99 din 1873, în pozițiile 2—6 sînt înregistrate 5 monede descoperite la Buteni, la o dată neprecizată, dar probabil în jurul anului inventarierii. Aceste monede, imitații Filip al II-lea, descoperite în bazinul Crișului Alb, se aseamănă cu emisiunile din Banat, răspîndite și la nord de Mureș.

BIBLIOGRAFIE :

- I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspîndire*, partea I-a, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 44. planșa IV/44.
- I. Winkler, *Tipurile monetare...*, partea a II-a, în „Acta Musei Napocensis”, VI, 1969, p. 72, fig. 100.

PĂULIȘ:

În monografia istoricului arădean, Alexandru Márki, se amintește vag despre descoperirea în 1854 a unor monede „barbare“ de tip Filip al II-lea, la Păuliș, lângă cursul Mureșului. Monedele, al căror număr nu este precizat, au ajuns atunci în colecția Liceului de băieți din Arad (precursorul Liceului „Ioan Slavici“ de astăzi), dar locul de păstrare actual nu se cunoaște. Monedele probabil sînt produsul unei monetării din Banat.

BIBLIOGRAFIE :

- Al. Márki, *op. cit.*, I, p. 20.
- I. Winkler, *Contribuții...*, p. 86—87.
- I. Winkler, *O mincich daku a getu*, în „Numismaticky Sbornik”, V, Praha, 1958, p. 32.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 435.

NEUDORF:

La Muzeul Orășenesc din Lipova se păstrează o singură monedă dacică din argint, imitație de tip Filip al II-lea, descoperită la sud de Mureș, în comuna Neudorf. Moneda are o greutate destul de ridicată, cîntărind 13,80 gr., iar diametrul de 22x23 mm.

BIBLIOGRAFIE :

- *Buletinul Societății Numismatice Române*, București, 1975, p. 318.

CHIȘINEU CRIȘ:

În orașul de pe valea Crișului Alb, a fost descoperit în anul 1835 un important tezaur care cuprinde mai multe categorii de monede. În asocieră cu cele 25 de monede, imitații locale geto-dace, de tip Filip al II-lea, au mai fost descoperite 238 tetradrahme de la Alexandru cel Mare, Lisimach și Seleucos, monede macedonene și grecești imediat ulterioare anilor de domnie ai lui Filip al II-lea. Ele pot servi ca un „terminus post quem“ pentru primele serii de imitații, datînd de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n., perioadă cînd ele circulau intens. Piesele au un grad de stilizare mai accentuat, caracteristic emisiunilor perioadei de trecere la a doua fază, tîrzie, a monetăriei dace. Unele monede au efigia ștearsă, sînt cu tăieturi la margine și pe revers au contramarcă.

Tezaurul de la Chișineu Criș se află în posesia Cabinetului numismatic din Viena.

Monede din tezaurul de la Chișineu Criș — sec. III—II î.e.n.

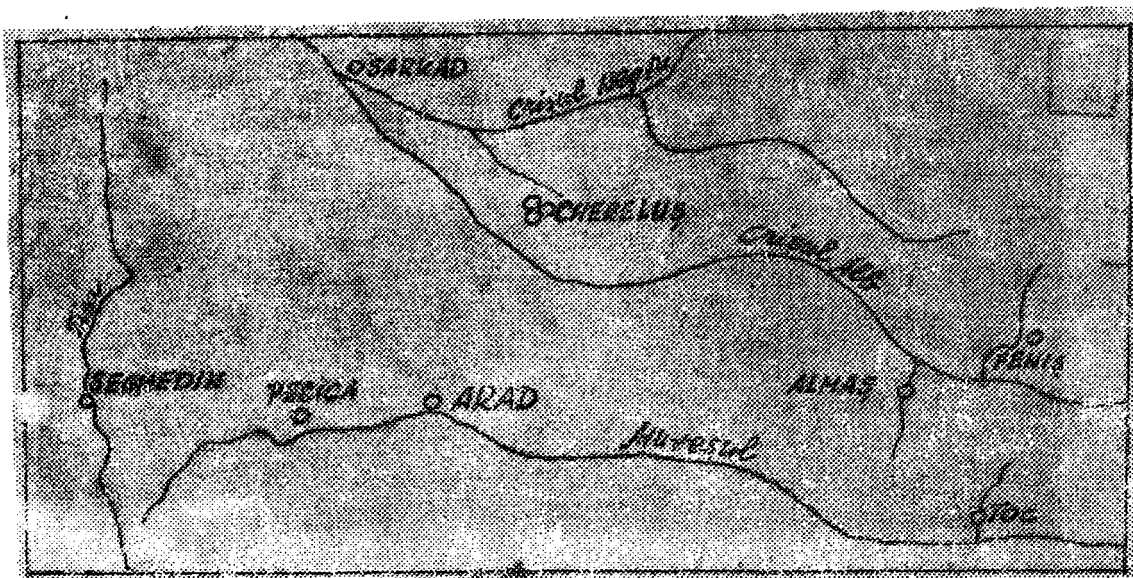
BIBLIOGRAFIE :

— I. Arneth, *Die Gold und Silber monumente des K.K. Münz und Antiken, Cabinetes in Wien*, Wien, 1850, p. 8.

- C. Goos, *Archiv der Vereins für Siebenbürgische Landestunde*, Hermannstadt, XIV, 1877, p. 66, 77.
- R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein und Donaulande*, Strassburg, 1908, p. 166—169.
- L. Ruzika, *Cronica numismatică și arheologică*, București, XIV, 1922, p. 56.
- K. Pink, *op. cit.*, p. 22, 35, 38, 47, 101, 138.
- Mitrea Bucur, *op. cit.*, p. 33.
- I. Winkler, *Contribuții...*, p. 78.
- I. Winkler, *Tipurile monetare*, partea I-a, p. 40, 46.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 33, 55, 91.

II. FAZA TÎRZIE ȘI FINALĂ A MONETĂRIEI GETO-DACE (secolul II — primul deceniu ale secolului I î.e.n.)

Faza tîrzie și finală a monetăriei geto-dace, pe teritoriul județului Arad, este reprezentată prin descoperirile de la Chereuș, Almaș, Feniș,

Descoperiri de tezaure monetare, din sec. II—I î.e.n., în județul Arad.

Toc, Arad și Pecica, care aparțin tipului „vest-transilvan“, care s-a dezvoltat chiar pe teritoriul județului Arad și prin descoperirea de la Temeșești, care se încadrează în așa-numitul tip „Hunedoara“. Ambele tipuri sînt, în linii mari, contemporane și urmează o evoluție oarecum paralelă.

Privind descoperirile de tip „vest-transilvan“, ele se grupează pe teritoriul județului Arad, pe o zonă care se întinde de la cursul inferior al Mureșului, spre valea Crișului Alb și Negru, pînă în Munții Apuseni, și care era populat de tribul Predavenses al dacilor⁸. Undeva, în cadrul acestei zone, poate chiar în jurul Aradului, va trebui fixat centrul de emiteri a acestor monede, care provin dintr-un singur atelier.

Este interesant de remarcat faptul, că la sud de riul Mureș, nu se cunosc astfel de monede. În schimb, ele pătrund pe valea Mureșului, către regiunea intracarpatică. Avem în vedere descoperirile de la Turda (jud. Cluj). Spre vest, ele ajung pînă la confluența Crișului Alb cu Crișul Negru, respectiv pînă în valea Tisei, fiind semnalate descoperirile de la Sarkad și Szeged, ambele localități în R.P. Ungară. Acest spațiu a putut constitui teritoriul unei unități politice a dacilor.

În continuare, prezentăm repertoriul descoperirilor monetare geto-dace, de tip „vest-transilvan“, indicînd și bibliografia aferentă.

CHERELUȘ

La cabinetul numismatic al Muzeului Național din Budapesta se păstrează trei loturi de monede geto-dace, descoperite în trei perioade, pe teritoriul satului Chereluș, situat la nord de riul Crișul Alb. Primul tezaur s-a găsit în 1900 și număra 76 de monede, al doilea, format din 28 piese, s-a descoperit în 1901, iar cel de al treilea în 1910, cu 16 exemplare. Ele totalizează 120 de monede. De remarcat este faptul că între cele trei loturi de monede există o deplină unitate stilistică și tehnică. Pe avers este reprezentat capul lui Heracles (fiul lui Zeus), iar pe revers obișnuitul cal cu călăreț, ambele efigii fiind însă mult stilizate. Forma lor este scyphată, iar greutatea variază între 7 și 15 gr., diametrul modului fiind de 25—35 mm.

Starea de conservare a monedelor este destul de slabă. Aproape toate sînt acoperite cu o patină verde, cea ce arată că ele conțin, pe lingă argint, și un procent destul de mare de cupru. Multe exemplare sînt chiar din aramă și învelite doar cu argint. Calitatea precară a argintului — după cum s-a mai amintit — reflectă, într-o oarecare măsură, situația economică și poziția puterii emitente, care în această epocă de decădere stilistică și a calității argintului era în criză. Aceste monede au circulat,

---

⁷ Introdus în terminologia monetăriei geto-dace, de numismatul clujean dr. Eugen Chirilă. Pe această cale aduc mulțumiri Domniei Sale pentru indicațiile primite în legătură cu cronologia și tipologia monedelor geto-dace.

⁸ I. Winkler, *Tezaurile de monede dacice de la Chereluș*, în „Studii și Cercetări de Numismatică“, IV, p. 100.

probabil, pînă la încetarea emisiunilor geto-dace, către sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n.

BIBLIOGRAFIE :

- Ö. Gohl, în *Numizmatikai Közlöny*, I, Budapest, 1902, p. 49 și XV, 1916, p. 104.
- A. Blanchet, *Traité de Monnaies Gauloises*, II, Paris, 1905, p. 465.
- R. Forrer, *op. cit.*, p. 359.
- Ö. Gohl, *Memoires du Congrès International de Numismatique*, Bruxelles, 1910, p. 651.
- K. Pink, *op. cit.*, p. 32.
- I. Winkler, *O mincich daku...*, p. 27.
- I. Winkler, *Tezauzele de monede dacice de la Chereuș*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, IV, București, 1968, p. 69—102.
- E. Chirilă, V. Lucăcel, *Un tezaur dac din nord-vestul Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 10.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 307—311.

ALMAȘ

În vara anului 1964, la 2 km sud de comuna Almaș, pe valea Crișului Alb, pe locul numit „Petroaie”, s-au descoperit, într-un vas de lut, vreo 200 monede geto-dace. Majoritatea monedelor s-au răsîndit, iar vasul a fost distrus. Din tezaur s-au mai putut recupera doar 16 piese, care se păstrează în Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. Ulterior, muzeul a mai achiziționat încă o monedă fragmentară. Au mai fost identificate și alte două piese, descoperite în localitate, care se află într-o colecție particulară din comuna Gurahonț (județul Arad).

Din punct de vedere tipologic, între monedele din tezaurul de la Almaș, se disting șase tipuri. Ele prezintă asemănări cu monedele de la Chereuș și datează de la sfîrșitul emisiunilor propriu-zise. Calitatea argintului este inferioară, avînd și o greutate redusă (5,10—8,20) față de tipul original din care derivă, fapt care dovedește o lipsă acută de argint. Monedele sînt, în general, rău conservate, iar șase din ele sînt fragmentare.

BIBLIOGRAFIE :

- E. Chirilă, N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dace de la Almaș*, în „Acta Musei Napocensis”, II, Cluj, 1965, p. 111—113. Cf. și „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 1/1967, p. 195.
- I. Winkler, *Tezauzele...*, p. 85.
- I. Winkler, în *Acta Archaeologica Carpatica*, X, 1968, p. 115.
- I. Winkler, *Tipuri montare...*, partea a II-a, p. 87.
- E. Chirilă, N. Chidioșan, S. Dumitrașcu, N. Stein, *Descoperiri monetare antice din Transilvania*, în „Studii și Comunicări ale Muzeului Brukenthal”, XIV, Sibiu, 1969, p. 283.
- Florian Dudaș, *Descoperiri monetare antice în Țara Zărandului*, în „Acta Musei Napocensis”, XII, Cluj, 1975, p. 135—136.

FENIȘ

La nord-est de satul Feniș, situat pe valea Crișului Alb, la punctul numit „Juițești“, a fost descoperit, în anul 1966, un tezaur compus din 127 piese. Monedele erau depuse într-un vas de lut, din care s-au păstrat doar câteva părți. Monedele și resturile din vas se află la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. Două piese au ajuns, prin donație, la Cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie din București (nr. inv. 1354) și una se află într-o colecție particulară a lui Eugen Pădureanu din Arad. Ulterior, s-au mai identificat, la colecționari din localitățile vecine cu Feniș, încă 9 piese, astfel că tezaurul totalizează acum un număr de 139 monede.

Monedele sînt împărțite în zece grupe și 25 variante. Multe dintre ele sînt identice sau foarte asemănătoare cu cele de la Chereluș și Almaș. Descoperirea tezaurului de la Almaș, Feniș și Chereluș dau o indicație prețioasă în legătură cu întinderea teritoriului dac, de care aparținea atelierul, în care s-au emis monedele din aceste tezaururi. Așezarea celor trei localități pe valea Crișului Alb, sugerează că circulația monetară se făcea de-a lungul căii naturale de comunicație, pe care o reprezenta valea acestui riu.

Calitatea slabă a metalului, fapt caracteristic fazei tîrzii a monetăriei dacice, a fost cauza, că din totalul tezaurului de la Feniș, un număr de 74 piese au crăpat la batere. O piesă este fragmentară. Greutatea monedelor este, de asemenea, scăzută (5,76—9,59 gr) iar diametrul măsoară între 27—31 mm.

BIBLIOGRAFIE :

- E. Chirilă, I. Ordentlich, N. Chidioșan, *Tezaurul de monede dace de la Feniș*, Oradea, 1967, p. 1—59.
- *Studii și cercetări de istorie veche*, București, nr. 1/1968, p. 174.
- I. Winkler, *Tezaururile monetare...*, partea a II-a, p. 37.
- E. Chirilă, N. Chidioșan, S. Dumitrașcu, N. Stein, *Descoperiri monetare...*, p. 283.
- E. Chirilă, V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 10.
- Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 135—136.

TOC

Sat în sud-estul județului Arad, pe malul drept al Mureșului, unde în anul 1840, s-a descoperit un tezaur, compus din 47 monede dace. El prezintă o înrudire cu tipul „Hunedoara“, a căror circulație s-a extins și în partea de est a județului Arad. Ca realizare și aspect general-stilistic, aceste monede au legături și trăsături comune cu celelalte emisiuni din Dacia intracarpatică, din faza tîrzie a monetăriei locale.

Monedele de la Toc se împart în trei grupe mari, iar fiecare grupă are mai multe variante, toate cu efigii mult schematizate și cu titlu de argint foarte scăzut. Greutatea lor este aproape uniformă, măsurînd între 9,04—10,18 gr.

Despre tezaurul de la Toc nu se știe unde a ajuns, doar șase piese se află la Cabinetul numismatic din Viena.

BIBLIOGRAFIE :

- I.G. Seidl, *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst*, III, Wien, 1946, p. 146—147.
- C. Goos, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XIV, Hermannstadt, 1877, p. 80, 88.
- A. Blanchet, *Traité des monnaies...*, p. 466.
- K. Pink, *op. cit.*, p. 73—74, 147, nr. 369.
- O. Floca, *Monnaies daciques du „Type Hunedocra“*, în „Dacia“, XI—XII, (1945—1947), p. 100.
- B. Mitrea, *op. cit.*, p. 33, 61.
- I. Winkler, *O mincich...*, p. 37.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 307—311.

ARAD

La Cabinetul numismatic al Muzeului Național din Budapesta, se păstrează 4 monede geto-dacice din faza tîrzie a monetăriei dace, cu mențiunea că ele s-au găsit la Arad. O monedă similară se află în colecția dr. Severeanu din București, tot cu indicația că s-a descoperit la Arad. Ele provin dintr-un tezaur compus din peste 20 de monede, descoperit înainte de mijlocul secolului trecut. Monedele existente au analogii cu cele descoperite la Chereuș, fiind tot de tip „vest-transilvan“.

BIBLIOGRAFIE :

- I. G. Seidl, *op. cit.*, p. 26.
- I. Teglas, *Ungarische Revue*, IX, Budapest, 1889, p. 325.
- I. Winkler, *Tezaurele...*, p. 79, fig. 11, 123.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 309.

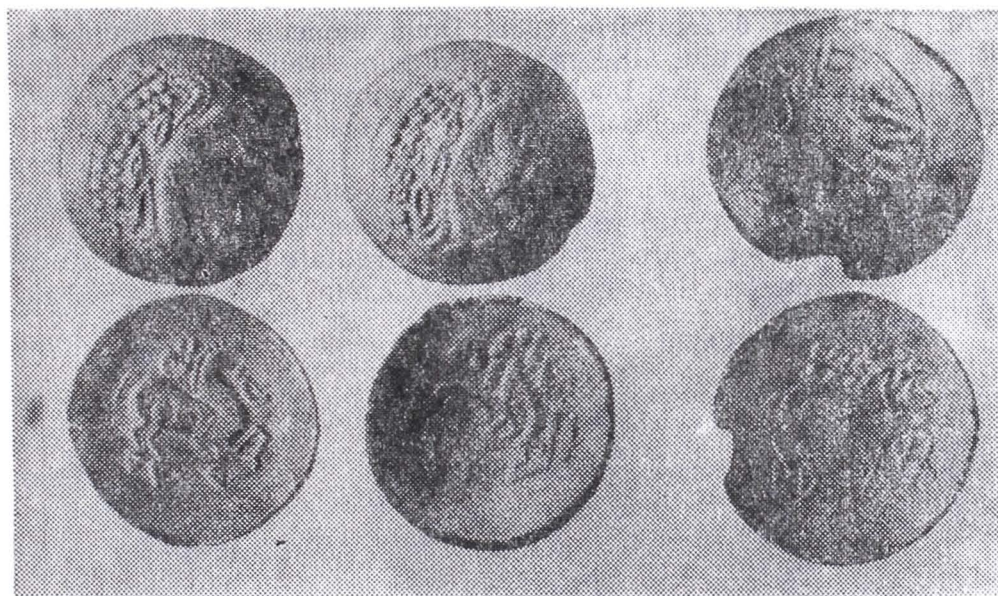
ARAD

La o dată neprecizată, în împrejurimile orașului Arad, s-au descoperit 7 monede geto-dace. Din acestea, șase au ajuns în colecția dr. Severeanu, iar una în colecția numismatică din Capitală, ambele aparținînd Muzeului de istorie al municipiului București.

Monedele se aseamănă cu celelalte monede de tip „vest-transilvan“ tratate mai sus. Efigia pe avers are anumite caracteristici pentru capul lui Heracles, cu un grad de stilizare avansat. 4 monede sînt identice cu monedele găsite la Pecica (vezi „Studii și Cercetări de Numismatică“, vol. II, București, 1958, p. 461, fig. 4—5).

BIBLIOGRAFIE :

- I. Winkler, *Tezaurele...*, p. 87.
- E. Dörner, *Urmele culturii materiale dacice pe teritoriul arădean, Arad, 1968*, p. 7—8.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 297.

Monede de tip „Toc-Chereluș” descoperite la Arad.

ARAD

La începutul secolului au fost descoperite la Arad 8 monede geto-dace, emisiuni locale de tipul celor de la Chereluș. Pe aversul lor este redat capul lui Heracles, iar pe revers calul și călărețul, ambele efigii destul de degenerate. Monedele au ajuns la Cabinetul numismatic al Muzeului Național din Budapesta, unde se păstrează și în prezent.

BIBLIOGRAFIE :

- *Numizmatikai Közlöny*, X, Bulapest, 1911, p. 117.
- I. Winkler, *Tezaurele...*, p. 89, fig. 34, 96.
- E. Dörner, *op. cit.*, p. 7.

PECICA

Comună pe cursul inferior al Mureșului, în partea de vest a județului Arad, unde, pe locul numit „Sgîrietura“, pe o movilă alungită, la cum-

păna secolului XIX—XX, s-a descoperit un tezaur geto-dacic, compus din 14 monede întregi, trei crăpate și 20 fragmentare, toate de tip „vest-tran-silvan“. Ele au fost cumpărate, cu mulți ani în urmă, de Cabinetul numismatic al Academiei R.S. România, fiind înregistrate în colecția acestuia nr. 1111, din 8 februarie 1955. Două monede din tezaur se află în posesia colecționarului Gheorghe Miloi din Arad și o a treia în proprietatea numismatului ing. Luchian din București.

Tot în localitatea Pecica-Rovine (azi Pecica II), s-a găsit o drahmă, imitație de tip Alexandru cel Mare—Filip al III-lea, monedă de argint, care reprezintă un tip unic. Aversul are ca prototip capul stilizat al zeiței Pallas, cu coif, dar sub influența monedelor locale. Reversul reprezintă pe Zeus pe tron, spre stînga. Are o greutate neobișnuit de mică : 2,98 gr., și un diametru, de asemenea, mic : 17 mm.

BIBLIOGRAFIE :

- Ö Gohl, *Numizmatikai Közlöny*, VIII, 1909, p. 132.
- K. Pink, *op. cit.*, p. 119, 140, 274.
- I. Winkler, *Drahma...*, p. 82.
- I. Winkler, *Tipurile monedare...*, partea a II-a, p. 87.
- E. Chirilă, V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 10.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 335.

Faza tîrzie a monetăriei geto-dace, mai este reprezentată de descoperirea de la Temeșești, care se încadrează în așa-numitul tip „Hunedoara“, a cărui arie de circulație a atins și partea de est a județului Arad. Aproape toate descoperirile de acest tip se înșiră de-a lungul văii Mureșului și, parțial, pe cursul unora din afluenții acestuia. În general, ele ocupă zona de podiș și de dealuri, cuprinsă între Carpații Meridionali și Munții Apuseni. Această zonă geografică a avut drept centru principal județul Hunedoara, unde trebuia să existe și locul de emitere a monedelor, probabil dintr-unul și același atelier.

TEMEȘEȘTI

În anul 1916, pe teritoriul localității Temeșești, situat la nord de Mureș, a fost descoperit un tezaur, compus din 135 monede geto-dace, care se integrează cu cele vecine dinspre est, în categoria monedelor de tip „Hunedoara“. Ö. Gohl, care a publicat acest tezaur, a determinat, în cadrul tezaurului, un număr de opt variante, cu deosebiri foarte mici între ele.

Pe avers ele copiază schematic, capul lui Heracles, dar sînt preluate și unele elemente decorative de pe tretradrahmele Macedonia Prima. Semirozetele de pe marginea monedei, semicercurile concentrice deasupra frunții, sînt realizate sub influența decorului macedonean. Pe revers observăm calul cu botul scurt și copitele triunghiulare, iar călărețul are coif. În partea de sus sînt redade semicercuri cu puncte la mijloc.

Monede geto-dace de tip „Hunedoara” descoperite la Temeșești.

Pastila monedei este subțire și are formă scyphată. Greutatea lor variază între 8 și 9 gr, iar rondoul între 30 și 33 mm. De menționat este și raportul dintre cele două elemente componente ale monedelor, argintul și cuprul, care, în multe cazuri, este în favoarea celui din urmă.

BIBLIOGRAFIE :

- Ö. Gohl, *A temesdi barbár pénzlelet*, în „Numizmatikai Közlöny, XV, Budapest, 1916, p. 97—104.
- K. Pink, *op. cit.*, p. 73.
- O. Floca, *op. cit.*, p. 71—104.
- B. Mitrea, *op. cit.*, p. 32, 48.
- I. Winkler, *O mincich daku...*, p. 36—37.
- I. Winkler, *Tipurile monetare...*, partea a II-a, p. 85.
- E. Chirilă, V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 10.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 302—305.

DESCOPERIRI MONETARE CU TIPUL NEPRECIZAT

Ținem să remarcăm, că la unele descoperiri de monede vechi, din secolul trecut, care prin diferite împrejurări au dispărut, sau au ajuns în colecții din străinătate, nu s-a putut identifica tipul de care aparțin

și nici încadra în timp. În bibliografia de specialitate, aceste cazuri sînt consemnate ca „tipuri neprecizate“. Asupra lor nu dispunem de informații detaliate, doar de anunțarea descoperirii lor. În județul Arad, cunoaștem trei descoperiri de acest fel, la Dezna, Slatina de Criș și Mădrigești.

DEZNA

Istoricul Alexandru Márki este primul care amintește despre descoperirea de la Dezna a unui rumăr neprecizat de monede „barbare“, fără a specifica alte amănunte.

BIBLIOGRAFIE :

- Al. Márki, *op. cit.*, I, p. 18.
- *Numizmatikai Közlöny*, II, Budapest, 1903, p. 45.
- M. Roska, *op. cit.*, (Repertoriu), p. 68.

SLATINA DE CRIȘ

Alexandru Márki amintește despre descoperirea a „unui număr mare“ de monede de argint «imitații barbare»“.

BIBLIOGRAFIE :

- Al. Márki, *op. cit.*, I, p. 18.
- M. Roska, *op. cit.*, (Repertoriu), p. 183.
- I. Winkler, *O mincich...*, p. 35—36.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 436.

MADRIGEȘTI

La Cabinetul numismatic al Muzeului Național din Budapesta se află 6 monede „barbare“ descoperite, după Al. Márki, în 1873, lângă drumul ce duce de la Mădrigești la Slatina de Mureș. Tipul de care aparțin nu este precizat.

Aruncînd o privire retrospectivă asupra dezvoltării monetăriei geto-dace, se poate constata că ea se încadrează într-un proces de evoluție, încă din secolul al III-lea î.e.n. Aceasta presupune o continuitate a atelierelor monetare, ceea ce confirmă o stabilitate a formațiunilor politice ale geto-dacilor din vestul Transilvaniei, stabilitate care a putut garanta perpetuarea unei tradiții stilistice timp de două secole.

BIBLIOGRAFIE :

- Al. Márki, *op. cit.*, I, p. 18, 20.
- M. Roska, *op. cit.*, p. 68.
- I. Winkler, *O mincich daku...*, p. 32 (92).
- I. Winkler, *Contribuții...*, p. 84, 85.
- C. Preda, *op. cit.*, p. 435.

LA DIFFUSION DES MONNAIS GÉTO-DACES SUR LE TERRITOIRE DU DÉPARTEMENT D'ARAD

(Résumé)

Dans la première partie l'ouvrage traite le développement des centres de fabrication des monnaies chez les géto-daces; après suit un répertoire des découvertes monétaires daces de l'étape précoce et de développement (III—II-ème s.a.n.e.) et l'étape tardive et finale (II—I-er s.a.n.e.) du centre local de fabrication des monnaies.

Les nombreuses découvertes des monnaies du type „L'Ouest-Transylvain“ ont eu le centre d'émission juste dans la région d'Arad, dans la zone qui s'étend entre Mureş et Crişuri, territoire qui a pu constituer une unité politique des daces, et qui disposait d'un centre de fabrication des monnaies très actif.

GHEORGHE LANEVSCHI

Printre cele mai vechi monumente de piatră care ne-au rămas se numără și cetățile care au apărut, în număr foarte mare, pe teritoriul Transilvaniei după dezastrul produs de invazia tătară din 1241—1242.

Fiind o necesitate obiectivă, cu multiple roluri, cetățile erau un mijloc eficace folosit de regalitate și marea nobilime în aservirea țărănimii și menținerea ei în ascultare, cît și un mijloc de apărare împotriva invaziei otomane ce devenise un real pericol pentru sud-estul Europei, deci și pentru Transilvania, începînd cu ultimele decenii ale secolului al XIV-lea.

În evoluția lor de-a lungul secolelor, cetățile au urmat două etape majore. Prima ține cam pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului următor, cînd începe a doua etapă.

Cetățile construite în aceste etape se deosebesc prin amplasare, material de construcție și plan. Primele cetăți erau amplasate pe înălțimi (cazul cetăților Dezna, Șiria, Șoimoș), folosind avantajele defensive pe care le oferă stîncile, rîpele, pantele, aveau plan neregulat, urmînd configurația solului și erau construite în întregime din piatră brută de carieră și piatră de riu. În cea de a doua etapă, cetățile sînt așezate în cîmpie, urmînd un traseu regulat, în jurul unei curți interioare (cetățile Ineu, Arad), iar cea mai mare parte a materialului de construcție este cărămida.

Începînd cu secolul al XVI-lea, lucrările de restaurare și reparații efectuate la cetățile din prima etapă, cît și noile construcții, încep să aibă în atenție frumosul, ce constituie o nouă trăsătură comună a lor. Astfel, clădirile destinate seniorului, sau comandantului cetății erau lucrate, uneori, cu mare artă (cetățile Ineu, Arad și, parțial, Șoimoș).

Ca urmare a progresului în domeniul militar, epoca fortificațiilor a trecut și peste aproape fiecare din aceste cetăți s-a așternut uitarea, iar vremea și, uneori, neînțelegerea oamenilor, au continuat să macine puțin cîte puțin zidurile odinioară mărețe.

Lucrarea de față este o încercare de a readuce în actualitate aceste valoroase documente istorice, uneori chiar artistice, ce sînt mărturiile ale trecutului istoric de luptă, ale puterii de creație și ingeniozității oamenilor de pe meleagurile arădene.

CETATEA MODERNĂ A ARADULUI

Amplasată în marea buclă a Mureșului, cetatea modernă a Aradului, cetate de șes, a fost construită în timpul împărătesei Maria Tereza, după planurile elaborate de arhitectul austriac Filip Ferdinand Harsch.

Lucrările au început în anul 1763 și s-au terminat în anul 1783, cetatea fiind o variantă originală a tipului francez de fortificații, VAUBAN. În beciurile cetății au fost închiși și schingiuiți numeroși țărani, care au participat la răscoala iobagilor condusă de Horea, Cloșca și Crișan. În timpul revoluției burghezo-democrate din 1848, cetatea va juca un rol nefast în viața orașului Arad. Astfel, bombardamentul artileriei austriece, îndreptat împotriva revoluționarilor din Arad, va provoca numeroase pagube materiale, iar în urma înfringerii revoluției, catacombele cetății vor deveni o adevărată închisoare a popoarelor. Printre cei închiși în cetatea modernă a Aradului se afla și fruntașul revoluționar — bănățean — Eftimie Murgu.

De plan stelat, în șase colțuri neregulat dispuse, cetatea are linia dreaptă în exclusivitate, dând naștere astfel numai la unghiuri intrînde și ieșinde, încît fețele sînt, în același timp, și flancuri.

Cetatea, singura fortificație construită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Transilvania, este înconjurată cu un șanț de apărare foarte larg, care este mărginit, spre exterior, de un mic val de pămînt.

Reprezentînd o fază tîrzie a fortificațiilor stelate din Europa, cetatea modernă a Aradului încheie, în același timp, o etapă dintre cele mai importante din istoria fortificațiilor transilvănene.

BIBLIOGRAFIE :

- Gheorghe Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 127, 136, plan cetate, p. 135; Galsai Kovács Ernő Naploja, *Aradvár és Arad-város ostroma 1848—1849-ban*, Arad, 1911, p. 5, imagine 11, 12; Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabadkirályváros monographiaja*, Arad, 1895, vol. II, p. 393—396, imagine 411, 412; Nagy Margit, *Várok, Kastélyok, udvarházok a hogy a régiek látták*, București, 1973, p. 29; Somogy Gyula, *Arad szabad-királyváros leirása*, Arad, 1913, p. 4, 6, 11—13.

CETATEA DEZNEI

Cetatea Deznei, așezată în dreapta văii cu același nume, pe culmea dealului Ozoiu, își pierde începuturile în negura vremii. Forma ce se bănuiește din ruinele de azi ale cetății, odinioară dîrză și maiestuoasă, aparține celei de a doua vieți, care începe în secolele XIII—XIV-lea, cînd apare în documente, alături de alte cetăți din vestul Transilvaniei. De-a lungul vremii, cetatea a avut mai mulți proprietari. Astfel, pe la 1318 aparține familiei Iwanka, în 1340 castelan e Senye, ca în 1347 să o găsim în proprietatea lui Magister Franciscus Castelanus de Pankota et de Desnye, dar șirul proprietarilor nu se oprește aici, astfel că în 1363 proprietar este Petru de Bellontis, iar în 1384 găsim ca proprietar familia Losonczy.

Importanța cetății crește mai ales după 1552, după pierderea cetății Ineu, când începe să facă parte din sistemul de apărare antiotoman din vestul Transilvaniei. În 1565 cetatea este în posesia lui Ioan Zápolya, ca în 1574 să fie cucerită de turci, care o stăpînesc pînă în 1596, cînd este recucerită de ardeleni, pentru o vreme, fiind în posesia lui Gaspar Kornis, adept al lui Mihai Viteazul. În perioada Rakoșștilor cetatea are o epocă mai puțin apărătoare, ca în 1658 să cadă din nou sub turci, odată cu căderea Ineului. Stăpînirea otomană, în această parte, încetează în 1693, cînd cetatea este distrusă de loviturile dușmănoase ale învinșilor. Starea de ruină se agravează de-a lungul secolelor, natura fiind ajutată și de om.

Astăzi, din ceea ce a fost cetatea Deznei se ridică doar cîteva ziduri stinghere, distrugîndu-se însă urmele celorlalte, cît și conturul curții interioare și fragmente din șanțul de apărare.

BIBLIOGRAFIE :

- Cornelia Bodea, *Cetatea Deznei*, în „Hotarul”, an IV, nr. 2 și 3, februarie—martie 1937; S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei arădene*, în „Transilvania”, Sibiu, 1917, p. 14—15; Erdy Iános, *Kelenföldi pogány sirok*, în „Archeologiai Közl”, II, 1861, p. 45; Fábrián Gábor, *Arad vármegye leirása*, Buda, 1835, vol. I, p. 85—86, imagine p. 86; Kosma Pál, *Zarándvármegye leirása*, 1848, p. 11, 88 și 89; Lukinich I, *Erdély területi változásai a török hódítása korában (1541—1711)*, Budapest, 1918, p. 80—85; Márki Sándor *Aradvármegye és Arad szabadkirályváros monografiája*, Arad, 1892, vol. I, p. 496; idem, 1895, vol. II, imagine p. 9, 142—145, 193; Párecz István, *Aradmegye és Aradváros ismertetése*, Arad, 1871, p. 13; Perecsenyi, *Tanulmányok a régi és új Aradvármegyei várakról*, în „Tudományos gyűjtemény”, 1817, vol. XII, p. 77; F. Pesty, *A szörény Bánság története*, p. 265; Racz Károly, *Zarandi egyházmegye története*, Arad, 1880, p. 177; Szálay, *Erdély és a Porta*, p. 289.

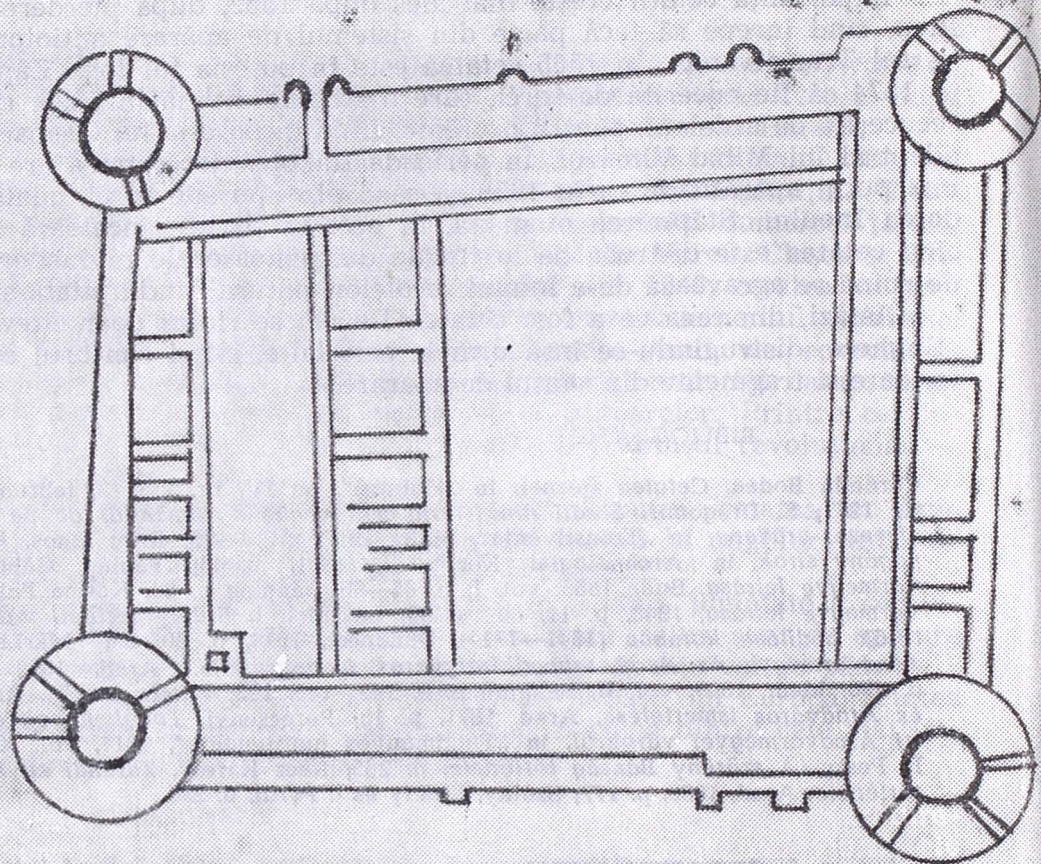
CETATEA INEU

Aflată în orașul Ineu, pe malul Crișului Alb, castelul-cetate Ineu intră, alături de cetatea modernă a Aradului, în rîndul cetăților de cîmpie. Construită, la sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XVII-lea, pe locul unei vechi cetăți, cetatea Ineului a jucat un rol important, de-a lungul secolelor, în această parte de vest a Transilvaniei. Lucrările de construcție au început în anul 1645, sub conducerea lui Gavril Haller, așa cum ne arată și placa de deasupra porții principale a cetății.

La începutul deceniului al șaselea din secolul al XVII-lea, cetatea este atacată de turci, care cuceresc fortificația exterioară, ca în 1658 să pună stăpînire pe întreaga cetate, avînd-o în posesie pînă în 1691, cînd este ocupată de trupele austriece, în urma victoriilor repurtate de acestea împotriva turcilor.

De plan regulat și compoziție ordonată, respectînd principiul flanșării și al simetriei, cetatea Ineului este prima construcție de acest gen din județul nostru. De formă ușor trapezoidală, cu clădiri de două nivele, dispuse în jurul unei curți centrale, cetatea este înzestrată la colțuri cu patru turnuri circulare etajate. Curtinele sînt pereții exteriori ai clădirilor. Turnurile erau amenajate cu camere de locuit. Cetatea era încon-

CETATEA INEU

Cetatea Ineu.

jurată de ziduri exterioare, ce urmau forma celor din interior, fiind prevăzută cu bastioane la colțuri. În jurul acestor fortificații se afla un șanț cu apă adusă din Criș. Din aceste fortificații exterioare n-a mai rămas aproape nimic, în timp ce partea interioară s-a păstrat intactă, fiind la ora actuală sediul unei școli.

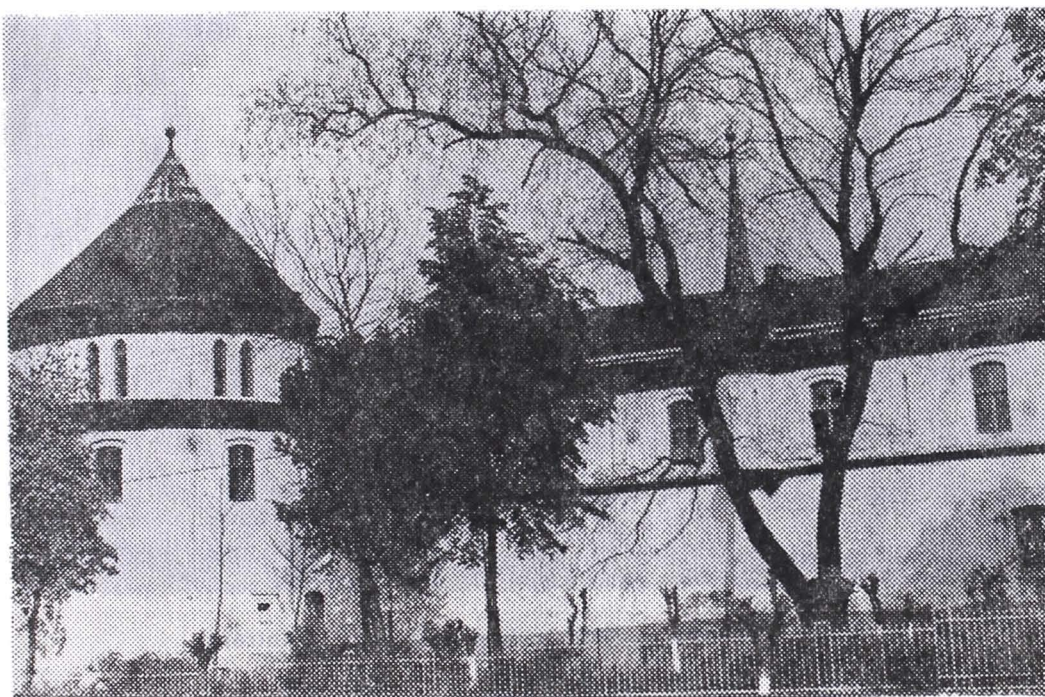
Cetatea a fost restaurată în 1870 și s-au executat lucrări de reparații în 1975—1976.

BIBLIOGRAFIE :

- Gheorghe Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 105—106; Anghel Gh. Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968, p. 78; *Arad Csanád és Békésmegye albu naptárja*, 1911, imagine, p. 13; Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 179; Făbián Gábor, *Aradvármegye leírása*, Buda, 1835, vol. I, p. 83—84; Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, p. 403; Otto Greffner, *A Borosjenői vár*, în „Vörös Lobogó”, nr. 7170/5.IV.1968; *Istoria Româ-*

nici, București, 1962, vol. II, p. 807 și 938; Kiss Nicolae, *A Borosjenői vár*, în „Vörös Lobogó”, din 15.V.1970; Nagy Margit, *Reneszansz és barokk erdélyben*, București, 1970, p. 24; Parecz István, *Aradmegye és Aradváros ismertetése*, Arad, 1871, p. 11—12; Somogyi Gyla, *Arad szabadkirály város leírása*, Arad, 1913, p. 114.

Cetatea Ineu — vedere exterioară

CETATEA ȘIRIA

În nord-estul comunei Șiria, pe culmea dealului „Cetății“ se află o vastă construcție de piatră, azi în ruină, cetatea Șiriei. Atestată documentar încă în secolul al XIII-lea, cetatea a fost mărită și întărită de-a lungul secolelor potrivit cerințelor strategice ale vremii și rolului avut în cadrul zbuciumatei istorii a acestor meleaguri.

Cetatea regală din 1331, ajunge în proprietatea principelui Serbiei, G. Brankovici, în 1439, ca, din 1444, să intre în posesia lui Iancu de Hunedoara, servind, printre altele, și ca loc de detenție a lui Mihail Selejanul, unchiul lui Matei. La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, cetatea se află în proprietatea familiei Báthori, care o întărește și o restaurează. În 1514, în timpul războiului țărănesc condus

Cetatea Șoimoș — vedere dinspre poarta de intrare.

de Gheorghe Doja, cetatea este cucerită de răsculați și deținută un timp de către aceștia. În 1563 este cucerită de turci, fiind eliberată de generalul Borbély, iar în 1600, potrivit documentelor vremii, cetatea este apărată de garnizoană și pârcălabi trimiși de Mihai Viteazul. În 1607, cetatea ajunge din nou în stăpânirea turcilor, ce o dețin pînă în 1693, cînd este cucerită de către armatele imperiale, conduse de generalul Huster.

Pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cetatea se menține aproape intactă, dar importanța ei militară este în continuă scădere datorită atît dezvoltării rapide a tehnicii militare, cît și a schimbării raportului de forțe între puterile vremii.

În timpul răscoalei iobagilor din 1784, pentru a preîntîmpina ocuparea cetății de către răsculații lui Horea, care ajunseseră la Galșa, cetatea este transformată în ruină, cu ajutorul artileriei imperiale adusă de la Arad, după indicațiile lui Bohuș Iánoș, proprietarul domeniului de la Șiria.

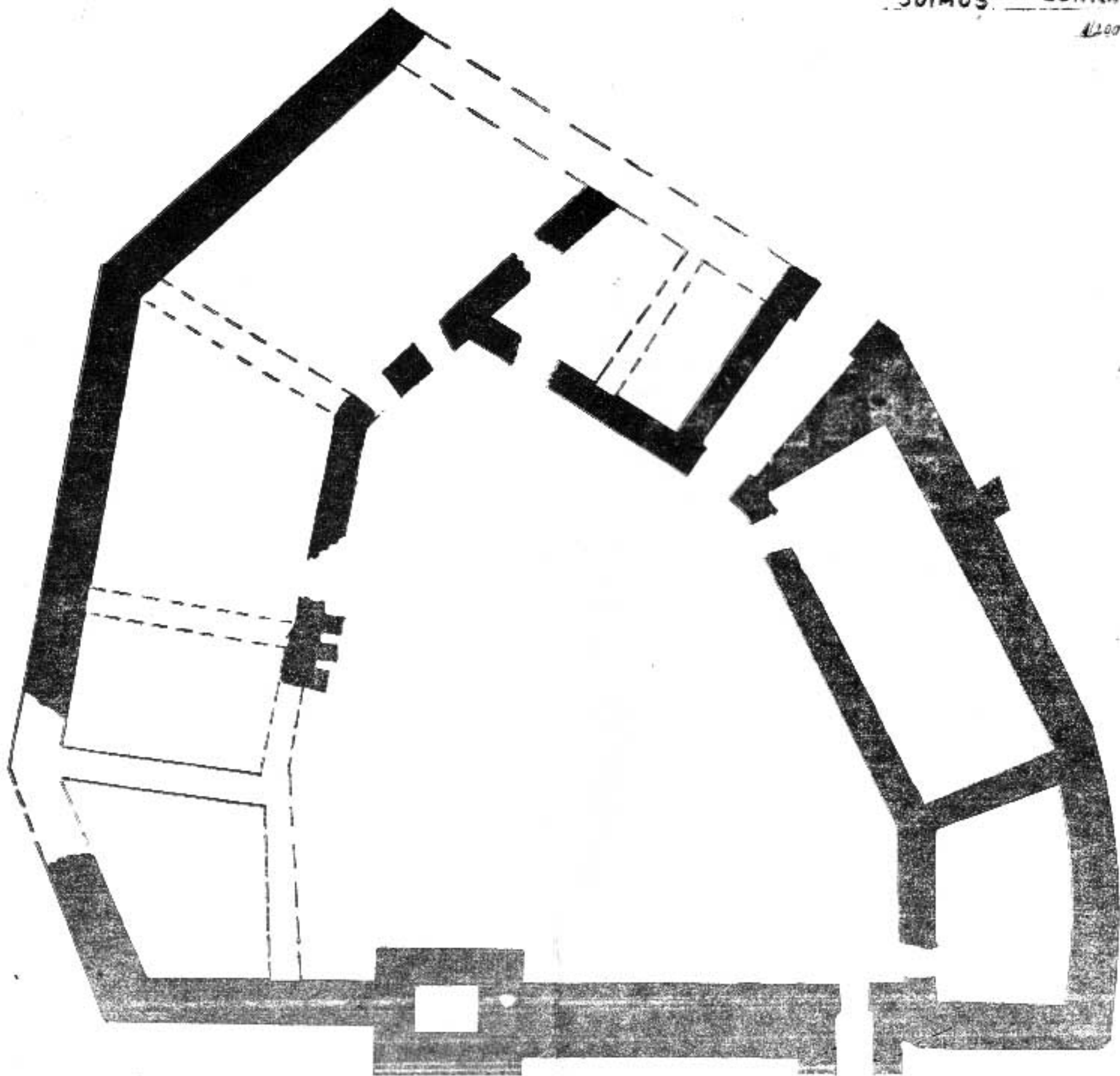
De formă elipsoidală, cetatea era întărită cu puternice turnuri de plan pătrat, fiind una din puternicele cetăți din salba fortificațiilor din acest colț de țară. Intemperiiile și omul au agravat starea de degradare a cetății, falnică și maiestuoasă în trecut.

CETATEA

SOIHOS

SCARA

1/200

- O. Densușianu, *Revoluția lui Horia*, București, 1884, p. 228; Vasile Drăguț, *Dictionar Enciclopedic de artă miedevală românească*, București, 1976, p. 292; Făbián Gábor, *Aradvármegye leírása*, Buda, 1835, vol. I, p. 70—79; E. Glück, *Cetatea de la Șiria*, în „Flacăra roșie”, din 24.VI.1956; Otto Greffner, *Monografia cetății Șiria*, Arad, 1976; *Istoria României*, București, 1962, vol. II, p. 603, 936; Kiss Nicolae, *Pe urmele cetăților din valea Mureșului*, în „Flacăra roșie”, din 9.XI.1969; Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabadkirályváros monográfiája*, Arad, 1892, vol. I, p. 125, 485, imagine p. 15; *Idem*, Arad, 1895, vol. II, p. 438, imagine 439; Pérecz István, *Aradmegye és Aradváros ismertetése*, Arad, 1871, p. 19; Somogyi Gyula, *Arad szabadkirályváros leírása*, Arad, 1913, p. 239.

CETATEA ȘOIMOȘ

Cetatea Șoimoș, situată la circa 2 km nord-est de Lipova, pe culmea dealului „Cioaca Tăutului“, dominînd valea Mureșului, este atestată documentar în 1278. Cetatea a jucat un rol important în apărarea defileului Mureșului, fiind poarta Ardealului către șesul Panonic.

De-a lungul timpului, ea și-a schimbat adesea stăpîinii, unii dintre ei luînd măsuri de restaurare, întărire și mărire a spațiului de locuit, potrivit cerințelor epocii. În 1446 o găsim în stăpînirea lui Iancu de Hunedoara, care a ordonat restaurarea, întărirea și lărgirea cetății. Lucrările au fost conduse de pîrcălabii cetății Blasius Keszy și Ioan Nadásdi. Este în posesia Huniazilor pînă în anul 1509, cînd trece în proprietatea marchizului de Brandenburg, iar în 1514, cetatea, pentru o scurtă perioadă de timp, este în mîna răsculaților lui Gheorghe Doja. După înfrîngerea răscoalei, cetatea trece în posesia lui Ioan Zápolya, ca în 1541, cînd Transilvania devine principat autonom, cetatea să fie reședința reginei Isabela și a principelui minor Ioan Sigismund. Din ordinul reginei, cetatea este renovată, iar clădirile de locuit ce adăposteau apartamentele reginei și ale fiului ei au fost lucrate cu mare artă. Cetatea va fi cucerită de turci în 1552, stăpînind-o pînă în 1595, ca din 1613 să intre din nou în stăpînirea turcească pînă în 1699, cînd va trece sub stăpînire habsburgică.

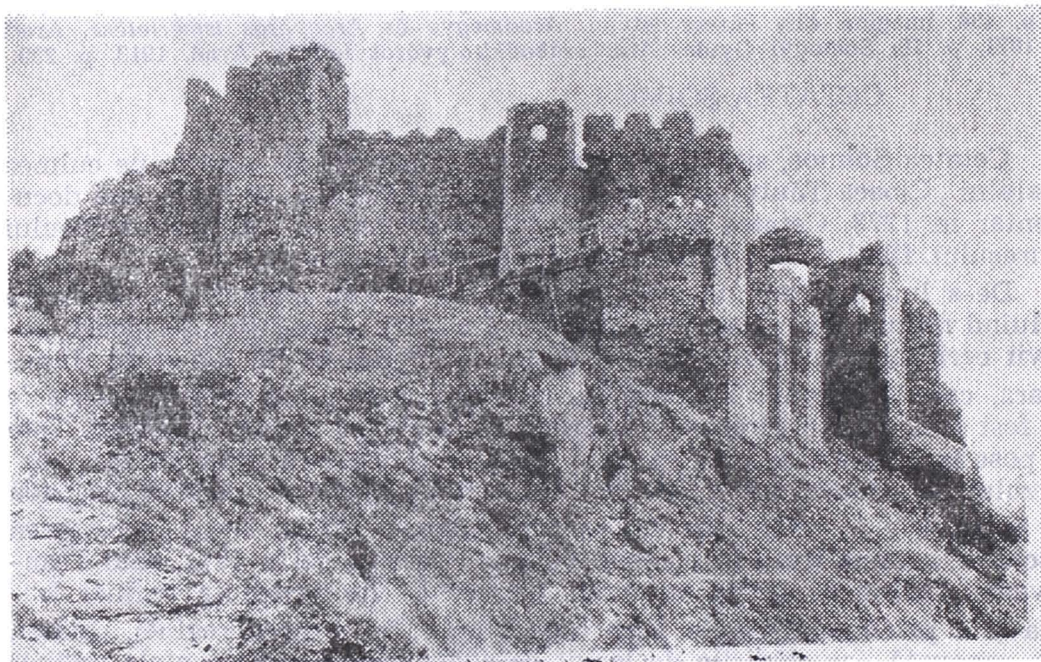
Secolul al XVIII-lea reprezintă perioada de declin a cetății, ca urmare a perfecționării tehnicii și tacticii militare. În 1788, cetatea este părăsită iar zidurile sale se transformă, treptat, în ruine. La procesul de degradare au contribuit și oamenii din partea locului, ce o foloseau drept carieră de piatră.

Între anii 1964—1965 s-au efectuat lucrări de consolidare, iar în prezent este inclusă pe lista monumentelor ce vor fi restaurate.

Cetatea prezintă o compoziție plani-metrică de poligon neregulat, într-o corelație perfectă cu terenul înconjurător. Cetatea este înconjurată de un șanț sec, tăiat în stîncă, cu o lățime de circa 15—20 m, înzestrat spre exterior cu un val de pămînt. Cetatea are două incinte, cea interioară, așezată pe culmea dealului, cu ziduri înalte și turnuri exterioare, pentru evitarea unghiurilor moarte și incinta exterioară, ce urmează un traseu asemănător primei incinte. Din considerente strategice, incinta exterioară este amplasată mai jos față de incinta interioară și are

zidurile de înălțime mai mică. Distanța între incinte variază între 5—20 m. Intrarea în cetate se făcea pe un pod sprijinit de trei piloni de piatră, ce se văd și astăzi. Dintre aceștia, doi sînt plasați la capetele șanțului și unul la mijlocul lui. Ultimul tronson al podului se putea ridica pentru a proteja intrarea în cetate.

Cetatea Șoimoș — vedere cu intrarea și pilonii podului.

BIBLIOGRAFIE :

- Anghel Gh. Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968, p. 7; Anghel Gheorghe, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 43, 53—55, 57, 63, plan p. 64, 67; Balogh, *Renaissance*, p. 186; Samu Barovszki, *Temesvármegye în „Magyarország vármegyei és városai”*, Budapeșt, p. 287, desen 339; *Călători străini despre Țările Române*, București, 1968, I, p. 271; *Crestomația pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, București, 1958, vol. II, p. 226—227; Vasile Drăguț, *Dicționar Enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 190; Egon Dörner, *Lucrări de restaurare la cetatea Șoimoșului*, în „Flacăra roșie”, din 11.XI.1964; Aurel Eisenkolb, *Lipa város és környékének multjából*, Lipa, 1917, p. 271—291; Fábıán Gábor, *Aradvármegye leirása*, Buda, 1835, vol. I, p. 65—68; Constantin Giurescu și Dinu Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, p. 353; E. Glück, *A solymosi vár*, în „Vörös Lobogó”, din 17.XI.1957; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii*, vol. I, București, 1963, p. 332, 335; *Istoria artelor plastice în România*, București, 1968, vol.

i, p. 411; *Istoria României*, București, 1962, vol. II, p. 281, 603, 744; Kiss Nicolae, *Pe urmele cetăților din valea Mureșului*, în „Flacăra roșie”, din 9.XI.1969; Márki Sándor, *Aradvármegye és Aradszabadkirály város monográfiája*, Arad, 1892, vol. I, p. 120, imagine 121, 137, 139, 141—142, 147, 151, 158, 165, 453; *Idem*, vol. II, desen, p. 35, imagine 272, imagine 438; Nagy Margit, *Várok, kastélyok, udvarházok ahogy a régiek láták*, București, 1973, p. 18, 19, 27; Parecz István, *Aradmegye és Aradváros ismertetése*, Arad, 1817, p. 18; Rácz Károly, *Zarandi egyházmegye története*, Arad, 1880, p. 240, 241; A. Rusu, *Solymos vára*, în „Szabad Szo”, din 23.VII.1960; Somogyi Gyula, *Arad, szabadkirályváros és Aradvármegye községének leírása*, Arad, 1913, p. 218; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, vol. I, p. 608, 610 și 611, 615, imagine p. 556, 557 și 616.

LE RÉPERTOIRE DES CITÉS MÉDIEVALES DU DÉPARTEMENT D'ARAD (I)

(Résumé)

Ce travail est un brève présentation des chateaux-forts médiévaux, d'Arad, Dezna, Ineu, Șiria et Șoimoș, chateaux-forts qui se trouvent sur le territoire de district d'Arad.

Apparus entre 1241—1242, après les nombreux et désastreux invasions des mongoles, ils sont des constructions de sévère utilité qui correspondent au besoins imposés de l'histoire (agité) de cette contrée.

Bien que leur époque est passé et le temps a effacé leur mûres, l'interêt pour ce monuments historiques grandit chaque jour.

Il sont des documents vivants de l'histoire, parfois des vrais documents artistiques, rappelents des témoignages sur l'histoire tourmenté des combats de cette pays.

CĂRȚI VECHI DIN SECOLUL AL XVII-LEA ÎN ȚARA ZĂRANDULUI

ELENA COLTA

Pentru a înțelege semnificația cărților din secolul al XVII-lea în spiritualitatea și devenirea istorică a poporului român, pentru a determina importanța prezenței lor pe anumite teritorii geografice și istorice românești, dincolo de conținutul religios, trebuie să avem în vedere universul de idei vehiculat în predoslovii și epistolele predicatorii.

Apariția însăși a cărților constituie expresia unor frământări ale veacului.

Cu secolul al XVII-lea începe epoca umanismului românesc. Trăsătura dominantă a activității spirituale din această vreme o constituie preocuparea pentru impunerea limbii vorbite de popor ca limbă cultă. Începutul tiparului în limba română este echivalent, prin urmare, în planul conștiinței, cu eliberarea de slavonism, de prejudecata limbii sfinte.

Întârziat față de umanismul occidental, dar avînd unele din însușirile lui, umanismul românesc al secolului al XVII-lea și al XVIII-lea constituie, la acea dată, „un curent istoric, expresia unei năzuințe a poporului român către libertăți naționale și sociale”¹. Condițiile concret istorice pe care le găsește îl fac însă să rămînă doar „o mișcare de libertate spirituală fără alte urmări decît curentul de traduceri și adaptări”².

Contactul, prin intermediul culturii polone și italiene, cu literatura antică determină apariția conștiinței romanice și, de aici mai departe, a conștiinței originii comune a tuturor românilor.

Ca urmare, firească, asistăm la cristalizarea ideii unității de neam și de limbă, exprimată, în primul rînd, prin carte.

În anul 1643, Varlaam își intitulează *Cazania* „Cartea românească de învățătură” iar domnul Io Vasile Voievod o dăruiește „a toată semenția românească, pretutindere ce se află pravoslavnici într-aciastă liimbă”³, socotind-o un dar adus limbii românești.

Slujirea neamului prin scris devine, așadar, pentru cărturarilor români, rostul și condiția fundamentală, justificarea superioară a activității lor.

Conștiința limbii comune, existența unor diferențieri dialectale,

---

¹ Tudor Vianu, *Studii de literatură română*, București, 1965, p. 549.

² *Ibidem*,

³ Fragment din *Cuvîntu împreună cătră toată semenția românească*, apud. Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simionescu, în *Bibliografia românească veche, 1508—1716*, Tom I, Buc., Socec, 1903—1910, p. 130.

lipsa unor norme în traducere determină apariția primelor încercări de normare, mărturisite și perceptibile în strădania pentru claritate, pentru o limbă aleasă, ce caracterizează scrierile din secolul al XVII-lea.

Privite prin prisma sensibilității noastre contemporane, aceste cărți vechi românești, având în vedere și semnificațiile stilistice și literare, dezvăluie, prin urmare, o anumită spiritualitate, gânduri și frământări, gustul estetic al epocii în care au apărut.

Un ultim aspect pe care trebuie să-l luăm în considerare pentru a înțelege importanța prezenței lor în Țara Zărandului, în alt plan, îl constituie relația care se stabilește între carte și cititor, modul în care este receptată, la care se adaugă influența și rolul ei în destinul neamului.

În această ultimă ordine de idei, traducerea cărților, introducerea limbii române în practica serviciului divin constituie un prim act important în direcția consolidării unității etnice și sufletești a poporului român. Scrise pentru toți românii, cum se anunță în predoslovii, ele constituie, de-a lungul secolelor, principalul element de legătură spirituală dintre cele trei țări românești⁴.

Așa cum s-a întâmplat și în celelalte ținuturi ale Transilvaniei, prezența cărților în Țara Zărandului constituie o mărturie a bogatei infuzii a culturii românești venite din Țara Românească și Moldova, pe tot parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, împrejurare care contribuie la susținerea vieții spirituale a românilor de aici⁵.

De asemenea, în confruntarea dintre diferitele confesiuni religioase din Transilvania, cărțile venite de peste munți au avut rolul lor în susținerea ortodoxiei, care s-a dovedit a fi o formă a luptei social-naționale a românilor de dincoace de Carpați⁶.

În cursul anilor, au fost întreprinse o serie de cercetări în vederea stabilirii ariei de răspîndire a cărților vechi românești, a circulației și frecvenței lor pe anumite teritorii geografice și istorice românești⁷.

În aceeași direcție, în studiul de față, urmărim aria de răspîndire

---

⁴ Ștefan Metes, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936; Idem, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, Arad, 1918; Silviu Dragomir, *Istoria dezbaterii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, I, Sibiu, 1920; I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918; Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova, în sec. XVII—XVIII*, Sibiu, 1968.

⁵ În ciuda opreliștilor, asistăm pe tot parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, la un uriaș flux cultural (dascăli, copişti, legători, zugravi, iconari; cărți) venind din cele două țări; Virgil Molin, *Copişti moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Banatului”, 1964, nr. 4—6; Virgil Molin, *Din trecutul Aradului ortodox, centru de legături culturale românești*, în „Mitropolia Banatului”, 1963, nr. 11/12.

⁶ Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania, în secolul al XVIII-lea*, Buc., 1966.

⁷ Octavian Schiau, *Circulația cărții românești în epoca medievală* (lucrare de doctorat); Virgil Molin, *Aria de răspîndire a cărților de Rimnic în Banat, în sec. XVIII*, în „Mitropolia Olteniei”, 1964, nr. 11/12; Barbu Teodorescu, *Circulația vechii cărți de București (1508—1830)*, în „Glasul bisericii”, 1968, nr. 9/10; Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești*, București, 1968; Dimitrie Coravu, *Aspecte ale activității de tipărire și răspîndire a cărților bisericești românești în Transilvania, Muntenia și Moldova*, în „Biserica ortodoxă română”, 1967, 11/12.

a cărților din secolul al XVII-lea în părțile Aradului. Cu ocazia cercetării au fost identificate 60 de exemplare. Efectuînd un examen statistic al cărților, în funcție de localitățile în care au fost tipărite și de situarea acestor centre în cadrul celor trei țări românești, constatăm următoarele : 38 de exemplare au ieșit din tipografiile din Transilvania (37 la Bălgrad, 1 la Sas Sebeș); 15 în Țara Românească (6 la Țîrgoviște, 5 la București, 3 la Cîmpulung, 1 la Snagov); 7 în Moldova (la Iași).

Constatăm, în urma analizei, că cele mai multe cărți provin din tipografia de la Bălgrad, atît datorită apropierii centrului tipografic de zona la care ne referim, cît și datorită importanței cărților tipărite⁸.

Dintre cărțile venite de peste munți, **Cazania lui Varlaam** s-a bucurat de un interes deosebit, după cum dovedește numărul exemplarelor. Carte de învățături, ea cheamă la acea „iscusită zăbavă“ ce exprimă plăcerea de a citi a omului din secolul al XVII-lea, plăcere echivalentă cu aspirația către virtute și înțelepciune. Pilduitoare, Cazania satisface, în același timp, prin povestirile hagiografice din partea a doua, dimensiunea fabulatorie a acestor oameni, cu spaimile și nădejdlile lor, cu grija lor de înțelepciune, ce se întrebă despre rosturile omului, dar care își creează, ei înșiși, o întregă literatură apocrifă.

Simplitatea expunerii și limba populară în care este scrisă o fac să fie una dintre cărțile cu cea mai largă circulație din acest veac.

Prezența ei în zona Aradului, de-a lungul timpului, într-un număr considerabil de exemplare, este semnificativă prin mesajul pe care îl implică. Venind tocmai din Moldova, ea aduce cu sine conștiința apartenenței la același neam a românilor de pretutindeni.

Îndreptarea legii (Țîrgoviște, 1652), apărută în Țara Românească, s-a bucurat de o prețuire la fel de mare. În anul apariției, ea reprezenta a doua încercare de normare juridică feudală românească. Răspîndirea largă în epocă se explică, deci, prin această calitate a ei de „carte de legiuiri“, cuprinzînd, pentru prima oară atît elemente de drept laic, cît și canoanele soboarelor bisericești.

Referindu-se la drumul cărților, trebuie să remarcăm repeziciunea cu care se deplasau. **Antologhionul**, tipărit în 1643 la Cîmpulung, centru izolat și cu scurtă activitate tipografică (de unde căutarea deosebită de care se bucură cărțile apărute aici) îl găsim, după cum arată însemnarea înscrisă pe el, în anul 1670, la Sebeșel. Un exemplar din Noul Testament (Bălgrad, 1648) se afla, în 1679, în posesia preotului Opra din Țîrnăvița. De la acea dată, străbate, în timp, mai multe localități, trecînd din mîină în mîină, pe la popii Avram, Iacob, Matei, ca să facă un ultim popas în Sintandrei, de unde ajunge, în final, la Arad.

Prezentăm aria de răspîndire a cărților din secolul al VII-lea, identificate pînă la această dată, în urma cercetărilor întreprinse, pe teritoriul județului Arad :

---

⁸ *Noul Testament* și *Chiriadromionul*, din care găsim cele mai multe exemplare, sînt considerate cărți indispensabile serviciului divin. Chiriadromionul a avut o căutare deosebită și datorită faptului că este o reluare parțială a *Cazaniei* lui Varlaam.

Molitvenic, Cîmpulung, 1635, 1 ex. : Arad
 Antologhion, Cîmpulung, 1643, 2 ex.: Felnac, Mănăştur
 Cazania lui Varlaam, Iași, 1643, 6 ex.: Arad (5), Tisa
 Noul Testament, Bălgrad, 1648, 14 ex.: Arad (10), Laz, Li-
 pova (2), Somoșcheș.
 Psaltirea, Bălgrad, 1651, 4 ex.: Arad (3), Lipova
 Îndreptarea legii, Tîrgoviște, 1652, 6 ex.: Arad (3), Măn. Ho-
 doș Bodrog, Ineu, Lipova.
 Psaltirea slavo-română, Iași, 1 ex.: Arad
 Evanghelie, București, 1682, 2 ex.: Belotint, Corbești
 Sicriul de Aur, Sas Sebeș, 1683, 1 ex.: Arad
 Ceaslovețu, Bălgrad, 1687, 1 ex.: Iercoșeni
 Biblia, București, 1688, 1 ex.: Arad
 Molitvenic, Bălgrad, 1689, 2 ex.: Arad (2)
 Mărgăritare, București, 1691, 1 ex.: Almaș
 Evanghelia greco-romană, București, 1693, 1 ex.: Arad
 Evanghelie, Snagov, 1697, 1 ex.: Pecica
 Chiriadromion, Bălgrad, 1699, 16 ex.: Almaș, Arad (4), Că-
 prioara, Cicir, Cil, Covăsint, Gurahonț, Honțisor, Julița, Li-
 pova (2), Mîsca, Țărmure.

Alături de aria de răspîndire și de circulație, valorificarea însemnărilor prezintă un interes deosebit pentru cercetători, prin natura datelor pe care le conțin, prin informațiile comunicate pe această cale.

Deosebit de variate, adevărați indici referențiali pentru o istorie a locurilor prin care au trecut cărțile, putem subsuma însemnările descoperite, citorva categorii mari : însemnări de circulație, istorice, meteorologice și economice, legate de diferitele evenimente bisericești, personale.

Pentru cercetătorii științifici, cele mai interesante însemnări sînt cele care vorbesc despre însăși viața cărților, despre aventura lor în timp și spațiu. Furate, dăruite, cumpărate, date în păstrare, cărțile trec de la un om la altul, mînate parcă de un destin al lor. Uneori le găsim în aceeași localitate, lucrînd pe ele generații de preoți, altele colindînd mai multe localități. De fiecare dată însă, cuvîntul scris „cu pană de găină și cu mîna de țărîna“, ne povestește totul cu meticulozitatea omului devenit responsabil de actul său.

Adevărate dosare de existență, ele prezintă, nu o dată, prin natura neobișnuită a notațiilor, și o valoare sentimentală. Povestea înscrisă pe margine de carte dă lectorului de azi noi satisfacții, iar cărții, care închide, în paginile ei ciudate istorii de demult, savoare.

Importante prin ceea ce au prezentat ele în epoca apariției ca expresie a umanismului românesc, importante prin menirea pe care au avut-o cînd au pornit din cele două țări spre acest ținut, importante prin oamenii pe care ni-i dezvăluie în însemnări (oameni care își gîndeau și simțeau istoria în acest capăt de țară) cărțile vechi românești constituie un document viu al istoriei noastre.

Faptul că au ajuns în acest colț al pămîntului românesc, străbătînd mari distanțe, vine ca o dovadă a strădaniei și dragostei de carte și de

limbă a oamenilor de aici, constituind, totodată, un argument peremptoriu al comuniunii spirituale a românilor din cele trei țări.

Reconstituim cîteva itinerarii posibile⁹, pe baza datelor oferite de însemnări, exlibris-uri și ștampile, prezentînd, în același timp, și însemnările înscrise pe cărți. Pentru a avea o imagine completă am considerat necesară și o scurtă descriere bibliografică, în vederea identificării exemplarelor. Prima cotă indică poziția cărții în B.R.V.¹⁰, principalul instrument de referință folosit, iar a doua numărul de inventar al posesorului.

1. MOLITVENIC SLAVONESC, CÎMPULUNG, 1635, B.R.V. 35
cota 14
Paroh. ort. sîrbă
Arad

ex. incompl.

f. titlu + (219); cu sign.

nr. rînduri : 21, D.19/14,5, F — 4

legătura : lemn, piele maro

Circulația :

1779 : (Arad), Mihail Berberușev

Arad, Biserica Hramul Sf. apostoli Petru și Pavel

Însemnări :

„Această carte trebnic a dăruit Mihail Berberușev bisericii cu hramul sfinților apostoli Petru și Pavel în Arad 1779 luna decembrie 10, pentru amintirea părinților săi. Mi-a predat mie fostul episcop al bisericii Sf. Petru și Pavel, Dimitrie Mișici“.

f. 1-27, l. sîrbă, chirilice, cerneală neagră.

2. ANTOLOGHION SLAVONESC, CÎMPULUNG, 1643, B.R.V. 44
cota 1
Paroh. ort. sîrbă
Felnac

ex. incompl.

f. titlu + (5) + 489 f. + (6) manuscris; cu sign.

nr. rînduri : 34, D.29/19,5, F. in folio

legătura : lemn, piele, închizători din piele cu metal

Circulația :

1670 : (Sebeșel), Ianăș Ot Rășinari

Felnac, Paroh. ort. sîrbă

⁹ Demersul nostru este completat, parțial, de lucrarea prof. Titus Furdui, *Aspecte istoriografice privitoare la tipăriturile vechi din fondul prețios de la Biblioteca județeană din Arad*, în „Ziridava“, 1975, nr. 5, p. 133—153.

¹⁰ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, Tom. I—IV, București, Socec, 1903—1944, 4 vol.

Însemnări :

„Scris-am eu Ianăș Ot Rășinari, această carte o am deres eu de o am legat și am scris și Pascalia că au fost perit Pascalia toată și o am scris în casa (...) Drăghici ot Sebeșel... 1670“
ultima f. manuscris, lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

3. NOUL TESTAMENT, BALGRAD, 1648, B.R.V. 54

cota 10
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

(1) + 326 f/ cu sign.

nr. rînduri : 34, D.29/18, F. in folio

legătura: lemn, piele.

Circulația :

1733 : Ponor, popa Dumitru

1763—1773 : Ponor, popa Mihai

popa Zenovie Popescu

ștamp. Vicariatul român unit Hațeg

Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Acest sfînt și dumnezeesc testament iastă dat de pomană bisericii Mățeștilor de robul lui Dumnezeu Ianăș feciorul popii Dumitru din Ponor dimpreună cu surorile sale Jușca și Cațița și pe lingă această nume să să pomenească și moșii strămoșii popa Alisandru, popa Dumitru, Ecaterina, Ana... Balint, Mihuț, Iordan, Maria... Ilona, Samoil... Cătuța, Anița, Sara. An 1763 luna mai 11 zile. Eu popa Mihai“.

39 f. lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

4. NOUL TESTAMENT, BALGRAD, 1648, B.R.V. 54

cota 10 A
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

(1) + 228 f., cu sign.

nr. rînduri : 34 D.29/18, F. in folio

legătura : lemn, piele

1750—(1911) : Maceu, Biserica greco-catolică

1750—1790 : popa Miclăuș

1790—1812 : popa Mihai

1812—(1853) : popa Nicolae

(1853)—1911 Moyse Popp
Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Acest testament fiind a popi Miclăuș care au parohie în Maceu de la ani 1750 pînă la ani 1790 și au rămas fecioruie său popa Mihai care au răposat la anul 1812 de au rămas preot Nicolae paroh Maceului greco-catolic. Scrie în (al) 26 an a prăușii și 51 a vieții. 1824 iunie 15“.

142 f — 147 f., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Cu această sfîntă carte sau folosit biserica 100 de ani supt preoții Miclăuș 60 ani, supt preoții Popp Nicolae 41 ani în loc de Evanghelie și Apostol“.

149 f. — 154 f., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Și au rămas sub stăpînirea la al 14 lea fiu al preotului Nicolae (...) supt stăpînirea me a lui Popp Moyse“.

154 f., lb. rom., latine, cerneală neagră.

„În al 48 lea an a lu vieții și 25 a lu preoții sau scris de umilitul între preoți Moyse Popp nobilul de Maceu“.

201 fv., lb. rom., latine, cerneală neagră.

„Această carte a lui Mihai popă din sat Maceu anul 1791“.

copertă, l. rom., chirilice, cerneală maro.

„Sau ziditu aceste sfinte biserică la anul 1907 cu agiutoare din mai multe părți. Subscribul am ajutat cu 600 florini Moyse Popp în anul 1911 ani vieții 87 a preoții 65“.

235 f. — 236 f., lb. rom., latine, cerneală neagră.

5. NOUL TESTAMENT, BĂLGRAD, 1648, B.R.V. 54

cota 10 B
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

319 f., cu sign.

nr. rînduri : 34, D.29/18, F. in folio

legătura : lemn, piele.

Circulația :

1679 : Tirnăvița, popa Opra

1702 : Pereg, popa Avram

1706 : Popa Iacob, popa Matei

Sîntandrei, Parohia ortodoxă română

1965 : Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Această sfîntă carte este a lui popa Matei“

104 fv., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Să să știe la toți care sară cuveni a ști precum că io popa

Avram din satul Pereg dau de pomană acest testament (...) pentru pomenirea părinților mei. Popa Avram din Pereg anul 1702 martie 23 zile“.

28 f. — 37 f., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Cându mam însurat eu popa Opra din Tirnăvița și am luat fata lui popa Ieremie (...) 1679“.

186 fv., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Cându au muritu pruncul meu atunci au fost anul Domnului 1687 popa Opra ot Tărnăviț“.

39 fv., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

6. NOUL TESTAMENT, BĂLGRAD, 1648, B.R.V. 54

cota 10 C
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl. și deteriorat

284 f., cu sign.

nr. rînduri : 34, D.29/18, F. in folio

legătura : —

Circulația :

fără an; Crișeni Biserica „Cuvioasa Paraschiva“

4 apr. 1971 : Episcopia ortodoxă română Arad

7. NOUL TESTAMENT, BĂLGRAD, 1648, B.R.V. 54

cota 10 D
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

(5) + 329 f., cu sign.

nr. rînduri : 34, D.29/18, F. in folio

legătura : lemn, piele

Circulația :

Cătălina, sora lui Ghere Dumitru

1781 : Dimbovița, popa Gheorghe Popovici

1829 : Julița, Nicolae Zugrav

1851 : Julița, Parohia ortodoxă română, preot Ion Covaci

1931 : Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Scrisam ieu Simion Alazandro (...) pentru aducere aminte 851 întru iertarea păcatelor“

(1), lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Această carte să se știe că au cumpărat Cătălina sora lui Ghere Dumitru“

(5) v., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Aici am scris eu popa Gheorghe când mă am popit în luna lui martie 20 de zile, săptămîna a 4 a din post și când mă am însurat am fost de 18 ani. Anul 1781 Popovici Gheorghe de la Dîmboviță“.

copertă lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Să se știe că eu Nicolae Zugrav am scris în anul 1829 în luna lui Aprilie 13 zile“.

329 f.v., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

8. NOUL TESTAMENT, BĂLGRAD, 1648, B.R.V. 54

cota 10 E

Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

f. titlu + (5) + 329, f. cu sign.

nr. rînduri : 34, D.29/18, F. in folio

legătura : lemn, piele.

Circulația :

Nicolae

stamp. Bibl. Institutului teologic Arad

Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Acest testament lam cumpărat eu (...) Nicolae în zilele lui Constantin Voievod drept cu 3 (...) cîndu au fost ciuma de au durat 4 ani în oraș...“.

3 f. — 5 f., lb. rom., chirilice, cerneală roșie.

9. NOUL TESTAMENT, BĂLGRAD, 1648, B.R.V. 54

cota 10 F

Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

f. titlu + (5) + 330 f., cu sign.

nr. rînduri : 34, D.29/18, F. in folio

legătura : lemn, piele

Circulația :

1720

popa Gavrilă

popa Ion din Fărăgău

popa Grigore

Episcopia ortodoxă română Arad.

Însemnări :

„Această carte să se știe pentru cei zălog la mine popa Grigore cîndu am fostă în Milășel o am dat 100 de bani și apoi o am dat la frate meu popa Ion din Fărăgău. Dacă au murit eu am luat cartea... 1750“.

139 fv. — 150 f., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

10. PSALTIREA, BĂLGRAD, 1651, B.R.V. 60

cota 7
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

(17) + 300 f., cu sign.

nr. rînduri : 16; 21, D.18/16, F. 4

legătura : lemn, piele

Circulația :

1670 : Joseni, popa Nicula

1733 : Silvașul de Jos, popa Pătru

Grădiște, protopopul Pătru

ștamp. Vicariatul român unit Hațeg.

Episcopia ortodoxă română Arad.

Însemnări :

„Această psaltire am cumpărat eu popa Nicula din Giosani fiind eu diac... 1670“.

copertă, lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Cinstitului socrului scri sănătate și voie bună eu popa Pătru ot Silvașul de Jos“

copertă, lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Cinstitului popa Pătru din Silvașul de Jos sănătate și voie bună. Părinte Petre ot Grădiște să trimet o ploscă de vin lui și să închine în sănătatea dumitale de împreună cu a preotesii“.

copertă, lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

11. PSALTIREA, BĂLGRAD, 1651, B.R.V. 60

cota 7 A
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

(17) + 300 f., cu sign.

nr. rînduri : 16; 21, D.18/16, F. 4

legătura : lemn, piele

Circulația :

1774 : popa Ivan

ștamp. Vicariatul român unit Hațeg

1834 : Arcadie Arcovliovici

1840 : Institutul teologic Arad

Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Scrisam eu popa Ivan Avram ce am venit acum din Țara Rumânească la anul de la nașterea lui Isus 1774 noiembrie 14 zile“

300 f., lb. rom., chirilice, cerneală neagră

12. ÎNDREPTAREA LEGII, TÎRGOVIȘTE, 1652, B.R.V. 61

cota 182

Măn. Sf. Simion Stilpnicul
Arad

ex. incompl.

f. titlu + (22) + 774 p., cu sign.

nr. rînduri : 36, D.31/21, F. in folio

legătura : lemn, piele maro

Circulația :

protopopul Gheorghe din Groși

25.I.1784 : Tăgădău

popa Ioan de la Neagra

popa Ioan Popovici din Moroda

9.V.1800 : Ioan Popovici, paroh în Julița

1803 : Măderat, Gheorghe Popovici

1865 : Gheorghe Deac

22.II.1915 : Petre Vancu

1964 : Măn. Sf. Simion Stilpnicul Arad

Însemnări :

„Această carte numită Pravilă sau Cuprinsul legii este a bisericii propientale din satul Măderat cumpărată de preotul Gheorghe Popovici în 1803 de la Ion Popovici din Moroda cu 36 zloți. 1913 scrisam eu Petru Vancu învățător în Măderat în al 29 an al vieții“.

(6), lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Această pravilă este a lu protupopul Gheorghe din satul Groși și a fost ținută (...) protupopul credincios a bisericii răsăritului și parohul al Tăgădăului în anul 1784, luna ianuarie 25“.

224 fv., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Această pravilă iastă a lui popa Ioan de le Neagra și au fost datuo la Moroda la Ioan Popovici“.

224 fv., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Și de la sfinția sa amă primito eu Ioan Popovici paroh în Giulița anul 1800 mai 7 zile“.

224 fv., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Această pravilă este a bisericii Măderatului luată de la popa Ioan din Moroda cu 36 zloți. Scrisam eu Gheorghe Popovici paroh Măderatului 13 zile octombrie 1813“.

224 fv., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Am văzut și am citit în această pravilă în luna lui iunie 1856 în Măderat. Gheorghe Deac învățător în Măderat“.

224 fv., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

„Pe moș Deac și eu lam ajuns. A murit în 1909 în etate de 84 de ani“.

224 fv., lb. rom., chirilice, cerneală neagră.

13. ÎNDREPTAREA LEGII, TÎRGOVIȘTE, 1652, B.R.V. 61

Măn. Hodoș Bodrog

ex. incompl.

f. titlu + (23) + 775 p., cu sign.

nr. rînduri : 36, D.31/21, F. in folio

legătura : lemn, piele

Circulația :

Slatina, preotul Popovici Iasaie

Mănăstirea Hodoș Bodrog

Însemnări :

„Această sfintă carte care se numește Pravilă iaste a iubitu-lui nostru preot Popovici Iasaie parohialnicul din Slatina în luna lui ianuarie 10 zile“.

f. gardă, lb. rom., chirilice, cerneală maro.

14. ÎNDREPTAREA LEGII, TÎRGOVIȘTE, 1652, B.R.V. 61

cota 24

Bibl. Episc. ort. rom.

Arad

ex. incompl.

f. titlu + (23) + 793 p., cu sign.

nr. rînduri : 36, D..31/21, F. in folio

legătura : lemn, piele

Circulația :

1737—1945 : Hondol, Ioan Furdui

1945—1947 : Solomon Furdui

1947—1966 : preot Mihai Alexandru

1966 : Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Numi pare rău să mor dară îmi pare rău de sfatu ce mi lor dat tata și nu lam împlinit. Miau spus tata cînd au murit : dacă vrei să fii om fericit și cinstit de lume și săți poți crește

familia și so fericești nu iubi nu primi în casa ta niciodată prietin necunoscut. Cine nu face așa își urăște viața. Februarie în 6 1937 Ioan Furdui Hondol“.

copertă, lb. rom., latine, cerneală neagră.

„Proprietatea lui Ioan Furdui locuitori în Hondol“.

f. gardă, lb. rom., latină, creion.

„Tata mort în 1945 decemvre 28 Ion Furdui. Mama moartă în 1947 mai 16 Dafina Furdui născută Mirza. Această pravilă au rămas feciorului lor de suvenire de la părinții lui Ioan și Dafina. Solomon Furdui Hondol, 1947, 1 iunie avînd etatea 46 ani la primirea ei. Soția mea Florentina Furdui născută Florean din Săcărămbu avînd etatea de 38 ani Hondol, 1 iunie 1967“.

f. gardă, lb. rom., latine, cerneală verde.

15. ÎNDREPTAREA LEGII, TÎRGOVIȘTE, 1652, B.R.V. 61

cota 24 R

Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.

7—704 p., cu sign.

nr. rînduri : 36, D.31/21, F. in folio

legătura : —

1893—1926 : Institutul teologic Arad

Episcopia ortodoxă română Arad

Însemnări :

„Iovan ped. II a Arad 1902 13.XI“.

71 p., lb. rom., latine, creion.

„Atanasiu Toianu teol. cl. I.B. 893/4“.

265 p., lb. rom., latine, cerneală neagră.

16. ÎNDREPTAREA LEGII, TÎRGOVIȘTE, 1652, B.R.V. 61

cota 589

Paroh. ort. rom.
Lipova

ex. incompl.

(17) + (3—583) p.

nr. rînduri : 36, D.31/21, F. in folio

legătura : lemn, piele

Circulația :

27.IV.1736 : protopopul Dimitrie

1780 : Lipova, protopresbiter Gheorghe

Însemnări :

„Această sfintă pravilă este a sfintei biserici cu hramul «Aco-perămîntul Maicii Precesti» a Lipovi“.

f. gardă, lb. rom., chirilice, cerneală maro.

17. SICRIUL DE AUR, SAS SEBEȘ, 1683, B.R.V. 80

cota 131
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

(4) + 167 f., cu sign.
nr. rînduri : 20, D.19/14, 5, F. 4
legătura : lemn, piele

Circulația :

Stănița (județul Hunedoara)
1936 : Bîrzava, Parohia ortodoxă română
1941 : Episcopia ortodoxă română Arad

Insemnări :

„Să se știe cînd au născut Ion au fost anul Domnului 1738
luna mai dii 20“
12 f., lb. rom., chirilice, cerneală neagră
„1820... februarie au fostă iară vreme bună cu soare pînă la
23 zile“
copertă, lb. rom., chirilice, cerneală maro.

18. BIBLIA, BUCUREȘTI, 1688, B.R.V. 86

cota 39
Bibl. Episc. ort. rom.
Arad

ex. incompl.
6 p. + (27—932) p.
nr. rînduri : 59, D.38/25, F. in folio
legătura : lemn, piele

Circulația :

26.III.1934 : Rîul Alb, popa Herta Boldajir
popa Farcaș Roșca din Mățești
popa Lascu din Mățești
(Hațeg) paroh Stupeanu Jozoeff
Vicariatul român unit Hațeg
Episcopia ortodoxă română Arad

Insemnări :

„În anul lui Cristos 1734 martie 26 zile dă de știre tuturor
cui să cuvine a ști că din Varmeghia Hunedorii din Vidicul
Hațegului din sat din Rîul Alb Nemeș Herta Boldajir și popă
ecleziei din Preuți cu sora dumnelui anume Herta Catița
veniră înaintea noastră care ne vom iscăli mai jos în satul Mă-
țești în casa giupînului Farcaș Roșca și popa eclezii ghecești
și aduseră această sfîntă bibliie carei cumpărătura ei în 30 și 9

de florinți ungurești așa spuse Herța Boldajir cu sufletul dumnealui că sau cumpărat...”

frag., 429 p.—603 p., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Acum în anul acesta în 1739 luna noiembrie 27 Testament...
... care testament lam scris subț cunoștința sufletului meu în
Riul Alb în anul și luna carei scrisă mai sus și cu scrisoarea
mamei mele și cu pecetea mea am întărit Herța Boldajir din
Riul Alb preut ecleziei în Riul Alb“.

frag., 606 p.—758 p., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„În anul 1906 în 26 și 27 septembrie a nins ziua și noaptea de
era pământul alb și era frig. După vreo 3 zile sa înmuiat tim-
pul. Stupianul Jozoeff paroh“.

750 p., lb. rom., latine, cerneală neagră.

19. DOSOFTEI, PSALTIREA SLAVO-ROMÂNĂ, IAȘI, 1680, B.R.V. 70

cota 2134

Muz. jud. Arad

ex. incompl.

204 f., cu sign.

nr. rînduri : 25, D.20/14, F. 4

legătura : lemn, piele.

Circulația :

1928 : Cladova, Iov Simion

Muzeul județean Arad

Insemnări :

„Donată de Iov Simion învățător din Cladova 1928 la 17
mai“

8 f., lb. rom., latine, cerneală neagră.

20. CHIRIACODROMION, BĂLGARAD, 1699, B.R.V. 115

cota 52

Bibl. Episc. ort. rom.

f. titlu + (2) + 415 f., cu sign.

nr. rînduri : 31, D.27/18, F. 4

legătura : lemn, piele

Circulația :

1936 : Clit, Biserica ortodoxă română

Episcopia ortodoxă română Arad

Insemnări :

„Dăruit de unul ziditor al acestei sfinte biserici Henț Flore,
cantor bisericesc în comuna Clit la anul 1936 3 februarie“.
copertă, lb. rom., latine, cerneală neagră.

ex. incompl.

f. titlu + (2) + 411 f., cu sign.

nr. rînduri : 31, D.27/18, F. 4

legătura : lemn, piele.

Circulația :

Voia (județul Hunedoara) Părăuan Pătru și Murari Gheorghe
1801 : Voia, Biserica ortodoxă română
Episcopia ortodoxă română Arad.

Insemnări :

„Această sfintă și dumnezeiască cazanie iastă cumpărată de Părăuan Pătru și Murari Gheorghe (...) cu bani buni drept 14 florinți și un mărieș și o au dat bisericii din sat să le fie în vecii vecilor pînă înviară morții... și au furat sau să o mute din fosta biserică pînă va fi biserica și cartie această acela să fie afurisit de 3 părinți sfinți ce au fost la sobor în Nichia și Anatema“.

7 fv.—16 fv., lb. rom., chirilice, cerneală maro.

„Această cazanie să fie a sfintei biserici din Vojoș“

f. gardă, lb. rom., chirilice, creion.

„Această cuvîntare estă a sfintei biserici greco-răsăritene din Voia. Scrisă la anul Domnului 1801 ianuarie 22 zile“

f. gardă, lb. rom., chirilice, cerneală maro.

DES VIEUX LIVRES ROUMAINS DU XVIIÈME SIÈCLE DANS RÉGION
DE ZĂRAND

(Résumé)

Les anciens livres roumains de XVII-ème siècle représentent une signification pour la spiritualité et pour la condition historique du peuple roumain.

Le principale modalité pour exprimer une certaine époque (l'époque de l'humanisme roumain), les livres ont représenté, le long de l'histoire, un élément de liaison ethnique et spirituelle des Roumains.

Dans cet étude nous avons suivi, l'espace où les 60 livres ont été connu, identifiés et nous avons réalisé quelques itinéraires des livres, comme argument à l'idée que leurs présence dans la région du Zărand („Țara Zărandului“) représente une témoignage de l'existence dans ces lieux des hommes qui aiment la lecture d'une part et, en même temps, ayant la conscience d'appartenir à un seul peuple — les Roumains.

RECENZII

AMINTIRI (I)*

Realizînd opere fundamentale pentru istoriografia românească, trăind și participînd la evenimente însemnate ale veacului nostru, Constantin C. Giurescu, cunoscut și apreciat istoric și profesor, a gîndit bine atunci cînd a socotit că una din sarcinile ce-i revin acum este și aceea de a-și redacta amintirile. Ar fi fost, după părerea noastră, o mare pierdere, mai ales pentru tineret, ca viața acestui mare savant să nu fie cunoscută.

„Împrejurările — scrie prof. C. C. Giurescu — m-au făcut să cunosc multă lume și de tot felul, de la țaranii și păstorii satelor pînă la miniștri, prim-miniștri și capete încoronate. Am venit în contact direct cu 18 (optsprezece) prim-miniștri, începînd cu Ionel Brăteanu, general Artur Vaitoianu, doctor Constantin Angelescu, Gheorghe Tătărescu și Armand Călinescu și terminînd cu Octavian Goga, patriarhul Miron Cristea, Constantin Argentoianu; am cunoscut, de asemenea, după al doilea război mondial, pe Petru Groza și pe Nicolae Ceaușescu“.

Ceea ce impresionează, în acest prim volum al „Amintirilor“ —, destinate, în primul rînd, tineretului, dar și specialiștilor — este munca și lupta cu viața pe care a purtat-o acest mare savant român. Tineretul va reține din „Amintiri“ că realizarea unui ideal, împlinirea unor aspirații se cer susținute cu mari eforturi și multe renunțări. În formarea unui istoric cercetarea arhivelor, muzeelor și bibliotecilor, cunoașterea limbilor străine și contactul cu realitățile istorice ale altor popoare, prin excursii și vizite de lucru etc., sînt singurele căi de realizare.

Pentru specialiști aceste „Amintiri“ aduc un spor de interes. Aceștia pot desprinde din viața prof. C.C. Giurescu cîteva idei călăuzitoare care explică, în mare măsură, aportul marelui istoric la propășirea științei românești. „În ce măsură am reușit să contribuie la cunoașterea trecutului nostru — afirmă cu modestie autorul acestor „Amintiri“ — vor spune-o alții. Ceea ce știu sigur însă este că mi-am dat silința să arăt adevărul asupra acestui trecut și să apăr drepturile istorice ale poporului nostru, drepturi întemeiate pe vechime, pe continuitate, pe număr și pe muncă“.

Sînt demne de reținut și reflecțiile prof. Constantin C. Giurescu asupra educației tinerei generații, izvorîte din experiența sa de dascăl, de îndrumător a atîtor generații de studenți, pe care le-a împărtășit publi-

---

* Constantin C. Giurescu, *Amintiri (I)*, Editura Sport-Turism, București, 1976, 337 p.

cului larg și prin presă sau radio. Referindu-se la examenul de bacalaureat, el scrie : „Pot afirma că bacalaureatul este un examen **necesar**, el trebuind să constate **cultura generală** a elevului la absolvirea școlii medii, adică a **viitorului cetățean român**, indiferent de ramura în care se vor specializa, indiferent dacă el va intra în învățământul superior sau nu“.

Citind și recitind această carte, trăiești sentimentul unei satisfacții, că ai găsit în ea atâtea soluții pe care le ridică viața în fața omului și dorința ca volumele următoare, anunțate de autor, să apară cât mai repede în librării.

NICOLAE ROȘUȚ

V. POPEANGĂ

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ DIN PĂRȚILE ARADULUI ÎN PERIOADA 1867—1918

De curind a apărut o nouă lucrare de istorie a culturii românești, semnată de cunoscutul și apreciatul profesor de istorie dr. Vasile Popeangă — „Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867—1918“.

Lucrarea, care continuă într-un fel pe cea apărută în 1974, „Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului 1721—1821) a aceluiași autor, reușește să convingă, întâi de toate, că „școala a devenit — după afirmația prof. dr. V. Popeangă — tot mai pronunțat o instituție cu caracter politic, angajată în marele evenimente politice ale epocii și în lupta pe care românii au dus-o pentru desăvîrșirea unității lor naționale“.

Este, din acest punct de vedere, elocvent faptul că în anul 1867, în părțile Aradului, la școlile populare, funcționau nu mai puțin de 523 de învățători. La conducerea școlii românești, în părțile Aradului, au ajuns, în această perioadă, personalități marcante ale vieții noastre politice : George Popa, Roman Ciorogariu, Sever Secula, Vasile Goldiș, Gh. Ciuhandru ș.a., care au orientat școala românească — atît prin activitatea lor pedagogică, cît și științifică — spre orizonturi noi, în care elementul politic și național domina, alături de cel științific și etic.

Conținutul învățământului, din această perioadă, este analizat de

---

* Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867—1918*, Editura Facla, Timișoara, 1976, 256 p.

autor cu multă atenție, pe baza planurilor de învățămînt și a manualelor școlare. Planurile de învățămînt erau elaborate de Senatele școlare, fapt ce dădea posibilitatea orientării școlii pe canalele educației naționale. Este semnificativ, în acest sens, faptul că planul din 1877, anul proclamării independenței, acordă importanță sporită istoriei și geografiei, menite a asigura cunoașterea „națiunii române“ și a da elevilor date despre „înființarea României“.

Demn de remarcat este și faptul că manualele utilizate în școli erau elaborate de învățători și profesori localnici. Dintre aceștia, autorul se oprește cu multă simpatie și înțelegere asupra lui I. Tuducescu, Iosif Moldovan, Nicolae Boșcaiu, Petru Vancea, Iuliu Vuia, Ion Petranu, I. Groșoreanu, I. Stanca, P. Pipoș, Teodor Ceontea ș.a. care, prin opera lor didactică, au dovedit că învățătorul și profesorul trebuie să fie om de cultură largă, care să nu-și limiteze activitatea la difuzarea valorilor, ci are obligația de a participa la actul creator al culturii, prin lucrări originale, cu o documentație bogată, dar și cu idei noi și originale.

Rețeaua școlară, așa cum este prezentată de V. Popeangă, aduce date noi și numeroase privind școlile din satele și comunele noastre. Se dau informații privind numărul elevilor care frecventau școala, numele învățătorilor și al directorilor școlari, baza materială a școlilor etc. Este impresionant efortul poporului nostru pentru a întreține cele 430 de școli ce existau în aceste părți în 1897/1898, ca și setea de cultură a țărânimii române.

În ultima parte a lucrării, autorul se străduiește — pe baza exemplilor furnizate de epocă — să dovedească — ceea ce aplică de fapt și în activitatea sa la Liceul pedagogic — că școala trebuie să fie un factor de promovare culturală a poporului, că activitatea didactică nu trebuie și nu poate fi limitată la muncă de clasă. Acest fapt este determinat și de participarea școlii la pregătirea și realizarea actului de la 1 Decembrie 1918.

Lucrarea prof. V. Popeangă aduce reale contribuții la istoria culturii arădene, impunînd, alături de celelalte lucrări, pe autor ca pe unul din cei mai distinși istorici pe care i-a dat Aradul de-a lungul vremii.

NICOLAE ROȘUȚ

ANALE DE ISTORIE, ANUL XXII, NR. 5—6/1976

Revistă de o largă cuprindere și analiză a evenimentelor istoriei naționale, „Anale de istorie“, nr. 5—6/1976, dezbate teme majore privind lupta poporului român pentru libertate, unitate și independență.

Structurată tematic în patru părți : studii, comunicări, cursuri universitate, viața științifică, revista pune cu acuitate probleme fundamentale ale istoriei patriei, ale Partidului Comunist Român, venind cu orientări noi, esențiale în interpretarea istoriei României.

Studiul publicat de Mircea Mușat, cu titlul „Lupta poporului român pentru libertate, unitate și independență națională — permanență a istoriei patriei“, este rodul analizei momentelor mai importante ale luptei pentru independență, care au culminat cu proclamarea independenței depline la 9 mai 1877. Continuînd cercetarea fenomenului istoric, studiul tratează lupta poporului român pentru apărarea independenței în condițiile perioadei dintre cele două războaie mondiale, cînd era amenințată de fascismul agresiv și încheie cu principiile și relațiile care stau la baza politicii României socialiste, de apărare a independenței și suveranității naționale, a păcii în lume.

Studiul publicat de Aneta Nuțu Busuioc, „Programul P.C.R. — expresie a aplicării și dezvoltării createoare a concepției revoluționare a materialismului dialectic și istoric, a socialismului științific în România“, ilustrează efortul cercetărilor de a prezenta contribuția P.C.R. la aplicarea și dezvoltarea createoare a marxismului, elemente care caracterizează viața ideologică în țara noastră.

Elaborînd teme noi, Programul P.C.R., celelalte documente programatice ale partidului nostru, constituie expresia soluțiilor concrete date problemelor dezvoltării socialiste multilaterale a României în contextul mondial al epocii noastre, realizează un cadru teoretic în care noile probleme pot fi abordate și soluționate într-un spirit nou.

Studiul „Aradul — carte de istorie românească multilaterală“, al tovarășului Andrei Cervencovici, prim-secretar al Comitetului județean Arad al P.C.R., reprezintă o valoroasă contribuție privind orientarea cercetărilor de istorie a Aradului.

Intr-un stil clar și concis, sînt prezentate etapele evoluției societății umare în părțile Aradului, evidențiindu-se pregnant statornicia vetrelor românești pe aceste meleaguri, contribuția oamenilor acestor locuri la făurirea și dezvoltarea tezaurului material și spiritual al poporului nostru, bărbăția și demnitatea de care au dat dovadă în lupta împotriva exploatării, pentru dreptate socială și libertate națională.

Studiul acordă un spațiu însemnat evoluției ascendente a Aradului în contextul național, evoluție care-l situează la nivelul marilor făuriri socialiste din zilele noastre și care se îndreaptă cu încredere și hotărîre spre viitorul comunist al patriei noastre.

Studiul publicat de Vasile Șchiopu — „Aspecte ale procesului de centralizare și unificare a organizațiilor sindicale din România întregită“ — vine să completeze cu noi puncte de vedere lupta clasei muncitoare pentru a se afirma în viața social-politică a țării. Realizarea acestui deziderat este concepută de autor, ținînd cont de condițiile create, de făurirea statului național unitar român, printr-un amplu și complex proces de unificare și centralizare la nivel național a tuturor organizațiilor re-

voluționare — politice, sindicale și de tineret —, prin stabilirea unui program de acțiune bine definit, care să țină seama de noua etapă istorică.

Studiul autorilor Gheorghe Unc și Marin Bodea — „Tradiții ale solidarității mișcării muncitorești democratice din România cu lupta revoluționară a maselor populare din Iugoslavia“, pune în evidență trăsăturile comune ale dezvoltării economico-sociale a popoarelor din Balcani, convergența destinelor lor istorice și, mai ales, solidaritatea și lupta comună pentru cauza libertății și independenței.

Studiul evidențiază cursul ascendent al dezvoltării prieteniei și colaborării dintre cele două țări, popoare și partide comuniste, principiile care le animă, arătând că ele reprezintă astăzi un exemplu de raporturi între două țări socialiste, care luptă cu hotărîre pentru apărarea independenței și suveranității, pentru pace în lume.

Comunicatele prezentate de Gheorghe Neacșu, Gheorghe Tudor — „Locuri și case memoriale legate de activitatea P.C.R. în anii 1924—1933“; Romulus Dima — „P.C.R. și masele populare din județele Mehedinți, Dolj, Gorj, Romanați și Vilcea în anii 1934—1938“; Maria Dogaru — „Aspecte privind emblematica muncitorească din România“; Constantin Botoran — „Cartea social-politică românească peste hotare“, aduc în discuție noi aspecte ale activității P.C.R., ale clasei muncitoare în condițiile ilegalității, extinderea și întărirea legăturilor P.C.R. cu masele etc., făcînd posibilă cunoașterea gloriosului drum de lupte și victorii ale poporului nostru.

Cursurile universitare privind problemele fundamentale ale istoriei patriei, a Partidului Comunist Român, semnate de prof. univ. Dumitru Almaș, prof. univ. dr. Ion Ionașcu, conf. univ. dr. Vlad D. Matei, conf. univ. dr. Augustin Deac, prof. univ. dr. Camil Mureșan, prof. univ. dr. Gheorghe Platon, dr. Ion Iacoș, reprezintă o valoroasă contribuție în dezbaterile problemelor privind unitatea de viață materială și spirituală a poporului român, spiritul de independență existent în istoria noastră, rolul revoluționar al țărănimii în istoria națională, momentele de seamă ale revoluției din 1848, realizarea Unirii din 1859, dezvoltarea mișcării muncitorești etc. Cursurile cuprind un excelent material, atît de necesar cunoașterii istoriei naționale în amănuntele sale cele mai intime.

EDUARD IVANOF

Apărută în Editura Științifică și Enciclopedică în anul 1976, lucrarea lui V. Drăguț „Dicționar enciclopedic de artă medievală românească”, se bucură de o mare popularitate atât în rîndul specialiștilor, cît și al iubitorilor de artă.

Abordînd mai multe domenii, de pe o arie teritorială corespunzătoare țărilor române medievale, lucrarea prezintă, permanent și echilibrat, contribuția la îmbogățirea zestrei spirituale a nației române, a tuturor centrelor de artă constituite de-a lungul unei perioade de timp cuprinsă între secolele X—XIX.

Prezentînd valori perene și originale din toate zonele țării, unele cunoscute din lucrări de specialitate și de popularizare, altele prezentate prima oară în paginile acestei lucrări, cum este cazul unui număr de monumente istorice și de arhitectură de pe teritoriul județului Arad, autorul dovedește, o dată în plus, că fiecare colțișor al pămîntului nostru își are istoria sa, istorie care, prin întreaga sa evoluție, exprimă unitatea spirituală a poporului român.

Prin acest dicționar de termeni specifici, bogat reprezentați, de monumente și opere de artă reprezentative epocii medievale de pe teritoriul țării noastre, cît și de creatori români și de alte naționalități, criticul de artă V. Drăguț aduce o substanțială contribuție la formarea unui limbaj unitar de specialitate și, în același timp, configurează un univers artistic surprinzător de bogat și variat, scoțînd din anonimat creatori și opere valoroase.

Avînd în vedere toate aceste aspecte, lucrarea „Dicționar enciclopedic de artă medievală românească” este un important instrument de lucru pentru specialiști și un mijloc de inițiere pentru iubitorii de artă.

GHEORGHE LANEVSCHI

---

* Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, 329 p.

Tipografia Arad
c-da 39-3; 1977
